

Інна Червінська, Світлана Довбенко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

ІННА ЧЕРВІНСЬКА, СВІТЛАНА ДОВБЕНКО

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ
ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**Івано-Франківськ
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
2012**

УДК 37.011.33: 372.4

ББК 74.200.24

Ч-75

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 27 грудня 2011 р.)

Затверджено вченою радою Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 20 грудня 2011 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України (м. Київ);

Кодлюк Ярослава Петрівна – доктор педагогічних наук, професор Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль);

Луцан Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Червінська І. Б.

Ч-75 Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. / Інна Червінська, Світлана Довбенко. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 515 с.
ISBN 978-966-640-338-7

Навчально-методичний посібник розкриває теоретико-практичні проблеми виховання, які становлять загальну основу методики виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах.

Посібник містить опорні тексти лекцій, методичні вказівки до проведення семінарських, практичних і лабораторних занять, творчі завдання та вправи. Також рекомендовано проблематику рефератів, проектів, індивідуальних навчально-дослідних завдань, змодельовано структурні компоненти виховних заходів, колективних творчих справ, наведено приклади ситуацій для педагогічного аналізу та диференційовані завдання для творчого самостійного пошуку.

Видання містить теоретичні відомості та інформаційно-методичні матеріали, якими зможуть скористатись викладачі, педагоги-практики, класні керівники, вихователі, заступники директора з виховної роботи, студенти, а також усі, хто причетний до справи виховання підростаючого покоління.

УДК 37.011.33: 372.4

ББК 74.200.24

© Червінська І. Б., Довбенко С. Ю., 2012

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012

ISBN 978-966-640-338-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ЗМІСТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЛЕКЦІЙ.....	8
РОЗДІЛ 1. ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	8
Тема 1. Основи виховної роботи з учнями початкових класів.....	8
Тема 2. Сутність національного виховання як цілісної системи формування особистості молодшого школяра.....	37
Тема 3. Виховна система школи: зміст, структура, характеристика основних компонентів.....	59
Тема 4. Методика діалогічної взаємодії вчителя та учнів у виховному процесі початкової школи.....	83
Тема 5. Методика педагогічної діагностики вихованості молодших школярів.....	114
РОЗДІЛ 2. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	134
Тема 6. Технології виховної роботи в початковій школі.....	134
Тема 7. Методи виховного впливу педагога на вихованців.....	165
Тема 8. Форми виховної роботи в загальноосвітній школі І ступеня.....	201
Тема 9. Методика колективного творчого виховання.....	232
Тема 10. Методика організації, проведення та аналізу виховних заходів.....	251
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ГРОМАДСЬКОСТІ ТА УЧНІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	272
Тема 11. Методика взаємодії школи, сім'ї та громадськості у вихованні особистості молодшого школяра.....	272
Тема 12. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей..	303
Тема 13. Методика організації виховної роботи в групі продовженого дня та в загальноосвітніх навчальних закладах інтернатного типу.....	336
Тема 14. Методика роботи класного керівника.....	348
Тема 15. Методика планування й обліку виховної роботи класного керівника в початковій школі.....	363
РОЗДІЛ 4. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДО КУРСУ “МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ”.....	388
1. Програма навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	388
1.1. Пояснювальна записка.....	388

1.2. Опис предмета навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	396
1.3. Орієнтовний навчально-тематичний план дисципліни “Методика виховної роботи” (за вимогами кредитно-модульної системи навчання).....	397
1.4. Зміст програми навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	399
2. Практичні та лабораторні заняття з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	404
2.1. Методичні рекомендації до проведення практичних і лабораторних занять з курсу “Методика виховної роботи”.....	404
2.2. Плани практичних і лабораторних занять.....	405
3. Самостійна робота студентів.....	424
3.1. Завдання для самостійної роботи студентів та вказівки до їх виконання.....	425
3.2. Індивідуальне навчально-дослідне завдання.....	434
4. Контрольно-оцінний компонент навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	440
4.1. Програмові вимоги до екзамену з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”.....	440
4.2. Тестові завдання для поточного й підсумкового контролю знань студентів з “Методики виховної роботи”.....	444
4.3. Варіанти завдань для перевірки рівня залишкових знань студентів.....	449
4.4. Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів (за вимогами кредитно-модульної системи навчання).....	469
5. Термінологічний словник.....	472
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	478
ДОДАТКИ.....	489

ПЕРЕДМОВА

Реалії сьогодення постійно підтверджують необхідність організації виховної роботи з молодшими школярами на якісно новому рівні. Мова йде про спеціальні виховні технології, органічно пов'язані з процесом виховання, зі своєю специфічною структурою, функціями, методами та формами роботи.

Суспільна потреба спонукає сучасну школу й насамперед її початкову ланку, учителів та педагогів-науковців до пошуку нових педагогічних ідей і технологій, до поширення й запровадження передового педагогічного досвіду.

Початкова освіта – перший освітній рівень, який закладає основи загальноосвітньої підготовки учнів, забезпечує зв'язок між дошкільною й загальною середньою освітою. Учні під керівництвом педагога роблять перші кроки в навчанні, опановують знання, виробляють уміння та навички в навчальній діяльності, пізнають світ, висловлюють своє ставлення до нього. Саме за допомогою вчителя в молодших школярів розвиваються інтелектуальні здібності, формуються позитивні мотиви навчання.

Зміст роботи педагога-вихователя визначає широкий і складний спектр його виховної діяльності. Учителі початкової школи закладають підґрунтя для формування соціальних і духовних цінностей, працюють над згуртуванням і розвитком учнівського колективу, організовують учнівське самоврядування в школі, налагоджують роботу з батьками та громадськістю. Однак про цей напрям своєї діяльності молодий учитель, як свідчить опитування, має не досить чітке уявлення. Він вважає, що тут достатньо однієї любові до дітей і що головне – приділяти їм якомога більше часу, залучати до різноманітних цікавих заходів. Проте успіх діяльності педагога-вихователя, класного керівника визначається рівнем його професійної майстерності, володінням педагогічною технікою й технологією конструювання методичної системи виховних впливів, знанням основних напрямів виховання.

Відповідно до “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” вчитель початкових класів організовує й здійснює виховну роботу з учнівським колективом. Проте, як засвідчують численні факти та приклади зі шкільного життя, студентам, педагогам-початківцям у цьому напрямі не завжди вистачає практичного досвіду й теоретичних знань. Діяльність класного керівника специфічна. Можна бути прекрасним учителем і погано виконувати роботу класного керівника, тому що ця сфера вимагає певної логіки, своєрідного змісту й відповідної технології.

Для успішного оволодіння професією вчителя початкових класів майбутньому фахівцеві необхідно не тільки знати теоретичні аспекти

педагогічних наук, а й уміти застосувати отримані знання в практичній діяльності, володіти саморегуляцією, добре орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, що виникають у процесі урочної та позаурочної діяльності з учнями молодшого шкільного віку.

Зміст навчально-методичного посібника “ Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі” базується на нових концептуальних підходах до виховання учнів молодшого шкільного віку в національній системі освіти і виховання, включає як традиційні підходи до висвітлення проблем навчальної дисципліни, так і ті, що зумовлені вимогами сучасності.

Матеріали навчально-методичного посібника розкривають основні положення навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”, яка входить до блоку дисциплін професійного спрямування й забезпечує кваліфіковану підготовку молодих фахівців – майбутніх учителів початкових класів – до роботи в освітніх установах.

Мета навчально-методичного посібника – сприяти формуванню в майбутніх педагогів професійних умінь та навичок організації, планування та здійснення виховної роботи в учнівському колективі, навчити творчо застосовувати різноманітні форми й методи в позаурочній виховній роботі, підготуватися до організації індивідуальної та масової виховної роботи в початковій школі. Відповідно до мети визначено завдання – розкрити основний зміст, напрями, принципи, форми й методи організації виховної роботи в початковій школі, допомогти майбутнім педагогам оволодіти мистецтвом виховання. Створення цілісної системи виховної роботи й підбір найоптимальніших форм виховного впливу проводиться для:

- усебічного вивчення дитини, збереження її фізичного та психічного здоров'я;
- формування високих інтелектуальних здібностей, розвитку світогляду;
- організації процесу самовиховання;
- координації зусиль педагогів, батьків і громадськості.

Викладений у посібнику лекційний матеріал розподілений на чотири змістові модулі:

Змістовий модуль 1. Виховний процес як цілісна система формування особистості молодшого школяра.

Змістовий модуль 2. Інноваційні технології організації виховного процесу в початковій школі.

Змістовий модуль 3. Методика педагогічної взаємодії вчителів, батьків, громадськості та учнів у виховному процесі.

Змістовий модуль 4. Класний керівник – організатор виховної роботи з учнями початкових класів.

Зміст навчально-методичного посібника чітко структурований і включає чотири розділи, три з яких розкривають зміст і джерельну базу лекцій, четвертий розділ включає навчально-методичне забезпечення дисципліни.

Посібник спрямований на допомогу студентам у вивченні основних питань методики виховної роботи в початковій школі. Він, звичайно, не містить порад, які стосуються всіх випадків шкільного життя, і не претендує на вичерпне розкриття багатопланової та складної проблеми виховної роботи, яка сьогодні проходить шлях переосмислення й науково-методичного вдосконалення. Адже виховання – це творчий процес, і тому давати єдині поради щодо застосування форм і методів організації виховного процесу було б неправильно.

Ми намагалися забезпечити подання як теоретичного, так і методичного матеріалу для тих, хто займається виховною роботою з молодшими школярами в різних сферах суспільної практики. Ці основні підходи й визначили структуру, загальний зміст та форми викладу матеріалу в посібнику. Автори посібника не претендують на відкриття нових педагогічних теорій, не є прихильниками певних догм чи традицій. Вони насамперед розкривають своє бачення проблеми виховання підростаючої особистості.

ЗМІСТ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЛЕКЦІЙ

РОЗДІЛ 1

ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Тема 1. Основи виховної роботи з учнями початкових класів

План

1. Методика виховної роботи як педагогічна наука: етапи становлення та розвитку.
2. Виховання в цілісній структурі педагогічного процесу початкової школи.
3. Особливості виховної роботи в початковій школі.
4. Цілі, завдання та зміст виховної роботи в початковій школі на сучасному етапі.
5. Шляхи вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами в контексті модернізації освіти в Україні.

Основні педагогічні поняття:

виховний процес, вихованець, вихователь, напрями виховання, завдання виховання, принципи виховання, особистісно орієнтоване виховання, гуманістичне виховання.

Рекомендована література: 8, 32, 37, 44, 52, 70, 77, 79, 85, 102, 125, 163, 178.

1. Методика виховної роботи як педагогічна наука: етапи становлення та розвитку

Методика виховної роботи як наука має довгу історію становлення, у процесі якої люди, намагаючись осмислити своє буття і свій соціальний досвід, вели пошук найбільш прийнятних для суспільства моделей виховання. Специфіка цих моделей була зумовлена як об'єктивними чинниками (характером суспільних відносин і державної влади), так і суб'єктивними, пов'язаними з особистістю педагога-практика.

Ще в Стародавній Греції у двох конкуруючих містах – Спарті й Афінах – були різні підходи до виховання молоді. Якщо в Спарті головною метою виховання була підготовка до військової служби, то в Афінах діти отримували широку філософську, літературну та політичну освіту.

У працях давньогрецьких філософів питання виховання розглядається досить повно. Демокріт (460–370 до н. е.) одним з перших поставив питання про природовідповідність виховання, вказував на величезну роль у ньому праці.

Сократ (470–399 до н. е.) вважав, що головне у вихованні – пізнати вічні моральні поняття і застосовувати їх у житті.

Платон (428–347 до н. е.) вперше порушив питання про дошкільне виховання і диференційований підхід у підготовці людини до життя: хто виявляє схильність до розумових занять, той повинен ставати філософом, а хто не має цієї схильності – воїном.

Аристотель (384–322 до н. е.) вважав за необхідне вчити дітей робити правильний вибір між недоліком і надмірністю.

У Стародавньому Римі Марк Фабій Квінтіліан (42–118 до н. е.) висловив думку про те, що всі діти кмітливі від природи і потребують лише правильного виховання.

В епоху Відродження Еразм Роттердамський (1439–1536), виступаючи за рівність усіх людей незалежно від їх походження, відводив вихованню особистості вирішальну роль у справі перетворення світу. Франсуа Рабле (1494–1553) вважав, що виховання повинно розвивати особистість і відповідати інтересам економічного розвитку суспільства. Мішель Монтень (1533–1592) вважав, що не можна вселяти дитині готові істини, оскільки все, що їй потрібно, досягається набутим досвідом.

Особливе значення для розвитку теорії виховання мали роботи видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592–1670). Педагог обґрунтував принцип природовідповідності, згідно з яким “вивчення законів духовного життя людини треба запозичувати від природи”, для чого “необхідно спостерігати за тими процесами, які всюди природа проявляє у своїх діях”. Французький мислитель і педагог Жан-Жак Руссо (1712–1778) стверджував, що в кожному індивіді закладені невичерпні можливості для вдосконалення. Він вважав, що існуючі в суспільстві умови повинні бути приведені у відповідність з потребами і правами, якими наділила дитину природа. Ключ до вирішення проблеми Руссо бачив у тому, щоб виховати людину, яка ні від кого не залежить, живе плодами своєї праці, цінує і вміє захищати свою свободу. Згідно з твердженням Ж.-Ж.Руссо, діти повинні виховуватися вільно, відповідно до своїх природних потреб. Виходячи з цього, педагог своєрідно визначав роль вихователя, який лише підводить свого вихованця до вирішення питань, здійснює на дитину непрямий вплив. Педагог організовує виховне середовище, коригує зовнішні впливи на дитину.

Відомий швейцарський педагог Генріх Песталоцці (1746–1827) ставив за мету розвивати в дітях справжню людяність, прагнути до морального самовдосконалення. А для цього необхідно різнобічно і гармонійно

розвивати всі природні сили і здібності людини. Г.Песталоцці розрізняв сили людської природи трьох видів: розумові, фізичні, моральні. Їх необхідно розвивати у тісному взаємозв'язку, уникаючи однобічності. Надати дітям допомогу в гармонійному розвитку всіх людських сил має правильно поставлене виховання, яке починається з народження дитини в сім'ї.

Німецький педагог Йоганн Фрідріх Герbart (1776–1841) вважав, що мета виховання полягає у формуванні добродесної людини, що поважає існуючий порядок і підкоряється йому. У педагогічному процесі він виділяв три частини: управління, навчання і моральне виховання. Навчання та виховання не можна розділяти, оскільки це єдиний складний процес (виховує навчання). Моральне виховання впливає безпосередньо на душу дитини, направляючи її почуття, бажання, вчинки в потрібне русло. Необхідно дбайливо ставитися до дитини, опиратися на те хороше, що є у її душі. Й.-Ф.Герbart розробив конкретні засоби морального виховання, до яких він відносив таке: утримання вихованця, визначення основних якостей особистості вихованця, встановлення чітких правил поведінки, підтримка в душі вихованця “спокою та ясності”, “збуджувати” душу дитини схваленням і осудом, “перестерігати” вихованця, вказувати й усувати його промахи.

Німецький педагог Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег (1790–1866) висунув ідею загальнолюдського виховання, для досягнення якої слід керуватися трьома принципами: природовідповідність, культуровідповідність і самодіяльність. Під природовідповідністю він розумів підтримку процесу природного розвитку людини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей; під культуровідповідністю – врахування у виховному процесі умов, місця і часу, в яких народилася людина, особливості країни, що є батьківщиною учня; під самодіяльністю – активність, спрямовану на служіння істині, красі й добру.

Великий російський педагог Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) обґрунтував антропологічну концепцію виховання, в якій переконливо довів, що виховання людини можливе тільки з урахуванням знань про неї, накопичених усіма науками. Велика заслуга К.Д.Ушинського полягає в розробці ідеї народності виховання, реалізація якої передбачала таке:

- 1) створення широкої мережі народних шкіл, які забезпечують обов'язковість навчання всіх дітей;
- 2) справою виховання повинен керувати сам народ;
- 3) виховання повинно розвивати розумові здібності дітей із тим, щоб вони могли бути використані в інтересах народу;
- 4) центральне місце у вихованні людини повинна займати рідна мова – “скарбниця духу” народу;

5) виховання має формувати людину-патріота з твердою волею і характером;

6) жінкам має бути надана освіта, нарівні з чоловіками;

7) неприпустиме сліпе запозичення та впровадження в практику іноземних виховних систем, що не відповідають народному духу.

Петро Федорович Каптерев (1849–1923) висунув ідею морального загартування дитини. На його думку, визначальну роль у вихованні має відігравати саморозвиток особистості, тому однією з центральних завдань виховання він вважав виховання характеру і волі.

Великий інтерес представляють виховні ідеї, висунуті в 1920–1930 рр. вітчизняними педагогами та реалізовані в їх інноваційній діяльності (З.Н.Гінзбург, А.С.Макаренко, М.М.Пістрак, С.М.Рівес, В.М.Сорока-Росинський, С.Т.Шацький, М.П.Шульман та ін.). Їх досвід складався на переломі епохи, коли нове і старе вступили в гостре протиріччя, породжуючи хаос у традиційних укладах життя. Пошуки нового у змісті і методиці виховного процесу педагоги-новатори пов'язували з осмисленням ролі навколишнього соціального середовища як вирішального чинника виховного процесу. Багато цікавих теоретичних висновків та практичних знахідок цих педагогів ще чекають своїх дослідників.

У 1960–1970-х рр. у вітчизняній педагогіці (А.І.Донцов, Ю.М.Гордін, Б.Т.Лихачов, В.О.Сухомлинський, Л.І.Уманський та ін.) була висунута і послідовно розроблена ідея дитячого виховного колективу як “науково організованої системи морального виховання суспільного життя колективу” (І.Ф.Козлов). Основними функціями дитячого виховного колективу виступали: 1) залучення дітей до системи суспільних відносин і організація накопичення ними досвіду цих відносин; 2) формування в рамках колективу міжособистісних стосунків за зразком ділових суспільних відносин; 3) формування моральної сутності особистості, її морально-естетичного ставлення до світу і до самої себе; 3) надання ефективного педагогічного впливу на особистість або групу осіб, корекція і регулювання їхньої поведінки й діяльності.

Важливу роль у розвитку теорії та методики виховання зіграла ідея комунарського руху, яка почала активно проявляти себе в 1970-і рр. у практиці шкіл і позашкільних об'єднань (Фрунзенська комуна в м. Ленінграді, “Бригантина” в м. Читі, комунарський рух в піонерському таборі “Орлятко”). Очолювали комунарські об'єднання талановиті педагоги І.П.Іванов, Ф.Я.Шапіро, М.Н.Ахметов та ін. Організатори цього руху вважали головним – розвиток колективного самоврядування дітей, їх творчу ініціативу, суспільну спрямованість, співдружність і співтворчість дітей і дорослих.

Сучасний етап розвитку теорії та методики виховання (В.І.Андрєєв, Є.П.Белозерцев, І.Д.Бех, А.М.Бойко, Л.І.Новикова, І.П.Підласий,

С.А.Смирнов, В.А.Сластьонін, Н.Є.Щуркова та ін.) орієнтує педагога на гуманістичне виховання і соціальну взаємодію з особистістю, що передбачає вирішення таких завдань: 1) залучення вихованців до системи загальнолюдських цінностей; 2) виявлення творчого потенціалу кожної особистості; 3) формування почуття свободи, здатності до об'єктивної самооцінки; 4) повага до правил і норм суспільного життя; 5) виховання позитивного ставлення до праці; 6) формування культури міжособистісного спілкування, засноване на толерантності та почутті національної гідності.

Для реалізації цих завдань під час організації виховного процесу необхідно враховувати: 1) особистісно орієнтований підхід як визнання особистості найвищою соціальною цінністю; 2) ставлення до вихованця як до суб'єкта виховання; 3) природовідповідність – врахування статевих і вікових особливостей вихованців; 4) культуровідповідність – опора на національні традиції народу, 5) гуманізація міжособистісних відносин; 6) опора на почуття вихованців.

Виховання як педагогічне явище (виховний процес) вивчається в рамках курсу “Методика виховної роботи”, який виступає розділом загальної педагогіки.

Предметом методики виховної роботи є закономірності й принципи виховання, його цілі, зміст, методи, форми, засоби і результати.

Завдання методики виховної роботи включають: а) опис та пояснення виховного процесу; б) визначення умов ефективної реалізації виховного процесу у різних типах освітніх установ; в) розробку інноваційних форм організації виховного процесу, нових виховних систем і технологій.

Як будь-яка наукова дисципліна, методика виховної роботи оперує певними понятійним апаратом, у якому виділяють три види категорій:

1) загальнонаукові поняття, що увійшли в теорію та методику виховання з інших дисциплін: філософії (зв'язок, загальне й одиничне, сутність і явище, протиріччя, причина і наслідок, можливість і дійсність, кількість і якість, форма і зміст); психології (формування, розвиток, спілкування, діяльність, гра, характер, темперамент, здібності, задатки, спадковість та ін.); кібернетики (зворотний зв'язок, динамічна система); соціології (соціалізація, середовище, соціальні інститути, колектив, референтна група, громадська думка) та ін.;

2) загальнопедагогічні поняття: педагогіка, освіта, навчання, педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес;

3) специфічні поняття теорії та методики виховання: виховна робота, виховна система, виховний захід, колективне творче виховання, педагогічна взаємодія, метод виховання, форма виховної роботи, прийом виховання, засоби виховання, вихователь, вихованець, виховна ситуація, виховний вплив.

Найширшою категорією методики виховної роботи є поняття “виховний процес”, що включає в себе як цілеспрямований вплив на особистість, що формується під впливом різних соціально-виховних інституцій, так і її активний зустрічний саморух (самовиховання і саморозвиток).

Автори багатьох підручників та навчальних посібників з педагогіки [128], [211] уникають використання педагогічного поняття “процес виховання” і, відповідно, не дають його характеристики або використовують побіжно і без обґрунтування. Також немає чіткості стосовно педагогічних термінів “процес виховання” і “виховні заходи”. Процес виховання – це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості; процес виховання не можна звести до самих лише виховних заходів. Система виховних заходів – це конкретна методика виховної роботи, а не виховний процес.

Обґрунтоване визначення процесу виховання дає С.У.Гончаренко: “Процес виховання – цілісний процес, у якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона процесу виховання характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя і учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів” [44].

Сучасну характеристику виховного процесу дає І.П.Підласий: “Процес виховання – це процес формування, розвитку особистості, який включає як цілеспрямований зовнішній вплив, так і самовиховання особистості” [134].

Отже, *процес виховання* – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості [211].

Складовою виховного процесу є *виховна робота* – спеціально організована педагогічна діяльність, що здійснюється у позанавчальний час та в межах навчально-виховного процесу, спрямована на формування у вихованців певних якостей особистості.

Виховна робота включає реалізацію комплексу організаційних і педагогічних завдань, що вирішуються педагогом з метою забезпечення оптимального розвитку особистості учня, а також вибір форм і методів виховання у відповідності з поставленими завданнями і сам процес їх реалізації. Ця робота визначає організацію спільної діяльності педагогів та вихованців і передбачає також регулювання відносин соціальних інститутів, що здійснюють істотний вплив на дитину. У зв'язку з цим у виховній роботі прийнято виділяти три групи функцій.

Перша група функцій виховної роботи пов'язана з безпосереднім впливом педагога на учня і включає: а) вивчення індивідуальних особливостей його розвитку, оточення, інтересів; б) програмування виховних впливів; в) реалізацію комплексу методів і форм індивідуальної роботи з учнем; г) аналіз ефективності виховних впливів.

Друга група функцій пов'язана зі створенням виховного середовища і включає: а) згуртування колективу та формування сприятливої емоційної атмосфери; б) залучення учнів до різноманітних видів суспільно корисної діяльності; в) розвиток дитячого самоврядування.

Третя група функцій спрямована на впорядкування впливу суб'єктів, що взаємодіють у виховному процесі і охоплюють: а) координацію діяльності сім'ї і школи; б) взаємодію з педагогічним колективом; в) корекцію впливу засобів масової інформації; г) нейтралізацію негативних впливів соціуму; д) взаємодію з іншими освітніми установами.

У виховній роботі педагога основне місце займає організаторська діяльність, у якій він реалізує весь комплекс відповідних функцій (цільопокладання, планування, координація, аналіз ефективності).

Методика в освітньому процесі – це опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах.

Методика виховної роботи – галузь педагогіки, яка досліджує особливості виховного процесу у різноманітних освітньо-виховних закладах, дитячих об'єднаннях й організаціях і розробляє рекомендації щодо створення системи виховної роботи в освітньо-виховному закладі, що сприяє підвищенню ефективності використання тих чи інших методик чи технологій у виховному процесі.

Теоретичну і практичну підготовку до виховної роботи студенти вищих навчальних закладів отримують у процесі вивчення дисциплін педагогічного профілю. Лекції, практичні заняття, педагогічна практика, курсові і дипломні роботи сприяють озброєнню майбутніх учителів початкових класів знаннями, вміннями і навиками в галузі виховання.

Основне завдання курсу методики виховної роботи – розширення і поглиблення знань студентів у галузі теорії і практики виховання, допомога у здобутті навиків організації виховного процесу з молодшими школярами відповідно до вимог сучасної науки.

Методика виховної роботи як самостійна наукова навчальна дисципліна виникла в процесі розвитку педагогічних наук. Її завдання – розкрити основні напрями і принципи, форми і методи організації виховної роботи в загальноосвітній школі, допомогти педагогам оволодіти мистецтвом виховання.

На основі аналізу педагогічної літератури й узагальнення передового досвіду роботи шкіл методика виховної роботи розкриває найбільш

поширені форми й методи організації виховної роботи, пропонує можливі варіанти їхнього застосування.

Кожен вихователь, знаючи індивідуальні та вікові особливості учнів початкових класів, зможе вибрати й застосувати в практичній діяльності ті методи, які дають найкращі результати в певних умовах, добре володіючи теоретичним матеріалом, знаючи різноманітність розмаїття традиційних та інноваційних форм виховання та враховуючи конкретні умови, він зможе знайти певне рішення завдань, які стоять перед ним.

Джерела збагачення методики:

- 1) досвід учителів-практиків;
- 2) узагальнення здобутків передового педагогічного досвіду;
- 3) розвиток педагогіки як основи базових наук;
- 4) розвиток суміжних наук – психології, теорії виховання;
- 5) державні стандарти початкової школи;
- 6) новітні дослідження в галузі теорії виховання;
- 7) методичний експеримент,
- 8) методи науково-педагогічних досліджень;
- 9) інноваційні технології виховання;
- 10) нові програми, підручники, орієнтовні напрями виховання.

Загальна мета курсу методики виховної роботи полягає в ознайомленні майбутнього вчителя з теорією цієї науки, з найефективнішими формами організації виховного процесу, з найдоцільнішими методами, прийомами та засобами виховання молодших школярів на сучасному етапі розвитку школи.

Специфіка підготовки вчителя початкової школи зумовлена поліфункціональністю його діяльності. Він повинен не лише володіти предметними знаннями і вміннями, а й мати здатність до моделювання, планування, проектування навчально-виховного процесу, що дасть йому змогу ефективно формувати особистість школяра.

Для виконання вимог державних стандартів щодо підготовки вчителів початкових класів до роботи з молодшими школярами важливе значення мають ґрунтовні і всебічні знання теорії виховання, індивідуальних і вікових особливостей розвитку молодших школярів. Як педагогічна наука методика виховної роботи керується теоретичними основами та практичними настановами теорії виховання, школознавства, які визначають загальну теорію освіти.

Теоретичні засади навчальної дисципліни складають загальні принципи, правила та закономірності виховання, які є науковим підґрунтям організації виховного процесу в загальноосвітній школі.

Методика виховної роботи вибудовує свою теорію, визначає практичні засади, функціонує і розвивається у тісному взаємозв'язку і взаємодії з іншими науками: психологія, педагогіка, філософія, історія педаго-

гіки, педагогічна майстерність, педагогіка вищої школи, педагогічні технології, етика, естетика, анатомія і фізіологія, вікова і педагогічна психологія (див. табл. на с. 396).

2. Виховання в цілісній структурі педагогічного процесу початкової школи

Виховання є найважливішою функцією суспільства ще з давніх часів. Без передачі суспільно-історичного досвіду від одного покоління до іншого, без залучення молоді до соціальних і виробничо-господарських відносин неможливий розвиток суспільства, збереження й збагачення його культури, існування людської цивілізації. У різні часи слово “виховання” в педагогічному аспекті означало “керівництво”, “вирощування”, “вплив”. З розвитком суспільства змінюється виховання: його мета, зміст, форми, методи та засоби. Виховання людини триває упродовж усього життя, але особливого значення воно набуває в період її росту та розвитку. Виховання – цілеспрямована діяльність, яка покликана формувати в дітей систему якостей особистості, поглядів, переконань [110, 56].

Взаємодію педагогів і вихованців у закладах освіти, під час якої реалізуються цілі освіти й виховання, називають *педагогічним (навчально-виховним) процесом*.

Педагогічний процес (лат. *processus* – просування вперед) – спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем і розвиток особистості.

Поняття “навчально-виховний процес” виражає сукупність навчальних занять безпосередньо в навчальному закладі та виховної роботи за межами класу (групи, закладу освіти), що здійснюється педагогічним та учнівськими колективами за єдиним планом [32].

Організація педагогічного процесу потребує цілісного підходу в колективному вирішенні завдань освіти й виховання на кожному навчальному занятті; супровід навчальної діяльності різноманітною позаурочною роботою з предмета; умілого поєднання зусиль учителів з учнівським самоврядуванням; налагодження зв'язків із сім'єю, громадськістю, церквою тощо.

Процес виховання є невід'ємною частиною цілісного педагогічного процесу. Виховання – це цілеспрямована виховна робота педагогів у загальноосвітній школі з метою стимулювання активної діяльності вихованців з формування власної особистості як процес цілеспрямованого, планомірного, систематичного формування позитивних якостей особистості [44, 53].

Сучасна педагогічна наука пояснює, що процес виховання – це складне й багатогранне явище, до визначення сутності якого прийнято розрізняти підходи, що дають змогу краще зрозуміти сам процес, його витoki, а також шляхи та методи реалізації. Підхід до виховання – це

виділення головного, найбільш суттєвого в педагогічному явищі. Найпоширеніші такі *підходи* до виховання:

Відносницький підхід – формування в молодших школярів цілісної системи відносин: світоглядних, моральних, пізнавальних, естетичних.

Діяльнісний підхід – включення вихованців у різноманітні види діяльності, під час якої формуються певні ціннісні ставлення особистості: до суспільства й держави, до людей, до себе, до природи, до мистецтва, до праці. Тобто коли школяр здійснює певний вид діяльності – навчальну, ігрову, трудову, суспільно корисну, пізнавальну, творчу тощо.

Особистісний підхід – розглядає процес виховання як основу розвитку й саморозвитку особистості. Він передбачає прийняття педагогом дитини як найвищої цінності, суб'єкта виховання.

Структурний підхід – розгляд явищ, подій, фактів, що входять до певної системи, як її структурних компонентів.

Системний підхід – побудова цілісної системи виховання як сукупності всіх її компонентів, взаємодія яких породжує нову системну якість. Це досить стійка система, що здатна розвиватися та вдосконалюватися за рахунок власних ресурсів.

Технологічний підхід – проектування способу організації процесу виховання з орієнтацією на чітко визначені цілі, моделі та способи його досягнення.

Творчий підхід – умова успіху в спільній діяльності педагогів і вихованців, їхня творча взаємодія та співпраця, що є основою для успішної організації процесу виховання.

Національний підхід – це виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях та обрядах, багатовіковій віковій мудрості [211].

Виховання – це двосторонній процес. Він обов'язково включає взаємодію двох суб'єктів – вихователя й вихованців. Діяльність вихователя в процесі виховання особистості молодшого школяра називають педагогічним впливом. А діяльність вихованців у цьому процесі – це засвоєння педагогічного впливу. Діяльність вихованців – складна внутрішня робота особистості, яка передбачає як засвоєння зовнішніх впливів, так і самовиховання.

Виховання має дві взаємопов'язані грані. Одна – педагогічний вплив вихователя, колективу; інша – готовність вихованця сприйняти й осмислити цей вплив. Адже спосіб поведінки людини визначається, з одного боку, безперервними зовнішніми впливами на неї, а з іншого – її природженими індивідуальними якостями [102, 40]. Процес виховання є: цілеспрямованим, самокерованим, довготривалим і безперервним, комплексним, варіативним. Йому властива віддаленість результатів.

Виховна робота, що проводиться в позаурочний час, доповнює й поглиблює виховання, яке здійснюється в процесі навчання. Для визначення

цього виду діяльності в педагогічній літературі використовують низку термінів: “позаурочна”, “позанавчальна”, “позакласна”, “позашкільна робота”.

В Українському педагогічному словнику зазначається, що позакласна робота в школі організовується й проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою й при тактичному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної й позашкільної роботи [59, 263].

Б.С.Кобзар використовує терміни позанавчальна виховна діяльність, під якою він розуміє складову професійно-педагогічної діяльності педагога. На його думку, це “цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах у позаурочний час” [70].

Позакласну роботу розглядають як один з основних шляхів реалізації різних напрямів виховання, як підсистему загального виховного процесу в школі. Виховання, за І.Ф.Харламовим, здійснюється в системі навчальних занять і позакласної роботи [193].

Динаміка розвитку виховного процесу залежить від стосунків між вихователями й вихованцями. Особливості його організації зумовлені тим, що об’єкти виховання (учні, учнівські колективи) є одночасно й суб’єктами виховання. Недооцінка цього призводить до великих прорахунків у діяльності вихователів – як правило, до авторитарності педагога, який подавляє особистість вихованця. Взаємну активність, співпрацю педагогів і вихованців у процесі їхнього спілкування найповніше відображає термін “педагогічна взаємодія”.

Між суб’єктами й об’єктами педагогічного процесу встановлюються різноманітні зв’язки: інформаційні (обмін інформацією), організаційно-діяльнісні (спільна діяльність), комунікативні (спілкування), а також зв’язки управління (самоуправління), від співвідношення та взаємодії яких залежить його успіх.

Виховний процес – це науково обґрунтована система, що розвивається й вдосконалюється, спираючись на закони виховання, творчість педагогів і динаміку вікових змін вихованців [52].

Визначаючи педагогічні умови виховної діяльності, ми враховували принципові підходи вітчизняних науковців І.Д.Беха, О.А.Дубасенюк, Б.С.Кобзаря, О.Я.Савченко, Л.М.Хомич, сутністю яких є необхідність розуміння вихованцями навколишнього світу як системи, яка має певні закономірності та властивості для їх вільного, творчого функціонування в навколишній дійсності [10]. Саме ці здібності і є цінностями людини, для застосування яких необхідно навчатися, розвивати в собі відповідні потреби (ціннісні орієнтації). У зазначеному контексті особливу актуальність мають ідеї Л.С.Виготського про організацію виховної діяльності,

спрямованої на “завтрашній день розвитку”. Розв’язання цієї ситуації вимагає, з одного боку, “врахування того, що особистість формується в діяльності, в конкретних умовах, з іншого – виховна діяльність повинна бути побудована таким чином, щоб особистість переростала в ці умови” [23].

Згідно із твердженням Л.С.Виготського, цілі й методи виховання повинні відповідати: “зоні актуального розвитку” і “зоні ближнього розвитку”. На першому рівні дитина виконує завдання самостійно. А на другому рівні вона вирішує проблему з допомогою дорослих. Відповідно, завдання виховання – створити “зону ближнього розвитку”, яка пізніше перейде в “зону актуального розвитку”. Таким чином, можна зробити висновок, що виховання повинно йти попереду розвитку.

Виховання як цілеспрямований процес усебічного розвитку особистості являє собою систему взаємопов’язаних і взаємозалежних елементів, на вибір яких суттєво впливає особистість вихованця. Адже рівень актуального розвитку дитини в певний період часу є основною першопричиною визначення мети, а потім і застосування відповідних форм, методів, засобів виховання, на відбір яких певною мірою впливає рівень професіоналізму педагога.

Процес виховання може бути ефективним і малоефективним. Його характер визначається не тільки культурою суспільства й мікросередовища, але й суб’єктами виховання, які безпосередньо задіяні в цьому процесі, їх життєвими цілями, мотивами, установками, рівнем культури в цілому. Найбільш цілеспрямовано та ефективно виховання здійснюється під час спеціально створеної взаємодії суб’єктів, спрямованих на реалізацію педагогічних цілей виховання.

Виховання відбувається в цілеспрямованому процесі взаємодії: індивід-індивід, індивід-група, індивід-колектив. Воно організовується в різних соціальних інститутах: сім’ї, виховних установах (дитячий будинок, школа-інтернат), освітніх (школа, гімназія, ліцей), позашкільних освітньо-виховних закладах (дитяча музична школа, художня школа, секція, клуб, музей, театр, дитячі об’єднання й організації).

Організація виховного процесу, як і створення та підтримка умов для саморозвитку, здійснюється в тісній взаємодії з вихованцем, з урахуванням його доброї волі. У теорії виховання ця вимога виражається через особистісно-орієнтований підхід, при якому вихованець визнається повноправним партнером в умовах взаємодії з педагогами-вихователями.

Виховання прийнято розглядати:

у соціальному, широкому сенсі – як функцію суспільства з підготовки підростаючого покоління до життя, що здійснюється всіма соціальними інституціями: громадськими організаціями, церквою, засобами масової інформації, закладами культури, сім’єю та школою.

У більш вузькому, педагогічному сенсі виховання розглядають як спеціально організований і керований процес формування людини, що здійснюється педагогами в навчально-виховних закладах і направлений на розвиток особистості, а також передача суспільно-історичного досвіду новим поколінням з метою підготовки їх до суспільного життя й виробничої діяльності.

Щоб належно організувати виховний процес у початкових класах, забезпечити відповідну управлінську діяльність і досягти високої ефективності, учителів початкових класів потрібно знати й брати до уваги його закономірності.

Закономірність у загальному її розумінні означає такий, що об'єктивно існує, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності. А закономірностями процесу виховання є стійкі, повторювані, суттєві зв'язки, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективних результатів у розвитку особистості молодшого школяра. Ґрунтовна обізнаність із ними створює сприятливі умови для прогнозування виховної роботи, надає їй чіткості, глибокої змістовності, методичної осмисленості.

Закономірності виховання:

1. Органічний зв'язок і взаємодія багатьох чинників виховного впливу

Педагогіка вчить, що виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки й педагоги. У процесі формування особистість вступає в непрості стосунки з усім складним світом навколишньої дійсності, кожний елемент якого неминуче розвивається, переплітається з іншими, ускладнюється із фізичним і моральним зростанням самої дитини. Згадана закономірність у вихованні молодших школярів проявляється особливо чітко. Адже вони, як губка, убирають у себе все, що на них впливає.

2. Поєднання у виховному процесі початкової школи всіх напрямів та інститутів виховання

Процес виховання є процесом багатовекторним: на нього впливає родина, окремі педагоги, школа в цілому, все суспільство з його виховними інститутами. Установлено, що чим більше за своїм напрямом і змістом збігаються впливи організованої виховної діяльності й об'єктивні умови, тим успішніше здійснюється формування особистості. Особливість виховного процесу проявляється і в діяльності вихователя – керівника цього процесу. Його діяльність – це здебільшого мистецтво, що свідчить про своєрідність особистості педагога, його індивідуальність, характер тощо.

3. Суспільний характер виховання

Характер виховання дітей того чи іншого народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігії й моралі, від рівня розвитку освіти, науки, економіки, культури, від його національних властивостей. Значні

зміни в житті народу ведуть за собою й зміни в його виховній системі. До найвагоміших суспільних потреб виховання відносимо: формування в молодших школярів української національної свідомості, любові до України, української мови, свого народу, бажання наполегливо вчитися й працювати, вироблення почуттів правди й справедливості та інших добродітностей. Для молодших школярів першочергову роль у цьому процесі відіграє рідна мова. Не випадково Я.Коменський назвав початкову ланку освіти школою рідної мови.

4. Системний підхід у вихованні

Наслідки виховання бувають тим вагомішими, чим активнішим є його вплив на внутрішню, духовну сферу особистості, зокрема на формування її поглядів, думок, міркувань, інтересів, переконань, ставлення до людей і своїх власних учинків, вибір ціннісних орієнтацій.

Результативність виховного процесу залежить від майстерності педагога, від його здатності грамотно аналізувати педагогічні ситуації, вирішувати педагогічні задачі з урахуванням головної мети виховання, а також від методик і технологій виховного процесу.

3. Особливості виховної роботи в початковій школі

У Положенні “Про організацію навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів” сказано, що “основною метою початкової загальної освіти є всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання й уміння вчитися; повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, умінь і навичок здорового способу життя. За роки навчання в початковій школі учні мають набути достатній особистий досвід культури спілкування й співпраці в різних видах навчальної діяльності, самовираження у творчих видах завдань [139].

Набуття загальнонавчальних та цільових компетентностей діяльності є фундаментом подальшого успішного навчання школяра в основній школі. Виховання молодшого школяра реалізується через виховну роботу в початковій школі.

Виховна робота – це цілеспрямована діяльність, орієнтована на створення позитивного виховного середовища та організацію спільної життєдіяльності дорослих і дітей, спрямована на формування ціннісних орієнтацій, творчий розвиток особистості.

Виховна робота здійснюється за такими напрямками:

1. Виховання в процесі навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів на уроці.
2. Освітньо-виховне середовище школи – стиль, основа взаємин у шкільному колективі, морально-психологічний клімат у школі.
3. Позаурочна (позашкільна діяльність):

- позакласна виховна робота (класні години, усні журнали, дитячі ранки, години спілкування та ін.);
- позашкільна (екскурсії, походи, відвідування музеїв, робота з батьками, громадські організації).

Проблема мети виховання в педагогічній діяльності є ключовою проблемою педагогічної науки. Педагогіка може успішно вирішувати всі свої питання тільки тоді, коли вона неухильно керується завданнями виховання людини завтрашнього дня. Мета виховного процесу – орієнтація школярів на самовиховання, саморозвиток, самореалізацію. Виховний процес є цілеспрямованим. Мета сучасного виховного процесу характеризується гармонією соціальних та індивідуальних цілей, завдань, співробітництвом у їх досягненні.

Мета виховання має об'єктивний характер і виражає ідеал людини в цілому. Загальною метою виховання є всебічний розвиток особистості, тобто розвиток особистості в анатомо-фізіологічному, психічному й соціальному напрямках. Таку мету виховання ставило перед собою суспільство впродовж віків. Адже людина повинна бути завжди фізично, розумово й духовно розвинута.

Про важливість чіткого конкретизованого розуміння кінцевої мети своєї діяльності писав великий педагог К.Ушинський: “Щоб Ви сказали про архітектора, який закладаючи новий будинок, не зумів би вам відповісти на питання, що він хоче побудувати... Те ж саме повинні ви сказати і про вихователя, який не зуміє ясно і точно визначити вам мету своєї виховної діяльності. Доручаючи вихователю чисті і вразливі душі дітей для того, щоб він привив в них перші і тому найглибші риси, ми маємо право спитати вихователя, яку мету він буде переслідувати в своїй діяльності і вимагати на це питання ясної і категоричної відповіді” [186].

Мета виховання в початковій школі – це створення необхідних умов для розвитку особистості молодшого школяра, які допоможуть особистості бути:

- вільною (здатною до самореалізації);
- гуманною (здатною на милосердя, доброту, співчуття);
- духовною (відчувати потребу в пізнанні й самопізнанні; прагнути до краси й пошуку сенсу життя);
- творчою (розвивати здібності, інтелект; відчути потребу в знаннях);
- практичною (працьовитою, яка знає народні звичаї, традиції, вміє застосовувати одержані знання на практиці).

Виходячи з основної мети, визначаються такі завдання виховання:

- створити необхідні умови для прояву творчої індивідуальності кожного учня;

- сприяти формуванню в молодших школярів культури спілкування та побудови міжособистісних відносин;
- розвивати пізнавальну активність молодших школярів.

Зміст і методи виховної роботи в молодших класах сучасної загальноосвітньої школи визначаються завданнями, які стоять перед нею: максимально розвиваючи здібності дітей, ураховуючи їхні інтереси, забезпечити формування й гармонійний розвиток особистості дитини – особистості творчої активної й суспільно корисної, яка має внутрішню потребу в самовдосконаленні (самовихованні). Успішно управляти процесом формування й розвитку особистості можливо лише за умови глибокого знання цього процесу.

Аналізуючи дитячу природу молодшого школяра, К.Ушинський зауважив, що “чим молодша дитина, тим менше здатна вона до постійної, якої б то не було душевної діяльності в одному напрямі, і тоді як вона урізноманітнюючи свої заняття, може працювати досить довго”. З перших днів перебування дитини в школі треба привчати її до серйозних занять. З огляду на це дуже повчальними є слова видатного педагога про те, що в початковій школі “повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи на жарт, ласкавість без солодкості, справедливність, доброта без поблажливості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумова діяльність” [186]. “Дитина є в собі м’яке створіння, серденько в неї легко приймаюче, або все приймаюче, і м’яке буває, як віск, котрий відбиває образ притиснутої до нього печатки”, – висловився про учнів початкової школи О.Духнович [39].

Видатний український педагог Г.Ващенко звернув увагу на те, що високий темп розвитку учнів початкових класів вимагає якнайширшого залучення їх до активної навчальної й громадської діяльності. А тому початкова школа “мусить використовувати кожний момент своєї роботи не тільки для того, щоб дати учням знання, а й для того, щоб виховувати з них повновартісних, усебічно розвинутих людей і добрих громадян своєї батьківщини” [21].

За словами В.Сухомлинського, роки навчання в початкових класах є цілим періодом морального, інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, який буде реальною справою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра.

Особливості виховання учнів початкових класів зумовлені впливом таких чинників:

- якісно новим способом життя та діяльності – переходом до систематичного, психічного й розумового розвитку нервової системи, мислення, пам’яті, уваги, характеру, сили волі;

- змістом навчальних планів, програм і підручників для 1–4 класів;
- незаперечним авторитетом першого вчителя в житті дитини;
- сильним впливом сім'ї, родинних стосунків, сімейного виховання;
- віковими особливостями дітей молодшого шкільного віку.

У початковій школі зазвичай переважає ігрова й пізнавальна діяльність. Не чітко розмежовуються трудова, художня, спортивна діяльність. Інколи присутня діяльність вільного спілкування. Дуже мало представлена суспільна діяльність і повністю відсутня ціннісно-орієнтувальна.

Типові види діяльності дітей молодшого шкільного віку: пізнавальна, трудова, художня, спортивна, ціннісно-орієнтувальна, суспільна, вільного спілкування.

Виховання в молодшому шкільному віці повинно пронизувати всі сфери життєдіяльності дитини, тому що основним завданням початкової ланки освіти вважається створення необхідних умов для придбання позитивного соціального досвіду й надання допомоги в оволодінні природними процесами розвитку, а отже, в оволодінні прийомами й способами поведінки.

Зі вступом дитини на навчання в школу мотив “я хочу”, який панував у дошкільника, відходить на другий план, поступаючись установці “я повинен”. Це свідчить про розвиток у дитини рефлексивних здібностей, за допомогою яких вона осмислює дії інших людей, а також оцінює нібито збоку й свої власні зусилля (рефлексує). Через рефлексію здійснюється психічна активність. Адже дитина, яка нормально розвивається поряд із природною потребою в русі (фізична активність), має потребу в пізнанні навколишнього матеріального світу, відносин між людьми, самопізнання (психічна активність).

У молодшому шкільному віці рефлексія існує на фоні переживання таких почуттів, як горе, радість, сором, гордість, які зумовлені вчинками та поведінкою дитини. Її основний зміст – це пошук лінії власної поведінки. Набуті рефлексивні здібності допомагають дитині під час вирішення різних проблемних ситуацій з педагогами і ровесниками в нових умовах, коли найважливішою подією в житті дитини є навчання в школі.

Ставши школярем, дитина психологічно переходить у нову систему відносин з людьми, що її оточують. Вимоги в сім'ї до дитини співвідносяться з її індивідуальними здібностями та її новою роллю школяра. У школі ж вимоги є однаковими для всіх. Нова соціальна ситуація проявляється в стандартизації умов життя дитини і, безумовно, є для молодшого школяра стресовою. У деяких дітей у зв'язку зі зміною середовища, їхньої ролі в ньому починає виникати стан тривоги, хвилювання, а іноді й невпевненості, що певною мірою позначається на характері стосунків та навчанні. Дитина боїться не справитися з висунутими вимогами. Усе це не-

гативно відбивається на нервовій системі молодшого школяра, породжуючи навіть хвороби. Попередити такий розвиток подій є основним завданням педагога в період “перші дні дитини в школі”. Адже вчитель початкових класів для молодшого школяра стає не просто важливою дорослою людиною, а іноді “центром всесвіту” – шкільного простору. Фраза: “ти не розумієш, це ж учитель сказав” – є типовою для цього періоду.

Сучасній школі вкрай необхідний не просто учитель, а учитель-фасилітатор (від англ. “facilitate” – стимулювати, активізувати). “Такий вчитель не тільки озброює дитину необхідною сумою знань, умінь і навиків, але й допомагає стати тим, і ким вона (дитина) може стати” (А.В.Кириленко). Учитель із зазначеними характеристиками зуміє закласти основи гуманістичного світогляду дитини, сформувати гуманне ставлення до світу, природи, людей, самої себе [32].

Виховна діяльність у початковій школі спрямовується на формування в дітей основ морального здоров’я, доброзичливого ставлення до навколишнього середовища, природи, людей, на підтримку, стимулювання й розвиток стійкого прагнення дітей до краси й творчості. У зв’язку із цим педагогам необхідно міняти акценти – переходити від знаннєвої парадигми (знаннєвий підхід) до діяльнісної парадигми (діяльнісного підходу).

Учителі початкових класів реалізують виховні цілі освіти через зміст навчальних предметів. Адже дисципліни початкової школи містять багатий виховний потенціал. Справжній, добре продуманий, чітко спланований урок, виховує завжди: своїм змістом, поведінкою учителя, організацією роботи дітей, спілкуванням їх між собою та з учителем. Виховний процес повинен бути цілісним і неперервним. І хоча на одних уроках виховних цілей та завдань менше, на інших – більше, проте вони повинні бути завжди.

Змістове наповнення, текстовий і позатекстовий матеріал уроків читання в початковій школі дають благодатний матеріал для здійснення виховної роботи. Реалізація виховних можливостей творів художньої літератури безпосередньо залежить від вихованості читачів, від рівня їхньої читацької культури. Головне завдання вчителя – допомогти кожному школяреві стати активним творчим читачем, навчити його мистецтву читання, адже на цій основі формується духовна й моральна зрілість, що є основою процесу формування підростаючої особистості. Для дітей молодшого шкільного віку характерним є естетичне, творче засвоєння художніх творів, вони можуть співпереживати героям, мати свою точку зору, фантазувати й мріяти.

Більшість психологів і педагогів сходяться на визнанні того факту, що саме в молодшому шкільному віці починається процес самоформуван-

ня особистості за рахунок розвитку складових структури свідомості дитини. До найбільш специфічних особливостей молодшого шкільного віку відносяться вразливість, сприйнятливність, довірливість, особиста тяга до вчителя, готовність до дії, слухняність, наслідування, ретельність у виконанні завдань, спрямованість на зовнішній світ, легковажність, наївність.

У мотиваційній сфері свідомості молодших школярів з'являється орієнтація на процес здобуття знань і досвіду поведінки, розпочинається формування мотивів самовдосконалення й самовизначення, що проявляються в пошуках та прагненнях дитини усвідомити причини, зміст учинків, подій, їх трактування та розуміння через самостійний пошук у навчальному матеріалі й у виховній діяльності вчителя.

У комунікативній сфері зберігається потреба в спілкуванні з учителем як із незаперечним авторитетом, з іншою людиною – однокласником, товаришем – за допомогою гри. При цьому відчутна перевага ігрової діяльності як основного засобу спілкування.

Специфічною особливістю цього вікового періоду є так звана “криза 7 років”, пов'язана з феноменом “узагальнення переживань”. Ландюг невдач чи критики призводить до формування стійкого комплексу – почуття неповноцінності через невинуваті очікування, пов'язані з поганими результатами в новому виді діяльності – навчанні, спілкуванні з невідомими людьми, почуттям власної винятковості, яке сформувалось як результат завищеної оцінки успіхів дитини оточенням [30].

Смислове орієнтування стає важливою складовою внутрішнього життя, одночасно виключаючи імпульсивність поведінки дитини. Завдяки цьому механізму втрачається й дитяча безпосередність: дитина починає думати, перш ніж діяти, починає приховувати свої переживання й сумніви, намагається не показати іншим, що їй погано. Часто кризовим проявом поділу зовнішнього й внутрішнього життя дітей зазвичай стають кривляння, манірність, штучність поведінки, схильність до примх та конфліктів. У таких випадках вихователю необхідно з'ясувати сутність, першопричину такої поведінки, зрозуміти, що саме викликало неоднозначну реакцію школяра.

Виховання в початковій школі стає особистісним за умови, коли учні намагаються висловити власне ставлення до пропонованих для них заходів, коли вони самостійно доповнюють їх зміст особистими переживаннями й розуміннями, учаться підкорятися не тільки об'єктивним законам, а й моральним велінням та нормам.

Поєднання цінностей, як орієнтирів для розвитку особистісного начала в учнів початкових класів з їх віковими особливостями, є дуже важливим для підвищення ефективності виховного процесу. У цей період на доступному й відповідному до можливостей і сприйняття дітей рівні розпочинається формування умінь та навиків.

Особливості виховання учнів початкових класів зумовлені такими чинниками:

- якісно новим способом життя й діяльності;
- переходом до систематичного психічного й розумового розвитку нервової системи, мислення, пам'яті, уваги, характеру, сили волі;
- незаперечним авторитетом першого вчителя в житті дитини;
- змістом навчальних планів, програм і підручників початкової школи;
- сильним впливом родинного середовища [102, 43].

Таким чином, уже в молодшому шкільному віці існують передумови для розвитку та становлення самосвідомості як однієї з базових функцій особистості. Її розвиток пов'язаний з використанням особистісних технологій, що допомагають “включити” рефлексію як основу для конструювання та утримання образу “Я” в контексті пережитої події, як попередню установку в ставленні до самого себе, своїх здібностей, соціальної значущості, самоповаги, прагненні підвищити самооцінку.

4. Цілі, завдання та зміст виховної роботи в початковій школі на сучасному етапі

Зміст виховання на сучасному етапі визначається суспільними потребами й метою виховання. При визначенні комплексу педагогічних умов виховної діяльності пріоритетними стали проблеми якісно нового змісту виховання. Адже зміст виховання не може бути представлений сукупністю окремих заходів, створенням розрізаних психолого-педагогічних конструкцій виховної діяльності, схем, моделей, якими можна керувати, установлювати зв'язки для прогнозування подальших результатів.

Змістом виховання є культура особистості: внутрішня культура, ядром якої є духовність, і зовнішня культура (спілкування, поведінка, зовнішній вигляд), здібності кожної людини, її самовизначення, саморозвиток, самореалізація.

Сучасний учитель початкових класів повинен уміти складати проект (модель) виховання підростаючої особистості, урахувуючи при цьому її фізичні, фізіологічні, психологічні особливості. Ключовими в цьому багатогранному процесі є цілі виховання, які панують у певному суспільстві й відповідають визначеним нормам поведінки та концепціям виховання.

Концепція виховання – це сукупність ідей і принципів педагогічної діяльності, що визначають ціль, зміст, позиції й способи взаємодії вихователів і вихованців у виховному процесі. Основне питання концепції виховання – мета виховання та способи її досягнення.

У філософії цілі визначаються як уявний ідеал, для досягнення якого люди виконують певні дії, організовуючи при цьому як власну діяльність,

так і діяльність інших. Відповідно, ціль виховання – це уявлення про ідеальне виховання. Визначаючи цілі і завдання виховання, необхідно забезпечити визначеність і діагностичність цілей, урахувавши сензитивні періоди розвитку особистості молодшого школяра.

Принцип сензитивності був сформований на початку минулого століття Марією Монтессорі й у подальшому розвинутий японським педагогом Судзукі, який, спираючись на принцип “засвоєння рідної мови”, зробив висновок, що для кожної здібності особистості є свій сензитивний період розвитку. Цілі виховання потрібно індивідуалізувати не тільки через урахування віку дитини, а й через її стать. Адже в чоловіків у характері переважає прагнення взяти на себе всі труднощі, а в жінок – у всьому підтримувати дім (не випадково в давнину жінку називали “берегинєю”).

У роботі “Дитяча психологія” Л.С.Виготський визначає цілі виховання як створення позитивних інтересів і знищення небажаних. Мета виховання визначається соціальним замовленням. Адже призначення виховання – формування такої особистості, якої потребує суспільство [23].

Узагальнений аналіз відомих вітчизняних і зарубіжних педагогічних виховних систем, пріоритетним напрямом діяльності яких є здійснення навчання й виховання на засадах гуманізму, дозволяє визначити основні цілі та завдання виховного процесу в сучасній початковій школі.

Цілі виховання – це очікувані зміни в людині (або групі людей), які здійснюються під впливом спеціально підготовлених і планомірно проведених виховних акцій і дій [14].

Цілі виховання знаходять своє практичне вираження через завдання, які стоять перед вихованням. Сучасна педагогічна наука виділяє такі цілі виховання:

- спільні цілі виховання – це вироблення ціннісно-важливих, необхідних якостей, притаманних усім людям, незалежно від національної, релігійної приналежності, віку, країни, соціального статусу (доброта, порядність, милосердя, працьовитість);
- індивідуальні цілі виховання передбачають виховання певної людини з урахуванням її індивідуальних особливостей (спадковість, середовище, активність особистості);
- перспективні (ідеальні) цілі виховання – формування гармонійної всебічно розвинутої особистості;
- реальні (ближні) цілі виховання – допомогти кожній дитині формувати базові культурні цінності та орієнтації, які забезпечили б їй можливість самореалізації й творчого саморозвитку в сучасному суспільстві [214, 238].

Мета – це усвідомлене уявлення кінцевого результату певної діяльності.

Мета виховання – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Мета виховання визначає систему завдань, які треба розв'язати. Мета й завдання виховання визначають зміст і методику виховної роботи. Засобом досягнення мети виховання є засвоєння вихованцем базових основ культури особистості.

Базова культура особистості є центральним блоком змісту виховання, культурою життєвого самовизначення. Базова культура особистості – рівень культури життєвого самовизначення, який дає змогу індивіду розвиватися в гармонії з громадською культурою. Складовими базової культури особистості є економічна культура, культура праці, демократична і правова культура, моральна й екологічна, художня й фізична, культура сімейних відносин, громадянська культура. Засвоєння базових основ культури – це формування індивідуального стилю життя, виховання ціннісних ставлень особистості до суспільства, природи, праці, до самого себе, способу життя, свого здоров'я.

Зміст виховання – це система знань, переконань, якостей і рис особистості, навичок, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти вихованці відповідно до поставлених цілей і завдань [99]. Тобто зміст виховання – це все те, що характеризує багатство суспільно-історичного досвіду народу, його культури й традицій, і використовується для потреб виховного процесу.

Зміст виховання в початковій школі спрямовується на залучення молодших школярів до національної культури й духовності, на формування в них ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної і світової культур. Зміст виховання – це базові культурні цінності, засвоєння яких дає змогу дитині, творчо розвиваючись, взаємодіяти зі світом через різні види діяльності.

Основними компонентами виховного процесу є педагог, вихованець, зміст виховного процесу, форми й методи виховання, педагогічна діагностика, критерії ефективності виховного процесу, взаємодія із суспільним і природним середовищем.

Провідна роль у виховному процесі належить педагогові. Це покладає на нього відповідальність за створення умов для формування всебічно розвиненої особистості. Як ключова фігура цього процесу, він має бути носієм мети та ідеалів, володіти науковими знаннями й майстерністю вихователя. У виховному процесі педагог є одночасно його суб'єктом й об'єктом. Як суб'єкт педагогічного процесу, він виконує відповідальне завдання – виховання підростаючого покоління, як об'єкт – зазнає виховних впливів і самовдосконалюється.

Вихованець також є об'єктом і суб'єктом педагогічного процесу. Разом із педагогом він утворює динамічну систему “педагог–вихованець”. Як об'єкт педагогічного процесу, він постає індивідуальністю, що розви-

вається відповідно до педагогічних цілей. Як суб'єкт педагогічного процесу, він є особистістю, яка має певні природні задатки, прагне до творчого самовиявлення, задоволення своїх потреб і здатна активно сприймати педагогічні впливи або протистояти їм.

Зміст виховного процесу формують відповідно до мети освіти й виховання, урахувавши при цьому вікові можливості вихованців. Його закладають у навчальні плани, програми й підручники, а також у плани виховної роботи закладів освіти.

За допомогою форм і методів виховання реалізують зміст виховної роботи. До них належать уроки, факультативи, семінари, практикуми, гуртки, домашня самостійна навчальна робота. Ці та інші організаційні форми реалізують за допомогою різноманітних методів: пояснення, розповіді, бесіди, лекції, роботи з книгою, самостійного спостереження, лабораторної, практичної й дослідної роботи.

Педагогічна діагностика полягає у виявленні за допомогою спеціальних методик стану виховної роботи, окремих її напрямів для того, щоб відповідно скоригувати зміст, форми й методи його реалізації в педагогічному процесі. Для діагностики педагогічного процесу використовують методи науково-педагогічного дослідження (педагогічне спостереження, бесіду, анкетування, інтерв'ю, педагогічний експеримент, соціометрію та ін.). Критерії ефективності педагогічного процесу виражаються показниками вихованості учнів.

Зміст, форми й методи організації виховної роботи не можуть бути сталими на всіх періодах розвитку особистості. Вони змінюються відповідно до розвитку школярів, залежно від їхніх вікових особливостей.

Організація взаємодії із суспільним і природним середовищем ґрунтується на тому, що педагогічний процес не може обмежуватися навчально-виховним закладом. Оскільки заклад освіти готує молоду людину до самостійного життя, вона вже під час навчання повинна жити за критеріями життя, до якого готується, і брати в ньому безпосередню участь. Із цією метою педагогічний колектив має налагодити контакти з батьками, трудовими колективами, де вони працюють, громадськими організаціями, дитячими та молодіжними об'єднаннями, церквою.

За роки навчання в школі учні проходять певні вікові періоди у своєму розвитку. Від перших уявлень про світ школярі переходять до нових знань про природу, суспільство й людину. Від найпростіших навиків поведінки вони переходять до більш стійких умінь і звичок поведінки. У цей період у молодших школярів розвиваються почуття, формується свідомість, закладаються основи характеру, визначаються мотиви поведінки.

З метою кращої організації виховної роботи в школі вихователям важливо знати пізнавальні можливості учнів, рівень їхньої вихованості. Адже в цьому багатогранному процесі молодші школярі вимагають підви-

щеної уваги з боку вихователів. Вони вирізняються емоційністю й вразливістю. Тому необхідно їх зацікавити яскравими й захоплюючими спільними справами, змістовними формами діяльності. Молодшим школярам властива нестійка увага й швидка втомлюваність. Відповідно, організовуючи виховну роботу з учнями молодшого шкільного віку, слід чітко визначати терміни, тривалість і періодичність проведення позакласних виховних заходів, різноманітність форм і видів занять.

Залежно від віку, адаптації до навчального процесу, набуття практичних навичок, рівня розвитку школярів, змінюється й характер педагогічного керівництва ними. У молодших класах педагоги виступають у ролі безпосередніх організаторів і керівників щоденної діяльності учнів, які заохочують і підбадьорюють, підтримують і допомагають, одночасно підвищуючи вимоги до вихованців відповідно до їхнього розвитку. При цьому потрібно завжди пам'ятати про вік дітей, щоб не переоцінити їхні реальні можливості. Непосильні для дитини вимоги можуть підірвати віру у власні сили й можливості, негативно вплинути на загальний розвиток.

5. Шляхи вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами в контексті модернізації освіти в Україні

Педагогічна діяльність у суспільній ієрархії професій за складністю та відповідальністю належить до найбільш значущих. Суспільство покладає значні надії на виховну місію педагога, який має сформувати в молодих поколіннях культурно-ціннісні координати суспільно затребуваної життєдіяльності. Це набуває особливої ваги в часи стрімких соціальних змін, для яких поряд з позитивними тенденціями характерні й такі негативні явища, як ціннісний шок, прагматизація свідомості, утрата смисло-життєвих орієнтирів тощо. Особлива відповідальність покладається на вчителя початкових класів, оскільки він закладає основи світоглядної культури дитини, йому належить узагальнити й збагатити досвід учнів як усю сукупність чуттєвих сприймань, основу їхніх знань про навколишній світ.

У контексті пошуку шляхів розбудови навчально-виховного процесу сучасна освіта активно переходить на позиції людиноцентризму (В.Кремень), згідно з якими духовно-ціннісний зміст освітнього процесу набуває першорядної значимості [85]. Для вчителя школи I ступеня актуалізується перехід до дитиноцентризму (О.Я.Савченко), який визначає своїм головним суб'єктом впливу дитину як унікальну, цілісну, самоцінну особистість із широкими можливостями для самоактуалізації [149].

Провідна роль у формуванні особистості належить учителю, і насамперед – учителю початкових класів, адже саме він закладає фундаментальні основи духовності, освіченості, культури та життєвого досвіду дитини. В умовах модернізації національної системи освіти постала необ-

хідність переосмислити нагромаджену практику підготовки педагогів. У Державній національній програмі “Вчитель”, метою якої є визначення перспективних заходів щодо реалізації основних напрямів модернізації системи освіти, також підкреслюється ключова роль особистості вчителя. Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального й духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки й техніки, збереження й примноження культурної спадщини [53, 2].

Сучасна початкова школа характеризується системними змінами в структурі та змісті навчально-виховного процесу, що зумовлює необхідність підготовки вчителя нової формації як професіонала й людини культури, здатного до формування, розширення та збагачення досвіду дитини.

Ефективність виховного процесу залежить від:

- рівня відповідності його змісту, форм і методів основним закономірностям виховання й потребам суспільного життя;
- ступеня вияву школярами активності в навчально-пізнавальній і суспільній діяльності;
- рівня педагогічної майстерності вчительського колективу;
- ефективності впливу громадськості й церкви на виховання підростаючого покоління;
- рівня використання виховних можливостей позашкільних освітньо-виховних закладів, дитячих і молодіжних організацій;
- координації виховних впливів усіх причетних до виховання підростаючого покоління інституцій;
- пропаганди психолого-педагогічних знань серед батьків і населення взагалі.

Основні напрями виховної діяльності в початковій школі:

1. ЗДОРОВ’Я – формування здорового способу життя, профілактика захворюваності, організація туристичної та спортивної роботи, виховання гармонійно розвиненої особистості: здоров’я тіла, духу, розуму.

2. СІМ’Я – налагодження роботи із сім’єю, організація спільної діяльності сім’ї та школи, захищеність дитини в сім’ї.

3. ІНТЕЛЕКТ – формування цілісної й науково обґрунтованої картини світу, розвиток пізнавальних здібностей.

4. ЗНАННЯ Й УМІННЯ – формування самосвідомості, активної життєвої позиції, потреби в самовдосконаленні й саморозвитку, здатності адаптуватися в навколишньому світі.

5. ВІТЧИЗНА – громадянсько-патріотичне виховання учнів, вивчення національних традицій, діяльності дитячих громадських організацій.

6. ПРИРОДА – робота із захисту довкілля, екологічне виховання, організація природоохоронної діяльності.

7. ПРАЦЯ – організація трудової й профорієнтаційної діяльності учнів, виховання працелюбності, культури праці, економічне просвітництво школярів [141].

У вихованні особистості молодшого школяра слід орієнтуватися на духовно збагачену особистість як альтернативу функціонуючим одностороннім виховним моделям шкіл. Звідси основне завдання вихователя – допомогти дитині створити гармонію між усіма напрямками виховання.

Кожна дитина має пізнати світ і знайти в ньому своє місце, не перестаючи його любити. Школа має забезпечити простір для вільних та природних проявів особистості дитини. Основна увага педагогів повинна надаватись усебічному вихованню особистості учня з пріоритетом загально-людських цінностей, де провідна роль належить сім'ї. Завдання школи – так побудувати діяльність, щоб сама її організація виховувала дітей у дусі високої моральності. Забезпечення індивідуального підходу у вихованні, що ґрунтується на власному виборі дитини, а звідси – побудова виховання на висновках з наукового аналізу результатів спостереження та вивчення дитини.

Шкільне виховання стане діючою силою справжнього відновлення й саморегулювання, якщо спочатку відбудеться зміна стилю програмування кожної школи. Школа, як й інші освітньо-виховні установи, повинна одержати певне поле свободи, позбутися постійного адміністративного контролю як явища, шкідливого для виховання. Із цією метою потрібно зробити все, щоб школа стала місцем, де будуть культивуватися загально-людські цінності, де, незважаючи на кризу довіри та всіляких авторитетів, є час і місце замислитись над організацією свого життя [8].

Шляхом виховних та інших впливів необхідна переорієнтація в галузі визнаних ідеалів та прикладів із життя: з вертикальної орієнтації побудови виховного процесу на горизонтальне, з орієнтування “мати” на орієнтування “бути”, з інтересів домагання на інтереси устремління.

Невідповідність між цілями виховання та його результатами стає руйнівною силою в діяльності вихователів. Ми повинні відійти від практики “ти повинен” на “ти можеш”. Адже на відміну від традиційного твердження “Ти повинен!”, притаманного тоталітарній педагогіці, твердження “Ти можеш!” характерне для нетрадиційної інноваційної педагогіки, а питання “Ти хочеш?” – для нової практики відновлення виховання як ключового чинника взаємодії.

У ставленні до школи, її виховної діяльності треба прийняти принцип партнерства. Оновлення вимагає й теорія виховання, роль якої у формуванні суспільно-виховної практики буде набагато більшою, якщо врахувати передумови, що випливають з явищ суспільного дисонансу. Її основою повинні бути насамперед суспільні реальні факти, що впли-

вають із суспільної й економічної кризи країни. Адже виховання є діючим чинником суспільних змін і прогресу в різних сферах нашого життя.

Не менший вплив на загострення виховних проблем в учнівському середовищі має діяльність самої школи, яка, здійснюючи радикальні перетворення, поки що не змогла до кінця позбутись одноманітності педагогічної діяльності, традиційного способу мислення педагога, ставлення до учнів як до об'єкта виховного впливу. Адже ще до цього часу спостерігаються: уніфікація педагогічної діяльності, недооцінка природних основ формування людини; нехтування найкращими традиціями народної педагогіки; відсутність повноцінної системи виховання, в основі якої суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя та учня, перевага в педагогічній технології "повчального виховання", монологічний підхід у спілкуванні педагога та учнів, недооцінка у вихованні методів самопізнання та рефлексії з опорою на вплив, а не на саморозвиток особистості.

Усі вищеподані негативні процеси та явища визначають низький рівень оптимізації виховного процесу традиційних загальноосвітніх шкіл, негативно впливають на формування духовності учнів та не сприяють виробленню їхнього ціннісного ставлення до життя й людини.

Таким чином:

1. Виховання – це органічна частина цілісної "освіти особистості"; воно здійснюється під впливом зовнішніх факторів соціалізації та внутрішніх процесів саморозвитку особистості.

2. Процес виховання – це взаємодія дорослих і дітей (їх співробітництво) з метою створення сприятливих умов для саморозвитку всіх суб'єктів.

3. "Реалізм цілей виховання" означає не всебічний, а різнобічний розвиток особистості.

4. Базова культура особистості служить підставою для розробки змісту виховання.

5. Ідея життєвого самовизначення особистості вихованця стає основою для гуманістичної орієнтації педагога.

6. Участь дітей у позаурочній виховній роботі має бути добровільною.

7. Колективна творча діяльність – це сукупність задач і методів, що забезпечують гуманістичну самоврядну спільність дітей і дорослих [37, 6].

Отже, аналіз сучасної соціально-педагогічної ситуації дозволяє зробити висновок, що досліджувана нами проблема модернізації виховного процесу в загальноосвітній школі I ступеня потребує подальшого вивчення й наукового обґрунтування оновленої мети, змісту й технологій, які б ґрунтувалися на новій філософії виховання.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність процесу виховання.
2. Назвіть завдання курсу “Методика виховної роботи”.
3. Які чинники впливають на формування мети виховання?
4. Хто і в яких працях визначив особливості мети виховання в українській педагогіці?
5. Дайте характеристику сучасним підходам до виховання.
6. Зробіть класифікацію цілей виховання.
7. Охарактеризуйте напрями педагогіки з точки зору їхнього відношення до мети виховання.
8. Який чинник визначає мету, цілі, зміст і напрями виховання?
9. Дайте визначення понять “мета” та “ідеал” виховання.
10. Виховання в широкому і вузькому сенсі слова: їхня сутність, взаємозв’язок і відмінність.
11. Дайте визначення поняття “виховна робота”.
12. У чому полягає сутність мети виховання в початковій школі?

Запитання та завдання для самоперевірки й самоконтролю

1. Назвіть складники базової культури особистості.
2. Характерні ознаки виховання як педагогічного явища. Як їх наявність або відсутність впливає на успішність педагогічного процесу в початковій школі?
3. Молодший школяр як об’єкт і суб’єкт виховання.
4. У чому суть взаємодії у виховному процесі початкової школи?
5. Кого з літературних героїв ви вважаєте всебічно розвинутою особистістю? Обґрунтуйте свою думку.
6. Як ви розумієте твердження: “Для того, щоб пройти тисячу верст, необхідно, щоб попереду висів ліхтарик – мета, заради якої необхідно пройти тисячу верст і яка буде освітлювати цей шлях”. Л.Толстой. Висловіть свої міркування.
7. Від чого залежить вибір цілей виховання?
8. Охарактеризуйте основні напрями виховної роботи в початковій школі.
9. Ваше розуміння призначення ролі вчителя-фасилітатора.
10. Укажіть шляхи вдосконалення виховної роботи в початковій школі.

Література

1. Антоненць М. Творча спадщина В. О. Сухомлинського у діалозі із актуальними проблемами сучасної початкової освіти / М. Антоненць // Початкова школа. – 2008. – № 4. – С. 5–6.

2. Абеліт В. Сухомлинський і сучасна початкова освіта / В. Абеліт // Сільська освіта. – 2008. – 2 лют. – С. 3.
3. Боришевський М. Й. Гуманізм педагогічної системи В. О. Сухомлинського / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 10–11. – С. 4–8.
4. Вишневський О. І. Гуманізація шкільного життя / О. Вишневський // Радянська школа. – 1990. – № 1. – С. 41–46.
5. Волков Б. С. Психология младшего школьника : [учеб. пособ.] / Б. С. Волков. – М. : Просвещение, 2002. – 125 с.
6. Газман О. Відповідальність школи за виховання дітей / О. Газман // Рідна школа. – 2001. – № 5 – С. 6–8.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
8. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К. : МО України, 1994. – 564 с.
9. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України. – 1999. – 23 черв.
10. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття : [навч. посіб.] / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1998. – 234 с.
11. Костюк Т. В. Психологическая адаптация первоклассников : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Т. В. Костяк. – М. : Академия, 2008. – 176 с.
12. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання / З. Н. Курлянд // Лекції з педагогіки : навч. посіб. – Одеса : Південноукр. держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. – 192 с.
13. Липова Л. Технології індивідуалізованого навчання / Л. Липова, С. Ренський, М. Кушнір // Рідна школа. – 2001. – № 8. – С. 16–18.
14. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
15. Младший школьник: развитие познавательных способностей : [пособ. для учителей] / [Дубровина И. В., Андреева А. Д., Данилова Е. Е. и др.] ; под. ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 2003. – 208 с.
16. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : [метод. рекомендації]. – К., 2010. – 24 с.
17. Подласый И. П. Педагогика : [новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн.]. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 2 : Процесс воспитания. – 420 с.
18. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : [Постанова Кабінету Міністрів України] від 14 червня 2000 р. // Позакласний час. – 2000. – № 17. – С. 3–5.
19. Рудаківська С. В. Особистісно орієнтоване навчання / С. В. Рудаківська, О. І. Виговська // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 27–32.
20. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [пособ. для вчителів і методистів початкового навчання] / О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Богданова А.М., 2009. – 226 с.
21. Стейнер Р. Методика обучения и предпосылки воспитания / Р. Стейнер. – М. : Парсифаль, 1994. – 80 с.

22. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1996.
23. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [у 5 т.] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
24. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : [у 2 т.] / К. Д. Ушинський. – К. : Наука, 1976. – Т. 1.
25. Харламов И. Ф. Педагогика : [учебник] / Харламов И. Ф. – 5-е изд. – Минск : Универ., 1998. – 560 с.
26. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24–30.

Тема 2. Сутність національного виховання як цілісної системи формування особистості молодшого школяра

План

1. Національна своєрідність виховання.
2. Мета й завдання національної системи виховання.
3. Принципи національного виховання.
4. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості.
5. Шляхи та засоби реалізації національної системи виховання в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

національне виховання, національна система виховання, національна ідея, виховний ідеал, система виховних завдань, єдність національного й загальнолюдського, природовідповідність, культуровідповідність, демократизація, гуманізація.

Рекомендована література: 8, 19, 29, 31, 39, 47, 76, 77, 88, 94, 123, 147, 170, 177, 183, 188.

1. Національна своєрідність виховання

В умовах творення Української держави особливої актуальності набуває проблема виховання та самовиховання творчої особистості. Демократизація освіти, надання їй державно-національної спрямованості вимагають від викладачів, майстрів виробничого навчання, соціальних педагогів, психологів створення такої моделі виховання людини, яка б дозволяла їй оптимально вирішувати складні питання життя, досягати вирішення поставленої мети.

Суспільство як соціальний інститут та об'єднання людей може розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Свого часу Я.-А.Коменський зауважував,

що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання з точки зору суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти взагалі [128].

Філософські, психологічні та педагогічні дослідження переконують у тому, що у своєму історичному розвитку виховання дітей у багатьох країнах світу є найефективнішим тоді, коли воно є природним, тобто враховує природу дітей, довкілля, має народний, національний характер, ґрунтується на досягненнях людиною вітчизнознавчих, суспільних наук. Значна частина педагогів нашої держави дійшла висновку, що фундаментальні, системоутворюючі поняття “нація”, “національна культура”, “національна духовність”, “національна ідея” багато в чому визначають зміст, сутність, завдання, мету, форми й методи виховання підростаючих поколінь кожного народу.

Виховання як процес впливу на особистість з метою передачі їй норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві, завжди має не абстрактний, а конкретний характер, відбиваючи насамперед національну своєрідність моралі, звичаїв, традицій того чи іншого народу. На цей факт указував К.Д.Ушинський: “Виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним, має бути пронизане народністю. У кожній країні під загальною назвою суспільного виховання і безліччю загальних педагогічних форм криється своє особливе характеристичне поняття, створене характером та історією народу”.

Давши глибокий аналіз систем виховання провідних країн світу, К.Д.Ушинський дійшов висновку, що загальної системи виховання для всіх народів не існує, оскільки, “не зважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети” [187].

Національна своєрідність виховання визначається тим, що кожен народ має свій специфічний спосіб життя, який формує особистість відповідно до особливостей національних традицій і національного менталітету.

Особливості способу життя в різних народів складаються під впливом багатьох специфічних факторів: природно-кліматичних умов, мови, релігії (вірувань), умов праці (землеробство, мисливство, рибальство, скотарство і т. п.). Людина, перебуваючи в соціальному середовищі конкретної народності, неминуче формується відповідно до способу життя саме цього народу, громади, племені; засвоює й розділяє їхні ціннісні орієнтації й відповідно регулює свої дії, вчинки, поведінку.

У виховному процесі народна педагогіка керується цілком певними правилами, виходячи з яких вибираються методи впливу, серед яких по-

каз, привчання, вправа, побажання, моління, заклинання, благословення, глузування, заборона, примус, осуд, презирство, клятва, покарання, залякування, порада, прохання, докір.

Найбільш поширеним та ефективним засобом виховання в народній педагогіці є усна народна творчість, у якій у високохудожній формі відображені погляди народу на природу, життєва мудрість, моральні ідеали, соціальні сподівання й творча фантазія.

Ураховуючи потужний потенціал народної педагогіки у вихованні особистості, сучасна педагогічна практика відроджує національну культуру регіонів України. Проблеми вивчення національної своєрідності виховання й використання його як засобу формування підростаючого покоління досліджуються в рамках етнопедагогіки – галузі педагогічної науки, яка досліджує закономірності та особливості народного, етнічного виховання [171].

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. Адже нація – це насамперед система різноманітних природних (біологічних, зокрема анатомічних, фізіологічних), психічних, історично обумовлених ознак “тіла, душі й розуму” (К.Д.Ушинський), тобто психології, характеру, інтелекту певної культурно-історичної спільності людей [84].

Закономірно, що різні якості та ознаки людей залежно від національної приналежності потрібно виховувати не однаковими, уніфікованими для багатьох народів, а навпаки, різними за змістом, засобами, методами виховної роботи, які виробилися в кожній нації впродовж віків і які є складовою та невід’ємною часткою її самобутньої матеріальної й духовної культури.

Становлення духовно багатой особистості неможливе без сприйняття нею загальнолюдських морально-етичних та естетичних цінностей, оволодіння духовною культурою рідного етносу, нації, народу. Світовий досвід стверджує, що сприймання людиною духовних цінностей значно полегшується, якщо з дитинства вони прищеплюються їй через народні національні культурні традиції, звичаї, рідну мову, народну творчість.

Процес виховання має національний характер, адже базується на національно-виховних традиціях українського народу, його самобутності.

Сутність національного виховання слід розглядати у світлі положень Державної національної програми “Освіта” та “Концепції національного виховання” (“Освіта”, 1996, 7 серпня) [78]. У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що “національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнародних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадському суспільстві, духовності та фізич-

ної досконалості, моральної художньо-естетичної, трудової, екологічної культури” [78, 4].

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Національне виховання має суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення – формальні й неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації, заклади культури, релігійні об'єднання та ін. Роль держави в цьому багатогранному процесі полягає в координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпеченні їх єдності та пріоритету загальнодержавних (національних) інтересів [146].

Виховання як важливе явище суспільного життя здавна стало провідною функцією людського суспільства. На відміну від інших категорій життя виховання існувало впродовж віків.

Виховний процес, який базується на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях й обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності є основою національного виховання.

Національне виховання для кожного народу самобутнє, історично зумовлене, виявляється в індивідуальних принципах, методах, проявах, які досліджують та науково обґрунтовують учені. Зокрема, у Росії наукові засади національного виховання та школи розробив К.Ушинський, у Польщі цим питанням ґрунтовно займався Л.Заржецький, в Італії – професор Ломбардо Радіче, у Франції – Анатоль Фолі. Наведені факти засвідчують, що теорія й практика національного виховання взаємозумовлена й взаємопов'язана, у ній вирізняються основоположні ідеї, загальнопедагогічні принципи, тактичні та стратегічні моменти, що є певним поступом у розвитку народу, нації, держави. Із цього приводу знаходимо підтвердження в Гельвеція та Яна-Амоса Коменського. “Чим досконаліше виховання, тим щасливіші народи”, – говорив свого часу Клод Гельвецій. А відомий чеський педагог Я-А.Коменський застерігав: “Зневага до виховання є загибеллю людей, родин, держав і всього світу” [82].

Головне в національному вихованні – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародного спілкування.

Національне виховання є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного й демократичного виховання.

Національне виховання – це історично зумовлена й створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючих поколінь, у процесі якої засвоюється матеріальна й ду-

ховна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь.

Наукові дослідження Г.Ващенко [20], В.Кузя [88], Я.Гнутеля [39], М.Стельмаховича [170], узагальнення матеріалів практичної виховної діяльності в школах доводять, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням.

За нинішніх умов трансформації суспільства на нову парадигму виховання передусім визначають національні й загальнолюдські цінності, діалогічність культурних цінностей. У зв'язку із цим у педагогічній теорії й практиці яскраво виділяються дві тенденції:

- розвиток національної свідомості особистості;
- формування її планетарного світогляду.

Консолідуючим фактором цих тенденцій є національно-культурні традиції, високоморальний зміст яких не допускає асиміляції національного чи його відгородження.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї – до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності [29].

Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, товариша. Та оскільки людина народжується й живе в конкретному національному середовищі, що вирізняється серед інших мовою, культурою, звичаями, вона проймається розумінням особливостей свого народу, етносу, нації.

Сьогодні перед учителями початкової ланки освіти стоїть завдання: підготувати молодшого школяра до життя в майбутньому постіндустріальному чи інформаційному суспільстві, при цьому дбайливо оберігаючи й примножуючи систему норм і цінностей, що склалася в українського народу.

2. Мета й завдання національної системи виховання

Інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури й традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен із цих чинників визначає єдність поколінь минулих, сучасних і майбутніх, сприяє формуванню громадянина-патріота своєї країни. Науково обґрунтований, належним чином організований процес виховання відображає духовний поступ народу, шляхи збереження й збагачення його культури.

З давніх часів відомо, що кожен народ має свою історично визначену систему виховання, головним завданням якої є відтворення нації в кожному наступному поколінні, збереження у віках, примноження культурно-історичних, національно-духовних здобутків. Система виховання відповідає характерним рисам певного етносу. “Виховання, створене самим народом, має виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу”, – наголошував К.Д.Ушинський [186].

Національна система виховання – це історично обумовлена й створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у душі природно-історичного розвитку матеріальної й духовної культури нації.

Основу національної системи виховання складають: родинне виховання, народна педагогіка, наукова педагогічна думка, надбання національної виховної мудрості.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об’єднуючого, консолідуючого чинника в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молодшої людини як громадянина України незалежно від її етнічної приналежності.

Національна система виховання створює всі умови для того, щоб у молодших школярів розкривалися природні задатки, формувалися здібності, вироблялося творче, самобутнє світобачення кожної особистості, реалізовувався її творчий потенціал.

Національна система виховання є складовою й невід’ємною частиною життєдіяльності, життєтворчості рідного народу. Тому система компонентів народної духовності, шляхи й засоби їх формування визначають сутність і зміст національної системи виховання.

Формування національної системи виховання відбувалося поступово, цілеспрямовано. На процес її становлення мала значний вплив плеяда освітніх і громадських діячів епохи Відродження у складі І.Гізеля, Д.Барановича, Л.Зизанія, М.Смотрицького, Ф.Прокоповича, які практично й теоретично впливали не лише на українські, а й інші (російські, білоруські) виховні ідеї. Вагомий внесок у створення національної системи виховання в Україні зробили Г.С.Сковорода, К.Д.Ушинський, О.В.Духнович [82].

У наш час система виховання постає як створена народом певна сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності під-

ростаючого покоління, у процесі якої воно засвоює духовну й матеріальну культуру нації, виробляє національну свідомість.

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Конкретний зміст національного виховання залежить від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, рівня розвитку культури, національних особливостей народу.

Головна мета національного виховання – набуття підростаючим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [78].

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання – створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань:

- формування у вихованців національної свідомості й самосвідомості, любові до рідної землі, родини, українського народу, бажання працювати задля розквіту України, готовності її захищати;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, формування правової культури;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, толерантності, працелюбності та інших чеснот;

– формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка до життя в умовах ринкових відносин [212].

Народність українського виховання визначають його мова, побут, етнос, традиції, етикет, гумор тощо. Названі чинники зумовлюють специфічні особливості системи виховання кожного народу.

Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості, є:

– громадянське виховання: формування громадянськості, яка дає змогу людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною;

– розумове виховання: озброєння учнів знаннями основ наук, формування наукового світогляду та національної самосвідомості, оволодіння основними мисленнєвими операціями, вироблення вмінь і навичок культури розумової праці;

– моральне виховання: формування в учнів загальнолюдських норм гуманістичної моралі (добра, взаєморозуміння, милосердя, віри у творчі можливості людини), моральних понять, поглядів, переконань, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки, культури спілкування, культивування інтелігентності;

– трудове виховання: ознайомлення учнів з науковими основами сучасного виробництва, практична й психологічна підготовка їх до праці, свідомого вибору професії;

– естетичне виховання: формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення вмінь і навичок привносити в життя красу, розвиток в учнів творчих здібностей;

– фізичне виховання: виховання здорової зміни, підготовка до фізичної праці, захисту Батьківщини;

– патріотичне виховання – основа духовного розвитку особистості. Формування патріотичних почуттів означає створення високого ідеалу служіння рідному народові, готовності до героїчного подвигу в ім'я процвітання й незалежності України;

– правове виховання спрямоване на прищеплення вихованцям поваги до Конституції України, її державних символів (герба, прапора, гімну), прав і свобод людини й громадянина;

– екологічне виховання передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі [77].

Розглянуті напрями національного виховання тісно пов'язані між собою та з іншими напрямками виховання й взаємодоповнюють один одного, мають суттєве теоретико-методологічне значення для визначення та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту й методики виховання в сучасних умовах. Комплексність їх поєднання та доречність застосування утворює цілісну систему національного виховання молодших школярів – громадян України.

3. Принципи національного виховання

Національне виховання – це виховання підростаючого покоління в дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють кращі зразки виховної мудрості народу.

Провідне місце в організації виховної роботи відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності із загальними принципами народної освіти. Принципи виховання є вихідними положеннями, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації.

Принципи виховання – керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання й визначають вимоги до змісту, організації та методів виховного впливу.

Виховні принципи мають об'єктивний характер і є узагальненою системою вимог, які охоплюють усі аспекти виховного процесу та відображають результати виховної роботи.

Основні принципи національного виховання – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного й шкільного впливу, природовідповідність, виховання в праці, самодіяльність учнів.

Національне виховання як цілісна система ґрунтується на таких фундаментальних принципах: природовідповідності, культуровідповідності, етнізації, гуманізмі, демократизмі, єдності сім'ї та школи, наступності й спадкоємності поколінь, цілісності.

Принцип природовідповідності у виховному процесі передбачає виховання людини в людині, розвиток того, що закладено в кожній дитині природою. Цієї позиції чітко дотримується ряд сучасних науковців: Є.Сявавко, М.Стельмахович, О.Киричук та інші. Дотримання принципу природовідповідності сприяє споконвічній єдності людини з природою – це один із провідних принципів народної педагогіки.

Принцип культуровідповідності означає здійснення виховного процесу в рідному для дитини середовищі або наближеному до нього. Засвоєні й примножені попередніми поколіннями традиції та звичаї, історія

й культура містять у собі духовні, моральні цінності й відповідно мають величезне значення в системі виховання.

Принцип етнізації виховного процесу передбачає наповнення його національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості громадянина. Принципи етнізації однаково стосуються представників усіх народів України. Створення можливості всім дітям навчатися в рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, відчуття етнічної причетності до свого народу.

Легенда.

Бог вирішив наділити всіх дітей своїх талантами:

французи вибрали елегантність, красу,

угорці – любов до хазяйства,

німці – дисципліну і порядок,

росіяни – власність,

поляки – здібність до торгівлі,

італійці – здібність до музики.

Коли Бог роздав усі таланти, він побачив дівчину у вишитій сорочці з вінком на голові. “Хто ти? Чому плачеш?” – запитав він.

“Я – Україна. Плачу тому, що стогне моя земля від проливої крові та попелищ. Сини мої в чужих краях, на тяжкій роботі над ними знущуються”. Дівчина хотіла залишити його, але Бог зупинив її і сказав: “У мене є безцінний дар, який прославить тебе на цілий світ. Це – пісня”. Взяла дівчина-Україна цей дар, притулила до грудей, вклонилася Богу і зі світлим обличчям і вірою понесла пісню в народ.

Принцип гуманізму покликаний утверджувати високе суспільне визнання людини, її гідності, цінності як особистості, право на свободу, щастя й виявлення здібностей. Запорукою гуманізації є рівень демократичності в навчальному закладі, співдружності педагогів і учнів, дисциплінованості й відповідальності молоді.

Принцип демократизації виховання – це розвиток різноманітних форм співробітництва й встановлення довір'я між вихователями та вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів. Дотримання принципу демократизму у виховному процесі вимагає відповідного рівня гуманістичності, виключає байдужість, черствість у стосунках між учителем і учнем.

Принцип єдності сім'ї, школи та громадськості означає їхнє зближення на основі взаєморозуміння, взаємовиховання, взаємодопомоги. Користь від державного й сімейного, громадського виховання обопільна. Найкращі умови для розвитку особистості створюються в процесі поєднання родинних і загальнонародських, загальнонаціональних і регіональних традицій, звичаїв та обрядів, які підтримуються насамперед батьками, громадськістю.

Принцип наступності й спадкоємності поколінь, культурних і духовних цінностей становить серцевину змісту освіти й виховання, забезпечує неперервність виховного процесу: від родинного дошкільного до вузівського виховання. Кожен наступний етап є логічним продовженням попередніх, завдяки чому формується цілісне світосприйняття.

Принцип цілісності вимагає, щоб увесь вплив на людину був постійним, неперервним [65].

Таким чином, кожен із перерахованих принципів національного виховання охоплює основні напрями виховання. Принципи виховання виступають у ролі керівництва до дії, є своєрідними правилами організації виховного процесу й спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують у гармонійній взаємодії між собою.

Педагогічна наука переглядає традиційні принципи виховання, переосмислює їх під кутом зору сучасних вимог до національного виховання в Україні. Під час визначення принципів виховання, їхніх характеристик учені намагаються поєднати традиційні досягнення з новими ідеями в теорії виховання.

4. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості

У духовній скарбниці кожного народу історично складаються головні соціальні, національні та моральні цінності, які виражають найголовніші прагнення народу стосовно свого майбутнього – виховання дітей.

Національне виховання, на думку багатьох українських педагогів, передусім стосується багатовікових традицій виховання підростаючого покоління в дусі виховного ідеалу. Воно ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що в комплексі уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу.

Виховний ідеал – це мета виховання. Образ ідеальної людини – той, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. Виховний ідеал, як мета виховання, визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми.

Виховний ідеал знайшов своє втілення в культурі народу. Ідеали добра, чесності, людської справедливості передавалися через пісні, легенди, перекази, мову та народні традиції з покоління в покоління.

Усебічно й гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства. Цей ідеал не втратив своєї значимості впродовж сторіч від афінської системи виховання, де й зародилося розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної й моральної досконалості) і до нашого часу. Гармонія була метою виховання в афінській, римській,

візантійській системах, в епоху Відродження та в період Нового часу (XVIII–XIX ст.). З ініціативи видатного французького представника “нової філософії” Рене Декарта (1596–1650) термін “гармонія” було доповнено терміном “усебічність”. Таким чином виникла концепція гармонійно розвиненої людини [175]. Зі збільшенням обсягу наукових знань поняття “всебічний і гармонійний розвиток” почали трактувати як ідеал, до якого слід прагнути в процесі виховання.

Слово *ідеал* грецького походження й означає “вид, образ, первообраз, уявлення, поняття”.

“Ідеал – поняття моральної свідомості, у якому моральні вимоги, що висуваються до людей, – образи морально досконалої особистості, уявлення про людину, яка втілює в собі всі найбільш високі моральні якості (чесноти). На відміну від моральних норм, які визначають поведінку людей у повсякденних життєвих ситуаціях, ідеал вказує на кінцеву мету морального виховання й самовиховання людини, дає їй вищий взірець, до якого вона має прагнути”. Дослідник В.В.Ягупов визначає ідеал як “уявлення про найвищу досконалість, яка як взірець, норма й найвища мета визначає певний спосіб і характер дії людини” [212].

Життєві ідеали відіграють вагому роль у системі морально-духовних цінностей особистості молодшого школяра. І хоч ідеал – це категорія етики, вона містить у собі довершені моральні якості; образ найбільш цінного й величного в особистості, що повинно стати для молодої людини своєрідним взірцем формування власної досконалості.

Вияв учителем своїх життєвих ідеалів особливо важливий для школярів тому, що авторитет учителя в учнів початкових класів беззаперечний і є своєрідним еталоном, зразком для наслідування. Це особливо актуально в наш час, насичений соціальними катаклізмами, знеціненням духовності, зникненням, утратою певних ідеалів, які мали здебільшого фальшивий характер, а нові, справжні, ще не повною мірою утвердилися в нашому житті. Учитель повинен розуміти й усвідомлювати, що залишати молоде покоління без істинних цінностей означає штовхати його до стану розчарування, пасивності, духовної деградації, втрати життєвих орієнтирів.

Совісність і чесність, порядність і доброзичливість виконують регулятивну функцію в життєдіяльності людини, у спілкуванні її з іншими людьми. Учні молодших класів особливо чутливо ставляться до особистих якостей педагога й боляче реагують на їх брак або недостатню виразність. А оскільки педагогові доводиться щоденно спілкуватися з представниками молодого покоління, яке перебуває на шляху свого соціального становлення, то процеси саморегуляції своєї поведінки для нього вкрай необхідні. До того ж кожен учитель має постійно дбати не лише про підтримку власної гідності, а й репутації всього педагогічного колективу.

Для школярів ідеалом виховання повинна стати гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, яка є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку й самовдосконалення. Проте сучасне його розуміння вихованцями не є однозначним: одні схильні вживати його щодо професійної сфери, інші – стосовно сфери духовного розвитку, дехто вбачає у всебічності набір чеснот.

“Педагогічна система кожної історичної епохи, – вказував академік М.Г.Стельмахович, – висуває свій оригінальний чи актуальний, уже знаний образ людини. Кардинальні зміни в житті суспільства вносять відповідні корективи у виховному ідеалі” [170, 50].

Найбільш глибоко ідеал, наприклад, національного виховання розкрито в працях довго замовчуваного українського педагога Григорія Ващенка (1878–1967) (“Виховний ідеал”, “Виховна роль мистецтва”, “Тіло-виховання як засіб виховання волі й характеру” та ін.). Основу його ідеалу національного виховання становлять загальнолюдські (моральний закон творення добра, боротьби зі злом, пошук правди, справедливості тощо) й національні цінності, які стали духовним надбанням народу. Носієм загальнолюдських цінностей, на його думку, є християнська релігія, яка орієнтує людину на служіння вищому ідеалу. Г.Ващенко підкреслює, що виховний ідеал, який “витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і у творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу” [20, 104].

Однак, аналізуючи складові українського виховного ідеалу, педагог стверджував: “Традиційний ідеал людини – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитись українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення” [20, 108].

Ідеал – уявлення про взірць людської поведінки та стосунків між людьми, що виникають із розуміння мети життя. Він об’єднує ціннісні орієнтації, життєві принципи й плани, рівень домагань, задуми й вчинки в цілісну лінію життєвої поведінки людини. Формування його залежить від виховання, умов життя та діяльності, від особливостей її власного досвіду. Залежно від сфер життєдіяльності формуються суспільні, політичні, національні, естетичні ідеали особистості.

На формування ідеалу особистості впливають такі чинники:

- тип стосунків, цінностей і настанов, що культивуються в сім’ї;
- професії та коло інтересів батьків;

- загальнолюдські й національні цінності;
- соціальне середовище й конкретне місце проживання;
- освітній рівень;
- характер власної життєдіяльності;
- уподобання;
- література, кінофільми;
- рівень матеріального достатку;
- особистісні життєві настанови та ціннісні орієнтації [212].

Виховний ідеал української молоді в усі часи формувався на загальнолюдських цінностях. Особливості національного виховання були зумовлені розвитком освіти, культури, літератури, мовної політики та будувалися на кращих родинних традиціях, громадських устоях, морально-етичних цінних орієнтаціях українців як європейського народу.

5. Шляхи та засоби національного виховання в початковій школі

В умовах школи необхідна така її організація, що відкрила б можливості для підвищення виховної дієвості навчання та була б важливим фактором закріплення й розвитку національного й інтернаціонального виховання.

Етапи засвоєння національних знань:

- отримання інформації про національні та інтернаціональні якості, про їх окремі істотні ознаки;
- формування уявлень, що ґрунтуються на існуючому національному досвіді;
- формування національних понять;
- формування національних знань;
- формування вміння застосовувати національні знання на практиці.

Одним із завдань учителя є забезпечення засвоєння молодшими школярами певної системи уявлень і понять, а також формування вміння спиратися на них у конкретних ситуаціях, що виникають у процесі виконання завдання на уроці. Тому процес засвоєння понять вимагає певного інструментування, щоб оволодіння ними було доступним.

Національні поняття більш успішно формуються, якщо учні їх порівнюють, виділяють схожі та відмінні ознаки, тобто знаходять підстави для їх зіставлення, синтезують цілісні уявлення з окремих частин. Закріплення національних понять – необхідна складова системи роботи з їх формування. Із цією метою, наголошує В.І.Бондар та Ю.П.Руденко, учнів слід включати в таку розумову й практичну діяльність, щоб кожний з них відчув потребу спиратися на засвоєння національного поняття [88].

З метою вирішення завдань виховання національної свідомості необхідно проаналізували зміст навчальних програм. Це дозволить виділити блоки близьких за характером знань, якими мають оволодіти учні, умінь і

навичок. В основу виділення блоків навчального матеріалу необхідно покласти принцип лінійності й концентризму побудови навчальної програми, принцип послідовного ускладнення змісту знань, умінь і навичок. В.В.Ягупов підкреслює, які етичні знання, що отримують учні на уроці, повинні підкріплюватись особистим емоційним і практичним досвідом, де “вирішальне значення в національній поведінці має інтелектуально-вольовий компонент” [212, 168].

Н.П.Волкова підкреслює, що для найбільш ефективного здійснення процесу виховання національної свідомості доцільно використовувати на уроках гру й виконання творчих завдань, мета яких – формування національних знань і розвиток інтелектуальних здібностей, що сприяють успішному засвоєнню знань і формуванню переконань. На уроках необхідно використовувати навчальний матеріал, що сприяє формуванню любові й поваги до Батьківщини; повідомлення про досягнення вітчизняної науки і техніки [32, 235]. Пізнавально-ігрові ситуації сприяють, з одного боку, збудженню інтересу до уроків, а з іншого – активізації розумової діяльності школярів. Тим самим створюються умови для більш успішного вирішення завдань національного виховання в процесі діяльності школярів на уроці.

Таким чином, основою системи роботи вчителя з виховання національної свідомості молодших школярів є комплексний підхід, що особливо важливо в сучасних умовах, оскільки результати діяльності педагогічного колективу повинні визначатися за глибиною й міцністю знань, за рівнем вихованості національних якостей учнів, їхньої трудової активності, ініціативності, самостійності.

Цілі й завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке та всебічне оволодіння дітьми змістом освіти, який має втілювати в собі національні й загальнолюдські цінності.

Важливе пізнавальне й виховне значення для підростаючого покоління мають надбання національної філософської думки, відображені в народній міфології, фольклорі, символіці, календарно-родинній обрядовості тощо.

Національний компонент виховання найвиразніше має втілюватися в змісті навчальних дисциплін початкової школи, їх методичному забезпеченні, атмосфері й дизайні навчальних закладів, їх зв'язку з етносередовищем. Вивчення навчальних предметів ЗОШ I ступеня (читання, українська мова, природознавство, Я і Україна, математика, іноземна мова, технології, образотворче мистецтво, фізична культура) повинно всебічно відображати національні особливості, відзначатись етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості, національної гордості. Діти молодшого шкільного віку надзвичайно чутливі до того, наскільки в їхніх наставників сформовані почуття національної гідності.

Ця якість також є своєрідним камертоном, що визначає вплив педагога на вихованців.

Важливим чинником у системі морально-духовних цінностей особистості вчителя є рівень сформованості почуття національної гідності. Вона характеризується передусім такими рисами: любов до свого народу, Батьківщини, повага до Конституції та законів України, до державних символів, досконале володіння державною мовою, турбота про піднесення її престижу, повага до батьків, свого роду, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його спадкоємця й наступника, шанобливе ставлення до культури, традицій і звичаїв народностей, що мешкають на теренах України.

Здійснення національного виховання не може обмежуватись окремими заходами. Його наслідки залежать від змісту та організації всього навчально-виховного процесу в початковій школі. Пропонуємо звернути особливу увагу на деякі аспекти цього багатогранного процесу:

- Залучення школярів до вивчення рідної мови, прищеплення любові до неї.
- Розкриття правди про історичне минуле українського та інших народів.
- Освоєння здобутків національної культури.
- Розкриття в навчально-виховному процесі співвідношення національних та загальнолюдських аспектів культури.
- Використання у виховному процесі національної символіки.
- Використання досвіду народної педагогіки.

Національні та загальнолюдські цінності реалізується такими основними шляхами й засобами, як рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, народний календар, національна символіка, народні прикмети, вірування; релігійно-виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї й обряди, національна творчість.

1. *Рідна мова.* Українська мова є однією з найдавніших і розвинутіших мов світу. Вона має багатовікову історію свого розвитку, тому скарбниця її виражальних засобів, пізнавально-навчальних прийомів практично невичерпна. За ступенем поширення на планеті українська мова перебуває в другому десятку мов світу, а за кількістю своїх носіїв займає друге місце серед слов'янських народів. Вона надзвичайно багата лексично, граматично й інтонаційно, тому за своїми можливостями здатна виконувати велику культуротворчу, духовнотворчу, народотворчу історичну роль.

2. *Родовід.* Засобами рідної мови діти найбільше усвідомлюють ідейно-моральні цінності родоvodu, його основоположну роль у житті людини,

нації, її культури й духовності. Від роду до народу, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної свідомості й повноцінності, громадської зрілості. В умовах вивчення свого роду, продовження його справ, реалізації мрій і надій, тобто в процесі родовідного виховання, виникають психологічний комфорт, упевненість у своїх силах і можливостях. Сім'я, школа, громадськість виробляють потребу в кожній дитині знати свій родовід, вивчати своє генетичне коріння, родовідне дерево.

3. *Рідна історія.* З історії родоводу починається історія рідного народу. Українська система виховання ґрунтується на фактах, відомостях, наукових знаннях історії Батьківщини – України. Її історія розкриває найцінніше духовне багатство – знання про виникнення, становлення й розвиток свого народу, нації, Вітчизни. Вивчаючи історію України, вихованці глибоко засвоюють першоджерела, витoki духовності рідного та інших народів, які здавна живуть на території нашої держави. У системі національного виховання та освіти знання історії рідного народу є базовим для вивчення історії всього світу.

4. *Краєзнавство.* У формуванні духовності дитини провідна роль належить краєзнавству. Вітчизнознавство розпочинається з краєзнавства – історичного, етнографічного, географічного, фольклорного, літературного. Беручи активну участь у багатогранній краєзнавчій роботі, діти з раннього віку прилучаються до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій дідів, прадідів, їхнього подвижництва в ім'я вільного життя. Не можна допускати, щоб історичні події забувалися, пам'ятні місця занедбувалися.

Краєзнавча діяльність створює умови для глибокого засвоєння регіональних особливостей національного життя (етнографічних, фольклорних, мовних тощо) для формування їх як типових представників даної місцевості. Краєзнавча робота спрямовується на збереження неповторних національних ландшафтів, їхньої первозданності.

5. *Природа рідного краю.* Однією з причин порушення єдності людини з природою було те, що нехтувалися численні засоби національної системи виховання, спрямовані на формування в молоді екологічного світобачення. Національна система виховання домагається глибокого усвідомлення того, що відображено у свідомості українця. Рідна природа (жива і нежива) є основою національної духовності, культури. Українська система виховання пройнята ідеями вірності й відданості природі батьківського краю. Народ має величезний досвід виховання дітей у дусі любові до природи, збереження й примноження її багатства. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху, необхідно перш за все жити за законами природи. Тому що, як стверджував відомий філософ Леонардо да Вінчі, “у природі все продумано й

влаштовано, кожен повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості – вища справедливість” (Ю.П.Руденко).

6. *Національна міфологія*. Українські легенди, притчі, міфи є найпоширенішими жанрами народної міфології, що втілює в собі могутній пізнавальний і виховний потенціал. У міфології – витoki українського національного характеру, способу мислення, світогляду, філософського осмислення дійсності. Міфологія – один із найдавніших видів народної творчості. А традиційні народні свята “Обжинки”, “Різдво”, “Гаївки” стали її складовою частиною.

7. *Фольклор*. Відображає багатогранну й глибоку душу народу, його духовне багатство. У фольклорі – першовитoki оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи й людського життя.

У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлинах у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. Український народ – один із найпісенніших у світі. Фольклорне виховання пробуджує любов до життя, теплоту серця й ніжність душі. Виховання молодших школярів на фольклорних традиціях українського народу є найважливішою частиною етнопедагогіки, серцевиною національної системи виховання.

8. *Народний календар*. Це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв та обрядів, які в певній послідовності відзначаються народом протягом року. Народний календар – енциклопедія життя, трудової діяльності, культури, побуту й дозвілля народу, могутній і гармонійний комплекс ідейно-моральних, емоційно-естетичних засобів виховання підростаючого покоління.

Традиції, звичаї й обряди народного календаря комплексно діють на особистість молодшого школяра, всебічно розвивають її.

9. *Національна символіка*. Наш народ виробив багатющу символіку, яка виникла впродовж століть і стосується істотних граней, доленосних подій у житті української нації, держави, духовності. Символіка наповнена важливим філософським, політичним, ідейно-моральним та естетичним змістом. Національна символіка України – це:

- герб (тризуб);
- прапор (синьо-жовтого кольору);
- гімн “Ще не вмерла України”.

Важливими традиційними засобами патріотичного, гуманістичного й громадянського виховання молодших школярів є символи, пов'язані з козацтвом, Запорозькою Січчю, гетьманщиною. Народна символіка має велике значення в етнізації дітей, формуванні в них історичної пам'яті.

10. *Народні прикмети, вірування.* У них відображено зміст та особливості народного світосприймання, знання, які виконують у житті орієнтуючу, регулюючу й прогнозуючу функцію. Народні прикмети та вірування одухотворяють природу, учать дітей берегти й пізнавати її особливості, закони розвитку. Вони є складовою частиною багатьох галузей народних знань – народної біології, астрономії, медицини, метеорології, хліборобської справи тощо. Глибоке знання народних прикмет сприяє підготовці школярів до самостійного життя, успішної трудової, господарської діяльності в майбутньому.

11. *Релігійно-виховні традиції.* Не можна закривати очі на той історичний факт, що в процесі зародження та становлення української національної системи виховання і в наш час релігійні виховні традиції мали й мають значний вплив на молодь, насамперед у сім'ях віруючих, яких нині в Україні мільйони. У ряді навчальних закладів вивчають Закон Божий – факультативно, на добровільних заходах, розширюються мережа недільних шкіл. Християнство, зокрема віра наших предків, утверджує загальнолюдські ідеї та ідеали добра, правди, краси, справедливості, благородства, милосердя тощо.

12. *Родинно-побутова культура.* Одне з найважливіших і невідкладних завдань – відродження багаточисленних традицій української родинно-побутової культури. Її основу складають глибока, всеперемагаюча любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів, специфічне, відповідно до традиційного розуміння українцями краси й затишку, оформлення хати, садиби.

13. *Національні традиції, звичаї й обряди.* В основі понять “народ”, “нація” знаходяться стійкі віковічні традиції – трудові, моральні, етичні та інші. Традиції й звичаї бувають родинні, регіональні й загальнонаціональні. Традиції, звичаї та обряди об'єднують минуле й майбутнє народу, старші й молодші покоління, інтегрують етнічну спільність людей у високорозвинену сучасну націю.

Традиції (від лат. *traditio* – передача) – це досвід, звичаї, вироби, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично й передаються від покоління до покоління. У традиціях поєднується минуле, сучасне й майбутнє. Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони є результатом виховних зусиль багатьох поколінь і важливим засобом виховання. Через систему традицій і звичаїв український народ відтворює себе, свою духовну народну культуру, свій характер і національну психологію у своїх дітях.

14. *Національна творчість.* Зміст, принципи, форми й методи української національної системи виховання готують юнаків, дівчат до народної творчості, виробляють у них творче ставлення до життя. Оволодіння кожним вихованцем національним світоглядом, характером, свідомістю,

способом мислення забезпечує те, що він починає творити саме по-українськи, у традиційному національному дусі [88].

Національне виховання повністю відповідає інтересам нації й потребам відродження України, адже це створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід і кращі надбання попередніх поколінь [125].

В Україні створюється нова система виховання, яка водночас є національною й інтернаціональною, вона базується на гуманістичних ідеях, а її орієнтири узгоджуються з кращими надбаннями світової цивілізації.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з Державною національною програмою “Освіта” (Україна XXI століття).

У цих умовах змішалася система поглядів на виховання як педагогічний процес. Вони відбивають потреби розвитку суспільства, що змінюються, і самої людини. Тобто зазнала значних змін філософія виховання. Нині як ніколи постає питання, у якому напрямі вести процес формування особистості молодшого школяра, якими якостями вона повинна володіти, якою повинна бути.

Основне завдання загальноосвітніх навчальних закладів полягає у формуванні особистості, здатної до творчої самореалізації в колективному соціумі. Виходячи із цього, діяльність школи повинна бути спрямована на:

- виховання духовності, становлення моральних орієнтирів.
- розвиток самостійного мислення дитини, її індивідуальних творчих здібностей.
- формування емоційного компонента особистості, зокрема розвиток і виховання таких рис, як співчуття, доброта, справедливість, совість, сприйняття краси, терпимість, розуміння радості того, хто поряд, почуття особистої гідності та гідності іншої людини.

Практична реалізація цих завдань в умовах освітнього закладу, відповідно до вимог нормативно-правових документів (“Орієнтовний зміст виховання в національній школі”), мала б проходити за такими напрямками:

- 1) формування національної свідомості й самосвідомості;
- 2) виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору світоглядної позиції;
- 3) утвердження принципів загальнолюдської моделі;
- 4) забезпечення повноцінного фізичного розвитку, охорона та зміцнення здоров'я дітей і молоді;

- 5) формування творчої, працелюбної особистості;
- 6) виховання цивілізованого господаря;
- 7) забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості;
- 8) виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- 9) формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- 10) розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їхньої самореалізації;
- 11) формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою [124].

Разом із цим у процесі виховання враховуються регіональні й етнографічні особливості.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна з яких на сучасному етапі – державотворення. Проте загальна мета виховання – залучати молоде покоління до творчої участі в рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської – залишається основоположною. Бо народ тільки тоді розвине національну зрілість, коли, не втрачаючи своєї національної самозосередженості, спиратиметься на загальнолюдські духовні цінності (О.Вишневський). Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну й особисту гідність, совість і честь.

Отже, ми з'ясували сутність української національної системи виховання, визначили мету й завдання, проаналізували принципи виховання, окреслили основні шляхи та засоби реалізації національної системи виховання.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте шляхи реалізації принципів виховання в навчально-виховному процесі сучасної школи.
2. В.Сухомлинський стверджував: “Виховання можуть саме тоді, коли воно враховує тендітні капризи природи”. А як вважаєте ви?
3. Ж.-К.Гельвецій писав, що все його життя є, по суті, одне довжелезне виховання. Яка специфічна особливість виховного процесу тут виявляється? Обґрунтуйте її.
4. Проаналізуйте сутність принципів виховання й складіть по 6–8 правил, спрямованих на реалізацію їхніх вимог.
5. Розкрийте основні шляхи формування національної свідомості й самосвідомості.
6. Наведіть приклади виховання духовної культури особистості в умовах сучасної школи.

7. Розкрийте основні компоненти загальнолюдської моралі.

Запитання та завдання для самоперевірки й самоконтролю

1. Обґрунтуйте тезу, за якою мета виховання полягає у всебічному та гармонійному розвитку дитини.

2. У чому виявляються особливості змісту національного виховання на сучасному етапі?

3. Ж.-К.Гельвецій писав, що все його життя є, по суті, одне довжелезне виховання. Яка специфічна особливість виховного процесу тут виявляється? Обґрунтуйте її.

4. Проаналізуйте сутність принципів виховання й складіть по 6–8 правил, спрямованих на реалізацію їхніх вимог.

5. Охарактеризуйте шляхи реалізації принципів виховання в навчально-виховному процесі сучасної школи.

6. Випишіть у дві колонки якості людини: у першу – найбільш цінні й такі, що імпонують вам, а в другу – ті, які викликають у вас несприйняття.

7. Що, на вашу думку, сприяє підвищенню ефективності процесу виховання?

Література

1. Богуш А. М. Українське народознавство : [навч. посіб.] / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, 2002. – 408 с.

2. Ващенко Г. Виховний ідеал : [підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків] / Г. Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава, 1994. – Т. 1. –191 с.

3. Волкова Н. П. Педагогіка : [посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 206–215.

4. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 2.

5. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика / Я. Б. Гнутель. – Тернопіль : Астон, 1998. – 262 с.

6. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовт.

7. Концепція “Школа нової генерації – українська національна школа – родина” // Освіта. – 1996. – 14 серп.

8. Кузьмінський А. І. Педагогіка : [підручник] / Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.

9. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методика / І. В. Мартинюк. – К., 1995.

10. Національна доктрина розвитку освіти на Україні // Освіта України. – 2001. – № 35–36. – С. 3–9.

11. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : [метод. рекоменд.]. – К., 2006. – 18 с.

12. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 328 с.
13. Скульський Р. П. Методика використання народознавства в школі / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ : НМЦ “Українська етнопедagogіка і народознавство” АПН України Прикарпат. ун-ту ім. В. Стефаника, 1995. – 178 с.
14. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : [навч.-метод. посіб. для кер. шкіл, вчителів, класних кер., вихователів, слухачів ІПО] / Г. І. Сорока. – Х. : Веста, Ранок, 2002. – 128 с.
15. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 399.
16. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1996. – 186 с.
17. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі : [навч. посіб.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 184 с.
18. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні : [вibr. пед. тв.] : у 2 т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.
19. Шмалько Г. Національне виховання як цілісна система / Г. Шмалько // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 32–33.
20. Ягупов В. В. Педагогіка : [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
21. Яценко Т. О. Національне виховання на засадах народної педагогіки / Т. О. Яценко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 88–94.

Тема 3. Виховна система школи: зміст, структура, характеристики основних компонентів

План

1. Виховна система в початковій школі як педагогічне явище й поняття.
2. Характеристика основних компонентів виховної системи школи.
3. Закономірності й етапи розвитку виховної системи.
4. Функції виховної системи.
5. Методика створення виховної системи навчального закладу.
6. Виховна система як спосіб організації життєдіяльності класу.
7. Авторські виховні системи (АВС).

Основні педагогічні поняття:

виховна система, ціннісно-орієнтовані виховні системи, концепції, етапи виховної системи, індивідуально-груповий, комунікативний, ціннісно-орієнтаційний, діагностико-результативний, виховне середовище.

Рекомендована література: 1, 9, 18, 49, 53, 72, 74, 129, 152, 162, 166, 183, 198, 212, 214.

1. Виховна система в початковій школі як педагогічне явище й поняття

Проблема створення виховної системи є предметом наукових пошуків багатьох науковців та педагогів-практиків. Так, педагог Й.Гербард уважав необхідним створити таку педагогічну систему, яка базувалася б на засадах наук етики й психології. Продовженням цієї ідеї є виховна система С.Т.Шацького, яку він успішно реалізовував у літній дитячій колонії “Бадьоре життя”. У той час (1911–1931) це була своєрідна дитяча республіка зі своїм статутом та правилами співжиття.

Виховна системи школи “Бадьоре життя” була першим офіційним експериментальним освітнім закладом. Вивчення педагогічних джерел переконливо свідчить, що педагогічні ідеї, покладені в основу діяльності літньої колонії “Бадьоре життя”, були запозичені з теорії “вільного виховання”. Проте головною метою цієї виховної системи було здійснення трудового виховання через самообслуговування, створення органів дитячого самоврядування й максимального задоволення дитячого інтересу. “Вся наша робота носила соціальний характер, оскільки була пов’язана з вивченням середовища, в якому зростали наші діти, вона проводилась в незвичайній (для того часу) організаційній формі – дитячого самоврядування” – пригадував пізніше С.Т.Шацький і вважав, що найближча мета роботи – організація дитячого життя в кожний конкретний момент.

На поєднанні спільної ігрової діяльності, довірі, праці й високій духовності була побудована виховна система В.Н.Сороки-Росинського в навчальному закладі імені Ф.М.Достоевського. Основою виховної системи в Одеській школі-комуні була ідея організації дитячої радості, пропагована керівниками закладу – С.М.Рівесом і М.М.Шульманом [83, 42–43].

У 50-х роках ХХ ст. відомий учений, директор Ленінградської школи Т.Ю.Коннікова створила й теоретично обґрунтувала виховну систему освітнього закладу, яка базувалася на провідних ідеях А.С.Макаренка та концепції “високого інтелектуалізму”. Проте особливу роль в історії педагогічної науки й практики виховання відіграють погляди, ідеї та досвід В.О.Сухомлинського. У Павлишській школі педагог вибудував нову систему виховання, основоположними засадами якої були ідеї доброзичливості, поваги до гідності дитини. Діяльність навчального закладу ґрунтувалася на цінностях добра й людяності. Школу В.О.Сухомлинського називали Палацом Любові. Істотний внесок в 60–80-ті роки в розробку теоретичних основ виховної системи зробили російські вчені – Л.І.Новикова, А.Т.Куракін, А.В.Мудрик, В.А.Караковський.

Різні варіанти, моделі виховних систем пропонують й українські вчені та вчителі-практики (В.Громовий, В.Захаренко, П.Лосюк та ін.).

Педагогічна система школи – цілеспрямована, самоорганізована, у ній основною метою є включення підростаючих поколінь у життя суспіль-

ства, їх розвиток як творчих, активних особистостей, які освоюють культуру суспільства. Це завдання реалізується на всіх етапах функціонування педагогічної системи школи, в її дидактичній та виховній підсистемах, а також у сфері професійного й вільного спілкування всіх учасників освітнього процесу.

Для будь-якої педагогічної системи школи характерно не тільки наявність зв'язків та відносин між системоутворючими її елементами (певна організованість), а й нерозривна єдність із середовищем, у взаєминах з яким система проявляє свою цілісність. У зв'язку із цим виховна система тісно пов'язана з мікро- і макросередовищем. Мікросередовищем є середовище, освоєне школою (мікрорайон, населений пункт), а макросередовищем – суспільство в цілому.

Виховна система школи здатна багато в чому підпорядкувати своєму впливові навколишнє середовище. У цьому випадку школа стає реальним центром виховання. Різноманітними бувають взаємозв'язок і взаємовплив дидактичної та виховної підсистем у рамках єдиної педагогічної системи школи.

Виховна система – це цілісний соціальний організм, що функціонує за умови взаємодії основних компонентів виховання (суб'єкти, цілі, зміст і способи діяльності, відносини) і володіє такими інтегративними характеристиками, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат (Л.І.Новикова).

Виховна система школи – це складний комплекс компонентів, який підпорядкований певним цілям і забезпечує в процесі свого функціонування досягнення певних виховних завдань щодо кожної особистості і всього дитячого колективу.

Виховна система – це комплекс умов, які з найбільшою ефективністю сприяють розвитку в учнів кращих моральних рис не шляхом прямого впливу, а в процесі повсякденного вправлення школяра у виборі моральних рішень, визначеності вчинків та дій (М.Ю.Красовицький).

Доцільність створення виховної системи в загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня обумовлена такими чинниками:

- інтеграцією зусиль суб'єктів виховної діяльності учнів 1–4 класів, учителів, батьків, громадських організацій;
- зміцненням взаємозв'язку всіх компонентів педагогічного процесу (цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного);
- розширенням діапазону можливостей за рахунок освоєння й залучення у виховне середовище навколишнього природного та соціального середовища;

- економією часу й сил педагогічного колективу, оскільки спадкоємність і діалектичність у змісті, методах здійснення виховання забезпечують досягнення поставлених виховних завдань;

- створенням умов для самореалізації та самоствердження особистості учня, вчителя, батька, що сприяє їх творчому самовираженню й росту, прояву неповторної індивідуальності, гуманізації ділових та міжособистісних відносин у колективі.

Виховна система школи не визначається наказами відповідних відомств чи міністерств, а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: учителями, дітьми, батьками та ін. У процесі їх взаємодії формуються її цілі й завдання, визначаються шляхи реалізації, організовується діяльність. Виховна система школи – не статичне, а динамічне явище, тому для того, щоб успішно керувати нею, треба знати механізми й специфіку її розвитку. Створення чіткої системи завжди пов'язане з прагненням її елементів до впорядкованості, рухом до цілісності.

Таким чином, становлення виховної системи завжди є процесом інтеграції. Однак інтеграція існує одночасно з протилежною тенденцією до дезінтеграції, до зростання незалежності різних елементів системи, порушення взаємодії між ними. Протиріччя між інтеграційними та дезінтеграційними процесами є рушійними силами розвитку виховної системи.

Елементом дезінтеграції може бути й матеріально-просторова сфера виховної системи. Адже її об'єкти вступають з нею в суперечність: за-непадають будівлі, псуються меблі. Ці об'єкти не здатні до розвитку. Таке протиріччя може стримувати розвиток системи (друга зміна, маленький актовий зал, відсутність музичних інструментів). У той же час колективна робота з перетворення матеріального середовища може мати й конструктивне вирішення [92].

Ще один елемент, що стимулює розвиток системи, – соціально-політична ситуація, суспільні цінності. Їхня різка зміна, наприклад кінець 80-х років ХХ століття, здатна зруйнувати сформовані виховні системи. У той же час перебудова політичної та суспільної ситуації змушує колектив школи самостійно формулювати для себе цінності й ідеали, що робить виховну систему більш індивідуальною та міцнішою стосовно мінливого соціального середовища.

Нарешті, важливим елементом дезінтеграції може стати ситуація, тобто стан системи в певний проміжок часу. Найбільш типовим є протиріччя між ситуаціями, що складаються в навчальній і позанавчальній роботі. Нерідко цікаво організована діяльність після уроків, завдяки якій діти мають можливість проявити себе як творчі особистості, суперечить нудним ситуаціям на уроках. І навпаки, пізнавальна діяльність на уроках, захоплююча для багатьох школярів, суперечить нецікавою, формально

організованою позаурочною роботою. Обидві описані ситуації можуть активізувати розвиток виховної системи [129].

Під системою виховної роботи зазвичай розуміють систему взаємопов'язаних заходів, які відповідають поставленій меті.

Виховна система школи – це складна психолого-педагогічна сукупність, яка охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття, позаурочне життя дітей, різноманітну діяльність і спілкування за межами школи, вплив соціального, природного, предметно-естетичного середовища.

У практиці роботи сучасних загальноосвітніх навчальних закладів найчастіше фігурують дві системи: дидактична, яка охоплює навчальну діяльність учнів і методичну роботу вчителів, і система виховної роботи (тобто позанавчальних виховних заходів). Ці системи співіснують і розвиваються паралельно або в певному зв'язку одна з одною. В останньому випадку навчальна й позанавчальна діяльність, умовно кажучи, проникають одна в одну. У зоні такого взаємопроникнення зазвичай і відбувається найбільш інтенсивний процес формування особистості молодшого школяра.

Виховна система будь-якого навчального закладу має блок завдань, які обміркував і прийняв педагогічний колектив. Якщо їх немає, то немає й системи. Тип виховної системи навчального закладу залежить від обраного орієнтира – сприяти формуванню гармонійно розвиненої особистості з просоціальною структурою ціннісних орієнтацій. Усі інші її підструктури повинні працювати на цю мету.

Завдання визначаються характером діяльності. Але мета виховання і визначається, і реалізується людьми. Творють виховну стратегію педагоги, самі учні та дорослі, які беруть участь у житті навчального закладу. Однак лише тоді всі ці суб'єкти стають справжніми творцями системи, коли їх об'єднано в єдиний виховний колектив – ядро виховної системи навчального закладу.

Ефективність системи, дієвість її щодо поставлених завдань залежить від стосунків, що складаються між членами колективу навчального закладу – дорослими й дітьми, педагогами й учнями. Вони розвиваються в спільній діяльності. Системоутворюючою ця діяльність стане в тому випадку, коли вона виявиться захоплюючою для всіх, за умови, що кожен знайде в ній сферу для застосування своїх знань, умінь, творчих задумів.

Діяльність, закладена в основу створення, функціонування й розвитку виховної системи навчального закладу, є діяльністю колективно організованою і, у свою чергу, слугує зародженню й підтримці колективістських стосунків – взаємної відповідальності, взаємодопомоги, взаємної зацікавленості в досягненні успіхів. Такі стосунки не створиш ні наказом, ні моральними сентенціями.

Підвищення ефективності виховної роботи пов'язують зі створенням виховних систем (ВС). Будь-яка система є сукупністю елементів, поєднаних між собою, що утворюють певну цілісність. Поняття “виховна система” органічно переплігається з такими категоріями, як “особистість”, “розвиток”, “відносини”, “цілісність”, “структура”, “компонент”, “взаємозв'язок”, “результативність” та ін.

До найбільш складних видів виховних систем відносяться цілеспрямовані системи, функціонування яких підпорядковане досягненню певної виховної мети, що самоорганізовується. Це системи, здатні в процесі функціонування змінити свою структуру та зміст.

Виховні системи різноманітні. Вони можуть створюватися в школах різного типу, закладах культури, у дитячих організаціях та об'єднаннях. В основу створення виховної системи як моделі покладена теоретична концепція, яка включає цілі, завдання, принципи, провідні ідеї, педагогічні теорії, позитивний виховний досвід.

У сучасному світі існує велика кількість різноманітних шкільних виховних систем. Кожна з них має свою теоретичну модель та спільні характеристики: творчість, відносини співробітництва, спільна турбота та довіра, увага до кожного учасника виховної системи. Виховна система школи – це система, яка діє як цілісний соціальний організм, форма інтеграції всіх педагогічних впливів на особистість дитини, що формується.

Виховна система освітньої установи – це повноцінне насичене й суспільно значуще творче життя педагогів, вихованців, батьків, головним завданням якого є розвиток не тільки інтелекту, а й особистісних якостей, де “самостійні компоненти педагогічного процесу розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, що дозволяє виявити загальні системні властивості та якісні характеристики” [32].

Отже, виховна система навчального закладу – це комплекс цілей, діяльності щодо їх реалізації, стосунків, що народжуються в діяльності між її учасниками, керуючих дій педагогів і самих дітей, впливів середовища, що опановане навчальним закладом. У межах такої системи живе, росте й розвивається як особистість і учень початкової школи.

На наш погляд, виховна система – це цілісне утворення, яке організовується в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє, зрештою, розвитку й саморозвитку підростаючої особистості.

2. Характеристика основних компонентів виховної системи школи

Виховна система освітньої установи, як феномен реальної дійсності, – педагогічне поняття, яке займає центральне місце в теорії і практиці виховних систем.

В останні роки в педагогічному середовищі значно зріс інтерес до використання системного підходу в навчанні та вихованні школярів, в управлінні життєдіяльністю освітньої установи. У тих закладах освіти, де побудована й успішно функціонує виховна система навчального закладу в цілому, створюються виховні системи в навчальних групах і класах.

Виховна система – це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що являє собою цілісну й упорядковану сукупність компонентів, що взаємодіють, і сприяє розвитку особистості та колективу [128]. Вона відноситься до соціального типу систем, тобто є “живим” системним утворенням. Виховна система – це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів. На питання, скільки ж елементів утворює виховну систему, відповісти нелегко. Напевно, таких складових кілька десятків, а може бути й більше. Усе залежить від ступеня деталізації проведеного аналізу, у процесі якого ціле подумки розчленовується на його складові частини [16].

Однак слід зауважити, що в процесі моделювання й побудови виховної системи проблема виявлення всіх її елементів не відноситься до числа найбільш значущих. Важливіше визначити, які компоненти системного утворення є основними. Творці теоретичних основ виховної системи Л.І.Новикова, В.А.Караковський, Н.Л.Селіванова стверджують, що помиляються ті педагоги, які при моделюванні намагаються надмірно деталізувати модель. У ній повинні бути виділені найбільш важливі компоненти й зв'язки [64].

Виявлення основних компонентів здійснюється за допомогою вивчення науково-методичної літератури, ознайомлення з практикою використання системного підходу у виховній діяльності, проведення дослідно-експериментальної роботи, застосування теоретичних методів дослідження. За допомогою названих методів можна виділити компоненти виховної системи, які слід віднести до розряду найбільш істотних і важливих. Такими складовими є п'ять компонентів:

- індивідуально-груповий компонент;
- ціннісно-орієнтаційний компонент;
- функціонально-діяльнісний компонент;
- діагностико-аналітичний компонент;
- просторово-часовий компонент [64].

Індивідуально-груповий компонент являє собою співтовариство (спільнота) дітей і дорослих, що беруть участь у створенні, управлінні й розвитку виховної системи. Він складається з декількох елементів, таких як: класний керівник (вихователь), учні класу, батьки учнів, педагоги та інші дорослі, які беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності колективу.

Індивідуально-груповий компонент має виняткове значення. Саме члени класного співтовариства – учні, педагоги, батьки, володіючи суб'єктивними повноваженнями, вирішують, яку виховну систему створювати, як її моделювати й будувати та яким чином система повинна функціонувати. Основне призначення виховної системи полягає в сприянні розвитку особистості кожного члена класної спільноти та формуванні колективу в цьому класі.

Провідну роль у побудові, функціонуванні та розвитку виховної системи відіграє педагог. Його життєві ціннісні орієнтації, педагогічні погляди й позиція, інтереси є одними з найбільш істотних системоутворюючих чинників. Якщо основу особистості педагога складають гуманістичні цінності, то такі ж ціннісні орієнтації переважають у класному колективі, якщо вчитель займає активну життєву й педагогічну позицію, то й учні класу відрізняються активністю й самостійністю, якщо педагог захоплений туризмом, то і в класній спільноті системоутворюючим видом діяльності стає туризм. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система всього класу в цілому.

Безпосередньо відповідаючи за успішність проектування навчально-виховного процесу, педагог виявляється найбільш зацікавленою особою в побудові ефективної виховної системи у своєму класі. Його зацікавленість підкріплена наявністю в нього необхідних суб'єктивних повноважень. Однак не завжди класний керівник уміло реалізує свої суб'єктивні повноваження. Нерідко відсутність теоретичних знань і практичних умінь у використанні системного підходу в педагогічній діяльності, недостатній розвиток здібностей системно мислити й діяти не дозволяють досягти бажаного результату. Для здійснення діяльності з моделювання, побудови та управління виховною системою необхідна спеціальна теоретична, методична та практична підготовка педагога.

У центрі навчально-виховного процесу знаходиться дитина, яка є не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання. Життєвий досвід дитини – вирішальний фактор формування особистості. Адже дитина сама створює свою особистість, а вся система навчання й виховання повинна допомогти їй виявити в собі й розвинути те, що їй органічно притаманне.

“Виховна система є цілісним соціальним організмом, що виникає в процесі взаємодії основних компонентів виховання (цілі, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, матеріальна база) і має такі інтегративні характеристики, як спосіб життя колективу, його психологічний клімат” (Л.І.Новикова). ВСШ не задається “зверху”, а створюється зусиллями всіх учасників педагогічного процесу: вчителями, дітьми, батьками та ін. У процесі їхньої взаємодії формуються її основні компоненти. Системоутворюючими компонентами ВСШ є: діяльність, відносини, ідеологія.

Діяльність – це активна форма прояву відносин. Спільна діяльність, взаємодія, надання допомоги, залучення, створення умов, спільна творча виховна діяльність дають змогу розглядати виховну систему як взаємодію дітей і дорослих. Школа повинна мати спільну для більшості дітей та дорослих творчу справу. Розвиток людини – дитини чи дорослого – відбувається в діяльності. Вплив інших чинників розвитку проявляється тільки через діяльність людини. Інколи особистість діє під стихійним впливом середовища, яке не ставить виховних завдань, а визначає лише життєво практичні задачі. Така діяльність є стихійно розвиваючою. Діяльність, що здійснюється під виховним впливом і визначає виховні завдання, є виховною. Виховна діяльність має дві форми – навчальну та життєво практичну.

Навчальна – це діяльність, у якій чітко визначаються й вирішуються провідні виховні завдання.

Життєво практична – це діяльність, у якій відкрито ставляться й вирішуються завдання життєво практичні, а вирішення завдань виховних є результатом їх розв'язання.

Результативність виховної діяльності залежить від її змісту, практичного значення, способу та від її морального наповнення. Якщо ж розглядати діяльність з погляду її практичного значення, то необхідно виокремити п'ять основних сфер:

- 1) побут: задоволення первинних потреб;
- 2) відпочинок та ігри: відновлення й зміцнення фізичних і духовних сил;
- 3) навчальна праця: отримання освіти й сприяння цьому;
- 4) громадська діяльність: вирішення суспільно значущих завдань безкорисливо й добровільно;
- 5) професійна діяльність: вирішення суспільно важливих завдань за певну винагороду.

Якщо розглядати діяльність за її способом, то необхідно розрізнити три види діяльності: пасивно-наслідувальну, активно-наслідувальну й творчу.

Пасивно-наслідувальна – це діяльність, у якій використовується один і той самий готовий спосіб дії, тобто діяльність за шаблоном.

Активно-наслідувальна – це діяльність, у якій здійснюється вибір одного чи кількох готових, раніше відомих способів дії.

Творча діяльність – це діяльність, у якій здійснюється пошук нового способу, зразка й вибір найбільш ефективного шляху для розв'язання певного завдання.

Спільна діяльність найчастіше ґрунтується на спільній власності, зазвичай як матеріальній, так і духовній – спільності традицій, норм, пове-

дінки. Відповідно, спільна діяльність визначає характер і стиль взаємин між людьми – співробітництво, суперництво чи домінування [64].

ВСШ – це ідеологія, тобто система поглядів, ідей, що відображають виховну концепцію певної школи. Ці ідеї пояснюють порядки, що існують у школі створюють сприятливий емоційний фон, традиції. Виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються в часі та просторі.

Компоненти виховної системи:

мета – сукупність ідей, для реалізації яких вона створюється;

цілі, виражені у вихідній концепції;

діяльність, що забезпечує досягнення цільових орієнтирів;

суб'єкт діяльності, що її організовує й бере участь у ній;

відношення, стосунки, народжені в діяльності та спілкуванні, що інтегрують суб'єкт у деяку спільність;

середовище системи, яке освоєне суб'єктом;

керування, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему й розвиток цієї системи;

нормативне забезпечення – ті нормативні документи, що регламентують організацію виховної роботи.

У зазначених компонентах акцентується увага на цілісності та соціальній природі даного явища, на його здатності до розвитку. Російські дослідники С.М.Баришников та І.А.Колесникова виділяють три компоненти та кілька складових частин, що, на думку вчених, відображають істотні особливості виховної системи:

1. Ціннісно-сміслові ядро, що включає в себе:

– систему значимих цінностей для суб'єктів виховної системи;

– мету виховання;

– принципи виховання;

– зміст життєдіяльності виховної системи;

– методики діагностики й оцінки результатів роботи виховної системи.

2. Просторово-тимчасову структуру, що складається з індивідуальних, групових, колективних, фронтальних форм різних видів діяльності з учнями й самих учнів.

3. Координаційно-педагогічний компонент, що містить у собі:

– сукупність педагогічних технологій, які застосовуються в навчально-виховному процесі;

– виховні функції педагогічного колективу;

– систему підвищення професійної компетентності педагогів;

– систему педагогічної освіти батьків і взаємодії з ними;

– керування розвитком виховної системи.

Головне призначення виховної системи полягає в педагогічному забезпеченні й сприянні розвитку особистості дитини.

Отже, виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня.

Загальна здатність сприяти розвитку особистості дитини складається з окремих здібностей, таких як:

- здатність діагностувати розвиток особистості, дитячого й педагогічного колективів;
- здатність висунути й обґрунтувати мету виховного процесу;
- здатність організувати життєдіяльність співтовариства дітей і дорослих, максимально сприятливу для самореалізації й самоствердження особистості дитини, педагога та батька;
- здатність інтегрувати зусилля суб'єктів виховного процесу, зробити їх більш ефективними;
- здатність створити в освітній установі та за її межами середовище, що розвиває морально сприятливе й емоційно насичене;
- здатність здійснити науково обґрунтований аналіз сформованої соціально-педагогічної ситуації, отриманих результатів виховної діяльності [168].

Якщо давати більш повну характеристику сутності виховної системи, то варто описати її характерні риси, внутрішню будову, зв'язки з навколишнім середовищем, етапи її розвитку.

Характерні риси виховної системи:

1. Виховна система – це система соціальна, її ядро – люди та їхні потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, дії, відносини.

Функціонування виховної системи здійснюється відповідно до законів суспільного розвитку, її мета й функції соціально визначені. Сама поява такого феномену, як виховна система, зумовлена суспільною потребою у створенні спеціальних умов для розвитку в людського індивіда здібностей жити і працювати в соціумі, освоювати й виконувати необхідні соціальні ролі, перетворювати природну й соціальну дійсність на користь собі, оточуючим людям і суспільству в цілому.

2. Виховна система – це система педагогічна, її функціонування пов'язане з реалізацією таких педагогічних задач:

- формування в учнів цілісної системи наукових знань про природу, суспільство, людину;
- оволодіння учнями прийомами й способами основних видів діяльності;
- розвиток креативних здібностей дитини, її нахилів і талантів;
- формування в учнів ціннісних відносин до різних сторін навколишньої дійсності та до самих себе;

- розвиток у дитини прагнення й здатності до самопізнання, самобудівництва, самореалізації й самоствердження;
- формування в освітній установі колективу як сприятливого середовища для розвитку та життєдіяльності дітей і дорослих.

Для розв'язання цих задач використовуються різноманітні форми, прийоми й методи педагогічної діяльності. Результати розв'язання перерахованих задач свідчать про ефективність виховної системи.

3. Виховна система – це система ціннісно-орієнтована. Будь-яка виховна система орієнтована на визначені цінності. У сучасній педагогічній науці та шкільній практиці визнано педагогічно недоцільними ідеї побудови виховного процесу на основі антигуманних цінностей та авторитарного стилю відносин між педагогом і дитиною. Відповідно, діяльність педагогів скеровується на моделювання, побудову й дослідження виховних систем гуманістичного типу.

Для гуманістичних систем характерні такі ознаки:

- цілі виховної системи є особистісно значущими як для дорослих, так і для дітей;
- спільна життєдіяльність педагогів, учнів і батьків будується на основі гуманістичних цінностей, міжсуб'єктної взаємодії, взаємоповаги, довіри й доброзичливості;
- педагогічна діяльність спрямована на забезпечення умов для прояву й розвитку індивідуальності та суб'єктності особистості дитини;
- дорослі та діти відчувають захищеність, комфортність, задоволеність життєдіяльністю в навчальному закладі.

4. Виховна система – це система цілісна. Нерідко її називають організмом, підкреслюючи, що вона складається з органів-компонентів, взаємозв'язок і взаємодія яких дозволяє системі функціонувати як єдине ціле й володіти системними інтегративними якостями.

5. Виховна система – це система відкрита. Вона має безліч зв'язків і відносин з навколишнім соціальним і природним середовищем, що забезпечують функціонування й розвиток системи. “Взаємодіючи із середовищем, – пише професор Ю.А.Конаржевський, – система зберігає цілісність і забезпечує свій розвиток двома шляхами. Перший шлях – у визначених межах вона може пристосовуватися до зовнішнього середовища, трохи змінюючи структуру, перебудовуючи свої процеси, але не порушуючи своєї сутності, зберігаючи цілісність. Другий – за умови високого рівня організації вона сама змінює, удосконалює зовнішнє середовище, пристосовуючи його до досягнення своєї мети, до задачі збереження цілісності” [74].

6. Виховна система – це система цілеспрямована, її неможливо уявити без мети. За відсутності цільових орієнтирів виховна діяльність утрачає

свій зміст, адже її сутнісною характеристикою є цілеспрямованість. Ціль у виховній системі відіграє роль системоутворення й системоінтегруючого чинника, тому що вона є головним орієнтиром у життєдіяльності системи й за допомогою своїх зв'язків з іншими компонентами поєднує складові частини системного утворення в єдине ціле. Характер цільових орієнтирів може служити підставою для визначення типу виховної системи.

7. Виховна система – це система складна й вірогідна. Складність виховної системи зумовлена великою кількістю елементів і зв'язків між ними, поліструктурністю і якісною складністю самої системи та її складових компонентів. Для таких систем властиве погане пристосування до керівництва, постійна мінливість елементів та їхніх характеристик. Майбутнє складних систем важко пророкувати, тому прогнози мають вірогідний характер. Буквально на кожному кроці суб'єкти керування такими системами зіштовхуються з невизначеністю. Однак керування складними й вірогідними системами можливо [74].

8. Виховна система – це система самокерована й така, що саморозвивається.

“Саморозвиток, – вважає Є.В.Бондаревський, – це здатність системи до подолання протиріч свого розвитку зусиллями самих учасників педагогічних процесів, здатність до самоврядування: постановки цілей, проектування нового стану системи виховання й етапів його досягнення, коректування освітньо-виховних процесів, об'єктивного аналізу їхнього ходу і результатів, висування нових перспектив і т. д.” [18].

Виховна система школи – цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції таких компонентів виховання, як:

- мета виховання;
- завдання виховання;
- суб'єкти виховання та їхня діяльність, спілкування, відносини;
- кадровий потенціал;
- матеріальна база та ін.

Серцевиною виховного процесу є особистість – її нахили, здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, самовідданість, характер.

Одним із визначальних принципів виховної системи є взаємозв'язок впливів: родини, вчителя, класного керівника, об'єктів виховного простору.

Сучасна концепція виховної системи закладу освіти будується з орієнтацією на модель компетентної особистості, яка формується в процесі інтеграції розумового, морального, фізичного, трудового, правового та естетичного виховання й складається під впливом таких чинників, як загальнолюдські та громадянські компетентності, правосвідомість, культура здоров'я, рівень розвитку особистості, морально-духовна свідомість,

уміння будувати концепцію свого життя, своє “Я” та мобілізувати себе на подолання труднощів [96].

За відсутності цільових орієнтирів виховна діяльність втрачає зміст. Тому вона повинна мати мету, яка є головним фактором її життєдіяльності й за допомогою своїх зв'язків з іншими компонентами поєднує складові частини в єдине ціле.

3. Закономірності й етапи розвитку виховної системи

Для будь-якої ВСШ характерною є не лише наявність зв'язків між утворюючими елементами, але й нерозривна єдність з мікро- і макросередовищем.

Мікросередовище – середовище, освоєне школою, мікрорайон, населений пункт, а макросередовище – це суспільство в цілому. ВСШ має здатність багато в чому впливати передусім на мікросередовище, набувши ознак реального центру виховання.

Виховна система, як неодноразово підкреслювалося, явище, що розвивається. Вона створюється, удосконалюється, регресує, оновлюється, помирає. Розвиток системи – процес керований. Щоб успішно керувати її розвитком, необхідно чітко уявляти закономірності, тенденції й етапи цього процесу.

Досвід багатьох навчальних закладів доводить, що будь-яка виховна система в своєму розвитку проходить основні етапи, для кожного з яких характерні специфічні завдання, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки [84].

Етапи розвитку виховної системи школи:

- 1 – етап становлення;
- 2 – етап стабільного розвитку;
- 3 – етап завершальний – це остаточне оформлення системи;
- 4 – етап відновлення й перебудови системи.

Перший етап – становлення системи. Важливою складовою цього етапу є прогностична стадія. Саме на ній здійснюється розробка теоретичної концепції майбутньої виховної системи, моделюється її структура та зв'язки між елементами. Головна мета першого етапу – відбір провідних педагогічних ідей, формування колективу односторонців. Компоненти системи працюють окремо, внутрішні зв'язки між ними недостатньо міцні, переважають організаційні аспекти, здійснюється педагогічний пошук, формуються стилі відносин між усіма учасниками освітнього процесу, напрацьовуються технології, зароджуються традиції. Взаємодія з навколишнім середовищем найчастіше має стихійний характер. Темп діяльності й просування вперед тут повинен бути достатньо високим.

Другий етап – відпрацювання системи – стан стабільного розвитку. На цьому етапі відбувається розвиток шкільного колективу, органів само-

управління, визначаються провідні види діяльності, пріоритетні напрями функціонування системи, йде відпрацювання найбільш ефективних педагогічних технологій. Головні труднощі педагогічного управління виховної системою на цьому етапі полягають в узгодженні темпів розвитку учнівського та педагогічного колективів. Педагоги повинні виступати ініціаторами в організації життєдіяльності шкільного колективу.

Третій етап – остаточне оформлення системи. На даному етапі шкільний колектив – це співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною метою, спільною діяльністю, відносинами співпраці, творчості. У центрі уваги – виховання вільної, гуманної, духовної, творчої, практичної особистості, розвиток демократичного стилю керівництва та відносин.

Відзначається значне підвищення культури педагогів-вихователів, набуття ними гуманістичної педагогічної позиції, оволодіння технологіями гуманістичного виховання. Усе це, на думку Є.В.Бондаревського, “є яскравим показником поновлення виховання, що опирається на ідеї гуманізації”. Система накопичує й передає від покоління до покоління свої традиції. Виховна система школи та середовище активно й творчо взаємодіють один з одним [11].

Четвертий етап – перебудова виховної системи, яка може здійснюватись або революційним, або еволюційним шляхом. На цьому етапі можуть виникнути невдоволення станом основних видів діяльності, порушення в сталому порядку життя школи. Причини виникнення кризових явищ різні, але найчастіше вони зводяться до виникнення нудьги в колективі, відсутності творчості в діяльності, дефіциту новизни.

Останній етап може закінчитися й руйнацією системи – коли після кризи не починається новий етап розвитку, а відбувається розпад системоутворюючих зв'язків. Це нерідко пов'язано з тим, що автор виховної системи залишає школу. Перебудова системи, якщо вона загалом прогресивна, як правило, рухається в бік ускладнення: складнішими стають цілі, тоншими відносини, розгалуженішими зв'язки та управлінські процеси.

Таким чином, для кожного етапу характерні специфічні задачі, види діяльності, організаційні форми, системоутворюючі зв'язки. Етапи розвитку виховної системи узгоджуються з етапами розвитку колективу, що є його ядром. Так, на етапі становлення системи відбувається й становлення колективу. У процесі впорядкування змісту діяльності й структури системи колектив стає інструментом масового виховання, а на етапі її функціонування у визначеному режимі – суб'єктом виховання особистості. Створення в школі учнівського колективу – це поява нової інтегративної якості виховної системи, що свідчить про її цілісність.

Розвиток виховної системи школи – це природний, закономірний процес, який зумовлюється розв'язанням об'єктивних суперечностей. Але це не означає, що цей процес жорстко визначений умовами, які вже існують

ють. Розвиток системи може мати багато варіантів, проте далеко не всі вони мають педагогічну цінність.

4. Функції виховної системи школи

Виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси й потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною в різних регіонах, навіть у двох сусідніх ліцях чи гімназіях.

У сучасній виховній системі школи реалізуються такі функції:

Інтегруюча поєднує в одне ціле раніше розрізнені, неузгоджені виховні впливи.

Регулююча функція спрямована на впорядкування педагогічних процесів, на управління ними.

Розвиваюча функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її оновленням, удосконаленням.

Спостереження останніх років дозволяють стверджувати про наявність деяких нових функцій шкільних виховних систем – функцій захисту, корекції, компенсації, реабілітації.

Для багатьох дітей школа – це дім, де тебе обігріють, заспокоять, нададуть допомогу. У цих умовах виховна система школи – чи не єдиний чинник захисту, гарант виживання та безпеки підростаючих поколінь. Це прояв захисної функції виховної системи.

Функція корекції викликана передусім незвичним індустріальним бумом в усіх сферах життя сучасної людини. Кожне джерело інформації пропонує свої зразки мислення й дії, свої політичні й матеріальні орієнтири. Палітра думок, поглядів, ідей, оцінок надзвичайно різноманітна. І знову на допомогу приходить школа. Вона коригує вплив зовнішнього середовища зі своїми цінностями, орієнтирами, правилами життя, виробленими в цій системі й добровільно прийнятими всіма членами даної спільноти.

Сьогодні особливо зростає значення компенсаційної функції. Саме в школі має бути створена така модель людських відносин, така атмосфера духовності, емоційності людської особистості, якої так не вистачає в навколишній дійсності.

Педагогічне спілкування як спосіб взаємодії педагогів і вихованців є сполучним компонентом педагогічної системи школи. Така роль спілкування в структурі педагогічної системи визначається тим, що її ефективність залежить від відносин, які складаються між дорослими та дітьми (відносини співпраці й гуманізму, спільного інтересу й довіри, уваги до кожного) під час спільної діяльності.

5. Методика створення виховної системи навчального закладу

Значні успіхи у вихованні підростаючого покоління мають школи, у яких добре розвинута виховна система. У зв'язку із цим педагогічні колективи ініціюють створення виховних систем на базі своїх освітніх установ.

Розглянемо методику створення виховної системи школи, яка передбачає шість етапів.

1. Вивчення ситуації в школі: з'ясування інтересів, потреб учнів і педагогів, творчих можливостей усіх суб'єктів діяльності, рівня розвинутоності педагогічного та учнівського колективів, характеру їх взаємодії. Для цього використовують різноманітні методи педагогічного дослідження: спостереження, бесіди, анкетування, вивчення шкільної документації, створення спеціальних ситуацій тощо. На основі вивчення початкового стану об'єкта проводиться аналіз, у процесі якого доцільно сформулювати проблеми, які характеризують життя школи на даному етапі, тенденції розвитку її як системи.

2. Розробка концепції виховної системи. Для цього необхідно чітко сформулювати мету її створення, тобто змодельовати “кінцевий продукт” – особистість випускника школи. Найбільш ефективним є включення в процес визначення мети всіх учасників педагогічного процесу. Можуть проводитися продуктивні організаційно-діяльні ігри з педагогами, учнями молодших класів, старшокласниками, групою батьків. У процесі цих ігор визначаються якості особистості, якими повинен володіти випускник цієї школи. У результаті виробляється його узагальнений образ (модель випускника школи XXI ст.)

3. Формулювання основних ідей (принципів) створення виховної системи відповідно до поставленої мети, визначення системоутворюючих видів діяльності та основних шляхів організації життєдіяльності шкільного колективу. Діяльність педагогів, учнів та їхніх батьків доцільно інтегрувати в так звані педагогічні (виховні) комплекси (В.А.Караковський), що розглядаються як сукупність науково обґрунтованих і практично вивірених виховних засобів та організаційних форм, що застосовуються з урахуванням загальної системи, усього різноманіття умов і чинників виховання.

Урахування у виховних комплексах усіх аспектів виховання визначає цілісність цього багатогранного процесу. Педагогічні (виховні) комплекси можуть мати різні форми: виховні центри, клубні центри, різновікові співдружності, опорні (ключові) справи та ін.

Педагогічним комплексом у рамках виховної системи школи повинен стати й урок, оскільки пізнавальна діяльність є для учнів основною впродовж усього часу їх перебування в школі. У виховній системі школи ця діяльність, безумовно, повинна стати системоутворюючою, проте це відбувається не відразу, бо вона далеко не завжди є особистісно значущою для кожної дитини. Так, уже з 7–8 років для школярів найбільш приваб-

ливим є спілкування, і якщо урок стає органічним елементом виховної системи, то це пов'язано насамперед з перетворенням його в урок спілкування.

4. Розробка моделі педагогічної взаємодії, виходячи з провідних ідей, покладених в основу виховної системи; створення органів самоуправління й співуправління, спрямованих на вдосконалення життєдіяльності колективу.

5. Розробка критеріїв ефективності виховної системи школи, які мають об'єктивні й суб'єктивні показники. Об'єктивними показниками є відповідність соціальних, матеріальних та духовно-культурних умов життя дитини основним нормам харчування, побуту, відпочинку, навчання, правового захисту, прийнятим у сучасному суспільстві. Суб'єктивні показники характеризують ступінь задоволеності або незадоволеності дітей їхньою соціальною захищеністю.

6. Корекція основних концептуальних ідей і змісту діяльності відповідно до об'єктивних і суб'єктивних чинників. Необхідність цього етапу зумовлена тим, що у суспільстві постійно виникають і зникають ідеї, соціокультурні реалії та подання; у життєдіяльності школи народжуються нові способи взаємодії дітей, з'являються ті чи інші види діяльності, організаційні структури, ускладнюється й впорядковується життєдіяльність колективу. Усе це необхідно осмислити та врахувати під час формування цілей і змісту виховної системи школи [167].

Таким чином, методика створення виховної системи школи відображає сукупність послідовно проведених педагогічно доцільних дій:

1) проектування виховного процесу, що включає в себе визначення мети й конкретних завдань виховання (цілі виховання);

2) визначення обсягу та характеру матеріальної (трудової, природоохоронної), громадської (колективної, комунікативної), духовної (емоційно-чуттєвої, пізнавальної, ціннісно орієнтованої) діяльності вихованців (зміст виховання);

3) організація різноманітної діяльності, що дозволяє реалізувати намічені цілі в ході застосування методів, форм і засобів виховання (методи, прийоми, форми та засоби виховання);

4) регулювання міжособистісної взаємодії та його корекція в процесі реалізації різних видів діяльності й спілкування (педагогічна взаємодія у вихованні; колектив як об'єкт і суб'єкт виховання);

5) контроль і підведення підсумків, установа співвідношення між отриманими й запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач (діяльність класного керівника);

6) корекція виховної системи відповідно до актуальних тенденцій розвитку соціокультурного середовища (національна своєрідність виховання, виховання культури міжнаціонального спілкування).

6. Виховна система як спосіб організації життєдіяльності класу

Виховна система школи – це вихідна концепція, певний орієнтир для створення конкретної виховної системи (моделі) класу в конкретних умовах будь-якої школи.

Модель виховної системи відображає розуміння виховання не як штучно придуманої певної кількості виховних заходів, а як спосіб життя класного, шкільного колективів, з певними законами, традиціями, з чітко окресленою структурою прав та обов'язків. Систематизуючим чинником, який визначає та цементує виховну систему школи, є конкретизовані цілі й завдання. З ними узгоджуються дії вчителів та учнів, зміст і методи організації виховної роботи. Саме взаємозв'язок, єдність і наступність усіх названих компонентів у своїй сукупності складають систему.

Добре організоване життя дитячого колективу в початковій школі вже само по собі має виховне значення для молодшого школяра. Воно визначає тон, атмосферу життя колективу, засоби включення кожного учня в діяльність, що сприяє розвитку в школярів 1–4 класів цілої низки моральних якостей (усний журнал, етична бесіда, година спілкування). Адже в школі виховує все те, що К.Д.Ушинський називав “духом школи”, А.С.Макаренко – “тоном” та “атмосферою життя школи”. Що ж стосується певних напрямів виховання, то найважливіше значення в залученні молодших школярів до духовних цінностей, норм поведінки, культурно-етнічних традицій, бережливого ставлення до природи мають: самоуправління, система соціальних ролей серед учнів, шкільні традиції, характер міжособистісних взаємин [84].

Закономірно, що в тих освітніх закладах, де побудована й успішно функціонує виховна система в цілому, з'являється бажання створити виховні системи в навчальних класах, групах. Побудова виховної системи є не тільки суб'єктивним бажанням класного керівника, вихователя, але й необхідністю. Що ж таке виховна система класу? З яких елементів і компонентів вона складається?

Виховна система класу – це спосіб організації життєдіяльності та виховання членів класного співтовариства, що становить цілісну й упорядковану сукупність взаємодіючих компонентів і сприяє розвитку особистості та колективу.

Компонентом виховної системи класу є виховне середовище. Неорганізоване середовище може переокреслити всі педагогічні впливи на дітей. Тому виховна система школи включає у свою структуру такий компонент, як виховне, або освітнє середовище. Науковці розглядають три варіанти визначення виховного середовища.

Л.І.Новикова вважає, що це “педагогічне цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує дитину, клас, школу, дім, мікрорайон, село

або селище, яке супроводжує людину дома, в школі, на вулиці і постійно впливає на неї”.

На думку Ю.С.Мануйлова, “виховне середовище – це частина оточуючого середовища, в якому існує педагогічно сформований спосіб життя. Такий підхід недооцінює суб’єктивну роль дитини”.

Д.В.Григор’єв вважає, що це “динамічна мережа взаємопов’язаних педагогічних подій, які створюються соціальними суб’єктами різного рівня (колективні та індивідуальні), що є умовою особистісного розвитку і дорослого, і дитини” [166, 86].

Виховне середовище створює можливості для розвитку і формування особистості школяра, зокрема такі, як:

свобода прийняття школярем рішення про входження у виховне середовище;

побудова діалогових відношень з людьми різного віку й різних соціальних груп;

вибір різних колективів, спільностей та можливостей їх зміни;

входження в культурне, природне, інформаційне та інші середовища.

Виховна система класу – це досить складне соціально-педагогічне явище, що складається з великої кількості елементів. Основні компоненти й елементи виховної системи класу:

Індивідуально-груповий

1. Класний керівник (вихователь).

2. Учні класу.

3. Батьки учнів.

4. Педагоги та інші дорослі, що беруть участь у виховному процесі та життєдіяльності класного колективу.

Ціннісно-орієнтаційний

1. Цілі та завдання виховання.

2. Перспективи життєдіяльності класного співтовариства.

3. Принципи побудови виховної системи і життєдіяльності класу.

Функціонально-діяльнісний компонент

1. Системоутворюючий вид діяльності, форми й методи організації спільної діяльності та спілкування.

2. Основні функції виховної системи.

3. Педагогічне забезпечення й самоврядування життєдіяльності класного співтовариства.

Просторово-часовий компонент

1. Емоційно-психологічне, духовно-моральне й предметно-матеріальне середовище.

2. Зв’язки й стосунки класного співтовариства з іншими спільнотами дітей і дорослих.

Діагностико-аналітичний компонент

1. Критерії ефективності виховної системи.
2. Методи та прийоми вивчення результативності виховної системи.
3. Форми й способи аналізу, оцінювання та інтерпретації отриманих результатів [84].

Індивідуально-груповий компонент має виняткову важливість. Члени класного співтовариства – учні, педагоги, батьки – вирішують, яку виховну систему створювати, як її моделювати, яким чином система має функціонувати. Доцільність діяльності щодо створення виховної системи зумовлена потребою в змінах індивідуальних і групових характеристик цього компонента. Провідна роль у побудові, забезпеченні функціонування та розвитку виховної системи класу належить класному керівникові чи вихователю. Його життєво-ціннісні орієнтації, педагогічні погляди й позиція, інтереси й захоплення є найістотнішими системоутворюючими чинниками. Якщо у своїй виховній діяльності класний керівник (вихователь) керується гуманістичними цінностями, то такі ж ціннісні орієнтації переважають і в класному колективі. Не випадково при зміні класного керівника зазнає значних змін виховна система цього класу. Вихователю необхідно побачити й зрозуміти специфічні риси класного співтовариства, визначити рівень розвитку учнівського колективу, сформованості в ньому міжособистісних стосунків і спільної діяльності, щоб потім мати можливість обрати найбільш оптимальний шлях, форми й засоби побудови виховної системи.

Ціннісно-орієнтаційний компонент виховної системи класу. Підкреслюючи суттєву значущість цього компонента, вчені називають його ціннісно-смісловим ядром системи. А от практики-вихователі, на жаль, часто недооцінюють важливість цього компонента, тому в планах роботи можна виявити недостатньо продумані й погано обґрунтовані цілі. Не піддаються аналізу ціннісні орієнтації класного співтовариства та його членів. Через це педагогічна діяльність має хаотичний, спонтанний характер і веде до невтішних наслідків у процесі розвитку й формування учнівського колективу. Виховання без цілі не буває. Вихователь повинен про це пам'ятати й приділяти більш пильну увагу цілепокладанню.

Функціонально-діяльнісний компонент виховної системи класу. Він виконує роль головного системоутворюючого чинника, який забезпечує упорядкованість і цілісність виховної системи, функціонування й розвиток її основних елементів і зв'язків. Його основу становить спільна діяльність та спілкування членів класного співтовариства. Вибір системоутворюючого виду діяльності залежить, насамперед, від інтересів та потреб учнів, потенційних можливостей вихователя, від типу навчального закладу та його структурних підрозділів.

Просторово-тимчасовий компонент виховної системи. Кожна виховна система має середовищний життєвий простір, у якому здійснюється спільна діяльність і спілкування членів класного колективу, розвиваються міжосо-

бистісні та ділові стосунки, формуються індивідуальні та групові ціннісні орієнтації. Відомо, що вихователь старається створити в класному колективі духовно багату й морально чисту, порівняно з навколишнім соціумом, атмосферу. Проте це зовсім не означає, що виховна система повинна бути закритою з обмеженими зовнішніми зв'язками й стосунками [162].

Діагностико-аналітичний компонент виховної системи. Вихователю набагато простіше знайти своє місце у виховному просторі, якщо йому будуть відомі ціль, завдання, принципи й основні напрями, форми й засоби побудови життєдіяльності виховного процесу в загальноосвітній школі. Останнім часом вихователі намагаються відмовитися від виміру результатів виховної діяльності “на око” й прагнуть опанувати діагностичні прийоми дослідження ефективності навчально-виховного процесу. Критерієм ефективності функціонування класної виховної системи можуть бути:

- вихованість учнів;
- захищеність і комфортність дитини в класі;
- задоволеність учнів та їхніх батьків життєдіяльністю класу;
- сформованість класного колективу, репутація класу.

Виховні системи – системи відкриті, пов'язані між собою, залежні у своєму розвитку від середовища, його соціальних, етнічних, культурних, природних характеристик. Ця обставина передбачає вивчення середовища, його виховного потенціалу, можливостей його підвищення за рахунок максимального використання умов середовища й перетворення його у виховний простір.

Створення виховної системи – не самоціль. Адже вона формується й вдосконалюється з метою особистісного розвитку школярів і залежить, головним чином, від спільних зусиль педагогів, дітей та їхніх батьків.

7. Авторські виховні системи (АВС)

Наукові дослідження та багатовікова практика виховання дітей показали, що процес виховання ефективний лише тоді, коли він системний, коли всі елементи цієї системи налагоджені й включені в процес взаємодії. Назвемо деякі ефективні педагогічні системи взаємодії: “школа як виховна система”, “система методів і педагогічних прийомів”, “система відносин “вчитель та учень”, “система розвиваючих технологій навчання і виховання”, “педагогічний колектив як колектив односторонців”, “система учнівського самоврядування”.

Австрійський психотерапевт В.Франкл писав: “Людина постійно робить вибір із маси існуючих можливостей, яка з них буде приречена на неіснування, а яка буде актуалізована”. Так, організовуючи діалектичний процес виховання, педагог постійно стоїть перед вибором: парадигми вихо-

вання, концептуальних ідей, свого ставлення до визначення мети, стратегічних і тактичних завдань, засобів, методів і прийомів їх найбільш ефективної реалізації; певних організаційних форм та педагогічних технологій.

Позитивною характеристикою розвитку педагогічної теорії та шкільної практики стала тенденція росту кількості (і якості), авторських концепцій виховання, авторських шкіл, цікавих і перспективних творчих педагогічних колективів.

Авторські виховні системи (20–40 pp.).

Авторська виховна система “Республіка ШКІД” В.М.Сороки-Росинського: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: самоврядування, “Суворовська педагогіка” та ін.

Авторські виховні системи комуни імені Ф.Е.Дзержинського, А.С.Макаренка: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: централізація, різновікові загони та ін.

Авторські виховні системи сільських шкіл (50–70 pp.).

Авторська виховна система Павлиської середньої школи В.О.Сухомлинського: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи.

Авторська виховна система школи А.В.Захаренка: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: колективна праця вчителів, учнів та їхніх батьків зі створення матеріально-технічної бази школи та ін.

Авторські виховні системи міських шкіл (80–2000 pp.).

Авторська виховна система школи В.А.Караковського: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: колективні творчі заходи, спеціальні табірні збори та ін.

Авторська виховна система школи Е.А.Ямбурга: контингент учнів, головна системоутворююча діяльність, компоненти авторської виховної системи: проєктивний метод, система педагогічних одиниць та ін.

Різноманітність традиційних, інноваційних форм виховання, гуманізація, психологізація виховного процесу, система діагностичних методик вивчення особистості, розумно спланована організація дозвілля та високий рівень розвитку учнівського самоврядування – це необхідні складові ефективних дієвих виховних систем, які спрямовані на досягнення інтегративного результату – формування життєвих компетентностей у школярів. Коли виховна система грамотно спланована та організована, проводиться з урахуванням місцевих умов і можливостей, цікава для школярів, захоплює їх, формує активну життєву позицію, розвиває творчість, ініціативу, тоді діти отримують радість від результатів своєї діяльності, але

така система роботи передбачає індивідуальний та диференційований підхід, врахування вікових та статевих особливостей.

Для діючих виховних систем головним є: високий рівень управління системою виховної роботи, який забезпечує досягнення найоптимальніших у даних умовах результатів, функціонування кожного елемента виховної системи, взаємозв'язок і взаємодія елементів, їх підпорядкування поставленим завданням та цілям. Пошук та відпрацювання нових виховних систем сприяє підвищенню результативності виховання школярів, вимагає від сучасних педагогів нових, нетрадиційних підходів, якісного рівня організації виховного процесу, підвищення педагогічної компетентності, впровадження інноваційних та розвиваючих технологій.

Контрольні питання

1. Виховна система школи – це... Продовжіть речення.
2. Що ви розумієте під поняттям “виховна система школи, класу”?
3. З яких компонентів та елементів складається виховна система школи?
4. Як оцінити ефективність функціонування виховної системи школи?
5. Назвіть характерні риси виховної системи.
6. Від чого залежить тип виховної системи навчального закладу?
7. У чому полягає суть авторської виховної системи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть картотеку сучасних виховних систем.
2. Які є рушійні сили розвитку виховної системи?
3. Зробіть періодизацію авторських виховних систем.
4. Підготуйте повідомлення на тему: “Зарубіжні виховні системи: проблеми та перспективи розвитку”.
5. Роль педагога в побудові виховної системи школи.
6. Опишіть відомі вам моделі виховних систем. Розкрийте їх актуальність.
7. Дайте характеристику етапів розвитку виховної системи.
8. Розкрийте основні функції виховної системи.

Література

1. Гуманізація виховання в сучасних умовах / [под ред. О. С. Газмана]. – М., 1995. – 205 с.
2. Державна національна Програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К., 1994.
3. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : [навч.-метод. посіб. для кер. шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО] / Г. І. Сорока. – Х., 2002. – 128 с.

4. Ковальчук В. А. Воспитательные системы общеобразовательной школы: сущность, структура / В. А. Ковальчук. – М., 1996.
5. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти : [Інформаційний збірник наказів МО України]. – 1996. – № 13.
6. Караковский В. А. Воспитательная система школы / В. А. Караковский. – М. : Просвещение, 1991. – 220 с.
7. Красовицький М. Ю. Виховна робота в школі: досвід і проблеми / М. Ю. Красовицький. – К. : Рад. школа, 1992. – 128 с.
8. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду / Макаренко А. С. // Твори : у 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1974. – Т. 5.
9. Максимюк С. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
10. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі : [навч. посіб.]. – К. : ІЗМН, 1997. – 184 с.
11. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2.
12. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : Владос, 2000. – 256 с.
13. Ягупов В. В. Педагогіка : [навч. посіб.] / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
14. Якиманская И. С. Принципы построения образовательных программ и личностное развитие учащихся / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1999. – № 3. – С. 30–47.

Тема 4. Методика діалогічної взаємодії вчителя та учнів у виховному процесі початкової школи

План

1. Характеристика педагогічної діяльності вчителя початкових класів.
2. Основні функції педагогічної діяльності.
3. Професійні якості педагога-вихователя.
4. Види й стилі взаємодії педагога та учня в процесі виховання.
5. Майстерність педагогічного спілкування.
6. Характеристика стилів спілкування педагога та учнів у виховному процесі початкової школи.

основні педагогічні поняття: взаємодія, виховна робота, педагогічна діяльність, якості педагога, стилі спілкування, індивідуальний стиль діяльності, авторитарний, ліберальний, демократичний, спілкування-дистанція, спілкування-загравання, спілкування-залякування, спілкування на основі захопленості спільною творчою діяльністю.

Рекомендована література: 8, 26, 38, 43, 44, 56, 63, 65, 73, 80, 91, 95, 98, 114, 127, 131, 148, 187, 198.

*Посередній викладач викладає,
хороший – пояснює, видатний –
показує, великий – надихає.*

Ю.В. Ірхін. “Психологія успіху”

1. Характеристика педагогічної діяльності вчителя початкових класів

З моменту виникнення педагогічної професії за вчителем закріпилася передусім виховна функція. Учитель – це вихователь, наставник. У цьому його громадянське, людське призначення. Професіоналізм людини в будь-якій сфері діяльності багато в чому залежить від рівня сформованості її майстерності. У педагогічній діяльності майстерність є важливим чинником ефективності навчально-виховної роботи, передумовою “творення людини” (В.О.Сухомлинський).

Управління педагогічним процесом здійснює вчитель. Саме він визначає мету й завдання процесу в конкретних умовах, програмує розвиток особистості учня, обґрунтовує систему педагогічних засобів, форм, методів, їхню етапність, спрямованість на розв’язання конкретних педагогічних завдань. Діяльність, яку виконує вчитель, називають педагогічною.

Педагогічна (гр. *paídos* – дитина, *ago* – веду) діяльність – вид діяльності, змістом якого є навчання, виховання, освіта й розвиток підростаючого покоління. Педагогічна діяльність є особливим видом соціальної діяльності, яка спрямована на передачу підростаючим поколінням накопичених людством досвіду й культури, створення умов для їхнього особистісного розвитку.

Специфічною особливістю виховної роботи є те, що її здійснюють не лише педагоги, а й батьки, громадські організації, керівники підприємств й установ, різні соціальні групи, однолітки, однокласники, засоби масової інформації, церква. Ця діяльність є загальнопедагогічною, тобто такою, якою займається кожна людина стосовно самої себе, своїх дітей, товаришів, колег тощо. К.Д.Ушинський неодноразово зазначав, що діяльність людини, пов’язана з процесом виховання, є унікальним дійством, яке ні з чим іншим порівняти не можна. Тому виховна робота є професійною педагогічною діяльністю, спрямованою на розв’язання завдань усебічного гармонійного розвитку особистості шляхом організації виховного середовища та управління різноманітними видами діяльності вихованців.

Педагогічна діяльність – це цілеспрямований виховний та освітній вплив учителя на учня з метою особистісного, інтелектуального та діяль-

нісного розвитку, а також основа його саморозвитку й самовдосконалення [56]. Вона поділяється на професійну й непрофесійну. Непрофесійною називають діяльність батьків щодо виховання своїх дітей, яку вони проводять на інтуїтивному рівні, без спеціальної підготовки та освіти.

Професійна педагогічна діяльність організовується в спеціально створених суспільством освітніх установах: дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, позашкільних навчально-виховних закладах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, закладах додаткової освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Професійна педагогічна діяльність передбачає спеціальну освіту, тобто оволодіння системою спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для виконання функцій, пов'язаних із певною професією. Людину, яка професійно займається педагогічною діяльністю, називають вихователем, учителем, викладачем, педагогом. Основними видами педагогічної діяльності, що здійснюється в цілісному педагогічному процесі, є навчання й виховна робота.

Суспільство, батьки, сама специфіка педагогічної діяльності висуває перед учителем ряд вимог, які називають професійно значимими якостями особистості.

Професійно значимі особистісні якості характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову сторони особистості, суттєво впливають на результат професійно-педагогічної діяльності й визначають індивідуальний стиль педагога.

Педагогічна діяльність – це цілеспрямований, мотивований вплив педагога, орієнтований на всебічний розвиток особистості дитини та підготовку його до життя в сучасних соціокультурних умовах [107].

Основу педагогічної діяльності складає загальна теорія й практика виховання. “Педагогічна діяльність, на думку К.Ушинського, є одним із видів практичного мистецтва” [116, 194]. Її творчий характер зумовлено тими обставинами, що зміст педагогічної діяльності постійно змінюється й розвивається, залежно від потреб суспільства та вимог сьогодення.

Для успішної організації виховної роботи в початковій школі вчителю необхідно враховувати психологічні закони розвитку особистості молодшого школяра, особливості організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі I ступеня, керуючись принципами гуманної педагогіки, встановлювати більш органічні зв'язки між педагогічною теорією й загальною практикою виховання особистості.

Характер і зміст педагогічної діяльності визначається її предметом, мотивами, метою, засобами та результатом.

Зміст виховної діяльності вчителя початкових класів як вихователя включає організацію життєдіяльності та дозвілля школярів, яка сприятиме

розвитку їхніх моральних норм і переконань, пізнавальних інтересів і здібностей, засвоєнню духовних цінностей, системи знань, практичних умінь і навичок, формуванню світогляду, розширенню кругозору.

Мета виховної педагогічної діяльності – створення умов для здійснення перспектив розвитку дитини як об'єкта й суб'єкта виховання. Реалізація цієї мети є результатом педагогічної діяльності, який діагностується зіставленням якостей особистості дитини на початку педагогічного впливу і по його завершенню. Тобто вихователь має можливість порівнювати рівень вихованості учнів, стан володіння ними життєво важливими компетенціями на початку навчання у школі (1 клас) і після її закінчення.

Предметом виховної діяльності вчителя початкових класів є організація та забезпечення всесторонньої зовнішньої (навчальна діяльність, спілкування, праця, творчість, дозвілля та ін.) і внутрішньої (осмислення, усвідомлення, саморегуляція, рефлексія) активності учнів. У своїй діяльності педагог керується нормативними цілями й завданнями навчання, виховання та розвитку, підпорядкованими формуванню всебічно розвинутої та гармонійної особистості молодшого школяра. Отже, предметом педагогічної діяльності є організація взаємодії з вихованцями, яка спрямована на освоєння соціокультурного досвіду народу як загальних основ та необхідних умов розвитку.

У педагогічній діяльності виділяються як зовнішні, так і внутрішні мотиви. До зовнішніх відносять мотиви особистісного й професійного зростання, до внутрішніх – гуманістичну та просоціальну спрямованість.

Засобами педагогічної діяльності є:

- наукові (теоретичні, емпіричні) та практичні знання;
- соціальний, моральний і духовний досвід людства, на основі якого здійснюється навчання та виховання дітей;
- уявлення учнів під час організованого вчителем спостереження (на уроках, екскурсіях, гуртках) про факти, закономірності, властивості навколишньої дійсності;
- навчальна й методична література, тексти підручників;
- наочність, технічні, комп'ютерні, графічні та інші засоби навчання.

Способами передачі соціально-культурного досвіду суспільної поведінки та взаємодії в педагогічній діяльності є пояснення, демонстрація, спостереження, гра, показ (ілюстрація), спільна робота з учнями щодо розв'язання навчально-виховних завдань, практика (лабораторна, польова).

Російський учений Б.Т.Лихачов виділяє такі структурні компоненти педагогічної діяльності:

- знання педагогом потреб, тенденцій суспільного розвитку, основних вимог, що пред'являються до людини;

– наукові знання, вміння й навички, основи досвіду, накопиченого людством у галузі виробництва, культури, суспільних відносин, які в узагальненому вигляді передаються підростаючим поколінням;

– педагогічні знання, виховний досвід, майстерність, інтуїція;

– моральна, естетична культура її носія [94, 105].

Специфічною характеристикою педагогічної діяльності є її продуктивність. Розрізняють п'ять рівнів продуктивності педагогічної діяльності:

– непродуктивний (педагог уміє переказати іншим те, що знає сам);

– малопродуктивний (педагог уміє пристосувати своє повідомлення до особливостей класу);

– середньопродуктивний (педагог володіє стратегіями озброєння учнів знаннями, навичками, уміннями з окремих напрямів діяльності);

– продуктивний (педагог володіє стратегіями формування виховної системи школи, класу);

– високопродуктивний (педагог володіє стратегіями перетворення свого предмета на засіб формування особистості учня, його потреб у самовихованні, самоосвіті, саморозвитку) (Н.В.Кузьміна).

Педагогічна взаємодія набуває дієвості, якщо форми, методи та прийоми, які використовує вчитель у виховній роботі, мають гуманістичний характер та особистісну спрямованість. Види педагогічної діяльності:

1) діагностична (вивчення, визначення рівня вихованості, впровадження результатів у практичну діяльність);

2) орієнтовно-прогностична (визначення мети й завдань, планування, прогнозування результатів);

3) конструктивно-проектувальна (створення ідеальної моделі випускника школи, системи виховної роботи школи, визначення шляхів її реалізації);

4) організаторська (діяльність зі створення середовища, що виховує, та організації процесу виховання);

5) інформаційно-пояснювальна (передача знань, умінь і навичок, формування ціннісного ставлення до них, виразність власної позиції);

6) комунікативно-стимулююча (реалізується через спілкування в системі відносин до дітей, роботи, навколишнього середовища, життєвих явищ);

7) аналітико-оцінна (її мета – встановлення зворотного зв'язку та педагогічне стимулювання вихованців);

8) дослідницько-творча (має немовби два боки: застосування ідей педагогічної теорії та її осмислення; розвиток і впровадження у власну практику нового, що виходить за рамки відомого, консервативного).

Визначаючи свого часу навчально-виховний процес як “багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення” [181], В.О.Су-

хомлинський підкреслював, що не можна зводити педагогічний процес лише до педагогічного впливу вчителя на учнів. Цієї ж точки зору в практиці своєї роботи дотримуються й учителі-новатори Е.Н.Ільїн, В.Ф.Шаталов та інші.

Таким чином, “педагогічна діяльність, – як стверджує Н.Є.Мойсеюк, – це особливий вид соціальної діяльності, що передбачає передавання від старших поколінь до молодших накопичених людством культури й досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку й підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві” [107].

2. Основні функції педагогічної діяльності

Сутність педагогічної діяльності дозволяє виділити ряд професійних функцій, виконання яких забезпечує ефективність навчально-виховного процесу.

Педагогічні функції – це приписання педагогові напрямів застосування професійних знань і вмінь.

Звичайно, головним напрямом застосування педагогічних зусиль є навчання, освіта, виховання, розвиток і формування учнів. Відповідно, основною функцією педагога, на думку І.П.Підласого, є управління процесами навчання, виховання, розвитку й формування особистості вихованця. “Не вчити, а направляти учіння, не виховувати, а керувати процесами виховання покликаний учитель. І чим ясніше розуміє він цю свою головну функцію, тим більше самостійності, ініціативи, свободи надає своїм учням. Справжній майстер своєї справи зостається в навчально-виховному процесі ніби “за кадром”, за межами вільних дій учнів, а насправді – керованого педагогом вибору” [134].

Зі структури діяльності педагога випливають основні його педагогічні функції.

Конструктивно-організаторська функція спрямована на організацію педагогічного процесу, що забезпечує його ефективність. Вона включає в себе ряд умінь: планувати виховний процес, підбирати матеріал, методи, прийоми, засоби для змістовної (навчальної, ігрової, трудової) діяльності тощо, забезпечувати виконання режиму в різних вікових групах, організовувати розвиваюче середовище й використовувати їх як засіб виховання особистості молодшого школяра.

Діагностична функція спрямована на визначення стану вихованців і педагогічного процесу з метою вибору правильної стратегії й тактики виховної роботи. Вона включає вміння визначати особливості фізичного й психічного стану дітей та враховувати це у власній діяльності, здійснювати облік і контроль ефективності виховної роботи в цілому, установлювати відповідність знань, умінь і навичок поведінки до вимог програми ви-

ховання, норм поведінки, бачити зв'язок розвитку дитини з використанням різних методів навчально-виховної роботи.

Координуюча функція спрямована на об'єднання й узгодження змісту та спрямованості педагогічних впливів на дитину, що здійснюються в системі шкільного, сімейного й громадського виховання. Вона передбачає вміння: встановлювати ділові контакти з батьками та колегами, брати участь у педагогічному всеобучі батьків, розкривати їм зміст, методи суспільного виховання, спонукати батьків до активної участі в роботі життєдіяльності класного колективу.

Комунікативна функція передбачає становлення правильних стосунків з учнями, іншими вчителями, адміністрацією школи, практичним психологом, батьками, вимагає від педагога високих моральних якостей і рис характеру, що виявляються в умінні налагоджувати педагогічно доцільне спілкування з дітьми, завжди бути доброзичливим, тактовним, привітним і ввічливим.

Перетворювальна функція вимагає від педагога вияву творчого підходу до організації навчально-виховного процесу.

Організаторська функція реалізується через організацію різних видів діяльності учнів, а також власної діяльності й поведінки в процесі безпосередньої взаємодії з учнями.

Дослідницька функція передбачає вивчення змісту й способів впливу на інших людей; вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів молодших класів; особливостей виховного процесу в початковій школі, результатів власної діяльності. Вона ґрунтується на здатності людини адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину та на реалістичності власної оцінки (самооцінки).

Обов'язковою умовою оптимальної організації виховного процесу в початковій школі є реалізація всіх педагогічних функцій у їх сукупності та взаємодії.

Суттєвим аспектом у діяльності педагога є вміння конструктивно та ефективно взаємодіяти з учнями. Педагогічний вплив учителя повинен здійснюватися з орієнтацією на вік, індивідуальні особливості молодших школярів, стосунки в конкретному класному колективі. Діяльність педагога різнобічна, гуманна й змістовна, вона потребує ґрунтовної підготовленості й має багато вимірів.

Отже, учитель початкових класів як суб'єкт педагогічної діяльності поєднує в собі індивідуальні, особистісні, суб'єктні властивості особистості, виконує певні професійні функції, що в комплексі забезпечують ефективність його діяльності.

3. Професійні якості та вміння педагога-вихователя

Важливим компонентом у структурі особистості педагога є професійно важливі якості.

Професійні якості – це індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й успішність її засвоєння. Від сформованості професійно важливих якостей особистості педагога залежить і продуктивність педагогічної діяльності [127]. Польський письменник і педагог Януш Корчак (1878–1942) класифікував вихователів залежно від особистісних якостей: вихователь-тиран (створює безліч заборон та вимагає їхнього дотримання, прагне бути дуже пильним); честолюбний вихователь (орієнтований на досягнення результатів за своїм чітким планом, не враховує інтересів дитини); розумний вихователь (діє тільки заради добра дітям, розуміє їх).

Щоб допомогти дитині стати повноцінною особистістю (духовною, моральною, творчою, незалежною, грамотною, ініціативною, самостійною), учитель також повинен бути особистістю. Він має постійно шукати адекватні прийоми, способи реалізації власних можливостей у роботі зі школярами. Тому він сам повинен бути емоційно та особистісно розкритим, довірливим і щирим у вираженні почуттів і ставлень, психологічно налаштованим на оптимальну роботу з конкретним класом і його учнями.

Найважливішою особистісною і професійною рисою вчителя є любов до дітей, бажання працювати й спілкуватися з ними, самовдосконалюватися, саморозвиватися, без чого неможлива ефективна педагогічна діяльність. Бо, як стверджував К.Д.Ушинський, “вчитель живе доти, доки вчиться, як тільки він перестає вчитися, у ньому помирає вчитель”.

Найсприятливішими для педагогічної діяльності якостями вчителя є емоційна стійкість, адекватна Я-концепція (висока самооцінка, задоволеність собою, прийняття соціальних норм, адекватна взаємодія із соціумом), схильність до творчості, експериментування, професійна майстерність.

Несприятливі якості педагога: невротизм, авторитарні й параноїдальні тенденції, комплекс неповноцінності, надмірна сензитивність і гіперсамоконтроль.

Професійні якості особистості вчителя початкових класів проявляються в професійно-педагогічній та пізнавальній спрямованості його особистості, у його моральній, естетичній, громадянській вихованості.

Набуття вчителем індивідуального стилю професійної діяльності дає змогу усвідомлено формувати образ педагога, який відображає його внутрішній світ, розкриває найяскравіші якості особистості. Йдеться про педагогічний імідж.

Педагогічний імідж (англ. image – образ) – емоційно забарвлений стереотип сприймання образу педагога у свідомості вихованців, колег, а також у масовій свідомості.

При формуванні іміджу педагога реальні якості тісно переплітаються з тими, які приписує йому оточення. Імідж охоплює зовнішність, манеру одягатися, стиль спілкування, поведінки, мислення. Інакше кажучи, це мистецтво “керувати враженнями” (Е.Гоффман).

Імідж учителя повинен відображати його харизматичні риси – найпривабливіші якості, які асоціюються з індивідуальністю людини й охоплюють соціально-персональні характеристики, а також символи. Завдяки харизматичним якостям учитель здобуває визнання, успіх, авторитет [105].

Узагальнений портрет учителя або сукупність професійно зумовлених вимог до вчителя-вихователя називають різними термінами: “професіограма особистості вчителя-вихователя”, “професійна придатність”, “професійна готовність”. Професіограма вчителя-вихователя є своєрідним реєстром, що включає сукупність особистісно-ділових рис, певний обсяг суспільно-політичних, психолого-педагогічних й спеціальних знань, а також програму педагогічних умінь і навичок, необхідних для виконання вчителем його повсякденних професійних обов’язків.

Професіограма – науковий опис виду праці та необхідних професійних якостей, що може використовуватись у певній професії.

Професіограма – це ідеальна модель вчителя, викладача, класного керівника, педагога. Це зразок, еталон, у якому представлені основні якості особистості, якими повинен володіти вчитель: знання, вміння, навички для виконання педагогічних функцій вчителя. Професіограма вчителя – документ, у якому дано повну кваліфікаційну характеристику вчителя з позиції вимог, що пред’являються до його знань, умінь і навичок, його особистості, здібностей, психофізіологічних можливостей і рівня підготовки.

У професіограму педагога входить і така якість, як педагогічний артистизм, яке виражається в здатності втілювати думки й переживання в образі, поведінці, слові, багатство особистісних проявів педагога. Професійна компетентність учителя початкових класів оцінюється рівнем сформованості професійно-педагогічних умінь.

У професіограмі вчителя початкових класів відбиті морально-психологічні риси, необхідні для навчальної й виховної роботи з учнями, які відображаються в процесі самовиховання й самоосвіти.

З позиції основних операційних функцій педагога початкової школи можна виділити *такі групи професійно-педагогічних умінь:*

– гностичні вміння – пізнавальні вміння в галузі надбання загально-професіональних, виробничих і психолого-педагогічних знань, що перед-

бачають одержання нової інформації, виділення в ній головного, істотного, узагальнення та систематизація власного педагогічного досвіду, досвіду педагогів-новаторів;

– ідеологічні вміння – соціально-значущі уміння проведення виховної роботи серед учнів початкових класів, пропаганда педагогічних знань;

– дидактичні вміння – загальнопедагогічні вміння визначення конкретних цілей навчання, вибору адекватних форм, методів і засобів навчання, конструювання педагогічних ситуацій, пояснення навчального матеріалу, демонстрація технічних об'єктів і прийомів роботи;

– організаційно-методичні вміння – вміння реалізовувати основні завдання навчально-виховного процесу, формування мотивації навчання, організація навчально-професійної діяльності учнів, установа педагогічно доцільних взаємин, формування учнівського колективу, організації класного самоврядування;

– комунікативно-режисерські вміння – загальнопедагогічні вміння, які включають перцептивні, експресивні, сугестивні, ораторські, режисерські;

– прогностичні вміння – загальнопедагогічні вміння прогнозування успішності навчально-виховного процесу, які включають діагностику особистості й колективу учнів, аналіз педагогічних ситуацій, побудову альтернативних моделей педагогічної діяльності, проектування розвитку особистості й колективу, контроль за процесом і результатом;

– рефлексивні вміння – здатність до самопізнання, самооцінка професійної діяльності й професійної поведінки, самоактуалізація;

– організаційно-педагогічні вміння – загальнопедагогічні вміння планування виховного процесу, вибору оптимальних засобів педагогічного впливу та взаємодії, організації самовиховання та самоврядування, формування професійної спрямованості особистості учнів [131].

Педагогічні уміння – це сукупність послідовно розгорнутих дій, що ґрунтуються на теоретичних знаннях. Частина цих дій може бути автоматизованою (навички).

А.С.Макаренко у вступному слові до “Книги для батьків” написав: “Уміння виховувати – це все-таки мистецтво, таке ж мистецтво, як добре грати на скрипці або роялі, добре писати картини, бути хорошим фрезерувальником або токарем” [97].

Через педагогічні вміння розкривається структура професійної компетентності педагога. В.О.Сластьонін умовно розподілив педагогічні вміння на чотири групи.

1. Уміння “переводити” зміст процесу виховання в конкретні педагогічні завдання: вивчення особистості й колективу для визначення рівня їх підготовленості до активного оволодіння новими знаннями й проекту-

вання на цій основі розвитку колективу й окремих учнів; виділення комплексу освітніх, виховних і розвивальних завдань, їх конкретизація й визначення завдання, що домінує.

2. Уміння побудувати й привести в дію логічно завершену педагогічну систему: комплексне планування освітньо-виховних завдань; обґрунтований відбір змісту освітнього процесу; оптимальний відбір форм, методів і засобів його організації.

3. Уміння виділяти й встановлювати взаємозв'язки між компонентами й факторами виховання, приводити їх у дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психологічних, організаційних, гігієнічних та інших); активізація особистості школяра, розвиток його діяльності, яка перетворює його з об'єкта в суб'єкт виховання; організація й розвиток спільної діяльності; забезпечення зв'язку школи із середовищем, регулювання зовнішніх незапрограмованих впливів.

4. Уміння облікувати й оцінювати результати педагогічної діяльності: самоаналіз та аналіз освітнього процесу й результатів діяльності вчителя; визначення нового комплексу стрижневих і другорядних педагогічних завдань [167].

Педагогічні здібності характеризують розумові та емоційно-вольові якості особистості, які є взаємопов'язаними й утворюють єдине ціле. Вони передбачають високий рівень розвитку загальних (спостережливості, мислення, уяви) та спеціальних здібностей. С.У.Гончаренко під педагогічними здібностями розуміє “сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення”, що є передумовою для вибору особистістю педагогічної професії [44].

Систему педагогічних здібностей складають дидактичні, академічні, гностичні, конструктивні, перцептивні, мовні, комунікативні, експресивні, організаторські, сугестивні, прогностичні здібності.

Дидактичні – здібності передавати учням навчальний матеріал доступно, зрозуміло, викликати у них активну самостійну думку, організовувати їх самостійну діяльність, керувати їх пізнавальною активністю. Проявляються вони у процесі передавання, використання засвоєних знань, умінь і навичок, забезпеченні розвитку особистості, перевірці, контролі, оцінюванні результатів учіння.

Академічні – здібності до певної галузі науки (музики, математики, фізики, біології, літератури), що є предметом викладання вчителя у школі. Здібний педагог добре знає навчальний предмет, глибоко володіє матеріалом, має до нього стійкий пізнавальний інтерес, здійснює дослідницьку роботу, постійно знайомиться з новими досягненнями у своїй і суміжних галузях знань.

Гностичні – здібності до швидкого й творчого оволодіння методами навчання й виховання учнів, пошуку й творення способів організації навчально-виховного процесу, збору інформації вчителем про учнів і про колектив.

Конструктивні – здібності до створення атмосфери співробітництва, спільної діяльності, до побудови уроку, відповідно до мети розвитку й саморозвитку учня, встановлення педагогічно доцільних стосунків з ним.

Перцептивні – здібності педагога проникати у внутрішній світ вихованця, психологічна спостережливість, розуміння особистості учня та його психічних станів.

Мовні – здібності чітко висловлювати свої думки й почуття з допомогою мови та невербальних засобів комунікації (міміки, жестів, пантоміміки). Мовлення вчителя повинно бути переконливим, простим, зрозумілим, образним, виразним та емоційно забарвленим. Він має володіти чіткою дикцією, багатим словниковим запасом, уникати мовленнєвих помилок.

Комунікативні – здібності до спілкування з учнями, уміння знаходити правильний підхід до них, установлювати педагогічно доцільні стосунки, наявність педагогічного такту.

Експресивні – здібності, що проявляються в емоційній наповненості взаємодії з учнями. Елементами їх є правильна дикція, добре поставлений голос, дихання, узгодженість мови, міміки й жестикуляції.

Організаторські – здібності організовувати учнівський колектив, згуртовувати його, оптимізувати власну діяльність (планування, контроль тощо). Робота вчителя початкових класів завжди містить елементи організації й самоорганізації.

Сугестивні – здібності, що виражають здатність учителя до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів. Це пов'язано з умінням педагога переконувати, рівнем його педагогічної свідомості, цілеспрямованістю дій, сформованістю вольової сфери.

Прогностичні – здібності, що виявляються в передбаченні результатів дій, у виховному проектуванні особистості школяра, умінні прогнозувати розвиток його якостей. Вони пов'язані з педагогічним оптимізмом, з вірою в дитину, у можливість виховання.

Педагогічна рефлексія – здатність оцінити свою діяльність, її результати, власний індивідуальний стиль роботи.

Педагогічна спостережливість – розподіл, обсяг і переключення уваги. Здібний, досвідчений учитель уважно стежить за змістом і формою викладу матеріалу, розгортанням своєї думки й думки учня, тримає в полі уваги всіх учнів, чуйно реагує на ознаки їх втоми, неуважності, нерозуміння, фіксує порушення дисципліни, слідкує за власною поведінкою (позою, мімікою, пантомімікою, ходом) [158].

Педагогічні здібності включають багато особистісних якостей і розкриваються через певні дії, уміння. Виявляються педагогічні здібності в особливій чутливості до педагогічних цілей, засобів і результатів міжособистісних стосунків педагога та учнів, здатності запобігти настанню втоми при роботі з людьми, витримувати емоційні навантаження в процесі спілкування (соціальні працездатність і саморегуляція).

Успішність або неуспішність впливів у процесі виховання визначається ступенем педагогічної майстерності вихователя, яке проявляється у високому рівні розвитку знань, умінь і навичок, професійно значущих якостях особистості, що забезпечують успіх усієї педагогічної діяльності.

4. Види й стилі взаємодії педагога та учня в процесі виховання

Педагогічна діяльність, спрямована на всебічний розвиток особистості дитини, буде більш ефективною, якщо буде базуватися на культурі взаємин учня й педагога.

Термін “педагогічна взаємодія” як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно. У філософії взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об’єктів один на одного, їх взаємообумовленість, взаємоперехід, зміну стану (О.О.Бодальов, Л.П.Буєва, Б.Ф.Ломов, Б.Д.Паригін). Поняття “міжособистісна взаємодія” розуміється як сукупність зв’язків і взаємовпливів людей, що відбуваються в процесі спільної діяльності. В.А.Кан-Калік і Н.Д.Нікандров, вивчаючи соціально-психологічну взаємодію, розглядають її як механізм спілкування й ототожнюють її з процесом співтворчості. Вони вважають, що педагогічне спілкування – це соціально-психологічна взаємодія, у процесі якої відбувається ефект взаємозараження. Його основою є педагогічне співпереживання, емоційна спільність переживання педагога й дитини [61, 36].

Педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Поняття “взаємодія” включає в себе єдність педагогічних впливів і власну активність вихованця, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованим впливом на педагога й на себе самого (самовиховання).

Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами “педагогічна взаємодія”, “педагогічне співробітництво”, “педагогічне партнерство”. Взаємодія – це своєрідне втілення зв’язків, взаємин між людьми, які, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного й досягають успіху в розв’язанні поставлених завдань. Природно, що змін зазнають і суб’єкти, і ті об’єкти, на які спрямована взаємодія. Разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи.

Під час педагогічної взаємодії виникає особливе спілкування між педагогом і учнем, у якому учасники відкривають свій власний погляд на

світ. Завдання педагогічної діяльності в контексті діалогу культур педагога й дитини двояке: з одного боку, необхідно зміцнити, розвинути властиві дитині способи мислення, позицію, картину світу, з другого, – організувати взаємодію з іншою культурою (культурою дорослої людини).

Провідна роль педагога (дорослого), що організує процес виховання й навчання дитини, досить глибоко визначена в дослідженнях А.В.Запорожця, П.Я.Гальперіна, С.Л.Рубінштейна. Так, С.Л.Рубінштейн неодноразово підкреслював, що педагогічний процес формує особистість дитини в тій мірі, у якій педагог керує його активністю, а не підміняє її [148].

Таким чином, завдання педагогічної діяльності у виховному процесі початкової школи полягає у створенні умов для гармонійного розвитку особистості молодшого школяра, у підготовці підростаючого покоління до праці та інших форм участі в житті суспільства. Воно вирішується через організацію особистісного розвиваючого середовища, управління різноманітними видами діяльності вихованців і побудовою правильної взаємодії з дитиною.

У педагогічній науці виділяють два види взаємодії педагога й учня: суб'єктно-об'єктне й суб'єктно-суб'єктне.

1. *Суб'єктно-об'єктні відносини.* У педагогічній діяльності в ролі суб'єкта виступає педагог, а в ролі об'єкта – вихованець (дитина).

Педагога як суб'єкта педагогічної діяльності характеризують цілепокладання, активність, педагогічна самосвідомість, адекватність самооцінки та посиленість вимог. У цій ситуації школяр виступає як виконавець вимог і завдань, поставлених педагогом. Під час розумної суб'єктно-об'єктної взаємодії формуються й закріплюються позитивні якості учнів: старанність, дисциплінованість, відповідальність; школярі накопичують досвід придбання знань, оволодівають системою норм поведінки.

2. *Суб'єктно-суб'єктні відносини* сприяють розвитку в дітей здатності до співпраці, ініціативності, творчого мислення, вміння конструктивно вирішувати конфлікти.

За такого типу відносин активізується складна робота розумових процесів, уваги, уваги, мислення, поглиблюються знання, відбираються потрібні способи, апробуються різноманітні вміння. У результаті – уся діяльність стає особистісно значимою для школяра. Педагог при суб'єктно-суб'єктній взаємодії працює зі своїми вихованцями на рівні партнерських відносин, намагаючись глибше пізнати їх, налагодити особисті стосунки. Такий тип стосунків педагога та учнів отримав назву – особистісно орієнтована взаємодія.

Особистісно орієнтована взаємодія максимально сприяє розвитку здатності школяра усвідомлювати своє “Я” у зв'язках з іншими людьми та світом у його цілісному розмаїтті, осмислювати свої дії, передбачати їх наслідки як для інших, так і для себе. Педагогічна діяльність під час такої

взаємодії має діалогічний характер. М.М.Бахтін вважає, що дитина лише в діалозі, вступаючи у взаємодію з іншим суб'єктом, пізнає себе, через порівняння з іншим, через зіставлення свого вибору з вибором інших.

Ідеї особистісно орієнтованої взаємодії, що складають основу особистісно орієнтованого виховання, особливо актуальні для нашої країни (І.Д.Бех [9], В.Г.Кремень [26]). Особистісно орієнтований підхід до виховання певною мірою ґрунтується на методологічних принципах західної гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги до особистості та емпатії до неї, урахуванні її індивідуальності. Особистісно орієнтоване виховання передбачає як мету виховання – формування в дитини особистісних цінностей. Лише вони, завдяки своїм показникам, здатні виконувати функцію “вищого критерію” для орієнтації індивіда у світі й стати опорою для особистісного самовизначення й самореалізації.

Особистісно орієнтоване виховання є перспективним, оскільки воно виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності. Його метою є формування людини як неповторної особистості, творця самої себе, навколишнього світу. Відповідне технологічне забезпечення має ґрунтуватись на діалогічному підході, який визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу, їх самоактуалізацію й самоорієнтацію. Визначальним для особистісно орієнтованого виховання має бути соціокультурний діалог у системі “педагог – дитина” на основі її розуміння, прийняття й визнання.

Спілкування педагога з учнями є специфічним ще й тому, що за статусом вони виступають з різних позицій: учитель організовує взаємодію, а учень сприймає її і включається в неї. З метою підвищення якості діалогічної взаємодії потрібно допомагати учневі стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечивши умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто організувати суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків.

Суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування – принцип його ефективної організації, що полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній установці, активності педагога та учнів, взаємопроникненні у світ почуттів та переживань, готовності сприйняти співрозмовника, взаємодіяти з ним.

Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктних засадах є:

Особистісна орієнтація співрозмовників – готовність бачити й розуміти співрозмовника; самооцінне ставлення до іншої людини. Ураховуючи право кожного на вибір, педагоги повинні прагнути не нав'язувати думку, а допомогти іншому обрати власний шлях розв'язання проблеми. У конкретній ситуації це може реалізуватися за допомогою різних прийомів. Наприклад: “Так, до класу прийшов новенький учень. Це кволла, залякана,

знервована дитина, яка неадекватно поводить себе на уроках. Він може навіть заспівати на уроці. Коли це сталося вперше, діти засміялися, вдруге – учитель зауважив: “Андрієві дуже хочеться співати, і він не може стримати себе. Давайте не будемо відволікатися”. Делікатне зауваження зберегло гідність учня і вчителя, показало недоречність поведінки й стимулювало до роботи”.

Суб’єкт-суб’єктний характер спілкування передбачає рівність позицій співрозмовників. Хоча вчитель та учні не рівні соціально (різний життєвий досвід, ролі взаємодії), однак для забезпечення активності учня педагогу слід уникати домінування й визнавати право учня на власну думку, позицію. Учні зазвичай хочуть, щоб з ними радилися, зважали на їхні міркування та життєву позицію, і завдання вчителя – ураховувати цю потребу.

Проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти позицію співрозмовника – це є спілкуванням, яке діє за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, розділяють почуття, співпереживають.

У результаті відходу від суто рольової позиції вчителя в педагогічній взаємодії виникли нестандартні прийоми спілкування. Залежно від того, реалізовано принцип суб’єкт-суб’єктної чи суб’єкт-об’єктної взаємодії, спілкування постає як функціонально-рольове або особистісно орієнтоване.

Функціонально-рольове спілкування вчителя – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції. Головна мета – забезпечення виконання певних дій; особисте ставлення педагога й учня не враховується й не проявляється.

Особистісно орієнтоване спілкування вчителя передбачає виконання ключових функцій з виявом особистого ставлення, почуттів та емоцій. Головна мета впливу – розвиток учнів. Особистісно орієнтоване спілкування – складна педагогічна взаємодія. Діяльність учителя, який налагоджує стосунки з учнями таким чином, спрямована не стільки на виконання нових завдань, скільки на розвиток учнів за допомогою цих дій та різних форм і методів роботи [38].

Характер взаємодії педагога й дитини зумовлює стиль педагогічної діяльності. В.О.Сухомлинський, наприклад, на “уроках життя слова” головним під час організації педагогічної взаємодії вважав розкриття “живинки” в кожній дитині, створення ситуації спілкування, що сприяла б розквіту їх творчості [181].

Педагогічна діяльність учителя, як і будь-яка інша діяльність, характеризується певним стилем. У широкому розумінні стиль діяльності – це стала система способів, прийомів, яка проявляється в різних умовах її здійснення. Вона зумовлюється специфікою самої діяльності, індивідуально-психологічними особливостями її суб’єкта (І.В.Страхов, Н.Д.Левітов, Є.А.Климов та ін.).

Сукупність загальних і спеціальних способів взаємодії, що дає змогу максимально використовувати якості людини й компенсувати її недоліки, поєднує в собі стиль педагогічної діяльності.

Стиль педагогічної діяльності – стійка індивідуально специфічна система психологічних засобів, прийомів, навичок, методів і способів здійснення педагогічної діяльності.

Стиль педагогічної діяльності, як інтегративна характеристика, відображає стиль керівництва, стиль поведінки вчителя та стиль спілкування.

Стиль спілкування – це індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії педагога й учнів.

У стилі спілкування знаходять вираження:

- особливості комунікативних можливостей учителя;
- сформований характер взаємин педагога й вихованців;
- творча індивідуальність педагога;
- особливості учнівського колективу.

Проте необхідно підкреслити, що стиль спілкування педагога з дітьми – категорія соціально й морально насичена. Вона втілює в собі соціально-етичні установки суспільства й вихователя як його представника.

Перше експериментальне дослідження стилів спілкування було проведене 1938 року німецьким психологом Куртом Левінім.

Динамічними характеристиками стилю є:

1) гнучкість – консерватизм (здатність реагувати на зміну ситуації, переключатися з одного виду діяльності на інший, змінювати план уроку, виховного заходу або невміння пристосовуватися до мінливих ситуацій, педантичне дотримання плану);

2) імпульсивність – обережність (імпровізація на уроці або ретельне дотримання наперед продуманих дій);

3) стійкість – нестійкість (орієнтування не на ситуацію, а на власні цілі або залежність поведінки від ситуації на уроці);

4) емоційне ставлення до учнів (доброзичливість, терпеливість у стосунках або різка втрата рівноваги, ситуативне оцінювання знань, діяльності учня, властивостей його особистості);

5) наявність – відсутність особистісної тривожності (емоційна напруженість, неспокій, підвищена чутливість до невдач й помилок або врівноваженість, спокій, адекватне реагування на невдачі і помилки);

6) наявність – відсутність рефлексивності (у несприятливій ситуації рефлексія спрямовується на себе, педагог визнає свою вину або виявляє позицію щодо певних обставин);

7) буває – обійдеться (звинувачення учнів, перекладання відповідальності на інших) [27].

Індивідуальний стиль діяльності – одна з важливих характеристик процесу індивідуалізації професійної праці вчителя початкових класів. Наявність свого стилю в професіонала свідчить про його пристосування до об'єктивно заданої структури фахової діяльності та про максимально можливе розкриття своєї індивідуальності.

Педагогічна діяльність – складна й багатокомпонентна. З усього різноманіття її компонентів Н.В.Кузьміна виділяє три: змістовний, методичний і соціально-психологічний. Вони утворюють внутрішню структуру педагогічного процесу. Єдність і взаємозв'язок цих трьох компонентів дозволяють реалізувати повною мірою завдання педагогічної виховної системи [73].

У процесі спілкування складається важлива система виховних взаємин, що сприяють підвищенню ефективності виховного процесу. У педагогічній діяльності спілкування набуває функціонального й професійно значимого характеру. Воно є інструментом впливу, а звичайні умови й функції спілкування отримують тут додаткове “навантаження”, оскільки з аспектів загальнолюдських переростають у компоненти професійно-творчі. Вплив стилю взаємодії вчителя на стан дитини відображено в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Стиль взаємодії педагога	Стан дитини
1. Накази: “Прибери свої речі”; “Роби, що я сказав”. Педагог демонструє свою владу, показує дитині, що її емоціями й бажаннями він не цікавиться.	Дитина відчуває страх, невдоволення, гнів. Вона розуміє, що в неї не вірять і нічого доброго від неї не очікують.
2. Погрози: “Якщо не будеш слухняний, не дозволю гратися”. Педагог вдається до різних штрафних санкцій.	Страх, ворожість, опір. Зауваження педагога провокують дітей на порушення дисципліни іноді лише для того, щоб перевірити, чи будуть виконані його погрози.
3. Порівняння дитини (чи її діяльності) з іншими дітьми.	Формується комплекс неповноцінності. Дії педагога викликають агресію, ненависть не лише до педагога, а й до того, з ким порівнюють.
4. Негативна оцінка: “Ти це не зможеш”, “Від тебе й так користі мало”; “З тебе нічого путнього не вийде”. Така оцінка провокує дитину на порушення поведінки.	Дитина відчуває дискомфорт, ненависть. Це призводить до агресії, порушення поведінки, пасивності. Надалі дитина буде обережною, малоактивною, щоб уникнути несправедливої оцінки.

<p>5. Повчання: “Роби так, як я сказав”. Такі повчання демонструють дитині, що вона “не розуміє, не знає”.</p>	<p>Ображається, страждає, знижується інтерес до будь-якої діяльності, самооцінка взагалі понижується. Слід надавати дитині право на помилку, а якщо вона й припустилася її, то педагогові варто надати допомогу (консультацію) щодо її виправлення так, щоб вона вічула щирю підтримку вчителя.</p>
<p>6. Нотації, докори: “Це знову ти накоїв, як так і знав”; “Тобі нічого не можна доручити – ти все зіпсуєш”.</p>	<p>Почувається ніяково, оскільки страждає особистісне “Я”. Учень чинить опір, бо не хоче бути гіршим за інших. Намагається захиститись, виправдатись або довести, що він цього не робив.</p>
<p>7. Аналіз поведінки дітей: “Я знаю, чому ти так поводишся: щоб нашкодити, щоб подратувати мене”. Демонструє надмірність амбіцій педагога.</p>	<p>Якщо педагог помиляється, дитина сердиться, уважає його несправедливим. Якщо має рацію – відчуває себе ніяково, бо помітили, “спіймали”.</p>
<p>8. Неприйняття дитини: “Перестань скаржитися. Нічого страшного не сталося. Ти не один у мене”. Це форма відчуження від дитини, оскільки показує неповагу дорослого до дитини.</p>	<p>Дитина перестає довіряти, оскільки вважає, що її не розуміють, і надалі ніколи не звертатиметься до цієї людини.</p>
<p>9. Похвала. Хвалити дитину треба за конкретні справи, дії, вчинки, успіхи. В іншому випадку похвала стає звичною й не дає бажаних результатів.</p>	<p>Похвала лише тоді бентежить дитину, коли вона доклала певних зусиль на шляху до мети. Надмірне захвалювання може призвести до залежності від нього, а відсутність похвали сприйматиметься як критика.</p>
<p>10. Запитування й розпитування: “Хто це сказав?”; “Навіщо ти це зробив?” Такі запитання демонструють підозрілість, зверхність, позбавляють дитину можливості самій розповісти, що сталося й чому.</p>	<p>Діти сприймають їх як погрозу, а тому мовчать або говорять неправду.</p>
<p>11. Заборони: “Ще раз туди підеш, то...” Діти часто не розуміють заборон. Заборона не дає бажаних результатів, якщо її не аргументують і не пояснюють, до чого може призвести її порушення.</p>	<p>Дитина продовжує відкрито або приховано діяти так само, як діяла, бо не розуміє необґрунтованих заборон.</p>
<p>12. Нав’язування дітям готових порад: “Ти краще пограй у...” Педагог демонструє дитині, що він їй не довіряє, вважає її недостатньо самостійною.</p>	<p>Дитина звикає залежати від дорослих, ініціатива не розвивається, а тому вона й не буде намагатися самостійно щось вирішувати.</p>

Отже, можна зробити висновок, що педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності всього педагогічного процесу. Поняття “взаємодія” поєднує педагогічний вплив і власну активність вихованця, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованим впливом на педагога й на себе самого (самовиховання).

5. Майстерність педагогічного спілкування

Важко собі уявити спілкування, яке б не мало пізнавального чи виховного завдання. Проте в педагогічній літературі та шкільній практиці все більше й ширше використовується порівняно “нове” словосполучення: педагогічне спілкування. Це професійне спілкування викладача з учнями в процесі навчання й виховання, що виконує певні педагогічні функції й спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності й стосунків між педагогом й учнем усередині колективу. Іншими словами, педагогічне спілкування – це спілкування педагога з вихованцями з педагогічною метою.

Педагогічне спілкування – це безпосередня форма прояву комунікації в навчально-виховному процесі між педагогом та вихованцями, спрямована на формування й розвиток особистості вихованця, спільне вирішення різноманітних педагогічних завдань, створення умов для реалізації творчих здібностей і сприяння самоактуалізації.

Повноцінне педагогічне спілкування є не лише багатограним, а й поліфункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією й співпереживання, пізнання особистості й самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії. Обмін інформацією й ставленнями реалізує комунікативний бік спілкування, пізнання особистості й самоутвердження – перцептивний, а організація взаємодії – інтерактивний.

Педагогічне спілкування у виховному процесі служить інструментом впливу на особистість учня.

Характеризуючи зміст педагогічного спілкування, В.А.Кан-Калик відзначає: “Професійно-педагогічне спілкування є системою (прийоми й навички) органічної соціально-психологічної взаємодії педагога й учнів, змістом якого є обмін інформацією, надання виховного впливу, організація взаємин за допомогою комунікативних засобів. Причому педагог виступає як активатор цього процесу, організовуючи його й управляючи ним” [61, 12–16].

Педагогічне спілкування – це система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя й вихованця в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямоване на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної й результативної життєдіяльності особистості.

Педагогічне спілкування – система способів і прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога й вихованців, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу та налагодження взаємин [105].

Виділяють такі функції педагогічного спілкування як соціально-психологічного феномену:

- пізнання особистості;
- обмін інформацією;
- організація діяльності;
- обмін ролями;
- співпереживання;
- самоствердження.

Крім звичайних функцій, специфіка педагогічного спілкування породжує ще функцію соціально-психологічного забезпечення виховного процесу та організаторську функцію взаємин педагога з вихованцями і є засобом вирішення навчальних завдань.

У структурі спілкування виокремлюють такі аспекти:

- 1) комунікативний (лат. *communicativus*, від *communicatio* – зв'язок) – обмін інформацією;
- 2) інтерактивний (лат. *inter* – поміж, між та *activus* – діяльний) – організація взаємодії між індивідами, які вступають у спілкування;
- 3) перцептивний (лат. *perceptio* – сприймання) – сприймання людини людиною.

Отже, педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен потребує від учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу.

Здатність учителя організувати спілкування є важливим підґрунтям продуктивної діяльності учня. Тому педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен потребує від учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості організації стосунків з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу. Залежно від змісту й сфери функціонування, воно може бути професійним і непрофесійним за якісними ознаками.

Професійне педагогічне спілкування на рівні майстерності взаємодії забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, сприяє засвоєнню знань, становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками, сприяє формуванню власної гідності дитини.

Професійне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності та стосунків [27].

Професійне педагогічне спілкування – це взаємообумовлений процес рольових ігор учителя-вихователя і вихованців. Якщо для педагога спілкування є передусім видом професійної діяльності, то для учня – це вид повсякденної життєдіяльності. Тому, спілкуючись з учнями, педагог не тільки взаємодіє з вихованцем, він повинен “залишатися одночасно і поза ним”, бо йому потрібно спостерігати, аналізувати, коригувати, приймати рішення тощо.

Непрофесійне педагогічне спілкування, навпаки, породжує страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності, порушення динаміки мовлення і внаслідок цього появу стереотипних висловлювань у школярів, оскільки в них зменшується бажання думати й діяти самостійно. Зрештою, виникає стійке негативне ставлення до вчителя та до його діяльності.

Спілкування педагога з учнями є специфічним, адже за статусом вони виступають з різних позицій: учитель організовує взаємодію, учень сприймає її й включається в неї. Треба допомогти учневі стати активним співучасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто суб’єкт-суб’єктний характер педагогічних стосунків [148].

Специфіка педагогічного спілкування зумовлена різними соціально-рольовими та функціональними позиціями його суб’єктів. У процесі педагогічного спілкування вчитель прямо чи опосередковано здійснює свої соціально-рольові та функціональні обов’язки щодо керівництва процесом виховання. Стиль спілкування й керівництва істотною мірою визначає ефективність виховання, а також особливості розвитку особистості та формування міжособистісних відносин у класному колективі.

6. Характеристика стилів спілкування педагога та учнів у виховному процесі початкової школи

Гуманізація освіти, інтегруючий сенс якої полягає у формуванні гармонійно розвиненої особистості, – це насамперед гуманізація взаємин між учителем та учнем, вихователем і вихованцем. Ключовою умовою реалізації цієї парадигми є постійне вдосконалення педагогічного спілкування на засадах гуманістичної етики на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Шкільне життя передбачає взаємодію учнів і педагогів. Учитель й учень, їхні особисті взаємини на уроках і поза ними безпосередньо впливають не тільки на навчально-виховний процес, але й визначають успіх

пристосування учнів до школи й певним чином визначають стосунки учня з його однокласниками та подальший життєвий успіх.

Виникнення й успішний розвиток міжособистісного спілкування можливі за умови, коли між його учасниками існує взаєморозуміння. Те, як учителі та учні сприймають і розуміють один одного, впливає на процес спілкування та відносини, які складаються між ними. Найважливішу роль у цьому процесі відіграє професіоналізм учителя й атмосфера, яку він створює під час виховної взаємодії. Усе це тісно пов'язано з характером та стилем взаємовідносин учителя й учня та їхнім безпосереднім спілкуванням. Учитель початкової школи та учні молодших класів – це єдиний “організм” взаємовпливу. Подібний “феномен” виникає двічі в житті кожної людини: у момент народження й під час першої зустрічі з учителем і школою. Тільки мудре, доброзичливе ставлення першого вчителя сприятиме адаптації учня до нового виду діяльності – учіння.

Неврівноважений, дратівливий учитель, що не бажає чи не може себе стримувати, негативно впливає на самопочуття й працездатність дітей, викликає в них негативні переживання, стан тривожного очікування, невпевненості в собі, страх і почуття незахищеності. У такого вчителя діти залякані, пригнічені, крикливі та грубі в стосунках одне з одним, вони часто скаржаться на погане самопочуття.

За способом управління учнівською групою стилі спілкування поділяються на:

1. Авторитарний стиль спілкування

Авторитарному стилю спілкування притаманні жорстке управління й всеосяжний контроль, який характеризується тим, що вихователь вдається до наказового тону, робить різкі зауваження. Впадає в очі велика кількість нетактовних зауважень учителя на адресу одних членів класного колективу й неаргументоване вихваляння інших.

Авторитарний педагог не тільки самостійно визначає загальні цілі роботи, але й указує способи виконання завдання, жорстко визначає, хто з ким буде працювати в парі. Завдання та способи його виконання вчитель дає поетапно. Характерно, що такий підхід знижує діяльну мотивацію, оскільки людина не знає, яка мета роботи, яку він виконує в цілому, яка функція даного етапу й що чекає попереду. Слід також зауважити, що в соціальному відношенні, як і в плані міжособистісних стосунків, поетапна регламентація діяльності та її суворий контроль свідчать про невпевненість вихователя в позитивних можливостях його вихованців, що в початкових класах є дуже небезпечною тенденцією. За такого стилю спілкування учні характеризуються низьким рівнем відповідальності, а будь-яка ініціатива розглядається як прояв небажаного свавілля.

Дослідження показали, що така поведінка вихователя пояснюється його побоюваннями втратити авторитет, виявити недостатню компетент-

ність: “Якщо хтось пропонує щось поліпшити, побудувавши роботу по-іншому, значить, він побічно вказує на те, що я цього не передбачив”. Крім того, авторитарний лідер, як правило, суб’єктивно оцінює успіхи своїх підлеглих, висловлюючи зауваження не стільки із приводу самої роботи, скільки щодо особистості виконавця.

При авторитарному стилі управління вчитель здійснює одноосібне керівництво класним колективом, без опори на актив. Учні не дозволяють щиро висловлювати свої погляди, критичні зауваження, проявляти ініціативу. Учитель послідовно пред’являє до учнів вимоги та здійснює жорсткий контроль за їхнім виконанням. Учні дозволяють брати участь в обговоренні актуальних питань, однак рішення, в кінцевому результаті, завжди приймає вчитель відповідно до своїх установок.

У свою чергу, вчителю з авторитарним стилем педагогічного спілкування притаманний низький рівень комунікабельності, мобільність емоційної сфери та невміння конструктивно вирішувати психолого-педагогічні проблеми в процесі навчально-виховної роботи. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат, пригнічує ініціативу й відповідальність, гальмує формування колективістських якостей, розвиває в дітей невпевненість, формує більш низький рівень згуртованості класного колективу.

При авторитарному стилі учень розглядається як об’єкт педагогічного впливу, а не як рівноправний партнер. Педагог одноосібно приймає рішення, установлює жорсткий контроль за виконанням запропонованих ним вимог, використовує свої права без урахування ситуації й думки дитини, не обґрунтовує свої дії перед нею. Унаслідок цього діти втрачають активність чи здійснюють її тільки за умови провідної ролі вихователя, проявляючи низьку самооцінку та агресивність.

Головними методами впливу вчителя на вихованців є наказ і повчання. Навіть подяка за таких обставин звучить як докір: “Ти добре сьогодні відповідав. Не чекав від тебе такого”. А реакцією на помилки учня часто бувають висміювання, різкі слова. А це, у свою чергу, призводить до негативного ставлення учнів до окремого школяра, його положення в класі, що є надзвичайно актуальним у молодшому шкільному віці. Для педагога характерні низька задоволеність професією та фахова нестійкість.

2. Ліберальний стиль спілкування

Головною особливістю ліберального стилю керівництва є самоусунення вихователя від виховного процесу, зняття із себе відповідальності за те, що відбувається. Ліберальний стиль є найбільш шкідливим у виховному процесі. Результати його апробації – малий обсяг виконаної роботи та її найгірша якість.

Важливо відзначити, що учні не відчують задоволення від перебування в подібній групі, хоча на них і не лежить ніякої відповідальності, а робота скоріше нагадує безвідповідальну гру. При ліберальному стилі

керівництва вчитель прагне якомога менше втручатися в життєдіяльність учнів, практично усувається від керівництва ними, обмежуючись формальним виконанням обов'язків і вказівок адміністрації. Непослідовний стиль поведінки характерний тим, що вчитель залежно від зовнішніх обставин або власного емоційного стану здійснює будь-який з описаних вище стилів керівництва.

При ліберальному стилі педагог відходить від прийняття власних рішень, передаючи ініціативу дітям, колегам, батькам. Організацію та контроль діяльності школярів здійснює без системи, виявляє нерішучість, невпевненість, що негативно впливає на весь виховний процес. Форми його роботи зовні начебто демократичні, але через пасивність і незацікавленість, нечіткість програми та брак відповідальності виховний процес стає некерованим. У класі нестійкий мікроклімат, замасковані конфлікти.

3. Демократичний стиль спілкування

Що стосується демократичного стилю, то тут насамперед оцінюються факти, а не особистість. При цьому головною особливістю демократичного стилю є те, що педагог бере активну участь в обговоренні всієї майбутньої виховної роботи та дозвілля школярів. У результаті такої діяльності в учнів розвивається впевненість у собі, стимулюється самоврядування. Паралельно зі збільшенням ініціативи зростають товарицькість і конфіденційність в особистих взаєминах. Якщо при авторитарному стилі між членами колективу панувала ворожнеча, повна покірність керівнику й навіть запобігання перед ним, то при демократичному управлінні учні не тільки проявляють інтерес до роботи, виявляючи позитивну внутрішню мотивацію, але зближуються між собою в особистісному відношенні.

При демократичному стилі керівництва вчитель у своїх діях опирається на колектив, стимулює самостійність учнів. Під час організації діяльності колективу педагог намагається зайняти позицію "першого серед рівних". Він проявляє певну терпимість до критичних зауважень учнів, заглиблюється в їхні особисті справи й проблеми. Учні також обговорюють проблеми класного колективного життя та роблять вибір, але остаточне рішення допомагає сформулювати вихователь.

Учителю з демократичним стилем педагогічного спілкування легко вдається налагоджувати контакти з учнями, вони є емоційно стійкими й спроможні адекватно реагувати на конфліктні ситуації в процесі педагогічної діяльності.

При демократичному стилі педагогічної діяльності вихованець розглядається як рівноправний партнер у спілкуванні та пізнавальній діяльності. Педагог підводить учнів до прийняття самостійних рішень, ураховує їхні думки, заохочує самостійність суджень, зважає не тільки на успішність, а й на особистісні якості. Методами впливу є: спонукання до дії, порада, прохання. У вчителів з демократичним стилем керівництва

школярі частіше відчують стан спокійного задоволення, високої самооцінки. Для педагогів демократичного стилю взаємодії характерні велика професійна стійкість, задоволеність своєю професією.

4. Спілкування на основі захопленості спільною творчою діяльністю

В основі стилю – єдність високого професіоналізму педагога та його етичних установок. Адже захопленість спільним з учнями творчим пошуком – результат не тільки комунікативної діяльності вчителя, але і його ставлення до педагогічної діяльності в цілому. Такий стиль спілкування відрізняв діяльність В.О.Сухомлинського. На цій основі формували свою систему взаємовідносини з дітьми й відомі педагоги-практики – Ш.Амонашвілі, С.Лисенкова, В.Шаталов.

Цей стиль спілкування можна розглядати як передумову успішної спільної виховної діяльності. Захопленість спільною справою – джерело товариськості й одночасно товариськість, помножена на зацікавленість роботою, яка породжує спільні захоплення й творчий пошук. Говорячи про систему взаємин педагога з вихованцями, А.С.Макаренко стверджував, що педагог, з одного боку, повинен бути старшим товаришем і наставником, а з іншого, – співучасником спільної діяльності. Необхідно формувати товарищескість як певний тон у відносинах педагога з дитячим колективом [97].

Підкреслюючи плідність такого стилю взаємин педагога й вихованців та його стимулюючий характер, що спонукає до виникнення вищої форми педагогічного спілкування – на основі захопленості спільною творчою діяльністю, необхідно відзначити, що товарищескість, як і будь-яка педагогічна установка в процесі спілкування, повинна мати міру. Найчастіше молоді педагоги перетворюють товарищескість у панібратські стосунки з учнями, а це негативно позначається на всьому виховному процесі.

5. Спілкування-дистанція

Цей стиль спілкування використовують як досвідчені педагоги, так і початківці. Суть його полягає в тому, що в системі взаємин педагога та учнів обмежувальним чинником є дистанція. Проте й тут учителю початкових класів потрібно знати міру. Гіпертрофована дистанція, веде до формалізації всієї системи соціально-психологічної взаємодії учителя й учнів і не сприяє створенню справжньої творчої атмосфери. Дистанція спілкування повинна існувати в системі взаємовідносин учителя й учнів, але вона повинна впливати із загальної логіки відносин учня й педагога, а не диктуватися вчителем як основа взаємин. Дистанція є показником провідної ролі педагога, будується на його авторитеті.

Перетворення “дистанційного показника” в домінанту педагогічного спілкування різко знижує загальний творчий рівень спільної роботи педагога й учнів. Це веде до утвердження авторитарного принципу в системі взаємин педагога з дітьми, який у кінцевому результаті негативно позначається на результатах різних видів діяльності. У класах, де викладають

учителі з перевагою авторитарних методів керівництва, зазвичай буває непогана дисципліна й успішність, проте за зовнішнім благополуччям можуть ховатися значні проблеми в роботі вчителя з морального формування особистості школяра.

Учителі-початківці нерідко вважають, що спілкування-дистанція допомагає їм відразу ж затвердити себе як педагога і тому використовують цей стиль як засіб самоствердження в учнівському середовищі. Але в більшості випадків використання цього стилю спілкування в чистому вигляді веде до педагогічних невдач. Авторитет повинен завойовуватися не через механічне встановлення дистанції, а через взаєморозуміння, у процесі спільної творчої діяльності. І тут надзвичайно важливо знайти як загальний стиль спілкування, так і ситуативний підхід до людини. Спілкування-дистанція є перехідним етапом до такої негативної форми спілкування, як спілкування-залякування.

6. Спілкування-залякування

Цей стиль спілкування, до якого також іноді звертаються вчителі-початківці, пов'язаний в основному з невмінням організувати продуктивне спілкування на основі захопленості спільною діяльністю. Адже таке спілкування сформувати важко, і молодий вчитель нерідко йде по лінії найменшого опору, обираючи спілкування-залякування або дистанцію в крайньому її прояві.

У творчому відношенні спілкування-залякування взагалі є безперспективним. За своєю суттю воно не тільки не створює комунікативної атмосфери й не забезпечує творчу діяльність, але, навпаки, регламентує її, оскільки орієнтує дітей не на те, що треба робити, а на те, чого робити не можна, позбавляє педагогічне спілкування товариськості, на якій ґрунтується взаєморозуміння, таке необхідне для спільної творчої діяльності.

7. Спілкування-загравання

Знову-таки характерне, в основному, для учителів-початківців і пов'язане з невмінням організувати продуктивне педагогічне спілкування. По суті, цей тип спілкування відповідає прагненню завоювати помилковий, дешевий авторитет у дітей, що суперечить вимогам педагогічної етики. Поява цього стилю спілкування викликана, з одного боку, прагненням молодого вчителя швидко встановити контакт із дітьми, бажанням сподобатися класу, а з іншого, – відсутністю необхідної загальнопедагогічної та комунікативної культури, умінь і навичок педагогічного спілкування, досвіду професійної комунікативної діяльності.

Спілкування-загравання, як показують спостереження, виникає в результаті:

– нерозуміння педагогом усієї відповідальності педагогічних завдань, які стоять перед ним;

- відсутність навичок спілкування з дітьми молодшого шкільного віку;
- страх перед спілкуванням із класом й одночасне бажання налагодити контакт з учнями.

Окрім названих стилів, дослідник Я.Л.Коломинський виділяє 5 стилів педагогічного ставлення вчителя до учнів: активно-позитивний, пасивно-позитивний, ситуативний, активно-негативний, пасивно-негативний [73].

Російський педагог В.А.Кан-Калик описав декілька типових моделей спілкування, які містять певні недоліки й помилки педагога: “Монблан”, “Китайська стіна”, “локатор”, “тетеря”, “робот”, “я сам”, “Гамлет”, “друг”.

У чистому вигляді стилі спілкування не існують. Та й перераховані варіанти не вичерпують усе багатство мимоволі вироблених у тривалій педагогічній практиці стилів.

Стилі спілкування, якими послуговується педагог, є яскравою характеристикою прояву індивідуальних якостей його особистості.

Кожен із названих стилів спілкування, проявляючи відношення до партнера взаємодії, визначає його характер: від підпорядкування до партнерства й до відсутності спрямованого впливу. Кожний із цих стилів припускає домінування або монологічної, або діалогічної форм спілкування.

Залежно від стилю педагогічного спілкування американські психологи виявили три типи педагогів.

“Проактивний” педагог ініціативний в організації спілкування в групі, причому спілкування як групового, так і парного (учитель–учень). Він чітко індивідуалізує свої контакти зі школярами. Але його установки змінюються відповідно до здобутого досвіду, тобто такий педагог не шукає обов’язкового підтвердження відповідних особистісних установок. Він чітко знає, що хоче, і розуміє, що в його власній поведінці чи поведінці вихованців сприяє досягненню поставленої мети.

“Реактивний” педагог гнучкий у своїх установках, але він внутрішньо слабкий, підпорядкований “стихії спілкування”. Різниця в його установках на окремих вихованців – не відмінність у його стратегії, а відмінність у поведінці самих школярів. Іншими словами, не він сам, а вихованці диктують характер його спілкування з класним колективом. У такого педагога відсутні чіткі цілі, а у власній діяльності він пристосовується до поведінки та реакцій школярів.

“Надактивний” педагог, помічаючи індивідуальні відмінності, тут же вибудовує абсолютно нереальну модель, перебільшуючи ці відмінності в багато разів, і вважає, що ця модель і є дійсністю. Якщо вихованець трохи активніший за інших – у його очах він бунтар і хуліган, якщо трохи пасивніший – ледар. Такий педагог має справу не з реальними, а з вигаданими

ним вихованцями й поводить себе відповідним чином. Учитель такого типу вигадує свої стереотипи, підганяючи під них реальних, абсолютно нетипових школярів. Школярі при цьому – особисті вороги, а його поведінка – вид своєрідного захисного механізму [114].

Відповідно, педагогічне спілкування повинно бути не тяжким обов'язком, а природним і навіть радісним процесом взаємодії. Процес спілкування є багатовимірним і багаторівневим, про що свідчать різноманітні форми та різновиди комунікацій: спілкування пряме й непряме, безпосереднє й опосередковане, ділове й особисте, міжперсональне й міжгрупове та ін. [89].

Психічні якості спілкування не тільки виявляються, але розвиваються й формуються, оскільки, спілкуючись з іншими людьми, педагог за своєю загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні норми, цінності, знання й способи діяльності, формуючись таким чином як особистість і як суб'єкт діяльності.

Складові оптимального педагогічного спілкування:

- високий авторитет педагога;
- володіння психічними особливостями й прийомами спілкування, тобто педагог повинен бути добре підготовлений як практичний психолог;
- накопичений досвід спілкування.

Основний зміст педагогічної професії становлять взаємини з людьми. Завдання вчителя – якнайглибше зрозуміти учня, задовольнити його запити, допомогти в становленні особистості. Це посилює роль особистісних взаємин у педагогічному процесі й акцентує на важливості моральних аспектів.

Сьогодні продуктивно організований процес педагогічного спілкування покликаний забезпечити в професійній діяльності вчителя початкових класів реальну взаємодію, своєрідний контакт, який повинен виникнути між педагогом і школярами, перетворити їх у суб'єктів спілкування, а відповідно й взаємодії, допомогти подолати різноманітні психологічні бар'єри, що виникають у процесі взаємодії, перевести дітей зі звичної для них позиції на позицію співпраці й перетворити на суб'єктів педагогічної творчості. У цьому випадку педагогічне спілкування утворює цілісну соціально-психологічну структуру педагогічної діяльності.

Отже, на підставі всього вищесказаного доходимо висновків: педагогічний процес характеризує динамічну взаємодію вихователів і вихованців, направлену на вирішення спільних завдань і досягнення поставленої мети. Основною ж метою виховання, як основного елемента педагогічного процесу, є формування особистості.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “педагогічна діяльність”.
2. Опишіть функції педагогічної діяльності.
3. Доповніть твердження: “Професіограма – це...”
4. Що є предметом педагогічної діяльності?
5. Назвіть основні засоби педагогічної діяльності.
6. Дайте визначення педагогічної рефлексії.
7. Педагогічна взаємодія вчителя й учня.
8. Назвіть стилі спілкування вчителя.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Розкрийте складові професіограми вчителя.
2. До професійно важливих якостей педагога належать: ...
3. Як ви розумієте твердження К.Д.Ушинського: “Вчитель живе доти, доки вчиться, як тільки він перестає вчитися, у ньому помирає вчитель”? Висловіть свої міркування.
4. Розкрийте особливості видів взаємодії педагога та учня.
5. У чому сутність майстерності педагогічного спілкування.
6. Охарактеризуйте основні стилі спілкування педагога та учнів у виховному процесі початкової школи.
7. Чим відрізняються стиль “спілкування-дистанція” і “спілкування-загравання”.
8. Опишіть типи педагогів залежно від стилів спілкування.
9. Назвіть складові педагогічного спілкування.
10. Яка роль учителя у педагогічному спілкуванні?

Література

1. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Дошкільне виховання. – 2004. – № 2. – С. 3–5.
2. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес : [навч. посіб.] / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
4. Гапоненко Л. І. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні / Л. І. Гапоненко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3–4. – С. 81–89.
5. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія учасників навчального процесу в системі вищої освіти України (історико-педагогічний аспект) : [монографія] / О. В. Гончар. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 424 с.
6. Зимова І. А. Педагогічна психологія : [підручник для вузів] / І. А. Зимова. – Вид. друге, доповн. і перероб. – М. : Логос, 2002. – 236 с.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М., 1987. – 108 с.

8. Кан-Калик В. А. Педагогічна творчість / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Нікандров. – М. : Педагогіка, 1990.
9. Караковский В. А. Воспитание? Воспитание... Воспитание! : Теория и практика школьных воспитательных систем / Караковский В. А., Новикова Л. И., Селиванова Н. Л. ; [под ред. Н. Л. Селивановой]. – М., 2000.
10. Коломинский Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия / Я. Л. Коломинский // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 36–41.
11. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; [за ред. Л. М. Проколієнко]. – К., 2005. – 608 с.
12. Культура спілкування : [навч.-метод. посіб. / Ф. С. Арват, Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко, П. М. Щербань]. – К. : ІЗМН, 1997. – 328 с.
13. Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт, 2000. – 523 с.
14. Лихачев Б. Т. Воспитательные аспекты обучения : [учеб. пособ. по спецкурсу для пединститутов] / Б. Т. Лихачев – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.
15. Леонтьев О. М. Психологія спілкування / О. М. Леонтьев. – М., 1996.
16. Лобанов А. А. Основи професійно-педагогічного спілкування : [навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл.] / А. А. Лобанов. – М. : Академія, 2002.
17. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко. – М., 1983.
18. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К., 1998.
19. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : [навч. посіб.] / Г. М. Мешко. – К. : Астон, 2010.
20. Основи психології : [підручник / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Роменця]. – К., 1995. – 238 с.
21. Педагогічна майстерність : [підручник / за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 2004. – 418 с.
22. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 2006. – 512 с.
23. Савенкова Л. Комунікативність учителя / Л. Савенкова // Педагогіка толерантності. – 2007. – № 1. – С. 94–100.
24. Слостенін В. А. Педагогіка : [навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл.] / Слостенін В. А., В. В. Ісаєв, Є. М. Шиянов. – М. : Академія, 2002. – 576 с.
25. Скрипкина Т. П. Взаимодоверие как основание межличностных взаимодействий / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 21–31.
26. Спирин Л. Ф. Профессиограмма общепедагогическая / Л. Ф. Спирин. – М. : Рос. пед. агентство, 1997. – 33 с.
27. Столярченко О. Педагогічна підтримка в особистісно зорієнтованій парадигмі виховання / О. Столярченко // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 10–13.
28. Сухомлинський В. О. Сердце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1979. – 225 с.
29. Сухомлинський В. О. Сто порад учителяві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 634 с.

30. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 621 с.

31. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми педагогіки / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : [у 2 т.] ; [ред. кол. В. М. Столетов та ін.]. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 1983. – 489 с.

Тема 5. Методика педагогічної діагностики вихованості молодших школярів

План

1. Сутність діагностичної діяльності педагога.
2. Діагностика й вимірювання вихованості молодших школярів.
3. Критерії, рівні та показники вихованості учнів молодших класів.
4. Методи вивчення особистості молодшого школяра.
5. Діагностика особистості молодшого школяра, дитячого колективу та самодіагностика.

Основні педагогічні поняття:

діагностика, вихованість, критерії вихованості, ступені вихованості, ефективність виховання, методи діагностики, особистість школяра, дитячий колектив, самодіагностика.

Рекомендована література: 4, 6, 9, 23, 32, 51, 54, 66, 91, 99, 119, 165, 167, 183, 190, 191, 199.

“Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх порявах, то вона має вивчити її в усіх проявах”

К.Д. Ушинський

1. Сутність діагностичної діяльності педагога

У практиці сучасної школи перед учителем початкових класів і психологічною службою виникає безліч практичних завдань, які пов'язані з визначенням рівня готовності дитини до школи, виявленням особливо обдарованих і відстаючих у розвитку, з'ясуванням причин шкільної дезадаптації.

Умовно всі завдання, що виникають у взаємодії педагога й психолога в школі, можна розділити на психолого-педагогічні та психологічні. У першому випадку цілі та методи розв'язання завдань визначає педагог, а психолог виконує допоміжну функцію: проводить психодіагностику учня, складає його психолого-педагогічний портрет і прогнозує результат педагогічного впливу, а в деяких випадках проводить і вторинну психологічну

діагностику. Цей тип завдань пов'язаний із забезпеченням загальноосвітньої функції школи.

Завдання другого типу – власне психологічні, які переважно вирішує шкільний психолог. Вони забезпечують реалізацію виховної функції школи. У цьому випадку психолого-педагогічна діагностика є етапом вирішення проблеми, де засоби вирішення – суто психологічні (консультативна допомога, корекція особистості, психологічний тренінг, індивідуальна й сімейна психотерапія, психологічні рекомендації). Усі типові завдання можна віднести до двох груп, виходячи з головних функцій школи, – функції освіти та функції виховання. У реальній практиці ці дві функції тісно переплетені між собою. Тому вихователь повинен досконало володіти технологією й процедурою вивчення індивідуальних психологічних особливостей вихованців, умінням ставити обґрунтований діагноз на основі цих досліджень. Адже він водночас повинен бути вчителем і психологом-дослідником, який добре володіє відповідними навичками та вміннями [4].

Діагностика (від гр. дія – прозорий і гнозис – знання) – загальний спосіб отримання випереджаючої інформації про досліджуваний об'єкт або процес [134].

Діагностика – це галузь спеціальних знань, пов'язаних з розробкою теорії, методології та методик для точної оцінки властивостей, станів і рівня розвитку, досягнутого індивідом або групою.

Діагностика – це психологічне обстеження школярів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку школярів, визначення причин, що ускладнюють їхній розвиток та виховання.

Діагностика – це кількісна оцінка та якісний аналіз педагогічних процесів, явищ за допомогою спеціально розроблених наукових методів.

Психолого-педагогічна діагностика – це оціночна практика, спрямована на вивчення індивідуальних особливостей учнів і соціально-психологічних характеристик дитячого колективу з метою оптимізації навчально-виховного процесу.

Педагогічна діагностика (у перекладі з грецької “здатність розпізнавати”) – це процес постановки “діагнозу”, тобто встановлення рівня розвитку суб'єкта діагностики.

Педагогічна діагностика – педагогічна діяльність, спрямована на вивчення й пізнання стану об'єктів (суб'єктів) виховання з метою співробітництва з ними й управління процесом виховання.

Педагогічна діагностика – це також виявлення причин порушення стабільності в засвоєнні знань учнями, недоліків у навчанні та вихованні, надання рекомендацій щодо їх усунення під час класної та позакласної роботи.

На відміну від психологічної діагностики, педагогічна діагностика здійснюється завжди всередині педагогічного процесу. Педагогічна діагностика допомагає вирішувати найважливіші навчально-виховні завдання через оперативне отримання інформації [6].

Зміст педагогічної діагностики полягає в спостереженні якісних змін, які відбуваються із суб'єктом діагностики. Окрім того, важливий аналіз зібраної інформації з метою визначення успіху й неуспіху в розвитку, становленні професійної позиції вчителя, у розкритті якості змін, які спостерігаються в його професійній діяльності та змін у розвитку школярів.

Сутність педагогічної діагностики визначає її предмет: кого виховувати відповідно до поставлених цілей і завдань виховання (об'єкт виховання, критерії вихованості), за яких умов (виховна ситуація), хто і що при цьому повинен робити (визначення функцій суспільства, сім'ї, школи, класного колективу, самої дитини), якими засобами, шляхами, методами впливати на вихователів і вихованців (діяльність суб'єктів виховання).

При діагностичному підході до формування загальної мети виховання, яка є складовою частиною навчально-виховної системи школи, має використовуватись особистісний підхід до формування дитини, який передбачає такі основні компоненти:

- соціальні риси;
- власний життєвий досвід;
- інтелектуальні риси;
- генетичні риси.

Педагогічна діагностика як самостійна галузь педагогічної діяльності вчителя-вихователя:

- дозволяє об'єктивно оцінити характер й особливості виховного процесу як процесу взаємодії й взаємодоповнення вихователя та вихованця;
- з допомогою педагогічної діагностики педагог визначає зону найближчого розвитку особистості учня;
- діагностика пов'язана з визначенням шляхів досягнення виховної мети;
- діагностика розгорнута в часі й визначає виховний процес як перехід з однієї виховної ситуації в іншу, виділяючи при цьому цикли реалізації виховної мети й завдань;
- діагностика у виховних технологіях є індикатором і методом виховання.

Якщо діагностика проводиться цілеспрямовано, вона перетворюється в засіб керівництва організованим самопізнанням, підвищує ефектив-

ність індивідуального підходу, дає необхідну інформацію педагогам і батькам, поєднує педагогічну науку й практику через виховні технології.

В основі діагностичного підходу, як важливої умови професійної позиції вихователя, знаходиться теза про те, що розвиток дитини повинен реалізовуватись у процесі виконання таких завдань, як:

- розвиток матеріально-технічної бази школи з урахуванням найважливіших досягнень науки й техніки на основі комп'ютеризації та вдосконалення інформаційної технології виховання;

- створення в школі психологічної атмосфери, здатної сприяти співтворчості за схемою вчитель–учень–мікро–макросередовище, рівню вихованості учнів, розвитку виховуючого колективу.

Перераховані завдання є загальними для діагностики. Сутність педагогічної діагностики – вивчення результативності навчально-виховного процесу в школі на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителів. Педагогічна діагностика покликана відповісти на такі питання:

Що й навіщо вивчати в духовному світі вихователів і вихованців?

За якими показниками це робити, якими методами користуватися?

Де і як використовувати результати інформації про якість педагогічної діяльності?

За яких умов діагностика органічно включається в цілісний навчально-виховний процес?

Як навчити вчителів самоконтролю, а учнів – самопізнання?

Таким чином, діагностичний підхід у діяльності сучасного вчителя-вихователя початкової школи будується на певних принципах і дотриманні відповідних організаційно-педагогічних умов і передбачає три типи діагностики (за А.І.Кочетовим): початкову, коректуючу, узагальнюючу.

Початкова діагностика пов'язана з плануванням та управлінням виховною роботою. На даному етапі вчитель-вихователь вивчає рівень вихованості учнів, рівень розвитку учнівського колективу.

Коректуюча діагностика проводиться під час самого процесу організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога-вихователя на зміни, що відбуваються в розвитку учнів та учнівських колективів. Коректуюча діагностика дозволяє педагогу швидко, точно й з мінімумом помилок коректувати свою роботу й вдосконалювати стиль взаємин з дітьми, результативність виховної роботи.

Узагальнююча діагностика дає головні дані для корекції педагогічного впливу протягом наступного навчального року. Вона проводиться в кінці кожного навчального року.

Педагогічна діагностика здійснюється в процесі навчання й виховання. У більшості випадків педагоги думають, що вони знають своїх учнів,

що ніякого спеціального вивчення не потрібно. Але коли ці знання піддаються глибокому аналізу, то виявляється, що вони поверхневі й неадекватні. Учителі та вихователі часто судять про своїх вихованців за раніше сформованими, інколи – першими враженнями з тих ситуацій, які раніше виникали. Іноді деяких школярів несправедливо відносять до категорії важких, а школяр, що вже дійсно виправився, ще довго відчуває насторожене ставлення до себе своїх учителів.

Діагностична діяльність учителя початкових класів поділяється на:

- орієнтовно-прогностичну;
- конструктивно-проектувальну.

Орієнтовно-прогностична діяльність полягає в умінні педагога визначити конкретні цілі, зміст, методику виховної роботи, передбачити її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленості окремих вихованців, злагожденості та згуртованості колективу. Педагог спочатку ставить діагноз, а потім визначає конкретні орієнтири для розвитку особистості кожного вихованця й усього колективу.

Конструктивно-проектувальна діяльність передбачає постійне вдосконалення педагогом методики проведення різних навчально-виховних заходів. Ця діяльність потребує від педагога психолого-педагогічного мислення, педагогічної спрямованості, ініціативи, творчості, володіння багатим арсеналом організації виховних заходів і глибоких психологічних та педагогічних знань.

Виховний процес постійно рухається до певної мети. Його внутрішньою рушійною силою є суперечність між вимогами до вихованців і реальними можливостями щодо їх реалізації. Ця суперечність є джерелом розвитку цього багатогранного процесу, якщо вимоги співмірні можливостям виховання, і, навпаки, не сприяють позитивному розвитку педагогічного процесу, якщо вимоги виявляються занадто складними або легкими, тобто невідповідними “зоні ближнього розвитку” (Л.Виготський). У зв’язку із цим педагог повинен постійно вивчати своїх вихованців, щоб правильно визначати близькі, середні й далекі перспективи розвитку особистості та колективу.

2. Діагностика й вимірювання вихованості молодших школярів

Розглядаючи основні підходи до визначення та вивчення вихованості школярів, Л.М.Поколієнко, Д.Ф.Ніколенко, І.Д.Зверева, Л.Г.Коваль, П.Д.Фролов та інші дослідники зазначають, що феномен вихованості відрізняється великою складністю й розглядається в різних аспектах. Вихованість є найважливішою психолого-педагогічною та соціально-психологічною характеристикою особистості, вона неподільно пов’язана з усіма

її сторонами, відображає ступінь її всебічності та гармонійності. Основою вихованості та її найсуттєвішим показником є мораль людини [54].

Вихованість – комплексна характеристика особистості, яка враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Під вихованістю в педагогіці розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю й ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку.

Серцевина вихованості – моральні якості (рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості). Відомо, що результати процесу виховання бувають різними, оскільки вони залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їхнього ставлення до навколишнього світу, виховних впливів, однолітків, батьків, педагогів та від рівня сформованості в них умінь та навичок [66].

Діагностика рівня сформованості умінь – сукупність методик діагностування рівнів сформованості умінь залежно від їх виду. Для діагностування рівня сформованості умінь використовують тести, які є комплексом завдань, а також критерії, які складені на основі навчальних програм.

Діагностування вихованості – це розпізнання й вивчення істотних ознак вихованості, їхніх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання.

Діагноз встановлюється тоді, коли педагог ще не володіє повною інформацією про вихованість учня, а робить висновок на основі її суттєвих проявів з метою встановлення причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку якостей і властивостей особистості, визначення факторів, які сприяють успішній реалізації цілей виховання.

Першою особливістю діагностики є те, що вона спрямована на вивчення учнів, які удосконалюють своє самоствердження, і педагогів, що організовують пізнавальну, трудову, художньо-естетичну та іншу діяльність вихованців (створюють умови для зміни позиції особистості в системі відносин людина–людина, її всебічного формування). Варто відмітити особистісну спрямованість діагностики. У діагностиці оцінка вихованості є причиною більш глибокого вивчення протікання виховного процесу, визначення шляхів його вдосконалення на основі знань про способи й умови взаємодії всіх його компонентів.

Другою важливою особливістю діагностики є прогностичний характер її висновків. Прогноз потрібний для того, щоб внести необхідні корекції розвитку школяра: підсилити бажані й нейтралізувати небажані тенденції.

У цьому розумінні діагностика є основою індивідуального підходу до вихованця. Проте, оскільки розрив між метою й досягнутими результа-

тами спостерігається постійно, завдання діагностики вихованості актуальне для всіх вихованців. Ступінь вихованості колективу визначається на підставі своєрідного поєднання вихованості всіх його членів.

Третьою особливістю діагностики вихованості є те, що перевага в ній надається методам, які сприяють виявленню цілісної позиції особистості школяра. Діагностика спрямована на потреби організації виховного процесу, передбачає згорнуті рішення педагога й тому надає перевагу інтегративній діагностичній інформації. А це передбачає й інтегральну оцінку ступеня сформованості позиції особистості в цілому. Отож рівень досягнення мети характеризує ступінь її ефективності [66].

Ефективність (від лат. *efekt* – те, що дає відповідний результат, діювий) – відношення досягнутого результату (відповідно до того чи іншого критерію) до максимально досягнутого чи заздалегідь запланованого результату.

Ефективність виховання залежить від ставлення учня до існуючої дійсності в спрямованих на нього виховних впливів, від інтенсивності виховання, активності його учасників, ефективності процесу навчання, органічного поєднання мети, змісту, форм і методів виховної роботи та іншого [99].

Таким чином, ефективність виховання – це відношення досягнутих результатів до передбаченої мети (цілей) у процесі формування духовного обличчя, суспільно значущих якостей особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

3. Критерії, рівні та показники вихованості учнів молодших класів

Найтипівішим проявом людини є її соціальна сутність, яка відображається в системі його ставлення до світу й себе. Відображувальна природа психіки приводить до того, що існуючі суспільні процеси і явища в кожній людині відбиваються, обумовлюються, переробляються, і тим самим забезпечують становлення природних сил і можливостей особистості, подальший розвиток того, що нею придбано в результаті виховання.

Для успішної організації виховного процесу в початковій школі педагогу під час оцінювання результатів діяльності потрібно мати чітке уявлення щодо визначення рівнів вихованості учнів, їхньої свідомості та поведінки. Тому необхідно:

- уміти бачити зміни в їхній поведінці в результаті виховних впливів;
- обирати найефективніші форми й методи виховання.

Без цього неможливо об'єктивно оцінити ефективність та якість виховної роботи, її вплив на колектив і кожного учня зокрема. Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати його не завжди помітні

відразу. Тільки з часом можна судити про результативність виховного впливу педагога, що виявляється у вихованості дітей.

Відповідно об'єктом педагогічної діагностики є не тільки вихованець, а й виховні можливості зони його найближчого соціального оточення. Об'єкт діагностики – молодший школяр – має загальні й індивідуальні відповідні його віку параметри розвитку. Тому педагогу потрібно враховувати всю складність і суперечливість духовного світу школяра, його рух від простого до складного, від дитячого до дорослого, від біологічного до соціального і т. д. Коли дитина приходить до школи, вона вже має яскраво виражену індивідуальність. За її відсутності – педагогічна діагностика була б механічною, однозначною. Однак було б неправильним уважати, що в педагогічній діагностиці, перш за все, вивчається саме те індивідуальне своєрідне в людині, яке відрізняє її від усіх інших [79]. Вивчення вікових та індивідуальних особливостей учнів – обов'язок кожного педагога. Адже тільки добре знаючи своїх вихованців, можна досягти успіхів у їхньому вихованні.

Вікові особливості – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні й психологічні особливості.

Особливості характеру, інтереси й нахили, сім'я, вулиця, товариші – усе це впливає на поведінку учня, яка виявляється не тільки в позитивних, а й у негативних вчинках. Без знання індивідуальних та вікових особливостей, умов життя учня, під впливом яких формується його особистість, вихователь не зможе вибрати відповідних методів виховного впливу. А для того, щоб знати своїх вихованців, потрібно їх вивчати.

Отже, вивчення учнів – одна з найважливіших ділянок у системі роботи вихователя. Воно допомагає усунути чинники, що негативно позначаються на учневі, і таким чином правильно вплинути на нього. Вивчення учнів проводиться з метою дальшого підвищення якості їх виховання, тому повинно бути планомірним і систематичним. Покращенню ефективності результатів вивчення учнів молодшого шкільного віку сприяє індивідуальний підхід.

Індивідуальний підхід до дітей – це принцип педагогіки, згідно з яким у виховній роботі з колективом учнів досягається педагогічний вплив на кожного школяра, який ґрунтується на знанні його особистих рис і умов життя. У результаті всебічного вивчення своїх вихованців у вчителя початкових класів формується чітке уявлення про характер кожного з них, про його інтереси й здібності, що дає змогу краще зрозуміти вчинки дитини, застосувати найбільш доцільні виховні засоби та впливи, які розвивають творчу активність школярів.

Індивідуальний підхід – необхідна умова ефективності педагогічного процесу, оскільки будь-який виховний вплив здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної особистості.

Критерієм вихованості кожного учня початкової школи є не лише знання законів, правил, норм поведінки в школі, на вулиці, вдома, а конкретні дії відповідно до визнаних норм і правил поведінки. Такі критерії не можуть бути універсальними, бо в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а отже, і показники вихованості людини.

Критерій є ніби ідеальним зразком, еталоном, порівнюючи з яким реальні явища, можна встановлювати ступінь їх відповідності, наближення до норми, ідеалу. Вони повинні враховувати вікові особливості учнів молодших класів, виявлення тих чи інших якостей особистості цього вікового періоду, охоплювати основні види її діяльності (навчальна, ігрова, творча, естетична, спортивна комунікативна діяльність), характеризувати поведінку учня в різних ситуаціях, а також відображати стійкість виявлених якостей. Критеріями вихованості є ставлення особистості до оточуючих людей, до природи, до самої себе, добровільне виконання певних дій, мотиви дій, учинків.

І.С.Мар'єнко як міру оцінки рівня вихованості визнає вірогідність поведінки відповідно до прийнятих у суспільстві норм. І.Д.Бех пропонує рівень моральної вихованості розуміти як ступінь відповідності рис та якостей, що характеризують моральне обличчя людини відповідно до моральних вимог, які пред'являються до даної вікової групи учнів. О.С.Богданова розглядає рівень моральної вихованості як рівень розвитку моральної свідомості, моральної поведінки та моральних почуттів особистості [121].

Вихованість школярів – показник ефективності та якості навчально-виховного процесу [99].

Сформовані якості особистості молодшого школяра є результатом перетворення зовнішніх впливів у внутрішні, тобто вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку. Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їхнього ставлення до навколишньої дійсності, насамперед до спрямованих на них виховних впливів, їхніх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків. Оскільки школярі різняться індивідуальними особливостями, то й результати їхнього виховання різні. Для практичної діяльності педагога доцільно учнів класу залежно від рівня їхньої вихованості поділити на кілька груп.

“Критерієм вихованості особистості є не тільки знання законів, правил і норм поведінки, а й передусім особливості конкретних дій відповідно до визначених правил і норм. Такі критерії не можуть бути універсальними, оскільки в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а отже, свій рівень визначення вихованості людини. Треба також зважати на вік, рівень соціального досвіду тощо. Можна не

лише наближено визначити рівні вихованості: високий, середній, низький, але й вказати на окремі ознаки прояву в діяльності певних фізичних і соціально-психічних якостей, характерних для різного рівня вихованості [92, 119].

Критерій (від гр. *kriterion*) – ознака, на основі якої здійснюється оцінка, мірило. Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу). Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновки про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Під рівнем вихованості слід розуміти наявність знань у галузі виховання, стійких навиків та умінь застосовувати ці знання на практиці. Усе це характеризує особистість вихованця і, поряд із цим, свідчить про результати виховної роботи педагогічного колективу.

Рівень вихованості проявляється насамперед у стійких навиках поведінки, у вчинках і діях учнів, у їхній життєвій позиції. Рівень вихованості наближено характеризують словами: високий, середній, низький, дуже низький.

Високий рівень. Для нього визначальним є стійкий і позитивний досвід поведінки, саморегуляції разом із прагненням до організації та регуляції діяльності поведінки інших людей, виявом активної позиції. Високий рівень певної якості особистості характеризується наявністю всіх ознак, властивих цьому показнику.

Середній рівень. Йому властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації й самоорганізації, хоч активна позиція щодо діяльності та вчинків однокласників ще не виявляється. Середній рівень вихованості характеризується наявністю половини чи більше ознак відповідного критерію.

Низький рівень. Характеризується слабким виявом позитивного, ще не стійкого досвіду поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється переважно вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція й самоорганізація базуються на інтуїції. Низьким називають такий рівень, коли є менше половини ознак від загальної кількості або коли їх немає взагалі.

Дуже низький рівень. Характеризується негативним досвідом поведінки, що важко піддається педагогічному впливу, саморегуляція й самоорганізація не розвинуті.

Оцінити рівень вихованості особистості можна й за її ставленням до навколишньої дійсності: до суспільства – патріотизм, суспільна дисципліна, громадська активність, працьовитість, відповідальність, солідарність,

відданість справі; до інших людей – повага їхньої гідності, піклування, терплячість; до себе – гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; до культури – повага до культурних цінностей, налагодження контактів з діячами культури, розуміння прекрасного; до природи – повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатств і раціональне їх використання; до моральних цінностей – демократизм, гуманізм.

Критерії вихованості умовно поділяють на “тверді” і “м’які”. До “твердих” критеріїв належать важливі статистичні дані, які в комплексі характеризують загальний стан вихованості: кількість правопорушень і тенденції їх зміни; кількість молодих людей, які відбувають покарання за скоєні злочини; кількість розлучень і сімей, що розпалися; темпи поширення пияцтва, наркоманії, куріння, проституції серед молоді та багато інших показників [66].

У педагогіці ці критерії використовуються порівняно мало. Адже упродовж десятиліть не прийнято було говорити про проблеми, які виявляються під час використання цих критеріїв. Для характеристики шкільного виховання застосовуються “м’які” критерії, що допомагають педагогам одержати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики вихованості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування критерії вихованості умовно поділяють на дві групи:

1) пов’язані з проявом результатів виховання в зовнішній формі – судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості (провідні якості особистості, основні відношення особистості, віддалений результат виховання, суспільна спрямованість, поведінка в проблемній ситуації);

2) пов’язані з явищами, прихованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями.

Більшість з наявних методик і програм вивчення вихованості школяра громіздкі, недостатньо враховують реальні можливості класовода, класного керівника, фактор його часу. Педагог реально може здійснити обґрунтування мінімуму найбільш типових ознак, які характеризують вихованість учнів. Як визначити цей мінімум? Пригадаємо, що особистість характеризується таким рівнем психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою й діяльністю (С.Л.Рубінштейн).

Отже, вихованість особистості визначається не характеристиками окремих якостей, а їхньою сукупністю.

Показниками вихованості є такі інтегральні прояви особистості:

– здатність включатися в різні види діяльності;

– цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творча активність, відповідальність.

Основними показниками рівня вихованості школяра є зовнішній вигляд, культура поведінки в школі та за її межами, громадська активність, самостійність у всіх видах діяльності, сформованість наукового світогляду й національної свідомості, позитивне ставлення та інтерес до навчання, залучення до світової та національної культури, мистецтва, літератури, фізичне здоров'я, прагнення займатися фізичною культурою і спортом, працелюбність. Оцінити рівень вихованості особистості можна за її ставленням до суспільства, до інших людей, до самої себе, до культури, до природи, до навчання [99].

Кожен із названих критеріїв тісно пов'язаний із суб'єктивною позицією особистості, її цілеспрямованістю та активністю. Тому вказані компоненти взаємодіють, утворюють цілісність. У визначенні показників та ознак вихованості учня вихідними є: з одного боку, інтегральні прояви особистості та їхня структура, а з іншого, – їх динаміка – “зона найближчого розвитку” [23].

Зона найближчого розвитку – розбіжність у рівні складності завдань, які розв'язуються дитиною самостійно й під керівництвом дорослого (Л.Виготський).

Оскільки суб'єктом діяльності вихованець стає в міру того, як розвиваються мотиви, цілі, здатність свідомо й самостійно будувати й творчо реалізувати програму дій, здійснювати самоконтроль, самооцінку, корекцію діяльності. Суттєвою ознакою вихованості молодшого школяра є ступінь співвідношення регуляції й саморегуляції. Саме це співвідношення показує, які мотиви є домінуючими, як конкретизуються суб'єктивні цілі, як поєднуються знання, уміння, переконання, дії.

Таким чином, вихованість школяра є цілісним утворенням, яке має високий рівень сформованості змістового, структурного й динамічного компонентів.

4. Методи вивчення особистості молодшого школяра

Психолого-педагогічна діагностика ґрунтовно увійшла в практику навчання й виховання. У школі висококваліфікованим вважається той педагог, який є ще й добрим психологом. При цьому маються на увазі не тільки знання загальної та вікової психології, а й володіння методами психолого-педагогічної діагностики. Щоб відповісти, що саме треба вивчати в конкретному учневі, слід знати певний суспільний еталон, за яким можна судити про вихованість усіх дітей. Таким еталоном прийнято вважати всебічно розвинену особистість, яка формується в процесі взаємозв'язку розумового, морального, фізичного, трудового та естетичного виховання.

Адже для того, щоб здійснювати ефективний педагогічний вплив на учнів, треба володіти об'єктивними науковими знаннями про їхні індивідуальні особливості. Такі знання в повному обсязі можна отримати, якщо використовувати методи наукової психолого-педагогічної діагностики.

Методами визначення рівня вихованості учнів можуть слугувати методи науково-педагогічного дослідження: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, вивчення продуктів діяльності учнів та ін.

Для того, щоб вирішити завдання вивчення й діагностики дітей молодшого шкільного віку, спонукати їх до самопізнання й до керування своїм розвитком, сучасному вчителю необхідно освоїти інструментарій педагогічної діагностики, яка виконує дві ролі:

- за допомогою діагностики прослідковується результативність роботи учнів і вчителя;

- діагностика з інструмента тільки пізнання перетворюється в інструмент формування особистості молодшого школяра.

Актуальним завданням у сучасних умовах є більш поглиблене психологічне просвітництво педагогів. Об'єктивність відомостей про індивідуальні особливості молодших школярів залежить від того, наскільки об'єктивними, науково обґрунтованими методами отримані ці відомості. Досвідчений учитель під час повсякденної роботи зі школярами вміє наближено визначити ці особливості в результаті педагогічного спостереження. Однак йому для точної фіксації й вимірювання сьогодні не обійтися без допомоги психолого-педагогічної діагностики. Як бачимо, педагог стає майстром тоді, коли він може налагодити взаємодію з учнями на засадах рефлексивного керування: уміє організувати доцільну діяльність дітей і бачить не лише наслідки конкретного плану, а й зміни в розвитку вихованців.

Інтегральне оцінювання позиції вихованця дозволяє виділити чотири ступені вихованості школярів, серед яких два ступені для учнів, вихованість яких задовольняє педагога, а два – для тих, у кого позитивний ступінь вихованості ще не досягнутий (Б.П.Бітінас).

Активна позиція. Вона характеризується позитивними оцінками всіх інтегральних проявів, їх взаємозв'язками, саморегуляцією. До цієї групи належать вихованці, які сприйняли ідеали суспільства, будують свою поведінку відповідно до суспільних норм, намагаються самостійно й творчо реалізувати ці ідеали й норми у відповідній діяльності та поведінці.

Пасивна позитивна позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів, сталість поведінки й діяльності також оцінюється позитивно. Проте активність вихованця не можна визнати достатньою. У зв'язку із цим нижчим є рівень їхньої самоорганізації й самоконтролю. Тому до цієї групи належать учні, які постійно дотримуються норм суспільної поведінки,

добросовісно виконують завдання педагогів, включаються в суспільноцінну діяльність, але спонукають їх до цього мотиви однобічної діяльності.

Нестійка позиція. Спрямованість змісту інтегральних проявів вихованості позитивна, проте сталість поведінки оцінюється негативно. Ознаки активності, самоорганізації, саморегуляції відсутні. Це означає, що у вихованців цієї групи соціальні ідеї не набули статусу особистісних спонукальних сил поведінки й діяльності. Тому поведінка ситуативна, залежить від випадкових обставин. Правильна поведінка та діяльність вихованців можуть спонукатися соціально малоцінними мотивами, завдяки чому вони легко потрапляють під негативні впливи. Учні цієї групи зазвичай стають основними об'єктами й суб'єктами виховних дій.

Негативна позиція. Вона характеризується негативною спрямованістю змісту позиції особистості; при цьому активність, самоорганізованість і саморегуляція лише ускладнюють негативну оцінку ступеня вихованості. Порушення суспільних норм поведінки для учнів цієї групи є нормою. Мотиви їхньої поведінки й діяльності асоціальні. Вихованці цієї групи є об'єктом перевиховання, що передбачає руйнування їхньої активної позиції [30].

Загальна характеристика позиції вихованця є універсальною, тобто такою, яка може бути використана в характеристиці будь-якої окремої його позиції – громадянської, патріотичної, екологічної, естетичної, ділової.

Визначити рівень вихованості учня можливо лише за умови застосування цілого комплексу методів. Адже не можна пізнати особливості характеру й поведінки учня, виявити наявність у нього знань, умінь і звичок у галузі виховання за допомогою лише одного методу.

Педагогу треба брати до уваги, що джерела інформації про учнів є досить різноманітні. Це, перш за все, діяльність самого учня. З нею можна познайомитися в процесі спостереження за його поведінкою в різних ситуаціях (вивчення результатів діяльності). Цікавою буде також інформація людей, з якими спілкується учень (батьки, ровесники, сусіди) (оцінка незалежних експертів). Деякі матеріали можна отримати з різноманітної документації (особові справи, класні журнали, бібліотечні формуляри) (вивчення шкільної документації). Уяву про ступінь сформованості в школяра необхідних якостей може скласти лише комплекс діагностичних методів.

Для вивчення інтегральних проявів особистості в поведінці, діяльності педагоги використовують метод спостереження, за допомогою якого можна побачити ці прояви в цілому, багаторазово, у різних умовах (як під час уроків, так і поза ними) і взаємозв'язках.

Упродовж останнього десятиліття передова педагогічна практика створює експериментальні справи й ситуації – обмежені часом види діяльності учнів, які дозволяють побачити прояви особистості, одержати інфор-

мацію, яка потрібна педагогу. Виділяють такі види справ: перевірні, виховуючі, контролюючі, закріплюючі. Експериментальні справи й ситуації можуть створюватися як для всього колективу, так і для окремої особистості. В обох випадках вони результативні лише тоді, коли в їхній основі знаходяться завдання, вирішення яких викликає значний інтерес у вихованців.

Метод компетентних оцінок рівня вихованості. Суть його полягає в тому, що оцінку вихованості школярів дають компетентні особи (учителі, інші класні керівники, адміністрація школи). На основі цієї оцінки класний керівник робить відповідні висновки.

Близьким до методу компетентних оцінок є рейтинг – метод діагностики, коли до аналізу складних явищ виховання залучаються різні педагоги. На основі одержаних даних поглиблюються знання класного керівника про учнів, що допомагає краще їх вивчити й осмислити суть своєї педагогічної діяльності.

Окремим випадком рейтингу є метод самооцінки.

Самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. Іншими словами, це вияв оцінного ставлення людини до себе.

Оцінка людиною власних якостей особистості відіграє суттєву роль у її розвитку. Усвідомлення вихованцем зв'язків між власними вчинками та якостями особистості сприяє осмисленню цих якостей як причини здійснених учинків. Аналіз вихованості проводиться й за допомогою методу незалежних характеристик, коли окремо один від одного класний керівник, актив класу, сам учень, його батьки, товариші характеризують рівень вихованості за певною програмою. Більш оперативно цю інформацію можна одержати й проаналізувати за допомогою педагогічного консилиуму.

Для оцінки проявів вихованості використовуються й інші практичні методи діагностики: прямі питання, наприклад, “Що таке милосердя?”, “Для чого людям моральність?”. Відповіді на них допомагають вихователю й самому вихованцю краще розібратись у різних якостях особистості, осмислити їх. Для визначення ставлень учнів до тих чи інших фактів, учинків, дій, подій, використовуються спеціальні питання в усній чи письмовій формі: “Яких людей ти вважаєш порядними?”.

Вони можуть бути відкритими, що вимагають вільної аргументованої відповіді, або закритими, що передбачають вибір однієї з альтернативних відповідей. Для діагностики оцінних суджень широко практикуються твори на завдану тему: “Толерантність – як я її розумію”, “Яким би я хотів бути”. Цінність творів у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їхні сумніви, роздуми, прагнення.

Діагностичне значення має й позиція “мовчання”, яка характеризує намагання частини учнів залишитись у тіні, відхилитись від прямих відповідей на поставлені питання, зайняти нейтральну чи примиренську позицію.

Узагальнення даних вивчення особистості, вияв рівнів вихованості окремого учня й колективу взагалі упорядковує діяльність класного керівника, допомагає зіставити результати роботи й цілі виховання; конкретизувати завдання з урахуванням результатів діагностування; відібрати зміст, форми й методи роботи, які змінюють позицію особистості в системі взаємин, забезпечують збагачення позитивного досвіду діяльності й поведінки.

Важливе значення для підвищення ефективності розвитку виховної системи мають інформація про її стан і діагностика як спосіб одержання цієї інформації.

5. Діагностика особистості молодшого школяра, дитячого колективу та самодіагностика

Головним у роботі вихователя А.С.Макаренко вважав систематичне вивчення дітей, спостереження за їхньою поведінкою, урахування елементарних дрібниць. Адже вивчення особистості учня, знання відхилень у його розвитку дозволяють виробити обґрунтований і конкретизований план педагогічної діяльності. Процедура діагностування полягає в тому, щоб виявити зміни ознак об'єктів, які вивчаються, і причини, які викликають ці зміни, проаналізувати спостережувані явища, встановити закономірні зв'язки, розкрити їхні прояви в конкретних умовах педагогічної діяльності [97].

Таким чином, педагогічна діагностика пов'язана зі збиранням, збереженням, опрацюванням інформації й використанням її для управління навчально-виховним процесом.

Результати вивчення можуть обговорюватись на педагогічній раді, батьківських зборах, в індивідуальній бесіді з учнями, колективно з класом, з групою активістів, тобто в різній формі й різними методиками. Усе залежить від індивідуальних особливостей учнів, рівня сформованості громадської думки й захищеності особистості в колективі, авторитету активу й самого вчителя-вихователя, взаємостосунків педагога з батьками і т. д.

Діагностика особистості школяра – це виявлення індивідуальних особливостей рівнів вихованості кожної дитини та загального її розвитку.

При цьому вивчається:

- спрямованість особистості (потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, установки);
- рівень пізнавальної та навчальної культури, володіння навичками НОП;

- рівень культури поведінки та спілкування;
- стан здоров'я та фізична культура;
- умови сімейного виховання;
- характерологічні особливості (характер, темперамент, воля, пам'ять, звички тощо).

Вивчення вихованості школярів складається з таких етапів.

Перший етап – осмислення мети й завдань виховання, конкретизація їх, аналіз запропонованої програми й процедури вивчення.

Другий етап – складання попередньої характеристики вихованості школярів вихователем.

Третій етап – залучення до аналізу вихованості самих учнів, активу класу, батьків і педагогів. Найважливіше на цьому етапі – спонукати учнів до самоаналізу, самооцінки й самоконтролю. Головне, що повинні усвідомити діти, – це те, що вихованість – уміння поводитись у товаристві, чемність, ввічливість (“Абетка моралі”). Виходячи з аналізу сформованості якостей особистості кожного школяра, рівня його вихованості, учитель-вихователь визначає цілі у виховній роботі й коротко формулює їх. Головне – безпомилково побачити кращі якості, опертись на них і вже на цій основі нейтралізувати негативні прояви. Діагностика конкретної особистості молодшого школяра є основою діагностики дитячого колективу.

Діагностика дитячого колективу – це виявлення виховних можливостей колективу та умов для індивідуального розвитку особистості.

Вивчаються:

- структура, особливості міжособистісних стосунків;
- ставлення учнів до навчання в школі;
- характер громадської думки, громадська активність;
- згуртованість;
- зовнішні зв'язки;
- історія колективу;
- емоційний фон;
- форми дозвілля.

Сформованість учнівського колективу доцільно оцінювати у двох напрямках – у класному колективі й шляхом залучення учнів до аналізу навчально-виховного процесу в загальношкільному колективі. Але, перш ніж залучати учнів до аналізу різних ситуацій, потрібно сформулювати в них відповідні вміння: співвідносити явища, які аналізуються, з нормами й правилами поведінки; визначати моральну значимість аналізованого; установлювати причинно-наслідкові зв'язки; передбачати можливі результати; мотивувати свою оцінку; самостійно приймати рішення.

Оціночні судження щодо розвитку колективу є проміжним етапом на шляху до самостійних дій і вчинків. Якщо колектив знаходиться на низь-

кому рівні розвитку, то вчитель-вихователь є організатором його діяльності. Його завдання полягає в тому, щоб зруйнувати негативні установки, перебудувати стосунки, які склалися. А для цього потрібно виділити ядро колективу й опертися на нього.

Учені встановили, що класний керівник може управляти розвитком колективу:

- якщо добре знає рівень вихованості, індивідуальні особливості й можливості кожного школяра та окремих груп учнів;
- володіє конкретними знаннями стану його розвитку в цілому й за окремими ознаками;
- зміцнює й розширює актив, розвиває організаторські навички та вміння всіх учнів, озброїть їх знанням виховних функцій колективу;
- розвиває ініціативу й саморегуляцію на основі самоаналізу, самоконтролю засвоєних критеріїв моральної вихованості особистості й колективу школярів;
- змінює співвідношення сил у колективі за рахунок збільшення кількості учнів з позитивним досвідом моральної поведінки, переведення учнів з нестійкою саморегуляцією й моральною поведінкою в активну позицію;
- зміцнює відповідно до рівня розвитку колективу власну педагогічну позицію [158].

При цілеспрямованому аналізі рівнів розвитку колективу й моральної вихованості кожного його члена в учнів з'являється ціннісне відношення до своєї позиції в життєдіяльності колективу, її цілей, до суспільно корисних справ та їхнього результату.

Діагностика виховного процесу – це виявлення ефективності, аналіз затрачених педагогом зусиль, одержання всебічної інформації про характер впливів навколишніх мікро- та макросередовищ на розвиток молодших школярів.

Вивчаються:

- рівень вихованості та загального розвитку учнів;
- виховна система в класі;
- емоційні реакції учнів на проведення заходів, педагогічні вимоги;
- ступінь задоволеності учнів виховною роботою, спілкуванням із педагогами;
- ступінь і характер взаємодії (співпраці) суб'єктів виховання;
- моменти напруженості в стосунках учнів і педагогів та їхні причини;
- ступінь узгодженості виховної роботи сім'ї, школи, інших виховних установ.

Для здійснення ефективної виховної роботи важливо знати не тільки вихованість дітей, а й зовнішні умови, педагогічні можливості дитячого

колективу, сім'ї, вчителів, громадських вихователів. Тому виникає питання про постійність педагогічної діагностики виховного процесу. Причому критеріями якості виховної роботи повинні бути ті параметри в житті школи, які визначають здатність до навчання й вихованість школярів, їхнє відношення до виховання й навчання.

Основне призначення критеріїв ефективності роботи школи – визначення головних напрямів підвищення майстерності вчителів на основі комплексного аналізу й оцінки результатів педагогічної діяльності. Діагностику повинні здійснювати люди, які до цього підготовлені. Інакше неминуче в сам процес вивчення роботи школи вчителі вносять непотрібну нервозність, прагнення приховати недоліки та помилки або ж перебільшувати їхнє значення [2].

Самодіагностика – оцінювання власних можливостей щодо виконання конкретних виховних завдань, що включає самоаналіз особистісних рис і професійних умінь.

Вивчаються:

- виховна діяльність педагогів;
- індивідуальний стиль педагогічного спілкування та управління;
- поведінка в складних, у тому числі й конфліктних, ситуаціях;
- культура розумової праці та самовдосконалення;
- рівень оволодіння педагогічними вміннями;
- авторитет у колег, учнів та їхніх батьків;
- рівень володіння педагогічною технікою, технологією та методикою індивідуальної педагогічної взаємодії;
- характер і причини складнощів у виховній роботі;
- характерологічні особливості (характер, темперамент, воля, пам'ять, звички тощо).

Одержані відомості розширюють і поглиблюють знання педагогів-вихователів про вихованців, показують можливі причини, які сприяють закріпленню й розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки, живлять негативні прояви. Важливо розпізнавати й аналізувати в єдності ступінь сформованості всього комплексу інтегральних проявів особистості, його спрямованість, структуру компонентів, співвідношення зовнішньої регуляції й саморегуляції.

Контрольні питання

1. Яких правил має дотримуватися класний керівник у процесі вивчення учнів?
2. Які є методи вивчення учнів та учнівських колективів?
3. У чому сутність методу спостереження?

4. У чому сутність бесіди і які особливості її використання в процесі вивчення учнів?

5. Яку інформацію може дати класному керівнику аналіз продуктів діяльності учнів?

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які особливості використання діагностичних методів вивчення учнів?

2. У чому сутність педагогічного консилиуму?

3. Розкрийте особливості проведення педагогічного експерименту в початковій школі?

4. Назвіть основні формуючі методи вивчення учнів початкової школи.

5. За якою програмою слід вивчати учнів і скласти характеристику?

6. Яким чином доцільно систематизувати результати вивчення учнів?

7. Якої програми доцільно дотримуватися при вивченні класного колективу в ЗОШ I ступеня?

Література

1. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 1984. – С. 4–8.

2. Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова – К. : Академія, 2006. – С. 206–215.

3. Довідник класного керівника : збірник документів / [ред. колегія: П. М. Щербань та ін.] – К. : ІЗМН, 2006. – 240 с.

4. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – М., 1997. – Ч. 2. – 208 с.

5. Лихачев Б. Т. Педагогіка : курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт, 2000. – 523 с.

6. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : [метод. рек.]. – К., 2006. – 36 с.

7. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.

8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. – К., 1982. – 136 с.

9. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. – М., 1974. – Т. 1. – С. 156–157.

10. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : [підручник] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.

11. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Прос., 1990. – С. 25–30.

РОЗДІЛ 2

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Тема 6. Технології виховної роботи в початковій школі

План

1. Історичні аспекти виникнення педагогічної технології.
2. Загальна характеристика педагогічних технологій.
3. Технологічний підхід до виховання.
4. Технологізація виховного процесу загальноосвітньої школи.
5. Комплексний підхід до технологій виховання в початковій школі.
6. Інноваційні технології виховання.

Основні педагогічні поняття:

методика виховної роботи, технологія виховання, комплексність, технологічний підхід у вихованні, організація діяльності школярів, виховний вплив.

Рекомендована література: 14, 25, 35, 36, 48, 52, 60, 66, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 119, 126, 128, 132, 134, 144, 162, 167, 211, 212.

Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе.

Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна створити характер.

К.Д. Ушинський

1. Історичні аспекти виникнення педагогічної технології

Суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів в освітній сфері є їх технологізація. Термін “педагогічна технологія” з’явився в освіті порівняно недавно. Щодо навчального процесу його було вжито у 1886 р. англійцем Джеймсом Саллі (1842–1923). Однак дискусія із приводу того, чи існує в освітній галузі педагогічна технологія як певний інструмент навчання й виховання, яким може оволодіти кожний педагог, триває дотепер. У ній окреслилося дві принципові позиції. Прихильники однієї переконані, що виховання й навчання є *творчими процесами, інтуїтивним пізнанням світу іншої людини з відповідним впливом на цей світ*. Їхні опо-

ненти доводять, що педагогічний процес має інструментальний характер. Його мета полягає у вихованні особистості із заздальгідь заданими властивостями.

Одним із перших оприлюднив ідею технологізації навчального процесу видатний чеський мислитель-гуманіст, педагог, громадський діяч Ян-Амос Коменський (1592–1670), стверджуючи, що школа є майстернею, “живою типографією”, яка “друкує” людей. Учитель, на його думку, у педагогічному процесі користується тими засобами для виховання й освіти дітей, що й типографські працівники, створюючи книгу. Для цього слід чітко окреслити цілі, вміло вибрати засоби, встановити жорсткі правила їх використання. Усе це свідчить, що Я.-А.Коменський розглядав технологізацію як важливий засіб впровадження провідних педагогічних принципів.

Швейцарський педагог Йоганн-Генріх Песталоцці (1746–1827) актуальним завданням педагогіки вважав створення “механізму освіти”, тобто побудову такої технології, що дасть змогу кожному підготовленому педагогу, який докладе багато власних зусиль, виховати будь-яку дитину.

Концепція розвитку особистості американського гуманіста Карла Роджерса (1902–1987) базується на протиставленні когнітивного (засвоєння знань, розвиток особистості учня під неухильним контролем педагога) і дослідного (зорієнтованого на особистісний розвиток та емоційну сферу учня) типів навчання. За твердженням К.Роджерса, особистий досвід самостійний для учня й тому є єдиним критерієм оцінювання життєвих подій. Учіння, у процесі якого особистість самостійно розвивається, приносить величезне задоволення, безпосередньо впливаючи на неї.

Австро-німецький філософ і педагог, засновник антропософії Рудольф Штейнер (1861–1925) започаткував індивідуальний підхід до виховання дітей, він заперечував відокремлене навчання дівчаток і хлопчиків, поділ учнів за соціальними прошарками, ступенем обдарованості й приналежністю до різних віросповідань.

Найважливішою проблемою людського мислення Р.Штейнер уважав необхідність “зрозуміти людину як вільну особистість”. На основі антропософії, яка вивчає людину в тілесному, душевному й духовному аспектах, він створив педагогіку, що охоплює розвиток і саморозвиток цілісної особистості, її здібностей до пізнання, мистецтва, розвитку власних почуттів, моральних задатків і релігійних переживань. Завдання педагога Р.Штейнер убачав у використанні технологій, що розвивають в особистості здатність до “власних суджень і висновків, орієнтованих на різноманітність світу”. Саме цей принцип було покладено в основу навчання й виховання в першій вільній Вальдорфській школі.

Представники “педагогіки творчості” (Ф.Гансберг, Е.Лінде, Г.Шаррельман) засуджували спроби впливати на неповторну особистість дитини

за допомогою технології. Будучи переконаними, що до кожної особистості дитини необхідно добирати індивідуальні засоби виховання, вони не визнавали ідеї й можливості створення такої педагогічної технології, яка могла б стати ключем до душі дитини.

На відмові від педагогічної технології як інструменту впливу на дитину ґрунтуються традиції “вільного виховання”, які започаткували й розвивали в Росії Лев Толстой (1828–1910), Костянтин Вентцель (1857–1947), Луїза Шлегер (1863–1942) та ін. Вони заперечували можливість “технологізації” педагогічного процесу, пропагували ідею створення особливого дитячого світу, “пробудження душі дитини”, прагнення зберегти в людині оригінальність і яскравість дитинства, а успішність чи неуспішність роботи навчального закладу оцінювали не на підставі технологій, які там використовуються, а за результатами творчого спрямування особистості педагога, створеного ним клімату в процесі виховання [212].

У колишньому Радянському Союзі педагогічні технології розглядали як засіб реалізації більшовицької ідеології, що надавало їм відповідної політичної заангажованості, вимагало врахування класових характеристик індивіда в процесі цілеспрямованої діяльності. Зміст інформації свідомо добирали з орієнтацією на виховання комуністичної свідомості й моралі. Тобто педагогічні технології використовувались як засіб формування комуністичного світогляду й поведінки. Політично невільні заангажовані вчені, педагоги-практики активно створювали відповідно до окреслених завдань адекватні технології. До числа вищевказаних технологій відноситься й створена у 20-х роках ХХ ст. наука педологія.

Педологія виникла на базі експериментальної педагогіки як її окремий напрям. Педологія – наука, що спиралася на визнання фаталістичної зумовленості біологічних і соціальних факторів, вплив яких вважався як щось незмінне. Її основоположником вважають американського психолога Е.Торндайка, який заснував першу педологічну лабораторію.

Педологія (гр. *pais* (*paidos*) – дитина і *logos* – слово, вчення) – комплексна наука про дитину, яка, за задумом її засновників, мала стати антропологічною базою педагогіки. Педологія – напрям у науці, який мав на меті об’єднати підходи різних наукових галузей (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини. Саме в наукових працях із педології, заснованих на рефлексології (М.Басов, В.Бехтерев, О.Ухтомський, С.Шацький), уперше згадано термін “педагогічна технологія”.

У цей період набуває поширення й поняття “педагогічна техніка” – сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. Елементами педагогічної технології вважали також уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочні посібники. Нормативні педагогічні знання виводили з педології й вибудовували за схемою, згідно з якою конкретні педагогічні

впливи повинні відповідати конкретним умовам виховання та віковим особливостям дитини.

Педагоги, які сповідували цей підхід, намагалися вивчати побутові, природні, соціальні й культурні чинники середовища, які зумовлювали розвиток дитини, її генетичні, фізіологічні, психологічні, соціальні характеристики як похідні від соціальних умов життя. Із цією метою вони використовували тести, анкети, інтерв'ю, експерименти, життєві спостереження. Збагачення й розвиток життєвих уявлень, входження дітей у світ природи, праці й суспільних відносин сприяли оволодінню ними системою знань, цілісних уявлень, яких не давало й не могло дати навколишнє мікросередовище. Згідно з концептуальним задумом педологів, беручи участь у суспільно корисній праці, змінюючи навколишнє середовище відповідно до здобутих у школі знань, умінь і навичок, діти перетворюють свій ціннісно-емоційний світ, оволодівають соціально значущими видами діяльності. Цей аспект педагогічної технології був високо оцінений відомими зарубіжними вченими (Д.Дьюї, В.Кіпатрік).

У 30-ті роки ХХ ст. розпочалася технологічна революція в освітній системі США. Упродовж наступних десятиліть зазнало еволюції й тлумачення терміна “педагогічна технологія”, що породило дискусію про його сутність, структуру й джерела розвитку. У цей період поняття “педагогічна технологія” все частіше зустрічається в роботах з педології. Проте паралельно з ним вживається поняття “педагогічна техніка”, під якою розуміється сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять. У цей же час створюється декілька прототипів педагогічних технологій (Дальтон-план, Віньєтка-план, метод проектів).

Таким чином, розвиток поняття “технологія” умовно можна поділити на чотири періоди.

I. 1940–1950 рр. У цей час з'явилися й впроваджувалися в навчальний процес технічні засоби запису, відтворення звуку та проекції зображення, термін “технологія в освіті”, який протягом наступних років під впливом праць із методики застосування різноманітних технічних засобів навчання модифікувався в термін “педагогічні технології”.

II. Середина 50-х – 60-ті рр. Розвиток педагогічних технологій у 50–60-ті роки пов'язується з програмованим навчанням, яке орієнтувало навчальний процес на чітко окреслені цілі. У зв'язку із цим один напрям був названий як “технічні засоби у навчанні”, другий, що виник дещо пізніше, – як “технологія навчання”, або “технологія навчального процесу”. Протягом цього періоду педагогічна громадськість активно дискутувала щодо суті поняття “педагогічна технологія”, унаслідок чого виокремилася два напрями його тлумачення. Представники одного з них виступали за необхідність застосування аудіовізуальних (лат. *audio* – чую, слухаю і

visualis – зоровий) засобів і програмованого навчання (*technology in education*). Методика їх використання в навчально-вихованому процесі отримала назву “технології”. Прихильники іншого напрямку головним завданням вважали підвищення ефективності організації навчального процесу (*technology of education*), подолання відставання педагогічних ідей від стрімкого розвитку техніки. Саме із цього періоду вчені Б.Бархаєв, А.Нісімчук, О.Падалка, І.Смолюк, О.Шпак відраховують час існування технологій [8, 47].

У цей час у багатьох високорозвинутих країнах почали видавати спеціальні педагогічні часописи: у США – журнал “Педагогічна технологія” (1961), у Великій Британії (1964), Японії (1965) та Італії (1971) – “Педагогічна технологія і програмоване навчання”. У 1967 р. в Англії було створено Національну раду з педагогічної технології, у США – Інститут педагогічної технології. У колишньому Радянському Союзі започатковано дослідження з алгоритмізації навчання (Л.Ланда).

III. 70-ті роки XX ст. У системі освіти розпочато модернізацію навчального обладнання й навчальних предметних середовищ як необхідної умови реалізації прогресивних методик і форм навчання. Дослідники тлумачили педагогічні технології як вивчення, розроблення та застосування принципів оптимізації навчальної діяльності на основі найновіших досягнень науки й техніки. Завдяки використанню основ інформатики, теорії телекомунікацій (гр. *tele* – далеко і лат. *communicatio* – зв’язок, повідомлення), педагогічної кваліметрії (галузі педагогічної науки, яка вивчає й реалізує методи кількісного оцінювання якості навчально-виховного процесу), системного аналізу та нових досягнень психолого-педагогічної науки, було значно розширено базу педагогічної технології.

У зарубіжній педагогіці склалися два напрями тлумачення технології:

1) технології в освіті – застосування технічних засобів і засобів програмованого навчання;

2) технології освіти (педагогічна технологія, технологія навчання, технологія виховання) – сукупність засобів забезпечення й упровадження позитивних наслідків педагогічної діяльності, засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Саме в другому значенні вживав термін “педагогічна технологія” В.Сухомлинський. У “Розмові з молодим директором” він, розмірковуючи про зміст того, що викладалося, осмислювалося учнями, у той же час думав і над важливішими питаннями власної педагогічної технології: яка залежність між тим, що робиться, і тим, що виходить [178, 646].

IV. 80-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. На цей період припало створення й розвиток мережі комп’ютерних лабораторій і дисплейних класів. Динамічно розвиваються програмовані, інтерактивні засоби навчання,

тривають різноманітні дослідження теоретичних питань педагогічної технології та шляхів її практичного впровадження.

Історію становлення педагогічної технології певною мірою відтворює така схема: задум упровадити інженерний підхід “інженерна педагогіка” – технічні засоби в навчальному процесі – алгоритмізація навчання + програмоване навчання – технологічний підхід – педагогічна технологія (дидактичний аспект) – поведінкова технологія (аспект виховання) [99].

Не всі складові педагогічної технології набули однакового розвитку. Особливо складним є створення технології виховання, хоча й ця галузь має вагомі напрацювання в процесі становлення й функціонування педагогічних технологій, простежуються певні тенденції та закономірності. Передусім необхідні об’єктивні та суб’єктивні передумови. Наприклад, педагогічні технології, засновані на ідеях “Школи діалогу культур”, “ймовірнісної педагогіки”, могли утвердитися лише внаслідок кризи педагогічної технології, розробленої на ідеях “розвивального навчання”.

2. Загальна характеристика педагогічних технологій

Педагогічна технологія – це суто наукове проектування й точне відтворення певних дій, що гарантують успіх педагогічної діяльності. Оскільки педагогічний процес будується на певній системі принципів, то педагогічна технологія може розглядатись як сукупність зовнішніх і внутрішніх дій, спрямованих на послідовне здійснення цих принципів у їхньому об’єктивному взаємозв’язку, де цілком проявляється особистість педагога. У цьому полягає й відмінність педагогічної технології від методики викладання. Якщо поняття “методика” висловлює процедуру використання комплексу методів і прийомів навчання та виховання безвідносно до особистості діяча, який їх здійснює, то педагогічна технологія передбачає приєднання до неї особистості педагога у всіх її різноманітних проявах. Звідси очевидно, що будь-які педагогічні завдання ефективно можуть бути вирішені тільки за допомогою адекватної технології, що реалізується кваліфікованим педагогом-професіоналом.

Школа має створити умови для формування особистості, виховання її найкращих якостей. І це завдання не тільки й навіть не стільки змісту освіти, скільки технологій навчання та виховання. Застосування нових педагогічних технологій дозволить змінити саму парадигму освіти.

Питаннями розмежування понять “освітня технологія”, “педагогічна технологія” займаються як вітчизняні (Б.Бархаєв, В.Беспалько, Н.Корсунська, Т.Назарова, А.Нісімчук, О.Падалка, Г.Селевко, І.Смолюк, О.Шпак), так і зарубіжні дослідники (М.Ераут, Р.Кауфман, П.Мітчелл, К.Сілбер, С.Френе). Як зазначає В.Беспалько, “кожна діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво базується на інтуїції, технологія

– на досягненнях науки. З мистецтва все починається, технологією – закінчується, щоб потім все розпочати спочатку” [128].

Слово “технологія” (від гр. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, поняття, вчення) означає сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми матеріалу, що здійснюються під час виготовлення продукції. У виробничому процесі технологія означає систему запропонованих наукою засобів, способів та алгоритмів, застосування яких забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості та якості. Усі сучасні високотехнологічні виробництва базуються на технологіях. Саме наукові засади виховання підштовхнули педагогів до пошуку оптимальних моделей або технологій виховання [162].

Термін “технологія” характеризує сукупність знань про способи й засоби обробки чого-небудь (металів, матеріалів). Проте його ідеї послужили основою для подальшого розвитку технологічного підходу до навчання й виховання.

Щодо тлумачення терміна “педагогічна технологія”, то до цього часу немає чіткої визначеності. У педагогічній літературі, на жаль, накопичилося понад триста визначень цього поняття. Суперечка про сутність педагогічних технологій, ймовірно, триватиме ще довго.

Педагогічна технологія означає системну сукупність і порядок формування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічних цілей (М.Кларін).

Педагогічна технологія – це послідовна, взаємозумовлена система дій педагога, пов’язана із застосуванням тієї чи іншої сукупності методів виховання й навчання дітей, що здійснюються в педагогічному процесі з метою вирішення різних педагогічних завдань.

Педагогічна технологія – це впорядкована система процедур, неухильне виконання яких приведе до досягнення певного, запланованого результату [95].

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці зустрічаються поняття “освітня технологія”, “педагогічна технологія”, “технологія навчання (виховання, управління)”. У зв’язку із цим правомірним є розмежування цих понять, оскільки кожне з них має свою ієрархію цілей, завдань, змісту. Об’єднують освітню, педагогічну технологію, а також технологію навчання (виховання, управління) актуальні для певного історичного етапу освітні концепції, педагогічні парадигми (системи поглядів).

Освітня технологія характеризує загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначення освітніх технологій полягає в розв’язанні стратегічних для системи освіти завдань: прогнозування розвитку освіти, проектування й планування цілей, результатів, основних етапів, способів, організаційних форм освітньо-виховного процесу. Такими

освітніми технологіями є концепції освіти, освітні закони, освітні системи. У сучасній Україні до них належать: гуманістична концепція освіти, Закон України “Про освіту”, система безперервної освіти (дошкільний, шкільний, вузівський, поствузівський рівні) та ін.

Педагогічна технологія відображає тактику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі за наявності певних умов. Педагогічні технології акумулюють і виражають загальні ознаки та закономірності навчально-виховного процесу незалежно від навчального предмета. Кожна конкретна педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного та управлінського процесів у навчальному закладі, об’єднує в собі їхній зміст, форми й засоби. Вона може охоплювати й спеціалізовані технології, що застосовуються в інших галузях науки й практики – нові інформаційні технології, промислові, поліграфічні, валеологічні (які зберігають здоров’я) тощо.

У педагогічній практиці поняття “педагогічна технологія” означає прийоми роботи вчителя у сфері навчання та виховання. Н.Білик, С.Клепко, П.Матвієнко вважають, що головним у педагогічній технології є “опис проектування процесу формування особистості учня, який гарантує педагогічний успіх незалежно від майстерності вчителя”, а специфіка педагогічної технології полягає в тому, що за її допомогою конструюється й здійснюється виховний процес, який повинен гарантувати досягнення поставлених цілей. Згідно із твердженням Г.Селевка, будь-яка технологія являє собою систему, але не всяка педагогічна система є технологією [126]. Російський учений Б.Ліхачов розглядає педагогічну технологію як сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу [94].

Український вчений С.Клепко, підтримуючи Г.Селевка, вважає, що будь-яка педагогічна технологія повинна задовольняти основні критерії технологічності, тобто в ній має відстежуватися:

- концептуальність (опора на певну наукову концепцію);
- системність (логіка процесу, взаємозв’язок його частин, цілісність);
- керованість (діагностика та планування процесу навчання);
- відтворюваність (можливість застосування в інших однотипних освітніх закладах іншими суб’єктами) [154].

Технологія виховання моделює шлях освоєння конкретного матеріалу. У структурі технології виховання виокремлюють підрівні:

- кількість технологічних етапів;
- ступінь технологічності;
- складність технологічності;
- гнучкість і мобільність технології тощо.

Кожне із цих визначень має право на існування, адже і технологія навчання, і технологія виховання загалом є педагогічною технологією.

Уперше в Україні термін “технологія” в педагогіку ввів А.Макаренко. Педагог уважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов’язаний з її здатністю “проекувати особистість”, тобто чітко передбачати ті її якості й властивості, які мають сформуватися в процесі виховання. Визначеність цілей дає можливість перейти до чіткої технології виховання. А.Макаренко зазначав, що “я під цілями виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру... Я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої необхідно прагнути” [97]. Він першим у педагогічній діяльності використав технологію колективного творчого виховання, яку досить вдало реалізовував у колонії ім. М.Горького.

3. Технологічний підхід до виховання

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхня етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виховання. Зміна завдання веде до зміни технології. С.Мартиненко та Л.Хоружа визначають технологію виховання як систему створення належних умов виховання, комплексного застосування методів і прийомів впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-психологічних особливостей, рівня вихованості, що гарантує одержання передбаченого результату. Учені зазначають, що виховна технологія – це оптимально доцільна послідовність підходів у роботі з учнями.

Технологія виховання є концентрованим виразом досягнутого рівня колективної педагогічної діяльності (колективної майстерності), який виникає на основі індивідуальної майстерності вчителя.

Сучасна педагогічна теорія позитивно сприймає технологічний підхід у вихованні, визнає його раціоналізм і доцільність. Проте ефективну технологію виховання, спираючись на яку кожен педагог зміг би сформувати ідеальну особистість, ще не розроблено. Проблема не тільки в тому, що більшість педагогів ще не відійшла від інтуїтивного вирішення виховних завдань, а й у складності процесу виховання. На відміну від виробничих процесів, які мають чіткі, послідовні операції, у виховному процесі якості особистості повинні формуватися не послідовно, а комплексно. Не можна сформувати цілісну особистість зусиллями різних вихователів, які володіють окремими “технологічними операціями”. Особистість може створити тільки особистість. Тому вихователь, спираючись на загальну технологію, повинен здійснювати виховний процес із початку вступу дитини на навчання в школу й до її завершення [97].

Складовими виховних технологій є форми організації та способи виховання. Процес виховання здійснюється в певних організаційних формах (індивідуальні, групові, колективні, масові).

Реалізація сучасних технологій виховної роботи на практиці можлива на основі проектування розвитку особистості вихованця. Застосування проектно-технологічного підходу до здійснення процесу виховання в навчальному закладі дозволяє:

- практично реалізувати індивідуальний підхід;
- планувати й прогнозувати результати виховних впливів;
- обирати найбільш ефективні для даного учня або класного колективу форми й методи виховної роботи;
- об'єктивно оцінювати ефективність і результативність виховної роботи.

Таким чином, відбувається перехід від “педагогіки заходів” до педагогіки цілеспрямованого й свідомого формування особистісних рис та якостей школярів.

Основними елементами виховної технології є:

- конкретизована (конкретна) мета виховної діяльності (1);
- завдання, що конкретизують дану мету (2);
- цільова група виховної діяльності (конкретний учень, група, клас, школа) (3);
- очікуваний кінцевий результат (4);
- критерії, за якими будуть оцінюватись результативність та ефективність виховних впливів (5);
- власне зміст виховної діяльності як спільної діяльності вихователя й вихованця (6);
- форми виховання (7);
- методи здійснення виховної роботи (8);
- часовий проміжок, протягом якого буде здійснюватись виховна робота за даним проектом (9).

Кінцевим результатом реалізації будь-якого виховного проекту мають бути сформовані життєві компетентності учнів, тобто можливість діяти в конкретній життєвій ситуації відповідно до загальнолюдських цінностей, власних ставлень та переконань.

Орієнтовна структура виховної технології

Таблиця 1

Мета виховання	Завдання	Цільова група	Кінцевий результат	Критерії	Зміст діяльності	Форми	Методи	Час
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Такий підхід дає можливість оцінити ефективність проведеної виховної роботи на кожному віковому етапі розвитку вихованця. Оцінка здійснюється через порівняння очікуваних результатів виховної роботи з її реальними результатами. При цьому стає можливою оцінка ефективності виховання як окремої особистості, так і класу та школи в цілому.

Пріоритет унікальності кожної особистості вихованця вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму й відповідальності педагога [125].

4. Технологізація виховного процесу загальноосвітньої школи

Технологізація навчально-виховного процесу – це об'єктивне явище, яке дозволить вирішувати проблеми освіти й виховання на якісно новому рівні. Технологізація навчально-виховного процесу відбувається природно, з розвитком педагогічної науки. Педагоги-теоретики не одразу прийняли ідеї технологічного підходу у виховному процесі. Багатьох із них бентежив сам термін “технологія”, який нібито виключав творчість у діяльності педагога, залишаючи йому лише роль маніпулятора. Однак зростання інтересу до педагогічних технологій, упровадження технологічного підходу в освітню практику виявило тенденцію до швидкого накопичення нових технологій. Це значно підвищило технологічну грамотність учителів, яка росла разом із пропагандою майстерності педагогів-новаторів. Так, у 70-ті рр. отримали популярність і поширення методики Ш.Амонашвілі, С.Лисенкової, В.Шаталова та багатьох інших.

Упровадження технологій виховання й навчання в шкільну практику стимулювало теоретичну розробку проблеми технологічного підходу в навчально-виховному процесі (В.Беспалько, А.Вербіцький, І.Дейчаківська, М.Кларін, М.Махмутов). Учені сформулювали головні ознаки технологізації навчально-виховного процесу: стандартизація, уніфікація в системі масової освіти й виховання; винесення творчого процесу (створення та оцінки технологій) на більш високий рівень організації; упорядкування навчально-виховної системи.

Педагогічну технологію характеризують два моменти: гарантованість кінцевого результату й проектування майбутнього навчально-виховного процесу.

На ефективність виховного процесу здебільшого впливають майстерність педагога, особливості його організації, а головне – ставлення вихованця до вихователя. Продуктивність найкращої виховної технології часто залежить від рівня авторитету педагога та від багатьох інших чинників, іноді навіть незначних: настрою, самопочуття педагога й дітей.

Виховні технології в цілісному педагогічному процесі представлені тими ж основними сутнісними характеристиками, що й освітні технології, але створювати їх значно складніше.

Конструювання педагогічних технологій – складний процес. У загальному вигляді він складається з таких етапів:

- вибір й обґрунтування основної ідеї педагогічної технології;
- розробка цільової концепції технології та ієрархічна систематизація цілей;
- проектування змісту виховання;
- інтеграція змісту, методів і форм виховання;
- конструювання системи засобів реалізації технології в навчально-виховному процесі, розробка системи контролю та оцінки досягнень учнів, рівня вихованості, окремих особистісних якостей.

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом. Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проектується дії педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності. Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості, – процедура технологічна.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний підхід уможлиблює процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети в педагогічній системі та її підструктурах.

Технологія виховання – це чітко обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхньої етапності, націленість на вирішення конкретного виховного завдання.

Реформування сучасної школи зумовлює зміни виховної системи школи. Реалізація гуманістичної педагогіки передбачає перехід від авторитарно-дисциплінарної моделі організації виховного процесу до особистісно зорієнтованої, за якою особистість школяра є творчою індивідуальністю. Нова філософія виховання зосереджує увагу на тому, що виховний вплив на особистість за схемою “вимога–сприймання–дія” сьогодні вже не спрацьовує, бо він не розкриває особливостей її морального розвитку, не враховує життєвого досвіду, поступового освоєння нею моральних цінностей, не розкриває позитивної мотивації вчинків.

Складовими виховних технологій є форми організації (індивідуальні, групові, колективні), методи як способи впливу на учнів, прийоми та засоби виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивних вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання),

які апелюють насамперед до самосвідомості й творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (відносно того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв'язання виховних проблем, які вважаються інноваційними, прогресивними.

Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системоутворювальних чинників взаємодії вихователя й вихованців, а також вибором тактики й стилю виховної роботи з ними. Високий суб'єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

Виховні технології в цілісному педагогічному процесі представлені тими ж основними сутнісними характеристиками, що й освітні технології, але створювати їх значно складніше.

Виховні технології мають ряд суттєвих ознак, які необхідно знати сучасному педагогу:

- технологія розробляється під конкретний педагогічний задум, в її основі лежить певна методологічна позиція автора. Так, слід розрізняти технологію передачі знання й технологію розвитку особистості;

- технологічний ланцюжок педагогічних дій, операцій, комунікації вибудовується строго відповідно до цільових перевірок – установками, що мають форму конкретного очікуваного результату (діагностична мета);

- технологія передбачає взаємопов'язану діяльність вчителя й учнів з урахуванням принципів індивідуалізації диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних можливостей, діалогічного спілкування;

- елементи педагогічної технології повинні гарантувати досягнення планованих результатів (державного стандарту) усіма школярами;

- органічною частиною педагогічних технологій є діагностичні процедури, які містять критерії, показники, інструментарій вимірювання результатів діяльності.

У педагогічній теорії й практиці є чимало явищ, подій, фактів, які є свідченням природного й об'єктивного руху виховного процесу до розв'язання поставлених завдань за допомогою інноваційних виховних технологій. Мова йде про цілісний і системний підхід до вирішення конкретних виховних завдань.

Прикладом тому може служити розробка технологій аналізу педагогічних ситуацій ігрової діяльності, вирішення конфліктів, загальноприйняті вимоги, змагання та інші, які виникли не на порожньому місці, а шляхом систематизації вже відомих ідей. Так, технологія вимоги, створена Н.Щурковою, фактично є перекладом на технологічний рівень уже створе-

ної методики пред'явлення педагогічної вимоги В.Коротова. Ця добре знана раніше методика при піднесенні її на новий технологічний рівень стала відповідати вимогам гуманізації процесу виховання [211].

Виховання – складний процес, що розглядається як спеціально організована діяльність педагогів та вихованців з реалізації цілей освіти в умовах педагогічного процесу. Успіх виховання залежить від безлічі факторів, де не останню роль відіграють відносини між вихованцем і педагогом.

Виходячи із цього, виховні технології можна визначити як продуману у всіх деталях модель спільної діяльності, що містить систему науково обґрунтованих прийомів і методик, що сприяють устанавленню таких відносин між вихователем і вихованцями, за яких оптимально досягаються конкретні виховні цілі.

Ефективність виховних технологій значною мірою залежить від налагодження взаємовідносин між вихователем і вихованцями. Успішність реалізації виховної технології залежить від умов, у яких створена й діє педагогічна технологія. До педагогічних умов, що визначають успішність виховних технологій, перш за все можна віднести індивідуальні особливості педагога. Це ерудиція, неординарність особистості педагога, його культура, авторитет, потреби та інтереси. Велике значення має ставлення до вихованців, що виражається в педагогічному такті й оптимізмі, у мажорному тоні, професіоналізм педагога, який проявляється в глибоких знаннях закономірностей виховного процесу та дитячої психології, володінні методами діагностики.

Матеріальні умови, що включають наявність необхідного обладнання, у класі навряд чи можна віднести до визначальних, але в успішності виховної технології вони відіграють не останню роль.

Характер виховної технології залежить від ставлення вихователів до вихованців, ними ж визначається тип технології: співробітництво, вільне виховання, авторитарна чи особистісно-орієнтована технологія (Г.Селевко).

Після вибору типу технології зазвичай переходять до визначення діагностичної мети, що є однією з найважливіших складових створення педагогічної технології. Під час створення виховних технологій визначається мета, у якій чітко сформульовані очікувані конкретні кінцеві результати.

Постановка мети виховання завжди була однією з найбільш спірних і складних проблем у педагогіці. Як цілком справедливо зауважив А.Макаренко, педагогіка, особливо теорія виховання, є перш за все наука доцільна. На жаль, вітчизняна педагогіка до сьогодні не запропонувала таких цілей виховання, шляхи досягнення яких й отримані результати могли б бути однозначно й об'єктивно діагностовані. Чим ширша й значуща мета виховання (всебічний і гармонійний розвиток), тим більш

розпливчастими вони стають і досить важко реалізуються в практичній діяльності.

Завдання технологій виховання:

1. Контекст “виховне завдання – технологія виховання” зводить до мінімуму педагогічні експромти в практичній діяльності й переводить останню на шлях попереднього проектування виховного процесу.

2. Замість окремих розрізнених “виховних заходів” технологія виховання пропонує проект виховного процесу, який визначає зміст і відповідні види діяльності кожного вихованця.

3. Ієрархія цілей (визначення трьох рівнів цілеутворення: глобального – на рівні замовлення суспільства, етапного – на рівні етапів навчання, оперативного – на рівні конкретних виховних завдань) дозволяє досягнути гармонійної взаємодії всіх компонентів виховної системи по горизонталі (у межах одного періоду навчання – навчального року, півріччя, чверті) і по вертикалі (на весь період навчання учня в школі).

4. Позбавитися формалізму. Формалізм у вихованні означає неухвалене, шаблонне ставлення до вихованця чи колективу, а значить однобічність і неадекватність виховних впливів.

Типовими проявами формалізму у вихованні є:

– розрізнений підхід до планування, проведення ізольованих “виховних заходів”;

– поверхнева оцінка виховної роботи;

– показний характер виховної роботи, що суперечить розвиткові вихованця й колективу;

– незавершеність, неповнота виховних впливів, коли вихованець розглядається лише як об’єкт впливу тощо;

– однобічність трактування того чи іншого впливу. Так, бесіда, допущення часто розглядаються як метод лише морального чи естетичного виховання, хоча насправді вони вирішують різні завдання виховання [132].

Завдання виховних технологій:

– виховати інтелектуально розвинуту особистість (цінувати людину за розум, її ділові та людські якості);

– формувати творчу особистість для праці в ринкових умовах, з почуттям особистої гідності, розумінням суті приватної та державної власності;

– виховувати почуття потреби для отримання високих професійних якостей у майбутньому, вміння при необхідності змінювати професію.

Отже, технології виховної роботи передбачають самостійний вибір і використання доступних для сприйняття різноманітних форм і методів виховання, урахування вікових особливостей, здібностей та інтелектуаль-

них можливостей особистості, будуватись на історично обумовлених традиціях виховання людини.

У практичній технології ідея цілісності виховного процесу реалізується шляхом комплексного підходу.

5. Комплексний підхід до виховання в початковій школі

Перед сучасною школою стає завдання перегляду, утримання, удосконалення методики та організації виховної роботи, застосування комплексного підходу до процесу технологізації виховання.

Необхідність здійснення комплексного підходу до виховання знайшло певний розвиток у теорії й практиці вітчизняної педагогіки. Так, у теорії педагогіки комплексний підхід до виховання отримав обґрунтування як один із провідних принципів виховання.

Комплексний підхід у вихованні ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів.

Утілення його в життя передбачає:

- єдність мети, завдань і змісту виховання;
- єдність форм, методів і прийомів виховання;
- єдність виховних впливів школи, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації, вулиці;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- єдність виховання й самовиховання;
- постійне вивчення рівня вихованості учня й коригування виховної роботи.

Комплексний підхід (від лат. *complexus* – поєднання, зв'язок) до виховання передбачає діалектичне забезпечення єдності вимог у системі всебічного гармонійного виховання (морального, розумового, трудового, естетичного та фізичного), а також єдності й узгодженості форм, засобів і методів впливу на особистість з боку різних соціальних інституцій (сім'ї, загальноосвітніх та професійних закладів, дошкільних і позашкільних виховних закладів, засобів масової інформації) [91].

Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу і взаємодії. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька функцій:

- 1) орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості;
- 2) здійснює всебічний розвиток особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань;
- 3) сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності й взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення й супідрядності;

4) підвищує ефективність виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, природно, піднімає його результативність [144].

Між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей. Ефективність виховання врешті-решт визначається тим, що ці залежності й обумовленості враховуються, точніше, здійснюються на практиці.

Сучасні технології виховання реалізують основні функції комплексного підходу шляхом:

1) впливу на свідомість, почуття й поведінку вихованців;

2) органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) й самовиховання особистості;

3) єдності та координації виховних зусиль усіх соціальних інститутів і об'єднань, які займаються вихованням: сім'ї, школи, колективів і груп, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, органів правопорядку та ін.;

4) використання системи конкретних виховних справ, які одночасно вирішують завдання інтелектуального, фізичного, патріотичного, морального, естетичного й екологічного виховання в єдиному виховному процесі;

5) системного підходу до процесу виховання – послідовності й суспільності всіх компонентів виховання, їхніх взаємозв'язків і взаємовпливу;

6) урахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які сприяють чи перешкоджають одержанню найоптимальніших результатів виховної роботи. У виховному процесі, що протікає у формі взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, у ролі таких причин (чинників) виступають:

– уже сформований спосіб життя школяра, який може сприяти розвитку запланованих якостей або (за певних умов) перешкоджати йому;

– умови життя, які спричиняють становлення певного способу життя в межах різних регіонів: національні особливості (національна психологія, характер, свідомість, світогляд) найближчого оточення вихованця;

– традиції, звичаї, обряди; особливості географічного й природного середовища;

– засоби масової інформації й пропаганди;

– рівень розвитку й умови життя колективу, які безпосередньо впливають на особистість школяра (виховна система, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат);

– норми взаємин, що склалися в первинних колективах, позиція учня в системі колективних відносин;

– індивідуальні особливості вихованця.

Сьогодні виховний процес має переходити до становлення в особистості механізму саморегуляції на основі віри й почуття обов'язку. Такий підхід в організації виховної діяльності потребує від педагога введення у виховний процес інноваційних технологій. Серед них належне місце займають інтерактивні техніки й технологія колективного творчого виховання.

6. Інноваційні технології виховання

Педагогічна наука є динамічним феноменом, що активно розвивається, реагуючи на виклики часу. Традиційна школа вже не спроможна задовольнити потреби суспільства, тому для сучасного виховного процесу характерне активне впровадження інновацій. Інноваційний підхід розглядається як необхідна передумова технологізації виховного процесу.

Кожна педагогічна технологія з огляду на свої особливості висуває певні вимоги до особистості педагога, його здібностей і знань, що мають забезпечувати ефективну реалізацію технології.

Педагогічна технологія взаємопов'язана з педагогічною майстерністю. Досконале володіння педагогічною технологією і є вищим рівнем майстерності вчителя. Педагогічна майстерність, з іншого боку, – вищий рівень володіння педагогічною технологією, хоча й не обмежується лише операційним компонентом. У середовищі освітян міцно утвердилася думка, що педагогічна майстерність суто індивідуальна, тому її не можна передати з рук в руки. Однак, виходячи зі співвідношення технології та майстерності, зрозуміло, що педагогічна технологія, якою можна опанувати, як і будь-яка інша, не тільки опосередковується, але й визначається особистісними параметрами педагога. Одна й та ж технологія може здійснюватися різними вчителями, де і будуть виявлятися їхній професіоналізм і педагогічна майстерність.

Сучасні дослідники довели, що науково обґрунтовані та якісно розроблені освітні технології допомагають педагогу досягати запланованого результату професійної діяльності з максимальним ступенем наближеності. Але у сфері освіти (на відміну від виробничої) багато залежить і від фахівця, що використовує ту чи іншу технологію. Тому особистість учителя, його культура, професіоналізм, інтуїція – усе це умови успішності застосування будь-якої освітньої технології.

Озброєння педагога вміннями самостійного аналізу своєї діяльності, а також аналізу, відбору, розробки освітніх технологій – важлива науково-методична проблема, яку необхідно вирішувати спільно.

До пріоритетних інноваційних технологій виховання можна віднести такі:

- Гуманно-особистісна технологія (Ш.О.Амонашвілі).

- Технологія “Екологія і діалектика” (Л.В.Тарасов).
- Вальдорфська педагогіка (Р.Штейнер).
- Технологія вільної праці (С.Френе).
- Технологія саморозвитку (М.Монтессорі).
- Технологія організації розвиваючих видів діяльності.
- Технологія педагогічного спілкування.
- Проектна технологія.
- Технологія колективного творчого виховання.
- Технологія створення ситуації успіху.
- Сугестивна технологія.

Розкриємо сутність технологій, які найчастіше застосовують у сучасному виховному процесі.

Гуманно-особистісна технологія Ш.А.Амонашвілі

Амонашвілі Шалва Олександрович – академік Російської академії наук, відомий радянський і грузинський педагог, учений і практик. Розробив і втілює у своїй експериментальній школі педагогіку співробітництва, особистісний підхід, оригінальні методики навчання мови й математики. Своєрідним підсумком його педагогічної діяльності є технологія “Школа життя”, викладена в його “Трактаті про початковий рівень освіти, заснованої на принципах гуманно-особистісної педагогіки” [5].

Класифікаційні параметри технології Ш.О.Амонашвілі

За рівнем застосування: загальнопедагогічна.

За філософською основою: гуманістична + релігійна.

За основним фактором розвитку: соціогенна + біогенна.

За концепцією засвоєння: асоціативно-рефлекторна.

За орієнтацією на особистісні структури: емоційно-моральна.

За характером змісту: навчальна + виховна, світська з елементами релігійної культури, гуманітарна, загальноосвітня, людино-орієнтована.

За видами організаційних форм: традиційна класно-урочна з елементами диференціації та індивідуалізації.

За підходом до дитини: гуманно-особистісна, педагогіка співробітництва.

За переважаними методами: пояснювально-ілюстративна, ігрова з елементами проблемності, творчості.

За категорією учнів: масова здійснюється на основі особистісного підходу до дітей.

Цільові орієнтації:

- Сприяти становленню, розвитку й вихованню в дитини шляхетної людини через розкриття її особистісних якостей.
- Шляхетність душі й серця дитини.
- Розвиток і становлення пізнавальних інтересів дитини.

- Ідеал виховання – самовиховання.
- Основні концептуальні положення
- Усі положення особистісного підходу педагогіки співробітництва.
 - Дитина як явище несе в собі життєву місію, якій вона має служити.
 - Дитина – вище творіння природи й космосу й несе в собі їхні риси – могутність і безмежність.
 - Цілісна психіка дитини включає три пристрасті: пристрасть до розвитку, до дорослішання й до свободи.

Оцінювання діяльності дітей

Особливу роль у технології Ш.А.Амонашвілі відіграє оцінювання діяльності дитини. Використання оцінок дуже обмежене, бо оцінки – це “милиці кульгавої педагогіки”; замість кількісної оцінки – якісне оцінювання: характеристика, пакет результатів, навчання самоаналізу, самооцінки.

“Екологія і діалектика” (Л.В.Тарасов)

Тарасов Лев Васильович – кандидат педагогічних наук, професор.

Термін екологія підкреслює орієнтацію навчально-виховного процесу на реальне життя, на проблеми, які необхідно вирішувати людству, насамперед – екологічну дилему: або загинути разом із природою, або відшукати шляхи спільної еволюції.

Термін “діалектика” підкреслює орієнтацію школи на діалектичний, розвиваючий розподіл усіх видів діяльності та мислення.

Технологія “Екологія і діалектика” використовує в комплексі багато інновацій у педагогіці і психології. Її можна застосовувати в школах з різними виховними системами.

Класифікаційні параметри технології

За рівнем застосування: загальнопедагогічна.

За філософською основою: діалектична.

За основним фактором розвитку: соціогенна.

За концепцією засвоєння: асоціативно-рефлекторна.

За характером змісту: навчальна + виховна, світська, загальноосвітня, технократична.

За типом управління: сучасна традиційна.

За видом організаційних форм: класно-урочна, академічна.

За типом підходу до дитини: особистісно-орієнтована + соціоцентрична.

За переважаючими методами: пояснювально-ілюстративна + проблемна.

За категорією учнів: масова.

Цільові орієнтації

Ранній і всебічний розвиток дітей.

Розвиток екологічного та діалектичного мислення.

Завершення загальноосвітнього етапу навчання 9-м класом.

Перехід на старші ступені на профільне навчання (ліцей), що забезпечує серйозну професійну підготовку.

Особливості змісту

Головною особливістю технології “Екологія і діалектика” є перебудова змісту освіти в напрямках гуманізації, діалектизації та інтеграції.

Для початкової школи характерне раннє навчання іноземної мови, насичення початкової школи заняттями художньо-естетичного плану. У I–IV класах вивчається інтегративний предмет “Людина і навколишній світ”, що увібрав у себе різноманітні відомості з багатьох областей – географії, включаючи краєзнавство, біології, геології, фізики, астрономії, техніки, хімії, історії, екології. Фактично, це не один навчальний предмет, а послідовність із шести цілком самостійних інтегративних предметів, кожен з яких розвиває свою тему:

у I класі – “Світ знайомий і незнайомий”;

у II класі – “Світ гарний і поганий”;

у III класі – “Світ мінливий і постійний”;

у IV класі – “Світ таємничий і пізнаваний”.

У цілому предмет “Навколишній світ” вирішує ряд дуже важливих завдань – реалізувати раннє формування багатьох природничо-наукових понять, дає уявлення про картину світу в цілому й місце людини в ньому, забезпечує серйозну підготовку до подальшого вивчення природничих предметів і, більше того, збуджує інтерес до їх вивчення. У технології “Екологія і діалектика” головною є не методичний, а змістовний бік.

Вальдорфська педагогіка (Р.Штейнер)

Штейнер Рудольф (1861–1925) – німецький філософ і педагог, автор системи шкільної освіти, що отримала назву вальдорфської від назви місцевої фабрики “Вал’дорф-Асторія”, за якої була організована школа. Р.Штейнер утілював у своїй школі розроблене ним філософське вчення – антропософію, відповідно до якої розвиток здібності до пізнання приводить людину до досконалості.

Отже, у Вальдорфській педагогіці дитина – істота духовна, яка має, окрім фізичного тіла, ще й душу – божественне начало. Дитина – Божа частина – приходить на землю з певною місією. Вивільнити душу дитини, дати здійснитися цій місії – основне завдання школи. Вальдорфська педагогіка є однією з різновидів утілення ідей “вільного виховання” й “гуманістичної педагогіки”. Вона може бути охарактеризована як система самопізнання й саморозвитку індивідуальності за умов партнерства з учителем, у поєднанні чуттєвого й надчуттєвого досвіду.

Класифікаційні параметри

За рівнем застосування: загальнопедагогічна.

За філософською основою: антропософська.

За основним фактором розвитку: біогенна.

За концепцією засвоєння: асоціативно-рефлекторна + гештальт.

За характером змісту: навчання + виховання, релігійна, загально-освітня, гуманістична.

За типом управління: система “репетитор” + система малих груп.

За типом організаційних форм: альтернативна, клуб + академія, індивідуальні + групові, диференціація.

За типом підходу до дитини: особистісно орієнтована з неформальним лідерством педагога.

За переважаючим методом: гра + діалог + творчість.

За категорією учнів: усі категорії, без селекції.

Цільові орієнтації

Виховання покликане сформувати цілісну особистість, яка:

– прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самореалізація, самоактуалізація);

– відкрита для сприйняття нового досвіду;

– здатна на усвідомлений і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

Концептуальні положення

• Природовідповідність: розвиток відбувається за заздалегідь заданою, генетично детермінованою програмою, йде попереду навчання й означає його; спонтанність вільного розвитку природних задатків; “виходячи з дитини”, створення максимально сприятливих умов для виявлення природних здібностей дитини.

• Вільне виховання та навчання. Усі без примусу, без насильства: духовного й тілесного.

• Свобода як засіб виховання.

• Виховання й навчання пристосовуються до дитини, а не вона до них.

• Дитина в процесі навчання сама проходить, досягає всі етапи розвитку людства. Тому не треба обмежувати “дитинство”, інтелектуалізувати розвиток завчасно.

• Навчання невіддільне від виховання: всяке навчання є одночасно й вихованням певних якостей особистості.

• Екологія здоров’я, культ здоров’я.

• Культ творчості, творчої особистості, розвиток індивідуальності засобами мистецтва.

• Наслідування як засіб навчання.

- З'єднання європейської та східної культур: учення Христа й уявлення про особистість як сукупність фізичного тіла та ефірного, астрального.

- Єдність розвитку розуму, серця й руки.
- Опора на авторитет педагога, школа одного вчителя на 8–9 років (щоб уникнути стресів).
- Школа для всіх, єдине життя педагогів і учнів.

Особливості змісту

- Гармонійне поєднання інтелектуального, естетичного й практично-трудового аспектів освіти.
- Широке додаткове просвітництво (музеї, театр та ін.).
- Міжпредметні зв'язки.
- Обов'язкові предмети мистецтва: живопис, евритмія (мистецтво виразних рухів) та зображення форм (складні візерунки, графіки), музика (гра на флейті).

Велика роль відводиться трудовому вихованню. Особливості утримання за класами – навчання “за епохами”.

Особливості технології

- Педагогіка відносин, а не вимог.
- Метод занурення, “епохальна” методика.
- Індивідуалізація (облік просування особистості в розвитку).
- Відсутність поділу на класну й позакласну роботу.
- Учень підводиться до відкриття особистісної значущості й на цій основі мотиваційно освоює зміст предметів (областей).

- Заперечення оцінки.

Позиція учня:

- дитина в центрі педагогічної системи;
- право вибору всього: від форми уроку до його плану;
- право дитини на помилки;
- свобода вибору;
- право на вільний творчий пошук;
- відносини відповідальної залежності з колективом.

Позиція вчителя:

- діяльність учителя є пріоритетом, учитель веде дітей протягом 8 років з усіх предметів;
- учитель – старший товариш;
- з дітьми до предмета, а не з предметом до дітей;
- приймати дитину такою, якою вона є (усі діти талановиті).

Позиція Р.Штейнера щодо релігійного виховання: вільне християнське виховання, яке знаходиться поза загальним розпорядком школи, ведеться як приватне навчання в її рамках.

Дуже важливими сторонами вальдорфської педагогіки є увага до здоров'я дітей, учительське, батьківське самоврядування.

У реалізації технології Вальдорфської педагогіки важливу роль відіграє педагог. Адже вихователь за цією технологією не лише професія, а скоріше – спосіб життя. Учитель повинен розуміти кожную дитину, добре знати її індивідуальні особливості, темперамент, здібності, нахили та можливості. Педагог, який працює за цією технологією, повинен уміти грати на музичних інструментах, малювати, танцювати, шити ляльки, влаштовувати театральні постановки. Головні вимоги до вихователя – володіння психологічною грамотністю й культурою, розвинутою емпатією й толерантністю, любов до дітей і педагогічної професії.

Технологія вільної праці (С.Френе)

Френе Селестен (1896–1966) – видатний французький педагог і мислитель, сільський учитель з містечка Вані. Приєднавшись на початку ХХ століття до руху за нове виховання, він створив і до кінця життя керував експериментальною сільською початковою школою, де й реалізував свою альтернативну технологію.

Класифікаційні параметри технології

За рівнем застосування: загальнопедагогічна.

За основним фактором розвитку: біогенна + соціогенна.

За концепцією засвоєння: асоціативно-рефлекторна.

За характером змісту: виховуюча + навчальна, світська, гуманістична, загальноосвітня.

За типом управління пізнавальною діяльністю: система малих груп.

За типом організаційних форм: альтернативна.

За підходом до дитини: антропоцентрична.

За переважаючим методом: проблемна, розвивається самостійно.

За напрямом модернізації: альтернативна.

За категорією учнів: масова.

Цільові орієнтації

- Усебічне виховання.
- Концептуальні положення.
- Велика увага приділяється шкільному самоврядуванню.

Особливості організації

У школі Френе немає чистого навчання чи виховання, а є вирішення проблем, спроби, експериментування, аналіз, порівняння:

- немає домашнього завдання, але постійно задаються питання – вдома, на вулиці, у школі;

- немає помилок – бувають непорозуміння, розібравшись у яких спільно з усіма, можна їх не допускати;
- немає програм, але є індивідуальні та групові плани;
- немає традиційного вчителя, але вчать самі форми організації спільної справи, спроектовані педагогом спільно з дітьми;
- педагог нікого не виховує, не розвиває, а бере участь у вирішенні спільних проблем;
- немає правил, але класом правлять прийняті самими дітьми норми співжиття [25].

Технологія саморозвитку (М.Монтессорі)

Монтессорі Марія (1870–1952) – італійський педагог, реалізувала ідеї вільного виховання та раннього розвитку в дитячому садку й у початковій школі. Технологія саморозвитку була створена як альтернатива муштрі й догматизму в навчанні, поширеним у кінці ХІХ століття. М.Монтессорі сприйняла дитину як істоту, здатну до самостійного розвитку, і визначила головним завданням школи – постачати “їжу” для природного процесу саморозвитку, створювати навколишнє середовище, яке сприяло б йому.

Класифікаційні параметри

За рівнем застосування: загальнопедагогічна.

За філософською основою: антропософська.

За основним фактором розвитку: біогенна + психогенна.

За концепцією засвоєння: асоціативно-рефлекторна + гештальт.

За характером змісту: виховна + навчальна, світська, загальноосвітня, гуманістична.

За типом управління пізнавальною діяльністю: система малих груп + “консультант” + “репетитор”.

За типом організаційних форм: альтернативна, клубна, індивідуальна + групова.

За підходом до дитини: антропоцентрична.

За переважаючим методом: ігрова + творча.

За напрямком модернізації: природовідповідна.

За категорією учнів: усі категорії.

Цільові орієнтації

- Усебічний розвиток.
- Виховання самостійності.
- Поєднання у свідомості дитини предметного світу й розумової діяльності.

Концептуальні положення:

- Виховання повинно проходити абсолютно природно відповідно до розвитку – дитина сама себе розвиває.

- Звернення дитини до вчителя “Допоможи мені це зробити самому” – девіз педагогіки Монтесорі.
- Облік сензитивності й спонтанності розвитку.
- Єдність індивідуального й соціального розвитку.
- У розумі немає нічого такого, чого раніше не було б у відчуттях.

Особливості змісту

Ідея виховуючого (культурно-розвиваючого, педагогічного) середовища. Сили розвитку закладені в дитині, але вони можуть не реалізуватися, якщо не буде підготовленого середовища. При створенні його враховується, перш за все, сензитивність – найвища сприйнятливість до тих чи інших зовнішніх явищ. Монтесорі-матеріали є частиною педагогічного підготовчого середовища, яке спонукає дитину виявити можливості його власного розвитку через самодіяльність, відповідну його індивідуальності, і відповідає прагненню дитини до руху [48].

Володіння технологією Марії Монтесорі потребує від вихователя постійного напруження, розуміння психології дитини, вміння знайти індивідуальний підхід, бути уважним і спостережливим, уміти проводити дослідження. Педагог у цій технології нічого не робить за дитину, а допомагає досягти всього самостійно. Так школярі вчаться бути незалежними й нести відповідальність за власні вчинки.

Технологія організації розвиваючих видів діяльності

Універсальним вихідним методом й основою технології організації розвиваючих видів діяльності є педагогічна вимога. Педагогічна вимога не втрачає свого призначення у зв'язку зі зміною самої філософії освіти, оскільки цілком узгоджується із пріоритетністю суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічному процесі. Опановуючи конкретну технологію організації розвиваючих видів діяльності дітей, важливо мати на увазі, що педагогічна вимога у своєму розвитку має проходити закономірний ряд ступенів: від первинного до вихідного, від нього до вимоги-правила, далі до вимоги-норми й на завершення переростати у вимогу-принцип.

Технологія організації розвиваючої діяльності школярів за типом рефлексивного управління на відміну від авторитарного передбачає постановку виховання в позицію активного суб'єкта пізнання, спілкування, праці та соціального оцінювання, що здійснюються в загальній системі колективної роботи; розвиток здатності учня до самоуправління (саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю власної діяльності); організацію педагогічного процесу як рішення навчально-пізнавальних та інших завдань (проблем) на основі творчої взаємодії (діалогу) педагогів і вихованців.

Технологія педагогічного спілкування

Продуктивність педагогічної діяльності багато в чому зумовлюється рівнем оволодіння вчителем технологією педагогічного спілкування. Аналіз педагогічної практики показує, що багато серйозних труднощів у вирішенні завдань виховання виникають через невміння вчителя правильно організувати спілкування з дітьми. Якби класифікації методів виховання не пропонувалися, вплив педагога на особистість школяра здійснюється тільки через живе й безпосереднє спілкування з вихованцями [48].

Виховання буде ефективним у тому випадку, якщо в дитини викликано позитивне ставлення до того, що ми хочемо в нього виховати. При цьому певне ставлення особистості молодшого школяра завжди формується через сформований механізм спілкування. Ось чому перед кожним учителем стоїть завдання оволодіння технологією педагогічного спілкування. Незнання технології приводить до того, що комунікативні дії здійснюються шляхом проб і помилок.

Педагогічне спілкування має динаміку, яка відповідає логіці педагогічного процесу (задум, утілення задуму, аналіз й оцінка). Звідси і його стадії:

- 1) моделювання майбутнього спілкування в процесі підготовки до уроку або виховного заходу (прогностичний етап);
- 2) організація безпосереднього спілкування (початковий період спілкування) – “комунікативна атака”;
- 3) управління спілкуванням у педагогічному процесі;
- 4) аналіз здійсненої технології спілкування й моделювання нової для вирішення іншого педагогічного завдання.

Вищеназвані стадії характеризують поетапне розгортання педагогічного спілкування.

Технологія організації колективної життєдіяльності дітей

Формування загальношкільних і класних колективів – завдання педагогів. Відома його методика, виділені стадії розвитку колективу за характером вимог, які ставить педагог.

На першій стадії педагог організовує життя й діяльність групи, пояснює цілі й зміст діяльності, пред’являючи чіткі, рішучі вимоги.

На другій стадії, коли вимоги педагога підтримуються колективом, ця найбільш свідома частина групи пред’являє вимоги до товаришів.

На третьому етапі розвитку більша частина членів групи ставить вимоги до товаришів, до себе й допомагає педагогам коректувати розвиток кожного. У процесі розвитку колективу змінюються стосунки його членів до цілей та діяльності, один до одного, розробляються загальні цінності й традиції.

Методика створення й виховання колективу базується на залученні учнів до спільної діяльності на спеціальних прийомах стимулювання діяльності, згуртування групи.

До них належать:

- уміла постановка вимог до учнів;
- виховання учнівського активу з допомогою консультування, психологічної підтримки, обміну досвідом, організації й контролю;
- організація перспективи життя (система перспективних ліній за А.Макаренком) – організація завтрашньої радості: постановка близьких, середніх і далеких цілей, які стимулюють рух, розвиток колективу. Наприклад, свято закінчення навчального року й великий багатоденний похід;
- принцип паралельної дії;
- створення традицій;
- оптимістичний мажорний тон, почуття впевненості, захищеності кожного члена колективу;
- принцип відповідальної залежності в колективі.

Ці стосунки переважно мають характер ділової співпраці. Поряд з ними існують міжособистісні – стосунки вибіркового характеру, побудовані на взаємній симпатії, інтересах, дружбі, почуттях.

Тому теорію й методику колективного виховання необхідно бачити в історичній перспективі. Поряд з розвитком колективістських стосунків учителю необхідно займатись індивідуальним вихованням і формувати в дітей психологічні знання й уміння взаємодіяти, емпатію, культуру спілкування, взаємоповагу, етику міжособистісних стосунків. Для цього потрібно використовувати не тільки педагогічні методи, але й психологічні, психотерапевтичні методики: рольові ігри, аналіз ситуації, групові дискусії. Такий підхід збагачує теорію колективу, знижує негативний ефект колективного виховання, який проявляється при його догматизації.

Дослідник І.Підласий розглядає три основні технології:

- продуктивна педагогічна технологія (традиційна технологія);
- технологія співробітництва (партнерства);
- поблажлива педагогічна технологія (особистісно орієнтоване навчання й виховання) [134].

Сучасна педагогіка переживає період переосмислення підходів, відмови від усталених традицій і стереотипів. Прагнення оптимізувати виховний процес зумовило появу нових і вдосконалення вже існуючих педагогічних технологій, подальший розвиток яких пов'язаний із реалізацією сучасної концепції освіти й виховання.

Будь-яка творча діяльність учителя може бути мистецтвом або технологією. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія – на закономірностях науки. З мистецтва все починається, технологією закінчується, щоб потім усе почалося спочатку.

Педагог-інноватор усвідомлює свою педагогічну місію – змінити на краще якість життя своїх вихованців. Він дбає не тільки про навчання та виховання – він хоче відкрити дітям можливості творчого розвитку. Педагог-інноватор готовий до пошуку, прагне до вдосконалення, ініціативний, активний, креативний, компетентний. Серед особистісних показників виділяють також проектно-конструктивну свідомість [5]. Педагог-інноватор знаходиться в постійному пошуку нових ідей, здатний їх оцінити, творчо використовує те, що придатне, у своїй роботі, може створити свій творчий проект, свою освітню технологію. К.Крутій визначає інноваційну діяльність як метод пізнання, за допомогою якого в природних або штучно створених умовах, що контролюються й керуються, досліджується освітнє явище, прогнозується новий спосіб розв'язання педагогічного завдання або проблеми. Цілеспрямованість інноваційної діяльності, на думку дослідниці, зумовлюється:

- об'єктивними потребами суспільства в оновленні роботи закладу; соціальним замовленням, виявленим органами управління освіти в результаті наукового прогнозу;
- реальними умовами й можливостями в даний період її розвитку;
- інтересами керівників, педагогів – тих, хто буде організовувати й проводити інноваційну діяльність [3].

В інноваційній школі вчителю необхідно створити такі умови, щоб кожна дитина почувала себе там комфортно, незалежно від її індивідуальних психофізіологічних особливостей, здібностей і нахилів. У центр уваги необхідно поставити фізичне, психічне й моральне здоров'я учнів. Використовуючи знання з психології, необхідно створити умови для того, щоб у дитини виникло внутрішнє бажання творити себе, а це, як відомо, показник найвищого рівня виховання.

Важливою ознакою інноваційного виховного середовища є наявність системи використання перспективних педагогічних технологій для забезпечення якісної освіти школярів [6].

В арсеналі нинішніх педагогів є безліч нових форм, методів, технологій виховання, але в їхній основі – особистісно-орієнтований підхід до виховання. До найбільш розповсюджених належать:

- технологія виховання духовної культури школяра, педагогічне умовляння;
- технологія інтегрованого виховання;
- технологія розвивального виховання;

- виховання успішної особистості;
- технологія роботи вчителя-вихователя з однією дитиною;
- технологія тьюторської підтримки та супроводу дитини;
- технологія нейролінгвістичного програмування;
- технологія “Педагогічна підтримка”;
- технологія рефлексивного самовиховання;
- інтерактивні технології виховання;
- нові інформаційні технології та ін.

Ігровими технологіями є казкотерапія, психокорекційне малювання, технологія “Виховувати, граючи – грати, виховуючи”, технологія “Нова цивілізація”, технологія виховання рольовими іграми тощо. Серед трудових виділяємо технологію “Трудові справи для школи та рідного міста (села)”, серед природоохоронних – “Школу природи”, “Екологічну школу”. Технологіями для дозвілля вважаємо технологію “Школа, відкрита соціуму”, “Школа життєтворчості”, технологію міжвікового виховання та ін. До гуртків за інтересами, нахилами, здібностями належить технологія виховання та розвитку дітей за інтересами.

В основу сучасних технологій покладено особистісно-орієнтований підхід, який зумовлений пріоритетом особистості дитини, її гармонійного розвитку в умовах існуючої освітньої системи й передбачає трансформацію виховання у сферу самоствердження особистості. Особистісно-орієнтоване виховання – це виховання, метою якого є процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб’єктивності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення.

У роботі загальноосвітніх шкіл, гімназій використовують різні варіанти організації виховного процесу. Учитель, класний керівник мають право розробляти власні педагогічні технології або використовувати вже відомі, які пройшли апробацію в інших навчальних закладах.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність понять “освітня технологія”, “педагогічна технологія”, “виховна технологія”. Що в них є спільного та відмінного?
2. Охарактеризуйте історичні аспекти розвитку педагогічних технологій.
3. Хто вперше вжив термін “педагогічна технологія”?
4. Що це за наука – педологія?
5. Назвіть основні критерії технологічності.
6. До основних елементів виховної технології належать: ...
7. Дайте характеристику комплексного підходу до виховання.

Запитання й завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняття “педагогічна технологія”.
2. Розкрийте причини труднощів у впровадженні нових педагогічних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах.
3. Чи можлива технологізація виховного процесу?
4. З якими новаторськими методиками організації виховного процесу в школі ви знайомі? Презентуйте одну з них.
5. Завдання технологій виховання на сучасному етапі розвитку школи.
6. Охарактеризуйте інноваційні технології виховання.

Література

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М., 1989.
2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К., 1996.
3. Бондаревская Е. В. 100 понятий личностно-ориентированного воспитания. Глоссарий : [учеб. пособ.] / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д, 2000.
4. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д, 2000.
5. Волкова Н. П. Педагогика : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 206–215.
6. Карпенчук С. Г. Теория і методика виховання : [навч. посіб.] / С. Г. Карпенчук. – К., 1997.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе / М. В. Кларин. – М., 1989.
8. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – Ч. 2. – М., 1997. – 246 с.
9. Коротов М. В. Педагогическое требование / М. В. Коротов. – М., 1966.
10. Красовицький М. Ю. Практична педагогіка виховання / М. Ю. Красовицький. – К., 2000. – С. 81–108.
11. Кукушин В. С. Теория и методика воспитательной работы : [учеб. пособ.] / В. С. Кукушин. – Ростов н/Д : МарТ, 2002. – 320 с.
12. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : [навч. посіб.] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-вид. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
13. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О. В. Матвієнко. – К. : ВД, 2006. – 346 с.
14. Методика виховної роботи : [навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл.] / Суходольська Л. В., Фіцула М. М. – Тернопіль, 1998. – 134 с.
15. Методика воспитательной работы / [под. ред. В. А. Сластенина]. – М., 2002.
16. Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. А. Монахов // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 26–31.

17. Назарова Т. С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? / Т. С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 20–27.
18. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : [навч. посіб.] / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.
19. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : [метод. рек.]. – К., 2011. – 48 с.
20. Педагогика : [учеб. пособ. для студ. пед. учеб. завед.] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 4-е изд. – М., 2002.
21. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М., 2000.
22. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.
23. Саранцев Г. И. Теория, методика и технология обучения / Г. И. Саранцев // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 19–24.
24. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. – М., 1998.
25. Педагогика / Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. – М., 1997.
26. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К., 1982.
27. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : [навч. посіб.] / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
28. Трухін І. О. Психолого-технологічні основи шкільного виховання : [навч. посіб. для студ. пед. ВНЗ] / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 406 с.
29. Щуркова Н. Е. Педагогические технологии / Н. Е. Щуркова. – М., 1986. – 186 с.

Тема 7. Методи виховного впливу педагога на вихованців

План

1. Методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість молодшого школяра.
2. Характеристика методів виховного впливу педагога на вихованців.
3. Шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців.

Основні педагогічні поняття:

метод виховання, прийом виховання, засіб виховання, розповідь, лекція, бесіда, диспут, дискусія, переконання, навіювання, ситуація успіху, позитивна реакція педагога, негативна реакція педагога, покарання, організація змагання вихованців, вправління, контроль, корекція поведінки вихованців, самовиховання, консультативна допомога.

Рекомендована література: 9, 11, 15, 24, 39, 50, 67, 88, 94, 123, 165, 166, 215, 216.

Трактуючи проблему виховання, неминуче стикаємось з питанням: Як виховувати, щоб наші зусилля дали бажані результати? Це питання – методів. І прагнемо знайти тут комога простішу відповідь, хоча в іншому випадку визнаємо істину, що у вихованні простих рецептів і рішень не буває.

О. Вишневський

1. Методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість молодшого школяра

Вибір засобів і способів педагогічних впливів насамперед повинен орієнтуватися на учня як головну дійову особу педагогічного процесу, на становлення його духовної, моральної, емоційно-вольової, інтелектуальної сфер, проектування нових рівнів його психічного розвитку, нових зон найближчого розвитку.

Проблемами вдосконалення організаційних форм і методів навчання й виховання займались Я.-А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, Г.С.Сковорода, О.Т.Ващенко. У минулому питання вдосконалення організаційних форм і методів розглядалися в роботах А.М.Алексюк, Ю.К.Чабанського, В.О.Онищука, О.Я.Савченко, І.Ф.Варламова.

Ефективність та успіх виховання залежить від багатьох причин і насамперед від застосування правильних методів.

Метод (від гр. – шлях дослідження, спосіб пізнання) – це спосіб пізнання дійсності та її відтворення в мисленні, невід’ємний компонент виховного процесу. У найширшому розумінні це шляхи, завдяки яким реалізуються як загальні цілі виховання, зумовлені суспільством, так і конкретні завдання педагогіки.

Метод виховання (від гр. *methodos* – шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження) – шлях досягнення поставленої мети виховання, спосіб практичної діяльності педагога, який використовується для вироблення в школярів якостей, завданих метою виховання.

Методи виховання – способи взаємопов’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

Методи виховання в початковій школі – це способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив учителя на сві-

домість і поведінку молодших школярів, на формування шляхетних якостей і збагачення їх необхідним життєвим досвідом.

Методів виховання в сучасній педагогіці чимало, проте появилися вони не відразу. Та й саме розуміння цього складного педагогічного явища викристалізувалося поступово. Виникають методи емпірично, у процесі практики родинного, шкільного й громадського виховання, у безперервних виховних пошуках батьків, учителів, вихователів і стають предметом надбання відповідно народної та шкільної педагогіки, об'єктом теоретичного аналізу етнопедагогіки й педагогічної науки. Таким чином, сучасні методи виховання становлять сплав винаходів педагогіки народної та професійної [13].

Методи безпосередньо залежать від мети та змісту виховання й спрямовані на формування й удосконалення особистості. Тому важливою умовою ефективного використання методів виховання є врахування рівня розвитку вихованців, що залежать також від рівня сформованості й зрілості колективу. Використання того чи іншого методу виховання залежить і від конкретної педагогічної ситуації.

У теорії методів існує також поняття прийому як часткове вираження методу, що актуалізує його дію за певних конкретних обставин. По відношенню до методу прийом має частковий, підпорядкований характер. Наприклад, під час навчання дитини виконувати якесь завдання вихователь вдається до прийому показу трудової дії, що розкриває точність виконання операцій. При розкритті моральної норми використовується прийом конкретизації через посилення на художні образи, вірцеві вчинки, народні перекази, легенди тощо. Якщо методи виховання розглядати як систему, то прийоми в ній стануть підсистемою. Виховна ефективність методів підвищується, якщо під час застосування методу використовують педагогічні прийоми.

Прийом виховання – частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації.

Прийоми виховання – це складова частина методів виховання, тобто педагогічно оформлені дії, через які на учня здійснюються зовнішні впливи і які змінюють його погляди, мотиви та поведінку. У результаті активізуються резервні можливості вихованця і він починає діяти певним чином.

Існують різні класифікації прийомів виховання. В основу запропонованого варіанта покладені способи, за допомогою яких педагог домагається змін у взаєминах з учнями та оточуючими.

Перша група прийомів пов'язана з організацією діяльності й спілкування дітей у класі. Сюди можна віднести такі прийоми:

- “Естафета”. Педагог організовує діяльність вихованців так, щоб до неї могли залучитись учні з різних груп.

- “Взаємодопомога”. Діяльність організується таким чином, щоб від допомоги дітей один одному залежав успіх спільно організованої справи.

- “Акцент на краще”. Педагог у розмові з учнями намагається підкреслити найкращі риси кожного з них. При цьому його оцінка повинна бути об’єктивною й спиратися на конкретні факти.

- “Ламання стереотипів”. Під час бесіди педагог прагне довести до свідомості дітей, що думка більшості не завжди є правильною. Почати таку розмову можна з аналізу того, як часто помиляється зал, підказуючи відповідь гравцеві під час телегри “Хто хоче стати мільйонером?”

- “Історії про себе”. Цей прийом використовується, коли педагог хоче, щоб діти отримали більше інформації один про одного й краще розуміли ближнього. Кожен може скласти історію про себе й попросити друзів програти її як маленьку виставу.

- “Спілкуватися за правилами”. На період виконання творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування й поведінку учнів і визначають, у якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку товаришів. Подібні приписи значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають “статус” усіх його учасників.

- “Загальна думка”. Учні висловлюються на тему відносин з різними групами людей по ланцюжку: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих суджень (коли головним є сама участь в обговоренні кожного учня) переходять до аналітичних, а потім – до проблемних висловлювань через уведення відповідних обмежень (вимог).

- “Корекція позиції”. Цей прийом передбачає тактовну зміну думок учнів, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування з іншими дітьми й перешкоджають виникненню негативної поведінки (нагадування про аналогічні ситуації, повернення до вихідних думок, питання-підказка).

Друга група прийомів пов’язана з організацією діалогу педагога й учня, що сприяє формуванню відношення вихованця до якої-небудь значущої проблеми. У рамках проведення такого діалогу можуть бути використані нижченаведені прийоми:

- “Рольова маска”. Дітям пропонують увійти в роль іншої людини й виступити вже не від свого, а від чийогось імені.

- “Прогнозування розвитку ситуації”. Під час бесіди педагог пропонує висловити припущення про те, як могла б розвиватися та чи інша конфліктна ситуація. При цьому побічно ведеться пошук виходу із ситуації, що склалася.

- “Імпровізація на вільну тему”. Учні обирають тему, яка викликає в них певний інтерес, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують її зміст.

- “Оголення суперечностей”. Позиції учнів з того чи іншого питання розмежовуються в процесі виконання творчого завдання з подальшим зіткненням суперечливих суджень, точок зору про взаємини різних груп людей. Прийом передбачає чітке обмеження розбіжностей у думках, позначення головних ліній, за якими повинно пройти обговорення.

- “Зустрічні питання”. Учні, розділені на групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Поставлені питання й відповіді на них піддаються згодом колективному обговоренню.

Під час застосування педагогічних прийомів педагогу необхідно орієнтуватися на особистий приклад, зміну обставин, звернення до незалежних експертів. Педагог може використовувати безліч педагогічних прийомів, оскільки нові виховні ситуації сприяють появі нових прийомів. Кожен педагог має право використовувати ті прийоми, які відповідають його індивідуальному стилю професійної діяльності, характеру, темпераменту, життєвому та педагогічному досвіду.

Таким чином, прийом виховання – це частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення ситуації чи виховного впливу. Наприклад, бесіда з учнями будується як ціла система прийомів: прийом яскравого початку, прийом звертання до життєвого досвіду дітей, прийоми утримання і переключення уваги, прийом завершення розмови тощо. Знання методів і прийомів виховання, уміння правильно їх обирати й застосовувати є ознакою високої майстерності педагога. Окрім методів і прийомів, у виховній роботі використовують засоби виховання.

Засоби виховання – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі.

Засобами виховання є конкретні предмети матеріальної та духовної культури, які використовуються для розв’язання виховних завдань. До засобів виховання відносять працю, гру, мистецтво, засоби масової інформації, книги, традиції, шкільний режим, пізнання та ін. Універсальними засобами завжди є діяльність і спілкування. Якщо під прийомом розуміють одиничний вплив, то під засобом – сукупність прийомів. Наприклад, праця є засобом виховання, але показ, оцінка праці, вказівка на помилку є прийомом виховання. Спілкування – засіб виховання, а репліка, порівняння – прийоми.

Засоби виховання – це надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва та ін.), форми і види ви-

ховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу.

Засоби виховання – те, що допомагає реалізації методу, доцільно організовані методичні шляхи розв'язання виховних завдань:

- предмети;
- надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо);
- наукова література (наукові посібники, книжки, газети, твори мистецтва);
- засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо);
- слово вчителя;
- види діяльності (навчальна робота, трудова діяльність, праця, ігри, громадська робота, художня самодіяльність, спілкування тощо).

У виховному процесі вихователь має справу із цілою системою методів, а не з одним методом, прийомом чи засобом. Будь-який метод вимагає логічного завершення. Метод не допускає шаблону та повторення.

Вибір методу й ефективно його використання залежать від:

– вікових особливостей школярів та їхнього життєвого досвіду. Так, у виховній роботі з молодшими учнями віддають перевагу бесідам, привчанням та вправам перед переконанням. Диспут і лекцію доцільно використовувати у виховній роботі зі старшокласниками;

– рівня розвитку дитячого колективу. У несформованому колективі педагог використовує метод вимог у категоричній безпосередній формі, а в згуртованому – можна вдатись і до таких методів, як громадська думка, прийом паралельної дії;

– індивідуальних особливостей школярів. На ці особливості слід зважати не лише в індивідуальній виховній роботі, а й під час групових і фронтальних виховних заходів. Адже підібраний педагогом метод виховання повинен передбачати індивідуальні корективи в розвитку особистості;

– поєднання методів формування свідомості та методів формування суспільної поведінки школяра. Підбираючи методи виховання, слід розумно поєднувати методи формування свідомості й методи формування суспільної поведінки з урахуванням принципу виховання єдності свідомості та поведінки;

– ефективності методів виховання, яке забезпечується за умови, що вчитель спирається у своєму виборі на знання психологічних особливостей розвитку молодших школярів. Учень реагує на виховний вплив позитивно, негативно або нейтрально. Це потребує від вихователя доброї фахової підготовки та високого рівня компетентності.

Таким чином, педагогічна категорія “методи виховання” означає способи та прийоми спільної взаємозв’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на оволодіння духовними знаннями, навичками та вміннями, нормами та правилами вихованої поведінки, різнобічний і гармонійний розвиток особистості, формування загальнолюдських, національних і професійних якостей, що визначені цілями виховання та необхідні для повноцінної життєдіяльності [216, 253].

2. Характеристика методів виховного впливу педагога на вихованців

Метод впливу на особистість – це система педагогічних прийомів, що дозволяють вирішувати ті чи інші педагогічні завдання.

Основним критерієм оцінювання виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням. Тому не можна формувати особистість молодшого школяра частинами, а завжди слід підходити до виховання як до цілісної системи.

Досвід показує, що взаємодія вихователя з вихованцями може здійснюватися по-різному, зокрема шляхом:

- безпосереднього впливу на учнів (переконавання, мораль, вимога, наказ, погроза, покарання, заохочення, особистий приклад, авторитет, прохання, порада);
- створення спеціальних умов, ситуацій та обставин, які спонукають вихованця змінити власне ставлення до чого-небудь, висловити свою позицію, здійснити вчинок, проявити характер;
- використання громадської думки (референтної для вихованця групи або колективу), а також думки важливої, значимої для нього людини;
- спільної діяльності вихователя і вихованця (через спілкування й працю);
- навчання або самоосвіти, передачі інформації або соціального досвіду, що здійснюються в колі сім’ї, у процесі міжособистісного або професійного спілкування;
- занурення у світ народних традицій і фольклорної творчості, читання художньої літератури.

Різноманіття форм взаємодії педагога й вихованців зумовлює різноманіття методів виховання та складність їхньої класифікації.

Класифікація методів – це побудована за певними ознаками система методів виховання. Класифікація дозволяє вказати в методах загальне й специфічне, суттєве й випадкове, теоретичне й практичне, сприяючи їх усвідомленому вибору, найефективнішому використанню. Використовуючи класифікацію, педагог не лише чітко уявляє собі систему методів, але й краще розуміє призначення, характерні ознаки різноманітних мето-

дів та їх модифікацій. Класифікація методів виховання впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їхніх взаємин з педагогами й між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти.

У педагогічній науці існує кілька класифікацій виховних методів: Г.І.Щукіної, В.Т.Сластьоніна, М.Д.Ярмаченка, Н.П.Волкової та ін. Класифікація методів виховання впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами й між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти. Тому найбільш поширеною є класифікація Г.І.Щукіної й близька до неї класифікація В.І.Сластьоніна. Щодо четвертої групи методів виховання, то одні вчені сюди відносять методи самовиховання (Н.П.Волкова, В.І.Сластьонін), а інші (М.М.Фіцула) – методи контролю й аналізу рівня вихованості.

Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен з них є структурним елементом цієї системи й у взаємозв'язку з іншими забезпечує ефективність виховного процесу; їх використовують у тісному взаємозв'язку й взаємозалежності. Кожний виховний засіб слід розглядати як частину виховної системи. Методи виховання змінюються, вдосконалюються зі зміною мети виховання, умов, у яких воно здійснюється, віку дитини та ступеня її вихованості.

Метод виховання А.С.Макаренка назвав “інструментом дотику до особистості”. У співробітництві з вихованцями таких “інструментів” педагог може знайти багато. Практика виховання використовує насамперед перевірені шляхи – загальні методи виховання. Проте в багатьох випадках загальні методи виховання можуть виявитися малоефективними.

Взаємодію людей завжди супроводжують глибокі психічні процеси, які під час вирішення завдання впливають певною мірою на внутрішній світ учнів. Вихователь не може їх не враховувати. Тому він шукає нові шляхи, що максимально відповідають конкретним умовам взаємодії, дозволяють швидше і з меншими зусиллями домогтися накресленого результату. Так, в одному випадку він може актуалізувати такий внутрішній механізм, як переконання (коли за допомогою логічних побудов здійснюється вплив на свідомість), у другому – навіювання (коли вплив здійснюється на підсвідомому рівні), у третьому – використати ефект наслідування.

Методи виховання поділяють на загальні (їх застосовують в усіх напрямках виховання) і часткові (використовуються переважно в одному з них – естетичному, моральному чи фізичному), традиційні й нетрадиційні (нестандартні).

Загальні методи можна застосовувати вчителю у всіх видах виховання (наприклад, інформація, бесіда, роз'яснення), а часткові – лише в

деяких (наприклад, гімнастика, гра в теніс домінують тільки у фізичному вихованні).

Традиційні методи – це ті, що обґрунтовані педагогічною наукою й поширені в шкільній практиці виховання учнів початкових класів.

Нетрадиційні (нестандартні) методи виховання будуються на принципах народної педагогіки, презентуючи використання виховної скарбниці народної мудрості в роботі вчителя початкових класів.

У педагогічній науці досить виразно накреслилася лінія на проведення аналізу й класифікації як традиційних, так і нетрадиційних методів виховання. Вдале їх вирішення має теоретичне і практичне значення, бо дозволяє бачити їх повну палітру в системному й динамічному вираженнях, сильні й слабкі функціональні сторони, визначити оптимальні умови їхнього розвитку, спрогнозувати перспективи подальшого педагогічного винахідництва.

Оскільки вчитель початкових класів повинен уміти вправно користуватись у своїй роботі як традиційними, так і нетрадиційними (нестандартними) методами виховання, то й знання їхньої суті й можливостей дії кожного з них для нього обов'язкове.

Виховання характеризується всебічністю змісту та різноманітністю методів. По-різному планують, наприклад, фізичне й естетичне виховання учнів. Проте серед усього розмаїття методів є й такі, що мають особливе значення для всього процесу виховання.

Методика виховання, за влучним зауваженням А.С.Макаренка, не терпить стереотипних рішень і навіть доброго шаблону. Творчий підхід до використання методів – обов'язкова умова успішного виховання. Можливість такого підходу багато в чому залежить від розв'язання теоретичних питань, зокрема класифікації методів виховання. Інакше кажучи, методи виховання – це способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на вирішення насущних виховних завдань. За такого підходу дитина є об'єктом і суб'єктом виховання.

Традиційні методи виховання та їхня класифікація

Щодо функціональної залежності розрізняють такі групи методів виховання:

- методи формування свідомості особистості;
- методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки;
- методи стимулювання діяльності та поведінки;
- методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу.

До групи методів формування свідомості особистості молодшого школяра належать: словесна підгрупа (розповідь, бесіда, лекція, диспут) і метод прикладу.

В основі словесної групи методів знаходиться слово вчителя, яке, за влучним висловом В.О.Сухомлинського, – є тим містком, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність. Застосовуються ці методи з метою формування у вихованців свідомого ставлення до навколишньої дійсності, до своїх обов'язків, норм і правил суспільної поведінки, природи, своєї держави, оточуючих людей, самого себе. У руках педагога слово – такий самий могутній засіб, як і музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця. Як без скрипки немає музики, без фарб і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки.

Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність (В.О.Сухомлинський).

Розповідь – це опис подій і явищ з метою формування свідомості молодшого школяра.

Розповідь – коротке повідомлення про окремі факти навколишньої дійсності шкільного життя, які мають певний виховний зміст і допомагають учням у розумінні тих чи інших моральних цінностей, викликають переживання й спрямовують духовне життя на осмислення своїх дій і поведінки.

Метод розповіді передбачає усний живий і образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Він використовується на всіх етапах виховання. Змінюється лише характер розповіді, її обсяг і час. Якщо в навчанні учнів розповідь переважно застосовується під час вивчення історичних подій, явищ суспільного життя, то у вихованні вона має значно ширше поле застосування. За допомогою розповіді можна змалювати ідеальний образ, навести приклад моральної поведінки, які б були цікавими для школярів, викликали прагнення, бажання наслідувати, спонукали замислитись над певним питанням. У початковій школі це може бути казка, переказ літературного твору.

Види розповіді:

– науково-популярна розповідь (грунтується на аналізі фактичного матеріалу);

– художня розповідь (образний переказ різноманітних фактів, подій, учинків тощо);

– розповідь-опис чи оповідання (послідовний виклад основних ознак, особливостей предметів і явищ довкілля, наприклад, опис історичних подій).

Основні педагогічні вимоги до розповіді:

– пізнавальна та виховна спрямованість;

– достовірність та наукова обґрунтованість фактів;

- достатня кількість яскравих прикладів, які доводять викладені положення; чітка логіка й довідність викладу;
- образність й емоційна забарвленість;
- наявність елементів особистої оцінки й ставлення педагога до змісту матеріалу, який пропонують до обговорення;
- висока культура мовлення педагога (чіткість, доступність, правильність, особистісна забарвленість).

Тема розповіді повинна бути актуальною для класу. Важливою ознакою розповіді є її послідовність, логічність викладу інформації. Ефект буде помітним тоді, коли учні довіряють учителю, готові з ним співпереживати, а відповідна реакція буде очікуваною й позитивною.

Орієнтовна структура розповіді в початковій школі:

- вступ;
- опис сюжету;
- обговорення сюжету;
- висновки та узагальнення.

Розповідь – це чітко спрямована мовна дія, тому її зміст повинен описуватися через відношення між мовцем й адресатом. Під час розповіді мовець і слухач виступають в однотипних ролях – товаришів, приятелів, друзів, знайомих. Існування товариських, невимушених відносин між особами створює передумову для виникнення ситуації розповіді.

Розповідь про події й випадки свого власного життя приводить до формування в адресата бази фактичних знань про того, хто розповідає. Що ж до розповіді про третю особу, то її наслідком є виявлення збігів чи розбіжностей поглядів у комунікантів стосовно неї. Так, розповідь сприяє утворенню у співбесідників загального фрагмента системи оцінок. Предметом розповіді може бути й об'єкт, локалізований поза мікросвітом комунікантів. Для успішності розповіді в цьому випадку важливо, щоб вона була цікавою для адресата. Для цього найкраще підходять захоплюючі, розважальні розповіді.

Пояснення – найбільш поширений метод тлумачення явищ, подій, правил і норм поведінки, розкриття соціального, морального, естетичного змісту вимог до дитини, вчинків, подій, явищ, допомога в оцінці учнями людських взаємин.

Роз'яснення застосовують лише тоді, коли вихованцю потрібно розтлумачити нову моральну норму, так чи інакше вплинути на його свідомість. Його мета – розкрити соціальний, моральний, естетичний зміст тих чи інших вимог до дитини, вчинків, подій, явищ, допомогти їй правильно оцінити поведінку та людські стосунки.

Бесіда – це обґрунтування вчителем життєво важливої теми, формування питань, які спонукають до розмови, залучення учнів до оцінювання подій, учинків, явищ суспільного життя, до вироблення правиль-

ного ставлення до навколишньої дійсності, своїх громадських і моральних обов'язків.

Бесіда – організоване вчителем разом з учнями обговорення проблем етики, естетики, суспільного життя, подій у житті класу, школи, які хвилюють учнів та відповідають визначеним цілям їх виховання.

Під час проведення бесіди вихователю необхідно спиратися на особистий досвід учнів, їхні справи, вчинки.

Орієнтовна структура бесіди в початковій школі:

- повідомлення теми бесіди;
- підготовка бесіди, вивчення проблеми;
- розробка плану бесіди;
- розповідь учителя;
- обговорення всіма учнями класу змісту бесіди;
- інформація учнів, які заздалегідь готувалися до бесіди й вивчали проблему самостійно;
- підведення підсумків бесіди.

Бесіди повинні бути неповторними, ретельно підготовленими, добре організованими. Потрібно підвести учнів до самостійних висновків, менше говорити самому, а більше спрямовувати й поправляти учнів. Особливо складними є індивідуальні бесіди. З молодшими школярами бесіди потрібно проводити індуктивним методом (від конкретних учинків до узагальнення).

Високої професійності потребують індивідуальні етичні бесіди з порушником дисципліни. Дуже важливо, щоб під час бесіди не виник психологічний бар'єр. Якщо учень неправильно розуміє ситуацію, необхідно тактовно, не принижуючи його гідності, пояснити, що він помиляється. У присутності товаришів бесіда повинна бути короткою, діловою, спокійною, без іронії чи зарозумілості. Вихованець лише тоді відгукнеться на заклик вихователя, коли відчує, що обговорювана проблема дійсно хвилює його наставника, що він уболіває за справу й хоче допомогти. Якщо вихователь зуміє надати індивідуальній бесіді задушевного характеру, то він може розраховувати на повний успіх. З віком, коли учні навчаються аналізувати факти поведінки й діяльності, оперувати поняттями більш високого рівня узагальнення, добір змісту бесід і методика їх проведення можуть і повинні все більше спиратися на ініціативу вихованців, ураховувати їхні зростаючі запити й оціночні судження.

Етичною бесіда називається тому, що її предметом найчастіше є моральні, етичні проблеми. Мета етичної бесіди – поглиблення, закріплення моральних понять, узагальнення й зміцнення знань, формування системи моральних поглядів і переконань.

Лекція – це організований, доступний системний виклад тієї чи іншої проблеми соціально-політичного, морального, ідейно-естетичного

змісту. Метод лекції використовують у виховній роботі з учнями старших класів. У початковій школі застосування цього методу буде не зовсім виправданим. Адже для молодших школярів сприйняття великої за обсягом інформації є надзвичайно складним. Тому більш доцільним у початковій школі буде застосування методу повідомлення.

Повідомлення є досить популярним для шкільної практики.

Повідомлення (виступ) – невеликий публічний виступ, невелика доповідь на якусь тему. Характер повідомлення має бути проблемним, таким, що спонукає до пошуку, дискусії. Важливе значення має наповнення виступу педагога цікавим змістом, висвітленням тих моментів, які для учнів є найбільш суттєвими й актуальними.

У педагогіці, за твердженням І.В.Зайченка, мають місце дві форми висловлювань: “Я – повідомлення”, “Ти – повідомлення”. Перше – шлях до взаєморозуміння, друге – у зворотному напрямку.

Діалог – один з основних шляхів обміну думками, універсальна форма інформаційної взаємодії педагога з учнями, спосіб впливу на свідомість і формування певних поглядів, мотивів, почуттів.

Під час проведення діалогу необхідно дотримуватися недоторканості особистості. Завжди потрібно усвідомлювати велику силу слів, сказаних емоційно. Педагогу слід пам'ятати, що ми аналізуємо, критикуємо вчинок школяра, а не його особисто. Типовими помилками вчителів-початківців є висловлювання: “Ти – хуліган” або “Ти – ледар”, “І що з тебе виросте”. Краще звертатися до учня: “Твоя поведінка є поганою”, “Твій вчинок не заслуговує схвалення”. Оцінювати необхідно тільки конкретні дії, не торкаючись особистості. Адже в кожного школяра є своя внутрішня праця й внутрішня позиція. Нехай же оцінює свої спонукання (мотиви) й справи сам учень, а педагог покликаний лише стимулювати це. Узагалі ніколи в розмовах зі школярами не можна оцінювати їхню особистість негативно, а варто робити зауваження (якщо воно необхідне) за здійснений учинок. Якщо у виховному процесі виникають суперечливі думки, неузгодженість позицій, то можна застосувати метод дискусії.

Дискусія – групове обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом зіставлення різних думок.

Однак вихователю слід урахувати й те, що бесіду можна проводити з учнями молодшого шкільного віку, а дискусію чи диспут варто проводити з учнями середнього та старшого шкільного віку.

Диспут – вільне обговорення складних актуальних проблем суспільного життя, моралі, мистецтва, конфліктних ситуацій, взаємин між людьми, що містять у собі певні протиріччя.

Питання, що виносяться на диспут, готуються завчасно, бажано самими учнями. Успіх диспуту багато в чому залежить від ведучого, який спочатку повідомляє проблему та різні погляди на неї, висловлює думки й

закликає аудиторію до роздумів. Питання диспуту ставлять так, щоб викликати інтерес до проблеми, створити атмосферу невимушеності, рівності. Головне – факти, логіка, доказовість, говорити, що думаєш, думати, що говориш.

У практиці виховання широко використовують приклад. Це може бути особистий приклад вихователя, відомих людей минулого чи сьогодення, літературних героїв, героїв кінофільмів, видатних спортсменів, артистів як один із засобів переконання.

Приклад – об’єкт, ідеал для наслідування життєвої позиції, дій батьків, товаришів, літературних, історичних героїв або всього їхнього життя, суттю якого є вірність високим моральним цінностям.

Виховне значення прикладу є дуже вагомим. Молодші школярі дуже схильні до наслідування у зв’язку з малим життєвим досвідом, відсутністю стійких звичок поведінки. Наслідування має вибіркового характеру: молодших школярів приваблюють окремі риси характеру іншої людини. У зв’язку із цим учитель повинен спрямувати наслідування на позитивний приклад, але паралельно він повинен учня протистояти негативному. К.Д.Ушинський писав, що у вихованні не можна обмежуватися тим, що дитина наслідує й копіює, особистість повинна розвиватися своєрідно, як особлива, неповторна індивідуальність. Приклад має стимулювати розвиток свідомості, творчу активність. У школі повинно бути багато зустрічей з видатними людьми. Негативні приклади використовуються тоді, коли йдеться про правове, антиалкогольне виховання, щоб показати недоцільність наслідування певних конкретних учинків [99].

Приклад у вихованні може виконувати такі функції:

- доказовості (стати доказом для обґрунтування дієвості моральних цінностей);
- переконливості (переконувати у важливості певного морального вибору);
- стимулювання (бути певним стимулом до здійснення самовиховання).

У молодшому шкільному віці, поки дитина ще неспроможна зрозуміти, чому слід діяти так, а не інакше, багато рис поведінки вона набуває, наслідуючи дорослих. Учень початкової школи наслідує того, хто справляє на нього найсильніше враження. Люди, які оточують учня, своїми вчинками, діями, поведінкою подають йому зразки для наслідування, тому дуже важливо, щоб дитину оточували позитивні приклади для наслідування. Ще римський філософ Сенека твердив, що “важко довести до добра привчанням, легко... прикладом”.

Правильно підібраний приклад дає вихованцеві можливість простежити конкретні дії, вчинки інших осіб у різних життєвих ситуаціях, що викликає бажання їх наслідувати. Наслідки виховання залежать і від

прикладу вихователя, його поведінки, ставлення до учнів, фахової компетентності, ділових якостей, авторитету. Особистий приклад учителя, як відзначив К.Д.Ушинський, – це життєдайний сонячний промінь для молододі душі, який неможливо нічим замінити.

Важливе значення для формування морального обличчя, характеру, поведінки школярів мають приклади літературних героїв. Улюблений героєм допомагає дітям виробляти в собі належне ставлення до навколишньої дійсності, високі морально-етичні й естетичні якості.

Поведінка батьків, їх спосіб життя, особистий приклад – надзвичайно важливий фактор виховання дітей. Уся організація сімейного життя, кожний момент із життя батьків, їхня поведінка, ставлення до людей, до роботи є для дітей наочним прикладом поведінки. Коли батьки ввічливі, люб'язні, дисципліновані, акуратні, то й дитина прагне наслідувати їх і навпаки, грубість, зухвалість та інші негативні риси поведінки залишають небажаний слід і на вихованцях [52].

Школа й сім'я, організовуючи життя дітей, повинні вчити їх на позитивних прикладах. Важливою умовою є правильна організація середовища, де живе й розвивається дитина. Завдання школи й сім'ї – не лише захистити дітей від поганого впливу, поганого прикладу, а й виховати такі якості, які б давали можливість протистояти злу, перебороти негативний вплив.

Методи цієї групи важливі для успішного проходження наступного етапу – формування почуттів, емоційного переживання, необхідної поведінки. Глибокі почуття виникають тоді, коли усвідомлена вихованцями ідея представлена в яскравих, хвилюючих образах.

Методи організації діяльності й досвіду суспільної поведінки

Друга група методів виховання передбачає організацію діяльності й формування досвіду суспільної поведінки. До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення, створення ситуацій, що виховують.

Методи цієї групи спрямовані на відпрацювання навичок поведінки, які повинні стати нормою для особистості вихованця. Вони впливають на предметно-практичну сферу й спрямовані на розвиток у дітей якостей, які допомагають людині реалізувати себе і як особистість, і як неповторну індивідуальність.

Педагогічна вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вихователь зуміє врахувати вікові та індивідуальні можливості, ситуацію, у якій знаходиться учень, мету, яку досягає вихователь.

Педагогічна вимога – це педагогічний вплив на свідомість вихованця з метою спонукання його до позитивної діяльності або гальмування дій і

вчинків, якщо вони мають негативний характер. А.С.Макаренко вважав, що без щирої, переконливої, гарячої й рішучої вимоги не можна починати виховання колективу. Педагогічна вимога – це процес озброєння учнів нормами поведінки. Зміст вимоги визначається моральними нормами, правилами, статутом школи, заповідями Біблії. Вимога впливає не тільки на свідомість учнів, а й активізує їхні вольові якості, перебудовує мотиваційну й почуттєву сферу діяльності в позитивному напрямі, сприяючи цим самим виробленню позитивних навичок і звичок поведінки [99].

Поставлена учням вимога повинна бути доцільною, зрозумілою й посиленою. Її пред'являють тоді, коли свідомість учня підготовлена до її сприймання. Із цією метою йому роз'яснюють суть вимоги, переконують у необхідності та користі її виконання. Окрім того, домагаються позитивної реакції колективу на поставлену вимогу, щоб бути впевненим, що колектив підтримає педагога, виявить потрібний вплив на учня, якщо він чомусь не захоче виконувати вимогу. Якщо ігнорувати думку колективу, то може виникнути ситуація, коли учень не виконає вимогу педагога, а колектив не стане втручатися в цю ситуацію.

Вимога – це метод виховання, за допомогою якого норма поведінки, відображаючись в особистих стосунках, викликає, стимулює або гальмує певну діяльність вихованця та прояв у нього тих чи інших якостей.

Вимоги викликають позитивну, негативну або нейтральну (байдужу) реакцію вихованців. У зв'язку із цим виділяються позитивні й негативні вимоги. Прямі накази здебільшого негативні. До негативних непрямих вимог відносяться осуд і погрозу.

За способом пред'явлення розрізняють *безпосередню й опосередковану вимогу*. Вимога, за допомогою якої вихователь сам домагається від вихованця потрібної поведінки, називається безпосередньою. Вимоги вихованців один до одного, “організовані” вихователем, слід розглядати як опосередковані вимоги.

Опосередковані вимоги можна розділити на три групи. Перша група пов'язана з вираженням позитивного ставлення педагога до вихованця (прохання, довір'я, схвалення). Друга – не виявляє чіткого ставлення вихователя до дітей, але базується на вже існуючому ставленні вихованця до стимульованої діяльності (порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровій формі). Третя група демонструє негативне ставлення педагога до діяльності вихованця, до прояву тих чи інших його моральних якостей (осуд, вияв недовір'я й погрози). Першу групу опосередкованих вимог можна назвати позитивними, другу нейтральними, третю – негативними.

За формою пред'явлення різняться прямі (наказ, вказівка) і непрямі (прохання, порада, натяк). Для прямої вимоги характерні імперативність, визначеність, конкретність, точність, зрозумілі для вихованців формулювання. Пред'являється пряма вимога в рішучому тоні, при чому можлива

ціла гама відтінків, які виражаються інтонацією, силою голосу, мімікою. Непряма вимога відрізняється від прямої тим, що стимулом дії стає вже не стільки сама вимога, скільки спричинені нею психологічні фактори: переживання, інтереси, прагнення вихованців.

Виділяють такі види непрямої вимоги:

– Вимога-порада. Це апеляція до свідомості вихованця, переконання його в доцільності, корисності, необхідності рекомендованих педагогом дій. Радо буде прийнята, якщо вихованець бачить у своєму наставнику старшого, більш досвідченого товариша, авторитет якого визнаний і думкою якого він дорожить.

– Вимога-гра. Досвідчені педагоги використовують притаманне дітям прагнення до гри для пред'явлення найрізноманітніших вимог. Діти із задоволенням граються в різні ігри, а разом з ними непомітно виконують і вимоги. Це найбільш гуманна й ефективна форма пред'явлення вимоги, що припускає, однак, високий рівень професійної майстерності.

– Вимога довірою вживається, коли між вихованцями та педагогами складаються дружні відносини. У цьому випадку довіра проявляється як природне ставлення сторін, що поважають одна одну. Оцінюючи цю повагу, молодший школяр проймається повагою до вчителя і йому незручно не виконати це доручення-вимогу.

– Вимога-прохання. У добре організованому колективі прохання стає одним із найбільш вживаних засобів впливу. Вимога у формі прохання пред'являється тоді, коли між педагогом та учнями встановилися хороші взаємини, довір'я й взаємна повага, коли вихованцю здається, що він виконує прохання за власним бажанням. Цінність такої вимоги в тому, що вона привчає учня до ввічливості, взаємодопомоги, піклування про інших, тобто розвиває такі якості, яких часто учням не вистачає.

– Вимога-натяк успішно застосовується досвідченими педагогами в роботі зі школярами. Вимога у формі натяку застосовується в основному тоді, коли для одержання бажаного результату потрібен незначний виховний вплив. Ним може бути жарт, докір, погляд або жест, звернений до одного або кількох членів колективу.

– Вимога-схвалення. Вчасно висловлена педагогом похвала діє як сильний стимул. У практиці майстрів педагогічної праці схвалення приймає різні, але завжди доцільні форми. Вимога у формі схвалення використовується в тих випадках, коли учень домігся певних успіхів, а похвала педагога спонукає його до поліпшення діяльності, сприяє появі почуття задоволення результатами цієї діяльності, почуття власної гідності.

– Вимога-умова. Вимога у формі умови ставиться учням тоді, коли для виконання бажаної для них діяльності їм необхідно спочатку зробити щось інше. При цьому так поєднують види діяльності, щоб вони витікали один з одного, щоб між ними був природний зв'язок (поправиш справи з

навчанням, будеш займатися в оркестрі). Використовуючи цю форму вимоги, не слід цікаву для учнів справу перетворювати в “підкуп” заради того, щоб вони виконали вимогу.

– Вимога-осуд. Вимога у формі осуду полягає в негативній оцінці педагогом конкретних дій і вчинків учня й розрахована на гальмування небажаних учинків та стимулювання позитивних. Осуд може проходити в колективі або наодинці з учнем і виражатися докором, закидом або проявом гніву чи обурення.

– Вимога-погроза. Найбільш різкою формою вимоги є погроза. Учня повідомляють, що в разі невиконання розпорядження до нього будуть ужиті більш серйозні заходи виховного впливу. Погроза має бути обґрунтованою, а невиконання вимог повинно привести до реалізації погрози до кінця.

– Вимога у формі недовір'я полягає в тому, що педагог усуває учня від виконання певного виду діяльності, тому що останній не виконав або погано виконав свої обов'язки. Ефективність такої вимоги залежить від авторитету педагога й наскільки вихованець дорожить його довір'ям і цим видом діяльності.

Рівень вихованості учнів увесь час змінюється. Зі зміною учня в кращий бік вимога повинна підвищуватися. Якщо ж у виховному процесі відступають від цього правила, коли вихованців заохочують за одні й ті ж показники в навчанні, праці й поведінці, не підвищуючи до них вимог, то така обстановка не сприяє їхньому зростанню, роботі над собою, тому що вони заспокоюються досягнутим.

Вимога повинна бути справедливою. Якщо учень усвідомив справедливість вимоги, вона виправдана в його очах і буде скоріше виконаною. Якщо ж вимога дріб'язкова, формальна або є особистою примхою педагога, вона втрачає своє виховне значення, сприймається вихованцем як несправедливість.

Ефективність вимоги залежить від того, наскільки вона коротко, чітко та яким чином викладена, тобто де, у якому обсязі, до якого часу, якими засобами й кому саме треба виконати. Така вимога виховує персональну відповідальність в учнів, дисциплінує їх. Якщо ж вимога поставлена розпливчасто, непереконливо, не конкретно, то й виконання її буде безвідповідальним [17].

Вимоги пред'являють в усіх сферах життя й діяльності учнів. Не можна, наприклад, вимагати від учня чистоти й порядку в класі, а в їдальні допускати послаблення. Тому в школі виробляють єдині вимоги до учнів з боку всього педагогічного колективу, що сприяє формуванню в них єдиних навичок і звичок поведінки. Щоденне дотримання таких вимог усіма членами колективу створює сприятливу морально-психологічну атмосферу, підвищує ефективність виховного процесу.

Вимога приносить виховну користь, якщо вона ставиться систематично й послідовно, а не від випадку до випадку. Тоді вихованці постійно докладають зусилля для виконання правил поведінки, не допускають відхилень у поведінці, коли немає кому нагадати про необхідність дотримання вказаної вимоги.

Громадська думка як колективна вимога. **Громадська думка** – спосіб формування й вияву масової свідомості, що виражає ставлення людей до суспільно значущих пордій і фактів. Громадська думка (за М.Ю.Красовицьким) має такі функції: є опорою в боротьбі педагогічного колективу за утвердження норм моралі; сприяє активізації дій усього учнівського колективу; допомагає усвідомити учням значення того чи іншого виду діяльності, підвищує її ефективність; робить набутком усього колективу кращі зразки поведінки.

Громадська думка повинна: бути колективною вимогою; формуватися “наперед”, не чекаючи прояву негативного явища; бути спрямованою на тих, хто зважає на неї; обережно використовуватися щодо учнів підвищену емоційність; не тільки критикувати, а й показати вихід із становища.

Шляхи формування громадської думки:

- забезпечення єдиних педагогічних вимог до учнів;
- наявність чіткої системи учнівського самоврядування;
- робота з учнівським активом; організація спільної громадської діяльності колективу учнів;
- оцінка різних явищ громадського й культурного життя країни;
- аналіз життя й діяльності школярів у світлі моральних норм;
- стимулювання учнів до висловлення власної думки;
- колективний аналіз конфліктних ситуацій та їх вирішення;
- привчання учнів самостійно критично оцінювати думки та явища, аргументовано відстоювати свою думку.

Етапи формування громадської думки:

- виявлення й вивчення індивідуальних думок – вироблення правильних остаточних суджень; узагальнення й об’єднання думок;
- матеріалізація сформованої громадської думки в цілеспрямовану діяльність і творчість колективу.

Вправи як метод виховання полягають у поступовій організації таких умов, у яких учень виконує певні дії з метою вироблення необхідних і закріплення позитивних форм поведінки [20].

Суть вправ полягає в багаторазовому виконанні необхідних дій, доведенні їх до автоматизму. Результатом вправ є стійкі якості особистості – навички та звички. Для їх успішного формування вправлятися треба починати якомога раніше, оскільки чим молодша особистість, тим швидше вкорінюються в ній звички. Людина зі сформованими звичками проявляє стійкі якості у всіх суперечливих життєвих ситуаціях: уміло керує своїми

почуттями, гальмує свої бажання, якщо вони заважають виконувати певні обов'язки, контролює свої дії, правильно оцінює їх, урахуваючи позицію інших людей. До якостей, заснованих на сформованих вихованням звичках, можна віднести витримку, навички самоконтролю, організованість, дисципліну, культуру спілкування.

У школі учень перебуває в таких умовах, що йому щоденно доводиться вправлятися у виконанні розпорядку дня й вимог шкільного режиму, у навчальній і трудовій діяльності. Якщо на кожній ділянці життя й діяльності учень виконує суворі вимоги, що змушують його чітко виконувати свої обов'язки, він буде щоденно вправлятися в позитивній поведінці, у нього виробляться відповідні навички й звички.

Не можна придумати наперед вправи, які можна було б рекомендувати педагогу на всі випадки життя. Тут потрібен вдумливий підхід, творчість і майстерність вихователя. Проте можна сформулювати ряд вимог, яких слід дотримуватись під час використання цього методу: обґрунтування необхідності вправлення; доступність вправ; їх систематичність; достатня кількість вправ для формування певних навичок і вмінь поведінки.

Привчання – це інтенсивне виконання вправ. Його застосовують, коли необхідно сформулювати необхідну якість швидко й на високому рівні. Нерідко привчання супроводжується болісними процесами, викликає невдоволення вихованця. Використання привчання в гуманістичних системах виховання обґрунтоване тим, що деяке насильство неминуче в ньому присутнє. Однак воно спрямовується на користь самої людини. Гуманістична педагогіка виступає проти жорсткого привчання, що суперечить правам людини й нагадує дресирування, і вимагає пом'якшення цього методу й використання його в комплексі з іншими, перш за все ігровими.

Умови ефективності привчання:

- дія, яка виконується, повинна бути корисною й зрозумілою для вихованця;
- дії повинні виконуватися на основі привабливого для дитини зразка;
- для виконання дії повинні бути створені сприятливі умови;
- дії повинні виконуватися систематично, контролюватися й заохочуватися дорослими, підтримуватись однолітками;
- у міру дорослішання дія повинна виконуватися на основі чітко усвідомлюваної моральної вимоги.

Метод привчання має особливе значення у вихованні. Адже не завжди є можливість і потреба очікувати, поки учень свідомо буде виконувати вимоги режиму. Він повинен дотримуватись їх з першого дня перебування в школі. Молодший школяр із приходом до школи не завжди усвідомлює необхідність дотримання режиму дня. Однак згодом він визнає їхню правильність, справедливість і необхідність в цілях виховання,

почне виконувати свої обов'язки. У такий спосіб він привчатиметься поводитись правильно в конкретних життєвих ситуаціях.

Доручення як метод виховання також має своєю метою вправлення учня в позитивних діях і вчинках. Для цього йому з боку педагога, учнівського самоврядування чи учнівського колективу дається певне завдання, виконання якого вимагає певних дій або учинків.

Доручення – метод виховання, що розвиває необхідні якості, привчає до позитивних учинків.

Залежно від педагогічної мети, змісту й характеру доручення бувають індивідуальними, груповими й колективними, постійними й тимчасовими. Будь-яке доручення має дві сторони:

- міру повноваження (тобі довірили, тебе попросили, крім тебе цього ніхто не зможе зробити, від тебе залежить успіх загальної справи);
- міру відповідальності (від тебе вимагається зусилля волі, необхідно довести доручену справу до кінця).

Якщо будь-яка із цих сторін організована (мотивована) слабо, то доручення не буде виконане або не дасть потрібного виховного ефекту.

Застосування цього методу вимагає врахування індивідуальних особливостей учнів. Передусім доручення підбирають з розрахунком, щоб його виконання сприяло розвитку таких якостей, які у вихованців відсутні. Наприклад, неорганізованим корисно давати завдання підготувати й провести захід, який вимагає самостійності, ініціативи, зібраності. Одержавши доручення, учень повинен усвідомити його важливість і значення для колективу й для себе. Саме це й сприяє серйозному ставленню до нього, успішному формуванню необхідних умінь, навичок.

Доручення підбирають з таким розрахунком, щоб воно було посильним для учня. Нескладне завдання виховує самовпевненість, непосильне – підриває віру в свої сили й можливості.

Педагог має не тільки визначити саме доручення, а й навчити учня його виконувати, допомогти йому довести справу до кінця.

Доручення можуть мати постійний або епізодичний характер. Досвід показує, що постійні доручення доцільно давати тим учням, які вже мають необхідний досвід їх виконання, а також розвинене почуття відповідальності.

Доручення з часом доцільно ускладнювати за змістом і методикою його виконання.

Ефективність доручення як методу виховання значною мірою залежить від організації контролю за його виконанням. Саме завдяки контролю попереджається забутливість. Відсутність контролю сприяє формуванню безвідповідальності. Контроль може мати індивідуальний характер з боку педагога або у формі звіту на зборах колективу чи засіданні його активу. Виконання доручень повинно оцінюватись [12].

Створення виховуючих ситуацій – визначення педагогом умов, необхідних для здійснення задуманого; продумування вихователем своїх дій і поведінки в новій ситуації; виникнення в учнів нових почуттів, породжених новою педагогічною ситуацією, які стають основою виникнення нових думок, мотивів поведінки й подолання власних недоліків.

Створення виховуючих ситуацій передбачає організацію діяльності та поведінки вихованців у спеціально створених умовах. Виховуючими називаються ситуації, у процесі яких дитина опиняється перед необхідністю вирішити якусь проблему. Це може бути проблема морального вибору, вибору способу організації діяльності, соціальної ролі тощо. Вихователь навмисно створює лише умови для виникнення ситуації. Коли в цій ситуації перед дитиною постає проблема й існують умови для самостійного її вирішення, створюється можливість соціальної проби (випробування) як методу самовиховання. Соціальні проби охоплюють усі сфери життя людини й більшість його соціальних зв'язків. Включення до виховуючих ситуацій формує в дітей певну соціальну позицію й соціальну відповідальність, які і є основою їхнього подальшого входження в соціальне середовище.

Прийоми створення виховуючих ситуацій поділяються на дві групи:

- *творчі прийоми:*
 - доброта, увага й піклування;
 - прояв уміння й переваги вчителя;
 - активізація прихованих почуттів;
 - пробудження гуманних почуттів;
 - прояв засмучення;
 - зміцнення віри у свої сили;
 - довір'я;
 - залучення до цікавої діяльності.
- *гальмуючі прийоми:*
 - паралельна педагогічна дія;
 - наказ;
 - ласкавий докір;
 - натяк;
 - показна байдужість;
 - іронія;
 - розвінчання;
 - прояв обурення;
 - попередження, вибух.

Позитивні наслідки в індивідуальній виховній роботі дає прояв доброти, уважності й піклування з боку педагогів до учнів. Доброта, увага й піклування, допомога з боку дорослих чи товаришів викликає у вихованця

почуття вдячності, створює атмосферу взаємної поваги й довір'я. Теплі почуття, що виникли стосовно педагога чи товаришів, згодом поширюються й на інших людей. Справа в тому, що в окремих учнів погані стосунки з батьками, вони не відчують родинного тепла й піклування про себе. Якщо педагогу вдається провести відповідну роботу з такими батьками й вони почнуть інакше ставитись до своїх дітей, зміна їхньої поведінки часто викликає позитивну реакцію в дітей, вони розслабляються, відбувається їхнє оздоровлення, вони краще себе поведуть.

Кожен учень захоплюється певною галуззю знань. Якщо йому щось незрозуміло, він звертається до педагога за допомогою. І якщо педагог проявить уміння й знання в тій галузі, яка цікавить вихованця, то це викличе здивування, захоплення, підніме авторитет педагога.

Учні не байдужі до свого становища в колективі, до ставлення з боку дорослих і ровесників. Кожен із них переживає своє становище в колективі по-своєму, приховуючи свої заповітні думки й почуття. Спостереження за поведінкою учнів, бесіди з ними та їхніми батьками дають можливість виявити, чим вони особливо дорожать. Створена вихователем педагогічна ситуація, яка активізує ці думки й почуття, робить їх провідними й вирішальними, допомагає формувати позитивні риси й поведінку особистості.

Для окремих учнів характерна втрата віри у свої сили. Нерідко вони самі заявляють, що в них нічого не вийде, що вони нездібні. Такі учні часто байдужі до зауважень вчителів, до оцінок, почувають себе неповноцінними, стають пасивними. У такому разі дуже важливо мобілізувати здібності учня, зміцнити його віру у власні сили. Для цього створюють таку педагогічну ситуацію, у якій дитина може в чому-небудь себе проявити, переконатись у тому, що на щось здатна. Досвідчені вчителі так намагаються організувати процес навчання учнів, щоб у них виходило, щоб товариші помітили їхні перші успіхи. Упевнившись у своїх успіхах, помітивши інтерес до себе й відчувши повагу товаришів, школяр починає інакше ставитись до себе, у нього зміцнюється віра у свої сили, з'являється почуття гідності, бажання поводитись інакше, стати іншим, кращим.

Прийом довір'я базується на вірі в те, що в кожній людині є щось хороше, на що можна опертись і досягти істотних успіхів. В індивідуальній роботі використовується прийом залучення учня до цікавої діяльності. Цікава діяльність захоплює вихованця, у ній він забуває свої погані потяги, у нього народжуються хороші прагнення, проявляються позитивні якості.

Молодшому шкільному віку характерне прагнення до діяльності, бажання в чомусь проявити себе, знайти вихід своїй енергії. Важливо тільки створити відповідні умови, щоб ця діяльність мала позитивне спрямуван-

ня. Тому застосування цього прийому можливе тоді, коли в школі широко розгорнута робота різних гуртків предметних, спортивних, художніх, технічних.

А.С.Макаренко часто користувався прийомом паралельної педагогічної дії, під яким розумів непрямий вплив на вихованця через колектив. Подолання негативної риси характеру чи поведінки здійснюється не шляхом безпосереднього звертання до учня, а організацією впливу на нього колективу. Педагог виступає в даному випадку з претензіями до колективу й вимагає від нього відповіді за поведінку його членів. У зв'язку із цим колектив засуджує поведінку одного зі своїх членів, а вони певним чином реагують на дії колективу [13].

Суть прийому вдаваної байдужості полягає в тому, що педагог завдяки своїй витримці робить вигляд, що нічого не помітив, і продовжує почату роботу. Вихованець здивований, що на його витівку не реагують, він не чекав цього, його задум провалився, він роззброєний, відчуває незручність і недоречність своєї поведінки, відмовляється від своєї затії.

Колектив учнів складається з окремих осіб, які мають ті чи інші негативні риси характеру, що проявляються в щоденній поведінці. Такі факти педагог повинен помічати й відповідним чином реагувати на них. Одним із дійових прийомів у такому разі є осуд дій і вчинків, поглядів і переконань. Педагоги або члени колективу на зборах чи наодинці критикують учнів, які поведуться негідно. Пережите при цьому почуття допомагає учневі в майбутньому стримувати себе й не допускати подібних учинків, виховує в нього почуття відповідальності за свою поведінку.

А.С.Макаренко ввів у педагогічну літературу й використовував на практиці педагогічний прийом вибуху. Суть цього прийому полягає у створенні такої педагогічної обстановки, за якої швидко й корінним чином перебудовується особистість. Як зауважив К.Д.Ушинський, сильне душевне потрясіння, надзвичайний порив духу, високе піднесення одним ударом знищують найшкідливіші схильності й укоренілі звички, немовби стираючи, спалюючи своїм полум'ям усю попередню історію людини, щоб почати нову, під новим прапором.

Такі психологічні зміни можуть відбутися тільки в педагогічній обстановці, здатній викликати в учня нові сильні почуття. Педагогу необхідно добре знати вихованця, щоб вплинути на головне почуття (радість, смуток, сором, гнів та ін.), щоб він по-новому оцінив себе, переконався в необхідності поводитись інакше. При цьому важливу роль відіграє і неочікуваність педагогічної обстановки вихованцем.

Характерною особливістю цих методів є те, що вони орієнтують на якнайглибше засвоєння цінностей – на рівень звичок, які характеризуються стійкістю й певною надійністю.

Методи стимулювання поведінки й діяльності молодшого школяра

Третя група методів виконує функції регулювання, коригування й стимулювання поведінки та діяльності вихованців. До цієї групи належать заохочення, покарання, змагання.

Компоненти цієї групи методів використовуються для формування моральних почуттів, тобто позитивного чи негативного ставлення особистості до предметів і явищ навколишнього світу (суспільства в цілому, окремих людей, природи, мистецтва, самого себе). Вони допомагають людині сформувати вміння правильно оцінювати свою поведінку, що сприяє усвідомленню ним своїх потреб і вибору відповідних цілей. В основі методів стимулювання лежить вплив на мотиваційну сферу особистості, спрямовану на формування у вихованців усвідомлених спонукань до активної й соціально схвалюваної життєдіяльності. Вони мають величезний вплив на емоційну сферу дитини, формують у неї навички управління своїми емоціями, учать керувати конкретними почуттями, розуміти свої емоційні стани й породжують їхні причини. Ці методи впливають і на вольову сферу: сприяють розвитку ініціативи, впевненості у своїх силах; наполегливості, вміння долати труднощі для досягнення наміченої мети, вміння володіти собою (витримка, самовладання), а також навичок самотійної поведінки.

Заохочення – це вираження позитивної оцінки дій вихованців. Воно закріплює позитивні навички й звички. Дія заохочення передбачає збудження позитивних емоцій, вселяє в дитину впевненість. Заохочення може проявлятися в різних варіантах: схваленні, похвалі, подяці, наданні почесних прав, нагородженні.

Незважаючи на простоту, заохочення вимагає ретельного дозування й обережності, оскільки невміння використовувати цей метод може нанести шкоду вихованню.

Заохочення – це схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Заохочення – вираження позитивної оцінки дії вихованців. Його види: схвалення, підбадьорення, похвала, вдячність, надання почесних прав, нагородження грамотами, подарунками. У школі застосовуються такі заохочення, як подяка директора школи (за наказом), уміщення портрета на дошці відмінників навчання, нагородження грамотою, цінним подарунком, золотою чи срібною медаллю по закінченні школи.

Досвід показує, що не всяке заохочення активізує процес виховання учнів. Воно має виховну силу тільки за дотримання певних умов. Передусім важливо своєчасно помітити появу позитивних зрушень в особистості учня, у його ставленні до навчання, праці, людей. Часто буває корисним похвалити вихованця, коли він ще не досяг серйозних успіхів у поведінці, але проявляє прагнення до цього. Якщо відзначити хоча б невеликі зміни

на краще, невелику перемогу учня над собою, то похвала розбудить у нього енергію, буде стимулювати його на повторення тієї позитивної діяльності й вчинків, за які його похвалили, породить бажання продовжувати діяти так само. Якщо ж педагог пройде мимо перших успіхів учня, не помітить його старань, це може негативно позначитись на всьому процесі його виховання.

Виховна сила заохочення авансом особливо проявляється стосовно тих, кого взагалі рідко або ніколи не заохочують, хто не переживав радості відчуття похвали з боку дорослих. Але разом із тим заохоченням авансом не можна зловживати. У цілому, слід керуватися тим, що заохочення повинно бути заслуженим. При цьому враховуються не тільки результати діяльності, а й в основному те, наскільки учень сумлінно її виконав, скільки він вклав у неї праці, тобто ступінь його зусиль. Адже в учнів різний досвід і рівень розвитку, одним одна й та ж справа дається легко, а іншим – набагато важче.

Методика заохочення передбачає дотримання певних умов:

- заохочення повинно бути природним наслідком вчинку учня, а не його прагнення отримати заохочення;

- важливо, щоб заохочення не протиставляло учня іншим членам колективу;

- заохочення повинно бути справедливим і, як правило, погодженим з думкою колективу;

- при використанні заохочення необхідно враховувати індивідуальні якості того, хто заохочується.

Покарання – це метод педагогічного впливу, який повинен попереджати небажані вчинки учнів, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми.

Відомі такі види покарання: накладення додаткових обов'язків; позбавлення або обмеження певних прав; вираз морального осуду. Перераховані види покарань можуть реалізовуватися в різних формах залежно від логіки природних наслідків: покарання-експромти, традиційні покарання.

Покарання – несхвалення, осуд негативних дій та вчинків з метою їх припинення або недопущення в майбутньому. Покарання, як і заохочення, повинні використовуватися тільки як виховний засіб. До порушників правил поведінки, дисципліни, режиму праці застосовуються такі покарання, як догана за наказом директора школи, усне зауваження (директора, його заступників, учителя, класного керівника), зауваження в щоденнику, зниження оцінки за поведінку. Найбільше покарання – виключення порушника зі школи, коли він грубо й систематично допускає вчинки, які не дають йому права перебувати в шкільному колективі (злочинство, хуліганство тощо).

Покарання бувають таких видів:

- пов'язані з накладенням додаткових обов'язків;
- пов'язані з позбавленням або обмеженням певних прав;
- пов'язані з вираженням морального осуду.

У кожній групі є конкретні форми покарання, які можна звести до таких: покарання, що здійснюється за логікою природних наслідків; традиційні покарання; покарання-експромт.

Покарання застосовується таким чином, щоб воно викликало в учня переживання, почуття вини, збуджувало докори совісті й прагнення змінити поведінку, підвищувало в нього почуття відповідальності за свою поведінку, зміцнювало його дисциплінованість, несприйнятливність до негативного, здатність протистояти негідним бажанням.

Правила покарання:

1. Воно не повинно зашкоджувати здоров'ю – ні фізичному, ні психічному.
2. Якщо є сумнів: карати чи не карати – краще не карати.
3. За одну провину – одне покарання. Якщо провин багато, покарання може бути суворим, проте лише одним. І щоб не відбулося, не слід позбавляти дитину похвали, нагороди, яких вона заслуговує.
4. Недопустиме покарання із запізненням.
5. Дитина не повинна страхатися покарання. Вона повинна більше боятися засмутити батьків, близьких.
6. У жодному разі не принижувати дитину.
7. Якщо дитину покарали, значить її вже пробачили.

Умови підвищення виховної ефективності заохочення й покарання мають бути справедливими. Потрібно враховувати міру вчинку. Покарання не повинні бути частими; використовуватися в міру їх зростання, від найменшого до найбільшого; мати гуманний характер, не ображати людську гідність.

Як усякий метод стимулювання, що має сильний вплив на емоційну й мотиваційну сфери особистості, покарання має застосовуватися з урахуванням таких вимог:

- 1) покарання повинно бути справедливим, ретельно продуманим і ні в якому разі не принижувати гідність учня;
- 2) не можна поспішати карати до тих пір, поки немає повної впевненості в справедливості покарання та його позитивному впливі на поведінку учня;
- 3) застосовуючи покарання, слід переконатись, що учень зрозумів, за що його карають;
- 4) покарання не повинно бути "глобальним", тобто, караючи дитину, треба знайти в його поведінці й позитивні сторони та підкреслити їх;

5) за один вчинок має бути одне покарання; якщо вчинків багато, покарання може бути суворим, але тільки одним, за всі провини відразу;

6) покарання не повинно скасовувати заохочення, яке дитина могла заслужити раніше, але ще не встигла отримати;

7) вибираючи покарання, необхідно враховувати сутність вчинку, ким і за яких обставин він був здійснений, які причини, що спонукали дитину вчинити такий проступок;

8) якщо школяр покараний, значить йому вже пробачили. Тому більше не варто вести розмову про колишні його вчинки.

Змагання – це метод, спрямований на задоволення природної потреби дитини до суперництва, лідерства, порівняння себе з іншими. Змагаючись між собою, школярі швидко освоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості. Змагання сприяє формуванню якостей конкурентоспроможної особистості. У процесі змагання дитина досягає певного успіху у відносинах із товаришами, набуває нового соціального статусу. Змагання не тільки стимулює активність школяра, а й формує в нього здатність до самоактуалізації, яку можна розглядати як метод самовиховання, оскільки під час змагань дитина вчиться реалізувати себе в різних видах діяльності.

Методика організації змагань передбачає врахування таких вимог:

1) змагання організовується у зв'язку з конкретним виховним завданням на початку нового виду діяльності. Воно може допомогти завершити важку роботу, зняти напругу;

2) не всі види діяльності дітей слід охоплювати змаганням: не можна змагатися за зовнішністю, статтю (конкурс “Міс чарівність”), проявом моральних якостей;

3) щоб зі змагання ні на хвилину не зник дух гри й товариського спілкування, воно повинно бути оснащено яскравою атрибутикою (девизи, звання, титули, емблеми, призи, знаки пошани тощо);

4) під час змагання важливі гласність і порівнянність результатів, тому весь хід змагань треба відкрито представляти дітям, які повинні бачити й розуміти, яка діяльність стоїть за тими чи іншими балами.

У Стародавній Греції стимулом називали палицю із загостреним наконечником, який використовували погоничі биків і мулів. Пряме й безпосереднє призначення стимулів – прискорювати або, навпаки, гальмувати певні дії.

Найвідомішими методами стимулювання є заохочення й покарання. Педагогіка ХХ ст. звернула увагу на змагання.

Змагання – це метод спрямування природної потреби учнів у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей. Змагаючись, школярі швидко засвоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості.

Змагання, конкуренція, боротьба за існування, як і життя, – вічні. Вони – пружина розвитку. Змагання сильне гласністю, об'єктивним порівнянням підсумків. Воно організовує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, учить перемагати. У його підсумках, як у фокусі, відображається вся багатогранність життя школи. Змагання змушує відсталих підтягуватись до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Нехай дитина змагається, але в праці й спорті, а не у вуличних бійках; нехай утверджує себе в очах однолітків благородним учинком, а не хуліганською вихідкою; нехай демонструє свою дорослість зрілістю прийнятих нею рішень, а не курінням і досвідом спілкування з пляшкою (Я.Корчак).

Методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу

Четверта група методів – методи контролю й аналізу ефективності виховного процесу. До неї належать: педагогічне спостереження, бесіда, опитування (анкетне, усне), аналіз результатів громадсько корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

Ця група методів спрямована на оцінку ефективності виховного процесу, на вивчення діяльності й поведінки вихованців педагогом (методи контролю) і на пізнання вихованцями самих себе (методи самоконтролю).

До основних методів контролю належать:

- педагогічне спостереження за учнями;
- бесіди, спрямовані на виявлення вихованості;
- опитування (анкетні, усні);
- аналіз результатів суспільно корисної діяльності, діяльності органів учнівського самоврядування;
- створення педагогічних ситуацій для вивчення поведінки вихованців.

Педагогічне спостереження характеризується безпосереднім сприйняттям діяльності, спілкування, поведінки особистості в цілісності та динаміці їх зміни. Розрізняють різноманітні види спостереження: безпосереднє й опосередковане, відкрите й закрите, безперервне й дискретне, монографічне й вузьке тощо.

Для ефективності використання цього методу необхідно, щоб спостереження:

- мало систематичний характер;
- велося з конкретною метою;
- спиралося на знання програми вивчення особистості, критеріїв оцінки її вихованості;
- мало продуману систему фіксації фактів (записи в щоденник спостережень, у карту спостережень та ін.).

Бесіди з вихованцями допомагають педагогам з'ясувати ступінь інформованості учнів у галузі моральних проблем, норм і правил поведінки, виявити можливі причини відхилень від дотримання цих норм. Одночасно вчителі фіксують думки, висловлювання учнів, щоб оцінити якість своїх виховних впливів, ставлення дітей один до одного, їхні симпатії, антипатії й т. п.

Психологічні опитувальники виявляють характер відносин між членами колективу, товарищескості, прихильності або негативні відносини до тих чи інших його членів. Питальники дозволяють своєчасно виявити протиріччя та вжити заходів щодо їх вирішення. Складаючи опитувальники слід дотримуватися певних правил, наприклад, не ставити питання в прямолінійній формі, стежити за тим, щоб зміст відповідей включав взаємоперевірку відомостей.

Методи самоконтролю, спрямовані на самоорганізацію почуттів, розуму, волі й поведінки особистості, забезпечують процес внутрішнього духовного самовдосконалення вихованця й сприяють переводу процесу виховання в самовиховання. Серед цих методів можна виділити самоаналіз і самопізнання.

Суть методу самоаналізу полягає в тому, що школяр проявляє інтерес до самого себе як до особистості й усе більш наполегливо розмірковує про своє ставлення до навколишнього світу та власних учинків, дає моральну оцінку своєму становищу в соціумі, своїм бажанням і потребам. Методичне інструментування процесу самоаналізу передбачає врахування таких вимог: по-перше, важливо своєчасно вселити школярам думку про те, що прагнення людини до самоаналізу закономірне, оскільки допомагає йому правильно зорієнтуватися в навколишньому світі й утвердитися в ньому, по-друге, необхідно навчити школярів способам самоаналізу (оцінка свого конкретного вчинку; формування власної думки про свою поведінку, положення в колективі; стосунки з товаришами, батьками та вчителями).

Самопізнання сприяє перетворенню дитини в суб'єкт виховання на основі сприйняття себе як самостійної, неповторної, унікальної особистості (створення "Я-концепції"). Самопізнання пов'язане з відкриттям дитиною свого внутрішнього світу, що передбачає, з одного боку, усвідомлення власного "Я" ("Хто я?", "Який я?", "Які мої здібності?"), а з іншого – усвідомлення свого становища у світі ("Який мій життєвий ідеал?", "Хто мої друзі?", "Ким я хочу стати?", "Що я повинен зробити, щоб і я сам, і навколишній світ стали кращими?").

Грамотне управління процесом самопізнання ґрунтується на обліку таких факторів:

1) педагог повинен стежити за тим, щоб процес самопізнання не викликав у дитини душевної кризи, заснованої на усвідомленні невідповідності свого внутрішнього світу ідеалам і ціннісним орієнтаціям;

2) не можна допустити, щоб у процесі самопізнання дитина “пішла в себе”, створивши тим самим реальну небезпеку для виникнення стійкого егоцентризму або комплексу неповноцінності, що виражаються в неадекватній самооцінці й поганих міжособистісних стосунках.

Вибір методів і прийомів виховання залежить від задач і змісту виховної діяльності, від вікових та індивідуальних особливостей школярів, від рівня їх вихованості, а також від рівня майстерності вихователів. Практика виховання показує, що не існує засобів, які могли б повністю вирішити завдання формування особистості. Важливо, щоб кожний із методів виховання застосовувався як один з елементів усього комплексу виховних впливів.

3. Шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців

Нетрадиційні методи виховання молодших школярів.

Нетрадиційними (нестандартними) методами виховання називаються ті виховні методи, які побудовані на засадах народної педагогіки й базуються на віковичних традиціях народу й використанні скарбниці народної мудрості.

До традицій належить те, що склалося історично й передається з покоління в покоління. Назва “нетрадиційні” у даному випадку чисто умовна, бо виховні засоби народної педагогіки в самому народі є такі традиційними. Не випадково у визначенні назви “нетрадиційні методи виховання” вжито слово “традиція”.

Нетрадиційними ці методи є хіба що відносно школи, бо: по-перше, виникли вони не в школі, а з практики родинно-побутового й громадського виховання дітей; по-друге, був час, коли школа виховні методи народної педагогіки обминала, застосовувала лише в окремих випадках, а офіційна педагогіка навмисно ігнорувала.

Скарбниця нетрадиційних методів виховання дітей молодшого шкільного віку велика й різноманітна. Для якісного аналізу й практичного використання цих методів у виховній роботі вчителя їх можна умовно поділити на чотири групи:

- народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови;
- народно-педагогічні методи формування суспільної поведінки дитини (нагромадження життєвого досвіду);
- народно-ігрові методи виховання;
- народно-педагогічні методи стимулювання, заохочення й спонукання дітей.

До окремої групи методів належать: молитва, Святі Тайни (сповідь, причастя), клятва, присяга [16].

В основі такої класифікації лежать закономірності процесу виховання й основні джерела набуття необхідних знань і досвіду правильної поведінки.

Виховна сила рідної української мови є надзвичайно важливою. З рідною мовою зв'язане все духовне життя людини. З материнською мовою набуває дитина не лише слова, але й спосіб думання, відчуття й бажання.

Виховна роль рідного слова зростає, діє, коли молодші школярі під керівництвом учителя й за порадою своїх батьків, дідусів і бабусь ведуть розвідки – пошуки, складання й написання родоводу (літопису) власної сім'ї, родини, генеалогічного дерева прадідів, вихідців з одного роду, одного прізвища.

Удавшись до народно-педагогічних методів виховання словом, початкова школа відроджує престиж словесного виховання у всій його можливості могутнього впливу на розум, душу й почуття дітей молодшого шкільного віку.

Адже й поведінка, і взаємини, і спільна праця – усе це залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово. Без хвилюючого, правдивого слова не може бути ні школи, ні педагогіки.

Друга група народно-педагогічних методів об'єднує в собі методи формування суспільної поведінки дитини: уклад життя й діяльності дітей, вправи й привчання, режим праці, виконання різних доручень й обов'язків, спілкування, народні звичаї та традиції.

Виховання відбувається через саме життя дітей, що сприяє нагромадженню їх практичного досвіду й формуванню певної групи звичок. Така загально визнана думка постала з масової виховної практики, яка насамперед спрямовується на організацію життя, розумної, цілеспрямованої й різнобічної діяльності дітей відповідно до прийнятих у середовищі нашого народу суспільних норм і правил, на привчання до розумних дій, вправління як послідовне повторення позитивних учинків на основі усвідомлення їхнього значення. Згадаємо мудрі народні прислів'я: “Посієш вчинок – виросте звичка”, “Звичка – друга натура”.

Вправи й привчання займають у народному вихованні одне з чільних місць. Вони є своєрідною “гімнастикою поведінки” дітей і реалізуються в основному через застосування цілого комплексу різноманітних прийомів: вимоги, показу, тренування, нагадування, контролю й самоконтролю. Вимога допомагає вихованцеві збагнути суть і насущність потреби в тих чи інших звичаях і манерах поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: у цікавій розповіді про якийсь повчальний факт із жит-

тя людей, мудрій пораді когось зі старших, афоризмі. Серед основних народно-педагогічних методів значне місце належить народно-ігровому методу, що репрезентує наступну, третю групу в системі їх класифікації.

Дитяча гра – один з провідних видів діяльності дітей, спрямованої на практичне пізнання навколишніх предметів та явищ через відтворення дій і взаємин дорослих. Це відтворення ситуацій, наближених до реальних, у цікавій формі. Діти всіх народів світу мають спільну характерну рису – уроджений потяг до гри. До того ж їхні ігри дуже часто подібні між собою, а то й однакові. Зведіть до купи дітей з різних кінців земної кулі й вони швидко знайдуть між собою спільну мову – почнуть гратися.

Серед народно-педагогічних методів стимулювання позитивної поведінки неабиякою популярністю користується навіювання (сугестія), основне призначення якого викликати в когось певний настрій, стан, переживання. Вираження цього методу в народній педагогіці досить своєрідне й оригінальне, наділене рисами народної кмітливості й винахідливості. Не обходиться тут без різних здогадок, фантазій і гумористичних моментів. Чимало й елементів казковості, вигадки, які дуже люблять діти. Та й за змістом народні навіювання дуже різноманітні: “Не їж зелених слив, бо в череві жаби виростуть”; “Не шлюй на вогонь, бо обличчя струпом вкриється”; “Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш” тощо. У народі подібних навіювань надзвичайно багато. Майже всі вони, як правило, нічого спільного не мають із містиккою, бо їм властиве цілком реальне спрямування [4].

Досить своєрідно трактуються й реалізуються народні методи нагороди і кари. Нагорода буває матеріальна й моральна. Обидві виражають вдовolenня гарною поведінкою. До найпоширеніших нагород належать: схвалення вчинку, похвала, подяка, нагорода, ласкавий погляд, усмішка. Заохочення дітей старшими, авторитетними для неї людьми має велике виховне значення. Воно закріплює позитивні навички й стимулює до кращої поведінки. Слід підкреслити, що заохочення дітей є природним результатом їхніх позитивних учинків.

Серед методів примусу покарання займає останнє місце. Педагогічне покарання має примусити учня пізнати свою похибку й виправити її. Покарання вживається лише за крайньої потреби, коли інші засоби залишилися безрезультатними.

Основне призначення кари полягає в тому, щоб викликати у винуватця неприємні переживання, гіркоту вини й сорому за поганий учинок, розкаювання й бажання більше не повторювати.

У практиці народного виховання найчастіше застосовуються такі види покарань, як зауваження, репліки, осуд. Основне призначення покарання полягає також у тому, щоб застерегти вихованців, зорієнтувати їх на правильний вчинок. Застосовувати покарання слід помірно, лише в міру

необхідності, у розумних межах. Карати має право людина мудра й авторитетна (“Краще догана розумного, ніж похвала дурного”). Не можна карати за підозрою чи в пориві різкого збудження й гніву (“Злість – погана порадиця”, “Перед тим, як карати, треба полічити до сто”). Справжнє покарання завжди справедливе й сприймається вихованцем як заслужена міра впливу на нього. Воно сприяє активним роздумам і глибоким переживанням із приводу допущеної помилки. Покарання має впливати не з чийсь примх, а з доброзичливого бажання виправити чиюсь хибну поведінку. Не можна карати працею, образою, лайкою.

У мудрого вихователя покарання ніколи не принижує гідності людини, не придушує особистості, а є своєрідною формою поваги до неї. Особливо яскраво це виявляється тоді, коли вихованець відчуває, знає, вірить і розуміє, що його карають не з якоїсь помсти, а для того, щоб привчити не піддаватися легким принадам, щоб формувати з нього людину, гідну поваги, сильну духом і характером, вольову й відповідальну, надійну й стійку.

Щодо тілесної кари й залякування, то превалує народна думка про їхню шкідливість як для учнів, так і для вчителя.

Початкова школа лише тоді стане справді національною, коли виховна робота буде пройнята українським духом. Застосування народно-педагогічних методів – найкраща цьому запорука.

Педагогічна майстерність учителя розкривається через використання різноманітних методів виховання учнів початкових класів. Педагогічна майстерність – це вияв учителем досконалого знання виховної справи, його особлива виховна вмілість, досвідченість, вправність.

Серед тих чинників, які визначають вибір методів виховання, на першому місці стоїть їхня відповідність ідеалам суспільства й цілям національного виховання.

У своїй практичній діяльності під час вибору методів виховання учителі переважно керуються його метою, змістом і призначенням. Виходячи з конкретного педагогічного завдання, учитель сам вирішує, які методи слід застосовувати. Умілий, вдалий вибір методів виховання з його високими наслідками – надзвичайно важливий показник педагогічної майстерності вчителя.

З огляду вияву майстерності у виборі засобів виховання повчальне значення мають положення вітчизняної педагогіки про те, що ніякий педагогічний засіб, навіть загальноприйнятий, яким звичайно в нас вважається і напучення, і пояснення, і бесіда, і суспільний вплив, не може бути визнаний завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб у деяких випадках може інколи бути й не дуже результативним. Адже навіть такий засіб, як груповий вплив, вплив об’єднань на особу за певних умов може бути добрим, а іноді поганим. Так, зокрема, індивідуальний вплив, бесіда вихова-

теля віч-на-віч з вихованцем. Якщо не звертати увагу на емоційний стан співрозмовників, стиль взаємин, то вона не буде корисною, а іноді навіть шкідливою. Ніякий засіб не можна розглядати з погляду корисності або шкідливості, якщо його брати відокремлено від усієї системи засобів. І, нарешті, ніяка система виховання особистості школяра не може бути рекомендована як система постійна й універсальна.

Педагогіка вчить, що добрий результат під час застосування того чи іншого виховного методу може бути тільки за певних умов, тобто в певному поєднанні інших засобів і на певному етапі розвитку. Методи виховання не допускають стереотипних рішень і навіть шаблону виховання. Усі методи виховання повинні застосовуватися з урахуванням умов, місця, та у взаємодії один з одним.

Контрольні питання

1. Назвіть відомі вам методи виховного впливу на особистість школяра.
2. Дайте визначення понять: “метод виховання”, “прийом виховання”, “засіб виховання”.
3. Від чого залежить застосування тих чи інших методів виховання?
4. Опишіть творчі прийоми виховання.
5. Що відноситься до засобів виховання?
6. Зробіть класифікацію методів виховання.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть таблицю класифікації методів виховання.
2. Охарактеризуйте словесну групу методів виховання.
3. Дайте характеристику методу розповіді.
4. Опишіть групу методів організації діяльності й досвіду суспільної поведінки.
5. Педагогічна вимога – це...
6. Розкрийте шляхи формування громадської думки.
7. Назвіть відомі вам доручення в початковій школі. Опишіть їх.
8. Дайте характеристику методів стимулювання поведінки та діяльності школярів.
9. Опишіть види заохочень і покарань, які є ефективними в початковій школі.
10. Методика організації змагання в початковій школі передбачає: ...
11. Охарактеризуйте групу методів контролю й аналізу ефективності виховного процесу.
12. Назвіть шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців у світлі вимог сьогодення.

Література

1. Бабанский Ю. К. Комплексный подход к воспитанию школьников / Ю. К. Бабанский, Г. П. Победоносцев. – М., 1980.
2. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–6.
3. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К., 1996.
4. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д, 2000.
5. Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 206–215.
6. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : [навч. посіб.] / С. Г. Карпенчук. – К., 1997.
7. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – М., 1997. – Ч. 2. – 246 с.
8. Коротов М. В. Педагогическое требование / М. В. Коротов. – М., 1966.
9. Красовицький М. Ю. Практична педагогіка виховання / М. Ю. Красовицький. – К., 2000. – С. 81–108.
10. Кукушин В. С. Теория и методика воспитательной работы : [учеб. пособ.] / В. С. Кукушин. – Ростов н/Д : МарТ, 2002. – 320 с.
11. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : [навч. посіб.] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-вид. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.
12. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О. В. Матвієнко. – К. : ВД, 2006. – 346 с.
13. Методика виховної роботи : [навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл.] / Суходольська Л. В., Фіцула М. М. – Тернопіль, 1998. – 134 с.
14. Методика воспитательной работы / [под. ред. В. А. Сластенина]. – М., 2002.
15. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : [навч. посіб.] / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.
16. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : [метод. рек.]. – К., 2011. – 48 с.
17. Педагогіка : [учеб. пособ. для студ. пед. учеб. завед.] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 4-е изд. – М., 2002.
18. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М., 2000.
19. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.
20. Саранцев Г. И. Теория, методика и технология обучения / Г. И. Саранцев // Педагогіка. – 1999. – № 1. – С. 19–24.
21. Педагогіка / Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. – М., 1997.
22. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. – К., 1982.

23. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : [навч. посіб.] / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.

24. Трухін І. О. Психолого-технологічні основи шкільного виховання : [навч. посіб. для студ. пед ВНЗ] / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 406 с.

Тема 8. Форми виховної роботи в загальноосвітній школі І ступеня

План

1. Методика організації позакласної та позашкільної виховної роботи на сучасному етапі розвитку освіти.

2. Форми організації виховної роботи.

3. Характеристика форм виховної роботи в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

форма виховання, масові, групові, індивідуальні, тематичні ранки, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, фестивалі, читацькі конференції, гуртки, екскурсії, походи, класні години, політична інформація, читання художньої літератури, колекціонування.

Рекомендована література: 10, 11, 29, 32, 39, 43, 50, 53, 67, 71, 74, 87, 95, 103, 112, 115, 123, 132, 145, 169, 179, 187, 216, 220.

1. Методика організації позакласної та позашкільної виховної роботи на сучасному етапі розвитку освіти

Діяльність педагога з виховання та розвитку особистості молодшого школяра здійснюється різними шляхами. У цьому складному процесі важлива роль належить таким її видам, як позакласна та позашкільна виховна робота.

Позакласна виховна робота – це організація педагогом різних видів діяльності, що забезпечує необхідні умови для соціалізації особистості в позанавчальний час.

Вона є самостійною сферою виховної роботи вчителя початкових класів, що проводиться в тісному взаємозв'язку з виховною роботою на уроці. Позакласною роботою, як правило, займаються педагоги, представники громадських організацій, батьки, а також актив учнів.

Специфіка позакласної виховної роботи проявляється на рівні таких завдань:

1. Формування в дитини позитивної Я-концепції, яка характеризується трьома факторами: а) упевненістю в доброзичливому ставленні до неї інших дітей; б) переконаністю в успішному оволодінні нею тими чи

іншими видами діяльності; в) почуттям особистої значущості. Позитивна Я-концепція характеризує позитивне ставлення дитини до самої себе та об'єктивність її самооцінки.

2. Формування в дітей навичок співпраці, колективної взаємодії. Повністю позитивна Я-концепція формується тільки в колективній взаємодії.

3. Формування в дітей потреби в продуктивній діяльності через безпосереднє знайомство з різними видами діяльності.

4. Формування морального емоційного, вольового компонентів світогляду дітей.

5. Розвиток пізнавального інтересу.

Перераховані завдання визначають основні напрями позакласної роботи в досягненні її основної мети й мають характер загальних положень.

Зміст позакласної роботи – це адаптований соціальний досвід, емоційно пережиті й реалізовані у власному досвіді дитини різноманітні аспекти людського життя: наука, мистецтво, література, техніка, взаємодія між людьми, моральні норми та критерії поведінки. Специфіка змісту виховної позакласної роботи характеризується:

– по-перше, перевагою емоційного аспекту над інформаційним;

– по-друге, у змісті позакласної роботи визначальне значення має практичний бік знань, тобто зміст позакласної роботи спрямований на вдосконалення найрізноманітніших умінь і навичок школярів.

Мета й завдання позакласної виховної роботи надають специфічного характеру функціям цілісного виховного процесу – навчальній, виховній і розвивальній.

Навчальна функція позакласної роботи виконує роль допоміжної для більш ефективної реалізації виховної й розвивальної функції. Вона зосереджується в навчанні дітей певним нормами поведінки, колективного життя, навичок спілкування. Розвивальна функція реалізується через розвиток психічних процесів школяра, а також через розвиток індивідуальних здібностей школяра.

Позашкільною роботою називають освітньо-виховну діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва.

Позашкільна виховна робота є складовою частиною системи освіти й виховання школярів. Вона проводиться у вільний від навчання час з метою розвитку інтересів і здібностей особистості, задоволення її потреб у пізнанні, спілкуванні, практичній діяльності, з метою відновлення сил і зміцнення здоров'я. Позашкільна робота тісно пов'язана з навчально-виховним процесом у школі, виховною роботою за місцем проживання й здійснюється переважно позашкільними установами.

Позакласна та позашкільна виховна робота специфічні за своїми цілями, завданнями, змістом і методикою проведення. Виділяють ряд педагогічних принципів ведення позакласної й позашкільної виховної роботи.

Принцип добровільності позакласної та позашкільної роботи забезпечується тим, що учні самі вибирають ту форму занять, яка сприятиме розвитку їхніх інтересів. Це відноситься до факультативних занять, гуртків, секцій та інших форм позакласної роботи, а також до запису в позашкільні виховні установи.

Принцип суспільної спрямованості передбачає, що зміст роботи гуртків, клубів, об'єднань та інших форм виховної діяльності буде мати суспільно значимий характер, відповідати актуальними завданням розвитку країни, буде пов'язаний з досягненнями сучасної науки, техніки, культури, мистецтва.

Принцип ініціативи й самодіяльності вимагає, щоб під час виховної роботи сповна враховувалися побажання самих школярів, їхні ініціативні пропозиції та дії, щоб під час проведення позакласних і позашкільних заходів кожен учень виконував певний вид діяльності.

Принцип використання ігрових форм діяльності, романтичної символіки, цікавості й емоційних ситуацій має особливу значимість у роботі з дітьми молодшого шкільного віку, де потреба в ігрових прийомах найбільш висока.

Принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей учасників відображається в змісті, формах, методах здійснення позакласної та позашкільної діяльності, у характері взаємин вихователів і вихованців.

До позакласної та позашкільної виховної роботи висувають такі вимоги:

- органічний зв'язок з виховною діяльністю школи;
- узгодженість дій з виховною роботою школи, сім'ї, громадськості;
- масове охоплення дітей при дотриманні добровільності записів у гуртки і секції;
- вільний вибір дітьми характеру творчої діяльності;
- поєднання масових, групових та індивідуальних форм виховної роботи;
- поєднання методів освіти, організації діяльності дітей, стимулювання активної творчої діяльності та контролю за ефективністю виховної роботи.

Усебічному розвитку особистості повинні сприяти різноманітні форми позакласної навчально-виховної роботи, які тією чи іншою мірою сприяють розумовому, технічному, моральному та естетичному вихованню учнів, виявленню й розвитку їхніх творчих здібностей [67, 64].

2. Форми організації виховної роботи

Багатогранний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм. Вони рухомі та динамічні. Їхній вибір залежить від змісту виховної роботи, віку учнів, майстерності вихователів та інших умов, у яких здійснюється процес виховання. Процес виховання має не тільки свої напрями, етапи, а й певні форми.

Форма – це спосіб існування навчально-виховного процесу, оболонка для його внутрішньої сутності, логіки та змісту.

Форми організації виховання – шляхи організації виховного процесу за допомогою цілеспрямованої організації колективної та індивідуальної діяльності учнів.

Форми організації процесу виховання – способи доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності вихованців, у межах якої відбувається виховний процес.

До визначення категорії “форми виховання” (“форми виховної роботи”) у педагогічній науці, на жаль, немає однозначного підходу. Це пояснюється багатозначністю самого поняття та безліччю класифікацій форм виховної роботи. Існує велика кількість форм виховної роботи. Так, С.М.Шмаков нарахував 1 200 форм, а В.А.Караковський – 4 200. Але є один підхід до цієї проблеми – це класифікація.

Щоб краще розібратись у різноманітті форм організації виховання, скористаємося прийнятою в педагогічній літературі класифікацією, в основу якої покладено кількість учнів, які беруть участь у виховному заході. Відповідно до такої основи класифікації форми організації виховання поділяють на три групи:

- масові;
- групові;
- індивідуальні.

До масових форм виховної роботи належать: тематичні ранки, дні запитань і відповідей, конференції, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Колективні форми виховної роботи включають: усні журнали, дитячі ранки, виховні години, батьківські збори, години спілкування, класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читацькі конференції, диспути, тематичні розважальні ранки, свята, змагання (спартакіади), турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи та ін.

До індивідуальних форм виховної роботи належать: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо.

Окрім форм виховання використовують ще такі терміни, як “виховний захід”, “організаційні форми виховання”, “виховний захід”, “виховна справа”, “форма”.

Форми виховання (виховної роботи) – це варіант організації конкретного виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення будь-яких виховних цілей.

Виховна справа – це вид (форма) організації та здійснення конкретної діяльності вихованців. Головною й найсуттєвішою рисою виховної справи є необхідність, корисність та її реалізація. Виховний процес складається із цілісної системи неперервних виховних справ.

Типи форм (за О.Титовою):

Заходи – це події, заняття, ситуації в колективі, які організовує педагог із метою виховного впливу на учнів. Роль учнів – споглядально-виконавча. До заходів належать: бесіди, лекції, дискусії, конференції.

Справи – це загальна робота, важливі події, які організовують члени колективу на користь і радість людям, собі, своєму колективу. Роль учнів – діяльнісно-творча. До виховних справ належать: трудові десанти, операції, фестивалі, вечори, КТС тощо.

Ігри – це уявна або реальна діяльність у колективі, яку організовують з метою відпочинку, розваг, навчання. Ігри мають опосередкований педагогічний вплив (предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, комп’ютерні).

Говорячи про форму виховання, найчастіше мають на увазі вираз її змісту через певну організацію відносин педагогів та учнів. Форма виховання, як педагогічний феномен, виконує такі функції: організаторську, регулюючу, інформативну.

Організаторська. Будь-яка форма виховної роботи передбачає вирішення організаторського завдання. У ролі організатора можуть виступати як педагог, так і учні. Організація будь-якої справи відображає певну логіку дій, взаємодії учасників. Більшість педагогів використовує узагальнені методики (алгоритми) організації різних форм виховної роботи, (бесіди, колективні творчі справи, конкурси, інсценізації тощо). Ці методики передбачають послідовне проходження ряду стадій, етапів організаторської діяльності.

Регулююча. Оскільки використання тієї чи іншої форми виховної роботи дозволяє регулювати відносини як між педагогами й учнями, так і між самими дітьми, різні форми виховної роботи по-особливому впливають на процес згуртування групи школярів. Завдяки формам виховання, у яких заздалегідь закладається необхідність взаємодії, формуються норми соціальних відносин.

Інформативна. Реалізація цієї функції передбачає не тільки одностороннє повідомлення учням тих чи інших знань, а й актуалізацію наявних у них знань, звернення до їхнього досвіду.

У педагогічній теорії й практиці створено безліч форм виховної роботи, які класифікуються за різними ознаками:

- 1) залежно від кількості залучених до неї учасників:
 - індивідуальні (для одного вихованця);
 - групові (для кількох вихованців);
 - колективні (для всього класу);
 - масові (загальношкільні, міські);
- 2) залежно від використаного засобу:
 - ігрові (імітації, змагання тощо);
 - форми трудової діяльності (учнівські виробничі об'єднання, індивідуальна праця, робота в складі тимчасових груп тощо);
 - форми спілкування (пряме, опосередковане);
- 3) залежно від використаних методів:
 - словесні (інформації, збори);
 - наочні (виставки, стенди тощо);
 - практичні (благодійні й трудові акції, оформлення матеріалів для виставки, музею);
- 4) залежно від часу проведення:
 - короткочасні (від декількох хвилин до декількох годин);
 - тривалі (від декількох днів до декількох тижнів);
 - традиційні (регулярно повторюються);
- 5) залежно від часу підготовки:
 - експромт (проводяться без участі дітей у попередній підготовці);
 - форми, які передбачають попередню роботу й тривалу підготовку учнів;
- 6) залежно від способу впливу педагога:
 - безпосередні та опосередковані;
- 7) залежно від суб'єкта організації:
 - організаторами виступають педагоги, батьки та інші дорослі;
 - діяльність організується на основі співробітництва;
 - ініціатива та її реалізація належить дітям;
- 8) залежно від результату:
 - спрямовані на інформаційний обмін;
 - спрямовані на вироблення спільного рішення;
 - спрямовані на створення суспільно значущого продукту;
- 9) за домінуванням видів діяльності розрізняють такі форми:
 - позакласна пізнавальна діяльність: екскурсії, усні журнали, наукові вечори, вікторини, конкурси, турніри ерудитів, ділові ігри, "Найрозумніший", "Поле чудес";

- трудова діяльність – види навчальної праці на уроках, суспільно корисна праця, трудові десанти, акції тощо;
- художня діяльність – концерти, конкурси, виставки, відвідування театрів, концертів тощо;
- спортивна діяльність – ігри, змагання, олімпіади, спортивні гуртки, секції;
- громадська діяльність – конкурс малюнка, збори, лекторії, ярмарки ідей, акції милосердя;
- вільне спілкування – зустрічі поколінь, дитячі ранки, інформаційні вісники;
- ціннісно-орієнтувальна – бесіди, роз'яснення, день запитань і відповідей, сократівські бесіди, зустрічі із цікавими людьми, рольові ігри тощо [53].

Усі форми виховної роботи можна об'єднати загальним терміном – заходи, розуміючи під ними конкретні виховні дії, які є відрізками виховного процесу, що характеризуються цільовою, змістовною та організаційною єдністю й мають безпосередній виховний вплив на колектив та особистість.

Процес виховання, який має характер формально пов'язаних між собою заходів, не може бути повноцінним. Тому цей термін сприймається вихователями деякою мірою негативно, наче він означає формальну дію.

На відміну від виховного заходу виховна справа – це система (не одноразовий акт) ідейно й організаційно оформленої взаємодії педагогів і вихованців, що є частиною загального плану виховної роботи, спрямованої на створення позитивного виховного середовища, формування ціннісних установок і творчий саморозвиток особистості.

За часом проведення виховні справи можуть бути: короткочасними, тривалими (декади, олімпіади, конкурси, турніри) і традиційними, що постійно проводяться саме в цьому виховному закладі (збори випускників, осінні бали, першоквітневі гуморини й ін.).

3. Характеристика форм виховної роботи в початковій школі

Масові форми виховної роботи

До масових форм виховної роботи відносять: читацькі конференції, тематичні ранки, дні запитань і відповідей, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки стінної преси тощо.

Однією з ефективних форм виховної роботи в початковій школі є читацька конференція.

Читацька конференція – важливий засіб пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, який допомагає їм глибше зрозуміти зміст твору, прищеплює літературно-естетичні смаки.

Конференції проводять на матеріалі одного або кількох творів однієї теми, творчості письменника, з окремої літературної або наукової проблеми. Залежно від типу конференцій та індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру її проведення. У молодших класах вона повинна бути наближеною до бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до конкретного прочитаного твору, читають напам'ять уривки з нього, ставлять інсценівки або переглядають фрагменти кінофільмів.

Водночас конференція є важливим засобом пропаганди науково-популярної, історичної та художньої літератури серед учнів. Конференція допомагає їм глибше зрозуміти зміст та образи літературного твору, мотиви й дії історичних героїв, особливості мови й стилю, прищеплює літературно-етичні смаки, сприяє бажанню наслідувати позитивних героїв. Вибір теми визначають з урахуванням завдань національного виховання, навчального матеріалу, а також вікових особливостей учнів.

Мета читацької конференції буде досягнута, якщо виступи знайдуть живий відгук у присутніх, викличуть у них інтерес до обговорюваної книги чи проблеми. Конференція пройде успішно, якщо вона буде належно підготовлена.

Методика підготовки читацької конференції. Під час підготовки читацької конференції необхідно з'ясувати інтереси учнів, проаналізувати їхні читацькі картки в бібліотеці. Після цього визначити тему конференції. Доцільно створити комісії з підготовки й проведення конференції. Педагог ретельно вивчає літературу, мотиви написання твору, біографічні дані письменника й готується до заходу.

План конференції художньо оформляють і вивішують для ознайомлення учням, які за бажанням обирають питання для виступу. Готуючи конференцію, необхідно залучати учнів різного загальноосвітнього розвитку, адже сама підготовка до виступу формує навички вдумливого читання й аналізу прочитаного.

Необхідно домогтися, щоб більшість учнів прочитала твір, зрозуміла його зміст, ідейні та художні особливості. Із цією метою доцільно провести бесіди, консультації для тих, хто виступає, допомогти вникнути в суть твору й поділитися враженням від нього. Не слід допускати, щоб учні під час виступів користувалися текстами, які написав учитель [67].

Під час підготовки конференції необхідно звернути увагу й на розвиток художньо-естетичного почуття учнів, у бесідах з ними розкривати особливості мови, стилю, форми твору, працювати над навичками виразного читання.

Для залучення якомога більшої кількості учнів до підготовки конференції потрібно охопити їх різноманітною діяльністю через такі доручення: художнє оформлення альбомів, фотовітрин, фотомонтажів; випуск

спеціальних номерів стінних і радіогазет; організація виставок; підготовка цитат і висловів з метою ілюстрації матеріалів; підготовка інсценівок, добір запитань для вікторин.

Залежно від типу конференції та з урахуванням індивідуальних особливостей читацького колективу визначають структуру її проведення.

Обговорення книг. Влаштовують їх для пропаганди художньої та науково-популярної літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). Під час обговорення учні виступають з доповідями, повідомленнями, у яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, учитель зосереджує увагу на найважливіших аспектах проблеми.

Усний журнал – форма організації виховної роботи, яка поєднує в собі живе слово з художніми й образними засобами, різноманітними за тематикою й змістом.

Для усних журналів притаманний інформаційно-пізнавальний характер. Вони можуть бути практичними або оглядовими, тобто розкривати одне запитання або комплекс проблем. З їхньою допомогою пропагують передовий досвід, життя й діяльність відомих людей, державотворчі процеси, новини й досягнення науки, техніки й культури. Журнал за структурою складається з кількох сторінок, кожна з яких є коротким усним повідомленням. Сторінки ілюструють експонатами, дослідями, поетизованим словом, народною піснею.

Основні вимоги до журналу: актуальність, різноманітність форм і методів, творчість організаторів, новизна матеріалу, емоційність, задоволення запитів учнівської аудиторії.

Методика проведення усного журналу. Роботу з підготовки й проведення усного журналу очолює редакційна колегія. Редактором може бути педагог або запрошений спеціаліст із широким обсягом знань у певній галузі. До редколегії доцільно залучати найбільш ерудованих й активних учнів. Їхні обов'язки – запросити тих, хто виступає, організувати номери художньої самодіяльності, виставку літератури за тематикою сторінок. Ведучий – редактор або член редколегії – оголошує назву сторінки журналу, знайомить із запрошеними, розкриває мету виховного заходу. Після кожної сторінки бажано подискутувати з учнями, зробити підсумок і рекомендувати літературу для поглиблення й розширення знань учнів з теми, що пропонується до обговорення. До сценарію усного журналу бажано додати повідомлення учнів і гостей з тієї чи іншої галузі знань, цікаві факти, поетичне слово, пісню, фрагменти кінофільмів.

Наприкінці усного журналу дають відповіді на запитання, які виникли в учнів, і роблять оголошення, що редколегія журналу збирає відгуки про рівень його проведення й готує спеціальний випуск стінної газети.

Зустрічі з відомими людьми. Зустрічі з відомими людьми краю влаштовують переважно для учнів 3–4 класів початкової школи та учнів середнього й старшого шкільного віку. Їхня мета може бути різною: профорієнтаційна (запрошують представників різних професій), розвиток моральних, громадянських якостей (зустрічі з ветеранами війни, праці, спорту, мистецтва) тощо.

Ефективною формою виховної роботи є екскурсії й походи, які здійснюють на промислові підприємства, приватні фірми, виставки.

Похід – це цікава й змістовна форма виховання молодших школярів. Особливо захоплюючими є походи історичними та визначними місцями нашого краю. Зібрані під час походів і зустрічей матеріали оформляють у книги й альбоми.

Екскурсія є ефективним виховним заходом, що дає змогу організувати спостереження й вивчення різних предметів та явищ у природних умовах. З екскурсією можна піти на природу, на підприємство, в установу, до музею, на виставку. Методика підготовки й проведення виховної й навчальної екскурсії однакові. Проте виховна екскурсія реалізує насамперед виховні цілі. Так, під час екскурсії на підприємство забезпечують трудове, економічне виховання й профорієнтацію, у військову частину – військово-патріотичне виховання.

Навчальна екскурсія (лат. *excursio* – прогулянка) – форма організації педагогічного процесу, спрямована на вивчення учнями поза межами школи й під керівництвом учителя явищ, процесів через безпосереднє їх сприймання.

Екскурсія – це складна форма навчально-виховної роботи, тривалістю 45–90 хв. Вона відкриває можливості для комплексного використання методів навчання, збагачує знаннями учнів і самого вчителя, допомагає виявити практичну значимість знань, сприяє ознайомленню учнів з досягненнями науки, є ефективним засобом виховання учнів, зокрема їхньої емоційної сфери.

Екскурсії поділяють: за змістом (виробничі, природничі, історичні, географічні, краєзнавчі, мистецькі); за часом (короткотермінові, тривалі); за черговістю під час навчального процесу: попередні, або вступні (на початку вивчення теми, розділу програми), супровідні, або проміжні (у процесі вивчення навчального матеріалу), заключні, або завершальні (наприкінці вивчення теми, розділу), за відношенням до навчальних програм (програми та позапрограмні).

Об'єктами навчальних екскурсій є промислові підприємства, лабораторії, вищі навчальні заклади, установи культури й мистецтва (музеї, ви-

ставки), храми, історичні місця й пам'ятки тощо. Планують їх заздалегідь у межах позаурочного часу (екскурсії з виховною метою належать до позакласних заходів, їх проводять у позаурочний час).

Для ефективного проведення екскурсії необхідне чітке визначення освітньої та виховної мети, вибір оптимального змісту, об'єкта екскурсії з урахуванням рівня підготовки учнів.

Проведення екскурсії поділяють на декілька етапів:

1. Теоретична й практична підготовка передбачає опанування учнями мінімумом необхідних знань. Учитель заздалегідь знайомиться з об'єктом, домовляється з екскурсоводом про дидактичний зміст екскурсії.

2. Інструктаж, завдання якого полягає в ознайомленні учнів з метою й змістом екскурсії. Учитель характеризує об'єкт, зацікавлює ним, повідомляє про план екскурсії, за потреби – накреслює маршрут-схему.

3. Проведення екскурсії, що передбачає послідовний розгляд об'єктів екскурсії, визначення головного для отримання необхідної інформації про об'єкт. Учні запитують, спостерігають, запам'ятовують, роблять нотатки. Завершується екскурсія відповідями на запитання щодо її змісту.

4. Опрацювання матеріалів екскурсії передбачає уточнення, систематизацію, узагальнення одержаних під час екскурсії вражень, спостережень. Обов'язковим є аналіз підсумків навчальної екскурсії – усне опитування, використання даних під час наступних уроків. За потреби наслідки екскурсії оформляють у вигляді стенда, плаката чи альбому.

Календарні плани екскурсій складають на півріччя, їх затверджує керівництво школи.

Виставки присвячують досягненням учнів у гуртках дитячої творчості та на уроках праці, у сфері образотворчого мистецтва, за результатами краєзнавчих, туристичних походів. Екскурсоводи-школярі демонструють експонати, відповідають на запитання, організовують обмін досвідом.

Масові свята організовують як дні, тижні, місячники підвищеної уваги до поезії, музики, театру, кіно, дитячої книги тощо. У них беруть участь усі учні школи. Під час таких свят традиційно відбуваються зустрічі з письменниками, художниками, композиторами.

Свято – як правило, день, присвячений видатним подіям, традиційним датам, що виконують розважальну функцію відпочинку. Відмінною рисою технології свята повинна бути оптимізація його цілей – великих і малих. Супутнім елементом свята постійно повинна бути приємна несподіванка. Свято готують кілька одиниць з обов'язковим координаційним центром. “Програма-сюрприз” стає відомою для широкого загалу тільки на святі.

Змагання спрямовані на стимулювання інтересів, здібностей учнів, сприяють підвищенню їхньої активності. Фізкультурно-спортивні змагання (класні, шкільні, міжшкільні) пропагують спорт, здоровий спосіб жит-

тя. Їх оздоровчо-виховний ефект залежить від ретельної підготовки, урахування можливостей, стану здоров'я кожної дитини.

Конкурси, олімпіади проводять для виявлення талантів, розвитку творчих можливостей дітей. Конкурси (дитячого малюнка, художніх робіт, технічних конструкцій), олімпіади (з навчальних предметів) організують за певним графіком, заздалегідь повідомляють про це учнів. Переможців оголошують публічно, відзначаючи їхні успіхи на урочистій лінійці.

Огляд-конкурс передбачає виявлення через змагання, зіставлення кращої роботи або кращого автора, кращого колективу, який займається дослідженням, розробкою або практичним утіленням якоїсь теми, проблеми. Під час проведення огляду-конкурсу попередньо ретельно розробляють положення про огляд. Огляд – більш чітко регламентоване дійство, ніж фестиваль творчості. Темою огляду може бути проблема будь-якого розділу освітнього процесу. Художній компонент під час огляду-конкурсу має прикладний, супутній характер, на відміну від фестивалю.

Фестиваль – це святковий огляд або показ будь-яких досягнень, як правило, у творчій, художньої діяльності. Фестиваль-захід регламентований, програмний. Заздалегідь готується програма з урахуванням об'єктивних умов (вид діяльності, вік, складність програми, тимчасові рамки, система оцінок творчості). За системою підготовки фестиваль близький до шкільних предметних олімпіад.

Тематичні ранки, дні запитань і відповідей присвячують різноманітним аспектам внутрішнього й міжнародного політичного життя країни, розвитку науки, техніки, культури, спорту, явищ природи тощо.

Тематичні ранки посідають важливе місце серед форм виховної роботи. У практиці роботи утвердилася така їхня тематика: суспільно-політичні, присвячені державним святкам, пам'ятним датам, політичним подіям; військово-патріотичні, приурочені до історичних дат армії та флоту України, знаменним датам у житті народів України. Цінність тематичного свята полягає й у тому, що в його підготовці й проведенні беруть участь самі учні. Тут вони мають можливість проявити свою ініціативу, самостійність, ерудованість у підборі теми, запрошенні гостей, оформленні приміщення, підготовці книжкової виставки, художньої самодіяльності, підборі кінофільмів тощо. На таких заходах виступають запрошені гості, демонструють кінофільми. У їх підготовці й проведенні беруть спільну участь учні та вчителі.

Ранки-зустрічі, літературні вікторини. Практикують у роботі з молодшими школярами.

Показниками ефективності масових форм позашкільної діяльності здебільшого вважають кількісне охоплення, активність самих учнів.

Групові форми виховної роботи

Година класного керівника – це спеціально організована ціннісно-орієнтована спільна діяльність учителя та учнів, що сприяє формуванню в школярів системи правильних відносин до навколишнього середовища: до людини, суспільства, праці, науки, мистецтва, природи, самого себе.

Година класного керівника – це форма виховної роботи, яка найчастіше використовується в системі виховної роботи школи.

Методика підготовки й проведення години класного керівника. Як одна з форм позакласної виховної роботи, класна година передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування в них згуртованості, моральних норм, соціальної зрілості. Як правило, вона проводиться раз у тиждень у визначені планом виховної роботи класного керівника дні і привчає бачити за своїми діями та вчинками ставлення до суспільства, людей, розвиває в них здібність осмислювати життєві явища, усвідомлювати соціальну спрямованість своєї життєдіяльності.

Дбаючи про ефективність класної години, класний керівник перед її проведенням має подумати над питаннями: “Якою вона буде? Кому вона потрібна – педагогу чи учням? Які можливі результати?” Відповіді на ці питання визначально вплинуть на вибір теми класної години, особливості її підготовки та проведення.

Класна година – генератор ідей школярів. Зокрема, пропозиції, задуми, що висловлюються тут, реалізуються в конкретних справах.

Виховна мета класної години – формування чітко визначеного ставлення учнів до об’єктів та явищ навколишнього світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядницьких поглядів.

Основні функції класної години:

- освітня (“ознайомлення зі світом”);
- орієнтовна (“оцінювання світу”);
- спрямовуюча (“взаємодія зі світом”).

Наслідком реалізації цих трьох функцій є формування громадської думки класу, звички в учнів обдумувати й оцінювати своє життя, самих себе, самостійно шукати істину.

Зміст класних годин визначається:

- виходячи із соціального замовлення суспільства;
- пріоритетних напрямів виховної роботи в сучасних умовах;
- рівнем розвитку учнів, їхнього захоплення, інтересів;
- необхідності засвоєння школярами духовних надбань рідного народу – мови, культури, усної народної творчості, традицій та звичаїв.

Слід виділити такі основні напрями в змісті класних годин:

- людина та її взаємовідносини в суспільстві;

- наука й пізнання;
- народна культура як засіб формування духовності;
- людина і природа;
- основи народної моралі.

Методика та прийоми проведення класних годин відповідають конкретним умовам (матеріальній базі, віковим і психологічним особливостям учнів, їхньому рівню знань та поведінки, що викликає інтерес учнів).

Можливе використання різних форм проведення класних годин:

- розбір ситуацій;
- рольові ігри;
- практичні заняття;
- записи старовинних пісень, легенд, переказів рідного краю;
- відтворення народних свят, звичаїв;
- уроки-подорожі до джерел рідного слова;
- уроки на природі;
- години улюбленої праці;
- уроки етики;
- бесіди, диспути, дискусії, “сократівські бесіди”;
- лицарські турніри, аукціони ідей, прес-діалоги, мозкові атаки.

Правила проведення класної години

1. Проводьте класні години систематично.
2. Не влаштовуйте на класних годинах педагогічних “розборок” випадків життєдіяльності учнів, що накопичилися протягом певного часу.
3. На кожен годину виносьте розгляд питання, яке викликає в учнів інтерес, сприятиме задоволенню їхніх інтересів.
4. Складайте план проведення класної години.
5. Добирайте для класної години цікавий матеріал, який спонукав би учнів до вільного висловлювання своїх думок.
6. Забезпечуйте мажорний тон у спілкуванні учнів.
7. Заохочуйте учнів до вільного висловлювання своїх думок, не дорікайте їм за помилковість суджень.
8. Ураховуйте особливості соціально-психічного розвитку дітей певного віку.
9. Створюйте умови для психічного й соціального розвитку школярів у процесі вільного спілкування.
10. Навчайте учнів ставити запитання, слухати відповіді, спілкуючись, виховуйте у них терпимість.
11. Поважайте думки всіх вихованців, особливо нестандартні.
12. Залучайте всіх учнів до розмови, не залишайте поза увагою не-сміливих.
13. Вивчайте інтереси учнів для визначення подальших тем класних годин.

14. Не обмежуйте проведення класних годин стінами класної кімнати. Проводьте їх у музеях, на природі, за місцем праці батьків тощо.

Методика підготовки та проведення класних зборів

Установлення демократичних, гуманістичних відносин у класі стимулює розвиток самодіяльності, ініціативи та самоврядування учнів. Такі відносини формуються в ході всієї виховної діяльності класного керівника.

Мета класних зборів – розвиток учнівського самоврядування, згуртування первинного колективу, формування громадської думки, залучення всіх учнів до організаторської діяльності.

Головне завдання зборів – привчити учнів говорити, відстоювати й аргументовано доводити свою думку, поважати погляди інших, вести дискусію.

Класний керівник на учнівських зборах має право:

- брати участь у роботі учнівських зборів із правом одного голосу;
- надавати необхідну методичну допомогу організаторам зборів, не підмінюючи їх у роботі;
- володіти ініціативою скликання учнівських зборів і вносити доповнення в порядок денний питання, пов'язані з життям і діяльністю учнівського колективу;
- підтримувати громадську й творчу ініціативу, активність учнів, їхню самостійність.

Класні збори вирішують усі питання життя й діяльності учнівського колективу:

- планують й аналізують роботу класу;
- розподіляють громадські доручення, заслуховують звіти про їх виконання;
- готують пропозиції щодо виставлення оцінок за поведінку й суспільно корисну працю;
- вирішують питання заохочення й стягнення тощо.

Схема аналізу класних зборів:

1. Чи є актуальною тема?
2. Які конкретні завдання, проблеми вирішували збори?
3. Як і хто їх готував? Яка документація (доповідь, виступи, проект рішення) була підготовлена до зборів?
4. Чи відповідали доповідь і виступи темі зборів?
5. Оцінювання проекту рішення.
6. Роль класного керівника в ході підготовки та проведення зборів.
7. Результативність зборів.

Інформаційна хвилинка (політична інформація), як одна із форм виховної роботи, може бути оглядовою або тематичною. Тематичні інформаційні хвилини присвячуються розкриттю певного питання або кількох

питань, органічно пов'язаних між собою. Така форма виховної роботи поглиблює знання учнів з актуальних питань політичного, економічного, культурного й наукового життя нашої країни або міжнародної ситуації.

Після проведення “інформаційної хвилини” провести самоаналіз за такими питаннями: “Наскільки актуальна підібрана тема? Який рівень підготовленості учнів? Зацікавленість учнів проблемою теми та їх активність. Рівень доступності матеріалу для даного класу й віку. У процесі підготовки й проведення виховних заходів (інформаційної хвилини, години класного керівника та ін.) використовують матеріали періодичної преси, радіо- і телепередач, художніх фільмів, книг [169].

Предметні гуртки – науково-освітні гуртки, організовані з метою розширення й поглиблення знань учнів з різних предметів навчального плану школи й розвитку в них інтересу до відповідних галузей науки, художньої літератури й мистецтва, техніки тощо.

Гуртки посідають важливе місце в позаурочній виховній роботі. Створюють їх у школі відповідно до навчальних предметів (математичні, природничі, мовознавчі та ін.), керують ними вчителі на громадських засадах. Учасники предметних гуртків беруть участь у проведенні масових виховних заходів у школі: готують і проводять тематичні свята, конкурси, олімпіади, предметні тижні, випускають радіо- і стінгазету, альманахи.

До різних видів практичної діяльності прилучають дітей технічні гуртки. На заняттях таких гуртків є можливість проводити певну профорієнтаційну роботу з учнями і виховувати в них любов до праці. Фізичному розвитку дітей сприяють організовані в школах різноманітні спортивні секції (волейбольна, футбольна, легкої атлетики, гімнастична тощо). Їхня мета – досягнення високих результатів і перемог у спортивних змаганнях водночас зі зміцненням здоров'я та загальним фізичним розвитком дітей. Учнів поділяють на вікові групи, перед кожною з яких ставлять свої навчально-виховні завдання.

Під час занять у гуртках педагог не повинен забувати про громадянське, моральне, трудове, естетичне й фізичне виховання учнів. Слід також дбати про організованість і дисципліну, активність і самостійність учнів. Усі гуртки працюють двічі на тиждень. Очолюють їх ентузіасти-педагоги, батьки.

Важливе місце в позакласній виховній роботі посідають гуртки художньої самодіяльності. Виховна цінність участі учнів у роботі цих гуртків полягає в тому, що мистецтво зближує їх на сцені, пробуджує почуття відповідальності, колективне переживання успіхів і невдач. Учні мають можливість проявити свої творчі здібності, розумно провести вільний час. Досвід показує, що учасники художньої самодіяльності краще розуміють і відчують красу мистецтва й природи, людських взаємин, більше тягнуться до книги.

У школі дуже важливо приділяти увагу підбору репертуару гуртків художньої самодіяльності. Учні часто захоплюються тільки естрадним мистецтвом. Воно сприяє розвитку їхніх естетичних смаків, дає їм культурний відпочинок. Проте бажано пропагувати й драматичні гуртки. Хороша п'єса, інсценівка, де розкривається конфлікт характерів, точок зору, стверджує передові ідеї й відкидає всі негативні.

У художній самодіяльності доцільно використовувати місцевий матеріал з життя колективу класу й школи. Вдала коломийка, інсценівка, вірш мають особливий емоційний вплив на учнів.

Однією з форм позакласної виховної роботи є участь у підготовці стінної газети. У школі випускаються різноманітні стінгазети: загальноосвітня, класна, предметного гуртка, сатирична та ін. Вони допомагають формувати громадську думку, спрямовувати її на поліпшення успішності учнів, зміцнення дисципліни.

Газета повинна не тільки критикувати недоліки в житті й діяльності учнівського колективу, а й схвалювати хороші справи й зразкову поведінку учнів. Важливо якомога більше учнів залучати до випуску стінгазети через створення редакційних колегій, кореспондентської мережі. Активна участь у підготовці стінної газети допомагає формувати в учнів такі якості, як чесність, правдивість, принциповість, уміння аналізувати й оцінювати факти і явища. При цьому в них виробляється критичне ставлення до своїх учинків.

Дуже істотним є й саме оформлення стінної газети. Не рекомендується втискувати її в спеціальні рамки (крім назви, заголовка), що впадає в очі, звертає на себе увагу учнів. Вивішувати газету доцільно не в класі, а в спеціально відведеному місці в школі. У такому разі вона інформуватиме про стан справ у певному класному колективі.

Необхідно дбати й про культуру мови стінгазети, стиль викладу її змісту, колективно вирішувати, кого й за що похвалити чи покритикувати. Щоб редакційна колегія успішно справлялася зі своїми обов'язками, її необхідно постійно навчати.

Дискусія (слово латинського походження, що означає дослідження) – це колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками.

Мета дискусії – виявити відмінності в розумінні питання й у товариській суперечці встановити істину, прийти до спільної точки зору. Дискусії можуть бути вільними й керованими. Дискусія є доцільною та ефективною тоді, коли вона виникає на базі знань учасників з теми, яка розглядається.

Завдання дискусії:

1. Поглиблювати знання слухачів з теми, що розглядається.
2. Виявити заплутані питання.

3. Розвивати вміння аргументовано відстоювати свою точку зору, уважно й зважено вислуховувати думки опонентів.

4. Формувати й розвивати культуру обговорення спірних питань.

Головні правила ведення дискусії:

1. Сперечатися по суті, пам'ятаючи, що головне в дискусії – аргументи, факти, логіка, доказовість.

2. Не допускати образливих реплік, не давати виступам оцінку, не нав'язувати свою думку. Поважати погляди опонентів, прагнути до того, що, перш ніж критикувати, добре їх зрозуміти.

3. Виявляти стриманість у суперечках, чітко формулювати власні думки.

4. Намагатися встановити істину, а не демонструвати своє красномовство.

5. Виявляти самокритичність, уміння з гідністю визнати недостатність своєї аргументації.

6. Постійно пам'ятати, що доблесть не в тому, щоб довести перевагу своєї ідеї, а в тому, щоб відкинути помилкові судження й переконання, узнати істину.

Дискусія як спосіб передачі знань є формою виховання зі сталими традиціям. Дискусія має кілька своїх різновидів:

- дискусія, пов'язана з поясненням нового;
- дискусія круглого столу;
- дискусія групова;
- дискусія оглядова (загальна);
- мозкова атака та ін.

Дискусія передбачає організований обмін думками й поглядами учасників групи із приводу вказаної теми, а також розвиває мислення, допомагає формувати погляди й переконання, виробляє вміння формулювати думки та висловлювати їх, учити оцінювати пропозиції інших людей, критично підходити до власних поглядів, зважувати їхню істинність.

Хід дискусії можна розподілити на такі етапи:

1. Вступ. Формулювання проблеми, визначення її актуальності, спрямування виступів у потрібне русло.

2. Власне дискусія, суть якої – підвести до розв'язання проблеми.

3. Заключне слово.

Завдання керівника дискусії:

– домогтися усвідомлення й підтримки групою мети й завдань дискусії;

– забезпечити учасників дискусії потрібною інформацією;

– стимулювати висловлення ідей, думок;

– спрямовувати дискусію в потрібне русло;

– намагатись, щоб усі мали можливість висловитися;

- з'ясувати заплутані питання;
- робити узагальнення й висновки.

Ведучий дискусії повинен поважати чужу думку, навіть якщо він не згоден з нею. Контролювати хід дискусії можна за допомогою додаткових запитань. Запитання мають бути чітко сформульованими, легко зрозумілими, тісно пов'язаними із суттю справи, логічно послідовними.

Методичні рекомендації щодо проведення дискусії:

1. Визначте тему, зумовлену важливістю проблеми, практикою роботи організації (колективу).
2. Чітко сформулюйте мету дискусії, враховуючи особливості слухачів та їхню готовність до сприйняття цього матеріалу.
3. Складіть план підготовки та проведення дискусії.
4. Складіть список основної й допоміжної літератури та фактичного матеріалу з тем, який необхідно опрацювати до проведення дискусії.
5. Розробіть систему запитань (основних, додаткових, коригуючих), які будуть використані в ході дискусії.
6. Спрогнозуйте позиції та реакції опонентів. Сплануйте свою поведінку.
7. Підготуйте дидактичні матеріали для забезпечення ефективності дискусії.
8. Ознайомте учасників з вузловими питаннями дискусії, списком літератури, правилами проведення дискусії.

Якщо ви керівник дискусії, то:

- ставте запитання, на які може відповісти кожний учасник групи; трансформуйте загальні запитання в індивідуальні; поставте запитання перед групою, зробіть паузу для обдумування й адресуйте його конкретному учаснику;
- заохочуйте учасників дискусії до обміну думками між собою, а не до дискутування за схемою “ведучий – учасник”;
- подавайте проблемні ідеї, потім стежте за ходом їх реалізації;
- під час дискусії періодично резюмуйте її проміжні результати, що дасть змогу зосередити увагу на основних положеннях, утримувати дискусію на правильному шляху, надавати учасникам можливість висловити судження, які були упущені, але мають суттєве значення;
- особливо звертайте увагу на той момент, коли висловлюються суперечливі або помилкові думки. У випадку незгоди з певним судженням пропонуйте запитання для загального обговорення;
- якщо дискусія відхиляється від теми, зверніть увагу на це відхилення, укажіть, як і коли можна продовжити пошук необхідного вирішення даного питання, і запропонуйте повернутись до головної теми;

– у кінці дискусії зробіть ефектне узагальнення, зробіть належні висновки, укажіть, до чого може призвести інша позиція, відмітьте всі ідеї групи.

Участь у дискусії дає змогу синтезувати й систематизувати знання для аналізу практичної ситуації, виявити різнопланові підходи до вирішення проблеми, проаналізувати багато конструктивних ідей і пропозицій для пошуку стратегічних й оперативних рішень. Необхідність активного спілкування в колективі виробляє вміння сперечатися, відстоювати свою точку зору, доводити свою позицію. Важливим є творчий характер дискусії, де кожний прагне запропонувати щось нове, відкидаючи негативні настанови, стереотипи. Велике значення має колективний характер обговорення й прийняття рішення, оскільки кожна група працює над своїм аспектом, а в результаті отримується цілісне рішення проблеми.

Ділова гра – це форма навчання професійної діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, задачі чи проблеми, що розв'язується в суворій відповідності з характером рішень та дій її учасників.

Методика проведення ділових ігор зі школярами.

У процесі ділової гри відбувається діалог на професійному рівні, зіткнення думок і позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, їх обґрунтування й зміцнення, що веде до появи нових знань, сприяє набуттю досвіду вирішення професійних задач і психолого-педагогічних ситуацій.

Процес створення гри включає ряд етапів, що вимагають здійснення певних досліджень та розробок:

1. Вибір теми гри.

Тема гри повинна мати у своєму змісті психолого-педагогічну ситуацію або завдання, для вивчення яких доцільно використати гру.

2. Визначення типу за призначенням (для навчання, з дослідницькою метою, для прийняття рішень, проектування, з кадрових питань).

3. Виділення цілей конструювання (коротко характеризується мета гри, визначається обсяг знань, якими повинні володіти учасники гри до її початку).

4. Аналіз головних закономірностей, зв'язків, відносин у моделюючій діяльності, виходячи з проблеми, на якій базується гра.

5. Виділення ролей між учасниками гри необхідно проводити з урахуванням їх особистих даних, знань і здібностей. Водночас важливо, щоб ролі, які виконує кожен учасник, не залишалися незмінними у всіх іграх. Для підвищення відповідальності й активності учасників з їх числа необхідно виділити рецензентів кожної ролі, опонентів і групу експертів або оцінювачів.

Особливе місце відводиться викладачу, який вирішує спірні питання, що виникають у ході гри, контролює дотримання певного ігрового режиму й оцінює діяльність кожного учасника.

6. Створення переліку рішень, які можуть приймати гравці.

7. Деталізація сценарію, формування впливів навколишнього середовища.

Оскільки в основі гри знаходиться модель події, ситуації навчально-виховного процесу, то ця модель повинна бути створена заздалегідь. Послідовність етапів гри має відповідати тій, що існує в реальній дійсності. Розроблена гра має пройти експериментальну перевірку. За результатами цієї перевірки здійснюється остаточна доробка ділової гри, а також підготовка керівника (ведучого) до її проведення.

8. Формування правил, розподіл рішень між гравцями. Уточнення основних станів.

Кожен учасник одержує певну інструкцію, де послідовно викладені завдання, які він має реалізувати на всіх етапах гри.

9. Формулювання системи заохочень. Для кожної гри розробляється система стимулювання. Слід конкретно вказати кожному учаснику, за що його заохочують або штрафують у процесі гри, а також правила підрахунку результатів гри в цілому.

10. Проведення гри. Оцінка прийнятих рішень і визначення переможців у діловій грі.

11. Підведення підсумків ділової гри.

Для ефективного проведення гри необхідно мінімально дві, – максимум чотири години в день. Оптимальна кількість питань (завдань) для розгляду така ж. Аналізуючи ділову гру, слід мотивувати оцінювання розв'язання проблем. Такий підхід сприяє навчанню спеціалістів на прикладах, наближених до реальних, а також визначає можливі варіанти усунення помилок.

Індивідуальні форми виховної роботи зі школярами: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо.

Індивідуальні форми роботи можуть пов'язуватися з груповими й фронтальними. Це підготовка виступів на конференції, підготовка до участі в конкурсах, олімпіадах тощо.

Однією з найпоширеніших форм роботи з дітьми є бесіда.

Бесіда – форма виховання й отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Методика проведення бесіди зі школярами. Залежно від конкретної ситуації та змісту вони можуть мати стратегічний і тактичний характер. Бесіда як форма виховання поділяється на такі види: індивідуальна та фронтальна (групова, колективна).

Індивідуальну бесіду проводять в екстремальних ситуаціях, здебільшого конфіденційно. Такий вид бесіди висуває особливі вимоги до педагога. Він повинен так організувати свою діяльність, щоб учень психічно був готовий і відкритий до бесіди, здатний на відвертість. Хід бесіди слід продумати заздалегідь, при цьому спиратися на конкретні переконливі приклади. Не можна починати бесіду з моралізування, іронії, пригнічення критики, до чого часто вдаються недосвідчені педагоги. Передусім потрібно з'ясувати причину вчинку, що викликав занепокоєння, а потім правильно визначити характер педагогічного впливу.

Фронтальну бесіду найчастіше проводять із класом на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, естетичну. Головне – спонукати учнів до оцінювання подій, учинків, явищ суспільного життя, сформулювати в них відповідне ставлення. Визначальними в бесіді є факти (учинки окремих осіб чи колективні дії). Форма їх подання повинна підштовхнути учнів до роздумів, пошуку, висновків та узагальнень, переконань.

Фронтальну бесіду розподіляють на етапи:

1. Обґрунтування теми. 2. Діалог з дітьми. 3. Підсумки бесіди.

Правила та вимоги до проведення бесіди:

1. Говоріть спокійним голосом. Діти краще реагують на нормальний звуковий рівень голосу, ніж на крик.

2. Використовуйте мовні різновиди; повні речення, короткі речення, прості речення, по суті використовуйте мовні повтори, поширені речення.

3. Повторюйте те, що говорять діти, і виправляйте їх, заохочуйте висловлювання дітьми власних ідей та почуттів.

4. Використовуйте навідні питання, наприклад: як? що? чому? коли?

5. Уникайте запитань, які вимагають відповіді “так” чи “ні”.

6. Знайдіть час для особистої бесіди з кожною дитиною, підберіть слова, які описують почуття.

7. Розширюйте запас слів, уникайте абстрактних понять.

8. Вживайте слова у властивому їм значенні, пояснюйте дітям значення слів та опорних понять.

Ведучий бесіди (учитель) повинен:

1. Знати проблему, яка виносить на бесіду, склад учнів, їхні індивідуально-психологічні особливості, літературу теми, методику проведення бесіди.

2. Уміти включати учнів у бесіду, управляти нею, не відходити від головного, поглиблювати проблему, слухати тих, хто виступає, аналізувати, узагальнювати, робити висновки.

3. Мати свою точку зору, натреновану пам'ять, авторитет, педагогічний такт.

Структура бесіди:

1. Вступне слово вчителя, розкриття теми й мети.

2. Розвиток бесіди.
3. Запитання.
4. Висловлювання (усні, письмові, ілюстровані).
5. Підведення підсумків бесіди (теоретичні висновки, практичні поради, рекомендації).

Етична бесіда – це бесіда, під час якої вихователь учить учнів свідомо ставитися до своїх дій, учинків, поводитися відповідно до вироблених переконань та принципів і норм моралі.

За допомогою етичної бесіди вихователь запобігає поганим нахилам і потягам, відвертає від шкідливих прагнень та дій. Поведінка учня перекладається від небажаних мотивів на позитивні. Зазвичай ця форма виховної роботи спрямована на формування в учнів умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими й національними морально-духовними цінностями.

Інформацію про моральні норми діти отримують у сім'ї, на уроках, із засобів масової інформації тощо. Але цей процес здебільшого стихійний, не сприяє формуванню стійких переконань. У дітей під впливом різних чинників нерідко виникають хибні уявлення про моральні цінності. Тому у виховній роботі необхідно надати цьому процесу системності, науковості, щоб сформувати в дітей надійні засади для формування моральних цінностей.

Цій меті служать етичні бесіди, в основі яких – використання діалогу. Вони сприяють узагальненню дитячих спостережень, вражень і переживань, певних знань морально-етичних норм, що сприяє поступовому сходженню особистості до нових моральних якостей.

У системі підготовки й проведення етичних бесід важливим є дотримання певних методичних правил:

- бесіди проводить класний керівник або вихователь групи подовженого дня;
- тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1–4 класи – 25–30 хв;
- підготовка до бесіди має тривати 5–6 днів;
- тема бесіди залежить від віку учнів, рівня підготовки колективу, взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві;
- організація бесід відбувається за такими основними етапами: підготовчий, проведення бесіди, подальша діяльність школярів, оцінювання вчителем рівня сформованості в учнів моральних норм і навичок;
- необхідне залучення всіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять;
- слід використовувати цікавий матеріал, задіювати різні педагогічні прийоми, які б спонукали школярів до активної емоційно-розумової діяльності;

- потрібно продумувати план бесіди, давати учням конкретні завдання на етапі підготовки до неї, які викликали б у них інтерес;
- аналізувати вплив бесіди на поведінку вихованців, класного колективу загалом;
- продовжувати роботу над проблемами, що обговорювалися під час бесід.

Ефективність етичної бесіди зумовлюється: виховним завданням, рівнем розвитку учнів певного віку, силою емоцій, глибиною почуттів, що їх викликає бесіда. Потяг до високого, героїчного, ідеального робить школярів особливо сприйнятливими до етичних бесід, особливо тих, у яких розкривається моральне обличчя реальних героїв. Школа повинна йти назустріч духовним запитам учнів. Етична бесіда є найважливішим засобом задоволення цих запитів. Сприяючи формуванню критичних моральних оцінок, норм поведінки (як своєї власної, так і своїх товаришів), вона допомагає виробити в учнівському колективі здорову громадську думку.

Тематика етичних бесід розрахована на широке охоплення питань духовності та моралі. Складена за роками навчання, тематика виховних бесід повинна відповідати віковим і психологічним особливостям учнів, ступеню розвитку їхніх моральних понять. Залежно від віку учнів форми й методи проведення бесід можуть бути різні.

У молодшому віці етична бесіда вимагає наочного розкриття морального поняття, вчинку, тому в першому класі її можна проводити як гру. У других, третіх і четвертих класах бесіди розраховані на розвиток уяви, на створення ідеальних образів, які може наслідувати учень. У старших класах тематика етичних бесід складніша, глибша.

Етична бесіда, як засіб морального впливу, сприяє формуванню моральних понять, засвоєнню правил поведінки учня на різних етапах навчання та виховання.

У молодшому віці шлях утворення в учнів моральних понять – це шлях поступового розкриття істотних ознак поняття. Цей процес має конкретний характер. У наочній, яскравій, переконливій і доступній формі перед учнями розкривається той чи інший факт, явище, що характеризує окремі поняття, ознаки. На цій основі в учнів формуються моральні поняття. Із цією метою до кожної такої бесіди треба розробляти систему вправ, які б сприяли вихованню культурних навичок і звичок. Спочатку прості, а далі складніші вправи, внаслідок засвоєння яких учні опановують навички та звички культурної поведінки, перетворюються на звички й навички культурної поведінки в класі, школі, громадських місцях. Збагачене таким способом моральне поняття переходить у переконання, стає керівництвом до дії.

Індивідуальні форми виховної роботи зі школярами

Необхідною умовою успішної індивідуальної виховної роботи в початковій школі є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Початком індивідуальної виховної роботи має бути встановлення щирих, доброзичливих стосунків. Зробити це часом нелегко, оскільки школярі нерідко не довіряють педагогам. Велике значення при цьому має авторитет вихователя, його знання психології особистості, уміння швидко орієнтуватися в ситуації, передбачати наслідки своїх педагогічних впливів.

Індивідуальна виховна робота має бути систематичною й послідовною. Вона повинна включати не тільки бесіди з вихованцями із приводу допущених ними негативних учинків, а й профілактичні розмови та інші заходи.

Обов'язково також визначити місце кожного вихованця серед його товаришів, стиль взаємин із ними, його ставлення до громадської думки колективу й ставлення колективу до нього, його поведінки. Це дасть змогу використовувати виховні можливості колективу в індивідуальній роботі з конкретним школярем.

Класному керівнику необхідно передбачити координування впливів педагогів, батьків і колективу. Така координація здійснюється завдяки обміну думками та аналізу результатів виховного впливу. В індивідуальній виховній роботі використовують різноманітні форми, зорієнтовані на розкриття й розвиток здібностей особистості. Це може бути колекціонування, спортивні, мистецькі заняття, різні види технічного аматорства тощо.

Людина виховується внаслідок дії сукупності різноманітних заходів і впливів. Будь-який метод впливу, виховна форма чи засіб, що використовуються ізольовано, відірвано від системи виховних впливів, не досягають виховної мети. Адже, на думку А.С.Макаренка, вирішальною є не логіка певного методу, форми, а логіка й дія всієї системи засобів, гармонійно організованих.

Тому всі методи й форми виховання взаємопов'язані та взаємозумовлені. Жодна з них не може бути універсальним засобом впливу на особистість, на формування її якостей, яким би досконалим він не був.

Методика індивідуальної виховної роботи. Перш ніж організувати індивідуальну роботу з учнями, необхідно володіти даними про кожного з них, знати їхні психологічні особливості.

Глибокі знання загальних основ індивідуального підходу до учнів дають змогу педагогам кваліфікованіше використовувати прийоми педагогічного впливу.

Під прийомами педагогічного впливу розуміємо способи організації певної педагогічної ситуації, коли на основі відповідних педагогічних

закономірностей в учнів виникають нові думки й почуття, які спонукають їх до позитивних учинків та подолання недоліків.

Прийоми педагогічного впливу організаційно не виділяють в окремі заходи, а використовують у процесі індивідуальної роботи з учнями. Для коректування їхньої поведінки необхідно поєднувати різноманітні прийоми педагогічного впливу.

У процесі виховної роботи застосовують такий прийом, як навіювання. Завдання його – вселити віру в учня в правоті його дій. Педагог у ненав'язливій формі переконує, що учневі під силу досягти поставленої мети. Під впливом навіювання, переконання в нього утверджується впевненість, поглиблюється інтерес до виконання поставлених завдань. Результативність цього прийому підвищується, коли учень бачить результати своїх зусиль. Коли він відчуває доброзичливе ставлення до себе, тоді й вірить словам вихователя. Якщо учень повірить, що педагог до нього ставиться по-особливому, тоді в нього виникне відповідне почуття – особливе ставлення до вихователя, що підвищує ефективність цього прийому [216].

Інноваційні форми виховної роботи

Поряд із традиційними формами виховання існують різноманітні нетрадиційні. Це колективна творча справа (КТС), ток-шоу, “Сократівська бесіда”, інтелектуальний аукціон, дискусійні гойдалки, виховний тренінг та інші.

Форма виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу. Під виховний захід можна підвести десятки форм виховної роботи, кожна з яких має свою специфіку. Важливо врахувати те, що педагогічну цінність виховної позакласної роботи визначає не кількість заходів, а різноманітність їхніх форм проведення.

Особливостям організації різних напрямів виховання молодших школярів, у межах яких можуть упроваджуватись інноваційні технології, форми виховної роботи, присвячено психолого-педагогічні дослідження сучасних науковців: І.Д.Беха, О.І.Богданової, О.В.Киричука, Ю.Ю.Красовицького, О.В.Матвієнко, В.Т.Мухіної, І.П.Підласого, О.Я.Савченко, В.О.Сухомлинського, Г.С.Тарасенко та ін.

“Технології завтрашнього дня, – пише О.Тоффлер, – потребують не мільйонів людей, готових працювати в унісон на безконечно монотонних роботах, не людей, котрі виконують накази, не зморгнувши оком, а людей, котрі можуть приймати критичні рішення, котрі можуть знаходити свій шлях у новому оточенні, котрі достатньо швидко встановлюють нові стосунки в реальності, що швидко змінюється” [9]. К.Крутій наголошує, що інновації – це зміни всередині системи. У педагогічній інтерпретації і в найзагальнішому сенсі інновації означають нововведення в педагогічній системі, що поліпшують розвиток (перебіг) і результати освітнього

процесу. Проте нововведення можуть і погіршити систему. Отож, узагальнює вчена, суть не в самих нововведеннях, а в тім, що вони дають. Науковці (І.П.Підласий, А.І.Підласий) доводять, що інновація означає таке нововведення, яке здійснюється в системі за рахунок її власних ресурсів (резервів) [138].

Нетрадиційний виховний захід – це виховний захід, що має нетрадиційну форму й структуру проведення. Переваги нетрадиційних форм виховної роботи:

- не сковують навчально-виховний процес;
- вносять різноманітність у шкільні будні;
- пожвавлюють атмосферу в колективі, піднімають настрій;
- активізують хлопців і дівчат до спільної діяльності;
- наближають навчально-виховний процес до життєвих ситуацій.

Одним із нетрадиційних заходів, форм виховання є виховний тренінг (А.К.Биков). Тренінг є одним з методів практичної психології, що застосовуються в психотерапії, психокорекції та навчанні. Однак сьогодні виділяють груповий психологічний тренінг з ряду інших методів роботи психолога як цілком самостійний напрям.

Виховний тренінг є різновидом групового тренінгу, поряд із психологічним і навчальним (педагогічним). Основні характеристики виховного тренінгу:

- невелика група учасників (від 8 до 20 чоловік);
- спеціально підібрана або розроблена система вправ;
- довіра під час спілкування до всіх учасників тренінгу;
- наявність зворотного зв'язку на занятті;
- саморефлексія кожного учасника тренінгу.

Виховний тренінг – це форма спеціально організованих дій, під час яких вирішуються питання формування у вихованців певних знань, умінь, відносин (до себе, до людей, до природи, до праці, до своїх обов'язків та ін.); підвищення їхньої пізнавальної активності; створення установки на творчість, на пошук (Т.Є.Решетников).

Виховний тренінг – форма позакласної роботи, яка сприяє вихованню школярів, залученню їх до духовних загальнолюдських цінностей. Ця форма передбачає партнерські взаємини суб'єктів процесу виховання, спільне просування до нових знань, рівень особистісних відносин, якостей, установок. Заняття у формі тренінгу проводиться під керівництвом ведучого. Учасники розташовуються на стільцях по колу, що сприяє створенню сприятливих умов для спілкування та взаємодії.

Принципи організації виховних тренінгів (М.В.Кларін):

- Максимальне залучення учасників в активну діяльність на занятті.

- Пробудження в них різних видів активності: внутрішньої й зовнішньої; пізнавальної, соціальної та фізичної.

- Не розважальність, а цікавість і захоплення є основою емоційного тону заняття.

- Підтримка альтернативності, множинності думок.

- Розвиток функції спілкування як умова забезпечення взаєморозуміння, спонукання до дії, відчуття емоційного задоволення [16].

- Підготовка педагога до виховного тренінгу починається з визначення цілей і завдань заняття, з вивчення вихідного матеріалу, літератури. У педагога повинно скластися чітке уявлення про те, який матеріал діти повинні відпрацювати, і на цій основі він розробляє завдання, вправи для тренінгу. Матеріал, що виноситься на педагогічні тренінги, повинен відповідати таким вимогам:

- містити відомості, заглиблені знання;

- містити проблемні питання;

- вимагати поглибленої роботи й обмірковування;

- включати різнорівневі завдання полегшеної й підвищеної складності;

- включати завдання, інформацію, що активізує інтерес до теми заняття, емоційну сферу.

Прикладом виховного тренінгу в початкових класах може бути екологічний тренінг “Я + природа = Ми”, або “Мої домашні улюбленці”. Цілі тренінгу: формування суб’єктного сприйняття природних об’єктів; формування екологічної емпатії через ідентифікацію з природою.

До інноваційних форм виховної роботи з молодшими школярами відносять *класні родинні виховні заходи*.

Головною метою класних родинних виховних заходів є:

- активізувати батьків, з пасивних спостерігачів перетворити в учасників організації навчально-виховного процесу молодших школярів;

- виявити інтереси й вподобання кожної сім’ї з метою використання їх у виховній роботі з дітьми;

- організувати спільне дозвілля батьків і дітей;

- забезпечувати спадкоємність поколінь;

- відроджувати звичаї й традиції нашого народу;

- формувати класну родину.

Експериментальною роботою виявлено, що ефективність родинних виховних заходів значною мірою залежить від методичного вміння вчителя правильно їх підготувати й провести, а саме:

- вибрати тему і форму проведення виховного заходу;

- визначити мету;

- дібрати педагогічно доцільну систему малих заходів;

- визначити дату й місце проведення;
- обладнати зал;
- визначити учасників заходу;
- розробити сценарій і реалізувати його.

Досвід переконує, що творчого підходу з боку вчителя потребує довготривала підготовка виховного заходу.

По-перше, учитель повинен зацікавити, заінтригувати ідеєю проведення заходу членів класної родини (дітей, батьків, дідусів, бабусь та ін.), по-друге добре й чітко продумати систему малих підготовчих заходів (пошукова робота, конкурси, цікаві зустрічі, екскурсії, читання тематичної літератури, перегляд й обговорення фільмів і діафільмів, підготовка номерів художньої самодіяльності, інсценізацій тощо), які сприяють наближенню віддаленої перспективи до перспективи радості завтрашнього дня й формуванню бажаних якостей підростаючої особистості.

Ефективність проведення родинного виховного заходу залежить також від чіткого визначення дати й місця проведення, якими можуть бути класна кімната, актовий або спортивний зал школи, їдальня, бібліотека, ігрова кімната. Методично доцільно яскраво й тематично оформити зал, а учасників розмістити так, щоб вони могли вільно проходити й спілкуватись один з одним. Доречно подбати про місце для ігор і розваг, бо загальновідомо, що успіх проведення будь-якого виховного заходу з молодшими школярами залежить від продуманої зміни видів діяльності.

Сценарій родинного виховного заходу має бути лаконічним, послідовним, емоційно насиченим і відобразити ту багатогранну роботу, яка була проведена впродовж підготовчого періоду. Матеріалом для написання сценарію можуть стати тематичні вірші, пісні, легенди, оповідання, бувальщини, загадки, прислів'я, приказки, народні усмішки, відеозаписи з посиланням на першоджерела та авторів, римовані тексти, складені самими вчителями, які краще сприймаються й добре засвоюються молодшими школярами.

Успіху в проведенні родинних виховних заходів можна досягнути за умови врахування навчально-виховних завдань початкової ланки освіти, статутних вимог щодо співпраці школи і сім'ї, вікових особливостей дітей.

З кожним роком виникають нові форми виховної роботи. Серед них:

1. “Чарівний стілець”
2. Презентація світу
3. Соціодрама
4. Відкритий лист
5. П'ять хвилин з мистецтвом
6. Захист проекту (проект-мрія)
7. Корзина грецьких горіхів

8. Театр-експромт
9. Час тихого читання
10. Дискусійні качелі
11. Вільна розмова
12. Смішинка (цікавинка)
13. Конверт дружніх питань
14. Математичний ринг
15. Намистини думок
16. Калейдоскоп цікавих подій
17. Маски і люди
18. Ранкові зустрічі
19. Запрошення до чаю
20. “Сократівська бесіда”
21. Дерево, яке посадив ти
22. Пори року
23. Динозавр
24. Погляд
25. Білка в колесі
26. П’ять хвилин до...
27. Дубляж
28. Хочу і “потрібно”
29. “Я знайшов на дорозі...”

Інновації, як відомо, – це певні нововведення в певній конкретній галузі науки, а інновація педагогічна – це процес становлення, поширення й використання нових засобів, методів і форм (нововведень) для розвитку тих педагогічних проблем, які досі розв’язували по-іншому. Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення вчителів до освоєння та застосування педагогічних новинок, конкуренція загальноосвітніх закладів.

Таким чином, використання інноваційних форм виховання забезпечить формування гармонійної особистості молодшого школяра. Однак це складний процес, який вимагає від педагога творчої, науково-пошукової діяльності.

Ефективність нетрадиційних форм виховання й розвитку очевидна. Такі заняття, заходи наближають шкільне навчання до життя, реальної дійсності. Діти охоче включаються в такі заняття, тому що потрібно проявити не лише свої знання, а й кмітливість, інтуїцію, творчість. За допомогою нетрадиційних форм можна вирішити багато проблем виховання, організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Нестандартні форми роботи в позаурочний час допомагають учителю-вихователю формувати особистість цікаву й неординарну. Якраз цього

й вимагають реалії нашого часу. Педагог, який володіє сучасними підходами до організації виховного процесу, зможе більш ефективно взаємодіяти з усіма його учасниками.

Контрольні питання

1. Дайте визначення позакласної виховної роботи.
2. Охарактеризуйте основні принципи ефективності організації позакласної та позашкільної виховної роботи.
3. Назвіть найбільш поширені форми масової, групової та індивідуальної виховної роботи.
4. Охарактеризуйте одну з нових форм позакласної виховної роботи.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть конспект позакласного виховного заходу на будь-яку тему в будь-якому класі початкової школи.
2. Візьміть участь у підготовці й проведенні одного позакласного виховного заходу в школі, складіть його план, проаналізуйте хід підготовки, проведення й досягнуті результати.
3. Відвідайте одну-дві позашкільні установи, ознайомтеся зі змістом та методикою їхньої роботи, формами взаємодії школи й позашкільних установ з питань виховання учнів. Продумайте шляхи вдосконалення роботи цих закладів.
4. Назвіть інноваційні форми виховної роботи в початковій школі.
5. Спроектуйте модель виховного заходу для учнів початкової школи.
6. Під час педагогічної практики надайте допомогу учням у проведенні виховних форм організаційного характеру.
7. За яких умов використання певних методів і форм виховання може бути успішним?
8. Проаналізуйте взаємозв'язок між масовими, груповими й індивідуальними формами виховної роботи.
9. Які прийоми індивідуального виховного впливу найчастіше зустрічаються в роботі вчителя початкових класів?

Література

1. Артеменко З. В. Азбука форм виховної роботи / З. В. Артеменко, Ж. Е. Завадська. – Мінськ, 2001. – 253 с.
2. Биков А. К. Методи активного соціально-психологічного навчання : навч. посіб. / А. К. Биков. – М. : Сфера, 2005. – 160 с.
3. Древаль Г. Інновації у початковій школі: теорія і практика / Древаль Г. // Початкова школа. – 2008. – № 3. – С. 4–5.

4. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії / І. А. Зязюн // Світло. – 1996. – № 1. – С. 4.
5. Крутій К. Термінологічне поле інновацій в дошкільній освіті [Електронний ресурс] / К. Крутій. – Режим доступу : www.ukrdeti.com.
6. Підласий І. Педагогічні інновації / І. Підласий, А. Підласий // Рідна школа. – 1998. – № 2. – С. 3–4.
7. Підласий І. П. Практична педагогіка, або Три технології / І. П. Підласий – К. : Слово, 2004. – С. 12.
8. Пироженко Т. Педагогічні інновації: критерії оцінки / Т. Пироженко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 8.
9. Сучасні шкільні технології. [Ч. 2] / упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 127 с.
10. Суходольська Л. В. Методика виховної роботи / Л. В. Суходольська, М. М. Фіцула. – Тернопіль, 1989.
11. Селевко Г. К. Воспитательные технологии / Селевко Г. К. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 320 с.
12. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1996.
13. Новое в воспитательной работе школы / [сост. Н. Е. Шуркова, В. Н. Шногрева]. – М., 1991.
14. Решетников Т. Є. Нетрадиційна технологічна система підготовки вчителів / Т. Є. Решетников. – М. : Владос, 2000. – 304 с.
15. Кларін М. В. Інтерактивне навчання – інструмент освоєння нового досвіду / Кларін М. В. // Педагогіка. – 2000. – № 7. – С. 15–19.
16. Решетников Т. Є. Нетрадиційна технологічна система підготовки вчителів / Т. Є. Решетников. – М. : Владос, 2000. – 304 с.

Тема 9. Методика колективного творчого виховання

План

1. Методика колективного творчого виховання (КТВ), її суть та характеристика.
 2. Колективна творча справа (КТС).
 3. Алгоритм проведення колективної творчої справи.
 4. Технологія підготовки й проведення колективних творчих справ (за методикою І.П.Іванова).
 5. Ігрові моделі колективних творчих справ для учнів 1–4 класів загальноосвітньої школи.
 6. Характеристика колективних творчих справ для учнів початкової школи.
- Основні педагогічні поняття:

колективна творча справа (КТС), колективне творче виховання (КТВ), виховна справа, алгоритм, соціальна спрямованість, творчі доручення, колективна творча гра, колективне творче свято.

Рекомендована література: 9, 11, 14, 16, 32, 35, 36, 50, 53, 59, 60, 62, 67, 74, 77, 93, 100, 103, 116, 123, 132, 138, 169, 180, 200, 203, 216.

1. Методика колективного творчого виховання (КТВ), її суть та характеристика

Демократизація й гуманізація суспільства зумовили відповідні зміни в методиці виховної роботи. У ній домінують акценти на взаємодію дорослих і дітей, які, об'єднуючись задля загальної мети, вибудовують стосунки між собою на принципах співробітництва й співтворчості. Вихователь орієнтується на позитивні якості вихованця, вірить у його творчі сили, намагаючись активізувати й розвинути їх. Цьому сприяють творчий підхід до школярів, гнучкість форм виховного впливу на них, урізноманітнення змісту діяльності всього дитячого колективу.

Творчому підходу до організації виховної роботи в початковій школі відповідає методика колективного творчого виховання (КТВ), створена російським педагогом Ігорем Івановим. Зародилася вона в 60-ті рр. ХХ ст., коли почали формуватися виховні об'єднання дітей і дорослих, які називали себе комунарами. Звідси її назва – “методика Іванова”, або “комунарська методика”. До 90-х років ця методика не набула поширення, оскільки авторитарна система виховання, яка тоді панувала у СРСР, не сприймала всіх її ідей. Адже прийнято було виконувати соціальне замовлення тільки на людину-виконавця, людину-конформіста.

Російський педагог Ігор Іванов, узагальнивши ідеї А.С.Макаренка, розробив і запровадив у практику нову методику колективного творчого виховання, яка набула широкої популярності в 90-х роках минулого століття. І.П.Іванов назвав організовану колективну діяльність учнів “колективною творчою справою” (КТС).

Відмінність “комунарської” методики від традиційної простежується за такими позиціями. Традиційна методика виховної роботи орієнтована на зовнішні аспекти, не приховує своєї виховної мети, завдань і прямого морального впливу. Методика КТВ, навпаки, – залучає до діяльності кожного учасника колективу, орієнтуючись на спільне визначення школярами й педагогами, дітьми й дорослими мети колективу, використовуючи одночасно різноманітні види виховного впливу, вирішує виховні завдання непомітно для самих вихованців [53].

Система колективного творчого виховання вибудовується за одним із двох напрямів – “технологічним” або “ідеологічним”. Прибічники “технологічного” підходу обмежуються засвоєнням основних форм методики. Практика свідчить, що зміни технології виховного процесу підвищують

інтерес учнів до спільної діяльності, розвивають їхню активність. Але здебільшого це не сприяє формуванню нового ставлення до життя, яке є результатом змін не лише способів діяльності, а й характеру міжособистісних стосунків у колективі. Прибічники “ідеологічного” підходу впевнені, що достатньо захопити учнів і педагогів ідеєю спільної творчої праці, змінити характер міжособистісних стосунків у колективі, і вони самі визначать оптимальну для себе технологію діяльності. Така недооцінка технологічних аспектів системи нерідко призводить до провалів хороших задумів, безуспішної трати сил, згасання зацікавленості справою.

Найраціональнішим є поєднання обох підходів. Оскільки методика КТВ передбачає спосіб організації життя дитячого колективу, за яким діти й дорослі, задіяні в спільній справі, турбуються про поліпшення атмосфери в класному колективі, піклуються самопочуттям, настроєм один одного. Учасники КТС спільно планують, організовують та аналізують свою діяльність, накопичуючи, осмислюючи пропозиції, ідеї, розвиваючи власні погляди, почуття дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи. У методиці КТВ чітко окреслюються три складові: людяність, діяльність, творчість.

Позитивні сторони методики КТД

1. Соціальна спрямованість діяльності. Уся колективна творча діяльність має бути спрямована на поліпшення роботи школи, класу чи будинку. Особлива увага приділяється громадянам, які потребують допомоги (літні люди та інваліди), утвердженням соціальної, моральної справедливості. Це забезпечує участь дитини у створенні умов, за яких формується її громадянська позиція.

2. Турботливі стосунки. Коли з дітьми налагоджено доброзичливі, щирі, демократичні стосунки, можна сподіватися на інтерес до спільної діяльності. Такі стосунки не заперечують вимогливості, але змінюють її характер: вимоги висуває не педагог, а спільна справа. У таких умовах дітей готують до майбутньої діяльності, орієнтуючи на поліпшення свого мікросередовища.

3. Поділ колективу на міні-колективи (творчі групи, екіпажі, бригади, ланки тощо). Двоступенева організація діяльності сприяє залученню до планування, виконання й аналізу діяльності всіх членів колективу. Міні-колектив (3–10 осіб) обговорює важливі проблеми, кожний пропонує свої рішення. Такі колективи можуть бути постійними або тимчасовими. Критерієм поділу колективу є інтереси, прагнення, місце проживання тощо.

4. Колективні творчі справи є формою організації колективної творчої діяльності, а також основним виховним засобом. Колективні творчі справи (КТС), ігри, колективні організаційні справи зарекомендували себе ефективними способами організації життя колективу.

5. Чергування творчих доручень. Передбачає періодичні перевибори органів учнівського самоврядування, чергування (обмін) постійними справами-дорученнями між міні-колективами; планування діяльності, внаслідок якого кожен з учасників колективу обов'язково задіяний до обговорення справи, організовує її, що унеможливорює поділ колективу на активних і пасивних. Усі по чергово обіймають “керівні” посади.

6. Різноманітність діяльності. Кожна справа має свою стрижневу спрямованість, згідно з якою всі КТС розподіляють на: організаційні, суспільні, пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі. Кожну колективну творчу справу очолює рада, чисельність якої залежить від масштабів і характеру роботи.

Колективна творча діяльність – це сукупність завдань, методів, технологій, що забезпечують створення гуманістично орієнтованої єдності дітей і дорослих, здатної до самоуправління. КТД ще називають педагогікою спільної турботи.

Основні характеристики методики КТД:

– єдність життєво-практичної та виховної спрямованості. Кожна КТД – це форма творчої взаємодії, співробітництва вихователів і вихованців, їхньої загальної турботи – практичної, організаторської, виховної;

– колективність на всіх етапах діяльності дітей і дорослих: від обговорення ідей і замислів до планування, підготовки, організації, проведення та аналізу результатів. Важливим є як розподіл доручень між усіма членами дитячого колективу, так і постійне залучення всіх дітей до різних видів діяльності, що дає змогу їм краще впоратися з обов'язками, відчувати успіх і сили на обраному шляху, визначати й розвивати лідерські якості. Основне у творчих дорученнях – розвиток взаємної турботи, підтримки один одного і в повсякденному житті, і в підготовці до КТД;

– творчий, тобто нестандартний, оригінальний характер кожної справи, який приводить до нестандартних та оригінальних результатів у створенні принципово нових, особистісно важливих матеріальних і духовних цінностей, що впливають на самоактуалізацію та самореалізацію особистості;

– включення ігрових елементів до КТД ґрунтується на тому, що саме ігрова діяльність забезпечує найбільшу цікавість дітей, їхню особисту активність незалежно від віку. Наприклад, в інтелектуально-пізнавальній діяльності використовують різні ігри: “Найрозумніший”, “Що? Де? Коли?”

Етапи реалізації методики колективної творчої діяльності:

1) етап задуму, накопичення ідей, пропозиції цілей та завдань, доведення їх до сприйняття кожним учасником – дорослим і школярем. Використовуються найрізноманітніші прийоми: колективне спілкування, “аук-

ціон ідей”, мозковий штурм. Останній метод найбільш ефективний у підлітковому й старшому шкільному віці й полягає в накопиченні якомога більшої кількості ідей, запропонованих щодо вирішення поставленої проблеми чи завдання. Свобода особистих висловлень школярів, їхніх пропозицій дає змогу учасникам обговорення звільнитися від інерції мислення, стереотипів у розумінні вчителя та учнів, зняти психологічну та емоційну затисненість, продемонструвати витримку й коректність у прийнятті та розумінні іншого погляду;

2) етап початкової організації: добирання ідей, які повністю готові до здійснення, вибори ради справи, визначення задач і функцій кожного учасника ради, усіх учасників, запрошених гостей;

3) етап оповіщення й доведення всіх ідей та змісту КТД до розуміння учасників і гостей. Прийоми: різноманітні оголошення, театралізоване, костюмоване запрошення, створення атмосфери очікування й зацікавлення;

4) етап розподілу доручень для підготовки окремих фрагментів справи (за групами, індивідуальні заняття): творчий поділ на групи, жеребкування, колективне вирішення, хто яке доручення може виконати найкраще, особисті пропозиції та ідеї, підготовка необхідної атрибутики та бутафорії, костюмів та музичного кіно, відеооформлення;

5) власне проведення самої КТД:

– збір гостей, різноманітна діяльність перед початком події (представлення гостей, тематичні виставки, театралізовані й музичні епіграфи, жартівливі випробування – атракціони, сюрпризи тощо);

– урочистий початок – пісенний, театралізований, музичний, відео чи слайд-фільм, постановка проблемних запитань і завдань, вступне слово, читання віршів тощо;

– основна частина визначається провідним видом діяльності, жанром обраної форми, віком учасників, відібраним та підготовленим змістом, окремими колективними прийомами;

– фінальна частина – творче підведення підсумків, прийняття рішень, нагородження переможців, загальна ритуальна частина – лінійка, театралізована вистава;

б) загальне підведення підсумків: спочатку серед усіх учасників по колу або в такому порядку, який обрав колектив, кожен висловлює свою думку. Після цього педагоги здійснюють психологічно-педагогічний аналіз зробленої справи, проектують діяльність на майбутнє [132].

Описані етапи, принципи й вимоги необхідно реалізовувати в організації будь-якої виховної діяльності, у тому числі й під час організації КТС у позаурочній та позашкільній виховній роботі.

2. Колективна творча справа (КТС)

Колективна творча справа – це повнокровне життя старших і молодших, виховників і вихованців, їхня спільна турбота про навколишнє життя.

У цьому житті педагоги є помічниками дітей, які діють разом з ними й попереду них. Виходячи із суспільно-гуманістичного характеру діяльності учнів, суть кожної справи – це турбота про Україну, про оточення, один про одного, про самого себе. Усе це згуртовує дорослих і дітей. І чим багатше, цілеспрямованіше, організованіше спільне життя, тим ефективнішим є виховний процес, який відбувається в глибині цього життя.

Справа ця *колективна*, тому що здійснюється разом – дітьми і старшими – як їхня спільна турбота.

Справа ця *творча*, тому що в ній здійснюється спільний пошук кращого вирішення життєво важливого завдання, тому що твориться разом – не тільки виконується, але й організовується: задумується, планується, оцінюється. Вона творча ще й тому, що не може перетворитися в догму, проводитися за шаблоном, а завжди виступає в різних варіантах, бо вона – частина життя.

Колективні творчі справи відрізняються одна від одної насамперед характером діяльності, яка виступає на перший план: трудової, суспільно-гуманістичної, пізнавальної, художньо-естетичної, спортивно-оздоровчої, організаторської, краєзнавчої, пошукової.

У кожній справі вирішується комплекс педагогічних завдань, відбувається розвиток демократичних основ життя, самостійності, ініціативи дітей, самоврядування, активного громадянського ставлення до людей і до навколишнього світу. Колективна творча справа, збагачуючи колектив і особистість соціально цінним досвідом, дозволяє кожному проявити й удосконалити кращі людські задатки й здібності, стосунки й потреби, зростати духовно й морально.

Отже, колективна творча справа – це конкретне втілення громадянської турботи в поєднанні її трьох граней: практичної, організаторської, виховної. Тому вплив її на особистість кожного учасника справи має глибокий цілісний характер.

Колективна творча справа відрізняється від традиційних заходів тим, що в процесі її проведення педагог ставить перед учнями завдання опосередковано, непомітно для дітей. У вихованців уже на початку колективної творчої справи створюється враження, що вони самі роблять те, що хочуть, учительського впливу ніби зовсім не існує. Цей фактор і є головним стимулятором активності, творчості, ініціативи, самодіяльності, демократизації життя.

Технологія організації творчих справ

1. На основі розвідки обирається та чи інша справ, проводиться конкурс між колективами на кращі варіанти, пропозиції, проекти.

2. На загальному зібранні, зборах заслуховуються й обговорюються всі варіанти (один із них відбирається для здійснення або створюється зведений проект); обирається рада справи із представників кожного колективу.

3. Рада справи, спираючись на пропозиції членів мікроколективів, розробляє обраний варіант, урахувавши місцеві умови й специфіку роботи відповідного учнівського колективу, розподіляє доручення між колективами, а потім сама ж і керує виконанням задуманого.

4. Проведена справа обговорюється на загальному зібранні, зборах. Кожен колектив висловлює свою думку про вдачі й невдачі, а потім обов'язково вносить свої пропозиції на майбутнє.

Значимість кожної творчої справи полягає в тому, що вона вимагає спільного пошуку, дає поштовх і відкриває для нього широкий простір. Тому в кожній із таких справ – гнучка форма й багатий зміст, нестандартні варіанти її організації та розв'язання.

Життя колективу в період реалізації КТС може організовуватися за таким планом:

- що проведемо (яку КТС);
- для кого (на радість кому: для свого класу, іншого класу, школи, своїх рідних малюків, оточуючих людей, ветеранів, рідного краю, далеких друзів);
- хто бере участь (усі мікроколективи, деякі – за бажанням, добровільні з різних мікроколективів);
- з ким проведемо (з мікроколективом шефів, з усім колективом шефів, з іншими колективами, з дорослими друзями);
- хто ведучий (рада колективу (штаб) свята, рада справи, командир зведеного загону добровольців);
- де проведемо (у приміщенні школи, класу, у музеї, на стадіоні).

Під час організації колективної творчої діяльності важливою є роль педагогів і дорослих. Залежно від досвіду, віку, можливостей і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від його взаємин з класом і в класі між учнями. Педагог повинен із самого початку стати для дітей старшим другом, порадиником, який цікавиться їхнім життям, бере в ньому участь і, навчаючи їх, учитися сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе.

3. Алгоритм проведення колективної творчої справи

Практика виховання має чималу кількість різноманітних виховних справ. Але якщо ми, спираючись на системний підхід, розглянемо виховну справу як систему, то виявимо, що всі вони мають однакову структуру. Колективна творча справа, як і урок, має певні стадії.

Організуючи КТС, педагог разом із дітьми дотримується технологічної послідовності шести стадій.

Стадії КТС – етапи організації та проведення колективної творчої справи:

- *початковий (аналіз ситуації, формування завдань виховної справи);*
- *планування виховної справи;*
- *організація діяльності вихованців;*
- *самоствердження особистості, безпосередній вплив на колектив;*
- *аналіз досягнутих результатів;*
- *найближча післядія.*

Розглянемо вищевказані етапи детальніше.

Перший етап – початковий – повинен забезпечити визначення домінуючої (наприклад, моральної) і пов'язаних з нею інших цілей виховання (трудового, інтелектуального, фізичного та ін.), конкретних виховних завдань.

Одним із важливих джерел виховної справи (ВС) є вивчення й аналіз періоду, у якому здійснюється виховна справа. Ця ситуація може бути зумовлена суспільними подіями в місті, селі, країні, світі, державними святами, ювілейними датами, народним календарем, національними традиціями, обрядами, подіями в житті школи тощо. Другим джерелом є рівень вихованості школярів, формування в них необхідних якостей і рис особистості, а третім – загальна спрямованість роботи навчально-виховного закладу.

Отже, на початковій стадії КТС слід звернути увагу на такі чинники:

- аналіз ситуації, визначення цілі, завдань виховної справи;
- планування виховної справи;
- організація діяльності вихованців;
- самоствердження особистості, вплив на колектив;
- аналіз досягнутих результатів на певний період.

В органічному поєднанні всі названі чинники забезпечують виховній справі життєздатність, актуальність, педагогічну доцільність, спрямованість.

Другий етап – планування виховної справи.

На цьому етапі необхідно забезпечити розробку програми діяльності колективу відповідно до визначеної мети. Від якості планування залежить

успіх виховної справи, бо саме план спрямовує виховну діяльність на визначений курс, головні завдання й комплексне їх вирішення.

Важливою умовою педагогічної ефективності цього етапу є колективний характер планування. Виховна справа є власною справою школярів, тому в ній повинен брати участь увесь колектив. У практиці роботи класних керівників виникли нові форми, що сприяють колективному плануванню: анкети-скарбнички “Думаю, мрію, пропоную”, “Хочу, щоб було так”.

Складні виховні справи, що охоплюють багатьох учасників, планують методом складання плану, програми майбутньої діяльності. Формуванню в школярів конструктивних умінь і навичок сприяє спеціальна робота педагога, спрямована на:

- осмислення змісту майбутньої діяльності, виділення її етапів, окремих дій;

- самостійне визначення завдань, засобів і способів їх вирішення;

Третій етап – організація діяльності школярів.

Планування виховної справи передбачає ефективну організацію спільної суспільно-орієнтованої, пізнавальної, трудової, художньої, екологічної, спортивної та ін. видів діяльності школярів.

Головна мета виховних справ – формування поведінки, готовності до відповідної діяльності. Виховні справи складають ланцюг учинків у життєвих ситуаціях. Проте навіть вчинки школярів не завжди свідчать про відповідну вихованість.

Важливі й спонукальні мотиви, які пояснюють вчинки. Формування широкого діапазону соціально значимих мотивів діяльності є важливою й необхідною частиною всіх виховних справ.

Четвертий етап – це самоствердження особистості й безпосереднього виховного впливу на колектив.

Якщо ВС добре організована й підготовлена, то можна сподіватися, що вона успішно здійсниться. На цьому етапі вихователь стежить за ходом реалізації програми ВС, виконуючи диспетчерські функції. Він спостерігає за колективом у цілому й окремими учнями, їхньою активністю, ініціативністю, самостійністю, самоствердженням, пам’ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості. Намагається створити умови для вільного висловлення своїх думок і почуттів, виконання дій. Водночас вихователь уважно стежить за розвитком подій, не допускає, щоб вони набули небажаного напрямку.

П’ятий етап – підведення підсумків.

Колективний аналіз ВС проводиться з метою виявлення причин успіхів і невдач за такою апробованою схемою:

- 1) чи всі позиції підготовки й проведення ВС знайшли відображення в плані;
- 2) чи відповідав зміст програми визначеній меті;
- 3) чи відповідав визначеній меті, завданням і вимогам рівень організації;
- 4) чи всі заплановані заходи достатньо підкріплялися ресурсами;
- 5) які фрагменти, частини ВС удалися краще, чому;
- 6) чи витримана ВС у часі;
- 7) хто й чому порушив терміни;
- 8) ВС була системою чи набором малопов'язаних між собою фрагментів і частин;
- 9) чи відповідало емоційне забарвлення виховної справи її задуму;
- 10) чи задовольняє якість ВС учнів; над якими питаннями вона змусила їх задуматися;
- 11) якої оцінки заслуговував кожний член колективу;
- 12) якою була поведінка учнів;
- 13) чому виникли випадки негативної реакції частини учнів на ті чи інші педагогічні дії;
- 14) від чого слід відмовитись і що нове ввести в наступні виховні справи.

Шостий етап – найближча післядія.

На цьому етапі в процесі аналізу діяльності слід виявляти зв'язки між явищами, шукати взаємозалежності та закономірності [169].

Упродовж останніх років передова педагогічна практика нагромадила цінний досвід, який необхідно враховувати під час організації виховних справ.

1. Не можна допускати, щоб процес виховання перетворювався в “компанію з...” Виховання є не “компанією”, а тривалою кропіткою працею, яка складається з буденних справ.

2. Високі моральні якості базуються на простих. Так, для виховання громадянськості необхідно, щоб в учня були сформовані звички піклуватися про інших, виконувати обов'язки перед людьми, відповідати за свої слова, дії.

3. В основі взаємин вихователя й вихованця повинна бути єдність поваги й вимогливості: віра в можливості дитини, розуміння сильних і слабких її сторін, намагання розвинути кращі сторони й вимога діяти заради поліпшення навколишнього життя й одночасно поліпшувати, удосконалювати себе.

4. Віра у творчі сили вихованців, намагання їх розвинути несумісні з “начальницькою”, командною вимогливістю вихователя.

5. Етап організації діяльності школярів є “школою організації”, у якій формуються організаторські здібності, уміння й навички вихованців.

Намагаючись вирішити життєво важливі завдання, кожен з вихованців обирає й відкриває для себе кращі засоби праці, використовує набуті знання й уміння, шукає додаткову інформацію, засвоює соціальний досвід, обмінюється власним досвідом творіння добра, долає труднощі, оцінює досягнуте, визначає нові проблеми. У цікаво організованій спільній перетворювальній практичній діяльності формується відповідальне ставлення до природи, культури, праці, людей, самого себе, громадянська позиція.

Етап I. Попередня робота колективу або колективне визначення цілей: визначення теми, мети, завдань майбутньої діяльності, висування перспектив перед учнями, вироблення в них переконання в суспільній значущості та необхідності майбутньої діяльності, захоплення всіх загальною справою. Іде обговорення: що можна зробити? Для кого? Де? Коли? Хто братиме участь?

Етап II. Колективне планування справи: обговорення різноманітних пропозицій, варіантів плану, конкурс на кращу розробку плану, визначення оптимального для даних умов варіанта, підбір матеріалу, складання запитань-завдань, вибір ради справи. На цьому етапі головна роль відводиться дітям. Відповідь на поставлені запитання-завдання учні шукають спочатку в мікроколективах. Після цього збирається весь колектив й уважно вислуховує представника кожного мікроколективу. Це обговорення можна назвати “збором-стартом”.

Етап III. Колективна підготовка справи: розподіл доручень між учасниками, визначення завдань мікроколективам, вибори відповідальних, проведення анкети, організація контролю за виконанням завдань.

Етап IV. Проведення справи: зміст і методика проведення справи залежить від її форми, мети й завдань.

Етап V. Колективний аналіз: чи була користь, радість від діяльності навколишнім людям? Чи був колектив дружнім, організованим, доброзичливим? Хто показав себе з кращого боку і в чому? Кому можна висловити загальну подяку? Що треба враховувати в майбутній роботі? Головне, щоб кожний брав участь в аналізі досвіду проведеної колективної творчої справи, навчався оцінювати, аналізувати, брати уроки на майбутнє. Слово класного керівника – це роздум вголос, це нова ідея, нове завдання, нова пропозиція.

Етап VI. Найближча післядія: виконання рішень, прийнятих після аналізу справи. Відразу ж після підбиття підсумків слід докласти максимум зусиль для колективного втілення пропозицій, висловлених на підсумковому зборі, колективно накреслити програму подальших дій.

Як ми знаємо, виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття й поведінку вихованців з метою формування в них відповідних якостей. Тому до структури виховних справ педагог повинен включати методи й форми, що приводять учнів до моральних, естетичних

та інших суджень, за допомогою яких вони оцінюють учинки – свої та інших людей. Знання, оцінки, судження, застосовані в життєвому досвіді, продумані, пережиті, критично переосмислені учнем, стають переконаннями.

4. Технологія підготовки й проведення колективних творчих справ (за методикою І.П.Іванова)

Колективна творча справа (КТС) – спільний пошук кращих рішень життєво-важливих завдань, тому що здійснюється спільно з дітьми й дорослими – виконується, організовується, задумується, вирішується, оцінюється. У кожній КТС вирішується цілий ряд педагогічних завдань, відбувається розвиток колективістських, демократичних основ життя, самостійності та ініціативи дітей, самоуправління, активного ставлення до навколишнього середовища.

Завдання організатора в тому, щоб спрямувати КТС на збагачення колективу й особистості соціальним цінним досвідом, на вдосконалення кращих людських здібностей, потреб і відносин.

Організатор повинен допомагати учням у виборі теми й напрямку справи. Проте треба зробити так, щоб ініціатива йшла від самих дітей: провести конкурс між первинними колективами на кращі варіанти, пропозиції, проекти КТС. Організатор бере участь у конкурсі нарівні з дітьми й пропонує свої варіанти. На загальних зборах заслуховуються й обговорюються всі варіанти. Один із них відбирають для здійснення й створюють вільний проект.

Обирають раду справи, куди входить і дорослий організатор. Рада справи, спираючись на пропозиції первинних колективів, опрацьовує обраний варіант. Роль дорослого організатора полягає в тому, щоб допомогти учням урахувати місцеві умови (школи, міста, села), розподілити доручення між первинними колективами. Організатор спрямовує творчу справу на розвиток в учнів творчого пошуку.

Неварто нав'язувати своїх пропозицій дітям, нехай вони прозвучать як ще один внесок у загальну справу, що обговорюється з іншими. Найкраще, якщо думка дорослого буде ніби розвитком того, що придумали діти. Дуже важливо тактовно, ненав'язливо брати участь у роботі мікроколективів. Якщо нема цікавих варіантів, можна запропонувати декілька своїх. Вибравши з них один, діти відчують себе його авторами. Важливо вчити дітей (і насамперед власними прикладами) ставитись до своєї роботи як до частини загальної праці, як до турботи про колектив, про його честь. Із цих позицій треба вести контроль за підготовкою справ (самими дітьми, разом зі старшими друзями, радою справи), ставити вимоги, давати оцінку діям кожного і всіх разом [59].

Готуючись до справи, педагог-організатор намічає систему своїх власних дій, піклуючись перш за все про те, щоб забезпечити активну участь кожного вихованця в колективній справі.

Під час колективної підготовки справи організатор разом із керівним органом уточнює, коректує план її підготовки й правила проведення, потім безпосередньо організовує виконання цього плану. Організатор повинен спрямувати увагу на заохочення ініціативи кожного учасника. Учні повинні брати активну участь у роботі над планом.

Організатор може подати пропозицію про створення мікроколективів (або зведених бригад). Ці бригади чи мікроколективи повинні підготувати сюрприз, а старші друзі спрямовують цю роботу й допомагають вихованцям “по секрету”.

На стадії проведення КТС здійснюється визначення конкретного плану, розробленого керівним органом з усіма корективами, які були внесені його учасниками під час підготовки колективної творчої справи. Організатор слідкує за тим, як саме учні проводять колективну справу. Він допомагає учням у вирішенні тих чи інших питань, які виникли в дітей під час роботи, зокрема скоординувати напрям дій. Також корисними виявляються й відхилення від задуму, що виникають під час проведення КТС через різні непередбачені обставини й помилки учасників. Усе це також є необхідною школою життя.

Головне для організатора, як керівника й провідного учасника КТС, збуджувати й зміцнювати мажорний план, дух бадьорості, впевненості у власних силах, у своїй здатності нести людям радість, прагнення перемогти будь-які труднощі [60].

Під час колективного підведення підсумків КТС важливу роль відіграють загальні збори учасників проведеної справи: це можуть бути або збори, на яких обговорюється життя колективу за минулий період, або спеціальні збори, присвячені результатам організованої справи.

Організацією займається безпосередньо керівник. Він повинен добре продумати програму зборів, залучити до їх проведення не тільки учнів, а й інших учасників виховного процесу. Це залежить від виду КТС. Педагог повинен відвести дітям якнайбільшу роль у проведенні зборів, однак усе повинно проходити під його непомітним керівництвом.

Спочатку в мікроколективах (де кожен висловлює свою думку), а потім спільно розв'язуються питання, які стосуються позитивних сторін підготовки й проведення КТС (Що було добре? Що нам удалося з наміченого? Завдяки чому? Що не вийшло? Чому?) і, що особливо важливо, уроків на майбутнє (Що нам варто використати надалі; перетворити в традицію? Як діяти по-іншому?.)

Педагог-вихователь спрямовує колективний пошук кращих пропозицій, підхоплює й розвиває цінне, систематизує й узагальнює висловлені

думки (пропозиції) й усе це робить разом з учнями. Організатор тут виконує спрямовуючу функцію, забезпечує участь кожного вихованця в оцінці КТС шляхом бесід чи анкетування, стінгазетою чи лінійкою з творчими рапортами. Вихованці підбивають підсумки виконання власних виховних завдань на нараді педагогів, які брали участь у даній КТС, на нараді батьківського колективу (старших друзів мікроколективу) чи батьківських зборах.

Найближча післядія КТС. На цій стадії виконуються рішення, які були прийняті загальними зборами. Роль організатора спрямована на роботу в мікроколективах. Тут вносяться зміни в чергові творчі доручення мікроколективам, спрямовується робота з літературою, у якій ідеться про питання КТС, намічається нова КТС.

На цій стадії організатор проводить відповідну роботу з учителями. Учителі повинні використовувати набутий досвід у навчальній роботі. Пропозиції, що виникли під час обговорення, зробленого старшими товаришами вихованців, їхніми батьками, педагогами, реалізуються в подальшій виховній роботі.

Вихователь повинен направити виконання рішень КТС у таке русло, щоб кожна КТС стала ефективним засобом розв'язання виховних завдань, проявом турботи керівників колективу, а згодом, у міру нагромадження й урахування власного досвіду, і турботи самих вихованців, взаємної й особистої, відкритої й непомітної.

Форми колективної творчої діяльності (КТД):

КТС – колективна творча справа.

КТГ – колективна творча гра.

КТС – колективне творче свято.

ЧТД – черговість творчих доручень.

Ключовими словами методики колективної творчої справи є “творчість” і “турбота”. Тому цю методику називають педагогікою загальної турботи. Послідовник методики І.П.Іванова педагог С.Д.Поляков удосконалив ідеї колективного творчого виховання. До найбільш вагомих належать:

Колективна організація діяльності (КОД);

Колективна творчість (КТ);

Колективне цілепокладання (КЦ);

Ситуація-зразок (СЗ);

Емоційне насичення життя колективу (ЕНЖК);

Соціальна направленість діяльності колективу (СНДК) [169].

Колективна творча справа – це конкретне втілення багатогранної громадської турботи в єдності трьох її сторін: практичної, організаторської, виховної.

5. Ігрові моделі колективних творчих справ для учнів 1–4 класів загальноосвітньої школи

Значних успіхів у вирішенні питань творчої діяльності педагог може досягти спільно з дітьми, використовуючи під час організації КТС гру. Саме гра – одна з ефективних форм і засобів організації життєдіяльності дітей у будь-якому колективі.

А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Я.Р.Болотіна, Д.І.Латишина, О.С.Богданова, В.І.Петрова й багато інших авторів, досліджуючи проблему гри в дитячому колективі, указували, що це норма, дитина повинна гратися навіть тоді, коли вона робить серйозну справу.

Гра – це внутрішня потреба дітей в активній діяльності, засіб пізнання навколишнього світу; у грі діти збагачують свій життєвий досвід, вступають у ділові й моральні стосунки. У хороших і корисних іграх виховуються діти-організатори, через ігрову діяльність у них розвиваються волевільні й моральні риси. Під час організації різноманітних ігор з дітьми враховуються їхні вікові особливості [103].

Так, учні 1-го класу характеризуються гостротою сприймання, емоційністю, вразливістю, нестійкою увагою, у них переважає розвиток наочно-образної пам'яті, конкретне мислення. Моральні судження першокласників базуються на досвіді власної поведінки, роз'яснень учителя й батьків. Для них характерним є недостатній розвиток волі, вони не вміють долати труднощів. Для цього віку властива безпосередність, довірливість, наслідування. У зв'язку із цим ігри для дітей цього віку повинні бути недовготривалими за часом, з яскравим сюжетом, з конкретними й зрозумілими правилами, тобто такими, що містять конкретну ігрову дію та елементи змагань.

Учні 2-го класу вже мають певний досвід стосунків з колективом, вони вміють певною мірою аналізувати вчинки ровесників. Діти можуть ставити перед собою більш віддалену мету діяльності й досягати її, але ще досить часто не доводять розпочату справу до кінця. У цьому віці проходить перебудова сприйняття, воно стає більш цілеспрямованим; для дітей характерна більша спостережливість. Увага, як і в дітей 1-го класу, нестійка. Ігри для учнів 2-го класу можуть мати довготривалий характер та різноманітний сюжет. Ігри другокласників спрямовані на розвиток волі, досвіду колективних відносин, формування моральних рис.

Учні 3-х і 4-х класів активно діють у колективі, і вся їхня діяльність овіяна романтикою та має яскраву перспективу. Це ставить їх у позицію старших і значно впливає на моральний розвиток. Етичні знання дітей, їхні судження помітно збагачуються. Для дітей цього віку гра може мати довготривалий характер, містити багато етапів. Дітей цього віку особливо приваблюють міфи, які відображають стосунки людей, їхні моральні риси й вчинки [36].

Найбільш привабливими іграми для учнів початкових класів є ігри-мандрівки, які сприяють розвитку чесності й сміливості, кмітливості. У процесі таких ігор діти здобувають нові знання, корисні уміння, навички й звички. Учні мають великий потяг мандрувати, подорожувати, дізнаватися про нові місця. Ігри-мандрівки організуються як мандрівки в далекі краї, відкриття невідомого. Такими іграми можуть бути: “Мандрівка в машині часу через теперішнє і минуле в майбутнє”, “У країну – Козацьку республіку” та ін.

Гра-мандрівка, як і будь-яка гра, розпочинається з постановки завдань і мети. Після цього визначаються учасники гри, формуються екіпажі, обирається транспорт, яким будуть мандрувати (літак, поїзд, ракета, машина та інші). Далі обирають керівний орган гри-подорожі (штаб, рада), який визначає терміни й етапи проведення гри, обирає маршрути, станції, дає старт і підбиває підсумки. Такі ігри-мандрівки дають змогу глибше ознайомити дітей з історією, сучасністю своєї країни.

Одне з головних завдань гри-мандрівки – допомогти школярам поглибити знання з історії України, познайомити з національними героями, навчити їх жити в дружбі й мирі. Гра-мандрівка дає можливість об’єднати різні види діяльності учнів, комплексно вирішувати виховні завдання, визначати мінімум знань, умінь, навичок за такими видами діяльності, які тісно пов’язані з виконанням творчих доручень у колективі: пізнавально-пошукових, ігрово-творчих, трудових, екологічних, спортивних.

Показовим для гри є те, що вона спрямована на пізнання довкілля через відтворення дій та взаємин дорослих. Вона знижує втомлюваність, сприяє більш легкому встановленню контактів з довкіллям.

Виховна мета пізнавальної діяльності – у формуванні індивідуальних інтересів, творчих здібностей. Суспільно-гуманістична діяльність покликана розвивати ініціативу, самостійність, творчість, активність. Із цими видами діяльності тісно пов’язані трудова, художньо-естетична, фізкультурно-оздоровча, організаторська. Таким чином, колективне творче виховання передбачає формування активно-творчої особистості. Вихованість особистості становить сукупність її досягнень у різноманітних видах діяльності.

6. Характеристика колективних творчих справ для учнів початкової школи

Виховна справа – це форма організації та втілення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою. Виховний процес складається з ланцюга виховних справ.

Серцевиною виховної справи є єдність двох підходів – діяльнісного й комплексного. Перший вимагає організації різних видів діяльності учнів: пізнавальної, суспільно-орієнтованої, трудової, художньої, спортив-

ної, ціннісно-орієнтованої та вільного спілкування, а другий, як нам уже відомо, полягає в єдності цілей, завдань, змісту, форм і методів виховання. Унаслідок цього одна виховна справа одночасно забезпечує вирішення декількох виховних завдань [123].

КТС різняться між собою передусім пізнавально-практичною спрямованістю на розвиток кожної особистості зокрема й творчого колективу в цілому. Сучасна педагогічна практика має чималий арсенал комплексних виховних справ. Згідно з визначеною виховною метою вони поділяються на: пізнавальні, соціально-орієнтовані, етичні, естетичні, екологічні, трудові, спортивні.

Пізнавальні виховні вправи:

– подорожі в Читай-місто, прес-конференції “За сторінками твоїх підручників”, турніри ерудитів й знавців із навчальних предметів.

– усні журнали “За сторінками улюбленої книги, дитячого журналу”, конкурси “Захист улюбленої казки”, аукціони народної мудрості (про знання, природу, працю);

– пізнавальні ігри (кімната таємниць і загадкових явищ, академія невідомих наук, складання словника, відкриття музею тощо);

– захисти фантастичних проєктів “Людина наступного тисячоліття”, “Роботи і люди”, “Школа майбутнього” та багато інших.

Соціально орієнтовані:

– День Конституції України, свято на честь незалежності України, День Перемоги, День Матері, свята народного календаря;

– конференції “Історія мого села”, “Сторінки козацької слави”, “Державні символи”;

– акції “Ми Вас пам’ятаємо”, “Ніщо не забуте, ніхто не забутий”;

– конкурси “Край зелених дібров і золотих ланів”, “Мово рідна, ти ж у нас одна”;

– ділові ігри “Засідання парламенту”, “Відкритий мікрофон”, “Шкільний референдум”.

Етичні:

– акції “Добро вернеться тобі сторицею”, захист проєкту “Школа ввічливості”;

– гра “Словничок ввічливих слів”;

– круглі столи з батьками “Вибачте, ми були неправі”, “Сучасне звучання проблеми “Батьки і діти”;

– збір-розмова “Себе як у дзеркалі я бачу”;

– турнір лицарів, конкурс “Усміхайтеся, джентльмени”;

– клуб “Немає межі вдосконаленню” та ін.

Естетичні:

– виставка-продаж: “Ремесла України”, “Українська вишиванка”;

- акція “Калиновий вінок і вербова стрічка”;
- конкурси “Козацькому роду нема переводу”, умільців сучасного аранжування квітів “Фантазії осені”, “Зимові сюжети”;
- конкурс народної пісні “Пісні наших бабусь”;
- пісенний аукціон, музичний ринг;
- фестиваль мистецтв, фольклорний фестиваль;
- Свято квітів, Свято весни тощо.

Екологічні:

- акції “Збережи природу”, “Екологічними стежинами лісопарку”, “День птахів”, “День лісу”, “Чисті озера”, “Чисті джерела”;
- конкурси проектів на захист навколишньої природи, природоохоронного плаката, творців екологічних казок “Пори року”, усний журнал “Природа – наше багатство”;
- КВК, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи;
- аукціон народної мудрості про природу, турніри знавців природи та ін.

Трудові:

- ярмарки “Золоті руки”, “Матусині пироги мого виконання”, “Народні ремесла”, “Українська народна страва”;
- “День урожаю”, ательє добрих послуг, шкільний кооператив, майстерня “Школа ремесел”, конкурс “Я – майбутній господар”, рейд “Благоустрій нашого села (міста)”, акція “Посади дерево” тощо.

Спортивні:

- веселі старты,
- спортивні ігри “Козацькі забави”, конкурси “Кращий бігун”, “Кращий стрибун”, “Кращий плавець”;
- спортивно-туристична гра “Слідопит”, походи з вивчення рідного краю, круглі столи “Спорт – це сила і здоров’я”, “Сам собі ворог” та ін.

Педагог має бути впевненим у доцільності кожного виховного заходу, бачити межі своїх можливостей, свої сильні й слабкі сторони, прогнозувати, який виховний інструментарій буде ефективним, а який ні. Визначити показники його виховної діяльності складно, тому що результати виховання виявляються не зразу. Складно також визначити, чи є вчинки дітей результатом діяльності педагога чи вони – результат спільних впливів на дитину сім’ї, товаришів, знайомих і ровесників. Для оцінки праці педагога потрібні конкретні показники, за допомогою яких можна визначити зміни в мисленні, самопочутті, поведінці дітей, простежити за динамікою цих змін [169].

У різних країнах розроблені різні показники шкільного виховання. Сучасний американський дослідник педагогічних проблем Артур Елліс зазначає, що показником успішності виховної діяльності передусім є опти-

мізм школярів, їхня активність під час будь-якої роботи, самодисципліна, чесноти й потреба в самовдосконаленні.

У вітчизняній педагогіці показники успішності виховання, як правило, пов'язані з продовженням навчання, а також багаторічною дружбою з колишніми педагогами після закінчення школи, міцністю товариських стосунків з однокласниками тощо. Серед показників можуть також бути фізичне здоров'я дитини, її психічна рівновага, правильна самооцінка, усвідомлення випускником шкільних років як важливого етапу життя, почуття власної гідності, здатність співчувати людям, прагнення вільного саморозвитку тощо.

Контрольні питання

1. У чому специфіка методики колективного творчого виховання?
2. Що таке колективна творча справа?
3. Як поділяються колективні творчі справи залежно від змісту провідного виду діяльності?
4. Чим відрізняються КТС від будь-яких інших заходів?
5. У чому суть технологічної послідовності шести стадій КТС?
6. Яка роль гри в житті дитини?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть конспект позакласного виховного заходу на будь-яку тему в 1–4 класах загальноосвітньої школи.
2. Дайте характеристику колективних творчих справ суспільно-гуманістичного, пізнавального, трудового, художньо-естетичного, фізкультурно-оздоровчого, організаторського, краєзнавчого, пошукового змісту. Обґрунтуйте їхню педагогічну доцільність.
3. Чи відповідає підготовка й проведення свята Нового року вимогам КТС? Дайте педагогічне обґрунтування.
4. Розробіть модель колективної творчої справи (турнір-вікторина, свято Андрія).
5. Сформулюйте педагогічні вимоги до організації й проведення ігор-мандрівок.
6. Розробіть клубні заняття з дітьми, використовуючи методику проведення гри-мандрівки.

Література

1. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 1984. – С. 4–8.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – С. 206–215.

3. Довідник класного керівника : зб. документів / [за ред. П. М. Щербаня та ін.]. – К. : ІЗМН, 1996. – 240 с.
4. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Конаржевский Ю. А. – М., 1997. – Ч. 2.
5. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : [навч. посіб.] / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – С. 180–365.
6. Орієнтовний зміст виховання в загальноосвітній школі : [метод. рек.]. – К., 2011.
7. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.
8. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – М., 1974. – Т. 1.
9. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : [підручник] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання Прес, 2003. – 295 с.
10. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 25–30.
11. Щуркова Н. Е. Вы стали классным руководителем / Н. Е. Щуркова. – М., 1986. – 186 с.

Тема 10. Методика організації, проведення та аналізу виховних заходів

План

1. Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами.
2. Педагогічні основи роботи вчителя початкових класів над підготовкою проведення виховного заходу в загальноосвітній школі I ступеня.
3. Алгоритм проведення виховного заходу в початковій школі.
4. Сутність аналітичної діяльності педагога та вимоги до її організації.
5. Умови підвищення ефективності виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня.

Основні педагогічні поняття:

виховний захід, виховна справа, форми виховання, виховна робота, педагогічна взаємодія, виховний вплив, учасники виховного заходу, типологія виховних заходів, сценарій виховного заходу, алгоритм підготовки.

Рекомендована література: 1, 5, 8, 11, 16, 32, 36, 46, 54, 72, 73, 75, 78, 85, 89, 96, 100, 103, 132, 133, 169, 170, 182, 195, 197, 213, 216, 219.

1. Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами

Педагогічна практика виробила різні форми позакласної виховної роботи з учнями початкових класів ЗОШ. Форми виховної роботи – це варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова конкретного виховного заходу. У психолого-педагогічній літературі поняття “виховний захід” використовується для позначення різних видів і форм виховної роботи. Проте вчені відзначають невідповідність означеного поняття фактичному змісту виховної роботи, адже “захід передбачає фрагментарність”.

У шкільній практиці інколи використовують ще такі поняття: “організаційні форми виховання”, “виховні справи”, “колективні творчі справи”. При цьому також мають на увазі спроби організації виховного процесу, спроби доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності учнів. Широке розповсюдження одержало й визначення поняття “виховний захід”.

Якщо педагоги часто застосовують одні й ті ж форми організації виховної роботи, то вони втрачають свою новизну, стають трафаретними і через це не дають очікуваного ефекту. Досвідчені вчителі-практики прагнуть використовувати різноманіття форм виховання.

Певний формалізм у вихованні, що домінує тривалий час у школі, викликав негативне ставлення до терміна “захід”, оскільки він, як правило, означає виставу, де єдиною активною особою є вчитель. Однак останнім часом багато педагогів відзначає невідповідність цього поняття фактичній сутності виховної роботи; “захід” передбачає певну фрагментарність, розрізненість педагогічних дій, несумісність із комплексним підходом. Процес виховання, що має характер формально пов’язаних між собою виховних заходів, компаній, не може бути успішним.

Окрім того, це поняття може мати право на існування, якщо в процесі здійснення виховних дій у певній формі (захід) відбувається серія підготовлених і взаємопов’язаних дій, які заздалегідь сплановані й спрямовані на реалізацію виховної мети і в процесі яких в учнів формуються передбачувані новоутворення або розвиваються раніше набуті. У процесі їхнього колективного планування, підготовки й проведення створюється обстановка спільної творчості, пошуку спільної колективної справи, радісного чекання й переживання. Це сприяє розвитку особистості, колективу, колективних стосунків [54].

Виховний захід – це організована дія колективу, спрямована на досягнення певної мети. Виховний захід повинен реалізуватись як цілеспрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем, дитячим колективом у цілому, спрямована на вирішення визначених виховних завдань. У цьому випадку саме виховний захід є формою

виховної діяльності, у якій цілеспрямовано поєднані окремі спроби її організації, що містять у собі мету, завдання, зміст, методи, засоби й прийоми.

У процесі цієї діяльності створюються такі виховні ситуації в життєдіяльності класного колективу, які своїм змістом та емоційними виявами діють на особистість учня й тим самим сприяють вирішенню виховних завдань. Роль учителя (класного керівника, вихователя) – науково обґрунтовано, творчо керувати цим процесом, цілеспрямовано створювати й конструювати ситуації, які є складовими клітинами виховного заходу [54].

Як відзначає І.П.Підласий, “виховний захід – це сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними й духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких, що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле” [138, 146]. Система виховних заходів утворює виховний процес подібно до того, як процес навчання складається з окремих уроків. Виховний захід – це відрізок виховного процесу.

На думку І.П.Підласого, системність, комплексність, послідовність, неперервність виховання краще передає поняття “виховні справи”, якому останнім часом надають перевагу теоретики й практики. Виховна справа – це вид (форма) організації й здійснення конкретної діяльності вихованців. Головною й найсуттєвішою рисою виховної справи є необхідність, користність, реалізація. Виховний процес складається з ланок неперервних виховних справ.

Виховні справи повинні мати колективний і творчий характер. Зазвичай їх організують у вільний від навчальних занять час, тобто в години дозвілля. У цікавих, змістовних, захоплюючих виховних справах діти беруть участь добровільно і з радістю. Якщо розглядати виховні справи як уособлені системні заходи освіти, можна виділити їхню узагальнену структуру:

- цілепокладання й планування;
- організація та підготовка;
- безпосереднє здійснення справи;
- аналіз досягнутих результатів.

Різноманітність форм позакласної виховної роботи постійно поповнюється новими формами, які відповідають умовам шкільного життя, що постійно змінюється. Часто основи їхнього змісту й методики черпаються з популярних ігор, телевізійних передач, реалій навколишнього життя (КВК, “Брейн-ринг”, “Що? Де? Коли?”, “Поле чудес”, “Відгадай мелодію”, “Поклик джунглів”, “Прекрасна сімка”, “Розумниці й розумники” тощо).

Педагог-дослідник Ю.А.Конаржевський вважає, що “виховний захід – це одна з організаційних форм, яка широко використовується як у позаурочній класній та позакласній роботі, так і у позашкільній виховній

роботі” [78, 123]. На думку М.І.Болдирева, “форма організації виховання – це спосіб організації виховного процесу, що відображає внутрішній зв’язок різних елементів цього процесу й характеризує взаємовідносини вихователів і вихованців” [15, 70].

Виховний захід – це форма спільної діяльності, за допомогою якої передається й засвоюється зміст виховання.

Виховний захід – це організована дія колективу дітей і дорослих, що відбувається зазвичай упродовж певного обмеженого в часі періоду та спрямовується на досягнення виховних цілей.

Для виховного заходу характерна споглядально-виконавча позиція дітей та організаторська роль дорослих, фрагментарність, розділеність. У процесі колективного планування, підготовки й проведення заходу необхідно створити атмосферу співтворчості, що сприяє розвитку не лише особистості окремого школяра, а й колективу загалом.

Виховний захід реалізується як цілеспрямована взаємодія педагога-вихователя з кожним учнем або навчальним колективом в цілому. Він спрямований на вирішення конкретно визначених виховних завдань. У процесі колективного планування, підготовки й проведення заходу створюється обстановка співтворчості, що сприяє розвитку не лише особистості, а й колективу взагалі.

Виховний захід є цілісною динамічною системою, що включає як змістовні, так і процесуальні елементи. Основними змістовними елементами цієї системи є: учасники виховного заходу; мета; зміст виховання (інформація, почуття, переживання, характер міжособистісних відносин); організація виховного заходу; засоби виховання; методи виховання; умови проведення заходу; кінцевий результат.

Основними процесуальними елементами є: кількість і послідовність етапів (фаз, стадій); тривалість етапів; інтенсивність спілкування.

Типологія виховних заходів. Виховні заходи можна розрізнити за:

- кількістю учасників (фронтальні, групові, парні, індивідуальні);
- змістом виховання (соціальні, інтелектуальні, художні, валеологічні, трудові, соціально-педагогічної підтримки, пов’язані з дозвіллям);
- за ступенем універсальності.

На думку Т.А.Ільїної, залежно від ступеня придатності тих чи інших форм для вирішення різних виховних завдань їх можна поділити на загальні й спеціальні:

- методи виховного впливу (словесні, практичні);
- за характером ініціювання (програмні, ситуативні);
- за ступенем обов’язковості участі (обов’язкові, добровільні);
- за місцем проведення (класні, внутрішкільні, позашкільні);

– за ступенем складності (прості й складні) (В.С.Безрукова). Запропонована типологія виховних заходів не претендує на повноту і є орієнтаційною.

Виникнення нової форми організації виховання відбувається тоді, коли знайдено інноваційну спільну діяльність, яка забезпечує досягнення виховної мети.

2. Педагогічні основи роботи вчителя початкових класів над підготовкою проведення виховного заходу в загальноосвітній школі I ступеня

Азбукою виховання В.О.Сухомлинський уважав подолання в молоді емоційного невігластва, виховання в неї “гармонії емоційних оцінок”. При цьому автор застерігає, що радість, гармонія почуттів, виникає не лише тоді, коли дитина сама насолоджується, а й коли вона зуміє ці почуття передати іншому. Така людина виховується через комплекс “усебічного розвитку” [182].

Розкриття принципів і методики роботи над сценаріями виховних заходів потребує комплексного підходу, де будуть взаємодіяти і мета, і завдання, і система засобів педагогічного впливу на учня.

Під час підготовки сценарію виховного заходу й реалізації його в дії педагог повинен розвивати всі грані особистості молодшого школяра, залучаючи його до різних видів діяльності: через осмислення суті та напряму виховуючого матеріалу, музичних і художніх засобів; шляхом залучення учасників до підготовки костюмів, виготовлення елементів оформлення залу, декорацій, тобто через взаємодію “Я” і творчого колективу у спільній роботі.

Окремі види діяльності учнів варто спрямовувати на конкретну мету, творчий задум, який знайде своє вираження в загальній формі їхньої творчості. Щоб приступити до роботи над створенням сценарію та його впровадженням у систему виховної роботи школи, класу, необхідно розкрити специфіку діяльності освітньо-виховного закладу.

При цьому слід ураховувати: *емоційно-образний вплив на особистість*, який доповнюється засобами театралізації, переважно інформаційно-логічного характеру, оскільки театралізація діє не міркуванням, а показом життя через конкретні образи й приклади.

На емоційності у вихованні дітей наголошував свого часу й В.О.Сухомлинський: *“Дуже важливо, щоб уже в дитячі роки людина взяла до серця чуже людське життя, щоб велич подвигу і горя потрясла її, відкрила в серці куточки, де виникають узи, які навіки пов’язують людину з ідеєю, з подвигом і з самопожертвою* [182, 397].

Усе це змушує педагога шукати нові прийоми реалізації логічно-емоційного задуму виховних заходів, серед яких надзвичайну роль віді-

грає використання достовірних життєвих матеріалів, які переконливо діють на думки й почуття як учасників, так і глядачів.

Педагог, працюючи над змістом сценарію виховного заходу, повинен мати відібрані тексти, знати характер музики чи іншого виду мистецтва, який пропонуються, з тим, щоб знайти відповідне місце, правильно скомпонувати матеріал.

Головним об'єднувальним компонентом у сценарії є сюжетний хід, який є зримим, образним вираженням ідейно-тематичного задуму сценарію. Це може бути пісня, музичний номер, оформлення сцени, символічний образ, певна деталь, слайди, кадри кінофільму, дійова особа тощо. Будь-який сценарій виховного заходу має чотири основні компоненти: експозицію, розвиток дії (основний зміст), кульмінацію, фінал. Сценарій ділиться на ряд епізодів (дій), які можуть уміщати в собі ще дрібніші частини, які є відносно завершеними й працюють на розкриття основної думки конкретного епізоду.

У процесі підготовки сценарію слід продумати, щоб кожен його епізод не повторювався не лише за змістом, а й за формою, характером, настроєм. Слід дотримуватися логіки розвитку й наростання дії, завершення кожного епізоду. Дія повинна підводити до кульмінації, у якій найяскравіше розкривається ідея сценарію.

Фінал будь-якого виховного заходу – надзвичайно важлива частина. Він повинен бути по-особливому емоційним, щоб стати найбільш сприятливим моментом для вияву активності й учасників, і виконавців. Поширеною формою фіналу є об'єднані виступи виконавців і присутніх, колективне виконання пісні, клятва, прийняття послання, звернення, марш, покладання квітів.

Щоб відібраний для сценарію матеріал перетворився на сюжет, необхідно не лише побудувати цікаві епізоди, а й знайти стики між ними, створити органічні переходи від одного до іншого. Із цією метою використовують *своєрідні художні прийоми монтажу матеріалу*.

Контрастність – принцип побудови, який побудований на основі зближення протилежних, контрастних за змістом елементів. У сценарії можуть бути протиставлені окремі номери, епізоди, частини номерів, явища, факти.

Паралелізм – прийом, який застосовують для підсилення висловленої думки.

Одночасність – дія на кількох майданчиках відразу. У шкільних умовах дія може відбуватися на сцені, на екрані й у залі. Найчастіше прийом одночасності застосовується під час проведення загальношкільного масового театралізованого свята із залученням в дію великих груп учнів, батьків, шефів, гостей. Це можна спостерігати під час проведення театра-

лізованого Свята врожаю, Свята Нептуна, Андріївських вечорниць, Свята останнього дзвоника.

Лейтмотив – особливий спосіб нагадування глядачам і слухачам про когось або про щось: про героя, подію, певний період, а також своєрідний спосіб створення настрою. Лейтмотив може нагадувати й про основну думку сценарію. Педагогічна цінність будь-якого літературного свята, концерту визначається активністю й співучастю всіх присутніх. Для цього і сценарист, і ведучі, й учасники повинні передбачити моменти та спроби активізації аудиторії.

Прийоми активізації аудиторії:

- а) безпосереднє звертання до присутніх (цей спосіб можна застосовувати на дитячих святах, Новорічних карнавалах тощо);
- б) розміщення виконавців серед присутніх глядачів (найчастіше цей спосіб застосовують з метою одночасного розширення місця дії, під час тематичних ранків, усних журналів тощо);
- в) словесна активізація: запитання ведучого – відповіді слухачів (цей спосіб з успіхом застосовується під час проведення літературних вікторин та ігор, загадок, шарад та ін.);
- г) фізична активізація (наприклад, аплодисменти, спільні рухи, кидання кульки з концертним номером глядачам тощо);
- д) гра (може бути введена в сценарій під час проведення масових видовищних дій на майданчиках, оскільки вона потребує руху, переміщення; ігри такого плану найбільш популярні під час проведення ярмарок, карнавалів).

Без сумніву, слід підбирати й застосовувати лише ті засоби активізації, які підсилюють звучання теми й органічно вплітаються в хід сюжету. Адже школяр під час емоційного єднання з учасниками дійства по-іншому сприймає слово, художній образ, наочну демонстрацію, його душевний стан, емоції потрапляють у певну залежність від сприйняття суспілів, коригуються їхньою реакцією й поведінкою.

Естетичне переживання, яке з'являється під час сприйняття справжнього мистецтва, швидко й активно формує певний настрій, який, у свою чергу, служить основою для появи глибоких, стійких естетичних і соціальних почуттів.

Справді, мистецький сценарій ніколи не виражає лише констатацію фактів. Це своєрідний засіб пропаганди, який схиляє слухачів до певного способу мислення, відчуттів. Сценарій, глибоко пройнятий громадським звучанням, безперечно, володіє могутньою силою, організовує й об'єднує волю глядачів, виконавців, активізує процес формування особистості школяра.

Таким чином, виховні заходи мають педагогічний вплив на учнів початкових класів завдяки комплексному застосуванню різноманітних засо-

бів художньої виразності. За такої умови кожен виховний захід впливатиме на моральні вчинки вихованців, на їхні вміння відчувати прекрасне.

3. Алгоритм проведення виховного заходу в початковій школі

План виховної роботи в класі визначає зміст, форми й методи виховної діяльності. А виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку й проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально значимих мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Вивчення й узагальнення досвіду роботи кращих педагогів-вихователів дозволяє сформулювати ряд методичних рекомендацій, дотримання яких полегшить шлях до здобуття високих результатів у виховній роботі з дітьми.

Глибоке й усебічне осмислення конкретних завдань виховного заходу (виховної справи) – необхідна умова його ефективності. Ці завдання повинні бути вміло сформульованими й доведеними до усвідомлення учнів. Не варто нав'язувати власну точку зору, потрібно так переконувати дітей, щоб вони прийняли необхідне рішення, як своє [169].

Класний керівник повинен продумати, як залучити якомога більше членів дитячого колективу до підготовки й проведення виховного заходу, знайти кожному конкретну справу, бо лише за таких умов це стане справою самих учнів, за яку вони вболіватимуть, до якої ставитимуться з почуттям відповідальності.

Уміла підготовча робота з чітким розподілом обов'язків уже сама по собі виховує учнів, оскільки потребує відповідної дисципліни як найпершої умови цікавого життя, успіху спільної справи, відповідальності під час виконання дорученої справи, допомоги товаришам. За таких умов уже саме проведення виховного заходу є завершальним актом певного періоду виховної роботи.

Щоб виховний захід був ефективним і його ідеї усвідомили всі учні, важливо визначити ступінь їхньої підготовленості до сприйняття пропонованих їм моральних, правових, естетичних та інших норм, положень, понять.

Виховний захід планується й здійснюється на основі діяльнісного та комплексного підходів. Плануючи виховний захід, потрібно виділити провідну ланку, визначити зміст, підібрати раціональні методи, прийоми й засоби її реалізації.

У процесі підготовки виховного заходу необхідно домагатися максимальної організаційної чіткості. Будь-який виховний захід, виховна справа повинні стати прикладом організації для вихованців. Для них не прита-

манні шаблон, трафаретність, формалізм, їхні найважливіші риси – гнучкість, творчість, ініціатива, колективність виконання.

На етапі планування перед педагогом постає важливе завдання – разом з вихованцями детально визначити напрями діяльності, розподілити обов'язки між учасниками, визначивши не лише те, що повинно бути зроблено, а й те, як це повинно бути зроблено. Відомо: самому зробити щось легше й швидше, ніж учити цього інших. Але функція педагога в тому й полягає, щоб організовувати роботу вихованців. Тому виховні заходи планують, готують і проводять самі учні під керівництвом класного керівника, вихователя.

Планування буде успішним, якщо класний керівник дотримуватиметься таких *рекомендацій*:

- необхідно враховувати вікові й індивідуальні особливості вихованців, рівень їхньої підготовки;

- виховний захід – заняття колективне, тому планування повинно мати колективний характер;

- ознайомити з методами комплексного планування, навчити учнів користуватися ними. Тільки за умови чіткої організації весь комплекс – вихователі, вихованці, засоби – можуть утворити певний життєздатний процес.

Кожен виховний захід має свою структуру, яка залежить від методу або форми його проведення. Важливий структурний елемент такого заходу – *підготовчий етап*, на якому: розподіляють обов'язки між учнями з урахуванням їхніх можливостей, детально продумують програму виховного заходу в межах відведеного для нього часу, підбирають необхідну літературу й наочне оформлення, контролюють підготовленість учнів до виконання доручених завдань.

Успіх виховного заходу значною мірою залежить і від належного оформлення приміщення, у якому його проводять. Вдало оформлене приміщення, виставка учнівських технічних виробів чи малюнків, плакати з висловлюваннями видатних людей, музичний супровід, композиції з квітів, естетично оформлене запрошення викликають інтерес до його змісту, пробуджують відповідні почуття.

Зміст виховного заходу має бути доступним для відповідної вікової категорії учнів, сприяти досягненню конкретної мети, нести в собі нову для вихованців інформацію, особливо це стосується традиційних виховних заходів, які проводять щороку.

Загальна теорія організації виховної діяльності педагога передбачає певний інструментарій, який необхідно враховувати під час організації виховних заходів:

- чітке визначення мети виховної роботи;

- осмислення всього виховного заходу в цілому, від початку до його завершення й аналізу;
- точне визначення завдань для кожного учасника заходу;
- підготовка всього необхідного для майбутньої роботи;
- визначення рівня вихованості для виміру результатів;
- розподіл відповідальності, адресності й часу звітності;
- інструктаж вихованців як засіб забезпечення організаційної системи [133].

Участь школярів в організації виховного заходу сприяє вихованню важливих якостей особистості: цілеспрямованості, відповідальності, уміння доводити розпочату справу до завершення, дисциплінованості, старанності тощо. Для багатьох учнів – це перевірка їхніх особистісних якостей, а також можливість розвинути організаторські здібності, уміння й навички.

На цьому етапі реалізації виховного заходу можна дати такі рекомендації.

Конкретно визначте права й обов'язки кожного, хто бере участь в організації виховного заходу. Управління мусить бути зосереджене в руках одного керівника. Кожному учаснику виховного заходу відведіть функцію, яка найповніше відповідає його можливостям і бажанням. Не нав'язуйте доручень. Наголошуйте, що участь у справі добровільна. Ураховуйте той факт, що молодші школярі ще не мають навичок організації. Те, що для педагога легко й зрозуміло, для вихованця зовсім непросто. Підтримуйте впевненість вихованців в успіху, надію на позитивний результат.

Вихователь не повинен випускати з-під контролю управління виховним заходом до повного його завершення. На етапі реалізації цього заходу в педагога немало відповідальних моментів: по-перше, він стежить за здійсненням запланованого, вносить необхідні корективи, виконуючи диспетчерські функції; по-друге, здійснює спостереження за колективом та окремими учнями, пам'ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості, дозволяє встановити рівень їх сформованості й накреслити стратегію подальшої роботи; по-третє, стежить за чітким розв'язанням організаційних питань.

Під час проведення виховного заходу педагог не повинен своєю присутністю сковувати дітей, заважати їм вільно висловлювати свої думки й почуття. Але одночасно уважно стежити за розвитком подій, запобігаючи тому, щоб вони набули небажаного спрямування чи вийшли з-під контролю.

Досить часто виникає делікатне питання, коли і як корегувати неправильні дії учасників: робити зауваження негайно чи перенести розгляд на пізніше. З позицій загальної теорії управління виховним процесом питання вирішується однозначно – допущену помилку потрібно виправити не-

гайно, щоб не допустити її повторення. Однак у деяких випадках аналіз допущених помилок варто перенести на пізніше, проте відразу після закінчення виховного заходу, поки свіжий у пам'яті контекст події.

Класному керівнику варто непомітно для дітей фіксувати все, що відбувається. У випадках відхилення від запланованого реагувати спокійно, стримано. На завершальному етапі виховного заходу підводять його підсумки. Це може бути колективне обговорення або індивідуальний аналіз. Мета – розкрити причини успіху й невдач.

Виховний захід включає такі основні етапи проведення:

1. Організаційний момент (1–3 хвилини). Педагогічна мета: переключити дітей з навчальної діяльності на інший вид роботи, викликати інтерес до заходу, створити позитивний емоційне настроєння. Ефективному переключенню дітей на позаурочну діяльність сприяють сюрпризи, тобто використання загадки, проблемного питання, ігрового моменту, звукозапису тощо, зміна умов організації дітей, перехід в інше приміщення або просто незвичайне розташування дітей у класі й т. ін.

2. Вступна частина (1/5 часу всього заходу). Педагогічна мета: активізувати дітей, налаштувати їх на виховний вплив, “перекинути місток” від особистого досвіду дитини до теми заходу. Учитель визначає, наскільки збігається з реальністю його педагогічний прогноз щодо можливостей дітей, їхніх особистих якостей, рівня обізнаності з теми, емоційного настрою, рівня активності, інтересу й т. д. На підставі цього він може внести необхідні корективи під час заходу.

Вступна частина може включати бесіду (пізнавальні, естетичні, етичні заходи) або розминку, до якої входять вікторини, конкурси, ребуси, кросворди, завдання на кмітливість, спритність і т. п.). Запитання й завдання повинні бути не тільки цікаві дітям, а й давати педагогу інформацію про готовність учнів до сприйняття матеріалу. Під час вступної частини вчитель знайомить дітей з планом заходу, розбиває їх на команди, пояснює правила його проведення, визначає чіткі критерії оцінки участі в ньому дітей.

3. Основна частина повинна бути найтривалішою, складаючи 1/2 усього часу, відведеного на захід. Педагогічна мета: реалізація його основної мети й головних виховних завдань.

Виховний ефект в реалізації мети й завдань значно підвищується, якщо діти під час заходу максимально активні. Ефективність основної частини зростає, якщо педагог використовує велику кількість методів формування поведінки, включає різні види діяльності, створює доброзичливу, емоційну атмосферу, продумуючи умови для зручності роботи та спілкування дітей під час заходу, розподіляючи обов'язки, формуючи “почуття ліктя”, організовуючи роботу команд на основі співробітництва, а не суперництва.

4. Заключна частина (1/5 часу всього заходу). Педагогічна мета: налаштувати дітей на практичне застосування набутого досвіду в позашкільному житті та встановити, наскільки вдалося реалізувати мету заходу. Для цього використовуються завдання тестового характеру в привабливій для дітей формі: кросворд, міні-вікторина, ігрова ситуація та ін.

Технологія організації позакласної виховної роботи включає: моделювання, практичне виховання й аналіз діяльності. Учитель повинен привчати себе працювати за певним алгоритмом.

Для забезпечення функціонування й розвитку виховної системи того чи іншого рівня важливо, на думку Н.І.Монахова, якщо можна, мати уявлення про ефективність кожного виховного заходу. Однак установити конкретний виховний ефект окремого заходу неможливо. Адже не можна одразу визначити, наскільки дитина стала акуратнішою, добрішою, працьовитішою. Тому найважливішим методологічним принципом аналізу виховного заходу є твердження: “Виховний ефект визначається якістю підготовки та здійснення виховного заходу і може бути оцінений за непрямыми показниками”. *До таких непрямими показників можна віднести:*

1) інтерес учасників до заходу (присутність, дисциплінованість, емоційне збудження, активність та інші позитивні ознаки);

2) рівень задоволення учасників від проведеного заходу (підтвердження очікувань, гарний настрій, оптимізм, бажання повторити захід);

3) якість і кількість побічних продуктів (малюнків, виробів, рефератів, інсценівок, фотографій, повідомлень).

При цьому слід ураховувати, що вказані непрямі показники відображають не тільки конкретний захід, але й усю попередню виховну роботу.

Таким чином, аналіз виховного заходу передбачає: вивчення рівня його готовності та рівня здійснення; аналіз непрямих показників.

Під час проведення виховних заходів доцільно керуватися такими принципами: необхідності; обліку вікових та індивідуальних особливостей дітей; домінування предметно-практичної діяльності. Адже, як вважає Л.І.Божович, “якості особистості не можна виховувати тільки шляхом переконань, вимог, заохочень і покарань. Способам сталої поведінки школяра треба вчити так само, як ми вчимо його мові або арифметиці” [16, 331].

Під час проведення виховного заходу слід дотримуватися поєднання форм педагогічного впливу. Дійсно, будь-який метод можна використовувати в трьох формах впливу: пряма, непряма й паралельна. Як зазначає Н.І.Болдирева, найважливішою вимогою до проведення виховної роботи є “застосування різноманітних форм її організації” [15, 72].

На думку Ю.А.Конаржевського, *є п'ять етапів у виховному заході:*

- аналіз обстановки та формулювання мети;
- планування;

- організація виховного впливу на колектив;
- безпосередньо виховний вплив на колектив;
- заключна фаза виховного заходу.

Етапи проведення програмного виховного заходу:

- планування (аналіз ситуації, цілепокладання, формулювання завдань, організація планування, корекція процесу планування);
- здійснення плану підготовки виховного заходу (мотивація, організація, корекція, облік);
- здійснення плану виховного заходу (склад учасників, зміст, організація, охорона праці, життя й здоров'я);
- аналіз, оцінка, облік і звітність [78].

Ситуативно виховний захід буде додатково включати етап обґрунтування необхідності (аналіз ситуації, передбачуваний виховний ефект).

Під час проведення виховного заходу слід урахувати, що він найчастіше вносить невеликий вклад у формування особистості учня. Таким чином, накопичуються й малопомітні результати виховних впливів, що у своїй сукупності впродовж певного часу приводять до відчутних якісних змін у формуванні особистості. Чітка послідовність виховних заходів становить одну з найважливіших змістовних ліній цілісного процесу виховання в початковій школі.

Характеристика елементів методики проведення виховного заходу:

- 1) встановлення місця й ролі конкретного виховного заходу в системі виховання (школи, класу, клубу тощо);
- 2) визначення якісного та кількісного складу учасників;
- 3) постановка цілей:
 - освітніх* (мотиваційних, інформативних, розвивальних, самоорганізації, оздоровчих, корекційних, профілактичних, орієнтаційних, релаксаційних та ін.);
 - побічних* (продукти спільної діяльності);
- 4) відбір і структурування змісту виховання (знання, діяльнісні вміння, поведінкові вміння, почуття, відносини, цінності);
- 5) розробка плану заходу (визначення обмежень, технологія організації, методи, засоби, умови, час, тривалість);
- 6) розробка плану підготовки заходу (вивчення плану заходу, аналіз наявних ресурсів, мотивація, розподіл доручень та видів діяльності, розподіл компетенцій і відповідальності, попередження зривів, інструктування, підготовка матеріально-технічного забезпечення, графік підготовки, контроль підготовки);
- 7) здійснення плану заходу (пред'явлення й засвоєння змісту виховання, інтенсивність, корекція подій);
- 8) аналіз;
- 9) оцінка;

10) облік та звітність.

Аналізуючи результати виховної справи, необхідно встановлювати зв'язки між явищами, шукати залежності, найефективніші форми взаємодії, знаходячи причини й наслідки.

4. Сутність аналітичної діяльності педагога та вимоги до її організації

Роль педагогічного аналізу у виховній роботі надзвичайно велика. Чим глибше й обґрунтованіше педагог здійснює аналіз, проникає в сутність керованого ним об'єкта й процесів, які в ньому протікають, тим доказовішими й ефективнішими є його дії щодо впорядкування керованої системи й переведення її в новий, більш якісний стан.

Аналіз тісно пов'язаний із цілепокладанням, прогнозуванням, плануванням виховної роботи. Чим глибший аналіз, тим правильніше й конкретніше будуть визначені цілі й завдання діяльності колективу на черговий період. Чим конкретніші цілі, тим правильніше, оптимальніше може бути здійснено відбір змісту й форм роботи, що планується. *У результаті аналізу виховного процесу педагога визначають:*

- результати педагогічного процесу;
- доцільність роботи, що проводиться;
- фактори, які зумовили досягнуті результати;
- ефективність засобів, які використовуються, ступінь їхнього впливу на результати виховного процесу;
- досягнення та недоліки в організації виховної роботи, їхні причини;
- невикористані можливості та резерви для подальшого вдосконалення роботи;
- шляхи розвитку виховного процесу та усунення причин знайдених недоліків.

Аналіз може забезпечити: а) науковість планування; б) дієвість регулювання виховного процесу; в) дієвість контролю. Спираючись на принципи педагогічного аналізу, розроблені Ю.А.Конаржевським, охарактеризуємо *основні вимоги до організації аналізу виховної роботи*.

Аналіз виховної роботи повинен бути об'єктивним і передбачати виявлення істотних рис аналізованого об'єкта, відокремлення їх від несуттєвих, урахування як кількісних, так і якісних характеристик; виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що є основою для розпізнавання найбільш суттєвих сторін виховного процесу, вивчення педагогом кожного окремого явища, визнання діалектичної єдності об'єктивного й суб'єктивного при первинності об'єктивного.

Необхідно розглядати всю сукупність явищ в їх взаємозв'язку та взаємодії. Лише через різноманітні відношення з іншими явищами педагогічної діяльності дане явище може проявити свою сутність. Будь-який

виховний процес, будь-яке педагогічне явище, у яких би умовах вони не протікали, обов'язково взаємодіють з іншими.

Розглядати предмет аналізу слід у процесі виникнення, становлення, зміни й розвитку, розкривати його суперечливий характер, урахувати кількісні та якісні зміни, переходити з одного стану в інший, визначати зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім предмета аналізу.

Аналіз передбачає дослідження виховного процесу як динамічної, цілісної системи, що взаємодіє із середовищем, характеризується наявністю сукупності внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Будь-яка програма аналізу повинна будуватися на основі принципу основної ланки. Основна ланка – це той елемент системи, на який можна ефективно впливати в першу чергу, оскільки без цього неможливо досягти мети. Виховний процес – явище багатогранне й складне, тому проаналізувати всі його грані неможливо. Вивчення головного діючого фактора, причин його виникнення дає можливість педагогу розробити заходи щодо врегулювання виховного процесу й тим самим нейтралізувати дію інших факторів, менш суттєвих чи випадкових.

В основі аналізу знаходиться комплексний підхід, який характеризується виділенням в аналізованому явищі чи процесі таких сторін, що підлягають вивченню з позиції різноманітних наук: єдність у меті та напрямі педагогічного аналізу, їх субординацій та координацій, підкорення часткових цілей головній; відповідність методів вивчення змісту досліджуваних явищ; взаємодія різноманітних систем знань; узгодження дій усіх учасників аналізу; урахування ролі моральних, ціннісних та психологічних факторів під час аналізу будь-якої педагогічної проблеми [78].

Необхідно забезпечити цілеспрямованість аналізу, що передбачає чітке формулювання й глибоке усвідомлення загальних і часткових цілей цього процесу. Іншим аспектом цієї вимоги є планування, оскільки план – це модель дій суб'єкта аналізу з досягнення поставленої мети (цілей). Звідси випливає обов'язковість планування аналітичної діяльності. Аналізом повинні займатися всі члени педагогічного колективу. Це передбачає широке введення самоаналізу в діяльність кожного педагога.

Учителю важливо побачити зв'язок між методами, які він використовує, і досягнутими результатами, з'ясувати причини успіху чи невдач у роботі. Необхідним є залучення до аналізу виховного процесу дітей і батьків. Участь в аналізі всіх членів колективу дозволяє побачити різні боки виховного процесу, забезпечити активну й відповідальну позицію кожного за організацію та результат роботи.

Організація й проведення аналізу передбачає виконання виховних завдань. Участь в аналітичній роботі формує в учнів активність, відповідальність за прийняті рішення й заплановані справи, розвиває аналітичні

уміння, потребу в самоаналізі. Постійна виховна робота, що проводиться педагогами на основі матеріалів аналізу протягом усього навчального року, узагальнення результатів, підбиття підсумків дисциплінують, підтягують учителів та учнів, стимулюють більш серйозну й вдумливу роботу із самоосвіти. На ретельний аналіз роботи в школі не слід шкодувати часу.

Як показує досвід, це завжди змінює на краще стосунки дітей і дорослих, їхнє ставлення до подальшої організації шкільного життя й одержання найоб'єктивнішої інформації, що характеризує стан виховного процесу в школі. У деяких школах підбиттю підсумків роботи, аналізу організації шкільного життя відводиться вся остання чверть навчального року.

Форми колективного аналізу повинні бути різними. Інколи доцільно використовувати ігрові елементи, елементи змагань, які стимулюють активність і розвивають творчість дітей. Перед проведенням колективного аналізу слід запропонувати педагогам та учням визначити форму підбиття підсумків у кінці навчального року. Корисно проводити аналіз виховної роботи як колективну творчу справу, що стосується всіх її учасників. Прикладом цього можуть бути форми, створені учнями й педагогами. Наприклад, конкурс веселих та кмітливих (КВК) як форма колективного аналізу. На перший погляд здається, що на гру перетворилася серйозна справа. Однак, як показав досвід вивчення, інформація, одержана під час проведення КВК, була найбільш наочною, конкретною, повною й глибоко усвідомленою дітьми та педагогами. Також варто дотримуватись апробованої схеми аналізу виховного заходу, послідовно відповідаючи на питання:

Чи всі позиції підготовки й проведення виховного заходу знайшли відображення в плані?

Чи відповідав зміст виховного заходу поставленій меті?

Чи відповідав меті, завданням і вимогам рівень організації?

Чи всі заплановані завдання (моменти) достатньою мірою були забезпечені відповідними ресурсами?

Які фрагменти, частини виховного заходу були більш ефективними?

Чому?

Чи витримано виховний захід у часі? Хто й чому порушив терміни?

Чи виховний захід становив собою певну систему, чи це був набір малопов'язаних між собою фрагментів і частин?

Чи був ефект новизни?

Чи відповідало емоційне забарвлення виховної справи адекватній реакції учнів до неї? Над якими питаннями виховна справа змушувала задуматись учнів?

Чи задовольняла якість виховної справи учнів? Яке ставлення учнів до неї?

Над якими питаннями виховна справа змушувала замислитись учнів?

Якої оцінки заслуговує кожен учасник виховної справи?

Як поводити себе учні, чи виникали випадки негативної реакції частини учнів на ті чи інші дії педагога?

Від чого необхідно відмовитися й що нового варто внести в наступний виховний захід?

Висновки аналізу необхідно фіксувати в оперативних управлінських рішеннях, які слід конкретно адресувати з визначенням термінів їхнього виконання. Рекомендації за висновками аналізу слід контролювати, у виховних цілях дотримуватися гласності, знайомити колектив не лише з результатами аналізу, але й із процедурою їх отримання.

Дотримання викладених вище вимог дозволяє забезпечити системний аналіз виховного процесу загальноосвітньої школи.

5. Умови підвищення ефективності виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня

Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованих норм життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати в учнів та вихованців необхідні компетенції, дати знання з різних предметів, а й виховати громадянина, сім'янина, професіонала, патріота; інтелектуально розвинути, духовно й морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя.

Ефективність організації позаурочної та позашкільної виховної роботи здебільшого залежить від майстерно проведених виховних заходів, різних за змістом, формою проведення, кількістю учасників.

Тематика виховних заходів, які проводяться в школах, позашкільних навчальних закладах, свідчить про те, що сьогодні виховна робота, з одного боку, оновлюється, а з другого, – повертається до національних джерел.

Значного поширення набули такі форми, як шкільний референдум, відкритий мікрофон, публічні лекції, етичний театр, альтернативні виховні заходи (коли учням надається право вибрати будь-який з кількох запропонованих), “жива газета”, “філософський стіл”, діалог “Два погляди на один факт”, лицарський турнір, свято рідної мови, День матері, цикл лекцій-розповідей “Повернуті імена”, захист фантастичних проєктів, операції “Турбота”, “Радість людям”, турніри ерудитів шкільного, районного та

міського рівнів проведення, збори “Поговоримо про кожного”, свято авторської пісні; традиційні свята “День знань”, “День відкритих дверей”, “Новий рік”; свята народного календаря – Андрія Первозванного, Святого Миколи-угодника, Великдень; тематичні виставки “Світ моїх захоплень”, “Природа нас попереджає” та інші.

Педагогічна майстерність учителя початкових класів неможлива без знання й активного застосування в шкільну практику різноманітних форм виховної роботи.

Ефективність організаційних форм виховання залежить від умілого використання методів досягнення визначених цілей. Форми організації виховного процесу мають бути оригінальними, творчими, науково обґрунтованими, майстерно сконструйованими. В основу їхньої класифікації в педагогіці покладено передусім кількість учасників виховної дії.

Досконало підготовлені та майстерно проведені виховні заходи є ефективною формою виховної роботи. Вони сприяють створенню піднесеного, радісного настрою у вихованців, формуванню в них організаторських здібностей, розвитку пізнавальних інтересів, практичних умінь і навичок. Завдяки їм і педагоги мають змогу виявити свій професіоналізм, комунікативні, креативні й конструктивні вміння та навички.

Ефективність виховних заходів залежить не лише від вдало обраної форми проведення, а й від методів і прийомів їхньої підготовки, урахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, дотримання правил техніки безпеки. Під час підготовки та проведення виховних заходів у навчальних закладах варто дотримуватися такого алгоритму:

- визначити мету проведення свята. Мета – це передбачення результатів діяльності з урахуванням реальних можливостей і потреб. Визначення мети забезпечує перспективний творчий характер процесу підготовки масового заходу;

- визначити форму проведення масового заходу (традиційне чи календарне свято, виставка, театралізоване дійство тощо);

- узгодити тему, форму та план проведення заходу з адміністрацією закладу;

- створити сценарій. До написання сценарію варто залучати вихованців (учнів), за потреби – батьків, колег. Перед написанням сценарію необхідно опрацювати літературні джерела, ресурси бібліотек, Інтернету з обраної теми;

- підготувати перелік ігор, розваг тощо;

- підготувати перелік концертних номерів;

- проаналізувати ресурси часу проведення масового заходу – святкове дійство повинно тривати не більше 45 хвилин, через кожні п'ять хвилин бажано змінювати форму діяльності, щоб зосереджувати увагу глядачів;

- вибрати оригінальну назву заходу;
- залучити максимально можливу кількість вихованців (учнів) до підготовки й проведення заходу;
- розподілити доручення та ролі;
- здійснити аналіз матеріальних ресурсів і вирішити фінансово-економічні завдання (придбання костюмів, ігрового реквізиту, подарунків, квітів та ін.);
- провести необхідну кількість репетицій заходу та генеральну репетицію;
- забезпечити оформлення сцени, зали та інших приміщень;
- забезпечити звуковий супровід заходу;
- організувати чергування в роздягальні, коридорах та інших місцях [197].

Готуючись до проведення виховного заходу, варто врахувати класичні закони драматургії, які були визначені ще Арістотелем: а) увертюра (емоційний настрій, створення святкової атмосфери, очікування чогось незвичайного); б) зав'язка (повідомлення, що відбуватиметься і як саме); в) основна частина (складові елементи масового заходу); г) кульмінація (найвищий емоційний підйом); д) фінал; е) післядія (колективний аналіз проведеного масового заходу).

Успіх виховного заходу значною мірою залежить від ведучого. Складовими його успіху є:

- уміння ввійти в контакт з учасниками дійства;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей учасників і глядачів;
- знання матеріалу з даної теми та загальна ерудиція;
- висока культура мовлення й поведінки;
- педагогічний такт;
- здатність творчо розв'язувати нестандартні ситуації.

Проаналізувавши все вищесказане, можемо дійти висновків, що результативність заходу залежить від актуальності обраної теми; відповідності змісту виховного заходу обраній темі; практичної спрямованості заходу; врахування інтересів і запитів дітей і шкільної молоді; лаконічності, зрозумілості, доступності, чіткості, ретельної підготовки заходу.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “виховний захід”, “форма виховання”, “метод виховання”. Що спільного та відмінного в цих поняттях?
2. Охарактеризуйте типологію виховних заходів.
3. Що є основним під час підготовки сценарію виховного заходу?
4. Назвіть прийоми активізації школярів.
5. Назвіть рекомендації для планування виховного заходу.

6. Опишіть етапи підготовки виховного заходу вчителем.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Складіть алгоритм підготовки виховного заходу з учнями 1–2-х класів.
2. У чому полягає сутність аналітичної діяльності педагога?
3. Охарактеризуйте основні елементи методики проведення виховного заходу в ЗОШ I ступеня.
4. Назвіть основні вимоги до організації аналізу виховної роботи.
5. Опишіть умови підвищення ефективності виховної роботи в початковій школі.
6. Від чого залежить успіх проведення виховного заходу?

Література

1. Альтшуллер Р. С. Формы организации и эффективность факультативных занятий / Р. С. Альтшуллер // Биология в школе. – 1985. – № 4. – С. 22.
2. Андреева Г. М. Социальная психология : [учеб. пособ.] / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980.
3. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса : Методические основы / Ю. К. Бабанский. – М., 1982. – 192 с.
4. Безрукова В. С. Педагогіка. Проективна педагогіка / В. С. Безрукова. – Єкатеринбург, 1996.
5. Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : [програма] / за ред. І. Д. Бега. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008.
6. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе / Н. И. Болдырев. – М. : Просвещение, 1981. – 224 с.
7. Буринская Н. Н. Учебные экскурсии / Н. Н. Буринская. – М. : Просвещение, 1999. – 160 с.
8. Бурлака Я. І. Про форми організації навчальної діяльності школярів / Я. І. Бурлака, В. О. Вихрущ // Радянська школа. – 1984. – № 5. – С. 39–44.
9. Волкова Н. П. Педагогіка : [посібник] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
10. Дюнченко Н. П. Мистецтво гри (теорія і практика ігрової діяльності в умовах дозвілля) / Н. П. Дюнченко. – К. : Веселка, 1999.
11. Зайченко І. В. Педагогіка : [навч. посіб.] / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
12. Ильина Т. А. Педагогика / Т. А. Ильина. – М. : Просвещение, 1984.
13. Конаржевский Ю. А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой / Ю. А. Конаржевский. – М. : Педагогика, 1986.
14. Максимова Г. Технология массового мероприятия / Г. Максимова, Т. Седых // Вкладка в БШ. – 2007. – № 26 (186).
15. Максимюк С. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / С. П. Максимюк. – К., 2005. – 670 с.

16. Монахов М. І. Вивчення ефективності виховання : теорія і методика / М. І. Монахов. – М. : Педагогика, 1981.
17. Педагогіка / за ред. А. М. Алексюка. – К., 1985. – 295 с.
18. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О. Я. Савченко. – К., 1982. – 176 с.
19. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М. : Высшая школа, 1990.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛІВ, БАТЬКІВ, ГРОМАДСЬКОСТІ ТА УЧНІВ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Тема 11. Методика взаємодії школи, сім'ї та громадськості у вихованні особистості молодшого школяра

План

1. Сім'я як соціально-педагогічне середовище формування особистості молодшого школяра.
2. Психолого-педагогічні умови виховної взаємодії сім'ї і школи.
3. Основні напрями й форми організації взаємодії школи з батьками учнів.
4. Методика проведення батьківських зборів, їхні види й тематика.
5. Батьківський комітет класу, його функції та обов'язки.

Основні педагогічні поняття:

педагогічний лекторій, педагогічний всеобуч, науково-практична конференція, день відкритих дверей, класні батьківські збори, батьківський комітет класу, методи, форми та прийоми роботи з батьками, збори-диспути, педагогічні роздуми, педагогічний десант, педагогічна культура батьків.

Рекомендована література: 1, 10, 11, 16, 24, 32, 43, 45, 51, 54, 67, 68, 78, 85, 88, 95, 99, 100, 103, 111, 122, 124, 132, 138, 140, 141, 146, 176, 178, 202, 216.

“ Місію батьків, яка дедалі ускладнюється нині часто називають другою професією. Як і всі професії, ця батьківська вимагає постійного вдосконалення. Такий наш час”

О.О. Пінт

1. Сім'я як соціально-педагогічне середовище формування особистості молодшого школяра

Важливою ланкою в побудові виховної роботи в загальноосвітній школі є взаємодія вчителя початкових класів з батьками школяра. Сім'я є

моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості.

Сім'я – це невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їхні діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції:

– *матеріально-економічну* (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил);

– *житлово-побутову* (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту);

– *репродуктивну* (продовження людського роду);

– *комунікативну* (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом);

– *виховну* (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду);

– *релаксивну* (організація вільного часу та відпочинку).

Сім'я є також персональним середовищем життя й розвитку дитини, яке зумовлює спосіб життя та її соціальне існування. Особливості цього середовища характеризують параметри:

- **соціально-культурний.** Стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті. Рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомленням впливу сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні;

- **соціально-економічний.** Означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі;

- **техніко-гігієнічний.** Характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя;

- **демографічний.** Виражається в структурі та чисельності сім'ї.

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних і правових норм. У її межах вибудовується система стосунків між старшими й молодшими, батьками й дітьми, що визначає психологічний клімат у сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної

забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок у різних сферах суспільного життя, насамперед навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, у якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на *благополучні та неблагополучні*.

Благополучна сім'я – це сім'я з високим рівнем внутрішньої сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Благополуччя сім'ї забезпечується гуманністю у взаєминах, умінням любити й поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій під час вирішення внутрішніх сімейних проблем, взаємоповага й взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина відчуває себе рівноправною в сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас ураховують її особисті інтереси та потреби. Матеріальна забезпеченість й освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їхньому бажанню проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти цінують поради батьків, наслідують їхній особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною та оптимістичною, у неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості.

Сучасні благополучні сім'ї мають і певні особливості: деякі батьки намагаються не стільки “формувати” особистість дитини, дисциплінувати її, скільки допомагати в її індивідуальному розвитку, добиватися емоційної єдності, розуміння, співчуття; в інших батьків мета – підготувати дитину до життя за допомогою тренування її волі, навчання необхідних і корисних навичок. Є батьки, які, крім цього, ще й прагнуть жорстко контролювати не тільки поведінку, а й внутрішній світ дитини, її думки, бажання тощо. Це призводить до глибоких сімейних криз, конфліктів, втрати навіть зовнішніх ознак благополучної сім'ї. Душевний дискомфорт змушує дитину шукати притулку в інших, не завжди позитивних, соціальних середовищах.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать:

– сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани – ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона

народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;

– *сім'ї асоціальні*. Члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;

– *сім'ї конфліктні*. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками й дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубошах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаєностосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, вживанні алкоголю, наркотиків;

– *сім'ї неповні*. У них дитину виховує один із батьків, переважно матір. Виникають вони здебільшого внаслідок: розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчують труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

– *сім'ї, зовні благополучні*. Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де взаєностосунки з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо);

– *сім'ї соціального ризику*. Це соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги й підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов.

Немало сучасних батьків допускає помилки у вихованні дітей. Сім'ї, у яких ростуть так звані важкі діти, з точки зору педагогіки поділяють на педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні й антипедагогічні.

Педагогічно неспроможні сім'ї характеризуються тим, що батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, але роблять це невміло. Їхній виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, який здобули від своїх батьків та дідів. У таких сім'ях панує авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози й покарання або вседозволеність, потурання дитячим примхам. Це зумовлює необхідність надання таким батькам педагогічної допомоги.

Педагогічно пасивні сім'ї виявляють педагогічну пасивність у вихованні власних дітей. Через об'єктивні (хвороба, зайнятість, відрядження та ін.) або через суб'єктивні причини (відсутність у подружжя єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти тощо) вони не можуть належно виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання власних дітей, втрачають над ними контроль. Зусилля педагога в процесі роботи з такими сім'ями слід спрямувати на пробудження відповідальності батьків за виховання дітей, поліпшення психологічної атмосфери в сім'ї, усвідомлення батьками помилковості їхніх поглядів.

Антипедагогічні сім'ї характеризуються аморальними умовами виховання дітей. Батьки в них не можуть виховувати своїх дітей, бо самі поводяться не педагогічно, нерідко й аморально. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі й норм законів. Батьки створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку (пияцтво, злочинство, розпуста та ін.), намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні правила та звички. Із цими батьками працювати значно складніше, тому що в них нерідко упереджене ставлення до порад педагогів, часом повне їх ігнорування. Впливати на них можна через батьківську громадськість, виробничий колектив, а нерідко й через Службу у справах неповнолітніх.

У сучасних умовах склався ще один тип сімей, що потребують особливої уваги з боку школи, – *це сім'ї, батьки яких займаються бізнесом або перебувають за кордоном*. Вони забезпечують дитину всім, однак на виховання їм бракує часу, тому доручають цю справу гувернанткам. Нерідко необхідність дотримуватися шкільної дисципліни батьки трактують як посягання на свободу їхньої дитини, що породжує конфлікти між ними й педагогами, негативно позначається на вихованні дітей.

Корекція виховної діяльності сімей з різним типом сімейного благополуччя повинна починатись із глибокого та змістовного вивчення вчителем учнів, умов життя, побуту, взаємин між дорослими та дітьми, особистості кожного з батьків, рівня їхньої загальної та педагогічної культури.

Важливо, щоб учитель не тільки виявив основну причину неблагополуччя, а і його першопричини, закладені в особистості батьків, визначив найбільш істотні помилки в сімейному вихованні та шляхи їх усунення, окреслення можливих застосувань індивідуального підходу до членів таких родин.

Отже, сім'я здійснює різноспрямоване виховання підростаючого покоління. Ефективність цього процесу залежить від здатності батьків уникати помилкових впливів на дітей. Важливою складовою навчально-

виховного процесу сучасного закладу освіти є організація роботи з батьками, сім'ями учнів.

Класний керівник повинен звертати увагу на такі типи сімей:

- 1) неповні сім'ї;
- 2) дискантні сім'ї;
- 3) сім'ї, утворені внаслідок повторних шлюбів: діти виховуються нерідним батьком або матір'ю;
- 4) сім'ї, у яких виховні функції здійснюють вихователі чи опікуни;
- 5) сім'ї, які перебувають за межею бідності.

Захистити дітей від сімейного неблагополуччя може система регулювання сімейного виховання. Організацію допомоги батькам, якщо вони мають бажання нею скористатися, здійснюють учитель, школа на основі формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння.

Завдання вчителя – установа контакту з дитиною, аналіз стосунків, які складаються в сім'ї, залучення за необхідністю шкільного психолога та соціального педагога. Як правило, класний керівник стикається із труднощами виховання учнів з дисфункційних сімей (у яких батьки зловживають алкоголем та наркотиками, знаходяться в місцях позбавлення волі, спонукають дітей до асоціальної поведінки). Якщо змінити вплив такої сім'ї неможливо, класний керівник має право клопотати про ізоляцію дитини й позбавлення батьківських прав, залучення правоохоронних органів та громадськості.

З-поміж багатьох функцій, які виконує сім'я, найважливіша – виховна. Однак кризові явища, притаманні сучасному українському суспільству, економічні труднощі гальмують адаптацію сім'ї як соціального інституту до нових умов, негативно позначаються на її виховній ролі. Сьогодні сім'я не готова взяти на себе всю відповідальність за соціалізацію дітей.

Дані досліджень засвідчують, що виховує не стільки сам виховний процес, скільки спеціально організована дорослими діяльність – ті щоденні, конкретні взаємини, під час яких дитина щоденно вбирає й активно переосмислює людські цінності й орієнтації, способи поведінки, сутність ставлень до явищ життя й до самої себе.

Стосовно педагогічних здібностей батьків найважливішими є вміння належно організувати комунікативну діяльність, налагоджувати внутрішні сімейні проблеми й встановлювати правильні стосунки з дітьми.

Надзвичайно важливе значення для формування життєвих орієнтацій дитини мають передусім взаємини між батьками, оскільки саме вони відображають загальні тенденції сімейних стосунків, спрямованість життєдіяльності родини, її морального фону.

Дуже важливим для виховання дитини є вміння батьків бачити в її друзях, близьких знайомих та в сторонніх людях передусім позитивні грані. Необхідно формувати в них критичне ставлення до тих, хто керується антигуманними поглядами та нормами моралі.

Отже, педагогічне середовище розвитку дитини створюється в процесі сімейного виховання, залежить від типу сім'ї. Розуміння цього педагогами сприяє поглибленню зв'язків з нею, пошуку можливостей щодо корекції сімейного виховання, підвищення педагогічної культури батьків, захисту дитини від несприятливого впливу неблагополучної сім'ї.

Оскільки виховання є головною сферою діяльності старших поколінь, то від батьків обставини життя вимагають забезпечення вельми суттєвих соціально-психологічних педагогічних умов. Серед них почуття відповідальності перед людьми за виховання дітей в ім'я майбутнього, фізичне здоров'я батьків, що має забезпечити народження здорових нащадків, створення належних умов для розвитку й виховання дітей, генетична грамотність, достатня психолого-педагогічна культура; любов до дітей, володіння справжнім авторитетом, знання надбань народної педагогіки у вихованні дітей, створення в сім'ї умов для всебічного розвитку особистості, здатність формувати в сім'ї культ матері й батька, добре розвинені почуття материнства й батьківства [94].

Стратегія батьків у вихованні дитини має полягати в досягненні рівноваги між милосердям і справедливістю, ніжністю й вимогливістю, любов'ю й суворістю, а також у формуванні в неї рис характеру, які є основою здорового родинного життя.

Ширшим за сім'ю виховним середовищем є родина (подружжя та інші близькі родичі, які живуть разом).

Родинне виховання – це виховання дітей у родині батьками, родичами, опікунами або особами, які замінюють батьків.

Таке виховання не належить до окремих педагогічних явищ, а відбувається в контексті життя родини, на основі внутрішніх родинних стосунків, трудових і опікунських обов'язків, родинно-побутової культури. Рівень його зумовлений станом культурно-педагогічного розвитку родини.

Родинне виховання в Україні ґрунтується на: народному родиннознавстві (фамілістиці) і національному дитинознавстві з урахуванням їхнього історичного розвитку; родинних виховних традиціях українського народу, їхніх позитивних виявах; нових тенденціях традиційного українського родинного виховання; зіставленні теорії й практики українського родинного виховання з родинними виховними системами високорозвинутих зарубіжних країн і використанні всього позитивного в них [176].

Важливим у родинному вихованні є те, наскільки родина живе інтересами всього народу, інтересами держави. Діти прислухаються до розмов

батьків, є свідками їхніх вчинків, радіють їхнім успіхам чи співчують невдачам.

Виховний вплив родини зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а й позанавчальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси родини збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин.

2. Психолого-педагогічні умови виховної взаємодії сім'ї і школи

Важливе завдання вчителя – допомогти батькам у виконанні ними функції вихователів. Під цими функціями розуміють не тільки створення гармонійних взаємин між батьками та дітьми, але і їхніх передумов, формування певного способу життя, доброзичливих взаємозв'язків осіб – членів родини. Організація роботи з батьками в освітньому закладі – багатоаспектна й має значні педагогічні можливості. Успіх в організації роботи з батьками значною мірою залежить від особистості й авторитету педагога, його професійності, високих моральних, людських якостей, уміння спілкуватися з батьками, колегами, дітьми. Особливе місце в цьому процесі посідає класний керівник, який є першим, хто встановлює контакт із сім'єю учня й чия компетентність стає обличчям освітнього закладу.

Класний керівник – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу та їхніми батьками, організацію й проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації та розвитку учнів, їхнього соціального захисту.

Значне місце в системі роботи класного керівника з батьками учнів приділяється психолого-педагогічному просвітництву. Накопичення психолого-педагогічних знань батьків має бути тісно пов'язане з розвитком їхнього педагогічного мислення, практичних умінь і навичок у галузі виховання. Необхідно, щоб інформація мала попереджувальний характер, була б заснована на практичній доцільності, демонструвала досвід, конкретні факти. Це зумовлює відбір змісту, а також форми організації педагогічної освіти.

До провідних форм педагогічного всеобучу відносять:

Колективні – лекції, конференції, диспути й дискусії з обміну досвідом родинного виховання, обговорення педагогічної літератури, періодичної преси з питань сімейного виховання, круглі столи, вечори запитань і відповідей, дні відкритих дверей, кінолекторії та інформаційні стенди.

Індивідуальні та групові форми – консультації з проблем родинно-сімейного виховання, бесіди, відвідування сімей, листування, індивідуальні дні, зустрічі з батьками та педагогічні доручення батькам.

Диференційовані – вечори сімейних традицій, декоративно-прикладної творчості, родинних альбомів і колекцій, випуск тематичних газет, конкурси та відкриті уроки [72].

Висока відповідальність батьків перед собою й суспільством за виховання своїх дітей вимагає від них значних знань у галузі психології, фізіології, валеології, педагогіки. Об'єктивно переважна більшість батьків вирізняється вкрай низьким рівнем психолого-педагогічної культури, що призводить до помилок і навіть тяжких наслідків у системі сімейного виховання, породжує сімейні трагедії.

У зв'язку із цим виникає необхідність створення цілісної системи підготовки молодих людей до сімейного життя, тобто суцільна педагогізація суспільства. Без піднесення психолого-педагогічної культури батьків не можна говорити про здорове суспільство.

Важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи є співробітництво школи й сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків. Саме цьому підпорядковані програми школи молодих батьків та педагогічної культури молоді сім'ї, які спираються на систему перевірених досвідом багатьох поколінь найважливіших сімейних цінностей (здоров'я, любов і взаємоповага членів сім'ї, матеріальне благополуччя й духовність). Ці програми ґрунтуються на особистісно-орієнтованому підході, найбільш коректному й ефективному в роботі із сім'єю, який ураховує конкретні життєві та індивідуальні особливості. Відповідно орієнтовані й програми з етно- та родинної педагогіки.

Тісний взаємозв'язок школи й сім'ї може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи.

Організація роботи з батьками здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) вивчення сімей учнів, їхнього виховного потенціалу;
- 2) включення батьків у навчально-виховний процес як рівноправних учасників. Інтеграція зусиль і гармонізація взаємин педагогічного колективу й батьківської громадськості, створення сприятливих умов для ефективної роботи освітнього закладу;
- 3) формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам у їх психолого-педагогічній самоосвіті;
- 4) корекція виховної діяльності родин/сімей з різним віком сімейного неблагополуччя.

Основну діяльність щодо забезпечення зв'язку школи й сім'ї здійснює класний керівник. Робота класного керівника починається із вивчення сім'ї з точки зору виконання нею своєї виховної функції та рівня володіння педагогічною культурою.

Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків. Під педагогічною культурою батьків розглядають педагогічну підготов-

леність і зрілість їх як вихователів, що дає реальні позитивні результати в процесі сімейного й суспільного виховання дітей. Педагогічна культура є складовою частиною загальної культури батьків, у якій закладений досвід виховання дітей у сім'ї, придбаний різними категоріями батьків безпосередньо у своїй країні, інших країнах, а також узятий з народної сімейної педагогіки.

Основою для визначення поняття “педагогічна культура” є філософське розуміння культури як характеристики розвитку творчих сил і здібностей людини та вчення про провідну роль діяльності в її формуванні. Особистісний прояв культури реалізується в повсякденній діяльності, у стосунках, поведінці, стилі життя, побуті, засвоєнні культурних досягнень, знань, навичок, умінь.

Педагогічна культура батьків є складовою частиною загальної культури людини. Вона втілюється у творчій виховній діяльності й слугує формуванню духовно багатой та всебічно розвиненої особистості, яка сприймається як складне, інтегративне, динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності [132].

Педагогічна культура батьків реалізується у всіх видах виховної діяльності, сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого людством досвіду.

Попередити значну кількість педагогічних помилок батьків або пом'якшити їх вплив на особистість дитини допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та до батьківства, формування її педагогічної культури.

Виховання педагогічної культури передбачає забезпечення батьків надійними й усвідомленими знаннями психолого-педагогічного мінімуму виховання дітей. Основні з них такі:

- 1) турбота про здоров'я дитини, нормальний розвиток її почуттів і сприймання (органів зору, слуху, нюху, смаку...);
- 2) піклування про всебічний розвиток дитини, формування її мовлення, елементарних знань та уявлень про навколишній світ за допомогою казок, пісень, лічилок, примовок, загадок, скоромовок, прислів'їв тощо;
- 3) формування ціннісних орієнтацій у дитини з позицій добра, справедливості, гуманності, чесності, почуття власної гідності;
- 4) створення сприятливої трудової атмосфери співробітництва;
- 5) залучення дитини до народних традицій, до активної участі у всенародних і сімейних святах [96].

Складний за структурою та динамічний характер педагогічної культури молодих батьків зумовлює необхідність дотримання в процесі її формування таких вимог:

- цілісного підходу до вибору сукупності засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;
- урахування рівнів педагогічної підготовленості батьків та їхніх індивідуальних особливостей;
- досягнення наступності в поповненні знань і тісного їх взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з молодих батьків.

Ефективність формування педагогічної культури забезпечується застосуванням методів активізації навчально-виховного процесу батьків – дискусії з проблем виховання дітей, аналіз педагогічних ситуацій, розв'язання педагогічних задач, педагогічні ігри та індивідуальні завдання батькам, спрямовані на формування спостережливості, навичок спільної діяльності з дітьми, вироблення здатності до самоаналізу та критичного ставлення до особистої виховної діяльності в умовах сім'ї. *Умовами, які забезпечують успішність цього процесу (на фоні вищеназваних), є:*

- формування в молодих батьків потреби в розвитку особистої педагогічної культури;
- застосування комплексу психолого-педагогічних знань для виховання дітей дошкільного віку, які б відповідали сучасним вимогам;
- набуття молодими батьками досвіду гуманних взаємин і поведінки, які вимагають розуміння дитячої психології та правильного вибору методів сімейного виховання дошкільників.

Аналіз досліджень із проблеми дозволяє виділити два основних завдання виховання батьків:

- 1) накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини;
- 2) самовиховання або саморозвиток батьків, тобто зростання їхньої самосвідомості й визначення особистої шкали цінностей.

Отже, справжнє виховання батьків розпочинається з усвідомлення ними можливостей і необхідності особистого внутрішнього зростання. Це постійний процес саморозвитку дорослих, який ґрунтується на свідомому їх прагненні до вдосконалення.

Корекція виховної діяльності сімей з різним типом сімейного благополуччя повинна починатись із глибокого та змістовного вивчення вчителем учнів, умов життя, побуту, взаємин між дорослими та дітьми, особистості кожного з батьків, рівня їхньої загальної та педагогічної культури.

Важливо, щоб учитель не тільки виявив основну причину неблагополуччя, а і його витоки, закладені в особистості батьків, визначив найбільш істотні помилки в сімейному вихованні та шляхи їх усунення, окреслення можливих застосувань індивідуального підходу до членів

таких родин. При цьому педагог застосовує комплекс традиційних методів психолого-педагогічної діагностики.

Психолого-педагогічна діагностика сім'ї

1. Сім'ї з високим рівнем моральних відносин. У них здорова моральна атмосфера, діти отримують можливість для розвитку своїх здібностей. Часте втручання педагога тут не потрібно, хоча окремі поради й застереження, пов'язані з особливостями виховання в певному віці, мають місце.

2. Сім'ї, які характеризуються нормальними відносинами між батьками, але при цьому не забезпечують позитивну спрямованість у вихованні дітей. Діти можуть бути в центрі "особливих" турбот батьків, у зв'язку з чим у дитини розвиваються егоїстичні тенденції, що, безумовно, вимагає уваги педагога.

3. Конфліктні родини. У таких умовах батькам не до дітей, вони самі не можуть розібратись у своїх стосунках. Ні про яке розумне виховання не йдеться, усе відбувається само собою. Потрібен активний педагогічний вплив, щоб змінити мікроклімат у родині, не втратити головного в ній – людину, що зростає.

4. У зовні благополучних сім'ях, де процвітає бездуховність, відсутні справжні моральні цінності, емоційний зв'язок поколінь часто порушений. Деякі діти добре засвоюють сімейну психологію зовнішнього благополуччя, тому виховна робота з такими сім'ями особливо важка.

Вивчення сім'ї дозволяє педагогу ближче познайомитися з дитиною, зрозуміти стиль життя сім'ї, його устрій, взаємини між членами сім'ї, їхні духовні цінності.

3. Основні напрями й форми організації взаємодії школи з батьками учнів

Значне місце в системі роботи класного керівника з батьками учнів приділяється психолого-педагогічному просвітництву. Накопичення психолого-педагогічних знань батьків має бути тісно пов'язане з розвитком їхнього педагогічного мислення, практичних умінь і навичок у галузі виховання. Необхідно, щоб інформація мала попереджувальний характер, була б заснована на практичній доцільності, демонструвала досвід, конкретні факти. Це зумовлює відбір змісту, а також форм організації педагогічної освіти.

Дбаючи про ефективну взаємодію з батьками, учитель повинен урештешувати *важливість таких чинників:*

1. Запрошення батьків до співробітництва. Часто вчитель вважає, що батьки перебувають в опозиції до нього. Намагаючись запобігти можливим запереченням з їхнього боку, він починає розмову в директивному тоні замість того, щоб зрозуміти їхні почуття, виявивши стриманість, від-

критиcть. Доброзичливість, відкритість у спілкуванні з батьками – перший крок до співпраці з ними.

2. Дотримання позицій рівноправності. Об'єднання зусиль учителя й сім'ї школяра можливе за взаємного визнання ними рівноправності. Перший крок має зробити вчитель, оскільки до цього його зобов'язує професійний обов'язок.

3. Визнання важливості батьків у співпраці. Учитель повинен завжди наголошувати на важливій ролі батьків у вихованні та розвитку дитини.

4. Вияв любові, захопленості їхньою дитиною. Психологічний контакт із батьками виникає одразу, як тільки вчитель виявляє розуміння дитини, симпатизує їй, бачить позитивні та негативні риси. Батьки, відчувши доброзичливість учителя, охочіше спілкуються з ним, налаштовуються на співпрацю.

5. Пошук нових форм співпраці. Учитель може запропонувати одному з батьків організувати батьківські збори, разом визначивши їхню тематику, структуру тощо. Особливо корисний обмін думками з батьками щодо налагодження взаєморозуміння з дітьми.

Процес налагодження взаємодії з батьками ефективний за дотримання педагогом *психолого-педагогічних правил та вимог*, до яких належать:

- використання заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків. У спілкуванні з батьками слід уникати категоричного тону, який може спровокувати образи, роздратування. Нормою мають стати стосунки, засновані на взаємоповазі. Цінність їх полягає в розвитку почуття власної відповідальності, вимогливості, громадського обов'язку як учителів, так і батьків;

- довіра до виховних можливостей батьків, підвищення рівня їхньої педагогічної культури й активності у вихованні. Психологічно батьки готові підтримати потреби школи. Навіть ті батьки, які не мають педагогічної підготовки й освіти, з розумінням і відповідальністю ставляться до виховання дітей;

- педагогічний такт, неприпустимість необережного втручання в життя сім'ї. Класний керівник – особа офіційна, але за специфікою своєї роботи може стати свідком стосунків, які приховуються від сторонніх. Якою б не здавалася йому сім'я, учитель повинен бути тактовним, увічливим, інформацію про сім'ю використовувати лише для допомоги батькам у вихованні дитини;

- життєстверджуючий, мажорний настрій під час вирішення проблем виховання, опора на позитивні риси дитини, орієнтація на успішний розвиток особистості.

Аналіз педагогічної практики засвідчив, що успіху в створенні єдиної системи педагогічної просвіти батьків можна досягти, якщо її організація передбачає обов'язкові для батьків дітей усіх вікових груп лекції

та бесіди за сталим планом і програмою педагогічної просвіти; групові та індивідуальні консультації для батьків у спеціально відведені дні; педагогічні практикуми-завдання батьків із психолого-педагогічної самоосвіти, які сприяють закріпленню знань, підготовці до наступного заняття; батьківські загальношкільні та класні збори, які можна суміщати із заняттями педагогічної просвіти як за термінами, так і за тематичною спрямованістю; активне залучення батьків до безпосередньої участі у виховній роботі з класним дитячим колективом, до виконання доручень батьківського комітету.

Взаємодія педагогів і батьків

Підвищення педагогічних знань:

1. Університет педагогічних знань.
2. Лекції, семінари, практикуми.
3. Конференції.
4. Відкриті уроки й класні виховні заходи.
5. Індивідуальні тематичні консультації.
6. Творчі групи, групи за інтересами.

Залучення батьків і громадськості до навчально-виховного процесу:

1. Батьківські збори.
2. Організація гуртків, секцій, клубів.
3. Спільні творчі справи.
4. Допомога в розширенні матеріально-технічної бази.
5. Батьківський патруль.
6. Індивідуальне шефство над неблагополучними сім'ями, важкими

дітьми.

Залучення батьків і громадськості до управління школою:

1. Рада школи.
2. Комітет громадського контролю.
3. Класна рада, класний батьківський комітет.
4. Рада сприянню сім'ї та школі.

Робота педагогічних колективів шкіл з батьками здійснюється у двох напрямках: організаційна робота школи із сім'єю та підвищення педагогічної культури батьків. В організаційній роботі школи з батьками доцільним є поєднання індивідуальних, групових, колективних і масових форм роботи. Усі вони спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, удосконалення взаємодії школи й сім'ї, посилення виховного потенціалу, а також на ширше залучення батьків до організації виховної роботи в класі, школі [216].

Форми роботи педагогів з батьками – це способи організації спільної діяльності й спілкування.

Рівень педагогічної освіченості батьків залежить від традицій у сім'ях, у яких вирости вони, набутих знань, життєвого досвіду, здатності

до саморозвитку. Майже завжди, на сучасному етапі особливо, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердження нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, одним зі свідчень якого є Інтернет, педагогічна освіченість батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини.

Тому школа має дбати про постійний розвиток їхніх педагогічних знань, удаючись до різних методів роботи.

1. Індивідуальні форми роботи з батьками учнів

Запрошення батьків до школи. Запрошувати батьків до школи доцільно за умови ретельної підготовки інформації про навчання дитини та особливості її поведінки. Як правило, класний керівник створює в довільній формі педагогічний паспорт сім'ї учня, у якому занотовує найбільш характерні для кожної сім'ї відомості. Найчастіше зустрічаються з батьками для конфіденційної розмови про шкільні проблеми дитини (погана поведінка, неуспішність тощо). Під час бесіди важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу довіри.

Педагог висловлює свої міркування, відповідає на запитання батьків, дає корисні поради. Необхідно пам'ятати, що надмірне звертання уваги на недоліки учня викликає в батьків неприязнь, насторогу, навіть якщо вчитель має рацію. За необхідності вчитель запрошує батьків окремих учнів до школи на розмову, під час якої дуже важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу доброзичливості. Щоб викликати батьків на відвертість, треба розмовляти з ними про учня наодинці, переконати їх у конфіденційності розмови. Така бесіда буде корисна і для вчителя, і для батьків. Класовод відповідає на запитання батьків, висловлює їм свої пропозиції.

Батьки отримують корисні поради й допомогу від педагога, переконуються в його уважному ставленні до них, турботі про їхню дитину. У такій розмові класний керівник має бути особливо тактовним, пам'ятаючи, що надмірне акцентування на недоліках учня викликає в батьків насторогу, неприязнь, навіть якщо вони й відчувають правоту педагога.

День відкритих дверей у школі. Головна мета – показати роботу школи, привернути увагу батьків до проблем виховання. Захід вимагає серйозної підготовки: оформлення школи, організації програми свята (концерт, зустріч у класах, відвідання виставок, спортивні змагання тощо). Цей вид роботи потребує єдності школи, батьків, учнів, сприяє згуртуванню шкільного колективу.

Цього дня в школі проводять батьківські збори, лекції, консультації, екскурсії школою, організовують виставки, вечори, читацькі конференції. В одних класах день відкритих дверей для батьків проводять щосеместру, в інших – щомісяця. Роботу з його підготовки очолює батьківський комітет і комісія з питань педагогічної пропаганди. Його доцільно починати

з лекцій, доповіді, конференції, у яких задіяні всі батьки. Відтак вони працюють диференційовано. Не залежно від змісту програми, батьки повинні отримати вичерпні відомості про своїх дітей і поговорити з директором, його заступниками, учителями, класними керівниками, шкільним лікарем, органами дитячого самоврядування [195].

Листування. Листування з батьками використовується вчителем для встановлення тісного контакту з батьками дитини. Зміст листів може стосуватися різних тем: подяки, привітання, запитання й відповіді тощо. Передбачає періодичне надсилання батькам листів про успіхи учня в навчанні, старанність, уважність та відповідальність за доручення. Можна повідомити про певні труднощі дитини, попросити про зустріч. Варто висловити батькам щиру подяку за хороше виховання. Лист передають батькам через їхню дитину, попередньо ознайомивши її зі змістом. Найчастіше листування використовують, коли класний керівник не може зустрітися з батьками вдома або запросити їх до школи.

Індивідуальні тематичні консультації – обмін інформацією, що дає реальне уявлення про шкільні справи та поведінку дитини, її проблеми. Індивідуальні консультації – одна з найважливіших форм взаємодії класного керівника з родиною. Особливо вона необхідна, коли педагог набирає клас. Для того щоб перебороти занепокоєння батьків, острах розмови про їхню дитину, необхідно проводити з ними індивідуальні консультацій-співбесіди.

Готуючись до консультації, доцільно визначити ряд питань, відповіді на які допоможуть плануванню виховної роботи з класом. Індивідуальна консультація повинна мати ознайомлювальний характер і сприяти налагодженню доброзичливих стосунків, контакту між батьками та вчителем. Учитель повинен дати батькам можливість розповісти йому все те, з чим вони хотіли б його познайомити в неофіційній обстановці, і з'ясувати важливі відомості для своєї професійної роботи з дитиною: особливості здоров'я дитини; її захоплення, інтереси; переваги в спілкуванні в родині; поведінкові реакції; особливості характеру; мотивації навчання; моральні цінності родини.

Відвідування сім'ї учня здійснюється за попередньою згодою батьків. Ознайомлення з побутовими умовами життя учня сприяє уявленню педагога про характер, інтереси й нахили дитини, її ставлення до батьків, старших і молодших членів сім'ї. Учитель повинен звернути увагу на те, як батьки стежать за дотриманням режиму дня дитини, виконанням нею трудових обов'язків у сім'ї, наявністю робочого місця для приготування уроків, домашньої бібліотеки з навчальною та художньою літературою. Ознайомлення з побутовими умовами життя учня сприяє уявленню педагога про характер, інтереси й нахили дитини, його ставлення до батьків, старших і молодших членів сім'ї.

Про відвідування дитини за місцем проживання необхідно заздалегідь попередити й отримати згоду батьків. Відвідувати батьків учнів можна, маючи запрошення від них або домовившись заздалегідь. Несподіваний прихід учителя викликає ніяковість, збентеження батьків. Під час зустрічі педагог має підкреслити позитивне в дитині, тактовно звернути увагу на недоліки, разом поміркувати над тим, як усунути їх. Дуже важливо створити атмосферу довіри й доброзичливості [32].

Відвідування сім'ї може мати на меті: загальне ознайомлення з умовами життя, установлення єдиних вимог школи й сім'ї до учня, допомогу в організації режиму, обговорення з батьками відхилень у поведінці дитини, а також вживання необхідних заходів щодо їх запобігання й подолання, залучення батьків до участі в роботі школи, вивчення досвіду виховання в сім'ї та ін.

Перед тим як відвідати родину, треба мати початкові відомості про неї та її зв'язки зі школою (особиста справа учня, класний журнал, бесіди з учителями й самим учнем), з'ясувати основні дані про учня, його успішність, поведінку, стосунки з учителями, товаришами. Не обійтися без ознайомлення з педагогічними джерелами, що розкривають мету відвідування сім'ї. Бажано відібрати й порекомендувати батькам літературу відповідно до теми розмови.

Успіх відвідування сім'ї залежить не лише від сумлінної підготовки, а й від поведінки вчителя. З перших хвилин зустрічі з батьками необхідно створити атмосферу довір'я й доброзичливості. У сім'ях, які не мають системного зв'язку з школою, візит учителя розглядають як сигнал біди, батьки насторожуються, готуються до захисту дитини. Тому, завітавши в сім'ю, слід одразу "зняти" настороженість батьків. Бесіду про дітей починають з позитивних характеристик їхньої поведінки, поступово переходячи до обговорення негативного. Свої судження педагог має висловлювати спокійно, тактовно, наводячи незаперечні докази й уважно слухаючи пояснення батьків.

Встановлення істинного стану справ дає змогу накреслити спільний план дій школи й сім'ї, домовитися про взаємне інформування щодо досягнутих успіхів і труднощів. Загальне ознайомлення з умовами життя учня вдома можна проводити за такою схемою:

1. Прізвище, ім'я учня, клас.
2. Склад сім'ї.
3. Де і на якій посаді працюють батьки та інші члени сім'ї (якщо вчать – де саме)?
4. Матеріальне забезпечення сім'ї.
5. Житлові умови.
6. Культурний рівень сім'ї (освіта, читання газет, журналів, наявність телевізора, радіо, бібліотеки та ін.).
7. Режим дня школяра.
8. Чи впорядковано робоче місце учня?
9. Хто і як здійснює контроль за дотриманням режиму дня учня?
10. Трудове виховання в сім'ї.
11. Хто з членів сім'ї допомагає учневі?
12. Які заходи заохочення й покарання застосовують до дитини?

2. Групові й масові форми роботи з батьками

Університет педагогічних знань – це форма психолого-педагогічної освіти батьків. Він передбачає більш серйозну підготовку з теорії виховання. Заняття відбуваються у формі лекцій та семінарів. Батьки беруть участь в обговоренні шкільних проблем. Педагог озброює їх необхідними знаннями, основами педагогічної культури, знайомить з актуальними питаннями виховання з урахуванням віку й запитів батьків, сприяє встановленню контактів батьків з громадськістю, сім'ї зі школою, а також взаємодії батьків і вчителів у виховній роботі. Програма університету складається педагогом з урахуванням контингенту учнів класу та їхніх батьків.

Форми організації занять в університеті педагогічних знань досить різноманітні: лекції, бесіди, практикуми, конференції для батьків.

Позакласний педагогічний всеобуч спрямований на ознайомлення батьків з проблемами виховання дітей різних вікових груп, починаючи роботу з першого класу. Заняття проводять керівники школи.

Класний керівник повинен наполегливо й систематично працювати над підвищенням педагогічної культури батьків. Із цією метою можна використовувати лекції та бесіди з актуальних питань розвитку й виховання дітей у сім'ї. Вони можуть органічно влітатися в структуру батьківських зборів. Про всі ці аспекти йтиметься нижче.

Педагогічний лекторій передбачає надання батькам систематизованих знань з теорії виховання, привернення їхньої уваги до актуальних проблем виховання з допомогою лекцій, бесід.

Лекція – це форма психолого-педагогічної освіти, що розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Кращий лектор – сам учитель-вихователь, який знає інтереси, проблеми й турботи батьків. Головне в лекції – науковий аналіз виховних явищ, ситуацій. Тому в лекції слід розкривати причини явищ, умови їх протікання, механізм поведінки дитини, закономірності розвитку її психіки, правила сімейного виховання. Готуючи лекцію, слід ураховувати її структуру, логіку, можна скласти план із зазначенням основних ідей, думок, фактів і цифр.

Одна з необхідних умов лекції – опора на досвід сімейного виховання. Метод спілкування під час лекції – невимушена розмова, задушевна бесіда, діалог, зацікавленість однодумців. Тематика лекцій повинна бути різноманітною, цікавою та актуальною для батьків, наприклад: “Вікові особливості молодших школярів”, “Режим дня школяра”, “Що таке самовиховання?”, “Індивідуальний підхід і врахування вікових особливостей школярів у сімейному вихованні”.

Конференція – форма педагогічної освіти, яка передбачає розширення, поглиблення й закріплення знань про виховання дітей. Конференції

можуть бути науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом, конференціями матерів, батьків.

Підсумкова річна науково-практична конференція батьків із проблем виховання. Учасники визначають найактуальнішу проблему сімейного виховання (“Трудове виховання”, “Найкоротший шлях до добра – через прекрасне” тощо), упродовж року вивчають її. У виступах батьки підбивають підсумки теоретичних і практичних досліджень, діляться особистим досвідом [32].

Конференції проводяться раз на рік і вимагають ретельної підготовки, зокрема активного навчання батьків. До них зазвичай готують виставки робіт учнів, книги для батьків, концерти художньої самодіяльності. Теми конференцій повинні бути конкретними, наприклад: “Гра в житті дитини”, “Моральне виховання школярів у родині”. Щоб зібраний матеріал міг привернути увагу батьків, на заняттях університету педагогічних знань, що передують конференції, іноді пропонують заповнити короткі анкети.

Конференцію зазвичай відкриває вступне слово директора школи (якщо це загальношкільна конференція) або класного керівника (якщо вона класна). З короткими, заздалегідь підготовленими, повідомленнями про свій досвід сімейного виховання виступають батьки. Таких повідомлень може бути три-чотири. У кінці надають слово всім бажаним. Підсумки підводить ведучий конференції.

Практикум – це форма вироблення в батьків педагогічних умінь виховання дітей, ефективного вирішення щоденних педагогічних ситуацій; своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід із будь-якої конфліктної ситуації, яка може скластись у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи, пояснити свою позицію в тій чи іншій ситуації.

Відкриті уроки зазвичай організують з метою ознайомлення батьків з новими програмами, з предметами початкової школи, методикою викладання навчальних дисциплін, вимогами вчителя. Найчастіше відкриті уроки практикують у початковій школі. Необхідно хоча б один-два рази на півріччя давати можливість батькам бути присутніми на відкритому уроці. Це дозволить уникнути багатьох конфліктів, пов’язаних із незнанням і нерозумінням ними всієї складності та специфіки навчальної діяльності сьогоденної школи. У багатьох школах батьки – часті гості й на позакласних заходах. Це, зокрема, спортивні змагання “Тато, мама, я – спортивна сім’я”, вогники, присвячені Міжнародному жіночому дню, тематичні свята “Зустріч з професією”, концерти художньої самодіяльності. Усе це дозволяє краще пізнати своїх дітей батькам, відкрити для себе ще не відомі грані їхніх інтересів, захоплень, таланту.

Педагогічна дискусія (диспут) – одна з найбільш цікавих форм підвищення педагогічної культури батьків. Особливість диспуту полягає в тому, що він дозволяє залучити всіх присутніх до обговорення поставлених проблем, сприяє виробленню вміння всебічно аналізувати факти та явища, спираючись на набуті навички й накопичений досвід. Успіх диспуту багато в чому залежить від його підготовки. Приблизно за місяць учасники повинні познайомитися з темою майбутнього диспуту, основними питаннями, літературою. Головний принцип диспуту – повага до позиції й думки будь-якого учасника. Темою диспуту може бути будь-яка спірна проблема сімейного та шкільного виховання, наприклад: “Приватна школа – за і проти”.

Рольові ігри – форма колективної творчої діяльності з вивчення рівня сформованості педагогічних умінь учасників. Зразковими темами рольових ігор з батьками можуть бути такі: “Ранок у вашому домі”, “Дитина прийшла зі школи”, “Сімейна рада” та ін. Методика рольової гри передбачає визначення теми, складу учасників, розподіл ролей між ними, попереднє обговорення можливих позицій і варіантів поведінки учасників гри. При цьому важливо програти кілька варіантів (позитивних і негативних) поведінки учасників гри й шляхом спільного обговорення вибрати оптимальний для даної ситуації спосіб дій.

Тематичні вечори запитань і відповідей сприяють глибокому пізнанню методики сімейного виховання. На них запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів, психологів, соціальних працівників, фахівців, які опікуються проблемами виховання молоді.

Ознайомлення батьків із психолого-педагогічною літературою передбачає відбір і надання рекомендацій щодо психолого-педагогічної, науково-популярної літератури для батьків відповідно до проблем, які є в учнів певного класу чи в окремої дитини.

Для забезпечення форм і змісту співпраці школи й батьків використовують усні журнали; педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах). Ефективними є спільні тематичні заходи: “Дерево родоводу” (зустрічі поколінь); “У сімейному колі” (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами); “Родинний міст” (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання); “Народна світлиця” (звернення до народних традицій у сімейному вихованні); “День добрих справ” (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей); “Дискусійний клуб” (обговорення проблемних питань виховання); “Аукціон ідей сімейного виховання”; “Батьківський ринг”; “Дні довіри”; “Сімейні дні в класі” тощо.

Класні батьківські збори – традиційна форма роботи з батьками школярів. Проведенню зборів допомагає заздалегідь складений питальник. Успіхи вчителів, класних керівників у роботі з батьками учнів багато в

чому залежать від уміння організувати й проводити батьківські збори, надавати їм педагогічної доцільності.

В організації й проведенні класних батьківських зборів потрібно рішуче уникати суттєвих помилок, які, на жаль, мають місце в практичній діяльності частини класних керівників. Зокрема, запрошення батьків на збори через обов'язкові записи в учнівські щоденники; призначення зборів у незручний для батьків час, перетворення зборів на своєрідне "судилище" над окремими батьками, випинання на зборах негативних сторін поведінки окремих учнів, відсутність системи педагогічної просвіти батьків та ін.

Важливими формами роботи з батьками, спрямованими на підвищення їхньої психолого-педагогічної культури, є консультації, вечори запитань і відповідей, читацькі конференції, педагогічні читання. Кожна із цих форм потребує ретельної підготовки із залученням інших учителів, які працюють у цьому класі, лікарів, шкільних психологів, соціальних педагогів та безпосередньо батьків.

4. Методика проведення батьківських зборів, їхні види й тематика

Батьківські збори – це громадський орган, який своїми рішеннями визначає завдання, зміст, напрями роботи батьківського колективу класу, освітнього закладу. Порядок їх проведення є довільним, на розсуд класного керівника. На батьківських зборах згуртовується колектив батьків, формулюється загальна думка щодо актуальних проблем життєдіяльності класу, колективна відповідальність батьків за весь клас у цілому й за кожну дитину зокрема, формується педагогічна культура батьківської громадськості.

Класні батьківські збори виявляють думки й точки зору як батьків, так і вчителя, виробляють колективні рішення й спільні єдині вимоги до навчання та виховання дітей.

Ефективність класних батьківських зборів значною мірою залежить від вибору вчителем для обговорення з батьками актуальних для них педагогічних проблем.

На батьківських зборах відбувається обрання батьківського комітету класу; підведення підсумків роботи з учнями, систематичне ознайомлення батьків із завданнями, новим змістом і напрямками навчально-виховного процесу, специфікою роботи сучасного закладу освіти. Збори є важливим колективним видом роботи класного керівника з батьками учнів і проводяться 1–2 рази на семестр.

Тематика зборів визначається загальними завданнями виховання, умовами початково-виховної роботи в класі, рівнем загальної культури та педагогічного кругозору батьків. Збори можуть відбуватись у формі лекцій або доповідей класних керівників, виступів батьків, обміну досвідом

виховної роботи із залученням учнів, показом їхніх класних робіт і художньої самодіяльності, демонструванням кінофільмів.

Підготовка зборів залежить від змісту й форми їх проведення. Готуючись до них, класний керівник визначає порядок денний; продумує форму їх проведення та призначає осіб, відповідальних за підготовку; безпосередньо готує збори відповідно до наміченого плану (доповідь, виступи батьків, учителів та учнів, організація виставки, підготовка рішення зборів); забезпечує явку батьків на збори. Крім добре оформлених оголошень у школі, слід своєчасно надіслати спеціальні запрошення додому. У запрошенні зазначають ім'я, по батькові та прізвище обох батьків, час, місце й порядок денний зборів.

Учитель ще до зборів повинен поговорити з окремими батьками, звернути їхню увагу на виставку дитячих робіт, стенди з літературою, спеціально випущену стінгазету. Доповідь або виступ учителя слід виголошувати вільно. Зважаючи на особливості аудиторії, учитель має бути тактовним, не допускати повчального тону, різкості в критиці помилок. Якщо збори проводять у формі обміну досвідом виховання дітей у сім'ї, треба уважно й спокійно вислухати всі виступи й зауваження батьків. У заключному слові вчитель тактовно відповідає на запитання й висловлює конкретні пропозиції. Рішення, прийняті батьківськими зборами, стосуються і батьків, які з певних причин не змогли прийти на збори. Тому при зустрічі вчитель повинен ознайомити їх зі змістом зборів та прийнятими рішеннями.

У підготовці батьківських зборів беруть участь члени батьківського комітету, батьки-активісти. Питання порядку денного обговорюються на засіданні батьківського комітету.

До батьківських зборів мають готуватися також учні. Організовано й зацікавлено проходять збори, на яких батьки можуть бачити результати діяльності вихованців (щоденники, зошити, твори, вишивки, вироби з дерева чи металу, малюнки, кулінарні вироби та ін.). Значний інтерес для батьків мають виступи колективів художньої самодіяльності. Це своєрідні звіти педагогів перед батьками про результати виховної роботи з їхніми дітьми. При цьому важливо, щоб у підготовці виставок, у творчих звітах брали участь усі учні класу. Це, по-перше, активізує колективну творчу роботу безпосередньо учнів і, по-друге, викликає особливий інтерес батьків. Досвід роботи класних керівників, що творчо працюють, показує, що батьки на такі збори приходять як на сімейне свято.

Важливо визначити час проведення зборів з урахуванням зайнятості батьків. Доцільно на весь навчальний рік визначити постійний день (наприклад, остання п'ятниця чи субота місяця) і час проведення зборів. Це дасть змогу батькам планувати свій час.

Подібну підготовчу роботу проводять і перед загальношкільними батьківськими зборами, на яких обговорюють питання, що стосується всіх батьків: про підсумки навчально-виховної роботи з учнями за півріччя або навчальний рік, про літній відпочинок школярів тощо.

З метою пропаганди педагогічних знань серед батьків організують бесіди й лекції на педагогічну тематику. Їх проводять або для батьків учнів одного класу, або окремо для батьків учнів початкових класів, середніх і старших класів, що дає змогу враховувати вікові особливості дітей. Ці заходи ефективні лише тоді, коли спираються на конкретні факти, проілюстровані цікавими прикладами з питань сімейного виховання [85].

Глибшому пізнанню методики сімейного виховання сприяють тематичні вечори та вечори знань і відповідей, на які запрошують працівників правоохоронних органів, лікарів та інших фахівців, причетних до проблем виховання підростаючого покоління.

Орієнтовний план проведення батьківських зборів

1. Бесіда на педагогічну тему, яку готує вчитель чи спеціаліст (лікар, працівник соціальної служби, психолог).

2. Обмін думками.

3. Повідомлення вчителя про навчально-виховну роботу в класі.

4. Обговорення та вирішення питань, що стосуються життя класу.

5. Різне.

Перед проведенням батьківських зборів класний керівник має потурбуватися, щоб у класі було прибрано, провітрено. Бажано, щоб батьки зайняли місця, де сидять їхні діти, – таким чином вони побачать робоче місце сина чи доньки, матимуть можливість познайомитися з батьками сусіда по парті.

Можна роздати батькам складений аркуш паперу з індивідуальним зверненням до них.

Класні батьківські збори мають тривати не більше 1 год – 1 год 30 хв. Невимушене, емоційно забарвлене вступне слово вчителя створює доброзичливу атмосферу.

Після короткого вступу вчитель проводить бесіду на педагогічну тему. Зупиняючись на теоретичних і методичних аспектах проблеми, він обов'язково розкриває її стосовно конкретної ситуації життя класу, складу учнів та їхніх батьків. Характеризуючи учнів, потрібно відзначити успіхи тих, чий батьки прислухалися до порад учителя.

Учителю дуже важливо продумати проведення тієї частини зборів, що стосується організаційних питань. Якщо не приділити їй належної уваги, то батьки будуть поспішати записувати тільки те, що безпосередньо стосується їхньої дитини, намагатимуться уникнути доручень.

Батьківські збори за проблемами, що на них вирішуються, поділяються на організаційні, тематичні й підсумкові. Але більш раціональ-

ною й дієвою формою цієї роботи є комбіновані збори, які комплексно розв'язують завдання, поставлені перед школою в соціально-педагогічній роботі з батьками [103].

Для ефективної організації батьківських зборів доцільно періодично проводити анкетування.

Відомо, що батьківські збори – одна з традиційних, найбільш визнаних колективних форм співпраці вчителя з батьками молодших школярів. Однак вивчення досвіду роботи багатьох шкіл показало, що їхня тематика, зміст, форми й періодичність проведення потребують глибокого вивчення й удосконалення.

Педагогу важко передбачити найдоцільнішу тематику й усі можливі варіанти проведення батьківських зборів. Їх найчастіше підказує саме життя, інтереси й потреби класного колективу. Разом із цим апробована система дозволяє стверджувати, що планувати роботу потрібно так, щоб у свідомості батьків педагогічні знання та вміння були приведені в певну систему, і вони (батьки), немовби переходячи з учнями з класу в клас, засвоювали систематичний курс необхідних знань про виховання дітей в умовах сім'ї, і щоб батьківські збори стали для них уроками родинного виховання.

Ефективність зборів значною мірою залежить від педагогічно доцільного, продуманого виступу вчителя перед батьками, у якому класовод повинен емоційно, доступно й просто (з урахуванням рівнів педагогічної освіченості батьків класу) розкрити тему; теоретичні положення вміло проілюструвати прикладами з життя класного колективу, народної педагогіки, літературних джерел, досвіду роботи інших класів. У кінці варто підвести педагогічно обґрунтований підсумок і дати рекомендації. Добре запропонувати батькам список рекомендованої літератури з даної теми, а краще – організувати спільно зі шкільною бібліотекою виставку рекомендованих книг, журналів, статей.

Щоб збори пройшли результативно, їх треба готувати заздалегідь. Для цього класовод підбирає статті, педагогічні завдання, пропонує комусь поділитися досвідом сімейного виховання, готує необхідні виставки, анкети, пам'ятки, алгоритми тощо. Поточні оцінки, зошити з контрольних робіт та іншу необхідну інформацію про учня бажано покласти батькам на парту, за якою сидить їхня дитина. Окрім того, усі заняття з педагогічного всеобучу вчитель і батьки повинні готувати й проводити разом як однаково зацікавлені союзники. Така співпраця допомагає формувати громадську думку батьківського колективу.

Батьківські збори не будуть успішними, якщо батьки будуть пасивними слухачами (цьому часто сприяє формальний характер батьківських зборів, що присвячуються, як правило, аналізу успішності учнів). У зв'язку із цим потрібно урізноманітнювати форми проведення зборів

(бесіди, диспути, практикуми, семінари, усні журнали, круглі столи тощо), дотримуватися культури в спілкуванні з батьками, вести розмову в дружньому тоні, разом шукати шляхи попередження помилок й усунення недоліків: “Давайте порадимось...”, “На мою думку, в даному випадку варто поступити ось так...”, “А ви як думаєте?”, “А що б ви порадили?” Подібний стиль спілкування викликає у батьків бажання бути активними учасниками процесу виховання, стимулює їхнє педагогічне мислення.

Вчасно й вдало проведені батьківські збори активізують батьків, сприяють усвідомленню особистісної відповідальності за наслідки виховання дітей і накопиченню необхідних знань, умінь і навичок з виховання дітей в умовах сім’ї.

5. Батьківський комітет класу: його функції та обов’язки

Велику роль у співпраці батьків учнів, практичного психолога й класного керівника відіграє батьківський комітет класу. Від злагодженості та відповідальності роботи цього комітету залежить атмосфера класного колективу, взаємини батьків один з одним, спілкування дорослих і дітей.

У виховному процесі школи, крім педагогів, беруть участь батьки, які працюють у класних та загальношкільних батьківських комітетах, і виконують рекомендації, прохання вчителів.

Батьківський комітет класу – це орган, що діє постійно і сприяє зміцненню зв’язків сім’ї, освітнього закладу, громадськості, залученню всіх учасників до активної життєдіяльності класного колективу, організації змістовного дозвілля школярів, педагогічного всеобучу батьків тощо.

Створюють цей орган із метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв’язку сім’я–школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім’ї у вихованні та навчанні дітей.

Батьківський комітет діє відповідно до *Положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл*, у якому розписано права й обов’язки батьківського комітету, основні задачі й функції загальношкільного батьківського комітету.

До роботи в комітеті залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи. Їх обирають на батьківських зборах класу. На засіданні батьківського комітету обирають голову, відповідальних за окремі види роботи. Батьківський комітет працює в тісному контакті з класним керівником.

Загальношкільний батьківський комітет обирають на загальношкільних батьківських зборах із представників батьківських комітетів класів. Тоді ж обирають голову батьківського комітету школи, створюють комісії: навчальну, культурно-масової роботи, господарську, трудового вихо-

вання й професійної орієнтації, педагогічної пропаганди. Комітет пропонує рішення, які потім обов'язково розглядаються адміністрацією школи. До сфери його діяльності входять піклування про групи подовженого дня, санітарний стан школи, допомога в ремонті школи, організація літнього відпочинку дітей, їхнє харчування та ін.

У роботі з батьківськими комітетами вчителі, адміністрація школи повинні виявити тактовність, доброзичливе, уважне ставлення до їх пропозицій, своєчасно реагувати на них, розуміти, що така діяльність сприяє спілкуванню, зближенню педагогів з батьками й на цій основі успішному вирішенню багатьох складних питань виховання.

Виконання батьками практичних рекомендацій, прохань сприяє підвищенню культури батьків, озброєнню їх педагогічними знаннями й досвідом. Налагодження контактів, спілкування батьків з дітьми, класним керівником у процесі виконання педагогічних рекомендацій сприяє зближенню дітей з батьками.

Адресовані батькам рекомендації, прохання найчастіше стосуються таких аспектів шкільного життя:

- проведення безпосередньої роботи з дітьми: індивідуальної (наставництво, шефство), групової (керівництво гуртком за інтересами);

- надання організаційної допомоги вчителю: наприклад, сприяння в проведенні екскурсій (надання транспорту, забезпечення путівками), організація зустрічей із цікавими людьми, комплектування класної бібліотеки, клубу аматорів книги тощо;

- участі в зміцненні матеріальної бази школи, вирішення господарських питань (допомога в обладнанні кабінетів, виготовлення обладнання, прикладів, ремонт школи тощо) [85].

В організації роботи з батьками важливо знайти їхні можливості (чим вони можуть допомогти школі), коректно висловити свої пропозиції в письмовій формі (найкраще це робити на класних батьківських зборах).

Для формування й функціонування колективу батьків класу, підвищення дієвості батьківських зборів необхідно створювати органи самоврядування. Таким органом є батьківський комітет. Він обирається в складі 3–5 осіб на загальних зборах батьків класу. Члени батьківського комітету обирають голову.

Завдання батьківського комітету – сприяти педагогічному колективу школи у вихованні й навчанні школярів, допомагати класному керівнику створювати сприятливі умови для проведення навчально-виховної роботи.

Кожен член батьківського комітету повинен користуватися визнаним авторитетом серед батьків, володіти організаторськими здібностями, бути добрим вихователем своїх дітей, добрим сім'янином. Члени батьківського комітету повинні відчувати відповідальність перед громадою за

виховання дітей і дорослих, уміти зберігати відомості про особливості стану справ в окремих сім'ях, не робити їх предметом пересудів.

Батьківський комітет за умов розумного педагогічного впливу з боку класного керівника може стати добрим помічником учителів-вихователів в організації класних батьківських зборів, які проводяться 5–6 разів упродовж навчального року. Їх проведенню має передувати копійка робота класного керівника. Особливу увагу варто приділити підготовці й проведенню перших зборів батьків, з якими класний керівник ще мало знайомий. Для цього треба детально ознайомитися з учнями класу (демографічні дані, стан здоров'я, особливості соціально-психологічного розвитку), відвідати учнів дома для знайомства з їхніми батьками.

Батьківський комітет 1-го класу обирається на батьківських зборах у серпні–вересні. Зазвичай він складається з 3–5 осіб. Створюють батьківський комітет з метою демократизації управління виховним процесом, налагодження зворотного зв'язку сім'я – школа, для поточного коригування управлінських рішень, забезпечення єдності педагогічних вимог до учнів, надання допомоги сім'ї у вихованні та навчанні дітей.

Комітет діє відповідно до положення про батьківські комітети загальноосвітніх шкіл. До роботи в ньому залучають найактивніших батьків, авторитетних людей з високою громадянською свідомістю, які виявляють інтерес до справ класу, школи.

Батьківський комітет обирається на весь термін навчання учнів у початковій школі. Залежно від потреб класу він змінюється або за кількістю, або за розподілом обов'язків. Класний керівник скеровує діяльність батьківського комітету на розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед класом.

Добре організований батьківський комітет може виконувати в класі різні функції, однією з яких є допомога в організації навчально-виховного процесу (наприклад, організація конкурсів на кращий щоденник або зошит); рейдів-перевірок дбайливого ставлення учнів до свого портфеля, підручників чи письмового приладдя.

Батьківський комітет допомагає класному керівникові в організації свят, екскурсій і поїздок. Допомога батьківського комітету в розв'язанні проблем із відвідуванням театрів, музеїв, виставок є досить значною; усі ці заходи цікаві не лише дітям, але й самим батькам: побачити свою дитину в незвичній обстановці, проаналізувати її поведінку, ставлення до того, що відбувається, просто поспілкуватися з нею та іншими дітьми.

Чимало може зробити батьківський комітет для розв'язання господарсько-побутових питань класу: ремонт кабінету, меблів, харчування дітей у шкільній їдальні, дотримання санітарно-гігієнічних і профілактичних норм – усе це й багато іншого може перебувати в компетенції батьківського комітету.

За певних обставин батьківський комітет має не лише право, але й обов'язок узяти участь у роботі школи з проблемними родинами: це й відвідування учнів удома, і профілактичні бесіди, і захист прав учнів у різних інстанціях.

Документами, що регламентують діяльність батьківського комітету, є протоколи його засідань, положення про батьківський комітет школи, план роботи батьківського комітету на навчальний рік.

Чітка й злагоджена робота батьківського комітету класу приносить велику користь. Школярі завжди раді тому, що їхні батьки присутні на уроках і позакласних заходах, спільних святах і походах, пишуться участю батьків у житті класу.

Традиційні форми роботи з батьками поділяються на індивідуальні, групові, колективні.

Індивідуальні:

- відвідування сім'ї;
- запрошення до школи;
- індивідуальна педагогічна бесіда;
- індивідуальна педагогічна допомога, листування з батьками;
- дні відкритих дверей.

Групові:

- зібрання батьківського активу;
- групові бесіди, консультації;
- батьківські консилиуми.

Колективні:

- лекції й бесіди;
- науково-практичні конференції;
- батьківські дні;
- вечори питань і відповідей;
- загальношкільні та класні батьківські збори;
- збори-концерти;
- конференції з обміну досвідом виховання;
- диспути, педагогічні колегіуми;
- зустрічі за “круглим столом”;
- педагогічний всеобуч;
- усні журнали.

Традиційні методи й прийоми роботи з батьками – це також спостереження, бесіди, анкетування, учнівські твори-роздуми.

Інноваційні форми роботи з батьками:

- педагогічний десант (виступ педагогів в організаціях, де працюють батьки);
- дерево родоводу (зустрічі поколінь, роздуми над проблемами виховання);

- у сімейному колі (індивідуальна допомога родинам, організація зустрічей із лікарями, юристами, психологами);
- родинний міст (збори дітей, батьків, членів родини);
- день добрих справ (спільна трудова діяльність учителів, батьків, дітей);
- сімейна скринька (добірка матеріалів з позитивним досвідом родинного виховання);
- дні довіри (у визначені дні батьки проводять консультації для бажаючих);
- народні світлиці (спільне проведення традиційних святкувань).

Види батьківських зборів:

- організаційні;
- тематичні;
- збори-диспути, збори-конференції, практикуми;
- збори-концерти, семінари;
- педагогічні роздуми;
- підсумкові батьківські збори.

Контрольні питання

1. Основні функції сучасної сім'ї.
2. Охарактеризуйте благополучні та неблагополучні сім'ї.
3. Розкрийте психолого-педагогічні умови виховної взаємодії школи й сім'ї.
4. Назвіть типи сімей, що потребують особливої уваги педагога.
5. Дайте визначення поняття “родинне виховання”.
6. Назвіть напрями роботи вчителя з батьками школярів.
7. Назвіть вимоги до проведення батьківських зборів.
8. У чому полягає сутність проведення батьківських зборів?
9. Батьківський комітет класу, його функції та обов'язки.
10. Хто входить до батьківського комітету класу, школи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. У чому суть взаємодії педагогів і батьків? Наведіть приклади.
2. Опишіть форми роботи вчителя з батьками школярів.
3. До індивідуальних форм роботи з батьками учнів належать...
4. Назвіть групові форми роботи з батьками учнів.
5. Що належить до масових форм роботи з батьками учнів?
6. Складіть модель проведення дня відкритих дверей у ЗОШ I ступеня.
7. Опишіть схему відвідування сім'ї учня.
8. Запропонуйте тематику для педагогічної дискусії.
9. Назвіть та опишіть інноваційні форми роботи з батьками.

10. Розкрийте сутність роботи батьківського комітету класу.
11. Складіть модель проведення батьківських зборів.

Література

1. Аникеева Н. П. Психологический климат в коллективе / Аникеева Н. П. – М., 1989.
2. Байбородова Л. В. Изучение эффективности воспитательной системы школы / Байбородова Л. В., Паладьев С. Л., Степанов Е. Н. – Псков, 1994.
3. Батьківські збори. – Х. : Основа, 2006. – 240 с. – (Серія “Класний керівник”).
4. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Волкова Н. П. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
5. Гільбух Ю. Шкільний клас: як пізнавати і виховувати його душу / Гільбух Ю. – К., 1999.
6. Гільбух Ю. З. Шкільний клас: як пізнавати і виховувати його душу / Гільбух Ю. З., Киричук О. В. – К., 1996.
7. Губенко О. О. Інтерактивні форми роботи з батьками першокласників : метод. зб. / Губенко О. О., Мельничук Л. В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 48 с.
8. Захарова Л. В. Організація батьківських зборів / Захарова Л. В. // Управління школою. – 2004.
9. Игошев К. Е. Семья, дети, школа / Игошев К. Е., Минковский Г. М. – М., 1989. – 448 с.
10. Капралова Р. М. Работа классного руководителя с родителями / Капралова Р. М. – М., 1980. – 190 с.
11. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / Карпенчук С. Г. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Вища школа, 2005. – 343 с.
12. Качинська Л. Л. Виховний процес в сучасній школі / Качинська Л. Л. – Рівне, 1997.
13. Класний керівник в сучасній школі / за ред. В. М. Оржеховської, О. І. Пилипенко. – К., 1996.
14. Конаржевский Ю. А. Системный подход к анализу воспитательного мероприятия / Конаржевский Ю. А. – Челябинск, 1989.
15. Красовицький М. Системний підхід до управління виховним процесом у школі / Красовицький М. // Рідна школа. – 1999. – № 10.
16. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
17. Кукушин В. С. Педагогика начального образования / Кукушин В. С., Болдырева-Вараксина А. В. ; под общ. ред. В. С. Кукушина. – М. : МарТ, 2005. – 592 с.
18. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / Лозова В. І., Троцько Г. В. ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Харків : ОВС, 2002. – С. 154–174.

19. Лучина Т. Методические рекомендации по проведению родительских собраний / Лучина Т. // Воспитание школьников. – 2002. – № 9. – С. 15–20.
20. Макаренко А. С. Книга для родителей / Макаренко А. С. // Сочинения : в 7 т. – М., 1957. – Т. 4.
21. Миславский В. А. Содержание и планирование воспитательной работы в школе / Миславский В. А. – М., 1989.
22. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Мойсенюк Н. Є. – 3-тє вид., доповн. – К., 2001. – 608 с.
23. Мудрость воспитания : книга для родителей. – М., 1989.
24. Голубев Н. П. Введение в диагностику воспитания / Голубев Н. П., Бетинас Б. П. – М., 1989.
25. Організація роботи з батьками / упоряд.: Юзефик Л. О., Купина Н. М. – Тернопіль : Астон, 2002. – 168 с.
26. Основні напрямки діяльності класного керівника // Інформаційний збірник України. – 1992. – № 23.
27. Педагогика / под ред. П. И. Пидкасистого. – М., 1996. – С. 436–465.
28. Галузьяк В. М. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, М. І. Шахов. – 3-тє вид., випр. і доповн. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2006. – С. 339–356.
29. Подласый И. П. Педагогика : новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. завед. : в 2 кн. / Подласый И. П. – М. : ВЛАДОС, 2001. – Кн. 2 : Процесс воспитания. – С. 189–254.
30. Поляков С. Д. Психопедагогика воспитания / Поляков С. Д. – М., 1996.
31. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / Рожков М. И., Байбородова Л. В. – М., 2000. – С. 58–72.
32. Сім'я і школа. Спецвипуск / за ред. В. Зоц // Завуч. – 2004. – № 22. – 96 с. (Бібліотека “Шкільний світ”).
33. Сметанський М. І. Проблема сімейного виховання у теоретичній спадщині Макаренка і Сухомлинського / Сметанський М. І. // Рідна школа. – 2003. – № 9.
34. Сокольников Ю. П. Системный анализ воспитания школьников / Сокольников Ю. П. – М., 1986.
35. Соловейчик С. М. Педагогика для всех / Соловейчик С. М. – М., 1987.
36. Сорока Г. І. Виховна система класу / Сорока Г. І., Чорновол-Ткаченко Р. І. – Х., 1997.
37. Справочник заместителя директора школы по воспитательной работе. – М., 1999. – С. 120–134.
38. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / Стельмахович М. Г. – К., 1996. – 228 с.
39. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / Сухомлинский В. А. // Избранные педагогические сочинения : в 5 т. – К., 1980. – Т. 5. – С. 401–446.
40. Урбанская О. Н. Работа с родителями младших школьников : пособ. для учит. / Урбанская О. Н. – М. : Просвещение, 1986. – 192 с.

41. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Фіцула М. М. – Вид. 2-ге, випр., доповн. – К. : Академвидав, 2005. – 500 с.

42. Шквир О. Методика роботи класного керівника. Вивчення особистості учня / Шквир О. // Початкова освіта. – 2003. – № 35. – С. 6–8.

43. Шквир О. Методика роботи класного керівника. Робота класного керівника з батьками учнів / Шквир О. // Початкова освіта. – 2004. – № 7. – С. 2–9.

Тема 12. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей

План

1. Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей.
2. Сутність поняття “важковиховувані діти”.
3. Девіантна поведінка школярів: причини та наслідки.
4. Методи й прийоми роботи педагога з дітьми з проблемною поведінкою.
5. Психолого-педагогічна діагностика відхилень у поведінці учнів початкової школи.

6. Форми й методи роботи з обдарованими дітьми.

Основні педагогічні поняття:

вихованість, обдарованість, важковиховувані діти, діти з відхиленнями в поведінці, гармонійний розвиток особистості, педагогічно занедбані діти, діти з відхиленням у поведінці, соціально незахищені діти.

Рекомендована література: 1, 16, 24, 32, 43, 45, 51, 54, 67, 68, 78, 85, 88, 95, 99, 100, 122, 124, 132, 138, 140, 141, 146, 176, 178, 216.

“Ти можеш!” – повинен нагадувати вчитель учневі.

“Він може!” – повинен нагадувати колектив.

“Я можу!” – повинен повірити в себе учень.

В. Шаталов

1. Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей

Проблеми появи й перевиховання педагогічно занедбаних дітей турбували людей упродовж усієї історії суспільства. Адже завжди були діти з відхиленнями в поведінці, знедолені, сироти, діти-правопорушники.

Поява педагогічно занедбаних дітей зумовлена соціальними, історичними й економічними причинами:

1. Період Першої світової війни (1914–1918 рр.): військова розруха, сирітство дітей у зв'язку із загибеллю батьків на війні, окупація територій чужоземними військами.

2. Громадянська війна (1918–1922 рр.): руйнування народного господарства, великі переміщення певних прошарків населення в країні й за її межами, безробіття, хвороби, голод.

3. Тридцять років: штучний голодомор, масові репресії до частини населення країни призвели до соціально-педагогічної занедбаності значної частини дітей.

4. Друга світова війна (1939–1945 рр.): загибель батьків, окупація, голод, сирітство, значні економічні труднощі.

5. Останні десятиріччя ХХ ст. характеризуються збільшенням соціально занедбаних дітей через причини зниження відповідальності певної частини батьків за виховання дітей, необмежений вплив масової культури, яка веде певним чином до “зомбування” частини підростаючого покоління.

6. Початок ХХІ століття характеризується зростанням кількості сімей, що потребують особливої уваги з боку школи, – це сім'ї, у яких батьки займаються бізнесом або перебувають за кордоном. Батьки намагаються передоручити цей процес іншим членам сім'ї, нянькам і гувернанткам. Або ж відкуповуються від дітей великими коштами, які вони необдуманно тратять на дорослі розваги. Родичі забезпечують дитину всім, однак на виховання їм не вистачає часу. Нерідко необхідність дотримуватися шкільної дисципліни батьки трактують як посягання на свободу їхньої дитини, що породжує конфлікти між ними й педагогами, негативно позначається на вихованні дітей.

Таким чином, виникнення проблеми важковиховуваних дітей зумовлено вже історично соціальними й економічними чинниками. Ще англійський соціаліст-утопіст Р.Оуен (1771–1858) писав: “Помилково було б думати, що неможливо попередити шкідливі й злочинні дії або що не можна сформувані в широких розмірах розумні звички у підростаючого покоління. Провина за злочинний характер лежить не на індивіді, а на системі, серед якої він виховується. Знищіть обставини, які сприяють створенню злочинних характерів, – і злочинів більше не буде; замініть їх обставинами, які розраховані на створення звичок до порядку, регулярності, стриманості, праці, – і людина буде володіти цими якостями” [31, 110–161].

Для педагогічно занедбаних дітей характерні такі негативні риси, як жорстокість, моральний занепад, грубість, уседозволеність, схильність до насильства. Появі важковиховуваних, педагогічно занедбаних дітей передують складні процеси соціальних дій, що існували в житті країни впродовж довгих десятиліть знецінення особистості в результаті двох страш-

них воєн ХХ ст., голодоморів, численних репресій, насильства над людиною авторитарної державної машини. З одного боку, це призводило до руйнування гуманістичних начал у людині, а з другого, – людина на насильство відповідала внутрішнім протестом, чинила нові насильства, виявляючи жорстокість.

Тому проблема роботи з педагогічно занедбаними дітьми є досить складною як у соціальному, так і в педагогічному сенсі.

На появу важковиховуваних дітей, окрім соціальних подій, можуть впливати й різні негативні чинники, породжені життєдіяльністю сім'ї, роботою загальноосвітніх і дитячих виховних закладів, перевантаженістю навчальним матеріалом, відсутністю належних умов для задоволення своїх інтересів, недостатністю рівня педагогічної культури вихователів.

1. *Діяльність неблагополучної сім'ї*, для якої можуть бути характерні появи таких негативних факторів: соціальна безвідповідальність за виховання дітей; психолого-педагогічна неграмотність; негативні приклади моральної поведінки для соціального успадкування; відсутність доброти, сімейного затишку, любові до дітей; прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог; брак істинного батьківського авторитету; матеріальні нестатки.

2. *Діяльність зовні благополучної сім'ї*, де є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, мають належний матеріальний достаток, також певною мірою може негативно впливати на особистість дитини, сприяти появі значних помилок у її житті. Інколи й у такій сім'ї можна спостерігати негативні чинники: низька психолого-педагогічна культура; створення для дітей “теплих” умов для розвитку, що веде до ослаблення особистості; матеріальне перенасичення; уседозволеність, відсутність системи вимог і контролю; прояви елементів фальшивого авторитету.

3. *Діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів* не завжди створює оптимальні умови для розвитку особистості. І тут можуть проявлятися негативні чинники впливу на вихованців, які ускладнюють взаємини дитини з батьками, товаришами, інколи разом з іншими чинниками (негативний вплив сім'ї, засобів масової інформації, стихійної вулиці) руйнують особистість.

4. Ще однією причиною появи важких дітей є *перевантаженість змістом навчального матеріалу*, яким учень у зв'язку з обмеженими розумовими можливостями не може оволодіти самостійно, що породжує негативізм, опір, байдужість до навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності, меншовартості порівняно з іншими учнями.

5. *Відсутність належних умов для задоволення своїх інтересів* (спортивна діяльність, конструювання, моделювання); прояви з боку вчителів-вихователів негативізму до учнів з моральними вадами.

6. *Недостатній рівень педагогічної культури вихователів* (нетактовність, грубощі, авторитаризм); ізоляція, усунення учнів з певними недоліками в морально-інтелектуальному розвитку від цікавих колективних справ.

Процес виховання особистості молодшого школяра передбачає і подолання негативних рис, тобто перевиховання й виправлення.

Перевиховання – виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Перевиховання – це спеціальний вид педагогічної діяльності педагогів і учнів, спрямований на подолання недоліків їхньої особистості, розвиток наявних у неї позитивних якостей і формування на цій основі нових, суспільно значимих корисних рис і властивостей.

Деформування особистості складається з таких етапів: виникнення прогалин і спотворень у її морально-вольовій сфері, перетворення їх на відносно стійкі погляди та звички; формування мотивації поведінки; правопорушення, систематичне правопорушення, злочин.

Вихователю доводиться мати справу з дітьми, у яких проявляються лише окремі риси, що суперечать нормам суспільної моралі. У цих випадках ідеться не про перевиховання, а про виправлення.

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання й самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці. Ці процеси можуть збігатися або не збігатися в часі.

Перевиховання учня розпочинають із реалізації програми перевиховання. Водночас може проходити й процес виправлення. Якщо ж вихованець протидіє процесу перевиховання, не піддається виховному впливу, не змінюється на краще, то не відбувається й процес виправлення.

Перевиховання – процес досить складний, тривалий, багатогранний, який має реалізувати певні функції: відновну, компенсаційну, виправну, стимулювальну.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Однак у роботі з педагогічно занедбаними дітьми варто акцентувати увагу на принципах, які впливають із соціально-психологічних особливостей цих дітей.

Принципи перевиховання:

- 1) зв'язок перевиховання із цікавою продуктивною працею;
- 2) організація дитячого колективу, який забезпечував би позитивний вплив на вихованця;
- 3) опора на позитивні якості й позитивний соціальний досвід важковиховуваних дітей;

4) органічне поєднання поваги до вихованців із прийнятою системою вимог;

5) єдність і систематичність педагогічних впливів на вихованців;

6) індивідуальний підхід до вихованця;

7) гуманне ставлення до важковиховуваних у процесі перевиховання, виходячи з педагогічного постулату: з одного боку, ці діти “важкі”, оскільки їм важко подолати ті чи інші соціальні труднощі, а з другого, – значні відхилення важковиховуваних від моральних норм поведінки – це своєрідне моральне захворювання, тому ставлення до таких дітей має бути адекватним;

8) об’єктивне ставлення до важковиховуваних дітей;

9) педагогічний вплив на важковиховуваних дітей необхідно здійснювати в неафективному стані педагога;

10) випереджувальне виховання позитивних якостей у важковиховуваних дітей [43].

Індивідуальні особливості важковиховуваного або педагогічно занедбаного учня виявляються в специфіці спрямованості його потреб, інтересів, ідеалів, світогляду та інших якостей. Від того, наскільки точно виявлено цю спрямованість, залежать зміст і методика виховного впливу та наслідки перевиховання. виправити людину – означає сформувати в неї установку на виправлення й суспільно корисні мотиви поведінки, виробити життєву перспективу, розвинути позитивні інтереси, виховати здорові потреби.

Перевиховання здійснюють поетапно.

На *першому (підготовчому) етапі* детально вивчають та аналізують позитивні й негативні якості педагогічно занедбаного учня, умови, що призвели до їх виникнення, визначають шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних якостей особистості, конкретні завдання та зміст процесу перевиховання. На основі цих відомостей складають програму перевиховання. На цьому етапі учень переживає сам факт свого незвичного становища в колективі. Ці переживання можуть посилюватися новими умовами життя: переведенням до іншого класу, розмовою з вихователем, що змушує його замислитися над своєю поведінкою, відчувати провину.

У результаті самоаналізу й самооцінки поведінки в такого учня з’являється бажання змінитися на краще, але він ще чітко не уявляє собі шляхів виправлення. Мотиви такого бажання поки що примітивні – якнайшвидше змінити своє становище в колективі, але ще не усвідомлюються недоліки й не відчувається потреба в самовихованні. Відбувається боротьба мотивів поведінки. Згодом позитивні мотиви змінюються й перемагають, проте так буває не завжди. Своєчасне заохочення вчителем навіть незначної перемоги вихованця над собою допоможе йому подолати внутрішні конфлікти, зміцнить позитивну мотивацію поведінки.

На другому (початковому) етапі перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем: підліток долає помилкові погляди й переконання, негативні звички поведінки. У нього зміцнюються позитивні й формуються нові риси характеру. На цьому етапі учень не виявляє особливої активності й процес перевиховання спочатку відбувається повільно. Це пов'язано з тим, що учень насторожено й із недовірою ставиться до педагога та його виховних впливів. Нерідко такі учні не бачать у своїх діях нічого поганого й не вважають, що їх треба переглянути. Тому виховна робота насамперед повинна спрямовуватись на подолання психологічного бар'єра, перебудову самосвідомості й самооцінки таких учнів, формування в них готовності до виправлення.

Унаслідок виховного впливу учень починає усвідомлювати потребу змінитися на краще. Тут дається взнаки сформований динамічний стереотип попередньої поведінки, який конфліктує з вимогами шкільної поведінки й колективу. Під впливом порушників дисципліни в такого учня часом закрадаються сумніви в правильності обраного шляху. Тому важливо з'ясувати мотиви суперечливої поведінки учня, не карати його суворо, щоб не зірвати перших спроб на шляху до виправлення.

На третьому (переломному) етапі триває реалізація програми роботи з підлітком, але вже в умовах, коли він прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляє самостійність й активність. На цьому етапі важливо не лише формувати правильні уявлення, поняття, погляди й переконання, а й нагромаджувати позитивний досвід поведінки учня, залучаючи його до виконання різних доручень, до участі в житті колективу, стосунки в якому базуються на взаємній вимогливості й допомозі. У цей період вихованець уже усвідомлює, що він на правильному шляху, і діє відповідно до нових переконань. Мотиви правильної поведінки набувають високого морального змісту. Учень отримує моральне задоволення від перемоги над собою, у нього виникає впевненість у власних силах, бажання діяти так само й надалі.

На завершальному етапі створюють умови для залучення учня до активної участі в усіх видах системної діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання [43].

Зрозуміло, що час переходу до конкретного етапу перевиховання для різних категорій вихованців неоднаковий, залежить від рівня педагогічної занедбаності учня, його ставлення до процесу перевиховання, ефективності навчально-виховної роботи в школі та інших чинників.

Етапи перевиховання органічно пов'язані між собою. Майстерність педагога полягає в тому, щоб своєчасно помітити зрушення в розвитку особистості школяра.

У системі виховання підростаючого покоління важливе місце повинні займати попереджувальні заходи, які запобігатимуть масовій появі важ-

ковиховуваних дітей. Варто акцентувати увагу на соціальних передумовах попередження появи “важких” дітей, які мають глобальний характер. До них належать: організація здорового суспільства в соціальному й психічному плані, забезпечення достатньої психолого-педагогічної культури батьків.

2. Сутність поняття “важковиховувані діти”

У педагогічному обігу є різні трактування наслідків педагогічних помилок і байдужості в процесі виховання – це “важкі діти”, “педагогічно запущені” вихованці, “важковиховувані” учні, “педагогічно занедбані діти”. Однак, незалежно від назви, не змінюється сутність проблеми.

Людська особистість є складною психофізіологічною системою, яка потребує відповідних знань і фахової підготовки. Оскільки вихованням дітей часто займаються не підготовлені люди, це призводить до помилок, навіть трагедій, у результаті чого з’являються важкі, педагогічно занедбані, важковиховувані діти.

Важковиховувані – категорія осіб, у яких під впливом несприятливих для розвитку соціальних, психолого-педагогічних і медико-біологічних умов з’являється негативне ставлення до навчання, норм поведінки, відбувається зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Важковиховуваними називають дітей, які систематично порушують установлені норми й правила поведінки, з відразую ставляться до навчання, виявляють негативізм до соціального оточення.

Для важковиховуваних дітей характерні такі особливості поведінки:

- неправильно сформовані потреби – матеріальні потреби переважають над моральними;
- більшість матеріальних потреб має аморальний характер: для їхнього задоволення використовують засоби, які не відповідають нормам моралі (паління, вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- у частини цих дітей не розвинені соціальні потреби;
- важкі діти прагнуть до спілкування з подібними собі, перебувають поза зв’язками з постійними учнівськими колективами;
- у них недостатньо розвинута потреба в пізнанні навколишнього світу;
- вони погано вчаться, не володіють методами пізнавальної діяльності;
- мають перекручені естетичні потреби;
- мова бідна, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою;
- спостерігається непослідовність, суперечливість у поглядах і переконаннях;

– відсутні чіткі уявлення про норми поведінки, обмежені почуття відповідальності за свої вчинки;

– у край обмежені інтелектуальні інтереси; перевага утилітарних інтересів над духовними позбавляє цих учнів перспективи розвитку, інтелектуального й морального вдосконалення;

– приховують свою діяльність від батьків, учителів та однокласників.

Процес перевиховання спрямований на подолання негативних рис особистості й на виправлення таких категорій дітей: *важковиховуваних, педагогічно занедбаних, неповнолітніх правопорушників і злочинців.*

За ступенем педагогічної занедбаності важких дітей можна поділити на чотири групи:

1) *важковиховувані діти*, які байдуже ставляться до навчання, періодично порушують правила поведінки й дисципліну. Для них характерні негативні моральні якості, такі як нечесність, грубощі тощо;

2) *педагогічно занедбані діти*, які негативно ставляться до навчання й суспільно корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну та норми моральної поведінки, постійно проявляють негативні моральні риси особистості;

3) *підлітки-правопорушники*, які перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ;

4) *неповнолітні злочинці* – педагогічно занедбані підлітки, які вчинили кримінальні злочини й направлені судом до виправно-трудових колоній.

Таким чином, важкими дітьми називають тих, чия поведінка в суспільстві різко відрізняється від загальноприйнятих і перешкоджає їх повноцінному вихованню. Зазвичай важкі діти поводяться з надмірною байдужістю та незалежністю, у них відсутня повага до старших, негативне ставлення до навчання. Вони часто мають шкідливі звички, а авторитет серед своїх же однолітків заробляють за допомогою фізичної сили, іноді – неадекватної поведінки та ненормативної лексики. Саме такі діти в майбутньому стають на стежку злочинності, здійснюючи протизаконні вчинки або ж стають соціально небезпечними. Зазначені категорії дітей відкриваються однокласникам і колективу тільки зовні, а тому, бажаючи повернути до себе більше уваги, вони здійснюють іноді безглузді вчинки.

Якщо в минулі роки “важкими” дітьми ставали переважно підлітки, то тепер до цієї категорії потрапляють уже у віці 8–11 років. Досить часто педагоги застосовують вислів “важка” дитина навіть стосовно дітей-дошкільнят.

Останнім часом проблема спілкування з “важкими” дітьми є надзвичайно актуальною у зв’язку з тим, що їхня чисельність неухильно зростає.

Вони йдуть з батьківського дому, жебракують, ніде не навчаються й не працюють, хуліганять, крадуть, уживають алкоголь і наркотики або ж, навпаки, цілодобово просиджують за комп'ютером, нічим не цікавляться й нічого не читають, подорожують Інтернетом, живуть у віртуальному світі та грають у комп'ютерні ігри.

Форми й методи роботи з “важкими” дітьми:

- складання соціальних паспортів з метою виявлення учнів, які мають відхилення від норм поведінки, моралі й права;
- робота з дітьми та їхніми батьками;
- регулярний контроль за відвідуванням занять за допомогою ведення журналу обліку пропусків занять;
- тісна співпраця з іншими вчителями;
- пропедевтика шкідливих звичок (зустріч з лікарями-наркологами, співробітниками правоохоронних органів);
- залучення учнів з девіантною поведінкою до різних видів корисної діяльності;
- ведення журналу обліку дітей, які перебувають на обліку, з метою відображення успішності, поведінки, результатів бесід з ними.

Коли з учнями однієї зі спеціалізованих шкіл провели анкетування: “Чого я хотів би досягти в житті”, більше половини дітей бажали, щоб у них була нормальна сім'я, хороша робота й престижна освіта.

“Важким” дітям складно жити серед інших людей, тому що їхня душа “обділена” любов'ю, добром з боку дорослих і найчастіше – батьків. “Важкі” діти завжди є для дорослих певною загадкою: то невпопад розсміються, то несподівано заплачуть і впадуть в істерику, то раптом нагрублять у відповідь на турботу чи доброту, то стануть апатичними й байдужими, то шокують навколишніх своїм зовнішнім виглядом. Вони постійно прагнуть привернути увагу, а потім, досягнувши свого, доводять дорослих до роздратування або відрази.

У зв'язку із цим постають питання: що ми знаємо про “важких” дітей? Чому вони стають “важкими” для нас? Очевидно, що ми, дорослі, не розуміємо чи не хочемо їх зрозуміти. Дорослі звикли діяти стереотипно, підганяючи життєві ситуації під звичний стандарт [38].

Робота вчителя, класного керівника, вихователя, психолога з “важкими” дітьми не повинна концентруватися тільки на учнях класу, вона має проводитися й з батьками школярів. Поради досвідченого педагога-вихователя, дотримуючись яких можна допомогти не тільки дитині, а й зберегти міцність сім'ї, є великою допомогою в конфліктних ситуаціях.

Здійснюючи індивідуальну виховну роботу з “важкими” дітьми, вчителі й батьки перш за все повинні *пам'ятати й дотримуватися таких правил:*

1. Ні в якому разі не слід зловживати покараннями й заборонами. Потрібно знайти причину негативної поведінки дитини й спробувати її мирно вирішити.

2. Необхідно постійно працювати над розширенням кругозору учня, знайти такий вид діяльності, де дитина може найкраще себе проявити. Це може бути певний вид спорту чи мистецтва.

3. Пояснювати й розмовляти з дитиною потрібно спокійним тоном, не підвищуючи голос і не ставлячи жодних умов і не вимагаючи одразу ідеальної поведінки – дитині потрібен час, щоб осмислити власну поведінку.

4. Батькам варто звертати увагу навіть на незначні зміни в поведінці, настрої дитини. Спробувати самотійно визначити причину цих змін.

У разі поганих сімейних взаємин проводиться соціальна робота з важкими дітьми, з метою проведення корекції в поведінці дорослих чи дітей.

3. Девіантна поведінка школярів: причини та наслідки

Діти з неадекватною поведінкою завдають шкільному педагогу особливо багато клопотів і неприємностей. Ймовірно тому їх називають важкими, позначивши цим терміном і те, що з ними “важко впоратися”, і те, що їм “важко” живеться за існуючих обставин. Проте не можна залишити поза увагою й іншу групу ризику – нещасних дітей, які вчинили протиправні дії або провідним способом життя яких є розбій, крадіжки, що в майбутньому призводить до деградації особистості. Такі діти вимагають педагогічного, медикаментозного, психіатричного, психоневрологічного та юридичного впливу. Психологи називають таку категорію дітей терміном “діти девіантної поведінки”, тобто “діти, які збилися з дороги”. При цьому в суспільстві панує думка, що вони ніби самі по собі, через невдалу долю, надприродні обставини, зійшли з дороги, гідної людини.

Девіантна поведінка, яка розуміється як порушення особистістю соціальних норм, набула за останні роки масового характеру, що зумовило привернення уваги до цієї проблеми педагогів, соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів.

Вихідним для розуміння відхилень є поняття “норма”. Соціальна норма знаходить своє втілення (підтримку) у законах, традиціях, звичаях, тобто у всьому тому, що стало звичкою, міцно ввійшло в побут, у спосіб життя більшості населення, підтримується суспільною думкою, відіграє роль “природного регулятора” суспільних і міжособистісних відносин. Англійський мислитель Клайв С.Льюїс схильний убачати в моральних нормах своєрідні “інструкції”, “що забезпечують правильну роботу людської машини”.

Проте в реформованому суспільстві, де зруйновані одні норми й не створені навіть на рівні теорії інші, проблема формування, тлумачення й застосування норми стає надзвичайно складною справою. Звичайно, українське суспільство не може довго залишатися в такому стані. Девіантна поведінка підростаючого покоління втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни руйнівні тенденції.

Девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) – це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Девіантна поведінка – це соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають загальноприйнятим нормам [15].

У першому значенні девіантна поведінка є предметом вивчення психології, педагогіки, психіатрії. У другому – предметом соціології й соціальної психології.

Відомо, що як суб'єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його й себе. Причому активна діяльність особистості лише тоді є продуктивною, коли вона узгоджується з культурними надбаннями суспільства, коли її поведінка взаємозв'язана з оточуючими й має соціальний характер.

Соціальна поведінка – це дії людини стосовно суспільства, інших людей, до навколишньої природи й речей. Діяльність і поведінка особистості детермінуються, тобто обумовлюються, обмежуються не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають суспільні норми. За своїм характером соціальна поведінка може бути найрізноманітнішою: альтруїстичною або егоїстичною, законотворчою або протизаконною, серйозною або легковажною, коректною або грубою і т. д. Унаслідок різноманітних причин духовного, економічного, політичного характеру в суспільстві завжди є люди з девіантною поведінкою.

Появу й поширення девіації більшість дослідників пов'язує з протиріччями соціального розвитку. Девіантна поведінка є результатом дії широкого кола, економічних, культурних, соціальних, історичних і політичних чинників. Зазвичай, відхилення в поведінці особистості пов'язані зі стійкими перекручуваннями ціннісних орієнтацій, типових для суспільства, соціальних груп. Так, жадоба наживи, придбання цінностей, презирство до праці, нерозбірливість у засобах діяльності спонукає до майнових злочинів. Егоцентрична орієнтація, зневага до інтересів інших, жорстокість ведуть до агресивних дій і т. п.

Провідне місце серед чинників, що впливають на формування девіантної поведінки учнівської молоді, займає навколишнє середовище. Середовище – це реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток

людини. На формування особистості впливають різноманітні зовнішні умови, у тому числі географічні й соціальні, шкільні й сімейні. Коли педагоги говорять про вплив середовища, то мають на увазі насамперед середовище соціальне й домашнє. Перше відносять до дальнього оточення, а друге – до найближчого. Поняття “соціальне середовище” має такі загальні характеристики, як суспільний лад, система виробничих відносин, матеріальні умови життя. Найближче середовище – сім’я, родичі, друзі.

Великий вплив на розвиток людини, особливо в дитинстві, має домашнє середовище. У сім’ї проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку й формування роки життя людини. Сім’я визначає коло інтересів і потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій. Сім’я забезпечує й умови для розвитку природних задатків. Моральні й соціальні якості особистості також закладаються в сім’ї.

Людина стає особистістю тільки в процесі соціалізації, тобто спілкування, взаємодії з іншими людьми. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може. Взаємодія людини із суспільством має назву “соціалізація”. Поняття про соціалізацію як процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, під час якого здійснюється її пристосування, сформувався в американській соціології (Т.Парсонс, Р.Мертон).

Порівняльні дослідження правопорушень дітей і підлітків у містах України показали, що перекручені уявлення про норми моралі в них в основному склалися під впливом сім’ї й закріплювалися потім у неформальних групах з найближчого оточення. За даними ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров’я), у середньому від 2,8 до 8 % дітей-алкоголіків закінчує життя самогубством, до 21 % з них робить спроби суїциду. Серед наркоманів висока питома вага хуліганства, злочинів проти суспільного порядку. Наркоманія, алкоголізм прискорюють деградацію особистості, є джерелами різних видів девіантної поведінки [36].

Девіантна поведінка – це дисгармонійна поведінка, обтяжена невідповідністю того, що робить суб’єкт, з тим, що повинно бути ним зроблено відносно іншого суб’єкта. З точки зору культури ускладнена поведінка – це завжди поведінка, що припадає на певний період, у якійсь окремій сфері життя й контексті культури. Таке випадання має безліч причин: від епізодичних до систематичних, від тимчасових до постійних, від поверхневих до глибинних. Дітям надзвичайно важко зорієнтуватися, тому що, вступаючи в дисгармонійний світ, вони не здатні без допомоги дорослого встановити з ним гармонійні відносини, а дорослі не завжди надають мудру допомогу їм у цьому. Дитина, як ще не сформована особистість, часто не в змозі сама впоратись із ситуаціями, у які потрапляє. Вона закривається в собі, у неї з’являються недуги, які, здавалося б, не властиві самій природі дитинства, – агресивність, соціальна апатія, зневіра в лю-

дей. У таких випадках мова йде вже не про розкриття талантів, а про виживання, не про щастя, а про здатність до адаптації.

Для того, щоб нормально розвиватися, діти повинні відчувати себе захищеними. Звичайно, у жодній виховній установі ніхто не намагається спеціально ображати дитину, ніхто не ставить перед собою завдання створювати ситуації, у яких вона відчувала б себе залежною й приниженою, але захист від того, що мимоволі може нанести шкоду, заважати розвитку душі й розуму, дитині необхідний.

Проблемна поведінка учнів “групи ризику” зумовлена такими причинами.

1. У першу чергу назвемо несприятливий стан дитини, що перешкоджає розумному й спокійному моделюванню поведінки.

2. Друга причина – кризові періоди розвитку школяра, що призводять до скрутного становища, коли ресурси особистості вже вичерпані, а новоутворення ще не з’явилися, щоб задовольняти зростаючі потреби.

3. Третьою причиною проблемної поведінки є низький рівень духовного розвитку учня, про який мали б турбуватися дорослі. Діти проблемної поведінки – це, як правило, діти з важкою особистою долею. І негативна поведінка дитини є своєрідним захистом чи протистоянням суспільству, сім’ї, оточенню. Ранній негативний соціальний досвід такої дитини виявляє себе в постійному порушенні соціальних норм, зокрема: гігієнічних, естетичних, правових, інтелектуально-мовних, етичних [36].

У моделі проблемної поведінки завжди міститься хоча б одна із цих характеристик. А ще до цього додається розірваність міжособистісних відносин, коли дитина залишається сам на сам в цьому складному світі: батьки вирішують свої побутові проблеми; діти з нею не дружать, тому що вона неприємна їм дикістю й агресивністю або замкнутістю й невмілістю; учителька виключає важку дитину з кола своєї позитивної уваги.

Ще однією характеристикою проблемної поведінки є система негативних відносин до світу як логічне поєднання всіх попередніх чинників: підозрілість, зневіра в доброту, дитяча ненависть, злість; презирство до праці, зневага до благополучного розвитку однолітків, бажання до руйнації й знищення того, чим дитина обділена. Носій проблемної поведінки дуже несимпатичний і розраховувати на доброзичливість оточення не намагається. Тому найчастіше він знаходиться в постійній позиції оборони, навіть якщо для цього немає жодних причин.

Процес перевиховання потребує налагодження доброзичливих стосунків важковиховуваних учнів з батьками, вчителями й ровесниками, оволодіння педагогами, батьками, представниками громадськості методами й прийомами перевиховання, уміння користуватися ними в конкретній життєвій ситуації.

4. Методи й прийоми роботи педагога з дітьми проблемної поведінки

Методів роботи з “важкими” дітьми є багато. Проте не всі вони є актуальними в тих чи інших ситуаціях. Найпоширеніші серед них: робота психолога, соціального педагога з важкими дітьми. Однак не варто забувати й про роль батьків у вихованні дитини. Адже вони є для дитини прикладом для наслідування. Та досить часто батьки замість спокійних розмов, дружніх порад і настанов підвищують голос, погрожують позбавленням будь-яких цінностей і свобод, а іноді – просто безпричинно карають. Унаслідок чого дитина стає скритною, неговіркою, починає говорити неправду, не насмілюючись розповісти про вчинок чи подію, боячись покарання. І саме із цього починаються всі подальші проблеми.

Насамперед необхідно розпізнати, коли дитина знаходиться в несприятливому стані, який дає відчуття дискомфорту й неблагополуччя. Основні показники: порушення координації рухів (надмірна рухова активність або, навпаки, загальмованість), плутана мова, хвилювання й байдужість. Несприятливий стан характеризується емоційною відчуженістю (розривом міжособистісних відносин), посиленням емоцій і вражень суб’єктивного сенсу (зростає значущість внутрішніх переживань).

Тому психотерапевтична діяльність педагога полягає у фіксації й знятті несприятливого емоційного стану, досягненні рівноваги (психічної, духовної, емоційної) через зниження (гіперактивності або байдужості) в ім’я особистісного розвитку дитини.

Бути педагогом-вихователем означає бути професіоналом, уміти подивитися на ситуацію з боку, стати на місце дитини, побачити те, що відбувається його очима, відрізнити власні проблеми й труднощі від проблем і труднощів вихованця, “не заразитися” його негативізмом (злість, гнів, роздратування).

Вирішити проблему зняття негативного стану можна за допомогою таких методів:

1. *Метод придушення* – жорстоке припинення й обмеження дій і вчинків дитини, щоб уникнути тих із них, які можуть завдати шкоди. Педагог намагається силою свого авторитету покласти край проявам агресії. Заглушити її і, зайнявши панівне становище, підпорядкувати собі. І хоча мету наставника – подолання несприятливого стану – досягнуто, проте не можна в цьому випадку говорити про благополуччя й створення необхідних умов для особистісного розвитку дитини та включення її діяльність.

2. *Метод витіснення* полягає в тому, щоб викликати інший, більш сприятливий, стан, замінивши таким чином агресивний стан і переживання особистості. Він використовується з метою усунення негативних проявів через включення дитини в діяльність.

3. *Метод ігнорування* – спеціально створений для суб'єкта (дитини) несприятливий стан. Метод застосовується з метою поступового згасання емоційного напруження. Наприклад: діти прийшли з уроку фізичної культури радісні й збуджені. Ілюстрацією ігнорування можуть бути такі дії педагога: спокійно входить у клас і, розуміючи стан учнів, роблячи висновки, що слід почекати з початком уроку, відкриває шафу й начебто щось шукає в ній або гортає журнал. Це має позитивний вплив: діти поступово заспокоюються, змінюються їхнє ставлення та поведінка (вони готові до початку уроку). Від педагога вимагається такт, етична витриманість, знання індивідуальних і вікових особливостей учнів початкової школи.

4. *Метод санкціонування (обмеження часом)* – метод, що передбачає дозвіл і право на прояв даного неприємного стану (апатія, смуток, нудьга), незважаючи на те, що він не виправдовує очікувань оточуючих і відхиляється від соціальних норм і цінностей.

5. *Концентрація на позитивному* – зосередження на позитивному в самій дитині й переорієнтація уваги на позитивне в об'єкті (іншій людині, предметі), проти якого була спрямована злість, агресія, роздратованість або гнів. Мета цього методу – навчити дитину саморегуляції, самоконтролю, встановленню рівноваги між зовнішніми впливами, внутрішнім станом і формами поведінки людини.

6. *Визначення та пошук об'єкта, що сприяє виникненню негативних переживань*. Мета – визначити стан дитини в даній ситуації. Це найважчий і найважливіший метод. Наприклад: педагог викликає учня до дошки, а той захопився за парту й не йде. Намагаючись визначити причину, яка вплинула на виникнення страху відповідати, вчитель задає уточнюючі питання: “*Ти не вивчив урок?*” або “*Тобі не хочеться відповідати біля дошки?*” Ні в якому разі не можна травмувати дитину й маніпулювати її станом.

7. *Метод приєднання передбачає прийняття важкого стану школяра як власного*. Мета – частково погоджуватись, розділити переживання учня. Наприклад: “*Не хвилюйся, я тобі допоможу*”. Приєднуючись до проблеми учня, ми не відштовхуємо його, а завойовуємо довіру й поступово підводимо до змін у поведінці. Це сприяє встановленню сприятливих міжособистісних відносин, втрачається відчуття дискомфорту й неблагополуччя. Причому приєднання відбувається взаємно: “*Допоможи мені, будь ласка!*”

8. *Зосередження на позитивному й переорієнтація на позитивне* – ініціювання як у самій дитині, так і в об'єкті. Мета – зменшення несприятливого стану, стимулювання зміненого ставлення та поведінки. Наприклад: “*Це не складне завдання, зазвичай ти з такими завжди справлявся*”. Цим педагог сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу учня.

9. *Залучення до діяльності, яка зменшить чи зніме стрес-чинник.* Мета – особистісний розвиток дитини. Наприклад: “Відповідай на питання письмово!” або “Добре, відповідай з місця”. Головне, щоб дитина включилася в роботу й не боялася діяти. Робота з дітьми проблемної поведінки не є, по суті, “корекційним” вихованням, бо не на виправлення поведінки спрямовані педагогічні зусилля, а на формування в самої дитини здатності до саморегуляції, свободи вибору та особистісної відповідальності за хід свого життя [24].

Педагога хвилює не так звана девіантна поведінка, його хвилює ставлення до соціально-культурних цінностей, тобто здатність учня ввійти в контакт із загальнолюдською культурою й вільно жити в цьому загальноприйнятому ціннісному світі.

У практичній роботі з важкими дітьми використовують такі форми: ведення щоденника спостереження, де фіксуються зустрічі, бесіди, відвідування сімей учнів та їхніх батьків, у цьому щоденнику також можна простежити позитивні й негативні сторони в розвитку дитини; ведення індивідуальної карти дитини, де охоплюються учнівські, психофізіологічні особливості дитини.

Проведення анкетування з важкими учнями показало, що на питання, чи вважаєш ти себе “важкою” дитиною, відповіли:

так – 37 %;

ні – 19 %;

не знають – 44 %.

На друге запитання – у чому полягає ця трудність:

у навчанні, у спілкуванні з друзями – 44 %;

з учителями – 18 %;

важко відповісти – 38 %.

Ці дані засвідчують, що багато учнів не асоціює себе з важкими дітьми. Виховання важких дітей і правильне спілкування з ними – тема актуальна, яка вимагає підвищеної чуйності й чіткої громадянської позиції педагога.

Головною помилкою в спілкуванні з так званими “важкими” дітьми можна вважати прояв несприйняття, огиди, побоювання або віддаленості. Діти, як ніхто, відчувають ставлення до себе, розуміють ваш настрій, а тому відповідною буде й реакція: насмішки на вашу адресу, нахабство, зрада, вчинки всупереч заборонам і правилам.

У роботі з важкими дітьми існує кілька підходів:

1. *Медико-психологічний підхід.* Застосовується для роботи з дітьми, що мають патології в психічному та емоційному здоров’ї. Це, як правило, діти з обмеженими можливостями діяльності.

2. *Соціально-правовий підхід*. Цей метод застосовується в роботі з окремою категорією дітей, що знаходяться в групі ризику. В основному це потенційні злочинці, правопорушники й т. д.

3. *Педагогічний підхід*. Фахівці застосовують цей метод у роботі з дітьми, положення яких у суспільстві є ще не повністю критичним. Наприклад, це діти, які є неформальними лідерами, такими, що порушують дисципліну в колективі, свідомо не виконують вимог педагогів, як правило, показують низькі результати в навчанні.

Досвідчені педагоги знають, що робота з такою категорією дітей вимагає обов'язкового виховання, причому в будь-яких його проявах: у військово-патріотичному, в екологічному, фізичному, трудовому, спортивному й т. д.

Таких дітей украй небажано повертати в те середовище, у якому вони перебували раніше. Усі навички та знання, прищеплені педагогами, можуть легко забуватися й утрачатися, як тільки дитина знову потрапляє в неблагополучну сім'ю, колишній інтернат, компанію і т. д.

У молодшому шкільному віці вже виявляються наслідки неправильного сімейного та дошкільного виховання. Діти не вміють гратися й спілкуватися з однолітками, керувати собою, працювати спільно, старанно виконувати роботу. Дуже важливо на даному етапі виявити дітей, які відстають у розвитку, з важким характером, слабо підготовлених до школи, звернути увагу на складність засвоєння нового режиму життя й діяльності, специфіку відносин з учителями, зміну відносин із сім'єю, проблеми в навчальній діяльності та виконанні домашніх завдань.

У зв'язку із цим класний керівник повинен:

- навчити дітей самостійно готувати уроки, долати труднощі;
- створювати "ситуацію успіху" для таких учнів;
- залучати дитину до потрібної йому діяльності (гра, праця, навчання, дозвілля);
- навчати правильно ставитися до невдач, виправляти помилки;
- учити поважати товаришів і дорослих;
- розвивати вміння прощати один одному слабкості й недоліки.

Під час роботи з важкими дітьми можна використовувати різні прийоми й методи виховання. Реалізація кожного методу передбачає використання сукупності прийомів, відповідних соціально-педагогічних ситуацій. При цьому реалізація різних методів може здійснюватися за допомогою одних і тих же прийомів.

Прийоми виховання важких дітей – це педагогічно оформлені дії, за допомогою яких на поведінку й позицію учня впливають зовнішні спонукання, що змінюють його погляди, мотиви й поведінку, у результаті чого включаються механізми самовиховання й корекції відносин і вчинків.

Слід відразу ж зазначити, що далеко не кожний педагогічний вплив веде до позитивних змін у процесі виховання, а тільки той, який сприймається учням, відповідає його внутрішнім прагненням, стає для нього особистісно значущим. Перш за все, ми повинні говорити про прийоми індивідуального педагогічного впливу. Ось деякі з них.

Перша група прийомів.

Прохання про допомогу. Вихователь, із метою прихилити до себе вихованця й встановити довірливий контакт, звертається до нього за порадою, розповідаючи про свої проблеми. При цьому просить вихованця уявити себе на місці вчителя й знайти спосіб їх вирішення.

Оцінювання вчинку. Для з'ясування моральних позицій школяра та їхніх корекцій педагог розповідає історію й просить оцінити різні вчинки учасників цієї історії.

Обговорення статті. Підбирають ряд статей, у яких описують різні злочини й інші асоціальні вчинки людей. Педагог просить учнів оцінити ці вчинки. У дискусії вихователь намагається через запитання прийти разом із вихованцем до правильних висновків.

Добрий вчинок. У процесі роботи зі школярем йому пропонують надати допомогу знедоленим. Важливо при цьому оцінити позитивно цей вчинок, не зводячи його в ранг "героїчної поведінки".

Оголення протиріч. Передбачає розмежування позицій вихователя й вихованця з того чи іншого питання в процесі виконання творчого завдання з подальшим зіткненням суперечливих суджень, різних точок зору. Прийом передбачає чітке розмежування розбіжностей у думці, позначення головних ліній, за якими повинно пройти обговорення.

Стратегія життя. Під час бесіди педагог з'ясовує життєві плани вихованця. Після цього він намагається з'ясувати разом із ним, що допоможе реалізувати ці плани, а що може завадити їхній реалізації.

Розповідь про себе та інших. Вихователь пропонує кожному написати розповідь про попередні дні (тижні, місяці). Після цього відповісти на питання: чи можна було цей час прожити по-іншому?

Мій ідеал. Під час індивідуальної бесіди з'ясовуються ідеали вихованця й робиться спроба оцінити ідеал, виявивши його позитивні моральні якості.

Казка для вихованця. Цей прийом використовує ідею казкотерапії. Вихователь вигадує казку, у якій герої дуже схожі на вихованця й оточуючих його осіб. Закінчення казки придумують разом педагог й учень.

Рольова маска. Учні пропонують увійти в певну роль і виступити вже не від свого імені, а від імені відповідного персонажа.

Друга група прийомів пов'язана з організацією групової діяльності.

Безперервна естафета думок. Учні "ланцюжком" висловлюються на задану тему: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточню-

ють. Від простих суджень (коли головним є сама участь кожного учня в запропонованому обговоренні) при введенні відповідних обмежень (вимог) слід перейти до аналітичних, а потім проблемних висловлювань учнів.

Самостимулювання. Учні, розділені на групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Поставлені питання й відповіді на них згодом піддають колективному обговоренню.

Імпровізація на вільну тему. Учні вибирають ту тему, у якій вони найбільш сильні і яка викликає в них певний інтерес; творчо розвивають основні сюжетні лінії, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують зміст.

Третя група прийомів пов'язана з організаторською діяльністю вчителя, спрямованою на зміну ситуації навколо учня.

Інструктування. На період виконання того чи іншого творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування й поведінку учнів: у якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити свої пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку своїх товаришів. Такі приписи значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають статус усіх його учасників.

Розподіл ролей. Чіткий розподіл функцій і ролей учнів відповідно до рівня володіння тими знаннями, уміннями та навичками, які потрібні для виконання завдання.

Корекція позицій. Тактовна зміна думок учнів, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування й перешкоджають виконанню творчих завдань (нагадування аналогічних ситуацій, повернення до вихідних думок, питання-підказка й т. п.).

Самовідсторонення вчителя. Після того, як визначені цілі й зміст завдання, встановлені правила й форми спілкування під час його виконання, учитель ніби самоусувається від прямого керівництва або ж бере на себе зобов'язання рядового учасника.

Розподіл ініціативи. Передбачає створення рівних умов для прояву ініціативи всіма учнями. Він застосовується в ситуації "задавленої ініціативи", коли позиційні виступи й атаки одних гасять ініціативу й бажання спілкуватися в інших.

Обмін ролями. Учні обмінюються ролями (або функціями), які отримали під час виконання завдань. Інший варіант цього прийому передбачає повну або часткову передачу вчителем своїх функцій групі учнів або окремому учневі.

Мізансцена. Суть прийому полягає в активізації спілкування й зміні його характеру з допомогою розташування учнів у класі в певному поєднанні один з одним у ті чи інші моменти виконання творчої роботи.

Серед безлічі педагогічних прийомів велике місце займає гумор, особистий приклад учителя, зміна обстановки, звернення до незалежних експертів. Головне – домагатися ціннісно-рефлексивної поведінки, яка передбачає самооцінку вчинку дитини, що базується на моральних цінностях. При цьому повинна формуватися постійна орієнтація на самопочуття інших людей.

Фактично мета виховання важкої дитини – спонукання до самоперевиховання.

До процесу виховання важких дітей необхідно включати такі компоненти:

- цілеспрямована робота з моральної освіти й виховання (уроки етики, моральні бесіди, індивідуальні консультації тощо);
- актуалізації всіх джерел морального досвіду школярів (навчальна, суспільно корисна, позакласна робота, відносини між учнями в класі, ставлення дітей до батьків, стосунки вчитель–учень, вчитель–батьки учнів, повсякденний стиль і тон роботи школи);
- введення моральних критеріїв в оцінку всіх без винятку видів діяльності й проявів особистості вихованців;
- оптимальне співвідношення форм практичної діяльності та моральної освіти на різних етапах з урахуванням статі учнів.

Для формування поглядів, понять, установок використовуються методи *переконання*. Переконання припускає розумний показ дитині моральної позиції, оцінки того, що відбувається. Слухаючи запропоновану інформацію, учні сприймають не стільки поняття й судження, скільки логічність викладу педагогами своєї позиції. При цьому учні, оцінюючи отриману інформацію, або підтверджують свої погляди, позиції, або коректують їх. Переконуючись у правоті сказаного, учні формують свою систему поглядів на світ, суспільство, соціальні відносини.

Переконанню відповідає самопереконання – метод самовиховання, який передбачає, що діти усвідомлено, самостійно, у пошуку вирішення якої-небудь соціальної проблеми формують у себе комплекс поглядів. В основі цього формування знаходяться логічні висновки, зроблені самою дитиною.

Методом, який впливає на емоційну сферу дитини, є *навіювання*, яке може здійснюватись як вербальними, так і невербальними засобами. За образним висловом В.М.Бехтерева, навіювання входить у свідомість людини не з парадного входу, а немовби із заднього ганку, минаючи сторожа – критику. Вселяти – це значить впливати на почуття, а через них на розум і волю людини. Використання цього методу сприяє переживанню дітьми своїх вчинків і пов'язаних з ними емоційних станів.

Процес навіювання часто супроводжується процесом самонавіювання, коли дитина намагається сама собі вселяти ту чи іншу емоційну оцінку

своїєї поведінки, задаючи собі питання: “Що б мені сказав у цій ситуації вчитель або батьки?”

Вимога-порада. Це апеляція до свідомості вихованця, переконання його в доцільності, корисності, необхідності рекомендованих педагогом дій. Порада буде прийнята, коли вихованець бачить у своєму наставнику старшого, більш досвідченого товариша, авторитет якого визнаний і до думки якого він прислухається. У багатьох випадках ефективною виявляється вимога-прохання. У добре організованому колективі прохання стає одним із найбільш уживаних засобів впливу. Воно ґрунтується на виникненні товариських відносин між педагогами та вихованцями. Саме прохання – форма прояву співпраці, взаємної довіри й поваги.

До цієї форми вимоги близька вимога-натяк, яка успішно застосовується досвідченими педагогами в роботі зі школярами. Існує й вимога-схвалення. Вчасно висловлена педагогом, вона діє як сильний стимул. У практиці майстрів педагогічної праці схвалення набуває різних, але завжди доцільних форм.

Усі методи перевиховання діють у взаємозв'язку один з одним, забезпечуючи узгоджену перебудову свідомості й поведінки, виховання позитивних і подолання негативних якостей, координують різноманітні впливи на особистість, регулюють ставлення до себе та інших.

Усі функції методів перевиховання так чи інакше пов'язані з організацією, мотивацією й осмисленням діяльності. У процесі перевиховання педагогічно занедбаних дітей використовують загальнопедагогічні методи виховання.

1. Методи руйнування негативного типу характеру (метод “вибуху”, метод реконструкції характеру).

2. Методи перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості:

а) об'єктивне переосмислення своїх досягнень та недоліків;

б) переорієнтація самосвідомості;

в) переконання;

г) прогнозування наслідків негативного провидіння.

3. Методи перебудови життєвого досвіду:

а) припис;

б) обмеження;

в) перемикання;

г) регламентація способу життя.

Потрібно враховувати й той факт, що кожен метод перевиховання здійснюється в єдності із загальними методами формування особистості.

Головна функція методів перевиховання – координаційна – узгоджена зміна соціального оточення й розвитку особистості, забезпечення активного впливу соціальних норм і первинного колективу на всі зв'язки й відносини дитини з навколишнім світом. Більшість методів перевиховання

та виховання єдині: слово, приклад, діяльність, спілкування, мистецтво. Під час роботи педагога над подоланням негативних властивостей підостаючої особистості методи перевиховання виконують два основних завдання:

- а) стимуляція позитивної поведінки;
- б) обмеження шкідливих зовнішніх впливів.

Важливо пов'язати розвиток особистості важковиховуваного з розвитком виховання й перевиховання як єдиного процесу. Треба також об'єднати виховання, самовиховання й перевиховання в єдиний процес. Правильно організований індивідуальний підхід – це виховання прикладом, виховання своїм життям, залучення важкого школяра у справи, якими вчитель зайнятий на роботі.

5. Психолого-педагогічна діагностика відхилень у поведінці учнів початкової школи

Найгостріша й найболючіша проблема сучасної загальноосвітньої школи – це погіршення дисципліни, зростання негативних проявів у поведінці, правопорушення та злочини учнів.

Дослідження доводять, що в більшості випадків (близько 80 %) правопорушення дітей і підлітків ніяк не можна назвати несподіваними, оскільки це закономірний наслідок тривалого негативного впливу, передусім сім'ї та школи. Витоки асоціальних орієнтирів школярів – ще з дитсадка, коли вихователь дошкільної установи не зважив на особливості дитини, не врахував рівень її розумового, фізичного, психічного й духовного розвитку, вчасно не допоміг сім'ї.

Усі огріхи роботи дитячих установ виявляються вже в початкових класах, тут вони наростають, даруючи школі учнів з відхиленнями в поведінці. Тривожить омолодження дитячої злочинності. Кількість учнів початкових класів, які стоять на обліку правоохоронних органів, становить 6–8 %. Загальновідома першопричина порушень поведінки учнів – утрата інтересу до навчання. Нерідко в його основі затримка чи порушення розумового, психічного розвитку, педагогічна занедбаність тощо. Як наслідок, уже в 4 класі третина учнів відвідує школу без інтересу, кожен десятий не любить школу, кожен п'ятнадцятий її ненавидить [30].

Необхідно з'ясувати причини виникнення таких явищ. Допомогти в цьому може тільки глибока діагностика передусім інтелектуального, фізичного й психічного розвитку дитини, яка є засобом профілактики девіантної (з відхиленням) поведінки. Профілактика має бути ранньою. Нижня вікова межа її відносна, однак доцільно ранню профілактику розпочинати вже в старших групах дитячого садка. І це не безпідставно. Адже загальновідомий зв'язок фізичного розвитку дітей з інтелектуаль-

ним і психічним. Стан їхнього здоров'я давно непокоїть медиків, учителів, а надто батьків.

Уже з перших днів навчання в першому класі привертають увагу діти з певними відхиленнями в поведінці: вони непосидючі, не вміють поводитися з товаришами, грубі в спілкуванні зі старшими, не зважають на загальноприйняті шкільні правила поведінки тощо. Серед причин негативної поведінки незнання реального стану здоров'я дітей, їх медичної групи. Проте загальний медичний діагноз дитини дуже важливо знати – зокрема стан зору, хребта, печінки, серцево-судинної системи.

Обстеження здоров'я дитини – це перший пункт в алгоритмі дій педагога. Адже зараз рідко проводиться комплексний аналіз здоров'я дитини, у навчальному закладі немає лікарів тощо. Для того, щоб скласти паспорт здоров'я, не обов'язково запрошувати лікарів. Кожному вчителю під силу виміряти зріст, вагу дитини, обсяг грудної клітки; зафіксувати показники стрибків у довжину, кидання м'яча, стрибків зі скакалкою, віджимів від підлоги; затримки дихання під час вдиху й видиху; простежити за кількістю пропущених через хворобу днів. Зіставляючи ці показники з рекомендованими Міністерством охорони здоров'я, неважко визначити стан фізичного здоров'я дитини – високий, середній чи низький [23].

Поганий стан здоров'я – це вірогідність відхилень в інтелектуальному й психічному здоров'ї дитини, а почуття невпевненості, сором'язливості, заниженої самооцінки, агресивності – фактори ризику в розвитку девіантної поведінки дітей. Учитель, який уважно спостерігає за дітьми, може сам помітити деякі характерні риси поведінки, пов'язані зі станом здоров'я.

Кусання нігтів свідчить про наявність постійного почуття тривожності, частих стресових станів або ж указує на самотність дитини. Примруження очей, вибір зручної пози може вказувати на хвору печінку, на те, що дитина часто нервує. Треба обов'язково звернути увагу на дітей, які часто сидять зігнувшись. Це буває під час захворювання кишково-шлункового тракту. Неправильна поза може стати причиною викривлення хребта, розвитку сколіозу. Наукою встановлено прямий зв'язок погіршення зору зі станом хребта. Коли у вихованця падає зір, передусім треба перевірити стан хребта, печінки; постійно синюваті нігті – можливі аномалії серцево-судинної системи.

Отже, такі прості спостереження можуть дати вчителю інформацію для розмов із батьками, пропозицій щодо медичних обстежень. Уже ніхто не заперечує вплив психічного стану дитини на рівень засвоєння знань, розвиток пам'яті.

Порушення поведінки дітей є поширеною формою прояву психічної й соціальної дезадаптації. Порушення поведінки учнів початкових класів можуть бути як проявом нервово-психічних розладів, так і соціально-пе-

дагогічної занедбаності. До патологічних форм девіантної поведінки відносять ті порушення, що виникають як наслідок граничних нервово-психічних недуг – неврозів, неврозоподібних захворювань, що виникли на тлі органічних пошкоджень мозку, а також захворювань чи розладів організму.

За даними психіатрів у 40–50 % дітей і підлітків, які скоїли злочини, зафіксовано нервово-психічні розлади, що значно погіршують їхню соціальну дезадаптацію. Як свідчать дослідження, проведені Українським центром здоров'я, у 40 % зі 1 200 шестирічних дітей виявлено прояви емоційної неврівноваженості, схильності до агресій. Аналіз чинників розвитку, що сприяють формуванню психічної й соціальної дезадаптації та відхилень у поведінці, дає змогу виділити 2 групи, які значною мірою пов'язані між собою.

1 група – медико-біологічні фактори, або чинники біологічної природи. Вони виникають через патологію вагітності – у 14 % дітей з порушеннями психічного здоров'я; черепно-мозкові травми й тяжкі інфекційні захворювання – у 18 %; соматична ослабленість, порушення фізичного розвитку помічені у 25 % дітей дошкільного віку.

2 група факторів ризику – несприятливі соціально-психологічні фактори. У 24 % дітей це порушення сімейних стосунків, неправильне виховання в сім'ї, педагогічна неспроможність батьків, виховання в неповній сім'ї [23].

Таким чином, основою профілактики хворобливих, патологічних форм девіантної поведінки в дітей є комплекс медичних і соціально-психологічних заходів.

Важливим психолого-педагогічним і медичним аспектом профілактики порушень поведінки є своєчасна психотерапія сімейних конфліктів, формування здорового способу життя насамперед у сім'ї, формування адекватного ставлення батьків до дітей [42].

Основою такої сімейної психотерапії є своєчасна психолого-педагогічна діагностика особливостей дитини. Склавши її психологічний портрет, необхідно обрати правильні форми виховання в сім'ї. Для вирішення цих завдань потрібно посилити наступність шкільної психологічної служби, дитячої психіатрії й педагогів, створити широку підтримку дітей з різним ступенем затримки інтелекту.

Поєднання зусиль медичної, психологічної й педагогічної науки й практики дасть змогу підвищити ефективність профілактики порушень поведінки серед дітей. Проте в масовій практиці це неможливо через відсутність такої кількості фахівців. У зв'язку із цим сучасному вчителю потрібно володіти доступними методами й прийомами обстеження, які допоможуть створити картину стану психічного, морального й соціального здоров'я школяра.

Психологи написали про це багато книг, запропонували безліч методик. Також існують і нестандартні, менш поширені, але цікаві й результативні прийоми визначення емоційно-психічного стану дитини. Наприклад, багату інформацію може дати тестова методика із застосуванням барв: вибрати картку такого кольору, який найбільше подобається дитині; намалювати членів сім'ї фарбами чи олівцями (визначити за кольорами ставлення дитини до своєї родини); намалювати свій будинок, кімнату, клас.

Якщо зважити, що синій колір визначає стан вдоволення, зелений – укажує на почуття впевненості, наполегливості, спокою; червоний – на активність, збудливість, агресивність; жовтий – прагнення до спілкування, життєрадісність; рожевий засвідчує доброту, спокій; блакитний – доброзичливість, мрійливість, чистоту почуттів; білий – світлі почуття; фіолетовий – тривожність, стреси; чорний – почуття страху; коричневий – образи, то можна глибше уявити психічно-емоційний стан, у якому перебуває дитина.

Дитячий малюнок може багато підказати вчителю. Скажімо, досить красномовні результати може дати тест “Дерево”. У цьому символі закладений сенс людського життя. Малюючи дерево, людина за допомогою символів зображує свої проблеми й бажання. У малюнку дерева проглядаються всі основні риси характеру людини. Як правило, намальована ялинка свідчить про наявність організаторських здібностей; на дереві багато різних деталей – майбутній економіст; зображення лише голих гілок – дитяча безпосередність; пишна крона – розвинута інтуїція; пальма чи якесь “чудернацьке” дерево – укажує на схильність до екзотики, фантазію; на дереві намальовані птахи, біля дерева квіти, травичка, сонце – творча особистість.

Багато можуть розповісти деталі. Скажімо, якщо дитина намальувала гніздо – вона любить тварин; дрібні малюнки говорять про те, що їй важко виявити себе; великі розміри дерева свідчать про волелюбну особистість; зламане – означає, що дитина пережила стрес; роздвоєне дерево, як правило, малюють близнюки, або ті, хто любить своїх рідних [17].

Намальоване дитиною коріння говорить про допитливість, упевненість у собі, листя на дереві вказують на контактність із навколишніми, комунікативність. Гостре листя – потреба захисту; таке, що опадає, – розчарування; листя вгору – потяг до лідерства; у різні боки – дитина товариська; дерево, верхівка якого підстрижена “шапкою”, – потреба в підтримці; квіти між листям – м'якість, сентиментальність, ніжність; жовті гілки – агресивність, стан афекту, гнів; плакуча верба – боягузтво; стовбур, відокремлений від землі рискою, – почуття самотійності, дупло в стовбурі – перенесена психічна травма, хвороба. Ця, на перший погляд, гра у 95 % випадків підтверджує психічний стан дитини.

Дуже важливо вчителю врахувати вибір дитиною способу отримання інформації, тобто її модальність. Адже кожен із нас сприймає навколишній світ зором, слухом, дотиком, нюхом, смаком. Це сенсорні канали людини. Існує ще шосте відчуття – інтуїція.

За своєю модальністю люди поділяються на три категорії: слухову (аудіальну), зорову (візуальну), кінетичну (відчуття тілом). Дуже мало людей, у яких гармонійно розвинені всі види модальності, у більшості переважає одна з них. Коли вчитель не зважає на цю властивість виховання, то учень утрачає можливість сповна сприймати матеріал. Наприклад, у дитини слухова чи зорова модальність, а вона сидить за останньою партою [22].

Як учителю, бодай приблизно, зорієнтуватись у визначенні модальності дитини? Наприклад, дитина часто тре чоло, ніс, обличчя, дивиться вгору, швидко говорить, не завжди чітко вимовляючи слова, – тут переважає візуальна модальність. Коли учень сідає так, щоб йому було добре чути, говорить чітко, повільно – він має аудіальну модальність. Кінетична виражається тим, що дитина тре коліна, живіт, у бесіді може торкатися когось чи чогось. Під час розмови дивиться долі, говорить повільно. Такі діти неохайні й батьки їх за це лають. Однак вони дуже швидко знаходять у своєму “гармидері” потрібну їм річ.

Чимало літературних джерел указує на особливу важливість урахування темпераменту дитини в навчально-виховному процесі. Наприклад, коли дитина холерик – енергійна, непосидюча, збудлива – то не варто їй постійно робити зауваження. Це призведе лише до зайвих конфліктів між дорослими (учителями, батьками) і дитиною. Не менше шкодить дитині нетерпіння учителя дочекатися відповіді флегматика.

Це лише окремі важливі орієнтири вивчення дитини. Педагогам необхідно знати методи ранньої діагностики особливостей розвитку дитини для вироблення профілактичних, колекційних методик у виховному процесі, запобіганні відхилень у поведінці учнів.

6. Форми й методи роботи вчителя з обдарованими дітьми

Проблема виховання обдарованої дитини існує стільки, скільки існує сама педагогіка. У певні періоди людської історії вона диктувалася прагненням панівної верхівки суспільства повністю нівелювати особистість, перетворити цілі народи на слухняних маріонеток. В інші епохи в плеканні неповторної індивідуальності вбачали сенс педагогічної діяльності, перспективу поступу держав і людства в цілому. Кризові, застійні явища в українському суспільстві сьогодні, як і завжди в подібні історичні періоди, породжують попит на обдаровану особистість, котра нестандартно мислить, наділена сильною волею й колосальною працездатністю.

Питання обдарованості, творчості, інтелекту виходить на передній план у державній політиці, визначаючи пошук, навчання й виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист і підтримку талантів.

Закон України “Про освіту” передбачає з метою розвитку здібностей, обдарувань і таланту дітей створення профільних класів (з поглибленим вивченням окремих предметів або початкової допрофесійної підготовки), спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних колективів, об’єднань.

Найбільш обдарованим дітям держава надає підтримку й заохочує їх (виділяє стипендії, направляє на навчання й стажування до провідних вітчизняних і зарубіжних освітніх центрів).

Обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

У педагогіці виділяють кілька типів обдарованості:

– *раціонально-мисленнєвий* (необхідний ученим, політикам, економістам);

– *образно-художній* (необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам);

– *раціонально-образний* (необхідний історикам, філософам, учителям);

– *емоційно-почуттєвий* (необхідний режисерам, літераторам).

Російський педагог Ю.Гільбух виділяє загальну (розумову) і спеціальну (художню, соціальну, спортивну) обдарованість. Кожен з типів охоплює по кілька видів обдарованості, а кожен вид тлумачиться як спеціальні здібності.

В умовах загальноосвітньої школи важливо правильно організувати роботу учителя з обдарованими дітьми, не тільки створюючи необхідні умови для їхнього розвитку, а й психологічно готуючи їх до наполегливої праці, самовиховання.

Обдаровані діти – діти, у яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

Вони вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний середній рівень. Їхні успіхи не є випадковими й виявляються постійно.

Обдаровані діти характеризуються порівняно високим розвитком мислення, тривким запам’ятовуванням навчального матеріалу, розвинутими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, високою працездатністю тощо, їм властива висока розумова активність, підвищена схильність до розумової діяльності, неординарність, свобода самовияву, багат-

ство уяви, сформованість різних видів пам'яті, швидкість реакції, уміння піддавати сумніву й науковому осмисленню певні явища, стереотипи, догми [43].

Творчі обдаровані діти завжди проявляють уважність, зібраність, готовність до напруженої праці, що переростає в працелюбність, у потребу працювати постійно й без відпочинку. Мислення їх відзначається високою оперативністю (продуктивністю). Коло їхніх пізнавальних інтересів не обмежується однією проблемою, постійно розширюється, що є стимулом розумової активності.

Тому учні повинні мати сприятливі морально-психологічні умови для активної навчальної діяльності, виконуючи роботу більшу за обсягом та інтенсивністю.

Взаємодія учителя з обдарованими дітьми повинна базуватися з урахуванням таких психолого-педагогічних принципів:

- формування взаємин на основі творчої співпраці;
- організація навчання на основі особистісної зацікавленості учня, його індивідуальних інтересів і здібностей (сприяє формуванню пізнавальної суб'єктивної активності дитини на основі її внутрішніх уподобань);
- превалювання ідеї подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності педагога та учнів, самостійній роботі учнів (сприяє вихованню сильних натур, здатних виявити наполегливість, дисциплінованість);
- вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності (сприяє розвитку творчого мислення, уміння критично оцінювати свої можливості й прагнення самостійно вирішувати все складніші завдання);
- розвиток системного, інтуїтивного мислення, вміння деталізувати інформацію (дисциплінує розум учня, формує творче, нешаблонне мислення);
- гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання (передбачає абсолютне визнання гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний вчинок);
- створення нового педагогічного середовища (будується на основі співдружності педагогів, колег, однодумців у творчому вихованні дітей).

Утілення цих принципів у життя потребує творчого підходу до організації навчально-виховного процесу як інтегрованого курсу, який сприяє формуванню цілісної картини світу, дає змогу учням самостійно обирати опорні знання з різних наук за максимальної орієнтації на власний досвід.

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аполітичної, розвивальної, творчої діяльності. Вона під силу висококваліфікованим, небайдужим до своєї професійної діяльності педагогам.

Форми роботи з обдарованими дітьми – це групові й індивідуальні заняття на уроках і в позаурочний час, факультативи. Зміст навчальної інформації має доповнюватися науковими відомостями, які можна одержати в процесі виконання додаткових завдань у той же час, що й інші учні, але за рахунок вищого темпу обробки навчальної інформації.

Над проблемою виховання обдарованої дитини працювали безпосередньо чи побіжно практично всі педагоги й психологи різних часів. Попри солідні теоретичні й практичні наробки, у цьому напрямі все ж існують численні прогалини, викликані складністю предмета дослідження. Критичний аналіз наукових праць і практичного досвіду дає змогу зробити висновки, що виховання, побудоване на традиційних прийомах, згубно діє на обдаровану натуру. Необхідно індивідуалізувати підхід до роботи з обдарованими дітьми.

Теоретична педагогіка для діагностики обдарованості послуговується численними тестами. Системи тестів розроблені в усіх розвинених країнах, адаптовані для міст і сільських місцевостей. В Україні широко використовуються тести Г.Айзенка, Д.Векслера, Л.Занкова, І.Прасека, Н.Левітова, І.Максименка, А.Нечаєва та ін. Проте тести не є універсальним методом визначення обдарованості. По-перше, валідність навіть найточніших із них ніколи не перевищує 80 %. По-друге, провідний вплив на виховання дитини здійснює сім'я, а батьки здебільшого не обізнані в галузі тестування [24].

Як правило, не часто звертаються до методу тестування в повсякденній роботі й шкільні вчителі, вихователі дошкільних установ. Унаслідок цього для практиків придатніші критерії, які можна визначити, безпосередньо спостерігаючи за дитиною. Такі параметри були розроблені наприкінці ХІХ ст. російським педагогом Г.Рукавишниковим.

Провідним завданням вихователя Г.Рукавишников вважає необхідність помітити вподобання, прагнення, схильності дитини. Дійсно обдарована дитина, як засвідчує досвід, завжди виявляє глибокий інтерес до певних явищ, наполегливість у своїх діях, нерідко наближену до самовпевненості.

Природні нахили яскраво виявляються в іграх дітей. Відомо, що Т.Шевченко змалку любив ліпити з глини, малювати, пізніше – списувати вірші в саморобні, оздоблені візерунками книжечки. Конфуцій у дитинстві надавав перевагу грі в церемонії та жертвоприношення. Галілей, Ньютон, Едіссон з раннього віку захоплювалися виготовленням іграшкових млинів та різних механізмів. Якщо звичайним дітям під час гри запропонувати іншу гру, вони легко захопляться нею й забудуть попередню. Обдарована ж дитина завжди впевнена, що робить важливу справу, схильна займатися нею регулярно, не дозволяє псувати наслідки своєї праці. У талановитій дитини відразу помітні спостережливість, зосередженість, посидючість,

уміння наполегливо переслідувати поставлену мету, самостійність і незалежність у діяльності.

Обдаровані діти, як правило, мимоволі привертають до себе увагу педагога, і від нього вимагається не стільки активний виховний вплив, скільки своєчасне усунення перепон і сприяння вільному розвитку дитини. Посилена увага до талановитого вихованця в той час, коли йому необхідні повне невтручання, незалежність, шкодять обдарованості. Протипоказано також насаджувати знання, уміння й принципи, які нівелюють прояви оригінальної думки. Небезпечно вдумливу замкнутість дитини розцінювати як боязкість, засмученість і боротися з нею. Немотивований тиск і нав'язування занять можуть тільки затримувати прояви справжніх природних нахилів.

Примус нерідко викликає в обдарованих, нетрадиційно мислячих дітей неспроможність виявити себе навіть у тих видах діяльності, до яких вони мають схильність. З життєпису видатних осіб відомо, що Т.Едіссон, А.Ейнштейн, були в школі найгіршими учнями, а вчителі навіть підозрювали в них розумову відсталість. Педагог А.Дістервег наполегливо застерігав проти насильства над дитячою природою, яке випливає з намагань зробити з дитини не те, до чого в неї природний потяг.

Проте занадто рання “спеціалізація” і “професіоналізація” у вихованні збіднюють особистість, ускладнюють її подальше життя. Тому на перший план доцільно висувати ідею *калокагатії* – гармонійного розвитку сукупності тілесних, душевних і розумових сил людини. Важливим принципом виховання слід визнати також *утилітаризм* – озброєння дитини знаннями й вміннями, які становитимуть реальну користь у житті й допоможуть вихованцеві посісти гідне місце в суспільстві. Талант реалізується лише за умови вміння індивіда працювати.

Здійснюючи виховний вплив на таких учнів, педагог повинен пам'ятати, що: а) переорієнтація поглядів і переконань вихованця передусім залежить від рівня його розвитку; якщо він не може зрозуміти сутності суджень педагога, його важко переконувати;

б) швидкість та ефективність зміни помилкових поглядів і переконань залежить від їх стійкості, тому необхідно організувати життя й діяльність вихованця в школі і вдома так, щоб помилкова орієнтація не зміцнювалася, а зникала;

в) знання педагогом помилкових поглядів виховання дає змогу добре аргументувати свої докази, переконувати учня та його однодумців;

г) переконуючи вихованця, треба домагатися, щоб він не лише погодився з педагогом, а й прийняв і зрозумів справедливність його аргументів;

г) пропонуючи вихованцеві нову програму життя та діяльності, слід указати йому шляхи її досягнення, викликати й зміцнювати інтерес до неї;

д) у процесі переконування важливо впливати не тільки на його розум, а й на емоційну сферу, викликати переживання за своє становище, спонукати до роздумів тощо.

Рекомендації педагогам у роботі з обдарованими дітьми

1. Учитель не повинен повсякчас розхвалювати кращого учня. Не слід виділяти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, краще заохотити спільні заняття з іншими дітьми.

2. Учителеві не варто приділяти багато уваги навчання з елементами змагання. Обдарована дитина буде частіше від інших переможцем, що може викликати неприязнь до неї.

3. Учитель не повинен робити з обдарованої дитини “вундеркінда”. Недоречне випинання винятковості породжує найчастіше роздратованість, ревності друзів, однокласників. Інша крайність – зловмисне прилюдне приниження унікальних можливостей і навіть сарказм із боку вчителя – звичайно, недопустимі.

4. Учителеві треба пам’ятати, що в більшості випадків обдаровані діти погано сприймають суворо регламентовані заняття, що повторюються [2].

Отже, завдання вихователя – розвивати в обдарованої дитини працьовитість, цілеспрямованість, уміння завершувати розпочату справу, силу волі. Ці якості неможливо сформувати тільки шляхом зовнішнього впливу, тому виховання потрібно будувати так, щоб спонукати дитину до самовиховання. Відповідно, мистецтво виховання – мистецтво пробудження у вихованця його власних сил.

Контрольні питання

1. Назвіть причини появи важковиховуваних дітей.
2. Дайте визначення понять “обдарованість”, “обдаровані діти”, “важковиховувані діти”. Що спільного та відмінного в цих поняттях?
3. Охарактеризуйте чинники, які впливають на появу “важких дітей”.
4. Що є спільним для процесів виховання, перевиховання, самовиховання, виправлення?
5. Назвіть принципи перевиховання школярів.
6. Опишіть етапи перевиховання.
7. Назвіть характерні особливості важковиховуваних дітей.
8. Як поділяють важких дітей за ступенем педагогічної занедбаності?
9. Укажіть причини виникнення девіантної поведінки.
10. Опишіть основні підходи, які використовуються в роботі вчителя з “важкими” та обдарованими учнями.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення девіантної поведінки.
2. Назвіть основні види девіантної поведінки.

3. Розкрийте вплив середовища на розвиток особистості.
4. Чим зумовлена поведінка учнів “групи ризику?”
5. Опишіть методи роботи педагога з дітьми проблемної поведінки.
6. Назвіть прийоми виховання важких дітей.
7. У чому суть психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці учнів молодших класів?
8. Розкрийте зміст методики “Малюнок сім’ї”, “Дерево”. Що дають вони сучасному педагогу?
9. Охарактеризуйте технології роботи вчителя з обдарованими дітьми.
10. Складіть рекомендації педагогам для роботи з “важкими” та обдарованими учнями.

Література

1. Аксёнова Л. И. Социальная педагогика социального образования / Аксёнова Л. И. – М., 2001.
2. Адлер А. Наука жить / Альфред Адлер. – К., 1997. – 124 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология / Андреева Г. М. – М., Аспект Пресс, 1996.
4. Андрущенко Т. Ю. Кризис развития ребенка семи лет. Психодиагностика антиобщественного поведения / Андрущенко Т. Ю. – М., 1990.
5. Баженов В. Г. Воспитание педагогически запущенных подростков / Баженов В. Г. – К., 1986.
6. Блум Ф. Мозг, разум и поведение / Блум Ф., Лейзерсон А, Хофстедтер Л. – М., 1988.
7. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе / Н. И. Болдырев. – М. : Просвещение, 1981. – 224 с.
8. Бочарова В. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход / Бочарова В. – М., 1999.
9. Бурлакова Н. С. Проективные методы: теория, практика применения к исследованию личности ребенка / Бурлакова Н. С. – М., 2001.
10. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи / Буянов М. И. – М., 1988.
11. Волкова Н. П. Педагогіка : [посібник] / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
12. Верцинская Н. Н. Трудный ребенок / Верцинская Н. Н. – Минск, 1989.
13. Воспитание детей в школе : Новые подходы и новые технологии / под ред. Н. Е. Щурковой. – М. : Новая школа, 1998.
14. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации : учеб. для вузов / Гойхман О. Я., Надеина Т. М. ; под ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М. : Инфра, 1997. – 272 с.
15. Гофман А. Б. Сім лекцій по історії соціології / Гофман А. Б. – М., 1995.
16. Голубев Н. П. Введение в диагностику воспитания / Голубев Н. П., Бетинас Б. П. – М., 1989.

17. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация / Дилео Д. – М., 2004.
18. Дюнченко Н. П. Мистецтво гри (теорія і практика ігрової діяльності в умовах дозвілля) / Н. П. Дюнченко. – К. : Веселка, 1999.
19. Зайченко І. В. Педагогіка : [навч. посіб.] / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
20. Ільїна Т. А. Педагогіка / Т. А. Ільїна. – М. : Просвещение, 1984.
21. Зинченко С. Н. Трудные дети / Зинченко С. Н. – К., 1988.
22. Исурина Г. Л. Трудные подростки в массовой школе: коррекционно-развивающая работа психолога / Исурина Г. Л. – М., 2003.
23. Комсіна Т. Є. Важкі діти – які вони? / Комсіна Т. Є. // Початкова школа. – 1996. – № 12. – С. 11.
24. Кочетов А. И. Работа с трудными детьми / Кочетов А. И., Верцинская Н. Н. – М., 1986.
25. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
26. Леванова Е. А. Подросток: родителям о психопластике личности / Леванова Е. А. – М., 2003.
27. Лешли Дж. Как работать с маленькими детьми / Лешли Дж. – М., 1991.
28. Менчинская Н. А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития : метод. пособ. / Менчинская Н. А. ; под ред. М. И. Рожкова. – М., 2003.
29. Наш проблемный подросток : учеб. пособ. / науч. ред. Л. А. Редуш. – С. Пб., 1999.
30. Основы социальной работы / под ред. П. Д. Павленка. – М. : Инфра-М., 2000. – 368 с.
31. Оуен Р. Педагогические идеи / Оуен Р. – М. : Учпедиздат, 1970. – С. 110–161
32. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посіб. для вчителів і методистів початкового навчання] / О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Богданова А. М., 2009. – 226 с.
33. Славина Л. С. Трудные дети / Славина Л. С. // Избранные труды / под ред. В. Э. Чудновского. – М. ; С. Пб., 2005.
34. Слостенин В. А. Педагогика : [учеб. пособ.] / Слостенин В. А. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
35. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / Сухомлинский В. А. // Избранные педагогические сочинения : в 5 т. – К., 1980. – Т. 5. – С. 401–446.
36. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 2006. – 512 с.
37. Примуш М. В. Загальна соціологія / М. В. Примуш. – К., 2006.
38. Технологии социальной работы / под. ред. М. И. Исаева. – М. : ИНФРА, 2001. – 400 с.
39. Фирсов М. Основы социальной работы / Фирсов М., Студенова Е. – М. : ВЛАДОС, 2000.
40. Шапарь В. Рабочая книга практического психолога / Шапарь В. – М. ; Х., 2005.

41. Шаталов В. Н. Куда и как исчезли тройки / Шаталов В. Н. – М., 1979.
42. Шенфельд Г. Должны ли дети быть трудными / Шенфельд Г. – М., 1982.
43. Шульга Т. И. Методика работы с детьми “группы риска” / Т. Шульга, В. Слот, Х. Спаниард. – 2-е изд., дополн. – М. : УРАО, 2001. – 128 с.
44. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Фіцула М. М. – Вид. 2-ге, випр., доповн. – К. : Академвидав, 2005. – 500 с.
45. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / Фіцула М. М. – Тернопіль, 1993. – 111 с.

Тема 13. Методика організації виховної роботи в групі продовженого дня та в загальноосвітніх навчальних закладах інтернатного типу

План

1. Група продовженого дня – особлива форма виховної роботи в початковій школі.
2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня.
3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті.
4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

Основні педагогічні поняття:

група продовженого дня, самопідготовка, виховна робота в ГПД, домашня навчальна робота учнів, школа-інтернат, самостійна робота, вихователь, функціональні обов'язки.

Рекомендована література: 10, 11, 16, 24, 32, 45, 51, 54, 67, 68, 85, 88, 95, 99, 100, 103, 111, 122, 124, 132, 138, 141, 146, 176, 178, 202.

Досвід – учитель, що дуже дорого бере за свої уроки, але краще за нього ніхто не навчить.

Т. Карлейль

1. Група продовженого дня як особлива форма виховної роботи в початковій школі

Група продовженого дня є однією з ефективних форм виховання молодших школярів, яка допомагає організувати найсприятливіші умови для їхнього відпочинку, навчання й виховання, поєднання навчально-виховної роботи на уроках і в позаурочний час. Вона забезпечує, урахувавши вікові особливості, розумовий, моральний, естетичний, фізичний, ду-

ховний розвиток дитини, створює умови для організації продуктивної праці, відкриває можливості всебічного виявлення й розвитку індивідуальних здібностей, запитів та інтересів молодших школярів.

Група продовженого дня – група учнів, з якими проводиться робота в позаурочний час.

Групи продовженого дня запроваджувалися насамперед з метою поліпшення умов життя і навчання дітей, які не мали належного догляду вдома. Ця форма суспільного виховання набула поширення після Великої Вітчизняної війни, у початкових класах сільських шкіл, коли батьки були зайняті на польових роботах. Колгоспи брали на себе всі витрати, організовували харчування дітей. Згодом подібні групи почали створювати й у міських школах.

1956 року XX з'їзд Комуністичної партії прийняв рішення про організацію шкіл-інтернатів. Із цього часу особливо інтенсивно збільшується кількість груп продовженого дня. Так, 1960 року була прийнята Постанова “Про організацію шкіл з продовженим днем”, якою передбачалося створення в школах із продовженим днем відповідної навчально-матеріальної бази для учнів 1–2 класів з ослабленим здоров'ям для денного сну, забезпечення всіх школярів дворазовим гарячим харчуванням.

Групи продовженого дня відіграють важливу роль у здійсненні загального обов'язкового навчання учнів, сприяють їхньому розумовому, естетичному й фізичному розвитку. Перебування дітей в школі після навчальних занять дає змогу педагогам краще організувати роботу учнівського колективу, цілеспрямованіше здійснювати всебічний розвиток школярів. У групі продовженого дня дитячий колектив міцніше згуртовується. Педагоги мають кращу можливість приділити належну увагу індивідуальній роботі з учнями, краще організувати особистісно орієнтоване виховання.

Організуються групи продовженого дня директором школи із залученням батьківського комітету. Діти проводять час у таких групах під керівництвом педагога-вихователя після уроків.

Домашні завдання учні груп продовженого дня виконують у школі. Вихователь зобов'язаний так організувати підготовку цих завдань, щоб усі учні змогли виконати їх якісно. Для допомоги дітям, які не встигають у навчанні, впоратися із завданнями, педагог повинен володіти програмою й підручниками, методикою їх викладання, організувати самостійну роботу учнів з навчальними посібниками та наочністю. Під керівництвом вихователя учні ознайомлюються з правилами поведінки в школі. Педагог повинен домагатися, щоб діти їх завжди виконували, пояснює, як чергувати, доглядати за кімнатними рослинами. Важливою передумовою роботи вихователя є його фахова підготовка та рівень професійної компе-

тентності, володіючи якими педагог зможе на високому організаційно-методичному рівні здійснювати навчання й виховання учнів.

Не слід сприймати групу продовженого дня як “камеру зберігання” дитини. Вихователі заповнюють вільний час учнів змістовною діяльністю. У них є різноманітні, цікаві ідеї та необхідний матеріал для індивідуальних і колективних занять.

Вихователь, який працює в групі продовженого дня, виконує відповідальні завдання й обов’язки. У своїй роботі він використовує Положення “Про організацію групи продовженого дня у загальноосвітній школі”, керівництво його діяльністю здійснюють директор школи та заступник із виховної роботи. Разом з учителями він вирішує складні питання навчання й виховання учнів. Водночас робота вихователя має й свої особливості – він згуртовує дітей, організовує їхнє життя й дозвілля, працює й відпочинок. “Нема сумніву, – писав К.Ушинський, – що багато що залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди залежатиме від особи безпосереднього вихователя, що стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень”.

Тому виконання режиму дня значною мірою залежить від уміння вихователя правильно спланувати свою роботу й діяльність вихованців, продумано розподілити сили в учнівському колективі, провести відповідний інструктаж, організувати перевірку виконання доручень.

Обов’язки вихователя визначені Статутом загальноосвітньої школи. Свою щоденну роботу вихователь повинен розпочинати бесідою з учителями про навчання й поведінку дітей на уроках, потім ознайомлюється з класними журналами, видами домашніх завдань. Передумовами для успішної організації навчально-виховного процесу вихователем у початковій школі є знання вікових та індивідуальних особливостей учнів, їхніх настроїв, запитів та потреб. Вихователь, який починає працювати в групі продовженого дня, повинен використовувати матеріали про індивідуальні особливості дітей, зібрані вчителями на уроках, також проводити власні спостереження та діагностику.

Успішна робота групи продовженого дня залежить не тільки від того, наскільки цілеспрямовано спланована робота, але й наскільки правильно організований у ній режим. Від раціонального, з точки зору педагогічної й гігієнічної побудови, режиму залежить підвищення успішності, збереження достатньої працездатності та попередження втомлюваності учнів.

Дотримання впродовж тривалого часу правильного режиму сприяє зміцненню здоров’я, створює життєрадісний настрій і підвищує працездатність школярів. Неухильне дотримання режиму виховує в учнів такі

цінні якості, як дисциплінованість, акуратність, організованість. Правильне чергування в режимі дня праці й відпочинку, у свою чергу, сприяє збереженню в дітей найвищої працездатності.

Режим груп продовженого дня будується таким чином: обід, потім відпочинок на повітрі – адже треба відновити працездатність учня, традиційно виділяється час на виконання домашніх завдань. Для підтримки необхідного м'язового й розумового тону на кожній самопідготовці в групах продовженого дня проводяться фізкультхвилинки.

Орієнтуючись на рекомендовані режими й беручи до уваги місцеві умови (черговість проведення годин дозвілля й прогулянок на території школи, час роботи загальношкільних гуртків і секцій), вихователь розробляє режим конкретної групи продовженого дня, ураховуючи пропозиції вчителів, побажання батьків.

Після уроків учням пропонують перебувати на свіжому повітрі 30–40 хв; обід – 30 хв; прогулянки, ігри – 1,5–2 год; полуденок – 10 хв; самопідготовка – 1–1,5 год; робота в гуртках, заняття за інтересами – 1–1,5 год.

Режим дня є законом життя й діяльності педагогічного та учнівського колективів школи. Психолого-педагогічне значення режиму полягає в тому, що він забезпечує чітку організацію життя й діяльності педагогів і учнів, виробляє в них відповідний стереотип, сприяє піднесенню якості всієї навчально-виховної роботи.

Дбаючи про виконання режиму, слід пам'ятати, що зайва регламентація діяльності вихованців стримує їхню ініціативу й самодіяльність. Діти повинні мати час побути на самоті або в невеликому колі друзів. Режим дня учнів може бути постійним, він динамічний, як динамічне й саме життя школи. Правила внутрішнього розпорядку складають на основі загально-педагогічних вимог до організації й проведення навчально-виховної роботи, місцевих умов і можливостей.

2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня

Організація роботи в групі продовженого дня повинна відповідати психолого-педагогічним, гігієнічним і віковим особливостям учнів і сприяти перетворенню в єдиний гармонійний процес навчально-виховної роботи, відпочинку і трудової діяльності школярів.

Вимоги до планування виховної роботи в групі продовженого дня:

- відповідність режиму віковим особливостям школярів;
- педагогічне забезпечення чергування режимних моментів;
- раціональний розподіл часу на навчання, харчування, відпочинок, позакласні й позашкільні заходи, у тому числі максимальне перебування дітей на свіжому повітрі;

– чітка організація роботи дитячого колективу, єдність вимог до дітей і контроль за їхньою діяльністю.

План виховної роботи вихователя групи подовженого дня містить такі розділи:

- 1) участь у комплектуванні групи;
- 2) піклування про здоров'я, фізичний розвиток і режим школяра;
- 3) керівництво самопідготовкою учнів;
- 4) керівництво їхньою суспільною корисною працею;
- 5) організація відпочинку учнів.

Вихователеві також рекомендують складати план на тиждень, який передбачає роботу з вихованцями до і після самопідготовки на кожен день.

Педагогічний досвід роботи переконує, що всі елементи щоденного плану можна сконцентрувати за такими етапами, які можна щоденно конкретизувати різними видами діяльності.

1. *Прийом учнів у групу* – включає:

- обмін інформацією з класоводом про навчальні завдання для учнів;
- відзначення відсутніх учнів у журналі й вияснення причин відсутності;
- звільнення від перебування в групі хворих учнів згідно з розпорядженням медичної сестри та письмового (усного) прохання батьків;
- оголошення учням основних заходів упродовж дня;
- організація підготовки учнів до години дозвілля, “спортивної години” (переодягання в спортивну форму) або до обіду;
- повторення правил поведінки учнів у коридорах, дворі, на сходах, вулиці;
- організований вихід учнів з класу.

2. *Година здоров'я.*

Мета цього етапу: сприяти активному відпочинку дітей після розумової діяльності; розвивати м'язову систему, покращити роботу серцево-судинної та дихальної систем, удосконалювати навички стрибання, метання в ціль; виховувати кмітливість, спритність, чесність, дружбу, дисциплінованість.

Інвентар: скакалки, м'ячі, прапорці, естафетні палички, обручі.

• Підготовча частина. Шиккування. Ознайомлення зі змістом години здоров'я. Ходьба, різновиди ходьби. Повільний біг з переходом у ходьбу. Рухові вправи на розвиток м'язів рук і ніг.

• Основна частина. Естафети та рухливі ігри.

- Заключна частина. Шиккування. Ігри низької рухливості. Дихальні вправи. Приведення організму в спокійний стан. Підведення підсумків. Організоване повернення в клас.

Вільний час. Головне, щоб він не перетворився на робочий або просто в нудне й рутинне “відбування” до вечора. Завдання вихователів зробити дозвілля дітей цікавим, насиченим, різноманітним.

- Досить часто вихователі груп продовженого дня використовують під час занять з дітьми здоров’язберігаючі технології. Адже фізична активність дітям необхідна для нормального росту й розвитку. Тому обов’язковою складовою частиною загального розпорядку дня в групі продовженого дня є спортивні години, заняття на повітрі, екскурсії, ігри, змагання.

- Саме під час роботи в групах продовженого дня діти можуть відвідувати різноманітні гуртки та секції, які працюють у школі. Така система роботи дозволяє школярам спробувати свої сили й інтереси в різних напрямках і вибрати найбільш доступний і цікавий.

3. Година дозвілля – “Спортивна година”.

Особливістю таких занять є те, що вони проводяться здебільшого у формі гри. Тривалість цих занять залежить від багатьох обставин: утоми, попереднього виду діяльності, активності учнів, погодних умов. Незалежно від пори року, ці заняття слід проводити на свіжому повітрі. Лише в разі негоди (дощ, сильний мороз, завірюха) їх переносять у спортивний зал. У план кожного заняття, як правило, включають від 3 до 5 основних видів фізичних вправ із ходьби, бігу, стрибків, а також рухливі ігри чи естафети. “Спортивна година” має певну структуру. Заняття починається з організації групи й пояснення його змісту. Після шиккування в шеренгу, колону чи коло й усвідомлення завдань заняття діти роблять невеличкий пробіг у повільному темпі (можна чергувати з ходьбою), виконують загально-розвиваючі вправи й переходять до основних вправлянь – бігу, стрибків, метань, рухових ігор тощо. У режимі групи продовженого дня бажано організовувати змагання, фізкультурні свята, спортивні змагання.

Спортивна година може бути дуже різноманітною, але обов’язково відповідати віковим особливостям і можливостям школярів. *До найбільш доступних можна віднести такі види рухів:*

- ходьба звичайна і з різними рухами рук, ніг і тулуба;
- біг повільний і швидкий, з виконанням завдань за сигналом;
- стрибки на двох ногах і на одній, на місці і з переміщенням уперед, через скакалку;
- кидання й ловлення великих і малих м’ячів, перекидання в парах;
- вис, упори на дитячих перекладинах;
- вправи в рівновазі: ходьба по вузькій лінії, лавочці;

- рухливі ігри із шикуванням і перешиванням;
- естафети з ходьбою, бігом, стрибками, метанням та ін.

Зміст спортивної години узгоджується з навчальним матеріалом програми фізичної культури.

4. *Обід*. Для вихователя обід – це важливий виховний захід. Педагог повинен закріпити в учнів навички самообслуговування, культури й гігієни поведінки в їдальні, бережливого ставлення до хліба й продуктів харчування, навчити шанувати працю поварів та обслуговуючого персоналу. Цей захід складається із трьох етапів:

- *підготовча частина*: миття рук милом та витирання рушником; повторення правил поведінки в їдальні; накриття черговими учнями столів;

- *основна частина*:

- при вживанні першої страви навчити дітей правильно тримати ложку, руки на столі, виїдати перші страви з тарілки, складати тарілки й підтримувати чистоту за столом, користуватися серветкою;

- при вживанні другої страви навчити дітей правильно користуватися виделкою, очистити сардельку, складати тарілки й дотримуватися гігієнічної поведінки за столом;

- при вживанні третьої страви навчити користуватися десертною ложкою;

- *заключна частина*: подяка поварам; прибирання черговими столів; участь у складанні меню для учнів обов'язково беруть медичні працівники школи, а за її якістю стежать санітарні служби.

5. *Прогулянка*. Прогулянки передбачають проведення вихователем цілого комплексу оздоровчо-гігієнічних і пізнавальних завдань. Під час прогулянок використовуються різноманітні ігри. Плануючи прогулянку, вихователь заздалегідь повідомляє про це учнів, пропонує їм, що одягнути, як підготуватися. Прогулянки бувають тематичними й цілеспрямованими. Готовність учнів до прогулянки вихователь попередньо перевіряє. У жаркі дні для дітей обов'язкові головні убори. Після проведення прогулянки вихователь повинен поцікавитися, що найбільше сподобалось учням, куди б вони хотіли піти наступного разу. Ці побажання необхідно враховувати, плануючи роботу групи, щоб збільшити інтерес до прогулянок, зробити їх цікавішими.

6. *Самопідготовка*.

Самопідготовка (навчальна робота учнів у групі подовженого дня) – форма організації навчання, самостійна, позаурочна робота учнів з виконання навчальних завдань.

Метою цього етапу є: поглиблення вмінь і навичок учнів самостійно виконувати домашні завдання; вчити самостійно працювати з підручни-

ком; виховувати акуратність, старанність. Самопідготовка складається із трьох частин:

- підготовчої – приготування зошитів, підручників, необхідного приладдя; уточнення домашніх завдань; розподіл часу по предметах;
- основної – повторення матеріалу, вивченого на уроці, індивідуальна робота, фізкультхвилинка;
- заключної – відзначення найстаранніших учнів під час самопідготовки; підсумок.

7. *Завершення роботи в групі продовженого дня* – повторення правил дорожнього руху; прибирання робочих місць; збір дітей додому [71].

Для здійснення завдань, які стоять перед школами, групами продовженого дня, вихователь використовує різні форми виховної взаємодії зі школярами, зокрема, фронтальну, масову, групову, (гурткову), індивідуальну. Найбільш поширеною є фронтальна робота, у процесі якої вихователь одночасно працює з усім класом (групою) учнів.

Групова робота передбачає діяльність окремих колективів, які працюють над випуском стінної газети, підготовкою до екскурсії, виступу художньої самодіяльності. Завдання вихователя на цьому етапі – допомогти активу чи окремим групам учнів організувати їхню роботу за інтересами, сприяти згуртуванню учнівського колективу.

Фронтальна й групова робота також містять індивідуальну роботу з учнями. Особливу увагу слід звертати на учнів, які відстають у навчанні, порушують правила поведінки.

Знання особливостей планування й організації виховної роботи в групі продовженого дня допоможе вихователю краще організувати її роботу.

3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті

У школі-інтернаті знаходяться діти з малозабезпечених, багатодітних сімей та діти, батьки яких позбавлені права батьківської опіки. Вони перебувають у школі цілий день – від ранку й до вечора, більшість із них залишається на ніч, додому йдуть лише на вихідні. До таких спеціалізованих шкіл віддають на навчання різних дітей, серед яких є і “важкі”. Педагогам у групі продовженого дня треба вміти організувати й зацікавити дітей. Вихованці інтернату не повинні бути психологічно травмовані тим, що інші діти йдуть додому, а вони залишаються в школі. Їхнє перебування в закладі не повинно бути обтяжливим і нудним. І про це потрібно подбати перш за все дирекції навчального закладу, усьому педагогічному колективу.

Ритм життя змушує батьків усе більше часу приділяти професійній діяльності, тому дитина залишається дуже часто один на один зі своїми

проблемами. А значить, порожнеча, яка таким чином починає поглинати її, може бути заповнена негативом. Дуже часто вулиця з її зовсім іншим, ніж у школі, життям стає більш привабливою. Це одна з причин того, що злочинність “помолодшала”. Одна з місій сучасної школи – виховання в учня потреби самореалізації. А школа повного дня чи школа-інтернат (ще її називають напівпансіоном) допомагає її вирішити. Часто саме поняття “школа-інтернат” розуміється перекошено: тільки контроль за підготовкою домашніх завдань і своєрідна “камера зберігання”, коли діти знаходяться під наглядом педагогів. Від цього потрібно відмовлятися.

У наповненні творчою діяльністю другої половини дня школяра важливу роль відіграє інтеграція основної й додаткової освіти. Це форма організації дітей у другій половині дня відповідно до їхніх інтересів, здібностей, заснована на замовленні споживачів освітніх послуг, тобто батьків. Вона може включати в себе три взаємопов’язаних компоненти:

- *Освітня діяльність*: виконання домашніх і творчих завдань, індивідуальні заняття на основі індивідуального освітнього маршруту, профільні заняття за вибором, дослідна й проектна діяльність.

- *Додаткова освіта*: заняття на музичних інструментах, художня студія, театральна студія, комп’ютерний клуб.

- *Змістове й оздоровче дозвілля*: бібліотечні уроки, інтелектуальні й розвиваючі ігри, спортивні секції, прогулянки.

Кожну таку форму організації дозвілля школярів потрібно узгодити з батьками. Іноді вони самі виступають ініціаторами нових видів діяльності. За таких умов змінюється й ставлення до змісту освіти, під яким розуміється система різних сфер життєдіяльності, необхідних для усвідомленого самовизначення людини. Така діяльність привчає дитину бути мобільною, а в наш непростий динамічний час ця якість особистості визначає її успіх у майбутньому.

Вихователі сучасних шкіл-інтернатів під час організації навчально-виховної роботи частіше стикаються з проблемними дітьми. Тому в школі-інтернаті працювати складніше, ніж у звичайній школі, бо тут чимало дітей зі складними, скаліченими долями, і такі діти не завжди поведуться адекватно. Педагоги повинні намагатися знайти шлях до кожного дитячого серця. Одним із найефективніших шляхів є спільне захоплення музикою, малюванням, танцями, різними видами спорту. Спочатку діти соромляться. Поступово, непомітно для себе, захоплюються певним видом діяльності.

Виховання молодших школярів у шкільних установах інтернатного типу, як свідчить досвід вихователів-майстрів, проходить більш успішно за умов спільної діяльності дитини й дорослого, коли проводиться спеціальна робота для включення мовленнєвого спілкування в самотійну

діяльність вихованців. Завдання вихователя полягає в тому, щоб допомогти дитині усвідомити свої дії, підтримати їх і надати їм цілеспрямованого й усвідомленого характеру. Вихователь разом з дітьми планує майбутню спільну діяльність: розподіляє доручення, визначає порядок дій, обов'язки кожного вихованця, кінцеві й проміжні ланки його діяльності. При цьому радиться з ними й охоче приймає будь-які їхні пропозиції, а під час ігор, виконання доручень іноді нагадує їм намічений порядок дій. Після виконання діяльності вихователь розмовляє з кожною дитиною, запитує, що робив, що найбільше сподобалося.

Педагог, який працює у школі-інтернаті, повинен розуміти, що до вихованців такого закладу потрібен зовсім інший підхід, ніж до дітей із загальноосвітньої школи. Увечері вихователь влаштовує бесіди про день, що минув. Діти згадують, чим вони займалися сьогодні: якими були уроки, заняття в гуртках, екскурсії; хто приходив у групу, чим займалися, у що грали. На думку вихователів, такий "усний щоденник" дисциплінує дітей, розвиває пам'ять, увагу, самосвідомість.

Життя дітей потрібно насичувати подіями, збагачувати новими враженнями: улаштовувати концерти, де вони самі беруть участь, інсценувати казки, організовувати нові ігри, де багато правил, тобто організовувати колективні справи на засадах самоврядування. Адже, найголовніше, – діти не повинні бути пасивними учасниками подій, що відбуваються, яких раптово кудись ведуть, щось показують, а проживати події активно, чекати на них і готуватися до них.

Дуже важливо вихователю, плануючи наступний день, виділити який-небудь епізод, зробити його бажаним і привабливим ("Завтра будемо грати в нову гру"; "Завтра будемо робити іграшки для малят"). Такі бесіди розкривають привабливість майбутнього, захоплюють вихованців і змушують їх з нетерпінням чекати завтрашнього дня [73].

Дуже корисно зв'язувати у свідомості дітей минулі події з майбутніми. Якщо сьогодні почати справу, то завтра її потрібно продовжити, визначивши при цьому конкретний план подальших дій. Зв'язок між "сьогодні і завтра" можна встановлювати як для окремих дітей, так і для всієї групи в цілому. Поступово учні самі підключаються до планування свого життя. Такі творчі дії вихователя підвищують ефективність виховання молодших школярів.

4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах

Позаурочна виховна діяльність складає органічну частину життя школи-інтернату і являє собою систему організованих і цілеспрямованих занять, які допомагають дітям успішно вчитися, виробляють у них навички суспільно корисної праці, формують свідому дисципліну, колективізм,

сприяють моральному, розумовому, фізичному вихованню школярів, задовольняють їхні культурні запити й спрямовують активність у русло корисної діяльності.

Головним завданням позаурочної діяльності є поглиблення загальнонаукових та спеціальних знань, розвиток світогляду учнів, виявлення різноманітних творчих здібностей і сприяння їхньому всебічному розвитку, виховання в школярів самостійності й ініціативи, вироблення навичок самоосвіти для майбутньої практичної діяльності.

Засвоєні під час проведення позаурочних заходів знання, вміння й навички є органічною частиною всебічного розвитку особистості, формування якої може бути забезпечене тільки системою діяльності вихованців, широко розгалуженої за різними видами й напрямками. Школа-інтернат забезпечує вихованцю широкий вибір занять у гуртках, секціях під керівництвом кваліфікованих фахівців. Ефективність позаурочної виховної діяльності забезпечується також раціональним використанням навчального й позаурочного часу як учнів, так і педагогів, самодіяльністю, ініціативністю, активністю вихованців, удосконаленням форм і методів роботи в позаурочний час, навчанням школярів наукової організації праці.

Зміст позаурочної виховної роботи характеризується педагогічною цілеспрямованістю й суспільно необхідним характером діяльності учнів. Особливість виховання, яке здійснюють поза уроками, полягає в тому, що, продовжуючи процес пізнання, ця робота створює найбільш сприятливу атмосферу для виховання самостійності й співробітництва. Дуже важливо, щоб в основі організації роботи з дітьми в позаурочний час було самоврядування, забезпечувалася свобода творчості, самостійність, активність, можливість вибору виду діяльності, формувалися інтереси підростаючого покоління до різноманітних факторів позашкільного середовища [71].

Уся позаурочна виховна діяльність у школі-інтернаті організовується в умовах належного педагогічного режиму, який є одним із найважливіших засобів виховання учнів. Однак позаурочний режим є гнучким, що дає змогу забезпечувати як масові заходи, так і диференційований підхід до вихованців. Адже шлях до виховання особистості – це включення дитини в значущу для неї діяльність, а також організацію таких видів діяльності, за яких здійснюється саморозвиток особистості.

Багато педагогічних колективів шкіл-інтернатів дійшли висновку, що комплексний підхід до справи виховання сприяє подоланню традицій однобічно-здрібненого розуміння й здійснення виховного процесу, творчому розвитку цілісного процесу формування нової людини. Успішно реалізувати комплексний підхід у вихованні можна, дотримуючись таких принципів: цілеспрямованості всього процесу виховання, системності й безперервності, свідомого акценту на зв'язок із життям країни, збагачення дітей практичним соціальним досвідом, який у складних ситуаціях допо-

може їм зайняти активну позицію, педагогічну доцільність виховних впливів, диференційований підхід до вихованців, урахування вікових особливостей [74].

Позаурочна виховна діяльність у початкових класах шкіл-інтернатів спрямована на виконання навчальних завдань, розширення передбачених програмою знань, розвиток якостей, необхідних для подальшої активної пізнавальної діяльності, спостережливості, охайності, самостійності, любові до природи, читання книг.

Для правильної організації позаурочної роботи особливо необхідним є вивчення проблем емоційного стану педагогів і учнів, партнерських взаємин між ними. Тонкість і глибина емоційних відносин “вихователь–вихованець” забезпечують якість позаурочної діяльності школи й усього педагогічного процесу.

Принцип об’єднання педагогічного управління позаурочною діяльністю школярів з їх самостійністю, роботою органів учнівського самоврядування вимагає дотримання дистанції між педагогами й учнями, загальних форм професійної етики, педагогічного такту. Унаслідок цього в школі формуються етико-педагогічні традиції, встановлюються партнерські взаємини вихователів і вихованців та доброзичливі стосунки між самими учнями.

Однією з форм виховання дітей, яка допомагає організувати сприятливі умови для їхнього відпочинку, навчання та виховання, є група продовженого дня. Успішність роботи групи продовженого дня залежить від правильно організованого в ній режиму. Дотримання правильного режиму сприяє зміцненню здоров’я й підвищує працездатність школярів.

Одним із закономірних проявів руху української освіти курсом гуманізації є тенденція посилення проблем соціального сирітства, яка виразно проявилася за останні шість-сім років. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш психологічно захищених спільнот нашої країни, а сирітське середовище акумулює в собі складні проблеми їхнього соціального становища та психічного стану.

Успішним вирішенням цього завдання є ґрунтовне утвердження в школах-інтернатах гуманістичного педагогічного спілкування з урахуванням специфіки педагогічної роботи в цих закладах. Вихователь повинен допомогти дитині усвідомити свої дії й підтримати її, планувати майбутню спільну діяльність. Після виконання діяльності вихователь розмовляє з кожним учнем. Він розуміє, що до дітей школи-інтернату потрібний зовсім інший підхід, ніж до дітей із загальноосвітніх шкіл. Кожен вихователь повинен мати свою методику дій, яка сприятиме підвищенню ефективності організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “група продовженого дня”.
2. Розкрийте специфіку роботи групи продовженого дня.
3. У чому полягають особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня?
4. Назвіть основні режимні моменти групи продовженого дня.
5. З яких компонентів складається план виховної роботи групи продовженого дня? Розкрийте їх.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Змодельуйте функціональні обов'язки вихователя групи продовженого дня.
2. Складіть план виховної роботи на тиждень для групи продовженого дня початкових класів.
3. Розкрийте специфіку роботи вихователя в ЗОШ-інтернаті.
4. Опишіть методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка / Волкова Н. П. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
2. Бондар А. Д. Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і групах подовженого дня / А. Д. Бондар, Б. С. Кобзар. – К. : Вища школа, 1985. – 303 с.
3. Канішевська Л. В. Педагогічні основи виховання соціальної зрілості учнів старших класів шкіл-інтернатів для дітей сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків / Канішевська Л. В. – К. : Стилос, 1998. – 163 с.
4. Кобзар Б. С. Управління виховною роботою в школі-інтернаті / Кобзар Б. С., Слюсаренко В. Г., Постовойтов Є. П. – К. : КМІВУ, 1996. – 268 с.

Тема 14. Методика роботи класного керівника

План

1. Історичні передумови виникнення посади класного керівника в освітньому закладі.
 2. Функції класного керівника в навчально-виховному процесі початкової школи.
 3. Складові професіограми класного керівника.
 4. Напрями й форми роботи класного керівника.
 5. Аналіз “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”.
- Основні педагогічні поняття:

класний керівник, класовод, функції, напрями й форми роботи, виховні завдання, методичні рекомендації, професіограма.

Рекомендована література: 1, 11, 16? 24, 46, 51, 54, 78, 85, 94, 100, 103, 106, 108, 112, 115, 122, 132, 137, 140, 167, 187, 214.

1. Історичні передумови виникнення посади класного керівника в освітньому закладі

Класний керівник – це безпосередній та основний організатор навчально-виховної роботи в школі, офіційна особа, яка призначається директором школи для здійснення виховної роботи в класі.

Інститут педагогів-вихователів найбільш інтенсивно розпочав формуватись у 70-х роках ХІХ століття, коли в середніх навчальних закладах поряд із посадою вчителя-предметника з'явилися нові посади в чоловічих гімназіях – посади класних наставників та їхніх помічників, у жіночих – класні дами й класні спостерігачі. Вони були зобов'язані вникати в усі життєві події довірених їм учнівських колективів, стежити за взаєминами в цих колективах, формувати доброзичливі відносини між дітьми. Педагогу належало бути прикладом у всьому, навіть його зовнішній вигляд був зразком для наслідування.

Після жовтневого перевороту 1917 року ці посади було ліквідовано. Проте з розвитком шкільництва, розширенням кола обов'язків і функцій учителів виникла потреба у введенні додаткової посади. Тому через деякий час окремих учителів стали призначати керівниками класу й називати груповодами, або класоводами.

У 30-ті роки після запровадження класно-урочної системи в школах був створений Інститут груповодів, який з 1934 року перейменовано в Інститут класних керівників.

Офіційне введення посади класного керівника в школах Української РСР відбулося у вересні 1935 року, що сприяло згуртуванню учнівських колективів. Класним керівником призначався один з учителів, на якого покладалась особлива відповідальність за виховну роботу в даному класі. Обов'язки класного керівника розглядались як додаткові до основної викладацької роботи.

1935 р. – початок ХХІ ст. – це період розвитку класного керівництва.

Сьогодні інститут класного керівництва суттєво змінився. Нижче розглянемо основні типи класного керівництва:

а) учитель-предметник, який одночасно виконує функції класного керівника;

б) звільнений класний керівник, що виконує тільки виховні функції;

в) класний куратор (підкувальник), якому доручено спостереження за якою-небудь роботою;

г) тьютор (захисник, покровитель, опікун), який здійснює контроль в умовах, коли учні беруть на себе ряд організаторських функцій педагога.

Класний керівник (згідно з Положенням про класного керівника) – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного закладу, окремими учнями, їхніми батьками, організацію й проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу у створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації й розвитку учнів (вихованців), їхнього соціального захисту.

Сьогодні класний керівник організує різноманітну діяльність у класі, піклується про розвиток кожної дитини, допомагає дітям у вирішенні проблем, що виникають. Особливу увагу потрібно звертати на індивідуальну роботу з дітьми, емоційну підтримку груп усередині класу, створення позитивного психологічного клімату в класі, розвиток дитячого самоуправління, створення умов, які дозволяють кожній дитині розкрити себе в стосунках з оточенням. Тому основними напрямками роботи класного керівника є вивчення особистості учня, планування виховної роботи, організація й виховання учнівського колективу, робота з різними категоріями дітей, взаємодія з дитячими громадськими формуваннями та робота з батьками учнів.

Особлива відповідальність за виховання й розвиток громадянина України покладається на класного керівника початкової школи, який покликаний закласти підґрунтя процесу формування всебічно розвинутої, творчої, активної особистості, дружнього колективу, розвитку самоврядування, співпраці з батьками тощо.

Діяльність класного керівника в сучасній школі спрямована на підвищення культурного рівня дітей, підготовку їх до життя в умовах ринкових відносин, на подолання дефіциту спілкування, виховання господаря своєї землі.

2. Функції класного керівника в навчально-виховному процесі початкової школи

У Положенні “Про середню загальноосвітню школу України” зазначено, що повсякденне керівництво навчально-виховною роботою в класі здійснює класний керівник, призначений адміністрацією школи з числа вчителів, які викладають у цьому класі.

На нього покладається розв’язання *таких завдань*: виховання в учнів культури поведінки, формування в них високих моральних якостей; забезпечення єдності педагогічних вимог з боку сім’ї і школи; організація в разі потреби допомоги учням (навчальної, матеріальної, моральної); проведення заходів, які передбачають зміцнення здоров’я учнів; організація су-

спільно корисної праці учнів; ведення документації класу; будівництва взаємин з учнями та їхніми батьками на демократичних засадах, співробітництві; сприяння розвитку самоврядування учнів.

Класний керівник – один з основних суб'єктів виховної роботи в класі, організатор позакласної роботи, координатор роботи вчителів, які викладають у закріпленому класі.

Класний керівник здійснює зв'язок школи із сім'ями учнів. Він повинен добре знати умови життя учнів, вивчати їхні інтереси, запити й індивідуальні особливості. Основні обов'язки класного керівника сформульовано в Статуті середньої загальноосвітньої школи.

Класний керівник у навчально-виховному процесі початкової школи виконує такі функції: *діагностичну, організаторську, виховну, координаційну, стимуляційну, функцію контролю та корекційну.*

Діагностична функція. Передбачає вивчення класним керівником учнів свого класу. Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований план виховної роботи, організувати результативний щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема.

Організаторська функція. Полягає в умінні залучати колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що забезпечує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні й матеріальні соціально значущі цінності й орієнтує на них їхню поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки й здібності; вільного спілкування; організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх.

Головне призначення організаторської функції – підтримка позитивної дитячої ініціативи, пов'язаної з удосконаленням життя регіону, мікросередовища, школи й самих школярів. Класний керівник не стільки організовує учнів, скільки надає їм допомогу в самоорганізації різноманітної діяльності: пізнавальної, трудової, естетичної, а також вільного спілкування, що є частиною дозвілля. Важлива на цьому рівні функція згуртування колективу, яка є не самоціллю, а способом досягнення поставлених перед класом завдань. Одним із завдань класного керівника, зокрема, є розвиток учнівського самоврядування.

Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибокого проникнення у внутрішній світ дітей, розуміння їхніх переживань і мотивів поведінки. Відповідно до цих цілей він вивчає школярів не тільки на уроці, а й у позаурочний час, під час відвідування сімей учнів, під час екскурсій і походів.

Виховна функція. Найскладніша функція в діяльності класного керівника. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми й методи виховної діяльності. Класний керівник складає його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку й проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально цінних мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Координаційна функція. Полягає в спрямуванні класним керівником виховних зусиль усіх педагогів, батьків і представників громадськості на позитивні результати у вихованні учнів. Вона проявляється насамперед у тому, що класний керівник здійснює виховну діяльність у тісній співпраці з іншими членами педагогічного колективу й у першу чергу з тими педагогами, які працюють з учнями даного класу. З одного боку, він використовує інформацію, яку отримує про дітей від учителів, а з іншого, – збагачує уявлення педагогів про дитину, пропонуючи їм свою інформацію, яка допоможе відрегулювати дії педагога, його методи роботи з учнем.

Класний керівник є сполучною ланкою між учителями та батьками дитини. Він інформує педагогів про стан вихованця, особливості батьків, організовує їхні зустрічі з іншими вчителями. Особливу увагу класний керівник повинен приділити новим педагогам, яких важливо познайомити з особливостями класного колективу й окремих учнів.

Однією з форм взаємодії класного керівника та вчителів-предметників, яка забезпечує єдність дій і сприяє виробленню єдиних підходів до виховання, є педагогічний консилиум, на якому формується всебічний погляд на дитину.

Стимуляційна функція. Полягає у своєчасному виявленні зрушень на краще в розвитку кожного учня класу й відповідному заохоченні його до наступних корисних дій і вчинків.

Функція контролю. Метою цієї функції є забезпечення постійного вдосконалення виховного процесу. Реалізація функції контролю передбачає виявлення як позитивних результатів, так і причин недоліків, що виникають у процесі виховання. На основі аналізу результатів контролю проводиться корекція роботи класного керівника або з класом у цілому, або з конкретною групою учнів чи окремим учнем. Контроль роботи класного керівника – це не стільки контроль з боку адміністрації школи, скільки самоконтроль з метою корекції.

Корекційна функція. На основі аналізу результатів контролю здійснюється корекція роботи класного керівника як із класом у цілому, так і з конкретною групою учнів або окремим учнем. Основна мета функції ко-

рекції – забезпечення постійного розвитку виховної системи класу. Корекція – це завжди спільна діяльність класного керівника й колективу класу в цілому, групи або окремих учнів [15].

Розглянуті вище функції визначають зміст діяльності класного керівника. У виховній системі школи класний керівник являє собою адміністративну особу, наділену відповідними правами й обов'язками, а саме:

- отримувати інформацію про психічне й фізичне здоров'я кожної дитини;

- контролювати успішність кожного учня;

- контролювати відвідуваність дітьми навчальних занять;

- координувати й спрямовувати в єдине русло роботу вчителів певного класу, а також психолога, соціального педагога;

- організовувати виховну роботу з учнями класу: проводити “малі педради”, педагогічні консилиуми, тематичні заходи тощо;

- виносити на розгляд адміністрації, ради школи пропозиції, узгоджені з колективом класу;

- запрошувати до школи батьків (або осіб, які їх замінюють) для вирішення питань, пов'язаних з вихованням і навчанням учнів, за погодженням з адміністрацією звертатися до комісії в справах неповнолітніх, у психолого-медико-педагогічну комісію, комісію зі сприяння сім'ї та школі на підприємствах;

- отримувати допомогу від педагогічного колективу школи;

- визначати індивідуальний режим роботи з дітьми, виходячи з конкретної ситуації;

- відмовлятися від доручень, що лежать за межами змісту його роботи;

- вести дослідно-експериментальну роботу з проблем дидактичної та виховної діяльності;

- організовувати навчально-виховний процес, оптимальний для розвитку позитивного потенціалу особистості учнів у рамках діяльності загальношкільного колективу;

- надавати допомогу учневі у вирішенні гострих проблем (переважно особисто, можна залучити психолога);

- встановлювати контакт із батьками та надавати їм допомогу у вихованні дітей (особисто, через психолога, соціального педагога).

Для педагогічно грамотного, успішного й ефективного виконання своїх обов'язків класному керівникові необхідно добре знати психолого-педагогічні основи роботи з дітьми, бути інформованим про новітні тенденції, способи й форми виховної діяльності, володіти сучасними технологіями виховання.

Відомий педагог К.Д.Ушинський стверджував, що особистість може формуватися лише особистістю. Від того, яким був перший учитель-вихо-

ватель, залежить успішність школяра в майбутньому. Як правило, авторитет учителя є найбільшим у початкових класах. Для опитування учням було запропоновано розташувати суб'єкти виховного впливу (учитель, друг, подруга, батьки, однокласники, герої книг, кіно, тренер, друзі по секції) в порядку зменшення ролі їхнього авторитету.

Більше половини опитаних школярів розташувала суб'єкти виховного впливу таким чином:

1. Учитель.
2. Батьки.
3. Друг, подруга.
4. Герої книг, кіно.
5. Однокласники.
6. Тренер, друзі по секції.

Ці результати свідчать про те, що період молодшого шкільного віку є сензитивним для сприйняття виховного впливу вчителя-вихователя. Тому вихователю учнів початкових класів набагато легше здійснювати виховний процес. Однак від того, якими якостями він володіє, наскільки підготовлений до цього процесу, залежить ефективність його роботи. Щоб бути професіоналом у виховній роботі, класний керівник повинен володіти системою якостей, знань, умінь та навичок організації виховної роботи, що становить професіограму класного керівника.

3. Складові професіограми класного керівника

Професіограма – система вимог, які професія висуває до людини.

Професіограма класного керівника – це ідеальна модель діяльності класного керівника, яка визначає вимоги до особистих якостей, знань та умінь, необхідних для виконання функцій класного керівника.

Якості особистості класного керівника:

- любов до дітей;
- любов до професії;
- громадська морально-етична зрілість;
- патріотизм;
- гуманізм;
- вимогливість до себе та учнів;
- тактовність;
- толерантність;
- високий рівень культури;
- творчість;
- цілеспрямованість;
- самокритичність;
- комунікативність;

- оптимізм;
- спостережливість;
- ерудованість;
- діловитість.

Знання, якими повинен володіти класний керівник:

- державні документи стосовно виховання дітей;
- основи української етнопедагогіки;
- передовий педагогічний досвід;
- психологія молодшого школяра;
- особливості педагогічної діагностики;
- принципи виховання, форми та методи організації виховного впливу на дітей молодшого шкільного віку;
- специфіка роботи класного керівника початкової школи;
- основи планування діяльності класного керівника;
- методика створення й виховання учнівського колективу та керівництва ним;
- взаємодія класного керівника з дитячими громадськими формуваннями;
- специфіка роботи з важковиховуваними й обдарованими учнями;
- методика взаємодії класного керівника з батьками;
- особливості виховної роботи в зарубіжній школі.

Уміння та навички класного керівника

Гностичні – уміння аналізувати психолого-педагогічну літературу, у тому числі й різні виховні системи, рівень розвитку й вихованості учнів; аналізувати умови, у яких здійснюється процес виховання, і завдання, що стоять перед педагогами; аналізувати й оцінювати власну виховну діяльність.

Проектувальні – уміння прогнозувати, передбачати розвиток особистості кожного вихованця та групи в цілому; моделювати цілі, завдання, зміст, засоби виховного процесу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів; прогнозувати власну систему педагогічної діяльності.

Конструктивні – уміння планувати спільно з учнями виховну роботу; відбирати її доцільні форми та методи; передбачати труднощі у виховному процесі, конструювати новітні засоби та прийоми виховної взаємодії з вихованцями.

Комунікативні – уміння будувати доцільні стосунки з учнями, батьками, колегами; створювати сприятливе виховне середовище для розвитку інтересів, здібностей, нахилів учнів; регулювати міжособистісні стосунки в класі, групі; уміло орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їхнього розв'язання; керувати власними емоціями, поведінкою.

Організаторські – уміння стимулювати розвиток колективу учнів і кожного з вихованців, їхню активність, ініціативу; спільно з учнями організувати щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими творчими справами; сприяти накопиченню в учнів соціального досвіду, позитивних рис, організувати свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.

Прикладні – уміння малювати, співати, грати на музичних інструментах, виразно читати, танцювати, організувати масові заходи, екскурсії, походи, користуватися технічними засобами [15].

4. Напрями й форми роботи класного керівника

Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю й не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути індивідуальними, груповими та фронтальними. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками:

- завданням виховання;
- рівнем розвитку первинного колективу;
- індивідуальними особливостями школярів;
- об'єктивними обставинами;
- конкретними педагогічними ситуаціями та ін.

За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми роботи поділяють на: словесні (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі та ін.); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси тощо); наочні (діяльність шкільних музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.). Усі вони взаємопов'язані, доповнюють і збагачують одна одну. Є види роботи, у яких одночасно використовують словесні, практичні, наочні форми. Наприклад, колективні творчі справи (КТС).

Усі форми діяльності класний керівник пропонує дітям без примусу. Головне завдання класовода – зацікавити, захопити учнів різноманітною інтелектуальною, духовно-творчою, трудовою діяльністю. Головна умова – природність і технологічна культура виховного впливу класного керівника. Слід пам'ятати цінну пораду В.О.Сухомлинського: “Учневі не потрібно у кожний момент знати, що вчитель його виховує”. Найбільш поширеними формами виховної роботи в початковій школі є бесіда (пізнавальна, етична, художньо-естетична), екскурсії (природознавчі, уроки милування природою, виробничі, художні), ігри (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, ігри-подорожі), творчі години, трудові справи, вікторини, свята (державні, календарно-обрядові, сезонні, шкільні, родинні).

Напрямки виховної роботи класного керівника визначаються “Орієнтовними напрямками виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах на навчальний рік”:

- громадянське виховання;
- родинно-сімейне виховання;
- військово-патріотичне виховання;
- трудове виховання;
- художньо-естетичне виховання;
- моральне виховання;
- екологічне виховання;
- формування здорового способу життя;
- превентивне виховання;
- сприяння творчому розвитку особистості.

У цих рекомендаціях розкриваються завдання кожного з напрямків, шляхи їх реалізації та основні форми виховної роботи за такою класифікацією:

- інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, інтелектуальні аукціони, ринги, вечори, подорожі до джерел різної культури, історії тощо, “жива газета” та ін.);
- діяльнісно-практичні групові (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади);
- інтегративні (шкільні клуби, квк, фестивалі, асамблеї, гуртки);
- діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо);
- наочні (шкільні музеї, кімнати й зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди тощо).

Класний вихователь працює на ставці вчителя. Його робочий день ненормований. Введення такої посади доцільне в тих класах, де більшість учнів потребує особливої індивідуальної педагогічної підтримки. Класний вихователь займається суто виховною, дослідницькою роботою й має змогу більш глибоко вивчити, аналізувати вікові та індивідуальні особливості учнів, спільно з вихованцями організувати позакласну роботу, більше уваги приділяти роботі з батьками тощо.

Посада класного керівника більш розповсюджена, вона матеріально підкріплюється доплатою до основної вчительської ставки. Згідно із “Законом України про загальну середню освіту”, доплата становить 20–25 % від тарифної ставки.

Кураторство можливе в старших класах, особливо коли учні готові взяти на себе організаторські функції педагога.

Навіть у дитячому колективі позиція керівника варіативна. Вона визначається насамперед видом сумісної діяльності: у навчальній роботі класний керівник, як учитель, є організатором і керівником діяльності ді-

тей; у позакласній – педагогу важливо зайняти позицію старшого товариша, рядового учасника.

Роль педагога змінюється залежно від віку, досвіду колективної, самоврядувальної діяльності дітей, від безпосереднього організатора до консультанта й порадника.

Вимоги до якостей особистості класного керівника

1. Суспільно-гуманістична спрямованість, яка передбачає:

- високий рівень суспільної та національної свідомості, самосвідомості, переконаність;
- усвідомлення громадянського обов'язку, політична культура й культура міжнаціонального спілкування; високий рівень моральної вихованості; соціальна активність і відповідальність;
- навички суспільно-гуманістичної роботи, вміння творчо працювати, використовувати й цінувати колективний досвід, прислухатися до думки колег, критично оцінювати досягнуте;
- вміння працювати на основі співпраці, співтворчості, співробітництва; прояв громадянської активності на благо суверенної України.

2. Професійно-педагогічна спрямованість, змістом якої є:

- розуміння соціальної ролі педагогічної професії, інтерес до дитини як суб'єкта діяльності, вміння розуміти її потреби й особливості, складність і неоднозначність внутрішнього світу;
- педагогічна спостережливість;
- педагогічний такт.

3. Високий рівень педагогічної майстерності, який передбачає:

- знання основ предмета, завдань і категорій педагогіки;
- закономірності вікового, анатомо-фізіологічного й психічного розвитку, соціального формування особистості, розуміння суті, мети, завдань, форм і методів виховання;
- знання індивідуально-психологічних та індивідуально-типологічних особливостей вихованців;
- наявність умінь і навичок організації виховної діяльності школярів;
- вміння виявляти рівень вихованості, проектувати розвиток особистості в колективі;
- планувати, відбирати, узагальнювати навчально-виховний матеріал;
- володіти прийомами й засобами педагогічної техніки;
- установлювати педагогічно доцільні взаємовідносини з окремими учнями, малими групами, учнівським колективом, батьками, вчителями;
- аналізувати свою діяльність і діяльність колективу, наслідки роботи.

5. Аналіз “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” (2000 р.)

2000 року вийшло “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”, яке визначає права й обов’язки класного керівника за нових соціокультурних умов. Як зазначено в документі, у початковій школі класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

Витяг із Положення:

1. Загальні положення

1.1. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов’язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію прав учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров’я та здоров’я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров’я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов’язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров’я якого дозволяє виконувати ці обов’язки.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

2.4. Класний керівник як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвиткові їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу.

2.5. Класний керівник має право на:

- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення, організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;
- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;
- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;
- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення та досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);
- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;

- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи [140].

Контрольні питання

1. Які місце і роль класного керівника в процесі виховання молодших школярів?
2. Які функції має виконувати класний керівник?
3. Які права має класний керівник?
4. Які форми роботи класного керівника з учнями початкових класів ви знаєте?
5. Що визначає професіограма класного керівника?

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Згідно з Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, визначіть функції класного керівника.
2. Визначіть хронологію виникнення посади класного керівника.
3. Назвіть вимоги до професійних якостей класного керівника сучасної школи.
4. Розкрийте зміст діяльності класного керівника.
5. Опишіть уміння та навички, якими повинен володіти класний керівник.

Література

1. Анিকেєва Н. П. Психологический климат в коллективе / Анিকেєва Н. П. – М., 1989.
2. Байбородова Л. В. Изучение эффективности воспитательной системы школы / Байбородова Л. В., Паладьев С. Л., Степанов Е. Н. – Псков, 1994.
3. Батьківські збори. – Х. : Основа, 2006. – 240 с. – (Серія “Класний керівник”).
4. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Волкова Н. П. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
5. Гільбух Ю. Шкільний клас: як пізнавати і виховувати його душу / Гільбух Ю. – К., 1999.

6. Губенко О. О. Інтерактивні форми роботи з батьками першокласників : метод. зб. / Губенко О. О., Мельничук Л. В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 48 с.
7. Капралова Р. М. Работа класного руководителя с родителями / Капралова Р. М. – М., 1980. – 190 с.
8. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / Карпенчук С. Г. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Вища школа, 2005. – 343 с.
9. Кацинська Л. Л. Виховний процес в сучасній школі / Кацинська Л. Л. – Рівне, 1997.
10. Класний керівник в сучасній школі / під ред. В. М. Оржеховської, О. І. Пилипенко. – К., 1996.
11. Конаржевский Ю. А. Системный подход к анализу воспитательного мероприятия / Конаржевский Ю. А. – Челябинск, 1989.
12. Красовицький М. Системний підхід до управління виховним процесом у школі / Красовицький М. // Рідна школа. – 1999. – № 10.
13. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
14. Кукушин В. С. Педагогіка начального образования / Кукушин В. С., Болдырева-Вараксина А. В. ; под общ. ред. В. С. Кукушина. – М. : МарТ, 2005. – 592 с.
15. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / Лозова В. І., Троцько Г. В. ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Х. : ОВС, 2002. – С. 154–174.
16. Лучина Т. Методические рекомендации по проведению родительских собраний / Лучина Т. // Воспитание школьников. – 2002. – № 9. – С. 15–20.
17. Макаренко А. С. Книга для родителей / Макаренко А. С. // Сочинения : в 7 т. – М., 1957. – Т. 4.
18. Миславский В. А. Содержание и планирование воспитательной работы в школе / Миславский В. А. – М., 1989.
19. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Мойсенюк Н. Є. – 3-тє вид., доповн. – [Б. м.], 2001. – 608 с.
20. Основні напрямки діяльності класного керівника // Інформаційний збірник України. – 1992. – № 23.
21. Педагогіка / под ред. П. И. Пидкасистого. – М., 1996. – С. 436–465.
22. Галузяк В. М. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, М. І. Шахов. – 3-тє вид., випр. і доповн. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2006. – С. 339–356.
23. Подласый И. П. Педагогіка : Новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. завед. : в 2 кн. / Подласый И. П. – М. : ВЛАДОС, 2001. – Кн. 2 : Процесс воспитания. – С. 189–254.
24. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе / Рожков М. И., Байбородова Л. В. – М., 2000. – С. 58–72.
25. Сметанський М. І. Проблема сімейного виховання у теоретичній спадщині Макаренка і Сухомлинського / Сметанський М. І. // Рідна школа, 2003. – № 9.

26. Сорока Г. І. Виховна система класу / Сорока Г. І., Чорновол-Ткаченко Р. І. – Х., 1997.

27. Справочник замістителя директора школи по виховній роботі. – М., 1999. – С. 120–134.

28. Сухомлинський В. А. Родительська педагогіка / Сухомлинський В. А. // Избранные педагогические сочинения : в 5-ти т. – К., 1980. – Т. 5. – С. 401–446.

29. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Фіцула М. М. – Вид. 2-ге, випр., доповн. – К. : Академвидав, 2005. – 500 с.

30. Шквир О. Методика роботи класного керівника. Вивчення особистості учня / Шквир О. // Початкова освіта. – 2003. – № 35. – С. 6–8.

31. Шквир О. Методика роботи класного керівника. Робота класного керівника з батьками учнів / Шквир О. // Початкова освіта. – 2004. – № 7. – С. 2–9.

Тема 15. Методика планування й обліку виховної роботи класного керівника в початковій школі

План

1. Плани виховної роботи: їх види та функції.
2. Структура плану виховної роботи класного керівника загальноосвітньої школи I ступеня.
3. Методика колективного планування виховної роботи.

Основні педагогічні поняття:

план виховної роботи, планування, структура плану, програма вивчення учнівського колективу, психолого-педагогічна характеристика учня, спостереження, вивчення учнів.

Рекомендована література: 1, 10, 11, 16, 24, 46, 51, 54, 78, 85, 94, 103, 108, 112, 115, 122, 132, 137, 140, 167, 187.

Планування – це складова частина виховної роботи. Без планування я не уявляю повноцінного виховання.

В.О. Сухомлинський

1. Плани виховної роботи: їх види та функції

У системі організації діяльності класного керівника важливе значення мають планування та облік його роботи. Усебічно продуманий, цілеспрямований, конкретний план роботи значною мірою вирішує успіх діяльності класного керівника та всього педагогічного колективу школи.

Перед тим, як розпочати виховну роботу, класний керівник початкової школи здійснює процес планування. Планування значною мірою ви-

значає результати й ефективність системи виховної роботи, як стверджував відомий педагог В.О.Сухомлинський. Успішна діяльність класного керівника можлива лише за умови чіткого планування виховної роботи в класі, яке допомагає визначити цілісну виховну систему, проектувати розвиток усього колективу класу та окремих його членів.

Чітке, перспективне й оперативне планування забезпечує ефективність виховної роботи, дозволяючи визначити найсуттєвіші напрями діяльності, концентрувати увагу на головному, уникати багатьох помилок. Завдання планування – забезпечити науковий підхід до виховного процесу й таку його організацію, яка б дозволила вести цілеспрямовану, систематичну роботу з усіма учнями.

Тому планування виховної роботи повинно ґрунтуватися на науково-правовій базі освітньої галузі, яку складають:

- Декларація прав дитини.
- Конституція України.
- Закон України “Про освіту”.
- Закон України “Про загальну середню освіту”.
- Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.
- Національна програма “Діти України”.
- Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти.
- Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.
- Нормативно-правові документи.
- Методичні рекомендації.
- Педагогічна спадщина видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів.

Планування має базуватися на загальнопедагогічних принципах:

- народності;
- культуровідповідності;
- природовідповідності;
- гуманізації;
- послідовності та систематичності;
- оптимальному поєднанні словесно-інформаційних форм роботи та практичних видів діяльності [112].

Призначення плану – упорядкувати педагогічну діяльність, забезпечити виконання таких вимог до педагогічного процесу, як планомірність і систематичність.

План роботи – форма прогнозування педагогічної діяльності. План передбачає опис змісту роботи, послідовність її виконання, строки, умовні відмітки про виконання чи зміну тощо.

Планування – це процес моделювання своєї діяльності (чи якогось напрямку, виду діяльності) на певний період часу, коли педагог представляє подумки модель своєї роботи: змістовну, організаційну, структурну. Тому всі кроки можна об'єднати в кілька етапів планування:

1) *підготовчий*: визначення предмета й відрізка часу, структурування предмета;

2) *аналітичний*: аналіз результатів і наявного досвіду, діагностика, узагальнення результатів аналізу;

3) *моделюючий*: цілепокладання, колективне планування, вибір змісту й засобів, прогнозування результатів, розподіл подій у часі;

4) *заключний (оформлювальний)*: вибір структури плану та його оформлення.

Звичайно, у різних ситуаціях загальний алгоритм може варіюватися: звужуватися, розширюватися, деталізуватися. Це залежить насамперед від того, хто планує (досвід, знання, уміння, рівень), і від умов, у яких відбувається процес планування (наприклад, є визначені адміністративні вимоги до форм планів, до їхнього змісту тощо). Наприклад, педагог-новачок до кінця не знає специфіки закладу, освітнього процесу; не знає, які діти до нього прийдуть учитися. Природно, що йому важко буде структурувати предмет планування, навіть складно його визначити. Спочатку багато часу в нього займуть підготовчий та аналітичний етапи, а потім усі інші, коли він вивчить специфіку закладу й діяльності, їхні умови, збере всю необхідну інформацію.

План – важлива передумова у вихованні школярів у тому випадку, коли він є підсумком колективної спільної творчості, пошуку педагогів і учнів, коли в основі процесу планування – тісна взаємодія, зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших.

Стаття 17 Закону України “Про освіту” передбачає право закладів освіти на самостійне планування роботи. Планування позакласної виховної роботи – це власна творчість педагогічного та учнівського колективів [55].

У процесі планування педагогічні й учнівські колективи заходяться в нерівному положенні. На їхніх стосунках істотно позначаються розходження соціального статусу й життєвого досвіду, неоднаковий рівень підготовленості до планування. Цим зумовлена керівна роль педагогів (у прихованій чи відкритій формі).

Плани за змістом, структурою й формою можуть суттєво відрізнятися. Головне – вони повинні допомагати в організації виховної роботи, бути зручними для використання, робочими, а не формальними документами.

На взаємини педагогів і дітей у процесі планування впливає морально-психологічний клімат колективу, суспільна думка, норми пово-

дження, прийняті в колективі, емоційний настрій дітей. На практиці розробляють різноманітні плани, які можна класифікувати за різними ознаками.

Т.В.Ільїна *пропонує таку класифікацію планів:*

1. За охопленням змісту:

- *комплексний (загальний) план:* планується діяльність у всіх її напрямках і видах. Наприклад, план виховної роботи, план роботи педагога з дитячим колективом;

- *тематичний план:* планується один напрям чи вид діяльності. Прикладом можуть слугувати: план роботи з батьками, план профорієнтації та інші;

- *предметний (конкретний) план:* планується одна конкретна справа. Наприклад, план конференції, план підготовки й проведення виховного заходу тощо.

2. За тривалістю планованого періоду:

- *довгостроковий (перспективний):* план на тривалий період часу (рік і більше). Це план роботи закладу на рік, план профорієнтаційної роботи з учнями старших класів (на два роки);

- *етапний (періодичний) план* – це план середньої перспективи, коли планується якийсь визначений етап далекої перспективи (чверть, півріччя);

- *короткостроковий:* план найближчої перспективи, коли діяльність планується на досить короткий відрізок часу (частина етапу періоду). Приміром, план роботи на місяць, на тиждень, на декаду;

- *оперативний:* плануються конкретні найближчі дії. Найбільш розповсюджений план дня. Перераховані види планів тісно взаємозалежні: кожен наступний конкретизує, уточнює, коригує попередній.

3. Залежно від суб'єкта планування:

- *індивідуальний:* планує одна людина;

- *колективний:* планувати може великий колектив, частина колективу, група.

Педагог може організувати колективне планування в дитячому об'єднанні. Колективний або індивідуальний підхід до планування може розглядатись і як спосіб його здійснення, тому під час вибору індивідуального чи колективного способу планування треба обов'язково пам'ятати про те, що суб'єкт планування повинен бути тим самим, що й суб'єкт реалізації плану. Практика ж показує, що одним із частих протиріч у педагогічному процесі є невідповідність між тим, хто планував, і тим, хто буде брати участь у реалізації плану.

4. За масштабами планування:

- *загальні шкільні плани*, що передбачають участь у плануванні дітей різних класів, педагогів, батьків (план роботи учнівського колективу, план виховної роботи школи, план загальної шкільної справи);

- *плани первинних колективів* (план роботи класного колективу, клубного колективу).

Планування виховної діяльності потребує від класного керівника передусім аналізу стану справ в учнівському колективі, ознайомлення з передовим досвідом і рекомендаціями психолого-педагогічної науки.

Вивчення практичного досвіду освітньо-виховних закладів показало, що в шкільному колективі складаються такі види планів виховної роботи:

- *перспективний план* – розділ річного плану роботи школи “Виховна позаурочна робота з учнівським колективом” (основний офіційний документ, яким керуються класні колективи, всі шкільні об’єднання учнів: гуртки, клуби, товариства, штаби, ради тощо);

- *календарні плани виховної роботи з учнівським колективом на місяць, на чверть, на півріччя* (плани-сітки, зручні для роботи й коригування);

- *план методичної роботи з учителями з питань виховання школярів*;

- *плани клубів, штабів, рад, музеїв та інших шкільних об’єднань*;

- *перспективні плани роботи за напрямками виховання на кілька років* (1, 3, 5), наприклад, з естетичного виховання чи громадянської освіти;

- *плани підготовки та проведення загальношкільних справ*.

У класному колективі частіше складають:

- *план виховної роботи класного керівника* (на чверть, півріччя, рік);

- *план учнівського колективу*;

- *план роботи колективу з найважливішого напрямку на певний період* (місяць, рік, кілька років), наприклад: пошукова робота, робота з молодшими школярами;

- *план підготовки та проведення справи в колективі*;

- *план роботи творчого об’єднання, групи* [132].

Основними й найбільш розповсюдженими в практиці роботи навчального закладу є: розділ річного плану “Позакласна виховна робота з учнівським колективом” і план класного керівника.

План – це документ, що вказує змістовні орієнтири діяльності, визначає її порядок, обсяг, тимчасові границі.

Він виконує такі функції:

- 1) *направляючу*, тобто визначає конкретні напрями й види діяльності;

2) *прогнозуючу*, тобто безпосередньо відображає задум, представляє результати через конкретні дії;

3) *координаційну*, організуючу, тобто, з одного боку, відображає те, яким чином, якими засобами діяльність організується і хто є її суб'єктом та об'єктом; з іншого – визначає порядок проведення діяльності, її взаємозв'язок з іншими видами, а також відображає взаємодію суб'єктів діяльності, визначає її місце й час, відповідає на питання: *хто, що, коли і де повинен робити*;

4) *функцію контролювання*: по-перше, сам педагог, користуючись планом, може контролювати реалізацію поставлених цілей; по-друге, за планом легко перевірити, наскільки він відповідає дійсності; більше того, рівень і якість плану переважно свідчать про професійну компетентність педагога;

5) *репродуктивну (відтворювальну)*, тобто через будь-який проміжок часу за планом можна відновити зміст та обсяг виконаної роботи [140].

Відповідно до посадової інструкції, класний керівник, окрім плану виховної роботи, веде щоденник роботи класного керівника, журнал класного колективу, особові справи учнів класу та карту індивідуального розвитку учня.

У щоденник роботи класного керівника записують дані про учнів, заняття в позаурочний час, дані про здоров'я й харчування, про чергування в класі й школі, про роботу з батьками (збори, лекторії, індивідуальна допомога тощо), про роботу з учителями, що працюють у класі.

Важливою умовою діяльності класного керівника є кваліфіковане якісне планування. Зміст плану повинен відповідати певним вимогам. Це, зокрема: зв'язок з життям; різносторонність виховної роботи; доцільність вибраних форм організації; конкретні справи й раціональний розподіл їх за часом; опора на вихованців, сім'ю, громадськість.

Форми планів також можуть бути різними: план-графік, план-сітка, календарний, циклічний, конспект тощо. За будь-якого варіанта форма плану повинна відображати:

- конкретні види занять, доручень, колективні (загальні) справи вихованців;
- відповідальних виконавців й учасників запланованих справ, залучених для допомоги;
- конкретні справи;
- матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу;
- терміни й форми (процес) контролю, обліку, оцінки ефективності виконаної роботи.

Вибір форми плану повинен бути зрозумілим для всіх учасників (що робимо, з ким, коли, як).

За умови грамотної організації планування план стане не формальним папером, а документом, здатним захистити педагога від необґрунтованих вимог і претензій, що доводить системний підхід до організації педагогічного процесу. Тому насамперед необхідно ставитись до плану як до свого робочого документа, який потрібен самому педагогу, а не адміністрації, щоб діяти не хаотично, а відповідно до свого задуму, цілей, можливостей і вимог до педагогічного процесу.

2. Структура плану виховної роботи класного керівника загальноосвітньої школи I ступеня

Важливою умовою діяльності класного керівника є кваліфіковане, якісне планування. Приступаючи до планування, необхідно пам'ятати про те, що це процес довгий і що він не закінчується написанням річного плану, а триває протягом року. Лише за такого підходу план допоможе керувати діяльністю педагогічного колективу.

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проектування становлення й розвитку колективу учнів класу та кожного вихованця зокрема.

Планування, навіть якщо здійснюється колективно, – процес індивідуального осмислення своєї діяльності й творчого її конструювання, оскільки неможливо результативно організувати діяльність за чужими програмами й планами. Планувати можна по-різному, виходячи з різних особливостей, що впливають на цей процес.

Вимоги до складання плану:

- *цілісність*: план має бути спрямований на виконання основного завдання школи – виховання громадянина України;
- *конкретність*: усі накреслені справи повинні мати чіткі завдання, конкретні терміни та реальних виконавців;
- *доступність*: план повинна бути доступним стосовно віку та інтелектуально-морального потенціалу дітей;
- *взаємодія*: опора на учнівський колектив, сім'ю, громадськість.

Ефективні засоби впливу, які відповідають вимогам часу: наступність і послідовність; насиченість плану соціально значущими справами.

Формулюючи завдання виховної роботи, спираються на *“Орієнтовні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”* [128], якими визначено загальні завдання з кожного напрямку виховання відповідно до вікових особливостей учнів. Ці завдання мають урахувувати конкретні умови виховання (вік, вихованість, соціальне оточення).

Відповідно до намічених завдань визначають зміст виховної діяльності в класі, підбирають ефективні методи й форми його реалізації.

Продумуючи систему виховної діяльності – зміст і шляхи її реалізації – дотримуються *таких вимог*:

а) урахування актуальних питань у галузі народної освіти та виховання, плану роботи школи;

б) цілеспрямованості, конкретності, розумної насиченості, опори на інтереси учнів;

в) поєднання словесних, наочних і практичних форм і методів виховання;

г) відповідності форм і методів виховання віковим особливостям школярів і рівню їх вихованості;

г) урахування ювілейних і суспільно-політичних дат, подій у житті України;

д) єдності педагогічного керівництва й самостійності учнів.

План є помічником у побудові виховної роботи, якщо відповідає чіткій системі вимог. М.Рожков і Л.Байбородова виділяють ряд вимог до планування виховного процесу:

1. Цілеспрямованість плану, тобто заплановані зміст і форми роботи, передбачають реалізацію конкретних цілей і задач. Кожна справа, дія мають сприяти вирішенню поставлених задач. Залежно від мети кожна форма роботи має свою специфіку використання.

2. План орієнтований на реалізацію потреб та інтересів дітей, на їхній розвиток, що припускає облік пропозицій школярів і батьків при плануванні, вивчення їхніх ціннісних орієнтирів.

3. План – це результат спільної творчості педагогів, учнів, батьків.

4. План роботи передбачає зв'язок виховного процесу з життям суспільства, практичною діяльністю дітей, що означає:

а) створення умов для застосування школярами на практиці знань, отриманих на уроці, у позаурочний час;

б) відображення основних подій країни в житті колективу;

в) залучення дітей до активної діяльності, перетворення навколишнього середовища.

5. Орієнтація на комплексний характер планів, що передбачає:

а) різноманітність змісту і форм роботи, спрямованих на розвиток різноманітних інтересів і здібностей дітей;

б) позитивний вплив на різні сторони, властивості особистості;

в) залучення школярів до різних видів діяльності;

г) цілісність впливу на свідомість, почуття, поведінку дітей.

6. План передбачає створення учням умов для вибору різних видів, форм діяльності, своєї позиції в запланованій роботі.

7. Під час планування необхідно забезпечити послідовність змісту й форм діяльності: виключити невиправдане дублювання, урахувати попередній досвід, бачити перспективи в роботі.

8. Конкретність і доцільність плану, обґрунтованість запланованої роботи, що припускає облік особливостей кожного учнівського та педагогічного колективу, рівня їхнього розвитку, сформованих традицій, педагогічну обґрунтованість запланованої роботи відповідно до задач колективу.

9. Реальність і розумна насиченість плану.

10. Загальний хід будь-якого планування можна подати такими діями:

- складання педагогами проекту плану (його контурів);
- колективне планування (апробація, коригування, перевірка задумів педагога, збирання припущень, ідей учнів, батьків);
- внесення педагогом коригувань до первісних задумів, проекту плану з урахуванням результатів колективного планування;
- остаточне оформлення плану виховної роботи [54].

У процесі планування виховної роботи необхідно враховувати:

- результати виховної роботи й висновки, отримані в ході аналізу;
- виховні та організаційно-педагогічні задачі;
- матеріали, поради, рекомендації педагогічної та методичної літератури з виховної роботи;
- передовий досвід країни, міста, школи;
- можливості батьків, громадськості;
- виховний потенціал соціального оточення школи, підприємств, культурних закладів;
- традиційні свята навчального року;
- події, факти, пов'язані з життям країни, міста, села;
- події, дати, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей;
- традиції школи;
- пропозиції педагогів, учнів, батьків.

План виховної роботи складається орієнтовно з таких структурних елементів:

1. Аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік.
2. Цілі та завдання виховної роботи на навчальний рік (витяг з плану роботи школи).
3. Психолого-педагогічна характеристика класу (журнал здоров'я, облік доручень, діагностика вихованості учнів, особистісний розвиток учнів, відомості про учнів класу).
4. Основні напрями діяльності та справи класного колективу (система виховної діяльності, напрями виховної роботи, ціннісні орієнтації).
5. Індивідуальна робота з учнями.
6. Робота з батьками та громадськістю.
7. Вивчення стану й ефективності виховного процесу в класі.

8. Аналіз виховної роботи за 1–2 семестри.

Орієнтовний варіант плану виховної роботи з учнівським колективом початкової школи.

1. Аналіз виховної роботи школи за минулий навчальний рік, у якому доцільно відобразити такі аспекти:

- результати виховної роботи (рівень вихованості, соціальності учнів, їхньої професійної орієнтованості, конкурентоспроможності);
- характеристика змін, що відбулися в загальношкільному колективі (розвиток стосунків між учасниками педагогічного процесу, зміцнення зв'язків і традицій);
- реалізація поставлених виховних задач (які задачі вирішено і як, що і як вплинуло на їх вирішення, причини невиконання наміченого);
- аналіз результатів на пріоритетних напрямках роботи школи, результати й організація діяльності, досягнення, недоліки та їхні причини.

Без аналізу пережитого досвіду спільної діяльності та спілкування, визначення досягнень і з'ясування слабких місць виховного процесу в класі, без розуміння соціальних процесів у класному колективі та виявлення тенденцій особистісного розвитку учнів неможливо правильно намітити цільові орієнтири, визначити пріоритетні напрями виховної діяльності на наступний навчальний рік, вибрати оптимальні форми, методи та прийоми побудови виховної роботи.

2. Цілі й задачі виховної роботи на новий навчальний рік повинні відповідати таким вимогам:

- впливати з аналізу роботи;
- відрізнятися від задач і цілей попереднього року;
- бути конкретними й реальними для виконання;
- охоплювати всю сплановану роботу з учнями;
- бути врахованими під час планування методичної роботи, контролю за виховною роботою та складання всіх інших планів і первинних документів, які стосуються організації роботи в початковій школі.

У плані роботи класного керівника поряд із цілями формулюються і завдання, вирішення яких дозволяє досягти поставленої мети.

Дуже важливо визначати цільові орієнтири виховної діяльності педагога. Головною метою є виховання всебічно та гармонійно розвиненої особистості. Обираючи мету, класні керівники повинні опиратися на підсумки індивідуальної й колективної аналітичної діяльності та спроектовані портрети учня й класу, а також дотримуватись вимог, які висуваються до цільових орієнтирів виховної діяльності, а саме:

1) бути спрямованими на розвиток особистості дитини, формування її інтелектуального, морального потенціалів; оволодіння учнями цілісною

системою знань про навколишнє середовище, практичними уміннями й навичками, способами творчої діяльності, прийомами та методами самопізнання й саморозвитку, ціннісними ставленнями до себе й навколишньої соціальної та природної дійсності;

2) узгоджуватися з інтересами та ціннісними установками членів класної спільноти, відповідати особливостям колективу класу й умовам його життєдіяльності;

3) забезпечуватися необхідними ресурсами для їхньої реалізації;

4) бути конкретними, чітко та ясно сформульованими;

5) сприйматися такими, яких складно, але можливо досягнути;

6) бути гнучкими, тобто придатними до коригування;

7) піддаватися діагностуванню.

3. Психолого-педагогічна характеристика класу

У цьому розділі подаються загальні відомості про клас, індивідуальні особливості учнів, рівень їхньої вихованості, свідомості, громадянської відповідальності; розвиток самоврядування тощо. Класний керівник може використати Орієнтовні питання для складання характеристики класу.

4. Основні напрями діяльності та справи класного колективу. (Зміст і форми роботи з учнівським колективом)

Цей розділ може мати різну структуру. Наприклад, план-циклограма роботи школи за періодами. *Періодом* називається визначений проміжок часу (місяць, чверть, семестр), у якому робота спланована навколо провідної ідеї періоду, що містить у собі роботу дорослих та дітей з урахуванням основних напрямів виховної діяльності.

Такими напрямками за періодами можуть бути: “Пізнай себе”, “Я та колектив”, “Наші джерела”, “Джерело знань”, “Мій родовід”, “Дорослі та діти”, “Світ захоплень” тощо. Кульмінацією періоду є колективна творча справа (наприклад, “Фестиваль талантів”), у якій беруть участь усі учні початкових класів. Упродовж кожного періоду планують як традиційні справи, так і колективні творчі справи класів. Кожен період обов’язково закінчується колективним аналізом діяльності у вигляді певного проекту: “Дерево”, “Світлофор”, “Веселка”, “Пролісок” тощо.

Відповідно до результатів, отриманих у процесі аналітичної діяльності та на основі сформульованих цілей і завдань виховної роботи, педагогу необхідно визначити напрями, форми та способи організації життєдіяльності класного колективу. Допоможуть у цьому сформована учителем модель діяльності класу, його уявлення про організацію діяльності, спілкування та відносин у класному колективі.

Форми та способи життєдіяльності класу не повинні визначатися набором випадково відібраних і не пов’язаних між собою заходів. Щоб добір справ був справді системним і науково обґрунтованим, класний керів-

ник має під час планування спиратися на теоретичні й технологічні розробки з питань виховання учнів.

Необхідно передбачити участь вихованців у загальношкільних і класних справах, водночас визначити пріоритетним той вид діяльності, який якнайкраще вплине на розвиток особистості молодшого школяра та забезпечить неповторність класного колективу. Вибираючи форми й способи роботи, учитель віддає перевагу тим справам, які вибрані учнями та батьками під час колективного планування. Як правило, ці заходи найбільше відповідають інтересам і потребам учнів та сприяють їхньому розвитку.

Учителю важливо правильно визначити терміни виконання завдань і відповідальних за підготовку та проведення заходів. Оптимальний розподіл часу й сил членів класної спільноти дасть змогу підвищити ефективність виховної діяльності.

5. Індивідуальна робота з учнями

Діяльність класного керівника спрямовується на створення в класі сприятливого середовища для формування особистості школярів, педагогічне проектування та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня, пошук найбільш ефективних прийомів і методів здійснення виховного впливу на кожного школяра.

Основними напрямками індивідуальної роботи класного керівника з учнями є:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів із кожною дитиною;
- створення в класному колективі умов для прояву й розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, задоволення соціально цінних й особистісно значущих інтересів і потреб учнів;
- вивчення та врахування в роботі стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;
- розв'язання питання соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми в адаптації до життєдіяльності класу, відносинах з учителем та іншими членами колективу навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки в школі та поза її межами;
- профілактична робота з учнями “групи ризику” (діти, які виховуються в дисфункційних сім'ях, схильні до правопорушень, уживають наркогенні речовини);
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної моделі розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно корисних

ініціатив учнів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистості;

– сприяння вихованцям у діяльності із самопізнання, самовизначення та саморозвитку;

– діагностика результатів навчання, виховання й розвитку кожного учня, облік їхніх особистих досягнень.

Під час розробки плану класний керівник може використати прийоми й методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного та психологічного обстеження учнів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів учнів, їхніх батьків, ведення щоденника особистих досягнень учнів, визначення разом із вихованцем і його батьками найближчих перспектив розвитку, індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консиліум, створення ситуацій успіху та вибору, розробка й реалізація програми колекційної діяльності, організація занять гуртка “Пізнай себе” тощо.

6. Робота з батьками

Запорукою успішної виховної діяльності з учнями є співпраця класного керівника з батьками, оскільки саме сім'я значно впливає на процес розвитку особистості дитини. Тому важливе й відповідальне завдання вчителя – зробити батьків активними учасниками педагогічного процесу. Вирішення цього завдання можливе за умови, якщо в плані роботи будуть відображені такі напрями діяльності класного керівника з батьками школярів:

- вивчення сімей учнів, яке дозволить учителю краще пізнати дітей та їхніх батьків, зрозуміти стиль життя сімей, ознайомитися з домашніми умовами розвитку особистості дитини. Цей розділ відображається в плані роботи такими формами, як відвідування сімей учнів, анкетування, написання творів про сім'ю, конкурс творчих робіт “Моя сім'я”, тестування, педагогічні майстерні, ділові ігри з батьками, формування банку даних про сім'ю та сімейно-родинне виховання;

- педагогічна просвіта батьків, яка планується відповідно до вікових особливостей дітей, цілей та завдань навчально-виховного процесу, конкретних проблем, що виникають у процесі спільної діяльності вчителя і батьків. Класний керівник включає в план лекції з педагогіки, психології, правознавства, етики, фізіології та гігієни; батьківські збори, тематичні консультації; педагогічні практикуми з розгляду різних ситуацій виховання дітей у сім'ї і школі; огляд популярної педагогічної літератури для батьків, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, день відкритих дверей тощо;

- забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу, яке здійснюється класним керівником за допомогою залучення їх до спіль-

ного планування виховної роботи в класі, колективної творчої справи; свята, вечори, концерти, КВК; відвідування театрів, виставок, бібліотек; прогулянки, походи, поїздки та подорожі; виставки творчих робіт; дні здоров'я; допомога в ремонтних роботах та естетичному оформленні класної кімнати, участь у обладнанні кабінету, організації міні-гуртків і клубів;

- педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу: вибір батьківської ради, допомога в плануванні та організації її діяльності, робота з сім'ями, які потребують педагогічної допомоги, установа зв'язків із шефами, громадськістю;

- індивідуальна робота з батьками, яка дозволяє встановити безпосередній контакт із кожним членом сім'ї учня, досягти взаєморозуміння щодо пошуку шляхів впливу на розвиток особистості дитини. Це індивідуальні бесіди з батьками, спільне визначення перспектив та засобів розвитку учня, педагогічні консультації, індивідуальні доручення;

- інформування батьків про хід і результати навчання, виховання й розвитку учнів, яке здійснюється класним керівником за допомогою тематичних і підсумкових батьківських зборів, індивідуальних консультацій, перевірки щоденників учнів, складання карт розвитку дітей, а також таблиць результатів їхньої навчальної діяльності, ведення щоденників спостережень за процесом розвитку учня або зошитів їхніх досягнень.

7. Вивчення стану та ефективності виховного процесу в класі

Вивчення може проводитися за напрямками: а) розвиток особистості учнів; б) формування класного колективу; в) рівень задоволеності учнів та їхніх батьків життєдіяльністю класу.

Під час дослідження процесів, що відбуваються в класі, класному керівникові необхідно звернути увагу на такі важливі аспекти життя колективу, як:

- організація соціально значущої спільної діяльності;
- наявність пріоритетного (домінуючого) виду діяльності;
- активність і самореалізація учнів у спільній діяльності;
- стан емоційно-психологічних відносин;
- стан ділових відносин;
- наявність зв'язків з іншими групами та окремими індивідами;
- розвиток учнівського самоврядування.

Під час діагностичної діяльності вчитель може використовувати різноманітні прийоми та методи: педагогічне спостереження, соціологічне опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), тестування, створення педагогічних ситуацій, методи експертного оцінювання, індивідуального й групового самооцінювання, вивчення продуктів творчої діяльності учнів тощо.

У технологічний арсенал класного керівника можна включити такі діагностичні засоби: ігри “Лідер”, “Кіностудія”, “Подорож морем захоплення”; тести “Розумне про життєвий досвід”, “Задоволеність учнів шкільним життям”, “Задоволеність батьків роботою навчального закладу”; анкету “Який у нас колектив”; конкурс малюнків “Я у своєму класі” тощо.

Крім основних розділів, у план виховної роботи можуть бути включені різноманітні додатки. Відповідно до традицій планування в конкретному навчальному закладі цей документ може містити соціально-педагогічний паспорт класу, інформацію про батьків, їхню участь у життєдіяльності класу, відвідування ними батьківських зборів, відомості про сім’ї та учнів, інтереси та захоплення останніх, їх зайнятість у позаурочний час, дані про результати педагогічних спостережень та психолого-педагогічної діагностики, про учнівське самоврядування.

Структура й форма плану класного керівника можуть бути різноманітними, головне, щоб вони були зручними для роботи й оперативного коригування. Загальноприйнятої форми й структури плану виховної роботи класного керівника немає. Педагогу необхідно творчо підійти до складання плану з огляду на особливості класного колективу, умови школи, а також досвід своєї роботи. На практиці існує кілька форм планів, кожна з яких має свої переваги та недоліки.

3. Методика колективного планування виховної роботи

Планування – це один з етапів управління процесом формування особистості та учнівського колективу. Це спільна діяльність класного керівника, дітей і дорослих у визначенні цілей, змісту та способів організації виховного процесу й життєдіяльності класного колективу, організаторів та учасників намічених справ, термінів їх проведення.

Педагогічний колектив забезпечує реалізацію вищевикладених вимог до планування, без яких не може правильно й цілеспрямовано здійснюватися планування й урахувати які не завжди можуть самі школярі. Педагоги здатні передбачати далекі перспективи й магістральні шляхи розвитку системи виховної роботи, урахувати можливості батьків і громадськості, зміни, які очікуються в школі. Вони продумують координацію зусиль педагогічного й учнівського колективів у досягненні поставлених задач. Педагоги допомагають школярам ознайомитися з передовим досвідом роботи школи, району, міста, країни, передбачають збереження й розвиток традицій у колективі, додають плану й плануванню ідейної спрямованості.

Керівна роль педагогів у процесі планування не означає, що дітям відведена пасивна роль виконавців. У міру розвитку колективу й учнів частина організаторських функцій передається активу школярів, органам самоврядування дітей; інформація, отримана від школярів, часто є ви-

значальною під час висування ідей, виборі змісту й форми роботи; вона вносить істотні корективи в задуми педагога, тому що всі виховні впливи повинні бути зорієнтовані на дітей – урахувувати й розвивати їхні потреби та інтереси.

Колективне планування – це творча й організаторська справа, коли кожний член колективу бере участь у розкритті перспектив, у пошуку та виборі загальних справ на новий період, розробці конкретного плану таких справ. Воно включає: загальний збір-старт; конкурс на кращу пропозицію до плану, на кращий проект справи; анкети пропозицій; розвідку справ; виготовлення газет-“блискавок” із пропозиціями до плану для обговорення; аукціон ідей; скарбничку-фонд, “банк”, “поштову скриньку” ідей та пропозицій; журнал-естафету; дискусію, захист проектів плану тощо.

У процесі планування педагоги й учні виявляють та вдосконалюють своє уявлення про зміст діяльності, краще пізнають один одного, що є найважливішою умовою їхньої подальшої взаємодії й співробітництва. Дорослим складніше будувати взаємини з дітьми, якщо відсутня чи неправильно організовується їхня спільна робота під час планування. За педагогічно грамотної взаємодії створюються сприятливі умови для прояву й формування в учнів активної позиції в реалізації наміченого. Діти здобувають аналітичні, конструктивні, організаторські вміння й навички, учаться відповідальності й самостійності в прийнятті та виконанні планів.

Необхідність і важливість взаємодії педагогів та учнів у процесі планування зумовлені також тим, що знання й досвід дорослих доповнюються нестандартністю, оригінальністю рішень дітей.

Характер і рівень взаємодії педагогів та учнів залежить від багатьох обставин, зокрема, від позиції педагогів, від можливості участі дітей у плануванні. Досвід показує, що в плануванні колективної діяльності можуть брати участь діти з першого року навчання в школі. Володіння правильною методикою дозволяє вчителю спочатку залучити дітей до обговорення плану зрозумілої й захоплюючої справи, а до третього класу під керівництвом педагога школярі здатні спланувати комплекс взаємозалежних справ на визначений період.

Головна задача педагогів початкової школи – розвинути в дітей інтерес і потребу до колективного пошуку, навчити їх спільній роботі в процесі планування. Поступово від класу до класу вплив педагога стає більш прихованим. Організатором планування стає актив школярів, який спочатку підготовлений і спрямований учителем, а потім діє самостійно. У старших класах педагоги в основному є учасниками роботи чи радниками. Старшокласники стають організаторами планування в різновікових колективах, молодших класах.

Однак на практиці можливі ситуації, коли учні старших класів не здатні організувати планування навіть конкретних справ. Отже, характер і рівень взаємодії педагогів і школярів у процесі планування істотно залежать не лише від вікових можливостей дітей, але й від попереднього досвіду школярів, рівня їхньої підготовленості до самостійних дій, складності, ступеня новизни майбутньої справи чи проблеми, яку потрібно вирішувати.

Плануючи певні виховні заходи, необхідно враховувати конкретні умови: вік учнів, рівень їх вихованості, стан успішності та дисципліни, стадії розвитку учнівського колективу, наявність матеріальної бази тощо. Важливо передбачити якнайбільше практичних справ і залучення до їх виконання самих учнів.

Окремий розділ плану становить робота з батьками й громадськістю: тематика батьківських зборів і терміни їх проведення, робота з класним батьківським комітетом, відвідування сімей учнів, бесіди з батьками, форми й методи роботи з громадськістю для залучення її до виховної роботи з учнями класу (вік, вихованість, соціальне оточення).

Під час планування виховної роботи класному керівнику, крім визначення цілей, форм і засобів виховання учнів, необхідно обрати оптимальний варіант змісту, форми й структури плану роботи на навчальний рік або семестр.

За змістом план виховної роботи має бути спрямований на формування в школярів громадянської свідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури; виховання шанобливого ставлення до родини; формування здорового способу життя, забезпечення фізичної досконалості школярів.

Сучасний зміст виховання в Україні – це науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства й держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, самої себе.

Виховання здійснюють для ідентифікації вихованця із загальновищеними цінностями та якостями, а також самореалізації його сутнісних сил. Система цінностей і якостей особистості розвивається й виявляється через її власне ставлення.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства й держави виявляється в патріотизмі, національній самосвідомості й ідентифікації, правосвідомості, політичній культурі та культурі міжетнічних відносин.

Патріотизм виявляється в любові до Батьківщини, свого народу, турботі про його благо, сприянні становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовності відстояти її незалежність, служити й захищати її, розділити свою долю з її долею, повазі до українських звичаїв і обрядів, відчутті своєї належності

до України, усвідомленні спільності власної долі з долею Батьківщини, досконалому володінні української мовою.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів і державної влади. Політична культура – це політична компетентність (наявність знань про типи держав, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему), а також лояльне й водночас вимогливе ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь в ухваленні політичних рішень.

Культура міжетнічних відносин передбачає повагу дітьми та учнівською молоддю прав людини; сформованість інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їхніх цінностей, традицій, мови, вірувань; уміння гармонізувати свої інтереси з етнічними та релігійними групами заради громадянської злагоди.

У молодшому шкільному віці в дитини формується здатність пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого об'єднання; як учня, жителя міста чи села; виховується любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій, культурних особливостей як рідного, так й інших етносів українського народу.

Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві відповідальності, чесності, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совістливості, терпимості до іншого, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовістності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності прощати й просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості. Показник моральної вихованості особистості – це єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова й діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У молодшому шкільному віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки й збереження міжособистісної злагоди, запобігання й мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів та опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального авторитета.

Ціннісне ставлення до природи формується в процесі екологічного виховання й виявляється в таких ознаках:

- усвідомленні функцій природи в житті людини та її самоцінності;
- почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них;
- здатності особистості гармонійно співіснувати з природою;

- поводитися компетентно, екологічно безпечно;
- критичному оцінюванні споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи;
- вмінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами;
- активній участі в практичних природоохоронних заходах: здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи;
- посиленню екологічному просвітництві.

Ціннісне ставлення до природи й сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

Ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості. Молодшому шкільному віку властиве непрагматичне ставлення, що ґрунтується на суб'єктифікації, коли природні об'єкти стають "значущими іншими"; посилюються мотиви спілкування з природою.

Ціннісне ставлення до мистецтва формується в процесі естетичного виховання й виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва, прагне у уміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямоване на розвиток в особистості, що зростає, широкого спектра почуттів – здатності збагнути й виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання об'єктів довкілля як естетичної цінності, ерудиція в галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність у мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти за інших як ознака духовної зрілості.

Розглядаючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог ураховує вікові особливості школярів: відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність і готовність із насолодою виконувати творчі завдання, а отже, використання мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій.

Ціннісне ставлення до праці є визначальною складовою змісту виховання особистості, що спрямована на формування в неї розуміння особистої значущості праці як джерела саморозвитку й самовдосконалення.

Ціннісне ставлення до праці, складний змістовно-синтетичний компонент особистості, який включає в себе ставлення дітей та учнівської

молоді до праці як однієї з важливих життєвих потреб, почуття задоволеності працею й наявності сукупності найважливіших моральних якостей, що визначають ставлення до трудової діяльності загалом (працьовитість, відповідальність, охайність, бережливість, уміння раціонально розподіляти робочий час).

Трудове виховання – це процес цілеспрямованого й усвідомленого прилучення зростаючої особистості до суспільних цінностей праці, які формуються в неї за допомогою пізнавальних і конкретно перетворювальних видів діяльності перманентно зростаючої складності.

Рівень розвитку трудової вихованості визначає ініціативність й активність учня на уроках, уміння зосередити свої зусилля на подоланні труднощів, пов'язаних із навчальною діяльністю й самоосвітою, умінням знаходити свої місце в колективі, допомогу ближнім, ставлення до оточення, володіння комунікативними навичками, позитивну взаємодію з учителями, працьовитість у всіх формах трудової діяльності, ретельність та сумлінність виконання доручень, негативне, критичне ставлення до власного лідарства й лідарства інших, прояв бережливості в процесі будь-якої діяльності, охайність, уміння раціонально розподіляти робочий час, здатність до продуктивної діяльності, прояв об'єктивного самоконтролю.

Провідною метою трудового виховання в початковій школі є виховання в молодших школярів позитивного ставлення до праці засобами організації різноманітних форм предметно-перетворювальних практичних дій. При цьому має відбуватися розвиток особистості, набуття молодшими школярами первинних уявлень про важливість праці для них самих, родини й суспільства в цілому, засвоєння правил безпеки життя під час виконання трудових завдань, пропедевтичне ознайомлення із сучасним світом професій.

Ціннісне ставлення до себе передбачає сформованість у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовних та соціальних сил. Воно є важливою умовою формування в дітей активної життєвої позиції.

Ціннісне ставлення до свого фізичного “Я” – це вміння особистості оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, здатність відновлювати силу після фізичного навантаження, вольові риси, статеву належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я й турбуватися про безпеку власної життєдіяльності, вести здоровий спосіб життя, активно відпочивати.

Також ціннісне ставлення до свого психічного “Я” передбачає вихованість у дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу: думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити молоду особи-

стість сприймати себе такою, якою вона є, знати свої позитивні й негативні якості, сприяти формуванню в неї реалістичної Я-концепції, готовності й здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності.

Ціннісне ставлення до свого соціального “Я” виявляється в таких ознаках: здатності орієнтуватися й пристосовуватися до нових умов життя, конструктивно на них впливати; визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками; умінні запобігати конфліктам; справедливому й шляхетному ставленні до інших людей; позиції активного суб’єкта громадянського суспільства, який може й повинен впливати на долю країни.

Характер ціннісного ставлення особистості до себе істотно змінюється з віком. У молодшому шкільному віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін [128].

Орієнтовні виховні завдання для учнів початкових класів, які необхідно враховувати педагогу під час планування виховної роботи:

1. Вивчення індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів і потреб.
2. Формування дружного, організованого колективу через активізацію форм індивідуального впливу та колективної виховної роботи.
3. Орієнтація кожного учня на розвиток його нових психологічних можливостей: проектування особистості, організація й керування процесом її розвитку.
4. Прищеплювання учням навичок планування діяльності на день, тиждень, місяць; навчання самозвітування; дотримання виконання свого плану, відповідальності за самозобов’язання.
5. Поглиблення розуміння учнями змісту етичних норм і правил.
6. Виховання позитивних рис характеру: обов’язковості, чесності, організованості, доброти, щирості, поваги до старших, співпереживання, вимогливості до себе.
7. Сприяння розвитку мовленнєвої культури учня, уміння спілкуватися, висловлювати свою думку.
8. Розвиток інтересу до навчання, формування потреби постійно активізувати свою пізнавальну діяльність.
9. Формування потреби в громадській діяльності.
10. Виховання бажання бачити прекрасне в природі, творах мистецтва, людських взаєминах.
11. Виховання свідомої дисципліни, бережливого ставлення до державного й власного майна.
12. Навчання методів підтримки доброго здоров’я, особистої гігієни.
13. Залучення учнів до скарбів української народної творчості.
14. Допомога в подальшому становленні органів класного самоврядування, розвиток їхньої самостійності.

15. Залучення до виховання учнів їхніх батьків, громадськості.

У колективному плануванні життєдіяльності класу беруть участь не тільки класний керівник, а й увесь колектив учнів класу, а також батьки й друзі класного колективу. Щоб досягти бажаних результатів, необхідно використовувати технологію залучення учнів, батьків та всіх зацікавлених до спільної діяльності щодо складання плану.

Будь-яка технологія складається з послідовного виконання дій. На даному етапі планування виховної роботи в класі можуть бути здійснені такі дії:

1. Попереднє планування життєдіяльності класного колективу на новий період з учнівським та батьківським активом, під час якого важливо розширити коло розробників плану, захопити активістів із числа учнів та батьків перспективами справ, що відбудуться в новому році, і заручитися їхньою підтримкою. Можливий такий варіант обговорення з групою активістів пропозицій до плану роботи й порядку дій щодо залучення всіх учнів та їхніх батьків у процес планування:

а) осмислення та виділення актуальних проблем життєдіяльності класу;

б) визначення цілей і завдань;

в) обговорення загальних ідей (задумів) майбутньої життєдіяльності;

г) визначення основних справ наступного навчального року;

д) пошук відповідей на питання про терміни та порядок дій учасників колективного планування;

е) призначення відповідальних за проведення заходів з колективного планування.

2. Організація педагогічного супроводу колективного планування, яка створює умови для його успішного здійснення. Для цього необхідно забезпечити нижчевказане:

а) попередньо домовитися з консультантами класу про час, місце та зміст консультації;

б) організувати своєчасне інформування й взаємодію організаторів та учасників планування;

в) допомогти ведучим у підготовці до збору-старту й проведенні захисту ідей та пропозицій у план роботи;

г) провести інструктаж керівників мікрогруп про хід, терміни та передбачені результати колективного планування, прийоми й засоби організації роботи мікрогруп (як діяти, щоб досягти найкращого результату);

д) надати допомогу відповідальним за окремі напрями в роботі з планування.

3. Здійснення класним колективом перспективного планування життєдіяльності в класі, яке доцільно розділити на кілька періодів:

I період – збір-старт колективного планування;

II період – консультації зі знавцями;

III період – розвідка справ;

IV період – захист ідей і пропозицій у річний план;

V період – складання плану життєдіяльності класу;

VI період – обговорення підсумків колективного планування.

4. Проектування спільно з батьками та друзями класу дій щодо педагогічного забезпечення реалізації плану життєдіяльності класу, що передбачає:

а) визначення в дорослому активі класу кураторів основних напрямів спільної діяльності;

б) призначення з числа дорослих відповідальних за надання допомоги учням у підготовці та проведенні окремих справ і заходів;

в) моделювання інформаційно-методичної підтримки організації виховного процесу та життєдіяльності в класі;

г) планування фінансового й матеріально-технічного забезпечення діяльності класної громади;

д) проектування дій з надання допомоги учнівському колективу в розширенні та укріпленні внутрішніх і зовнішніх соціальних зв'язків і відносин.

5. Реалізація плану (організація діяльності) та оцінювання роботи.

Досвід роботи кращих педагогів доводить ефективність такої організації спільної діяльності дорослих і дітей, за якої члени колективу беруть участь у плануванні й аналізі, діяльність має характер колективної творчості, є корисною для всіх учасників, приносить їм радість.

Управлінський цикл логічно завершується аналізом, оцінюванням, обліком результатів. Ці стадії є кроком до початку наступного етапу планування, тобто діагностуванням нової ситуації.

Таким чином, план є важливою передумовою у вихованні школярів, тоді як водночас він є підсумком колективної спільної творчості пошуку педагогів та учнів, коли основу процесу планування становить тісна взаємодія, зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “планування”, “план”, “план виховної роботи” .
2. Назвіть етапи планування.
3. Зробіть класифікацію планів.
4. Які плани складаються в шкільному колективі?
5. З яких компонентів складається структура плану виховної роботи?

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Сформулюйте вимоги до планування виховної роботи в початковій школі.
2. Складіть орієнтовний план виховної роботи для початкової школи.
3. У чому суть методики колективного планування?
4. Розкрийте зміст системи виховання в початковій школі.
5. Продовжіть твердження: “Ціннісне ставлення до...”

Література

1. Богданова О. С. Методика воспитательной работы в начальных классах : пособие для учителя / О. С. Богданова, В. И. Петрова. – М. : Просвещение, 1986. – 190 с.
2. Болдирев М. І. Класний керівник / М. І. Болдирев. – К. : Рад. школа, 1982. – 268 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – Вид. 2-ге, переробл., доповн. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
4. Довідник класного керівника : збірник документів / за ред. П. М. Щербаня. – К. : ІЗМН, 2006. – 240 с.
5. Календар класного керівника / упоряд. Ю. Кишакевич, Ю. Гамаль. – К. : Щедрик, 1999. – 200 с.
6. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
7. Класний керівник у сучасній школі : метод. посіб. / [В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко та ін.]. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 156 с.
8. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – М., 1997. – Ч. 2.
9. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 4-те вид., доповн. – К. : ВБКФ, 2003. – 615 с.
11. Омеляненко В. Л. Робоча книга класного керівника / В. Л. Омеляненко, С. В. Омеляненко. – Черкаси, 1996. – 124 с.
12. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : методичні рекомендації. – К., 2006. – 18 с.
13. Орієнтовні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : Програма / кер. роб. групи І. Д. Бех. – К., 2011. – 16 с.
14. Робоча книга вихователя. Вип. 2 / упоряд.: Ю. В. Буган, В. І. Уруський. – Тернопіль : Астон, 2003. – 300 с.
15. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.

16. Сорока Г. І. Планування та аналіз виховної роботи / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2003. – 64 с.
17. Сухомлинський В. О. Розумове виховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – С. 206–300.
18. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : навч. посіб. / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К. : ЦНЛ, 2004. – 368 с.
19. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – М., 1974. – Т. 1.
20. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : Академвидав, 2005. – С. 252–256
21. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 25–30.

РОЗДІЛ 4

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДО КУРСУ “МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ”

1. Програма навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

1.1 Пояснювальна записка

Методика виховної роботи як нормативний курс займає провідне місце в процесі підготовки та становлення майбутнього педагога. Під час опанування навчальної дисципліни студенти знайомляться з особливостями організації виховної роботи в початковій школі, з новими технологіями та методиками виховання особистості молодшого школяра.

Програма навчальної дисципліни “Методика виховної роботи” для підготовки фахівців напряму підготовки (спеціальності) 6.010102 “Початкова освіта” побудована відповідно до Національної програми виховання дітей та учнівської молоді з урахуванням вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Структура програми відповідає вимогам галузевого стандарту вищої школи та потребам загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Мета викладання навчальної дисципліни “Методика виховної роботи” у вищих педагогічних навчальних закладах – ознайомити студентів – майбутніх учителів початкових класів із теоретичними основами виховної роботи, практичними вміннями та навичками, необхідними для успішного виховання молодших школярів в умовах модернізації освітньо-виховної системи. Виходячи із зазначених концептуальних ідей, було розроблено зміст дисципліни, який включає знання про:

- особливості організації виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку;
- форми, методи та інноваційні технології виховної роботи в освітньому процесі ЗОШ I ступеня;
- теоретичні положення про розвиток особистості молодшого школяра;
- аспекти взаємодії класовода, учнів і батьків;
- теоретичні основи процесів виховання, самовиховання й перевиховання;
- способи та умови організації виховного процесу в початковій школі.

Зміст програмового матеріалу курсу зорієнтований на методичну підготовку майбутніх педагогів до формування в учнів початкових класів системи загальнокультурних і національних цінностей та відповідної сукупності соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства й держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва.

Вивчення дисципліни “Методика виховної роботи” сприятиме формуванню в студентів умінь аналізувати різні підходи до організації виховного процесу; самостійно вирішувати питання його методичного забезпечення; передбачати можливі труднощі в процесі організації взаємодії педагогів та батьків учнів; керувати колективною творчою діяльністю; діагностувати рівень вихованості молодших школярів.

Кожна тема містить виклад основних змістових компонентів програми, інформаційних положень у вигляді питань, завдань для самоконтролю та самостійного пошуку, що дають змогу студентам перевірити засвоєння матеріалу, поглибити своє розуміння теоретичних положень та реалізувати набуті знання на практиці. Окремі завдання потребують додаткового опрацювання й аналізу психолого-педагогічної літератури, освітянської преси, передового педагогічного досвіду, що сприятиме розвитку в майбутніх учителів початкових класів навичок навчально-дослідної роботи та самостійного пошуку.

Навчальна дисципліна “Методика виховної роботи” розв’язує поставлені завдання за умови нерозривної єдності та взаємодії із суміжними науками: загальними основами педагогіки, психологією, основами педагогічної майстерності, соціологією, історією педагогіки, віковою та педагогічною психологією, педагогікою вищої школи, педагогічними технологіями, соціологією, школознавством, педагогічною практикою, фізіологією й анатомією людини та ін. (табл. 1.1).

Вивчення курсу “Методика виховної роботи” передбачає різні види діяльності студента:

- аудиторну роботу (лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття);
- індивідуальну роботу (написання рефератів, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань), навчальний проект;
- самостійну роботу (самостійне опрацювання відповідної фахової літератури, виконання пошукових завдань).

Контроль за видами навчально-пізнавальної діяльності студентів здійснюється шляхом поточного оцінювання знань, поточним та підсумковим тестовим контролем. Після засвоєння змістових модулів виставляється підсумкова оцінка за національною, 100-бальною шкалами та ECTS. Форма контролю – екзамен.

Цілі й завдання навчальної дисципліни, її місце в навчальному процесі

Мета навчальної дисципліни – набуття студентами системи знань, умінь і навичок з методики виховної роботи, необхідних для організації виховної діяльності з молодшими школярами.

Завдання дисципліни – розкрити основний зміст, напрями, принципи, форми й методи організації виховної роботи, допомогти майбутнім педагогам оволодіти мистецтвом виховання.

Основні завдання:

– ознайомити студентів із теоретичними основами організації процесу виховання;

– розкрити сутність складових виховних технологій – методів, прийомів, форм, засобів виховання;

– сформувати елементарні практичні вміння та навички організації й проведення різних форм виховних справ з учнями різного віку.

Предметом дисципліни є система виховної роботи вчителя як цілісний педагогічний процес.

Створення цілісної системи виховної роботи та підбір найоптимальніших засобів, технологій, методів, прийомів, форм виховного впливу проводиться з метою:

– усебічного вивчення дитини, збереження її фізичного та психічного здоров'я;

– формування високих інтелектуальних здібностей, розвитку світогляду;

– організації процесу самовиховання;

– координації зусиль педагогів, батьків і громадськості.

У процесі вивчення курсу студенти повинні оволодіти такими компетенціями:

знати:

– методологічні основи педагогіки, які стануть керівництвом до дії в практичній діяльності майбутніх учителів, сприятимуть підвищенню педагогічної майстерності;

– традиційні та інноваційні методи й форми виховної роботи;

– вікові та індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку та методику їх вивчення;

– закономірності, принципи та основні підходи у вихованні;

– шляхи реалізації змісту процесу виховання;

– специфіку педагогічного діагностування в структурі виховної роботи;

– особливості підготовки та проведення масових і групових виховних заходів; основні напрями індивідуальної виховної роботи;

– методику організації та здійснення педагогічного стимулювання й самовиховання;

– форми та методи роботи з батьками;

– специфіку планування виховної роботи в початковій школі;

уміти:

– застосовувати основні підходи та принципи виховання в структурі виховної роботи;

– знаходити ефективні шляхи реалізації змісту процесу виховання;

– застосовувати педагогічні діагностики в системі виховної роботи;

– планувати виховну роботу в школі та складати різні типи планів;

– здійснювати підготовку та проводити виховні заходи;

– організовувати масові та групові виховні заходи;

– організовувати індивідуальну виховну роботу з молодшими школярами;

– підбирати методи й форми роботи з батьками, педагогами та учнівськими колективами;

– здійснювати профілактичну роботу серед школярів для подолання педагогічної занедбаності.

Завдання та коротка характеристика теоретичного й практичного навчання (за ОПП):

– закріпити й поглибити знання із психолого-педагогічних дисциплін;

– опанувати сучасні виховні технології, основи теорії виховання та впроваджувати їх у навчально-виховному процесі початкової школи;

– ознайомити зі специфікою діяльності загальноосвітніх навчальних закладів I ступеня;

– формувати вміння проводити різні форми виховної роботи з використанням сучасних технологій виховання зі спеціальності;

– розвивати вміння здійснювати виховну роботу з учнівським колективом.

Мета викладання дисципліни

“Методика виховної роботи” як нормативний курс займає провідне місце в процесі підготовки та становлення майбутнього педагога. Під час вивчення цієї дисципліни студенти знайомляться з особливостями організації виховної роботи в початковій школі, з новими технологіями та методиками.

Мета дисципліни – озброїти студентів знаннями теоретичних основ сучасної методики виховної роботи, уміннями та навичками, необхідними для успішного виховання учнів в умовах сьогодення.

Завдання вивчення дисципліни

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні засвоїти матеріал змістових модулів.

Змістовий модуль 1

Виховний процес як цілісна система формування особистості молодшого школяра

Знати:

- теоретичні основи виховання, самовиховання й перевиховання;
- особливості організації виховної роботи з учнями;
- форми, методи та нові технології виховної роботи;
- теоретичні положення про розвиток особистості;
- вікові та індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку й методику їх вивчення;

уміти:

- орієнтуватися, розкривати суть і зміст основних положень методики виховної роботи;
- здійснювати діагностику вихованості школярів.

Змістовий модуль 2

Інноваційні технології організації виховного процесу в початковій школі

Знати:

- традиційні та інноваційні методи й форми виховної роботи;
- форми виховної роботи з молодшими школярами;
- методику колективного творчого виховання;
- методику організації, проведення виховних заходів;
- способи аналізу виховних заходів;

уміти:

- застосовувати інноваційні технології у виховному процесі початкової школи;
- проводити різні форми виховної роботи з учнями початкових класів;
- організовувати колективну творчу справу;
- аналізувати проведення виховних заходів.

Змістовий модуль 3

Методика педагогічної взаємодії вчителів, батьків, громадськості та учнів у виховному процесі

Знати:

- аспекти взаємодії класовода, учнів і батьків;
- способи та умови організації виховного процесу;

- методику роботи з різними категоріями дітей;
- методику роботи в групі продовженого дня;
- особливості організації виховної роботи в навчальних закладах інтернатного типу;

- методику виховної роботи в малокомплектній школі;

уміти:

- аналізувати різні підходи до організації виховного процесу;
- передбачати можливі труднощі в процесі організації взаємодії педагогів та батьків учнів;
- керувати творчою колективною діяльністю.
- вивчати сімейно-побутові умови навчання дітей;
- надавати допомогу батькам у сімейному вихованні через систему педагогічного навчання;
- пропагувати кращий досвід сімейного виховання;
- залучати батьків до організації виховної роботи.

Змістовий модуль 4

Класний керівник – організатор виховної роботи з учнями початкових класів

Знати:

- зміст й основні напрями роботи класного керівника;
- критерії оцінювання діяльності класного керівника;
- методику планування та обліку виховної роботи в початковій школі;

уміти:

- планувати педагогічну діяльність;
- організовувати дозвілля молодших школярів;
- проектувати розвиток особистості в колективі й поза школою;
- визначати мету, завдання та перспективи педагогічної роботи.

Окрім цього, студенти повинні вміти опрацьовувати наукову педагогічну літературу з проблем теорії та методики виховання, використовувати інноваційні педагогічні технології виховання застосовувати новітні технічні засоби навчання, аналізувати шкільні підручники, посібники з методики виховної роботи.

Мета проведення лекцій

Лекції повинні бути одним з основних теоретичних інформаційних джерел для студентів з методики виховної роботи.

Завдання проведення лекцій

У результаті проведення лекцій студенти повинні

знати:

- основні теоретичні положення, концепції та технології виховної роботи;

- інноваційні методи й форми виховної роботи;

уміти:

– опановувати зміст навчального матеріалу під час лекційних занять та під час самостійного опрацювання науково-методичної літератури з проблем виховання;

- організовувати виховний процес у сучасному навчальному закладі;

– оптимально поєднувати різноманітні форми та методи виховання школярів.

Мета проведення практичних (семінарських, лабораторних) занять

На практичних семінарських, лабораторних заняттях студенти повинні закріпити знання, набуті під час лекційних занять та самостійного опрацювання наукової педагогічної літератури. Практичні заняття покликані формувати в студентів уміння планувати навчально-виховний процес і власну педагогічну діяльність.

Завдання проведення практичних (семінарських), лабораторних занять

Ознайомити студентів із технологіями педагогічного моніторингу, організаційними аспектами виховної роботи школи, плануванням навчально-виховного процесу, дати поняття про план виховної роботи та його структурні елементи, розвивати вміння планувати свою діяльність.

У результаті проведення практичних (семінарських, лабораторних) занять студенти повинні

знати:

- функціональні обов'язки й права класного керівника;

– специфіку роботи з обдарованими дітьми та особливостями виховання педагогічно занедбаних дітей;

- розвивати навички роботи з різними категоріями школярів;

- проблеми виховання культури особистості школяра;

– методику організації та проведення виховних заходів у початковій школі;

– сучасні напрями виховання та їхню роль у гармонійному формуванні особистості;

уміти:

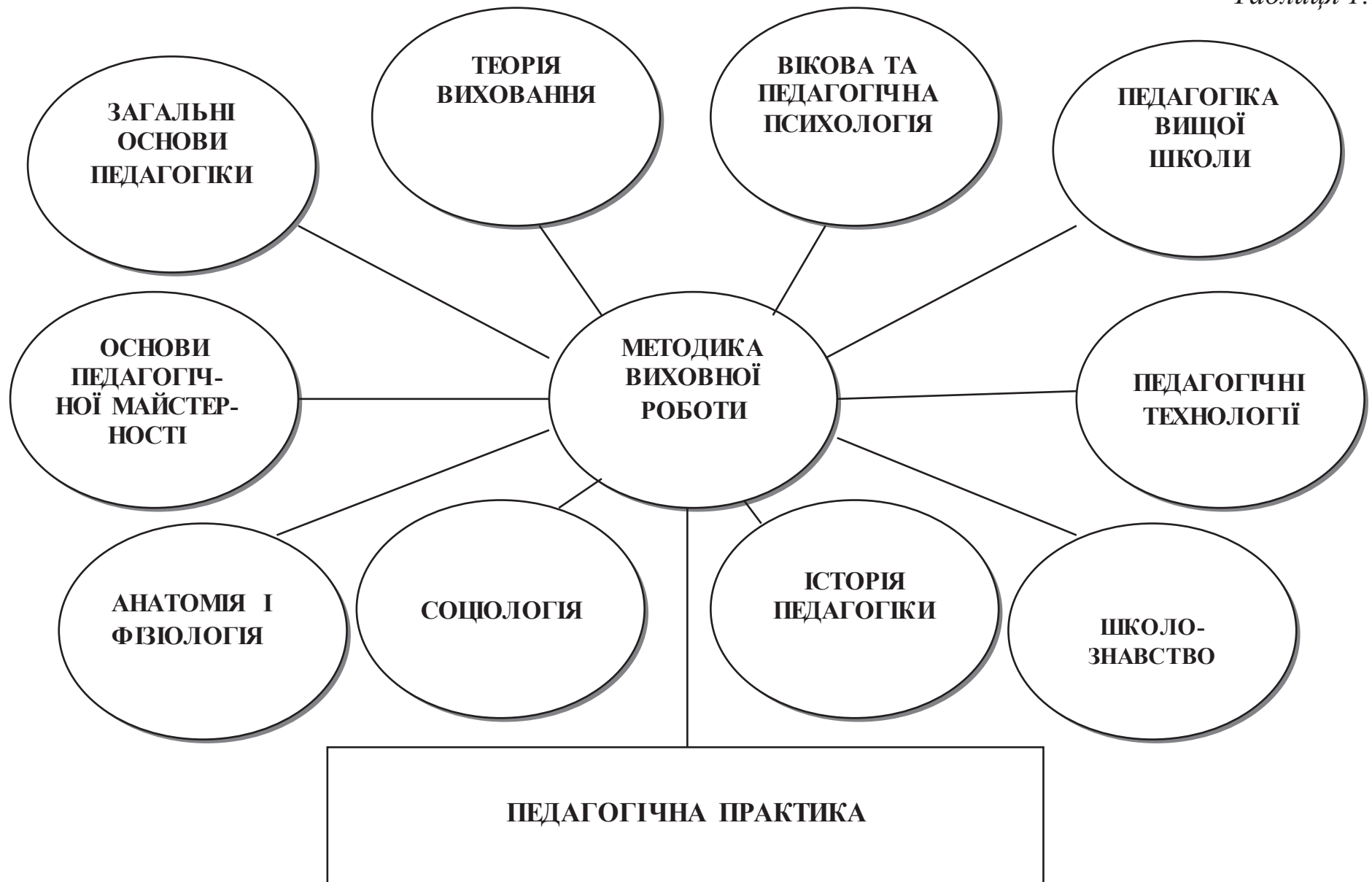
– застосовувати в практичній педагогічній діяльності методичні навички та вміння щодо організації виховної роботи;

- проводити діагностику рівня вихованості;

- здійснювати конструктивний аналіз різних форм виховної роботи;

– працювати з програмою психолого-педагогічного вивчення класного колективу.

Таблиця 1.1

1.2 Опис предмета навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Предмет: “Методика виховної роботи”

Курс: підготовка бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: 4</p> <p>Модулів: 2 Змістових модулів: 4</p> <p>Загальна кількість годин: 135</p> <p>Тижневих годин: 4</p>	<p>Шифр та найменування галузі знань 0101 Педагогічна освіта</p> <p>Код та найменування напряму підготовки 6.010102 Початкова освіта</p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр</p>	<p>Обов’язкова. Рік підготовки: 4</p> <p>Денна форма навчання: Семестр 8 Лекції – 32 години Практичні заняття – 20 годин Лабораторні заняття – 4 години Самостійна робота – 79 годин</p> <p>Заочна форма навчання: Семестр: 7–8 Лекції – 18 годин Практичні заняття – 4 години Самостійна робота – 113 годин</p> <p>Навчальний проект (ІНДЗ) – реферат, методична розробка, модель. Вид контролю: модульна контрольна робота, екзамен</p>

*1.3 Орієнтовний навчально-тематичний план дисципліни
“Методика виховної роботи”
(за вимогами кредитно-модульної системи навчання)*

№ п/п	Назва теми
Лекції	
1	Змістовий модуль 1. Виховний процес як цілісна система формування особистості молодшого школяра Тема 1. Основи виховної роботи з учнями початкових класів
2	Тема 2. Сутність національного виховання як цілісної системи формування особистості молодшого школяра
3	Тема 3. Виховна система школи: зміст, структура, характеристика основних компонентів
4	Тема 4. Методика діалогічної взаємодії вчителя та учнів у виховному процесі початкової школи
5	Тема 5. Методика педагогічної діагностики вихованості молодших школярів
6	Змістовий модуль 2. Інноваційні технології організації виховного процесу в початковій школі Тема 6. Технології виховної роботи в початковій школі
7	Тема 7. Методи виховного впливу педагога на вихованців
8	Тема 8. Форми виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня
9	Тема 9. Методика колективного творчого виховання
10	Тема 10. Методика організації, проведення та аналізу виховного заходу
11	Змістовий модуль 3. Методика педагогічної взаємодії вчителів, батьків, громадськості та учнів у виховному процесі Тема 11. Методика взаємодії школи, сім'ї та громадськості у вихованні особистості молодшого школяра
12	Тема 12. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей: обдаровані, педагогічно занедбані, діти з особливими потребами
13	Тема 13. Методика організації виховної роботи в групі продовженого дня та в загальноосвітніх навчальних закладах інтернатного типу

14	Змістовий модуль 4. Класний керівник – організатор виховної роботи з учнями початкових класів Тема 14. Методика роботи класного керівника	
15	Тема 15. Методика планування й обліку виховної роботи в початковій школі	
Практичні заняття		
1	Тема 1. Виховання як фактор цілісного формування особистості молодшого школяра	
2	Тема 2. Виховання базової культури особистості	
3	Тема 3. Методика планування виховної роботи в ЗОШ I ступеня	
4	Тема 4. Напрями й форми роботи класного керівника	
5	Тема 5. Виховна робота з педагогічно занедбаними та обдарованими дітьми	
6	Тема 6. Методика проведення та аналізу виховних заходів	
7	Тема 7. Роль сім'ї у вирішенні завдань різнобічного розвитку особистості школяра	
8	Тема 8. Організація роботи з батьками	
9	Тема 9. Методика проведення народознавчих занять у школі	
Лабораторні заняття		
1	Тема 1. Методика організації виховної справи (моделювання колективної творчої справи)	
2	Тема 2. Методика організації виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня	
3	Тема 3. Методика планування класним керівником виховної роботи в початковій школі	
4	Тема 4. Методика вивчення учнів початкових класів класним керівником	
5	Тема 5. Професіограма класного керівника	
5	Тема 6. Спостереження та аналіз виховного заходу в школі	

1.4 Зміст програми навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Теоретико-методичні навчальні модулі

Змістовий модуль 1. Виховний процес як цілісна система формування особистості молодшого школяра

Тема 1. Основи виховної роботи з учнями початкових класів

Методика виховної роботи як педагогічна наука.

Виховання в цілісній структурі педагогічного процесу початкової школи.

Особливості виховної роботи в початковій школі.

Цілі, завдання й зміст виховної роботи в початковій школі на сучасному етапі.

Шляхи вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами в контексті модернізації освіти в Україні.

Основні педагогічні поняття:

виховний процес, вихованець, вихователь, напрями виховання, завдання виховання, принципи виховання, особистісно орієнтоване виховання, гуманістичне виховання.

Список рекомендованої літератури.

Тема 2. Сутність національного виховання як цілісної системи формування особистості молодшого школяра

Національна своєрідність виховання. Мета та завдання національної системи виховання. Принципи національного виховання. Ідеал українського національного виховання як чинник духовного зростання особистості. Шляхи та засоби реалізації національної системи виховання в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

національне виховання, національна система виховання, національна ідея, виховний ідеал, система виховних завдань, єдність національного й загальнолюдського, природовідповідність, культуровідповідність, демократизація, гуманізація.

Список рекомендованої літератури.

Тема 3. Виховна система школи: зміст, структура, характеристика основних компонентів

Виховна система в початковій школі як педагогічне явище і поняття. Характеристика основних компонентів виховної системи школи. Закономірності та етапи розвитку виховної системи. Функції виховної системи. Методика створення виховної системи навчального закладу. Виховна система як спосіб організації життєдіяльності класу. Авторські виховні системи (АВС).

Основні педагогічні поняття:

виховна система, ціннісно-орієнтовані виховні системи, концепції, етапи виховної системи, індивідуально-груповий, комунікативний, ціннісно-орієнтаційний, діагностико-результативний, виховне середовище.

Список рекомендованої літератури.

Тема 4. Методика діалогічної взаємодії вчителя та учнів у виховному процесі початкової школи

Характеристика педагогічної діяльності вчителя початкових класів. Основні функції педагогічної діяльності. Професійно важливі якості педагога-вихователя. Види та стилі взаємодії педагога й учня в процесі виховання. Майстерність педагогічного спілкування. Характеристика стилів спілкування педагога та учнів у виховному процесі початкової школи.

Основні педагогічні поняття:

моральні якості, організаційна діяльність, компоненти педагогічної праці, педагогічні здібності, талант вихователя, зовнішній вигляд, педагогічна спрямованість особистості, стилі спілкування, діалогічна взаємодія.

Список рекомендованої літератури.

Тема 5. Методика педагогічної діагностики вихованості молодших школярів

Сутність діагностичної діяльності педагога. Діагностика й вимірювання вихованості молодших школярів. Критерії, рівні та показники вихованості учнів молодших класів. Методи вивчення особистості молодшого школяра. Діагностика особистості молодшого школяра, дитячого колективу та самодіагностика.

Основні педагогічні поняття:

діагностика, вихованість, критерії вихованості, ступені вихованості, ефективність виховання, методи діагностики, особистість школяра, дитячий колектив, самодіагностика.

Список рекомендованої літератури.

Змістовий модуль 2. Інноваційні технології організації виховного процесу в початковій школі

Тема 6. Технології виховної роботи в початковій школі

Історичні аспекти виникнення педагогічної технології. Загальна характеристика педагогічних технологій. Технологічний підхід до виховання.

Технологізація виховного процесу загальноосвітньої школи. Комплексний підхід до технологій виховання у початковій школі. Інноваційні технології виховання.

Основні педагогічні поняття:

методика виховної роботи, технологія виховання, комплексність, технологічний підхід у вихованні, організація діяльності школярів, виховний вплив.

Список рекомендованої літератури.

Тема 7. Методи виховного впливу педагога на вихованців

Методи, прийоми та засоби виховного впливу на особистість молодшого школяра. Характеристика методів виховного впливу педагога на вихованців. Шляхи оптимального застосування педагогом методів виховного впливу на вихованців.

Основні педагогічні поняття:

метод виховання, прийом виховання, засіб виховання, розповідь, лекція, бесіда, диспут, дискусія, переконання, навчання, ситуація успіху, позитивна реакція педагога, негативна реакція педагога, покарання, організація змагання вихованців, вправління, контроль, корекція поведінки вихованців, самовиховання, консультативна допомога.

Список рекомендованої літератури.

Тема 8. Форми виховної роботи в загальноосвітній школі I ступеня

Методика організації позакласної та позашкільної виховної роботи на сучасному етапі розвитку освіти. Форми організації виховної роботи. Характеристика форм виховної роботи в початковій школі.

Основні педагогічні поняття:

форма виховання, масові, групові, індивідуальні, тематичні ранки, тижні з різних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, фестивалі, читацькі конференції, гуртки, екскурсії, походи, класні години, політична інформація, читання художньої літератури, колекціонування.

Список рекомендованої літератури.

Тема 9. Методика колективного творчого виховання

Методика колективного творчого виховання (КТВ), її суть та характеристика. Колективна творча справа (КТС). Алгоритм проведення колективної творчої справи. Технологія підготовки й проведення колективних творчих справ (за методикою І.П.Іванова). Ігрові моделі колективних творчих справ для учнів 1–4 класів загальноосвітньої школи. Характеристика колективних творчих справ для учнів початкової школи.

Основні педагогічні поняття:

колективна творча справа (КТС), колективне творче виховання (КТВ), виховна справа, алгоритм, соціальна спрямованість, творчі доручення, колективна творча гра, колективне творче свято.

Список рекомендованої літератури.

Тема 10. Методика організації, проведення та аналізу виховного заходу

Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами. Педагогічні основи роботи вчителя початкових класів над підготовкою проведення виховного заходу в загальноосвітній школі I ступеня. Алгоритм проведення виховного заходу в початковій школі. Сутність аналітичної діяльності педагога та вимоги до її організації. Умови підвищення ефективності виховної роботи в загальноосвітній школі.

Основні педагогічні поняття:

виховний захід, виховна справа, форми виховання, виховна робота, педагогічна взаємодія, виховний вплив, учасники виховного заходу, типологія виховних заходів, сценарій виховного заходу, алгоритм підготовки.

Список рекомендованої літератури.

Змістовий модуль 3. Методика педагогічної взаємодії вчителів, батьків, громадськості та учнів у виховному процесі

Тема 11. Методика взаємодії школи, сім'ї та громадськості у вихованні особистості молодшого школяра

Сім'я як соціально-педагогічне середовище формування особистості молодшого школяра. Психолого-педагогічні умови виховної взаємодії сім'ї і школи. Основні напрямки і форми організації взаємодії школи з батьками учнів. Методика проведення батьківських зборів, їх види та тематика. Батьківський комітет класу його функції та обов'язки.

Основні педагогічні поняття:

педагогічний лекторій, педагогічний всеобуч, науково-практична конференція, день відкритих дверей, класні батьківські збори, батьківський комітет класу, методи, форми та прийоми роботи з батьками, збори-диспути, педагогічні роздуми, педагогічна культура батьків.

Список рекомендованої літератури.

Тема 12. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей: обдарованими, педагогічно занедбаними, дітьми з особливими потребами

Соціально-педагогічна діяльність класного керівника. Робота класного керівника з різними категоріями дітей. Особливості роботи з важковиховуваними дітьми. Специфіка роботи з обдарованими учнями. Організація роботи із соціально незахищеними дітьми. Методика індивідуальної виховної роботи та організація самовиховання.

Основні педагогічні поняття:

вихованість, обдарованість, важковиховувані діти, діти з відхиленнями в поведінці, гармонійний розвиток особистості, педагогічно занедбані, діти з відхиленням у поведінці, соціально незахищені діти.

Список рекомендованої літератури.

Тема 13. Методика організації виховної роботи в групі продовженого дня та в загальноосвітніх навчальних закладах інтернатного типу

Поняття про групу продовженого дня (ГПД). Основні напрями роботи вихователя ГПД. Організація виховної роботи зі школярами під час самопідготовки. Особливості організації виховної роботи в школі-інтернаті. Основні напрями педагогічної діяльності вихователя в школі-інтернаті. Орієнтовні форми виховної роботи з молодшими школярами в навчальних закладах інтернатного типу.

Основні педагогічні поняття:

група продовженого дня, самопідготовка, виховна робота в ГПД, домашня навчальна робота учнів, школа-інтернат, самостійна робота, вихователь, функціональні обов'язки.

Список рекомендованої літератури.

Змістовий модуль 4. Класний керівник – організатор виховної роботи з учнями початкових класів

Тема 14. Методика роботи класного керівника

Зміст й основні напрями організації роботи класного керівника. Функції класного керівника (діагностична, організаційна, виховна, координаційна, стимулююча). Аналіз “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти”. Роль класного керівника в організації виховної роботи початкової школи. Критерії оцінювання діяльності класного керівника.

Основні педагогічні поняття:

класний керівник, класовод, функції, напрями й форми роботи, виховні завдання, методичні рекомендації, професіограма.

Список рекомендованої літератури.

Тема 15. Методика планування й обліку виховної роботи класного керівника в початковій школі

Планування виховної роботи в ЗОШ I ступеня. Поняття та види планування. Функції планування. Структура плану виховної роботи класного керівника. Умови ефективності планування. Педагогічна характеристика школяра. Орієнтовний зміст виховання в загальноосвітній школі.

Основні педагогічні поняття:

план виховної роботи, планування, структура плану, програма вивчення учнівського колективу, психолого-педагогічна характеристика учня, спостереження, вивчення учнів.

Список рекомендованої літератури.

2. Практичні та лабораторні заняття з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

2.1 Методичні рекомендації до проведення практичних і лабораторних занять з курсу “Методика виховної роботи”

Практичні заняття покликані сформувати в студентів відповідні професійні вміння та навички, виробити вміння застосовувати їх у своїй майбутній практичній діяльності. Вони призначені для більш глибокого вивчення певних аспектів лекційного матеріалу та закріплення їх на практиці. На практичних, лабораторних заняттях студенти повинні закріпити знання, набуті під час лекційних занять.

Практичні заняття потребують від студентів ретельної підготовки. Студенти повинні систематично готуватися до практичних занять, вибирати оптимальні шляхи самопідготовки, раціонально планувати та організовувати навчальний час.

Одним із найважливіших методів підготовки до практичних занять є робота студента з навчальною книгою. Опрацьовуючи рекомендовану літературу, студент повинен навчитися працювати з її науковим інструментарієм, усвідомити та глибоко засвоїти зміст прочитаного, законспектувати найістотніше, запам'ятати прочитаний матеріал. Підготовка до практичних занять в основному ґрунтується на пошуково-аналітичній діяльності студента. Важливе значення має його самостійна робота.

Самостійна робота студентів складається із трьох блоків: самостійна підготовка студентів до аудиторних занять (лекцій, практичних (семінарських), лабораторних занять); самостійна робота на практичних і лабораторних заняттях; самостійне опрацювання теми, розробка навчального проекту.

Самостійна підготовка студентів до аудиторних занять є тривірневою: репродуктивною, частково-пошуковою, творчою.

Репродуктивний рівень – націлений на розширення понятійного апарату студентів з методики виховної роботи, поповнення їхнього термінологічного словника, а також містить перелік контрольних запитань, спрямованих на відтворення базових знань із теми.

Частково-пошуковий рівень – містить завдання для самостійного пошуку проблемного та дослідницького характеру; аналіз міркувань видатних педагогів сприяє розвитку аналітико-оцінного мислення.

Творчий – розгляд питань для роздумів вільного, творчого характеру сприяє розвитку творчих здібностей майбутніх педагогів; написання рефератів, повідомлень сприяє глибшому розумінню та розкриттю теми заняття.

Самостійна робота студентів власне на практичних та лабораторних заняттях (аудиторна робота) спрямована на розвиток у майбутніх учителів умінь застосовувати мисленнєві дії аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, порівняння, розрізнення, узагальнення тощо. Для цього в процесі проведення занять студентам пропонується завдання з аналітичним навантаженням, створення логічних схем, графіків, таблиць, розв'язання педагогічних задач, аналіз ситуацій.

З метою міцності закріплення знань, одержаних на лекційних заняттях, студентам запропоновано теми для самостійного опрацювання. Підсумковими видами робіт за результатом опрацюваного матеріалу можуть бути конспекти, опорні схеми, тези, реферати, розроблені індивідуальні моделі, проекти тощо.

2.2 Плани практичних і лабораторних занять

Практичне заняття № 1

Тема 1. Виховання як фактор цілісного формування особистості молодшого школяра

Форма – семінарське заняття

Мета: поглибити знання про розвиток, формування та виховання особистості; формувати навички науково-дослідної роботи та вміння працювати з літературними джерелами, аналізувати й узагальнювати отриманий матеріал.

План

1. Особистість у системі виховання.
2. Принцип цілісного підходу у вихованні творчої особистості.
3. Фактори самореалізації особистості.
4. Урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час організації виховної роботи.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Виховання – справа важка, і поліпшення його умов – один із священних обов'язків кожної людини, адже немає нічого важливішого, як освічення самого себе і своїх близьких” (Сократ).

“Людина є тільки те, що вона сама із себе робить” (Ж.-П.Сартр).

2. Завдання

1. Наведіть різні варіанти критеріїв оцінки вихованості учнів.
2. Спроектуйте короткий зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його моральних якостей.

3. Наведіть орієнтовну модель вивчення спеціальних здібностей учнів молодших класів.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. На підставі вивчення й аналізу висловлювань видатних педагогів про всебічний розвиток особистості прослідкуйте, як ставилася ця проблема в історії педагогіки та школи.

2. На основі вивчення досвіду класовода покажіть, як використовуються засоби масової інформації у виховній роботі.

3. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення його ставлення до навчальної, трудової, громадської діяльності.

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Обґрунтуйте поняття *особистість*.
2. Обґрунтуйте основні положення цілісного підходу у вихованні творчої особистості.
3. Які фактори впливають на розвиток особистості?
4. Розкрийте основні фактори самореалізації особистості.

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. У чому полягає зв'язок між вихованням і самовихованням у процесі формування й розвитку особистості?

2. Розкрийте сутність і завдання виховання в системі всебічного гармонійного розвитку особистості.

2. Теми рефератів

1. Особистісно зорієнтоване виховання.
2. Розвиток творчої особистості молодшого школяра.
3. Роль виховання у формуванні особистості молодшого школяра.

Педагогічна ситуація № 1.

Література: 4, 9, 11, 16, 21, 41, 47.

Практичне заняття № 2

Тема 2. Виховання базової культури особистості

Форма – конференція

Мета: ознайомити студентів з проблемою виховання культури особистості школяра, розвивати методичні навички та вміння щодо організації виховної роботи, закріпити знання про напрями виховання та їхню роль у гармонійному формуванні особистості.

План

1. Методика формування основ моральної культури особистості.
2. Місце й роль естетичного виховання в гармонійному розвитку особистості школяра.
3. Методика роботи вчителя з національного виховання.
4. Методика формування та розвитку світоглядної свідомості школяра.
5. Методика організації трудового виховання в початковій школі.
6. Методика виховання фізичної та екологічної культури особистості.
7. Роль громадянського виховання в системі формування культури особистості.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Без свідомої розумової культури не може бути і витончених почуттів”

(А.Франс).

“Із всіх творінь найбільш прекрасне – людина, яка отримала прекрасне виховання”

(Епіктет).

“Поведінка – це дзеркало, у якому кожен показує своє обличчя”
(Й.В.Гете).

“Прекрасне – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості” *(В.О.Сухомлинський).*

“Проти всього можна вистояти, але не проти добра” *(Ж.-Ж.Руссо).*

2. Завдання

1. Складіть план-конспект виховного заняття: “Українському роду нема переводу”, “Мій рідний край”, “Завітаймо до добрих людей”, “Уклін тобі, Кобзарю”.

2. Розробіть варіант режиму дня учнів 1–4 класів. Дайте характеристику основних засобів фізичного виховання школярів.

3. Складіть анкети, тести для вивчення рівня сформованості в учнів працелюбства.

4. Підберіть та проаналізуйте народні прислів'я, приказки, казки, визначте їхній вплив на формування естетичної, моральної культури особистості.

5. Змодельуйте систему виховної роботи в школі вашої мрії, виходячи з позиції: “Якби директором був я, то...”.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. Випишіть висловлювання А.С.Макаренка про трудове виховання дитини в сім'ї.
2. Доберіть декілька педагогічних ситуацій, які розкривають процес формування в школярів певних моральних якостей.
3. Наведіть приклади спільної роботи школи та сім'ї з фізичного виховання школярів.
4. Змодельуйте систему роботи сім'ї з екологічного виховання.

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Назвіть фактори розвитку й формування особистості.
2. Основні педагогічні умови ефективності трудового виховання школярів.
3. Які чинники зумовлюють актуальність проблеми екологічного виховання?
4. У чому полягає взаємозв'язок між естетичним, фізичним і трудовим вихованням?

Творчий рівень

1. Теми рефератів

1. Проблема національного виховання в педагогічній спадщині О.В.Духновича.
2. Цінності морального виховання.
3. Виховання й національний характер.
4. Мистецтво як чинник розвитку душі.

Педагогічна ситуація № 2.

Література: 1, 6, 10, 13, 20, 29, 50.

Практичне заняття № 3

Тема 3. Методика планування виховної роботи в ЗОШ І ступеня

Форма – педагогічний консилиум

Мета: ознайомити студентів з організаційними аспектами роботи школи та плануванням навчально-виховного процесу, надати поняття про план виховної роботи та його структурні елементи, розвивати вміння планувати свою діяльність.

План

1. Основні підходи до планування.
2. Види й структура планів.
3. Методика організації планування виховної роботи в школі.
4. План виховної роботи класного керівника.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Краще досконало виконати невелику частину справи, ніж зробити погано в десять разів більше” (Архімед).

“Чим більше вихователь учить свого вихованця виражати себе у праці, діяльності, тим більшим авторитетом він є для вихованця” (В.О.Сухомлинський).

“Без планування я не уявляю повноцінного виховання” (В.О.Сухомлинський).

2. Завдання

1. Складіть план виховної роботи класного керівника для учнів початкових класів на півріччя.

2. Опрацюйте поради В.О.Сухомлинського “Як планувати виховну роботу” (книга “Сто порад учителям”, порада 97).

3. Проаналізуйте план виховної роботи вашого колеги.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. Проаналізуйте статтю 17 Закону України “Про освіту”.

2. Ознайомтеся з різними підходами до планування виховної роботи.

3. Опрацюйте нормативно-правові документи з питань планування виховної роботи в початковій школі.

4. Складіть модель плану виховної роботи класного керівника для учнів 1, 2, 3, 4 класів (згідно з указаними варіантами).

Репродуктивний рівень

Контрольні питання

1. Розкрийте суть комплексного підходу до планування виховної роботи.

2. Які вимоги ставляться до планування виховної роботи?

3. Назвіть й охарактеризуйте розділи плану виховної роботи класного керівника.

4. Розкрийте зміст етапів планування роботи класного керівника.

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Які особливості планування й підготовки виховного заходу?

2. Як здійснюється взаємодія педагогів та учнів у процесі планування виховної роботи?

2. Теми рефератів

1. Планування як результат конструктивної діяльності педагога.

2. Виховна робота в сучасній загальноосвітній школі.
Педагогічна ситуація № 3.
Література: 13, 15, 17, 18, 21, 23, 33, 40, 53.

Практичне заняття № 4

Тема 4. Напрями та форми роботи класного керівника

Форма – педагогічний консиліум

Мета: ознайомити з функціональними обов'язками та правами класного керівника, формувати вміння здійснювати діагностику рівня вихованості, працювати з програмою психолого-педагогічного вивчення класного колективу.

План

1. Робота класного керівника з вивчення учнів.
2. Систематизація результатів вивчення особистості учнів.
3. Структура психолого-педагогічної характеристики учня.
4. Програма вивчення й структура характеристики класного колективу.
5. Методика вивчення класного колективу.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Діяльність класного керівника тоді і лише тоді має сенс, коли він залучає дітей до загальнолюдських цінностей, а діти мають можливість співпереживати, тобто духовно збагачуються і відкривають власний внутрішній світ” (М.Красовицький).

“Вчитель – це скло, через яке дитина дивиться на життя” (Ш.Амонашвілі).

2. Завдання

1. Складіть психолого-педагогічну характеристику учня 1-го та 4-го класів. Поясніть, що спільного й відмінного є в них.
2. Згідно з програмою вивчення учнівського колективу складіть психолого-педагогічну характеристику класу.
3. Назвіть можливі варіанти підходів до фіксування результатів вивчення учнів.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. На основі аналізу Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти визначте перелік його основних обов'язків, функцій.

2. Складіть, застосовуючи власні спостереження та досвід, професіограму класного керівника.

3. Випишіть із творів А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та інших педагогів висловлювання про роль вихователя у формуванні та розвитку особистості. Опрацюйте книгу А.С.Макаренка “Книга для батьків”.

4. Запропонуйте декілька варіантів (методик) вивчення учнів і класного колективу.

5. Складіть поради (рекомендації) для класного керівника щодо організації виховної роботи з учнями молодших класів.

6. Спроектуйте зміст бесіди зі школярами з метою вивчення їхніх здібностей та уподобань.

Репродуктивний рівень

Контрольні питання

1. Яка мета психолого-педагогічного вивчення особистості учня?
2. Поясніть сутність основних методів вивчення класним керівником учнів.
3. Чим відрізняються програма вивчення учня й класного колективу?
4. Дайте характеристику функцій класного керівника.
5. У чому суть педагогічного експерименту?

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Назвіть основні умови ефективності планування й організації виховної роботи класного керівника.
2. Які вимоги ставляться до особистості вихователя?

2. Теми рефератів

1. Інноваційні форми організації виховного процесу.
2. Особливості поведінки дітей різного віку.
3. Класний керівник і його роль в організації виховного процесу.
4. Особистісно-зорієнтована виховна система.
5. Педагогічна діагностика й виховний процес.

Педагогічна ситуація № 4.

Література: 13, 15, 17, 18, 21, 23, 33, 40, 49, 53.

Практичне заняття № 5

Тема 5. Виховна робота з педагогічно занедбаними та обдарованими дітьми

Форма – практикум

Мета: ознайомити студентів зі специфікою роботи з обдарованими дітьми та особливостями виховання педагогічно занедбаних дітей, розвинути навички роботи з різними категоріями школярів.

План

1. Поняття “обдарована особистість”. Робота вчителя з обдарованими дітьми.
2. Поняття “педагогічно занедбана дитина”. Соціально-педагогічні причини появи важковиховуваних дітей.
3. Шляхи та засоби перевиховання школярів.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Старанністю посередність досягає більшого, аніж обдарований без старанності. Слава купується ціною праці; що легко дається – невисоко цінується”(Б.Грасіан).

“Немає без наполегливого працелюбства ні талантів, ні геніїв”
(Д.Менделєєв).

“Мудрий не той, хто знає багато, а той, чиї знання корисні”
(Есхіл).

“Геній – один процент натхнення і дев’яносто дев’ять процентів поту”
(Т.Едісон).

2. Завдання

1. Охарактеризуйте особливості учнів з підвищеними навчальними можливостями.
2. Назвіть помилки сім’ї та школи, що спричиняють появу важковиховуваних дітей.
3. Проведіть спостереження за важковиховуваним учнем. Разом із класоводом розробіть програму його перевиховання.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. Сформулюйте правила для вихователів важковиховуваних дітей.
2. Складіть план-конспект виховного заходу: “У країні чудес”, “Інтелект-шоу”, “Подорож у світ мудрих думок”.
3. Підберіть загадки, прислів’я та ігри, які б сприяли кращому пізнанню учнями своїх задатків та здібностей (наприклад: “П’ять хвилин на роздуми”, “Пізнай самого себе”).

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Яких учнів називають важковиховуваними?

2. Дайте визначення поняттю “обдарована особистість”.
3. Назвіть критерії, за якими можна визначити обдарованість.
4. Які особливості навчання й виховання:
 - а) обдарованих дітей;
 - б) педагогічно занедбаних дітей?

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Які характерні особливості поведінки важковиховуваних дітей?
2. Назвіть якості, якими має володіти вчитель для роботи з обдарованими дітьми.
3. Як працювати з інертними дітьми?
4. Що спільного й відмінного в поняттях “творчість”, “геніальність”, “геній”, “обдарована особистість”?

2. Теми рефератів

1. Вихованість учнів як критерій ефективності навчання.
2. Дитяча агресивність як наслідок “виховних покарань”.
3. Робота класного керівника з важковиховуваними учнями, спрямована на профілактику відхилень у поведінці.
4. Особливості виховної роботи з педагогічно занедбаними дітьми.

Дискусія на тему: “Кого важче виховувати – обдаровану дитину чи важковиховувану?”

Література: 11, 12, 18, 27, 42, 48, 50.

Практичне заняття № 6

Тема 6. Методика проведення та аналізу виховних заходів

Форма – практикум

Мета: ознайомити студентів з методикою проведення та організації виховних заходів, навчити здійснювати конструктивний аналіз різних форм виховної роботи.

План

1. Підготовка до проведення виховного заходу. Участь батьків, громадськості у виховному процесі.
2. Методика проведення й організації:
 - ✓ бесіди (етичної та індивідуальної);
 - ✓ екскурсії, заочної подорожі;
 - ✓ вікторини, олімпіади;
 - ✓ диспуту;
 - ✓ КВК, змагання;
 - ✓ розповіді, усного журналу;

- ✓ круглого столу, тематичного брейн-рингу;
- ✓ предметного тижня.

3. Схема аналізу виховного заходу.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Серце віддаю дітям” (В. Сухомлинський).

“В науці треба повторювати уроки, щоб добре пам’ятати їх; в моралі треба добре пам’ятати помилки, щоб не повторювати їх” (В. Ключевський).

2. Завдання

1. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів молодших класів.
2. Спроектуйте модель виховного заняття із трудового виховання учнів 1–2 класів: (“Світ моїх захоплень”, “Моя трудова сім’я”, “Золоті руки моєї бабусі”).
3. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи предметного тижня для учнів 4-го класу.
4. Наведіть приклади тематики й жанрів сторінок усного журналу для учнів початкових класів.

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Роль класного керівника в організації та проведенні позакласної виховної роботи.
2. Складіть таблицю класифікації найбільш поширених форм організації виховної роботи (фронтальна, групова, індивідуальна).
3. Особливості підготовки та проведення екскурсії.
4. Вимоги до проведення індивідуальної бесіди зі школярами.
5. Розкрийте методику підготовки та проведення таких форм виховної роботи: вікторини, розповіді, круглого столу, усного журналу, КВК.

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Чим відрізняється зміст традиційних і нетрадиційних форм виховної роботи?
2. На що треба звернути особливу увагу під час аналізу виховного заходу?
3. Назвіть можливі теми й жанри сторінок усного журналу для учнів початкових класів.
4. Розкрийте сутність етичних бесід, диспутів та їхнє значення у вихованні школярів.

2. Теми рефератів

1. Основні види діяльності школярів і їхній вплив на виховання дітей.
2. Особливості організації виховної роботи в початковій школі.
3. Комплексний підхід до виховання як один зі шляхів підвищення ефективності та якості виховної роботи в школі.

Педагогічна ситуація № 6.

Література: 2, 5, 7, 20, 21, 22, 24, 27, 39.

Практичне заняття № 7

Тема 7. Роль сім'ї у вирішенні завдань різнобічного розвитку особистості школяра

Форма – практикум

Мета: розкрити роль сім'ї в розвитку особистості школяра, проаналізувати функції та завдання родинного виховання, розвивати навички комунікативної взаємодії.

План

1. Родинне виховання як чинник формування особистості.
2. Функції сім'ї. Сім'я як соціальний інститут розвитку особистості.
3. Спілкування батьків з дітьми – основа родинного виховання.
4. Виховна атмосфера сім'ї. Проблеми виховання дітей у сучасній сім'ї.
5. Виховання дітей у різних за структурою родинах.
6. Основні педагогічні умови підвищення ефективності організації родинного виховання:
 - а) оновлення змісту педагогічної освіти батьків;
 - б) використання нетрадиційних форм роботи з батьками.
7. Проблеми родинного виховання в спадщині подвижників української педагогіки.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Любов до батьків – основа усіх добродійностей” (народна мудрість).

“Сім'я – це суспільство в мініатюрі, від цілісності якої залежить безпека усього великого людського суспільства” (Ф.Адлер).

“Головний сенс і мета родинного життя – виховання дітей. Головна школа виховання дітей – це взаємостосунки чоловіка і жінки, батька і матері” (В.Сухомлинський).

2. Завдання

1. Спроектуйте бесіду на тему: “Відповідальність батьків за виховання й розвиток дитини”, “Рід, родина, рідне”.
2. Назвіть тематику родинних свят, які можуть бути проведені в школі.
3. Круглий стіл: “Що заважає нашим дітям бути вихованими?”, “Роль сімейних традицій у розвитку особистості школяра”.
4. Складіть план-конспект родинного свята: “Із бабусиної скрині”, “Біля рідного порога”, “Бабусю рідненька, ти все на світі знаєш”, “Шануй батька й неньку”, “Родинне дерево”.
5. Спроектуйте диспут на тему “Щаслива сім’я, яка вона?”
6. Складіть анкету з метою вивчення виховної активності сім’ї.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. Складіть тести для батьків: “Які ми батьки?”, “Які ви вихователі?”
2. Проаналізуйте народні прислів’я, приказки про сімейне виховання.
3. Випишіть висловлювання А.Макаренка про сімейне виховання та батьківський авторитет.
4. Спроектуйте модель проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання.
5. Розробіть план проведення фестивалю сімейної творчості.

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Що таке сімейне виховання?
2. Назвіть основні функції сім’ї.
3. У чому полягає роль сім’ї у вихованні дитини?
4. Назвіть розповсюджені помилки, які допускають батьки у вихованні дітей.

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Яку роль відіграє сім’я у формуванні здоров’я молодої людини?
2. У чому полягає виховна місія сім’ї?
3. Обґрунтуйте виховний ефект індивідуальних форм роботи вчителя з батьками.

2. Теми рефератів

1. Роль родини в системі соціалізації особистості.
2. Проблеми соціального та духовного відродження української сім’ї.

3. Виховні цінності сім'ї.
4. Народна педагогіка про умови успішного сімейного виховання.
5. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині В.Сухомлинського.

Педагогічна ситуація № 7.

Література: 11, 12, 18, 27, 42, 48, 50.

Практичне заняття № 8

Тема 8. Організація роботи з батьками

Форма – практикум

Мета: ознайомити студентів з особливостями організації роботи з батьками; навчити працювати з програмою вивчення сім'ї та домашніх умов учня; формувати вміння проводити батьківські збори класу, правильно визначати їхню тематику; складати тести й анкети для батьків, розкрити роль батьків та громадськості у вихованні.

План

1. Психолого-педагогічні основи встановлення контактів із сім'єю школяра. Програма вивчення сім'ї та домашніх умов учня.
2. Методика проведення батьківських зборів. Види й тематика батьківських зборів.
3. Індивідуальна робота з батьками.
4. Організація спільної діяльності педагогів, батьків та учнів. Основні напрями й форми організації виховної взаємодії школи з батьками учнів.
5. Залучення батьків до виховної роботи з дитячим колективом.
6. Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Місія школи – боротися за людину” (В.Хайруліна).

“Бійся думати без участі серця” (М.Пришвін).

2. Завдання

1. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи вихователя з батьками учнів з метою підвищення їхньої педагогічної культури.
2. Складіть тематику батьківських зборів для 1, 2, 3 і 4 класів, визначте їхню мету та спрямованість.
3. Складіть анкету для батьків “Чи знаєте Ви свою дитину?”
4. Опишіть досвід роботи батьківського комітету вашої школи.

3. Завдання для самостійного пошуку

1. Спроектуйте бесіду на тему: “Що ми читаємо вдома”, “Наш вихідний день”, “Як ми проводимо канікули”.
2. Складіть тести для визначення рівня вихованості учнів.
3. Вивчіть досвід організації виховної роботи в альтернативному (недержавному) навчальному закладі. Викладіть свою позицію в невеличкому повідомленні.
4. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи класного керівника з батьками з метою підвищення їхньої педагогічної культури.

Репродуктивний рівень

1.Контрольні питання

1. Дайте визначення поняття “батьківські збори”. Вимоги та рекомендації до їхнього проведення.
2. Назвіть основні елементи програми вивчення сім’ї та домашніх умов учня.
3. Функції батьківського комітету класу.
4. Укажіть на основні напрями роботи вчителя з батьками вихованців.
5. Форми й методи роботи вчителя з батьками (традиційні та інноваційні).

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Сформулюйте правила сімейного виховання.
2. У чому полягає проблема готовності дитини до школи.
3. Які виховні помилки сім’ї та школи спричиняють появу важковиховуваних дітей?
4. Як організувати й підтримувати педагогічну співпрацю вчителів з батьками.
5. Назвіть відмінності між проведенням батьківських зборів у 1 і 4 класах?

Сюжетно-рольова гра “Сім’я”

Мета гри: виявити уявлення учнів про зміст позитивної взаємодії членів сім’ї та її реалізацію в ігрових діях згідно з прийнятою роллю; ознайомити з обов’язками членів сім’ї, сімейними святами, традиціями.

Дидактична гра “Батьківські збори”.

2. Теми рефератів

1. Шляхи формування педагогічної культури сучасної молодшої сім’ї.
2. Педагогічна освіта батьків.
3. Роль дитячих громадських об’єднань у вихованні школярів.

Педагогічна ситуація № 8.

Література: 2, 5, 7, 20, 21, 22, 24, 27, 42, 44, 45, 46.

Практичне заняття № 9

Тема 9. Методика проведення народознавчих занять у школі

Форма – практикум

Мета: забезпечити усвідомлення виховних можливостей народно-педагогічного потенціалу у формуванні особистості школяра, ознайомити з формами й методами організації позакласних занять з народознавства.

План

1. Народознавство як засіб виховання учнів і розвитку їхніх творчих здібностей.
2. Виховні традиції народного календаря.
3. Народні звичаї й традиції як могутній фактор виховання учнів початкових класів.
4. Форми й методи організації позакласних занять із народознавства.
5. Родинні виховні традиції.

Частково-пошуковий рівень

1. Літопис цікавих думок

“Немає мудріших як народ учителів” (М.Рильський).

“Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе” (Г.Сковорода).

“Традиції можна порівняти із скарбничкою, куди кожне покоління кладе свій маленький коштовний внесок. З маленьких крихіток складаються великі скарби”

(В.Сухомлинський).

“Учителеві також на совісті нехай буде, щоб у дітях народолюбство збудив і в серцях їх закріпив любов до своєї народності, бо людина без народності подібна блукаючому вовкові, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною”

(О.Духнович).

“Могутнім репрезентантом народної педагогіки є рідна (материнська) мова”

(М.Стельмахович).

2. Завдання

1. Складіть план-конспект народознавчого заходу в школі першого ступеня; план проведення виховного заняття з популяризації народних звичаїв та обрядів (“Різдву Христовому поклонімося”, “Щедрий вечір”,

“Коза”, “Вербна неділя”, “Свято писанки”, “День Миколая”, “Ой на Андрія”).

2. Складіть план-конспект проведення родинного свята: “Ми всі українці – єдина сім’я”, “Українському роду нема переводу” у початковій школі з участю батьків школярів.

Репродуктивний рівень

1. Контрольні питання

1. Назвіть складові народної педагогіки.
2. Перечисліть форми й методи позакласних занять із народознавства.
3. Які завдання козацької педагогіки?
4. Хто і де вперше ввів термін “народна педагогіка”?

Творчий рівень

1. Питання для роздумів

1. Як впливають народні звичаї, традиції на моральне, естетичне, трудове виховання школярів?
2. Розкрийте головні засоби народознавчої роботи в школі (рідна мова, родинна народна педагогіка, фольклорно-календарні традиції, сімейно-побутові звичаї, обряди, народна символіка, народна мораль).
3. У чому полягає специфічна самобутність українського народного календаря, його традицій і звичаїв?
4. Свята родинного календаря: минуле й сучасність.

2. Теми рефератів

1. Роль і місце народознавства в навчально-виховному процесі національної школи.
2. Засоби й шляхи педагогіки народознавства.
3. Розвиток естетичних смаків і творчих здібностей школяра засобами народної педагогіки.
4. Національні духовні цінності: сучасна парадигма.

Педагогічна ситуація № 9.

Література: 10, 41, 43, 44, 45, 46, 49, 50.

Лабораторні заняття

Лабораторне заняття № 1

Тема 1. Методика організації виховної справи (моделювання колективної творчої справи)

Форма – лабораторне заняття

Мета: навчити застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, ознайомити з методикою організації виховної справи та з критеріями оцінювання ефективності виховного процесу, спроектувати модель колективної творчої справи, розробити сценарій (модель) виховного заходу для учнів початкових класів.

План

1. Основні підходи до організації колективної творчої справи.
2. Методика організації колективної творчої справи.
3. Модель КТС.
4. Розробка плану виховного заходу.
5. Критерії оцінювання ефективності виховного процесу.

Завдання

1. Ознайомитися з різними варіантами організації КТС.
2. Змодельовати виховний захід (за вибором).
3. Скласти картотеку виховних справ.

Література: 2, 5, 7, 20, 21, 22, 24, 27, 50.

Лабораторне заняття № 2

Тема 2. Методика організації виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня

Форма – лабораторне заняття

Мета: ознайомити з методикою виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня, особливостями планування та специфікою роботи.

План

1. Група продовженого дня – особлива форма дитячого колективу в початковій школі.
2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня.
3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті.
4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

Завдання

1. На підставі власних спостережень за роботою вихователя групи продовженого дня визначте основні напрями виховання школярів.

2. Спроектуйте:

- а) план виховної роботи вихователя групи продовженого дня;
- б) план виховної роботи вихователя школи-інтернату.

3. Спроектуйте години дозвілля для дітей 1–4 класів.

4. Підберіть ігри для “веселої перерви”.

Література: 2, 5, 7, 20, 21, 22, 24, 27, 39, 51.

Лабораторне заняття № 3

Тема 3. Методика планування класним керівником виховної роботи в початковій школі

Форма – лабораторне заняття

Мета: ознайомити з методикою планування класним керівником виховної роботи в школі, особливостями планування та специфікою роботи. Розвивати вміння здійснювати планування виховної роботи. Формувати системний підхід до планування.

План

1. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя.
2. Розв'язування педагогічних задач на визначення помилок у плануванні виховної роботи.
3. Розробка анкет і питальників для першокласників та їхніх батьків з метою визначення пріоритетних напрямів плану виховної роботи.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) розробка плану виховної роботи класного керівника (на місяць, на чверть, на семестр);
 - б) аналіз різних варіантів планування виховної роботи.
 2. Розробка й захист групових проектів.
 3. Аналіз запропонованих проектів.
- Література: 13, 15, 17, 18, 21, 23, 33, 40, 49, 53.*

Лабораторне заняття № 4

Тема 4. Методика вивчення учнів початкових класів класним керівником

Форма – лабораторне заняття

Мета: ознайомити з методикою вивчення учнів початкових класів класним керівником, формувати вміння використовувати різноманітні методи діагностики та вміння відповідно фіксувати результати дослідження.

План

1. Вивчення учнів початкових класів.
2. Розробка різних моделей вивчення учнів початкових класів.
3. Програма вивчення особистості школяра.
4. Розв'язування педагогічних задач.
5. Опрацювання результатів анкетування.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) розробити схему, за якою можна вивчати особистість школяра;

- б) ознайомитися з програмою вивчення особистості школяра.
2. Розробка й захист групових проєктів.
 3. Аналіз запропонованих проєктів.
- Література: 6, 9, 13, 17, 23, 25, 29, 40.*

Лабораторне заняття № 5

Тема 5. Професіограма класного керівника

Форма – лабораторне заняття

Мета: ознайомити студентів із професіограмою класного керівника, проаналізувати вимоги до її складання, розвивати конструктивні вміння та навички.

План

1. Аналіз функцій класного керівника.
2. Права та обов'язки класного керівника відповідно до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти.
3. Моделювання професіограми класного керівника.
4. Розв'язування педагогічних задач.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) опрацювати Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти;
 - б) розробити схему, за якою можна скласти професіограму класного керівника.
 2. Розробка й захист групових моделей.
 3. Аналіз запропонованих моделей.
- Література: 13, 15, 17, 18, 21, 23, 33, 40, 49, 53.*

Лабораторне заняття № 6

Тема 6. Спостереження та аналіз виховного заходу в школі

Форма – лабораторне заняття в школі

Мета: ознайомитися з методикою підготовки та проведення виховного заходу в школі, навчити аналізувати та узагальнювати побачене, робити відповідні висновки, формувати вміння відповідно оформляти результати спостереження.

План

1. Спостереження виховного заходу в школі.
2. Психолого-педагогічний та методичний аналіз спостереження.
3. Підведення підсумків й оформлення результатів спостереження.

Завдання

1. Відвідати виховний захід у школі.
 2. Провести обговорення виховного заходу. Узагальнити й систематизувати результати спостереження.
 3. Оформити щоденник спостереження.
- Література: 13, 15, 17, 18, 21, 23, 33, 40, 49, 53.*

3. Самостійна робота студентів

Самостійна робота студента є основним шляхом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3 від загального обсягу навчального часу студента, призначеного для вивчення конкретної дисципліни.

Зміст самостійної роботи студента над конкретною дисципліною визначається навчальною програмою з дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

У процесі самостійної роботи здійснюється самоосвіта студента, яка сприяє поглибленню, розширенню й більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення й опрацювання наукової, науково-популярної, навчальної, політичної, художньої та іншої літератури.

Важливою умовою ефективності самоосвіти є володіння студентами раціональними прийомами самостійної роботи в процесі підготовки до лекції, семінарського заняття, практичної та лабораторної роботи, колоквиуму, заліку й екзамену, написання реферату, курсової та дипломної роботи тощо.

Велику користь для самоосвіти студентів має заслуховування на семінарських заняттях підготовлених студентами повідомлень, доповідей, рефератів на різні теми, робота з першоджерелами. Вивчення курсу "Методика виховної роботи" передбачає різні види самостійної роботи (самостійне опрацювання відповідної фахової літератури, виконання пошукових завдань).

Організація самостійної роботи студента – важлива складова навчального процесу. Теми, що виносяться для самостійного опрацювання, безпосередньо пов'язані з навчальним матеріалом, який вивчається під час проведення аудиторних занять. Для самостійної роботи студенту пропонується ряд завдань, що мають розширити, систематизувати й узагальнити

знання, отримані під час вивчення навчальної дисципліни та вміти застосувати їх на практиці.

Метою самостійної роботи є вдосконалення знань, умінь та навичок, які студенти отримують під час вивчення навчальної дисципліни на лекційних, практичних, лабораторних заняттях.

Вивчення програмового матеріалу з дисципліни “Методика виховної роботи” передбачає проведення студентами самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи. З урахуванням розподілу матеріалу програми ця робота полягає в підготовці доповідей на семінарські заняття (з використанням нормативно-правової бази в галузі освіти, творів педагогів-класиків, матеріалів передового педагогічного досвіду вчителів, наукових статей з педагогічної періодики).

Для студентів заочної форми навчання передбачено самостійне опрацювання тем, виконання завдань творчого репродуктивного характеру, написання рефератів, підготовка проектів. Виконання завдань для самостійної роботи, індивідуального навчально-дослідного завдання, а також поточна робота студента на семінарських і практичних заняттях, написання тестів оцінюються та враховуються як складові модульної системи навчання при підведенні загального навчального рейтингу з дисципліни “Методика виховної роботи”.

3.1 Завдання для самостійної роботи студентів та вказівки до їх виконання

Основний зміст завдань самостійної роботи студента – складання тез, опорних конспектів, таблиць, розробка планів проведення бесіди, диспуту, сценарію конкурсної програми тощо. Головне, щоб студент в окремому зошиті для самостійної роботи з навчальної дисципліни вказував тему й зміст завдання, робив необхідні записи й міг їх раціонально використати під час підготовки до семінарських занять, написання домашньої контрольної роботи, іспиту та в подальшій самостійній професійній діяльності.

Для того, щоб самостійну роботу обліковувати й записи систематизувати, майбутньому фахівцю доцільно створити свій каталог (картотеку) за зразком бібліотечного або ввести свої умовні позначення, обов’язково вказуючи авторів і назви опрацьованих джерел.

Матеріал з навчальної дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд із завданнями, які опрацьовувалися під час проведення навчальних занять.

Під час лабораторних і практичних занять з психолого-педагогічних дисциплін і методики викладання предметів за фахом, а також у процесі

педагогічної практики студенти виробляють уміння спостерігати за педагогічними явищами, подіями, узагальнювати їх.

Вивчення лекційного матеріалу з педагогічних дисциплін передбачає проведення студентами самостійної та індивідуальної роботи. З урахуванням розподілу матеріалу програми ця робота полягає в підготовці доповідей на семінарські заняття (з використанням нормативно-правової бази в галузі освіти, творів педагогів-класиків, матеріалів передового педагогічного досвіду вчителів, копій наукових статей з педагогічної періодики).

Виконання завдань для самостійної роботи, індивідуального навчально-дослідного завдання, а також поточна робота студента на семінарських і практичних заняттях, написання тестів оцінюються та враховуються як складові модульної системи навчання під час підведення загального навчального рейтингу з дисципліни.

Самостійне виконання завдань

Варіант 1

№ п/п	Зміст самостійної роботи	Обсяг (год)		Форма контролю
		заочна	денна	
1	На підставі вивчення й аналізу висловлювань видатних педагогів про всебічний розвиток особистості прослідкуйте, як висвітлювалася ця проблема в історії педагогіки та школи			Тези, конспект цитат
2	Самостійне опрацювання тем <i>Моделювання колективної творчої справи</i> На основі вивчення досвіду класовода покажіть, як використовуються засоби масової інформації у виховній роботі			Модель, тренінгові заняття, реферат, повідомлення
3	Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення його ставлення до навчальної, трудової, громадської діяльності			Конспект бесіди, тренінг
4	Самостійне опрацювання тем <i>Методика організації виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня</i> Випишіть висловлювання А.С.Макаренка про виховання особистості в колективі та про трудове виховання дитини в сім'ї			Конспект, цитати, співбесіда
5	Доберіть декілька педагогічних ситуацій, які розкривають процес формування в школярів певних моральних якостей			Конспект, аналіз ситуацій
6	Наведіть приклади спільної роботи школи та сім'ї з фізичного виховання школярів			Модель діяльності

Продовж. табл.

7	Змодельуйте систему роботи сім'ї з екологічного виховання			План-конспект
8	Проаналізуйте статтю 17 Закону України "Про освіту", Концепцію національного виховання			Тези
9	Ознайомтеся з різними підходами до планування виховної роботи			План-конспект
10	Опрацюйте нормативно-правові документи з питань планування виховної роботи в початковій школі			Конспект
11	Спроектуйте зміст бесіди зі школярами з метою вивчення їхніх здібностей та уподобань			План-бесіди
12	Самостійне опрацювання тем <i>Професіограма класного керівника</i> На основі аналізу "Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти" визначте перелік його основних функціональних обов'язків, прав та зобов'язань			Творче завдання
13	Складіть, застосовуючи власні спостереження та досвід, професіограму класного керівника			Професіограма
14	Випишіть із творів А.С.Макаренка, Януша Корчака, В.О.Сухомлинського та інших педагогів висловлювання про роль вихователя у формуванні та розвитку особистості. Опрацюйте книгу А.С.Макаренка "Книга для батьків"			Конспект, співбесіда
15	Самостійне опрацювання тем <i>Методика вивчення учнів початкових класів класним керівником</i> Запропонуйте декілька варіантів (методик) вивчення учнів і класного колективу			Соціальний паспорт класу, характеристика на учня
16	Самостійне опрацювання тем <i>Планування класним керівником виховної роботи</i> Складіть поради (рекомендації) для класного керівника щодо організації виховної роботи з учнями молодших класів Складіть модель плану виховної роботи класного керівника для учнів 1, 2, 3, 4 класів (згідно з указаними варіантами)			Модель плану виховної роботи, рекомендації

Продовж. табл.

17	Спроектуйте модель виховного заходу “Година дозвілля для дітей”			Проект години дозвілля, план бесіди
18	Змоделюйте виховний захід (на ваш вибір)			План-конспект заходу

Варіант 2

№ п/п	Зміст роботи	Рекомендована література
1	Проаналізувати та оформити схему “Складові компоненти виховного процесу”	Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховної роботи. – К., 2005. – С. 16–17.
2	Охарактеризувати загальні та практичні принципи виховання й скласти опорну таблицю “Принципи виховання”	Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – С. 231–233.
3	Скласти опорну таблицю “Сучасний зміст виховання школярів”, виділивши змістовні лінії	Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2004. – № 4 (5). – С. 7–36.
4	Скласти опорний конспект “Виховні технології та цільові програми виховання”	Підписка науково-методичного журналу “Виховна робота в школі”. Видавнича група “Основа”. Індекс 901811.
5	Скласти опорну таблицю “Формування ключових компетентностей учнів”	Овчарова О. В. Компетентний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К., 2004. – С. 86–91.
6	Скласти опорну таблицю “Методи виховання”, порівнявши різні підходи до класифікації методів виховання	Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – С. 76. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховної роботи. – К., 2005. – С. 111–114.
7	Скласти опорну таблицю “Форми виховання”, порівнявши різні підходи до класифікації форм виховання	Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховної роботи. – К., 2005. – С. 107–110.
8	Скласти тематику морально-етичних бесід для підлітків. Розробити план-конспект проведення етичної бесіди	Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховної роботи. – К., 2005. – С. 120–123.
9	Скласти тематику диспутів для старшокласників на актуальні теми. Розробити орієнтовний план проведення диспуту (тема за власним вибором)	Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховної роботи. – К., 2005. – С. 128–134; С. 143–146; Диспут “Як працювати над собою” // Виховна робота в школі. – 2006. – № 8. – С. 45–49.

Продовж. табл.

10	Скласти сценарій проведення конкурсно-ї програми (тема за власним вибором)	Конкурс “Хочу і буду” // Виховна робота в школі. – 2007. – № 31. – С. 54–55.
11	Визначити основні ознаки методики КТД та етапи її реалізації. Скласти календар КТС	Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – С. 273–276.
12	Оформити пам’ятку “Загальні правила й методи роботи в малих групах”	Максимюк С. П. Педагогіка. – К., 2005. – С. 621–633.
13	Підготувати розробку учнівського проєкту для презентації	Виховна робота в школі. – 2007. – № 1–12.
14	Проаналізувати методики вимірювання рівня вихованості учнів (за Т.І.Шамовою)	Литвин К. І. Діагностика у виховному процесі. – Х. : Основа, 2006. – С. 105–110.

Самостійне опрацювання тем

Тема 1. Українська національна система виховання (6 год)

Мета: ознайомити із системою українського національного виховання, розкрити його сутність, провідні ідеї, принципи, мету.

План

1. Сутність українського національного виховання.
2. Національна система виховання.
3. Мета й завдання національного виховання.
4. Принципи національного виховання.
5. Шляхи та засоби реалізації національної системи виховання.

Завдання

1. Ознайомитися та законспектувати Концепцію національного виховання дітей та молоді.
2. Проаналізувати принципи національного виховання.
3. Розкрити сутність завдань національного виховання.

Література: 14, 20, 23, 25, 26, 27, 37, 55.

Тема 2. Методика організації виховної справи (моделювання колективної творчої справи) (6 год)

Мета: учити застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, ознайомити з методикою організації виховної справи та з критеріями оцінювання ефективності виховного процесу, спроектувати модель колективної творчої справи, розробити сценарій (модель) виховного заходу для учнів початкових класів.

План

1. Основні підходи до організації колективної творчої справи.
2. Методика організації колективної творчої справи.
3. Модель КТС.
4. Розробка плану виховного заходу.
5. Критерії оцінювання ефективності виховного процесу.

Завдання

1. Ознайомитися з різними варіантами організації КТС.
2. Змодельовати виховний захід (за вибором).
3. Скласти картотеку виховних справ.

Література: 6, 10, 13, 16, 18.

Тема 3. Методика організації виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня (4 год)

Мета: ознайомити з методикою виховної роботи в школі-інтернаті та в групі продовженого дня, особливостями планування та специфікою роботи.

План

1. Група продовженого дня – особлива форма дитячого колективу в початковій школі.
2. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя групи продовженого дня.
3. Специфіка роботи вихователя в загальноосвітній школі-інтернаті.
4. Методика організації виховної роботи в позаурочний час у школах-інтернатах.

Завдання

1. На підставі власних спостережень за роботою вихователя групи продовженого дня визначте основні напрями виховання школярів.
2. Спроектуйте:
 - а) план виховної роботи вихователя групи продовженого дня;
 - б) план виховної роботи вихователя школи-інтернату.
3. Спроектуйте години дозвілля для дітей 1–4 класів.
4. Підберіть ігри для “веселої перерви”.

Література: 4, 9, 10, 13, 18, 32, 33.

Тема 4. Методика вивчення учнів початкових класів класним керівником (6 год)

Мета: ознайомити з методикою вивчення учнів початкових класів класним керівником, формувати вміння використовувати різноманітні методи діагностики та вміння відповідно фіксувати результати дослідження.

План

1. Вивчення учнів початкових класів.
2. Розробка різних моделей вивчення учнів початкових класів.
3. Програма вивчення особистості школяра.
4. Розв'язування педагогічних задач.
5. Опрацювання результатів анкетування.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) розробити схему, за якою можна вивчати особистість школяра;
 - б) ознайомитися з програмою вивчення особистості школяра.
2. Розробка й захист групових проектів.
3. Аналіз запропонованих проектів.

Література: 17, 24, 29, 52, 63.

Тема 5. Професіограма класного керівника (6 год)

Мета: ознайомити з професіограмою класного керівника, проаналізувати вимоги до її складання, розвивати конструктивні вміння та навички.

План

1. Аналіз функцій класного керівника.
2. Права та обов'язки класного керівника згідно з Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти.
3. Моделювання професіограми класного керівника.
4. Розв'язування педагогічних задач.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) опрацювання Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти;
 - б) розроблення схеми, за якою можна скласти професіограму класного керівника.
2. Розробка й захист групових моделей.
3. Аналіз запропонованих моделей.

Література: 6, 10, 13, 16, 18, 22.

Тема 6. Планування класним керівником виховної роботи (8 год)

Мета: ознайомити з методикою планування класним керівником виховної роботи в школі, особливостями планування та специфікою роботи. Розвивати вміння здійснювати планування виховної роботи. Формувати системний підхід до планування.

План

1. Особливості планування та організації виховної роботи вихователя.
2. Розв'язування педагогічних задач на визначення помилок у плануванні виховної роботи.
3. Розробка анкет і питальників для першокласників та їхніх батьків з метою визначення пріоритетних напрямів плану виховної роботи.

Завдання

1. Робота в групах:
 - а) розробка плану виховної роботи класного керівника (на місяць, на чверть, на семестр);
 - б) аналіз різних варіантів планування виховної роботи.
2. Розробка й захист групових проектів.
3. Аналіз запропонованих проектів.

Література: 1, 6, 7, 9, 12, 15.

Тема 7. Методика виховної роботи з різними категоріями дітей (6 год)

Мета: ознайомити з методикою виховної роботи з різними категоріями дітей, визначити особливості роботи з важковиховуваними дітьми, з'ясувати специфіку роботи з обдарованими учнями. Учити з'ясовувати причини відхилень у поведінці школярів.

План

1. Соціально-педагогічна діяльність класного керівника.
2. Робота класного керівника з різними категоріями дітей.
3. Особливості роботи з важковиховуваними дітьми.
4. Специфіка роботи з обдарованими учнями.

Література: 4, 10, 13, 24, 24, 31, 43, 59.

Перелік питань для самостійного опрацювання

Тема 1. Основи методики виховної роботи зі школярами в початковій школі.

Особливості виховної роботи з учнями на уроці.

Учитель початкових класів як вихователь.

Тема 2. Виховний захід як основна форма організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами.

Алгоритми відкритого заходу (підготовка вчителя, спостереження заходом й аналіз у процесі загальної дискусії під час практичного заняття).

Тема 3. Особливості виховної роботи з першокласниками в адаптаційний період їхнього навчання в школі.

Завдання, зміст, форми й методи виховної роботи в період першої навчальної чверті.

Тема 4. Методика індивідуальної виховної роботи зі школярами.

Соціально-психологічні умови розвитку молодших школярів.

Методика організації й проведення консультації для дітей із відхиленнями в розвитку.

Тема 5. Методика організації колективної діяльності молодших школярів.

Види колективної діяльності школярів (навчально-пізнавальна, спортивно-ігрова, трудова, художньо-естетична, громадсько-корисна).

Тема 6. Методика роботи вчителя з батьками школярів.

Наступність у роботі з батьками класовода й класних керівників.

Тематика рефератів для самостійної роботи

1. Особливості організації виховної роботи в початковій школі.
2. Суть технологічного підходу у вихованні.
3. Методика колективного творчого виховання (за І.Івановим).
4. Діагностична діяльність педагога.
5. Поняття вихованості та його показники.
6. Співпраця школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів.
7. Особливості організації спільної діяльності батьків і дітей.
8. Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків.
9. Традиційні форми роботи з батьками учнів.
10. Інноваційні форми роботи з батьками учнів.
11. Форми організації виховної роботи, їх поділ та характеристика.
12. Форми роботи класного керівника з учнями.
13. Критерії оцінювання діяльності класного керівника.
14. Методика підготовки та проведення класної години, її функції.
15. Форми проведення класних годин.
16. Методика підготовки та проведення класних зборів.
17. Читацька конференція. Форми та методи формування читацької культури молодших школярів.
18. Організація й методика самовиховання.
19. Виховання як фактор цілісного виховання особистості.
20. Соціально-психологічні аспекти розвитку молодших школярів.
21. Урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час організації виховної роботи.
22. Робота класного керівника з вивчення учнів класу.
23. Оптимальні варіанти використання народознавства в початковій школі.
24. Родинні виховні традиції українців.

25. Народно-педагогічні засоби виховання дітей.
26. Мета, завдання та структура закладів інтернатного типу.
27. Етапи та вимоги до проведення самопідготовки.
28. Організація педагогічної співпраці вчителів із батьками учнів.
29. Сутність інноваційного підходу до виховання.
30. Специфіка роботи вихователя групи продовженого дня.

3.2 Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Навчальний проект (ІНДЗ)

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом поза-аудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового заліку.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Зміст індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ)

ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу “Методика виховної роботи”, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Структура ІНДЗ (орієнтовна):

- вступ: зазначається тема, мета й завдання роботи та основні її положення;
- теоретичне обґрунтування: виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання;
- методи (при виконанні практичних, розрахункових, моделюючих робіт): указуються й коротко характеризуються методи роботи;
- основні результати роботи та їх обговорення: подаються статистичні або якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі, описи, систематизована реферативна інформація та її аналіз тощо;
- висновки;
- список використаної літератури.

Види ІНДЗ:

- реферат із теми (модуля) або вузької проблематики (як виняток – для студентів денної форми навчання з коротких навчальних курсів та для студентів заочної форми навчання);
- розв’язування й складання розрахункових або практичних (наприклад, ситуативних) задач різного рівня з теми (модуля) або курсу;
- розроблення теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, конструкцій тощо;
- анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис, історичні розвідки тощо.

Найбільш зручна форма перевірки рівнів засвоєння знань, умінь і навичок – це письмові роботи (*реферати, моделі, проекти*), що представляють проведені мікродослідження або моделі майбутніх досліджень.

Оцінка за індивідуальні завдання виставляється на основі попереднього ознайомлення наукового керівника з його змістом. Можливим є захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хв). Якщо програмою вивчення навчальної дисципліни передбачений навчальний проект, то оцінка за це завдання є обов’язковим компонентом підсумкової оцінки й ураховується при визначенні суми балів за вивчення навчального курсу.

Розробка індивідуальних проектів є невід’ємною складовою курсу фахової підготовки вчителя початкових класів.

Метою навчального модуля з розробки індивідуальних і колективних проектів є розвиток теоретичного мислення та вмінь дослідницької діяльності студентів, систематизація, закріплення та розширення теоретичних знань і розвиток практичних умінь із психолого-педагогічних дисциплін, сучасної методології науки й практики, сучасної методики викладання предмета, використання інноваційних технологій; підготовка до самостійної дослідницької роботи в професійній діяльності.

Завданнями проектної роботи є формування вмінь працювати з колегами для досягнення кінцевої мети; нести відповідальність за кінцевий продукт; аналіз та критичне осмислення вивченого матеріалу для його практичного застосування; розробка й виготовлення дидактичних і методичних матеріалів, завдань для проведення практичних, лабораторно-практичних робіт.

Навчально-методична розробка – це текст, у якому систематизовано, послідовно викладено всебічно досліджену власну або чужу педагогічну діяльність, її особливості.

Структура методичної розробки

1. Вступ (пояснювальна записка)

Подається обґрунтування вибору теми, її новизна, короткий аналіз змісту, призначення розробки. Розшифровуються специфічні поняття й терміни.

2. Основна частина

У вигляді кількох параграфів, пунктів висвітлюється суть дослідження, а саме:

- педагогічна ідея;
- її методичне втілення;
- практична реалізація.

3. Висновки

Коротко формулюються основні результати, вказуються умови реалізації, можливості застосування. Характерною ознакою методичної розробки є наявність рекомендацій щодо її використання.

4. Перелік використаної літератури (8–10 джерел)

Алгоритм підготовки методичної розробки

1. Виділення суперечностей, що породжують проблему.
2. Постановка проблеми, яку необхідно розв'язати.
3. Формулювання теми розробки, мети пошуку та завдань вирішення проблеми.
4. Аналіз науково-теоретичних положень та існуючого практичного досвіду із зазначеної проблеми.
5. Роздуми, формулювання гіпотези, зародження ідей. Зіставлення їх з існуючими.
6. Критичний аналіз і теоретичне обґрунтування розв'язання проблеми.
7. Прогнозування результату. Підготовка навчальних матеріалів.
8. Експериментальна практична перевірка: апробація окремих ідей і методичних рішень.
9. Оцінка результатів перевірки, аналіз труднощів, умов реалізації.
10. Написання тексту розробки.

1. Розробити навчальний проект

Теми для індивідуального навчально-дослідного завдання (проекту)

Варіант 1

1. Спроектуйте короткий зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його моральних якостей.
2. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення його ставлення до навчальної, трудової, громадської діяльності.
3. Складіть психолого-педагогічну характеристику учня 1-го та 4-го класів. Поясніть, що в них спільного й відмінного.

4. Згідно із програмою вивчення учнівського колективу складіть психолого-педагогічну характеристику класу.
5. Складіть модель плану виховної роботи класного керівника для учнів 1, 2, 3, 4 класів (відповідно до вказаних варіантів).
6. На основі аналізу Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти визначте перелік його основних обов'язків, функцій.
7. Складіть поради (рекомендації) для класного керівника щодо організації виховної роботи з учнями молодших класів.
8. Спроектуйте зміст бесіди зі школярами з метою вивчення їхніх здібностей та уподобань.
9. Спроектуйте блок виховних занять у групі продовженого дня з використанням сюжетно-рольових ігор з учнями 1–2 класів.
10. Складіть таблицю класифікації найбільш поширених форм організації виховної роботи (фронтальна, групова, індивідуальна).
11. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів молодших класів.
12. Спроектуйте модель виховного заняття із трудового виховання учнів 1–2 класів (“Світ моїх захоплень”, свята “Моя трудова сім'я”, “Золоті руки моєї бабусі”).
13. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів 3–4 класів. Спроектуйте модель бесіди.
14. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи предметного тижня для учнів 4 класу.
15. Складіть, застосовуючи власні спостереження та досвід, професіограму класного керівника.
16. Складіть план екскурсії на тему “Рослини в нашому житті” з метою вивчення рослин указної місцевості.
17. Складіть план фізкультурного змагання для учнів 4 класу на тему “Козацькі забави”.
18. Складіть план-конспект виховного заняття з метою формування навичок культури поведінки молодших школярів (“Лицарський турнір”, “Школа хороших манер”).
19. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його трудової культури.
20. На основі аналізу діяльності та вивчення документації “Пласту” дайте характеристику основних форм роботи цієї організації.
21. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи вихователя з батьками учнів з метою підвищення їхньої педагогічної культури.
22. Складіть тематику батьківських зборів для 1, 2, 3 і 4 класів, визначте їхню мету та спрямованість.

23. Спроектуйте модель проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання.
24. Складіть анкети для батьків першокласників.
25. Складіть тести: а) для визначення здібностей учнів; б) для визначення рівня вихованості учнів.
26. Круглий стіл “Роль сімейних традицій у розвитку особистості школяра”.
27. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи класного керівника з батьками з метою підвищення їхньої педагогічної культури.
28. Складіть план-конспект народознавчого заходу для школярів молодшого шкільного віку; план проведення виховного заняття з популяризації народних звичаїв та обрядів (“Різдву Христовому поклонімося”, “Щедрий вечір”, “Коза”, “Вербна неділя”, “Свято писанки” , “День Миколая”).
29. Складіть план-конспект проведення родинного свята в початковій школі з участю батьків школярів.
30. Спроектуйте поширений план проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання дітей.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання з курсу “Методики виховної роботи”

Варіант 2

1. Основні завдання та зміст виховання школярів у сучасній школі.
2. Особливості виховної роботи з молодшими школярами.
3. Наступність у вихованні дошкільників і молодших школярів.
4. Виховна робота з учнями на уроці.
5. Виховання школярів у позакласній і позашкільній діяльності.
6. Учитель початкових класів як вихователь.
7. Традиційні й нетрадиційні заходи в системі національного виховання молодших школярів.
8. Особливості й структурні етапи підготовки та проведення виховного заходу з молодшими школярами.
9. Умови ефективності виховного заходу та його алгоритми.
10. Завдання, зміст і форми, а також методи виховної роботи в організаційний період навчання (1-й тиждень).
11. Завдання, зміст, форми й методи виховної роботи в період першої навчальної чверті.
12. Індивідуальні й колективні форми роботи з батьками першокласників.
13. Характеристика соціально-психологічних умов розвитку молодших школярів.

14. Мистецтво життєтворчості особистості школяра.
15. Особливості індивідуального підходу до дітей з різним рівнем підготовки до школи та різним типом характеру.
16. Стиль стосунків учителя з учнями початкових класів.
17. Сім'я – основна ланка, первинний соціальний осередок виховання дитини.
18. Система роботи вчителя з батьками молодших школярів: а) діагностика виховних можливостей сім'ї учня; б) батьківські збори; в) родинні виховні заходи; г) “педагогічна школа” для батьків.
19. Наступність у роботі з батьками вчителя-класовода та класних керівників із ЗОШ України.
20. Методика організації й проведення з молодшими школярами рухливої веселої перерви між уроками.
21. Методика організації й проведення родинних виховних заходів у школі 1-го ступеня.
22. Методика організації й проведення фізкультурно-оздоровчого дозвілля з молодшими школярами.
23. Методика організації й проведення Свята першого дзвоника.
24. Методика організації й проведення першого святкового уроку (тема за власним вибором).

Критерії оцінювання за виконання проекту

1. Актуальність обраної теми	1–3 бали
2. Самостійність, логіка побудови, завершеність теми	1–2 бали
3. Оригінальність розкриття теми, застосування творчих підходів, запропонованих рішень	1–5 балів
4. Аргументованість запропонованих рішень, висновків	1–2 бали
5. Культура оформлення, відповідність методичним вимогам	1–3 бали
6. Особиста презентація роботи	1–5 балів
7. Об'єм і глибина знань із теми, загальна ерудиція, міжпредметні зв'язки	1–2 бали
8. Відповіді на запитання: повнота, аргументованість	1–3 бали
Разом	25 балів

4. Контрольно-оцінний компонент навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Знання та вміння студентів

Оцінка компетентності студентів

Компетентності вчителя поділяються на:

- предметні компетенції, що безпосередньо стосуються вивчення навчальних дисциплін початкової школи;
- професійні, навчальні компетенції, що стосуються процесу організації навчальної дисципліни, професійної освіти;
- життєві компетенції, що передбачають актуалізацію власного життєвого досвіду, особистісних цінностей, позицій, переконань у процесі навчальної діяльності (А.Хуторський).

Критерії оцінювання навчальних досягнень студента:

- рівень навчальних досягнень (знань, умінь, навичок);
- рівень сформованості навчальної діяльності (рівень суб’єктності в оволодінні навчальною дисципліною);
- ставлення до навчального предмета, асоціювання його з професійною значущістю, життєвою необхідністю;
- здатність до самоосвітньої діяльності з визначених у початковій школі предметів.

Ефективність вивчення курсу “Методика виховної роботи” в багатьох аспектах залежить від забезпечення ефективного зворотного зв’язку. Для перевірки ефективності викладання дисципліни проводиться контроль знань студентів, що передбачає як зовнішній контроль знань (з боку викладача), так і внутрішній у процесі самоперевірки й самоконтролю. Завдання контрольної роботи (або тестові завдання) спрямовані на перевірку правильності розуміння основних наукових положень, забезпечення міцності засвоєння знань.

4.1 Програмові вимоги до екзамену з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Теоретична частина

Змістовий модуль 1

1. Особливості організації виховної роботи в початковій школі.
2. Суть технологічного підходу у вихованні.
3. Поняття про технологію виховання.
4. Завдання технологій виховання.
5. Поняття комплексності у вихованні.
6. Методика колективного творчого виховання (за І.Івановим).
7. Колективна творча справа.
8. Тематика виховних справ.

9. Виховна справа як система.
10. Аналіз виховної справи.
11. Методика організації колективної творчої справи.
12. Діагностична діяльність педагога.
13. Діагностика й вимірювання вихованості.
14. Критерії вихованості особистості школяра.
15. Рівні вихованості школяра.
16. Поняття вихованості та його показники.
17. Ступені вихованості школяра.
18. Методи діагностики вихованості школярів.
19. Діагностика виховного процесу.
20. Самодіагностика особистості.

Змістовий модуль 2

21. Критерії ефективності виховної роботи.
22. Педагогічна освіта батьків.
23. Методи роботи з батьками.
24. Поняття виховної роботи.
25. Співпраця школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів.
26. Особливості організації спільної діяльності батьків і дітей.
27. Діяльність учителя з формування педагогічної культури батьків.
28. Батьківський комітет класу та його функції.
29. Способи залучення батьків до виховної роботи.
30. Традиційні форми роботи з батьками учнів.
31. Інноваційні форми роботи з батьками учнів.
32. Функції класного керівника.
33. Напрями виховної роботи класного керівника.
34. Форми організації виховної роботи, їх поділ та характеристика.

Змістовий модуль 3

35. Вимоги щодо організації виховної роботи зі школярами.
36. Група продовженого дня.
37. Методика організації виховного заходу класним керівником.
38. Вимоги до складання плану виховної роботи класним керівником.
39. Методика написання характеристики на учня.
40. Зміст роботи та завдання класного керівника.
41. Модель діяльності класного керівника.
42. План виховної роботи та його структура.
43. Форми роботи класного керівника з учнями.
44. Критерії оцінювання діяльності класного керівника.
45. Програма вивчення класного колективу.

46. Методика підготовки та проведення класної години, її функції.
47. Форми проведення класних годин.
48. Методика підготовки та проведення класних зборів.
49. Схема аналізу класних зборів.
50. Методика проведення педагогічного консилиуму.
51. Методика проведення бесіди зі школярами.
52. Методика проведення індивідуальної бесіди.
53. Методика проведення фронтальної бесіди.
54. Методика проведення етичної бесіди.
55. Читацька конференція. Форми та методи формування читацької культури молодших школярів.
56. Методика проведення усного журналу.
57. Методика проведення дискусії.
58. Методика організації індивідуальної виховної роботи.
59. Методика проведення ділової гри.
60. Організація і методика самовиховання.

Змістовий модуль 4

61. Виховання як фактор цілісного виховання особистості.
62. Методика аналізу виховного заходу.
63. Соціально-психологічні аспекти розвитку молодших школярів.
64. Методика організації родинних виховних заходів.
65. Урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів під час організації виховної роботи.
66. Робота класного керівника з вивчення учнів класу.
67. Оптимальні варіанти використання народознавства в початковій школі.
68. Родинні виховні традиції.
69. Народно-педагогічні засоби виховання дітей.
70. Мета, завдання та структура загальноосвітніх закладів інтернатного типу.
71. Етапи та вимоги до проведення самопідготовки.
72. Організація педагогічної співпраці вчителів з батьками учнів з метою налагодження гармонії родинно-шкільного виховання.
73. Сутність інноваційного підходу до виховання.
74. Специфіка роботи вихователя групи продовженого дня.
75. Особливості виховної роботи під час самопідготовки школярів.

Практична частина

1. Спроектуйте короткий зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його моральних якостей.
2. На основі вивчення досвіду класовода покажіть, як використовуються засоби масової інформації у виховній роботі.
3. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення його ставлення до навчальної, трудової, громадської діяльності.
4. Складіть психолого-педагогічну характеристику учня 1-го і 4-го класів. Поясніть, що в них спільного й відмінного.
5. Згідно з програмою вивчення учнівського колективу, складіть психолого-педагогічну характеристику класу.
6. Складіть модель плану виховної роботи класного керівника для учнів 1, 2, 3, 4 класів (згідно з указаними варіантами).
7. На основі аналізу “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” визначте перелік його основних обов’язків, функцій.
8. Наведіть висловлювання педагогів про роль вихователя у формуванні та розвитку особистості.
9. Запропонуйте декілька варіантів (методик) вивчення учнів і класного колективу.
10. Складіть поради (рекомендації) для класного керівника щодо організації виховної роботи з учнями молодших класів.
11. Наведіть приклади тематики групових творчих справ.
12. Спроектуйте зміст бесіди зі школярами, з метою вивчення їхніх здібностей та уподобань.
13. Спроектуйте блок виховних занять у групі продовженого дня з використанням сюжетно-рольових ігор з учнями 1–2 класів.
14. Складіть таблицю класифікації найбільш поширених форм організації виховної роботи (фронтальна, групова, індивідуальна).
15. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів молодших класів.
16. Спроектуйте модель виховного заняття з трудового виховання учнів 1–2 класів (“Світ моїх захоплень”, свята “Моя трудова сім’я”, “Золоті руки моєї бабусі”).
17. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів 3–4 класів.
18. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи предметного тижня для учнів 4 класу.
19. Наведіть приклади тематики й жанрів сторінок усного журналу для учнів початкових класів.
20. Складіть, застосовуючи власні спостереження та досвід, професіограму класного керівника.
21. Складіть план екскурсії на тему “Рослини в нашому житті” з метою вивчення рослин названої місцевості.

22. Складіть план фізкультурного змагання для учнів 4 класу на тему: “Козацькі забави”.

23. Складіть план-конспект виховного заняття з метою формування навичок культури поведінки молодших школярів (“Лицарський турнір”, “Школа хороших манер”).

24. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його трудової культури.

25. На основі аналізу діяльності та вивчення документації “Пласту” дайте характеристику основних форм роботи цієї організації.

26. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи вихователя з батьками учнів з метою підвищення їхньої педагогічної культури.

27. Складіть тематику батьківських зборів для 1, 2, 3 і 4 класів, визначте їхню мету та спрямованість.

28. Спроектуйте модель проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання.

29. Складіть анкети для батьків першокласників.

30. Складіть тести: а) для визначення здібностей учнів; б) для визначення рівня вихованості учнів.

31. Круглий стіл “Роль сімейних традицій у розвитку особистості школяра”.

32. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи класного керівника з батьками з метою підвищення їхньої педагогічної культури.

33. Складіть план-конспект народознавчого заходу в школі першого ступеня; план проведення виховного заняття з популяризації народних звичаїв та обрядів (“Різдву Христовому поклонімося”, “Щедрий вечір”, “Коза”, “Вербна неділя”, “Свято писанки”, “День Миколая”, “Ой на Андрія”).

34. Складіть план-конспект проведення родинного свята в початковій школі з участю батьків школярів.

35. Спроектуйте поширений план проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання дітей.

4.2 Тестові завдання для поточного й підсумкового контролю знань студентів з “Методики виховної роботи”

Тестові завдання для поточного контролю знань

1. Назвіть можливі види самостійної пошуково-етнографічної діяльності молодших учнів у позаурочній виховній роботі:

1) пошук і запис народних пісень, присвячених історичним подіям певного періоду;

2) створення колекції рослин своєї місцевості;

- 3) запис казок, прислів'їв та приказок, у яких звеличується людська праця;
- 4) збір елементів народного вбрання певної етнографічної групи;
- 5) участь в очищенні водойм краю;
- 6) збір старовинних предметів господарського призначення (посуду, знарядь праці).

2. Яке з наведених продовжень твердження є зайвим: “Головними аспектами педагогічної співпраці школи й сім’ї у вихованні дітей є:

- 1) методична допомога вихователів, класоводів батькам учнів;
- 2) психолого-педагогічна діагностика рівня вихованості школярів;
- 3) спільна участь в інвентаризації майна й проведенні заходів, спрямованих на вдосконалення матеріальної бази школи;
- 4) розробка спільної програми організації дозвілля школярів;
- 5) спільна участь батьків, учителів і дітей у навчально-виховній діяльності”.

3. Пронумеруйте в потрібному порядку етапи реалізації ігрової ситуації:

- 1) розвиток ігрового сюжету навчально-виховного характеру;
- 2) постановка проблеми;
- 3) самооцінка пізнавальної діяльності вихованців;
- 4) підведення підсумків дидактичної гри;
- 5) зіставлення гри з життєвими реаліями;
- 6) створення ігрової ситуації;
- 7) ігрове входження в проблемну ситуацію.

4. Назвіть функції класного керівника:

- 1) діагностична;
- 2) організаційна;
- 3) виховна;
- 4) координаційна;
- 5) асимілююча;
- 6) стимулююча.

5. Виберіть правильну відповідь: “Самопідготовка – це:

- 1) виховне заняття, що має на меті розвиток розумових здібностей та інтересів школярів;
- 2) щоденне навчальне заняття учнів у групі продовженого дня, що має на меті виконання завдань учителів;
- 3) щоденне навчальне заняття, що має на меті господарсько-трудова підготовку учнів”.

6. Виберіть правильну відповідь: “Скільки часу згідно з нормативними вимогами повинні тривати загальнорозвиваючі заняття в групі продовженого дня на повітрі?”

- 1) 15–20 хв;
- 3) 2–2,5 год”.

7. Виберіть правильну відповідь: “Тривалість виконання учнями 2–3 класів домашніх завдань повинна становити:

- 1) до 3 год;
- 2) 45–50 хв;
- 3) 2–2,5 год”.

8. Яке із тверджень є зайвим: “У виховній роботі з молодшими учнями використовують такі види екскурсій:

- 1) підсумкові;
- 2) природничі;
- 3) суспільствознавчі;
- 4) краєзнавчі”.

9. Виберіть правильну відповідь: “Виховання – це:

- 1) вплив на особистість, що формується, різних чинників (школи, сім’ї, громадськості тощо);
- 2) односторонній вплив на становлення індивіда;
- 3) процес, що має концентричний характер;
- 4) цілеспрямований та організований процес формування особистості”.

10. Яке з висловлювань є зайвим: “Основними завданнями виховних занять з ознайомлення молодших учнів з видами мистецтва є:

- 1) розвиток творчих здібностей учнів;
- 2) формування вмінь спілкуватися зі світом мистецтва через колір, звук, жести, слово, лінію;
- 3) розвиток особистісно-ціннісного ставлення до здорового способу життя;
- 4) розуміння ними поняття “прекрасного”.

11. Виберіть правильну відповідь: “Сутність інноваційного підходу у вихованні полягає в:

- 1) створенні та поширенні нових педагогічних ідей;
- 2) забезпеченні змін у характері виховання стосовно цільової орієнтації характеру взаємодії педагогів та учнів;
- 3) відповідності вимогам правлячого керівництва”.

12. Виберіть правильну відповідь: “Під рівнем вихованості слід розуміти:

- 1) діяльність педагогів, що забезпечує планомірний та цілеспрямований вплив на вихованців;
- 2) міру сформованості в школяра відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості”.

13. Укажіть на істинність або хибність наведеного висловлювання: “Поняття віку та вікових психологічних особливостей не мають

абсолютного значення в процесі виховання особистості, оскільки кожний віковий період залежить від конкретних умов життя й діяльності учня”.

Варіанти відповіді:

1) так;

2) ні.

14. Ефективність виховання полягає в:

1) певних змінах у змісті освіти (навчальних планах, програмах);

2) співвідношенні між метою виховання й результатами, досягнутими в процесі формування особистості;

3) переобладнанні навчальних закладів.

15. Виберіть правильну відповідь: “Дискусія – це:

1) обмін думками на зборах, засіданні;

2) метод, за допомогою якого здійснюється групове обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом зіставлення різних думок;

3) розгорнутий та організований у доступну форму систематичний виклад суті тієї чи іншої проблеми”.

16. До методів діагностики вихованості школярів належать:

1) діагностика росту школяра;

2) спостереження;

3) компетентні оцінки;

4) рейтинг;

5) незалежні характеристики.

17. Яке із тверджень є зайвим: “Критеріями оцінки виховної роботи є:

1) створені умови для розвитку творчих здібностей учнів;

2) забезпечення функціонування системи виховного процесу;

3) орієнтація на високий рівень вихованості учнів;

4) наявність ефективної технології управління системою виховного процесу”.

18. Виберіть правильну відповідь: “Група продовженого дня – це:

1) навчально-виховний заклад, що надає допомогу сім’ї в реалізації творчих здібностей учнів у поєднанні з тривалим їх оздоровленням;

2) об’єднання учнів одного або декількох класів під керівництвом та контролем педагога-вихователя, який є організатором щоденних занять у позаурочний час відповідно до встановленого режиму праці”.

19. Виберіть правильну відповідь: “Форми виховної роботи з учнями молодших класів:

1) класні години;

2) етичні бесіди;

3) дитячі ранки;

4) диспути;

5) екскурсії”.

20. Яке із тверджень є зайвим: “Родини, які продукують педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі групи:

- 1) педагогічно активні;
- 2) педагогічно пасивні;
- 3) педагогічно неспроможні;
- 4) антипедагогічні”.

21. Яке із тверджень є зайвим: “Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

- 1) вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей;
- 2) приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу;
- 3) обирати й бути обраним до органів управління освітою з питань навчання й виховання дітей;
- 4) захищати законні інтереси дітей;
- 5) за погодженням із профспілковим комітетом затверджувати правила внутрішнього розпорядку, посадові обов’язки працівників навчально-виховного закладу”.

22. Традиційні форми роботи з батьками поділяються на:

- 1) індивідуальні;
- 2) групові;
- 3) загальнолюдські;
- 4) колективні.

23. Пронумеруйте в потрібному порядку етапи реалізації ігрових педагогічних моделей:

- 1) постановка проблеми;
- 2) ігрове входження в проблемну ситуацію;
- 3) підведення підсумків дидактичної гри;
- 4) зіставлення гри з життєвими реаліями;
- 5) самооцінка пізнавальної діяльності вихованців;
- 6) створення ігрової ситуації;
- 7) розвиток ігрового сюжету навчально-виховного характеру.

24. Які з наведених напрямів діяльності класного керівника є зайвими:

- 1) створення умов для творчого зростання педагогічних працівників;
- 2) вивчення учнів на предмет визначення рівня розвитку їхніх особистісних якостей;
- 3) організація й формування класного учнівського колективу;
- 4) підвищення якості знань та зміцнення дисципліни;
- 5) організація й проведення позаурочної виховної роботи;

- 6) забезпечення належної роботи обслуговуючого персоналу школи;
- 7) координація виховної діяльності вчителів.

24. Яке з висловлювань є правильним: “Технологія виховання –

- 1) формування потреби в трудовій діяльності;
- 2) розвиток творчих здібностей учнів;
- 3) формування умінь спілкуватися зі світом мистецтва через колір, світло, звук, жести, слово, лінію;
- 4) строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхня етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання”.

4.3 Варіанти завдань для перевірки рівня залишкових знань студентів

Завдання для комплексної контрольної роботи

Завдання № 1

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть поширений план проведення батьківської конференції з обміну досвідом родинного виховання дітей для:

I варіант – 1 (2) класу;

II варіант – 2 (3) класу;

III варіант – 3 (4) класу.

1.3 Охарактеризуйте види трудової діяльності природоохоронного спрямування, до яких залучають молодших школярів у групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 2

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Проілюструйте на прикладі фрагмента загальнорозвиваючого заняття методи та педагогічні засоби виховання культури поведінки учнів початкових класів:

I варіант – “Урок ввічливості”;

II варіант – “Правила поведінки в гостях”;

III варіант – “Школа хороших манер”.

1.3 Охарактеризуйте мету, завдання й структуру загальноосвітніх інтернатних закладів.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 3

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект музичного заняття на одну з тем.

Визначте зміст і характер участі в ньому учнів:

I варіант – “Оперна музика”;

II варіант – “Танцювальна музика”;

III варіант – “Українські народні пісні”.

1.3 Проілюструйте головні аспекти педагогічної співпраці вчителів та вихователів у навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 4

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Змодельуйте й опишіть роботу вихователя під час організації самопідготовки в групі продовженого дня з учнями, що навчаються:

I варіант – в одному класі;

II варіант – у паралельних класах;

III варіант – у 1, 2 і 3 класах та об’єднані однією групою.

1.3 Складіть орієнтовний зміст роботи вихователя з батьками з метою підвищення їхньої педагогічної культури.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 5

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Підготуйте план-сценарій проведення виховного заходу “Толока” спільно із членами родини учнів:

I варіант – одного класу;

II варіант – паралельних класів;

III варіант – у 1, 2, 3 класів, об’єднаних в одній групі.

1.3 Розробіть зміст рухливих ігор на повітрі, що проводять у групі продовженого дня, на тривалий період.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 6

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект туристської прогулянки з метою вивчення орієнтації на місцевості для:

I варіант – групи-класу;

II варіант – одновікової групи;

III варіант – різновікової групи.

1.2 Складіть тижневий режим шкільного продовженого дня в 1–3 класах.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 7

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Продумайте фрагмент виховного заходу з використанням народних рухливих ігор та фольклору про здоровий спосіб життя для:

I варіант – групи-класу;

II варіант – одновікової групи;

III варіант – різновікової групи.

1.3 Складіть орієнтовний план проведення загальнорозвиваючих занять з ознайомлення з різними видами мистецтва в початковій школі на півріччя.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 8

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Проілюструйте на прикладі фрагмента фізично-оздоровчого заняття специфічну відмінність у роботі вихователя:

I варіант – групи-класу;

II варіант – одновікової групи;

III варіант – різновікової групи.

1.3 Змодельуйте орієнтовне планування екскурсійної роботи з молодшими школярами в групі продовженого дня на півріччя.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 9

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть орієнтовний план-конспект проведення “Дня довкілля” в групі продовженого дня.

1.3 Продумайте й складіть орієнтовний план роботи лекторію для батьків учнів:

I варіант – 1 (2) класу;

II варіант – 2 (3) класу;

III варіант – 3 (4) класу.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 10

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект загальнорозвиваючого заняття з розвитку творчих здібностей учнів початкових класів у:

I варіант – класі-групі;

II варіант – одновіковій групі;

III варіант – різновіковій групі.

1.3 Змодельуйте орієнтовне планування екскурсійної роботи з молодшими школярами в групі продовженого дня на півріччя.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 11

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект одного із занять на морально-етичні теми в групі продовженого дня для:

I варіант – групи-класу;

II варіант – одновікової групи;

III варіант – різновікової групи.

1.3 Проілюструйте головні аспекти педагогічної співпраці вчителів та вихователів у навчально-виховній роботі з молодшими школярами.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 12

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Наведіть фрагмент самопідготовки в початковій школі з використанням дидактичних ігор для учнів:

I варіант – 1 (2) класу;

II варіант – 2 (3) класу;

III варіант – 3 (4) класу.

1.3 Визначте напрями позаурочної виховної роботи з ознайомлення учнів з різними видами мистецтва. Охарактеризуйте специфіку проведення таких занять в одновікових та різновікових групах продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід із учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 13

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть поширений план природознавчої екскурсії на одну з тем:

I варіант – “Водні ресурси краю”;

II варіант – “Особливості місцевого рельєфу”;

III варіант – “Рослини нашої місцевості”.

1.3 Запропонуйте план роботи вихователя в групі продовженого дня з ознайомлення учнів молодшого шкільного віку з правилами протипожежної безпеки.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 14

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Наведіть 2–3 фрагменти занять із пропаганди позакласного читання в початкових класах.

1.3 Складіть поширений план суспільствознавчої екскурсії на тему:

I варіант – “Творчість людей”;

II варіант – “Об’єкти праці людей у краї”;

III варіант – “Тромадська діяльність місцевих жителів”.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 15

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть орієнтовну програму фізкультурного змагання в групі продовженого дня на тему “Козацькі забави” для:

I варіант – групи-класу;

II варіант – одновікової групи;

III варіант – різновікової групи.

1.3 Запропонуйте орієнтовний зміст морально-етичних бесід з учнями початкових класів у сучасній школі-інтернаті та групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 16

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план загальнорозвиваючого заняття в групі продовженого дня, присвяченого розвитку розумових здібностей молодших учнів:

I варіант – 1 (2) класу;

II варіант – 2 (3) класу;

III варіант – 3 (4) класу.

1.3 Спроектуйте комплекс ігрових занять у групі продовженого дня з використанням сюжетних і рольових ігор та забав з молодшими учнями на півріччя.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід із учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 17

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Підготуйте план-сценарій Свята знань для учнів, які навчаються:

I варіант – у 1 (2) класі;

II варіант – у 2 (3) класі;

III варіант – у 3 (4) класі.

1.3 Складіть орієнтовний зміст морально-етичних бесід з учнями початкових класів у сучасній школі-інтернаті та групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 18

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Опишіть види фізично-оздоровчих занять з молодшими учнями в групі продовженого дня. Проілюструйте методику організації одного з них на конкретному прикладі для:

I варіант – 1 (2) класу;

II варіант – 2 (3) класу;

III варіант – 3 (4) класу.

1.3 Охарактеризуйте мету, завдання та структуру загальноосвітніх інтернатних закладів.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 19

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Сплануйте одну з прогулянок з молодшими школярами в групі продовженого дня, використовуючи ігрові елементи.

1.3 Складіть режим шкільного продовженого дня на день:

I варіант – у 1 (2) класі;

II варіант – у 2 (3) класі;

III варіант – у 3 (4) класі.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 20

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Продумайте зміст роботи вихователя з підготовки дитячого лялькового театру в групі продовженого дня.

1.3 Розкрийте етапи та вимоги до проведення самопідготовки в початковій школі.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 21

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Наведіть приклад ознайомлення молодших школярів з народними іграми в природному доквіллі.

1.3 Спроектуйте роботу з правового виховання молодших школярів у групі продовженого дня:

І варіант – для 1 (2) класу;

II варіант – для 2 (3) класу;

III варіант – для 3 (4) класу.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 22

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Наведіть приклади залучення молодших учнів до самостійної пошуково-етнографічної діяльності в умовах групи продовженого дня. Спроектуйте фрагмент заняття для учнів:

I варіант – одного класу;

II варіант – паралельних класів;

III варіант – різних класів.

1.3 Розкрийте етапи та вимоги до проведення учнівської самопідготовки.

2. Практична частина

- 2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.
- 2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 23

1. Теоретична частина

- 1.1 Виконайте тести.
- 1.2 Спроектуйте орієнтовний план-конспект заняття етнографічного змісту для:
 - I варіант – групи-класу;
 - II варіант – одновікової групи;
 - III варіант – різновікової групи.
- 1.3 Наведіть найдієвіші форми та методи формування читацької культури молодших школярів, ознайомлення їх з різними видами літературних творів.

2. Практична частина

- 2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.
- 2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 24

1. Теоретична частина

- 1.1 Виконайте тести.
- 1.2 Складіть план-конспект ознайомлювальної прогулянки з молодшими школярами в групі продовженого дня:
 - I варіант – група-клас;
 - II варіант – одновікова група;
 - III варіант – різновікова група.
- 1.3 Форми та методи проведення музичних занять у групі продовженого дня.

2. Практична частина

- 2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.
- 2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 25

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект прогулянки із практикумом у групі продовженого дня початкової школи.

1.3 Визначте напрями позаурочної виховної роботи з ознайомлення учнів з різними видами мистецтва. Охарактеризуйте специфіку проведення таких занять в одновікових та різновікових групах продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 26

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Спроектуйте фрагмент заняття, мета якого – залучення учнів до фізичної праці в групі продовженого дня. З'ясуйте різновиди господарсько-трудової діяльності школярів у позаурочний час.

1.3 Розкрийте методичні вимоги до загальнорозвиваючих занять з молодшими учнями на повітрі та в приміщенні в групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 27

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план-конспект одного із занять з ознайомлення молодших учнів з видами мистецтва:

І варіант – “Живопис”;

II варіант – “Декоративно-ужиткове мистецтво”;

III варіант – “Архітектура”.

1.3 Назвіть види прогулянок та проаналізуйте психолого-педагогічні вимоги до їхнього проведення в групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 28

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Складіть план проведення заняття з популяризації народних звичаїв та обрядів:

I варіант – “Різдву Христовому поклонімося”, “Щедрий вечір”, “Коза”, “Вербна неділя”, “Свято Писанки”;

II варіант – “День Миколая”;

III варіант – “Ой, на Андрія”.

1.3 Визначте методи залучення молодших учнів до посильної господарсько-побутової праці в групі продовженого дня.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 29

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 Спроектуйте фрагмент заняття, мета якого – залучення учнів до фізичної праці в групі продовженого дня. Розкрийте різновиди господарсько-трудової діяльності в позаурочний час.

1.3 З’ясуйте головні аспекти організації педагогічної співпраці вчителів з батьками учнів з метою налагодження гармонії родинно-шкільного виховання.

2. Практична частина

2.1 Проведіть заняття із самопідготовки для учнів початкових класів у групі продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного заняття.

Комплексне кваліфікаційне завдання

Завдання № 30

1. Теоретична частина

1.1 Виконайте тести.

1.2 З'ясуйте види фізично-оздоровчих занять у групі продовженого дня. Проілюструйте методику організації одного з них на конкретному прикладі.

1.3 Наведіть найдієвіші форми та методи формування читацької культури молодших школярів, ознайомлення їх з різними видами літературних творів.

2. Практична частина

2.1 Проведіть виховний захід з учнями початкових класів за планом роботи вихователя групи продовженого дня загальноосвітньої школи.

2.2 Зробіть самоаналіз проведеного виховного заходу.

Завдання для підсумкової контрольної роботи з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Варіант 1

1. Читацька конференція. Форми та методи формування читацької культури молодших школярів.

2. Методика проведення дискусії.

3. Складіть, застосовуючи власні спостереження та досвід, професіограму класного керівника.

Варіант 2

1. Методика проведення усного журналу.

2. Народно-педагогічні засоби виховання дітей.

3. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи вихователя з батьками учнів з метою підвищення їхньої педагогічної культури.

Варіант 3

1. Методика проведення ділової гри.

2. Соціально-психологічні аспекти розвитку молодших школярів.

3. Складіть анкети для батьків першокласників.

Варіант 4

1. Специфіка роботи вихователя групи продовженого дня.

2. Робота класного керівника з різними категоріями дітей (обдаровані діти, проблемні діти).

3. Розробіть модель круглого столу на тему: “Роль сімейних традицій у розвитку особистості школяра”.

Варіант 5

1. Методика підготовки та проведення класної години, її функції.

2. Вимоги до складання плану виховної роботи класним керівником.

3. Складіть план-конспект проведення родинного свята в початковій школі з участю батьків школярів.

Варіант 6

1. Методика аналізу виховного заходу.
2. Виховання як фактор цілісного формування особистості.
3. Наведіть приклади тематики та жанрів сторінок усного журналу для учнів початкових класів.

Варіант 7

1. Методика проведення ділової гри.
2. Функції класного керівника.
3. Спроектуйте блок виховних занять у групі продовженого дня з використанням сюжетно-рольових ігор з учнями 1–2 класів.

Варіант 8

1. Методика роботи з виховання культури поведінки молодших школярів.
2. План виховної роботи та вимоги до нього.
3. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів молодших класів.

Варіант 9

1. Особливості організації роботи з педагогічно занедбаними учнями.
2. Виховна система школи.
3. Методика проведення гри-подорожі.

Варіант 10

1. Виховні традиції народного календаря.
2. Методика проведення батьківських зборів.
3. Складіть анкету для батьків “Чи знаєте ви свою дитину?”

Варіант 11

1. Особливості організації виховної роботи в початковій школі.
1. Інноваційні форми роботи з батьками учнів.
2. Спроектуйте короткий зміст бесіди з учнем з метою вивчення рівня розвитку його моральних якостей.

Варіант 12

1. Суть технологічного підходу у вихованні.
2. Функції класного керівника.
3. Спроектуйте зміст бесіди з учнем з метою вивчення його ставлення до навчальної, трудової, громадської діяльності.

Варіант 13

1. Завдання технологій виховання.
2. Напрями виховної роботи класного керівника.
3. Складіть психолого-педагогічну характеристику учня 1-го й 4-го класів. Поясніть, що в них спільного й відмінного.

Варіант 14

1. Поняття комплексності у вихованні.

2. Форми організації виховної роботи, їхній поділ та характеристика.

3. На основі вивчення досвіду класовода покажіть, як використовуються засоби масової інформації у виховній роботі.

Варіант 15

1. Методика колективного творчого виховання (за І.Івановим).
2. Методика написання характеристики учня.
3. Наведіть висловлювання педагогів про роль вихователя у формуванні та розвитку особистості.

Варіант 16

1. Колективна творча справа.
2. Традиційні форми роботи з батьками учнів.
3. Відповідно до програми вивчення учнівського колективу складіть психолого-педагогічну характеристику класу.

Варіант 17

1. Методика організації колективної творчої справи.
2. Вимоги до складання плану виховної роботи класним керівником.
3. Спроектуйте зміст бесіди зі школярами з метою вивчення їхніх здібностей та уподобань.

Варіант 18

1. Діагностична діяльність педагога.
2. Методика проведення батьківських зборів.
3. Наведіть приклади тематики групових творчих справ.

Варіант 19

1. Діагностика й вимірювання вихованості.
2. Педагогічна освіта батьків.
3. На основі аналізу “Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти” визначте перелік його основних обов’язків, функцій.

Варіант 20

1. Методика проведення бесіди зі школярами.
2. Методика родинно-сімейного виховання.
3. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів 3–4 класів.

Варіант 21

1. Критерії вихованості особистості школяра.
2. Батьківський комітет класу та його функції.
3. Складіть модель плану виховної роботи класного керівника для учнів 1, 2, 3, 4 класів (відповідно до вказаних варіантів).

Варіант 22

1. Поняття вихованості та його показники.
2. Шляхи й засоби підвищення педагогічної культури батьків.

3. Складіть таблицю класифікації найбільш поширених форм організації виховної роботи (фронтальна, групова, індивідуальна).

Варіант 23

1. Особливості виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку.
2. Співпраця школи, сім'ї та громадськості у вихованні учнів.
3. Спроектуйте модель виховного заняття із трудового виховання учнів 1–2 класів (“Світ моїх захоплень”, свята “Моя трудова сім'я”, “Золоті руки моєї бабусі”).

Варіант 24

1. Діагностика виховного процесу.
2. Особливості організації спільної діяльності батьків і дітей.
3. Спроектуйте орієнтовний зміст роботи предметного тижня для учнів 4 класу.

Варіант 25

1. Функції сучасної сім'ї.
2. Форми виховної роботи та їх класифікація.
3. Складіть план екскурсії на тему “Рослини в нашому житті” з метою вивчення рослин вказаної місцевості.

Варіант 26

1. План виховної роботи та його структура.
2. Завдання родинно-сімейного виховання.
3. Складіть план фізкультурного змагання для учнів 4 класу на тему “Козацькі забави”.

Варіант 27

1. Методика підготовки та проведення класних зборів.
2. Виховний ідеал української сім'ї.
3. Складіть план-конспект виховного заняття з метою формування навичок культури поведінки молодших школярів (“Лицарський турнір”, “Школа хороших манер”).

Варіант 28

1. Робота класного керівника з вивчення учнів класу.
2. Способи залучення батьків до виховної роботи.
3. Складіть тести: а) для визначення здібностей учнів; б) для визначення рівня вихованості учнів.

Варіант 29

1. Поняття про технологію виховання.
2. Форми роботи класного керівника з учнями.
3. Спроектуйте модель проведення батьківської конференції з проблем обміну досвідом родинного виховання.

Варіант 30

1. Вимоги щодо організації виховної роботи зі школярами.

2. Група продовженого дня.
3. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів 3–4 класів.

Варіанти завдань для домашньої контрольної роботи з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Варіант 1

1. Розкрийте сутність загальних принципів виховання.
2. Поясніть методику підготовки й проведення бесіди з колективом учнів.
3. Запропонуйте тематику творчих конкурсів з учнями 1–4 класів.

Варіант 2

1. Розкрийте сутність мети й завдань виховання.
2. Запропонуйте форми організації процесу виховання.
3. Складіть фрагмент проведення шкільного свята (тема за власним вибором).

Варіант 3

1. Розкрийте сутність поняття “сучасний зміст виховання молодших школярів”.
2. Запропонуйте масові форми організації процесу виховання.
3. Складіть методичні поради щодо роботи над учнівським проектом.

Варіант 4

1. Визначте сутність складових компонентів системи виховної роботи в школі (класі).
2. Запропонуйте загальні методи вивчення колективу та особистості.
3. Розробіть фрагмент проведення конкурсної програми для учнів початкових класів.

Варіант 5

1. Роз’ясніть сутність поняття “зміст виховання” в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні.
2. Запропонуйте алгоритм роботи над проектом.
3. Розробіть план проведення диспуту на актуальну тему.

Варіант 6

1. Дайте поняття “сучасний зміст виховання” як характеристику базових культурних цінностей виховання.
2. Розкрийте методику підготовки й проведення класної години.
3. Наведіть приклади видів і форм колективної творчої діяльності учнів.

Варіант 7

1. Складіть варіант опорної таблиці “Сучасний зміст виховання школярів” (за Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні).
2. Визначте послідовність етапів організації виховної діяльності педагога-вихователя.
3. Розробіть план проведення диспуту на актуальну тему.

Варіант 8

1. Розкрийте сутність складових компонентів системи виховної роботи в школі.
2. Визначте особливості методів роботи в малих групах. Наведіть приклади.
3. Запропонуйте завдання творчим мікрогрупам для проведення колективної творчої справи – концерту.

Варіант 9

1. Дайте поняття про виховне заняття, виховний захід, виховну справу, колективну творчу справу.
2. Обґрунтуйте мету проведення різних видів педагогічної діагностики.
3. Запропонуйте тематику етичних бесід для учнів 1–4 класів.

Варіант 10

1. Установіть відмінність засобів від методів виховання.
2. Визначте особливості методики підготовки й проведення диспуту.
3. Запропонуйте орієнтовний план проведення конкурсної програми з учнями.

Варіант 11

1. Розкрийте сутність методів виховання, запропонуйте варіант класифікації.
2. Порівняйте методику проведення бесіди й диспуту з учнями.
3. Розробіть план проведення турніру з учнями.

Варіант 12

1. Поясніть сутність поняття “класифікація форм організації процесу виховання за домінуванням певного виду діяльності”. Наведіть приклади.
2. Розкрийте методику підготовки й проведення конкурсної програми.
3. Запропонуйте орієнтовний план учнівського проекту.

Варіант 13

1. Порівняйте групи методів виховання. Запропонуйте варіант таблиці.
2. Розкрийте методику підготовки й проведення конкурсної програми.

3. Розробіть завдання для проведення інтерактивних вправ у колі (за власним вибором).

Варіант 14

1. Дайте поняття про демократичне виховання й визначте характерні ознаки дитини в позиції “суб’єкт виховання”.

2. Запропонуйте форми колективної творчої діяльності учнів різних видів.

3. Розробіть орієнтовний план проведення диспуту на актуальну тему.

Варіант 15

1. Порівняйте поняття “виховне заняття”, “виховний захід”, “виховна справа”, “колективна творча справа”.

2. Розкрийте сутність сучасних принципів виховання. Наведіть приклади.

3. Запропонуйте тематику усного журналу.

Варіант 16

1. Дайте поняття про колективну творчу діяльність та визначте її основні ознаки.

2. Порівняйте різні види діяльності педагога-вихователя.

3. Запропонуйте тематику позаурочних проєктів.

Варіант 17

1. Розкрийте сутність педагогічних умінь вихователя.

2. Дайте поняття про засоби виховання. Наведіть приклади.

3. Визначте форми проведення класної години. Запропонуйте тематику.

Варіант 18

1. Розкрийте сутність методики колективного творчого виховання.

2. Визначте особливості підготовки та проведення театралізованого шкільного свята.

3. Запропонуйте завдання для проведення інтерактивних вправ (за власним вибором).

Варіант 19

1. Розкрийте сутність поняття “сучасні підходи до виховання”.

2. Обґрунтуйте вибір педагогом діагностичних методів виховання. Наведіть приклади.

3. Запропонуйте тематику цільових програм виховання школярів з досвіду роботи педагогів.

Варіант 20

1. Розкрийте сутність поняття “виховна технологія”.

2. Визначте особливості методики підготовки й проведення класної години.

3. Складіть орієнтовний календар традиційних шкільних свят.

Варіант 21

1. Дайте поняття про складові компоненти виховного процесу.
2. Розкрийте методику підготовки й проведення усного журналу.
3. Запропонуйте фрагмент сценарію шоу-програми для учнів молодших класів.

Варіант 22

1. Розкрийте сутність поняття “виховні технології” та наведіть приклади їхнього використання в практиці роботи педагогів.
2. Визначте загальні правила й методи роботи в малих групах.
3. Розробіть план проведення бесіди (тема за власним вибором).

Варіант 23

1. Порівняйте сутність поняття “виховання” в широкому та вузькому значеннях.
2. Розкрийте сутність методики підготовки та проведення театралізованого шкільного свята.
3. Розробіть план проведення предметного тижня в початковій школі (тема за власним вибором).

Варіант 24

1. Розкрийте сутність поняття “авторитарне виховання” та вкажіть характерні ознаки дигини в позиції “об’єкта”.
2. Визначте методичні особливості підготовки батьківських зборів.
3. Запропонуйте план учнівського проекту (тема за власним вибором).

Варіант 25

1. Дайте поняття про критерії та рівні вихованості школярів.
2. Поясніть методику проведення інтерактивних вправ “Мікрофон”, “Мозковий штурм”. Наведіть приклади.
3. Розробіть план проведення дитячого ранку на актуальну тему.

Варіант 26

1. Порівняйте сутність понять “принципи й методи виховання”.
2. Визначте мету, завдання й сутність особистісно орієнтованого виховання.
3. Запропонуйте тематику літературних ранків.

Варіант 27

1. Розкрийте сутність методів впливу на формування свідомості особистості. Наведіть приклади.
2. Визначте методи роботи з малими групами учнів.
3. Запропонуйте фрагмент проведення спортивного змагання.

Варіант 28

1. Визначте методичні вимоги до підготовки й проведення бесіди з учнями.

2. Порівняйте сутність понять “позакласна і позашкільна виховна робота”. Наведіть приклади форм роботи.

3. Запропонуйте план проведення шкільного свята (тема за власним вибором).

Варіант 29

1. Розкрийте сутність поняття “принципи виховання”. Наведіть приклади.

2. Порівняйте методику проведення диспуту й турніру з учнями.

3. Запропонуйте тематику проведення конкурсів з учнями.

Варіант 30

1. Розкрийте сутність методів стимуляції позитивної поведінки й діяльності учнів. Наведіть приклади.

2. Визначте методичні особливості підготовки конкурсної програми з учнями.

3. Розробіть план проведення години спілкування на актуальну тему.

4.4 Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів (за вимогами кредитно-модульної системи навчання)

Шкали оцінювання успішності студентів з навчальної дисципліни “Методика виховної роботи”

Університетська	Національна		ECTS
90–100	5	відмінно	A
80–89	4	добре	B
70–79			C
60–69	3	задовільно	D
50–59			E
26–49	2	незадовільно	FX
1–25			F

A “Відмінно” (90–100 балів). Теоретичний курс засвоєно повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом сформовані, усі передбачені програмою завдання виконані, якість їх виконання оцінена балом, близьким до максимального.

B “Дуже добре” (80–89 балів). Теоретичний курс засвоєно повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовані, усі передбачені програмою завдання

виконані, якість виконання більшості з них оцінена балом, близьким до максимального.

С “Добре “ (70–79 балів). Теоретичний курс засвоєно повністю, без прогалин, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом сформовані недостатньо, усі передбачені програмою завдання виконані, якість виконання кожного з них не оцінена максимальним балом, деякі завдання виконані з помилками.

Д “Задовільно” (60–69 балів). Теоретичний зміст курсу засвоєний частково, але прогалини не мають суттєвого характеру, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою завдань виконані, деякі з виконаних завдань, можливо, містять помилки.

Е “Достатньо” (50–59 балів). Теоретичний зміст курсу засвоєний частково, деякі практичні навички роботи не сформовані, більшість із передбачених програмою завдань не виконані або якість виконання деяких з них оцінена балом, близьким до мінімального.

ФХ “Умовно незадовільно” (26–49 балів). Теоретичний курс засвоєний частково, необхідні практичні навички роботи не сформовані, більшість із передбачених програмою завдань не виконані або якість виконання деяких з них оцінена балом, близьким до мінімального. За умов додаткової самостійної роботи над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань.

Ф “Безумовно незадовільно” (1–25 балів). Теоретичний зміст курсу не засвоєний, необхідні практичні навички не сформовані, усі виконані завдання містять грубі помилки, додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до підвищення якості виконання навчальних завдань.

Орієнтовна оцінка різних видів навчальної діяльності студентів (у балах)

Види навчальної діяльності студентів	Бали	Загальна сума балів
Самостійне опрацювання теми	1–10	10
Відповіді та доповнення під час практичних занять	1–5	5
Підготовка матеріалів для самостійної пошукової роботи, реферату, повідомлення	1–5	5

Продовж. табл.

Індивідуальне науково-дослідницьке завдання	1–10	10
Поточний контроль	1–10	10
Підсумковий контроль	1–10	10
Разом		50
Складання підсумкового іспиту	1–50	50
Разом		100

5. Термінологічний словник

Анкета – складений дослідником перелік питань для контингенту осіб, яких обстежують, відповіді яких є вихідним емпіричним матеріалом для узагальнення.

Анкетування – один зі способів письмового (іноді усного) опитування значної кількості людей за певною схемою – анкетною або опитувальним листком. Мета анкетування – зібрати масовий (найчастіше орієнтовний) матеріал, який після статистичної обробки використовується для розв'язання певних педагогічних завдань.

Авторитет батьків – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, а також слів і вчинків.

Батьківські збори – одна з основних форм зв'язку школи із сім'ями учнів та пропаганди педагогічних знань серед батьків.

Бесіда – метод виховання й отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Вихованість – комплексна характеристика особистості, яка враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей.

Виховання – цілеспрямований та організований процес формування особистості в цілому чи окремих її якостей залежно від потреб суспільства.

Вихователь – спеціально підготовлена посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних заходах.

Виховна робота – це цілеспрямована діяльність, направлена на організацію спільної життєдіяльності дорослих і дітей, що здійснюється педагогічним колективом або окремим педагогом з метою найбільш повного їх саморозвитку й самореалізації. Її зміст, методика й технологія визначаються системою виховної роботи тої чи іншої освітньої установи.

Виховна справа – це форма організації й здійснення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою. Виховний процес складається з ланцюга виховних справ.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення будь-яких виховних цілей.

Вікові особливості – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні й психологічні особливості.

Вікторина – пізнавальна гра, яка складається із запитань і відповідей на теми з різних галузей науки, техніки, літератури й мистецтва.

Всебічний розвиток особистості – розвиток різних граней особистості, які забезпечують її готовність до розумової й фізичної праці, як носія високих моральних і розумових якостей, естетичних і культурних цін-

ностей з різнобічними духовними й матеріальними потребами, з досконалим фізичним розвитком.

Гармонійний розвиток особистості – формування цілісної особистості, яка характеризується рівновагою, рівномірним розвитком її інтелектуальної, емоційної, вольової та фізичної сфер.

Геній – особистість, якій притаманна найвища творча обдарованість – геніальність.

Геніальність – найвищий ступінь обдарованості, прояву творчих сил людини.

Група подовженого дня – об'єднання учнів, з якими проводиться робота в позаурочний час. Організуються директором школи із залученням батьківського комітету. Діти проводять час у таких групах під керівництвом педагога-вихователя після уроків.

Діагностика – це: 1) психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення причин, що ускладнюють їхній розвиток та навчання; 2) кількісна оцінка та якісний аналіз педагогічних процесів, явищ і т. п. із допомогою спеціально розроблених наукових методів.

Діагностика педагогічна – виявлення причин порушення стабільності в засвоєнні знань учнями, недоліків у навчанні та вихованні, надання рекомендацій щодо їх усунення під час класної та позакласної роботи.

Діагностика рівня сформованості вмінь – сукупність методик діагностування рівнів сформованості умінь залежно від їхнього виду. Для діагностування рівня сформованості вмінь використовують тести, які є комплексом завдань, а також критерії, які складені на основі навчальних програм.

Дискусія – слово латинського походження, що означає дослідження, колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками.

Діагностування вихованості – це розпізнання й вивчення істотних ознак вихованості, їхніх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання.

Ділова гра – це метод навчання професійній діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, задачі чи проблеми, що розв'язується відповідно до характеру рішень та дій її учасників.

Довіра у вихованні – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен вихованець має широкі можливості для розумового й морального виховання.

Етична бесіда – це бесіда, під час якої вихователь учить школярів свідомо ставитися до своїх дій, учинків, поводитися відповідно до вироблених переконань та принципів і норм моралі.

Ефективність виховання – співвідношення між метою виховання й результатами, досягнутими в процесі формування особистості, соціальних груп.

Індивідуальність – сукупність зовнішніх і внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність та відмінність від інших людей.

Інновація педагогічна – процес становлення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувалися по-іншому.

Класна година – спеціально організована ціннісно-орієнтована спільна діяльність учителя та учнів, що сприяє формуванню в школярів системи правильного ставлення до навколишнього середовища: до людини, суспільства, праці, науки, мистецтва, природи, самого себе.

Класний керівник – один з основних суб'єктів виховної роботи в класі, організатор позакласної роботи, координатор роботи вчителів, які викладають у закріпленому класі.

Комплексність – це єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховного впливу та взаємодії.

Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновки про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу. Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу).

Мета педагогічної діяльності – свідоме бачення свідомого результату діяльності, що планується як позитивний перетворювальний вплив на особистість.

Молодший шкільний вік – етап розвитку дитини, який відповідає періоду навчання та виховання в початковій школі; в Україні молодший шкільний вік – 6–10 років.

Новаторство педагогічне – термін, що вживається для позначення діяльності педагогів, спрямованої на поліпшення процесу навчання й виховання, його реалізацію. Ця діяльність може стосуватися змін у завданнях, методах і прийомах навчання, а також у формах організації процесу навчання й виховання. Новаторство педагогічне може здійснюватись як діяльність експериментальних, пілотних, авторських шкіл.

Обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Обдаровані діти – діти, у яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності.

Олімпіади – змагання учнів у виконанні певних позакласних і поза-шкільних завдань загальноосвітнього характеру.

Оптимізація процесу виховання – забезпечення цілісності циклу виховного процесу, що включає: діагностування рівня вихованості учня та формування мети, планування й організацію діяльності, контроль та регулювання діяльності й відносин, аналіз виховних результатів.

Особистість – людина зі своїми соціально зумовленими та індивідуально вираженими якостями: світоглядом, рисами характеру, темпераментом, обдарованістю, інтересами.

Педагогічна виховна ситуація – сукупність умов та обставин, які вимагають швидкого прийняття педагогічно правильного рішення.

Педагогічний вплив – педагогічно доцільна організація життєдіяльності учнів, у процесі якої вони набувають необхідних моральних та інших рис і якостей, знань, навичок і вмінь. Педагогічний вплив спрямований на формування в дітей позитивних якостей і подолання негативних рис характеру, поведінки. Особистий вплив здійснюється через індивідуальну бесіду, заохочення, покарання, індивідуальне доручення.

Педагогічний процес (навчально-виховний процес) – цілеспрямована, свідомо організована, динамічна взаємодія вихователів і вихованців, у процесі якої вирішуються суспільно необхідні завдання освіти й гармонійного виховання; цілісний процес, що органічно поєднує навчання, виховання й розвиток вихованців. Компоненти педагогічного процесу: мета, завдання, зміст, методи, засоби й форми взаємодії педагогів і вихованців, результат.

Педагогічні читання – заходи, що періодично проводяться за тематичною програмою виступів учителів та інших працівників освіти з узагальненим викладом педагогічного досвіду.

Педагогічна освіта – це професійна підготовка працівників навчально-виховних закладів та органів освіти. Це сукупність знань, здобутих у результаті цієї підготовки.

Педагогічна ситуація – найменша частина педагогічної діяльності: певний фрагмент практичної діяльності педагога, пов'язаної з вихованням учня чи учнівського колективу.

Педагогічний консиліум – це нарада педагогів, що працюють з учнями класу, разом із психологом, лікарем, бібліотекарем школи, яка скликається класними керівниками один-два рази на рік.

План роботи – форма прогнозування педагогічної діяльності. План передбачає опис змісту роботи, послідовність її виконання, строки, умовні відмітки про виконання чи зміну тощо.

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проектування становлення й розвитку колективу учнів класу й кожного вихованця зокрема.

Програма – розрахований на планомірне здійснення, спрямований на досягнення єдиної мети й прив'язаний до певних строків комплекс заходів, забезпечених необхідними ресурсами. Це сукупність правил, процедур, цілей, установок.

Програма виховання – короткий виклад основних положень і цілей діяльності навчально-виховного закладу щодо виховання учнів за весь період їхнього навчання.

Рівень вихованості – ступінь сформованості в учня відповідно до вікових можливостей найважливіших якостей особистості, які є показниками вихованості.

Розвиток людини – процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють навчання й виховання.

Самовиховання – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок.

Самодіагностика особистості – оцінювання власних можливостей щодо вдосконалення конкретних виховних завдань, що включає самоаналіз особистісних рис і професійних умінь.

Самопідготовка (навчальна робота учнів удома або в групі подовженого дня) – форма організації навчання, самостійна, позаурочна робота учнів з виконання навчальних завдань.

Сім'я – невелика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їхні діти (власні та усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сімейне виховання – одна з форм виховання підростаючого покоління в суспільстві, у якій органічно поєднуються цілеспрямовані педагогічні дії батьків з об'єктивним повсякденним впливом духовного життя сім'ї та її побутових відносин.

Талант – якісно вищий рівень здібностей особистості. Це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею.

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення.

Творче мислення – це: 1) характеристика компетентності керівника, яка полягає в розвинутій інтуїції та вмінні вирішувати проблеми; стимулювання інноваційної активності в підлеглих; 2) мислення, що характеризується оригінальністю й винахідливістю рішень.

Творчий потенціал – інтегруюча якість особистості, що характеризує міру її можливостей ставити й вирішувати нові завдання у сфері своєї діяльності, яка має суспільне значення.

Творчість педагогічна – оригінальне й ефективне розв’язання вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії й практики навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням позитивного педагогічного досвіду.

Тест – система прийомів для виявлення та оцінювання окремих психічних рис і властивостей людини; завдання стандартної форми, виконання якого допомагає виявити певні знання, уміння та навички, здібності чи інші психологічні характеристики.

Техніка педагогічна – комплекс знань, умінь, навичок, потрібних педагогові для чіткої та ефективної організації навчальних занять, умілого застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу на окремих учнів та учнівський колектив.

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їхня етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання.

Технології вільного виховання роблять акцент на наданні дитині свободи вибору та самостійності в тій чи іншій сфері її життєдіяльності. Здійснюючи вибір, дитина якнайкраще реалізує позицію суб’єкта, рухаючись до результату від внутрішнього спонукання, а не від зовнішнього впливу.

Форми організації виховання – способи організації виховного процесу, способи цілеспрямованої організації колективної та індивідуальної діяльності учнів.

Формування особистості – процес становлення й набуття особистістю сукупності стійких рис і якостей; результат розвитку особистості.

Характеристика педагогічна – документ, який відображає поведінку й успішність учнів з окремих предметів і видів занять, фізичний і розумовий розвиток, дисциплінованість і моральні риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка класного керівника / упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2003. – С. 13–61.
2. Азаров Ю. П. Искусство воспитывать / Ю. П. Азаров. – М., 1985. – 146 с.
3. Антоненць М. Творча спадщина В. О. Сухомлинського у діалозі із актуальними проблемами сучасної початкової освіти / М. Антоненць // Початкова школа. – 2008. – № 4. – С. 5–6.
4. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : Просвещение, 1984. – С. 4–8.
5. Абеліт В. Сухомлинський і сучасна початкова освіта / В. Абеліт // Сільська освіта. – 2008. – 2 лют. – С. 3.
6. Баєв Б. Психологічне вивчення учнів / Б. Баєв. – К. : Рад. школа, 1977. – 126 с.
7. Барабаш Ю. Педагогічна майстерність: теоретичні й навчально-методичні основи : навч. посіб. / Ю. Барабаш, Р. Позінкевич. – Луцьк : Вежа, 2006. – 476 с.
8. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу / І. Д. Бех // Дошкільне виховання. – 2004. – № 2. – С. 3–5.
9. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–14.
10. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. I : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
11. Богданова О. С. Методика воспитательной работы в начальных классах : пособ. для учителя / О. С. Богданова, В. И. Петрова. – М. : Просвещение, 1986. – 190 с.
12. Богуш А. М. Українське народознавство : навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, 2002. – 408 с.
13. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271 с.
14. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
15. Болдирев М. І. Класний керівник / М. І. Болдирев. – К. : Рад. школа, 1982. – 268 с.
16. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе / Н. И. Болдырев. – М. : Просвещение, 1981. – 186 с.
17. Бондар В. Українська педагогіка : Теорія національної освіти і навчання (дидактика) : проекти програми для педагогічних вузів, факультетів / В. Бондар, Ю. Руденко // Освіта. – 1998. – № 15–16. – С. 3–45.
18. Боришевський М. Й. Гуманізм педагогічної системи В. О. Сухомлинського / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 10–11. – С. 4–8.
19. Будник О. Особливості української етнопедагогіки / О. Будник // Дайджест педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 116–118.

20. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, вихователів, молоді і батьків. Т. 1 / Г. Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава : Полтав. вісн., 1994. – 191 с.
21. Ващенко Г. Твори. Т. 4 : Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К. : Школяр ЛТД, 2000. – 416 с.
22. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – С. Пб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.
23. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : АПР РСФСР, 1976. – 519 с.
24. Виноградова Т. В. Книга класного керівника / Т. В. Виноградова. – Х. : Основа, 2006. – 128 с.
25. Виховні технології / упоряд. В. Варава, В. Зоц. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2004. – 120 с.
26. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Освіта, 2004. – 384 с.
27. Векмінець Л. Історичні аспекти української дидактики / Л. Векмінець, М. Разумейко // Рідна школа. – 1997. – № 5–6. – С. 24–26.
28. Вишневський О. І. Гуманізація шкільного життя / О. І. Вишневський // Радянська школа. – 1990. – № 1. – С. 41–46.
29. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. Вишневський. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
30. Волков Б. С. Психология младшего школьника / Б. С. Волков. – М. : Просвещение, 2002. – 125 с.
31. Волков Г. Н. Етнопедагогіка / Г. Н. Волков. – М. : Академус, 2001. – 196 с.
32. Волкова Н. П. Педагогіка : [посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н. П. Волкова. – К. : Академидава, 2007. – 616 с.
33. Волошина Н. Народна педагогіка і моральне виховання учнів / Н. Волошина // Шкільний світ. – 2001. – № 35. – С. 15–17.
34. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 2. – 306 с.
35. Воронов В. В. Технология воспитания : пособ. для препод. вузов, студ. и учит. / В. В. Воронов. – М. : Школьная пресса, 2000. – 96 с.
36. Владимирська Г. Мистецтво ігрового виховання / Г. Владимирська, П. Владимирський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 158 с.
37. Газман О. Відповідальність школи за виховання дітей / О. Газман // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 6–8.
38. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні / Л. Гапоненко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3–4. – С. 81–89.
39. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах : теорія й методика / Я. Б. Гнутель. – Тернопіль : Астон, 1998. – 262 с.
40. Глобчак В. Особистісно орієнтоване навчання і виховання молодших школярів на уроках у початковій ланці / В. Глобчак // Рідна школа. – 2004. – № 4. – С. 19–20.

41. Голуб Т. Виховуємо обдарованих дітей : (Батьківський катехізис, або Закони розумно організованого сімейного виховання школярів) / Т. Голуб // Завуч. – 2004. – № 22. – С. 47–53.
42. Години спілкування в початковій школі / упоряд. О. Кондратюк, В. Кравчина. – К. : Шкільний світ, 2006. – 120 с.
43. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія учасників навчального процесу в системі вищої освіти України (історико-педагогічний аспект) : монографія / О. В. Гончар. – Х. : ХНАДУ, 2011. – 424 с.
44. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
45. Григорчук Т. В. Веселкове дитинство : Технології виховної роботи з молодшими школярами : навч.-метод. посіб. / Т. В. Григорчук, В. Ю. Іова, Л. В. Красномовець. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. – 116 с.
46. Гуманізація виховання в сучасних умовах / под ред. О. С. Газмана. – М., 1995. – 205 с.
47. Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1986. – 112 с.
48. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
49. Дем'янюк Т. Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі : наук.-метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк. – Суми : Антей, 2006. – 384 с.
50. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К. : МО України, 1994. – 54 с.
51. Довідник класного керівника : зб. докум. / редкол.: П. М. Щербань та ін. – К. : ІЗМН, 2006. – 240 с.
52. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2003. – 528 с.
53. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України. – 1999. – 23 черв.
54. Зверева І. Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І. Д. Зверева, Л. Г. Коваль. – К., 1995. – 186 с.
55. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії / І. А. Зязюн, І. М. Сагач. – К. : Основи, 1997. – 188 с.
56. Екологічне виховання в початковій школі / упоряд.: І. Васильченко, І. Кондратюк. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2005. – 128 с.
57. Єрмаков І. Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – К. : Основи, 2006. – 224 с.
58. Иванов И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел / И. П. Иванов. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
59. Иванов И. П. Педагогика коллективных творческих дел / И. П. Иванов. – К. : Освіта, 1992. – 95 с.
60. Ірклієнко В. С. Естетичне виховання молодших школярів засобами народних свят / В. С. Ірклієнко // Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. Ч. I–II. – Чернігів, 2006. – С. 89–91.

61. Еремкина О. В. Воспитательные технологии / О. В. Еремкина // Класний керівник. – 2008. – № 5. – С. 12–14.
62. Календар класного керівника / упоряд. Ю. Кишакевич, Ю. Гамаль. – К. : Щедрик, 1999. – 200 с.
63. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М., 1987. – 108 с.
64. Караковский В. А. Воспитательная система школы : Педагогические идеи и опыт формирования / В. А. Караковский. – М., 1992.
65. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
66. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 1–2-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 3 (39). – С. 2–41.
67. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 3-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 4 (40). – С. 2–41.
68. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 4-х класів : для проведення виховних занять у позаурочній діяльності / В. Киричок // Класний керівник. – 2009. – № 6 (42). – С. 2–43.
69. Класний керівник у сучасній школі : метод. посіб. / [редкол.: В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко та ін.]. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 56 с.
70. Кобзарь Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах и в группах продленного дня / Б. С. Кобзарь. – К. : Рад. школа, 1988. – 309 с.
71. Коваленко С. Колективні творчі справи в початковій школі: “Сонячна Подорож” / С. Коваленко. – К. : Шк. Світ : Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
72. Ковальчук В. А. Воспитательные системы общеобразовательной школы: сущность, структура / В. А. Ковальчук. – М., 1999. – 204 с.
73. Коломинский Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия / Я. Л. Коломинский // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 36–41.
74. Конаржевский Ю. А. Технология педагогического анализа учебно-воспитательного процесса / Ю. А. Конаржевский. – М., 1997. – Ч. 2. – 208 с.
75. Концептуальні основи закладів нового типу : метод. посіб. – К., 1996.
76. Концепція “Школа нової генерації – українська національна школа – родина” // Освіта. – 1996. – 14 серп.
77. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник наказів МО України. – 1996. – № 13.
78. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовт.
79. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К., 2005. – 608 с.
80. Костяк Т. В. Психологическая адаптация первоклассников : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Т. В. Костяк. – М. : Академия, 2008. – 176 с.
81. Котова И. Б. Социализация и воспитание / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов, 1997.

82. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1998.
83. Красовицький М. Виховна робота в школі : досвід і проблеми / М. Красовицький. – К. : Освіта, 1992. – 184 с.
84. Красовицький М. Ю. Практична педагогіка виховання : посіб. з теорії та методики виховання / М. Ю. Красовицький. – К., 2000. – 218 с.
85. Кремень В. Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку / В. Кремень // Неперервна професійна освіта. Теорія і практика. – К., 2001. – Вип. 4.
86. Кротков В. М. Общая методика учебно-воспитательного процесса / В. М. Кротков. – М. : Наука, 1983. – 268 с.
87. Крюкова Д. До проблем удосконалення навчально-виховного процесу в навчальному закладі / Д. Крюкова // Рідна школа. – 2003. – № 8. – С. 10–11.
88. Кузь В. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук. – К. : ІСД, 1993. – С. 134–138.
89. Кузьмінський А. І. Педагогіка : [підручник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
90. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
91. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання : [підручник] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 445 с.
92. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання / З. Н. Курлянд // Лекції з педагогіки : навч. посіб. – Одеса : Південноукр. держ. пед. ін.-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. – 192 с.
93. Липова Л. Технології індивідуалізованого навчання / Л. Липова, С. Ренський, М. Кушнір // Рідна школа. – 2001. – Серпень. – С. 16–18.
94. Литвиненко С. А. Українська народна казка як засіб розвитку творчості молодших школярів / С. А. Литвиненко // Розвиток творчої особистості в системі безперервної освіти : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 1995. – С. 79–83.
95. Лихачев Б. Т. Педагогіка : курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М. : Юрайт, 2000. – 523 с.
96. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
97. Макаренко А. С. Деякі висновки з педагогічного досвіду / А. С. Макаренко // Твори : у 7 т. Т. 5. – К. : Рад. школа, 1954.
98. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці : методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К., 1998.
99. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
100. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
101. Мартинюк І. В. Національне виховання : теорія і методика / І. В. Мартинюк. – К., 1995.
102. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів : теорія і технологія /

О. В. Матвієнко. – К. : Стилос, 2006. – 543 с.

103. Матвієнко О. В. Практикум з курсу “Теорія виховання” / О. В. Матвієнко. – К. : Стилос, 2003. – 256 с.

104. Миславский В. А. Содержание и планирование воспитательной работы в школе / В. А. Миславский. – М., 1989.

105. Методична служба – школі : інформаційно-методичні матеріали. Вип. 1. / уклад. Ю. В. Буган, Г. Г. Свінних. – Тернопіль : Астон, 2003. – 286 с.

106. Моляко В. А. Творческая одарённость и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К. : Знание, 1991.

107. Младший школьник : развитие познавательных способностей : [пособ. для учителей] / [Дубровина И. В., Андреева А. Д., Данилова Е. Е. и др.] ; под. ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 2003. – 208 с.

108. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-те вид., доповн. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.

109. Моральное воспитание дошкольников : Из опыта работы / сост.: Л. В. Артемова, Е. А. Таранова. – К. : Рад. школа, 1984. – 136 с.

110. Мудрик А. В. Учитель: мастерство и вдохновение / А. В. Мудрик. – М., 1986. – 86 с.

111. Настільна книга педагога : посібник / упоряд. : Андреева В. М., Григораш В. В. – Х. : Основа, 2006. – 352 с.

112. Настільна книга класного керівника / упоряд. Омеляненко Л. П. – Х. : Основа, 2007. – 288 с.

113. Національна доктрина розвитку освіти на Україні // Освіта України. – 2001. – № 35–36. – С. 3–9.

114. Нор К. Ф. Використання американського досвіду формування комунікативних умінь майбутніх учителів / К. Ф. Нор // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Т. 28. Вип. 15 : Педагогічні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 54–58.

115. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні / Ушинський К. Д. // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.

116. Огородников А. А. Учебно-воспитательная работа в группах продленного дня (1–4 классы) : кн. для учителя / А. А. Огородников. – М. : Просвещение, 1989. – 143 с.

117. Ольжич О. Без верби й калини немає України / О. Ольжич // Рідна школа. – 1995. – № 5. – С. 58–60.

118. Омеляненко В. Л. Робоча книга класного керівника / В. Л. Омеляненко, С. В. Омеляненко. – Черкаси, 1996. – 124 с.

119. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.

120. Організація роботи з батьками / упоряд. : Юзефик Л. О., Купина Н. М. – Тернопіль : Астон, 2002. – 168 с.

121. Організація діяльності клубів інтелектуальних ігор у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. В. Яременко. – Біла Церква : КОІПОПК, 2004. – 176 с.

122. Оржеховська В. М. Посібник з самовиховання / В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириленко. – К. : ІЗМН, 1996, – 192 с.
123. Оржеховська В. М. Духовність – це здоров'я молодого покоління : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська, Т. В. Тарасова. – Вид. 2-ге, доповн. – Тернопіль, 2005. – 216 с.
124. Орієнтовний зміст виховання в національній школі : метод. рекомендації / кол. авт. ; за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К. : ІЗМН, 1996. – 136 с.
125. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота, А. З. Кік-тенко, О. М. Любарська та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
126. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричук, В. А. Романця. – К., 1995. – 238 с.
127. Орієнтовні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : програма. – К., 2010. – 18 с.
128. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – 2-ге вид. – К : Каравела, 2008. – 496 с.
129. Педагогіка: педагогические теории, системы, технологии / под ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 2006. – 512 с.
130. Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омелянченко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 700 с.
131. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2004. – 418 с.
132. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.
133. План виховної роботи. 1 клас (2010–2011 н. р.) / упоряд. Ігнатова І. С. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 48 с.
134. Подласый И. П. Педагогіка : Новый курс : учеб. для студ. пед. вузов : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 2 : Процесс воспитания. – 420 с.
135. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. // Позакласний час. – 2000. – № 17.
136. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти : Щоденник класного керівника. – Івано-Франківськ : ОІППО, 2002. – 128 с.
137. Показчик матеріалів на допомогу вчителю, класному керівнику для підготовки сценаріїв шкільних свят // Сільська школа України. – 2005. – № 19–20. – Липень. – Спецвипуск. – С. 71–72.
138. Поклинемо у гості свято : сценарії позакласних заходів // Початкова освіта. – 2005. – № 31. – Серпень. – 40 с.
139. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000. – № 22. – С. 3–7.

140. Програма “Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1–9 класів” / [К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Кухар, К. І. Чорна] // Класний керівник. – 2008. – № 17–18. – 58 с.
141. Робоча книга вихователя. Вип. 2 / упоряд.: Ю. В. Буган, В. І. Уруський. – Тернопіль : Астон, 2003. – 300 с.
142. Родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. / [А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексєнко та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
143. Рожков М. І. Организация воспитательного процесса в школе / М. І. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
144. Розенберг А. Я. Комплексний підхід у діяльності класного керівника / А. Я. Розенберг. – К., 1985. – 164 с.
145. Рудаківська С. В. Особистісно орієнтоване навчання / С. В. Рудаківська, О. І. Виговська // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 4. – С. 27–32.
146. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – 328 с.
147. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Т. 2 / С. Русова. – К. : Либідь, 2002. – 342 с.
148. Савенкова Л. Комунікативність учителя / Л. Савенкова // Педагогіка толерантності. – 2007. – № 1. – С. 94–100.
149. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посіб. для вчителів і методистів почат. навч.] / О. Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К. : Вид. Богданова А. М., 2009. – 226 с.
150. Савченко О. Я. Сімейне виховання : Молодші школярі / О. Я. Савченко. – К. : Рад. школа, 1989. – 141 с.
151. Свято у школі : зб. сценаріїв : у 2 ч. Ч. I / уклад.: І М. Бачинська, Ю. М. Половинчак, Н. В. Яременко. – Біла Церква, 2003. – 35 с.
152. Система виховання у початковій школі (за Національною програмою виховання МОН України) / упоряд. А. В. Лихва. – Х. : Основа, 2011. – 373 с.
153. Сігітов О. Навчання і виховання обдарованих дітей / О. Сігітов // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С. 2–10.
154. Серапулова Є. Виховання обдарованої дитини / Є. Серапулова // Початкова школа. – 2000. – № 2. – С. 3–5.
155. Сулаєва Н. Мистецька гра в початковій школі / Н. Сулаєва // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 31–33.
156. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка / Т. І. Сущенко. – К., 1996. – 143 с.
157. Сценарії народних свят / упоряд. Л. Курінчук. – К. : Ред. пед. газет, 2003. – 112 с.
158. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. / В. А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
159. Скрипкина Т. П. Взаимодоверие как основание межличностных взаимодействий / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 21–31.
160. Скульский Р. П. Учитесь быть учителем / Р. П. Скульский. – М., 1986. – 264 с.

161. Скульський Р. П. Методика використання народознавства в школі / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ : Українська етнопедagogіка і народознавство, 1995. – 178 с.
162. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : [навч.-метод. посіб. для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО] / Г. І. Сорока. – Х. : Ранок, 2002. – 128 с.
163. Сорока Г. І. Організація виховної роботи в школі: планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2008. – 128 с.
164. Сорока Г. І. Методичне забезпечення виховної роботи / Г. І. Сорока. – Х. : Основа, 2004. – 112 с.
165. Сорока Г. І. Виховна система класу / Г. І. Сорока, Р. І. Чорновол-Ткаченко. – Х., 1997. – 83 с.
166. Слостенин В. А. Методика воспитательной работы : учебник / В. А. Слостенин. – М. : АCADEMIA, 2008.
167. Смирнов В. И. Общая педагогика / В. И. Смирнов. – М. : Логос, 2003. – 304 с.
168. Стейнер Р. Методика обучения и предпосылки воспитания / Р. Стейнер. – М. : Парсифаль, 1994. – 80 с.
169. Стельмахович М. Г. Теорія і практика українського національного виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1996. – 186 с.
170. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : навч.- метод. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗІМН, 1997. – 232 с.
171. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
172. Столяренко О. Педагогічна підтримка в особистісно зорієнтованій парадигмі виховання / О. Столяренко // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 10–13.
173. Струманський В. Структурний зміст виховного сердовища української етнопедagogіки / В. Струманський // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 13–15.
174. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі : навч. посіб. / В. П. Струманський. – К. : ІЗМН, 1997. – 184 с.
175. Струганець Л. Культуромовна діяльність учителя : (Соціолінгвістичний аспект) / Л. Струганець // Дивослово. – 1997. – № 11.
176. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 621 с.
177. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [у 5 т.] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
178. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1979. – 225 с.
179. Сухомлинський В. О. Сто порад учителяві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 634 с.
180. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.]. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – 432 с.
181. Тарасенко Т. Ф. Паросток : Методика гуманістичного виховання молодших школярів засобами природи. 1–4 класи : посіб. для вчителя /

- Т. Ф. Тарасенко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 144 с.
182. Трухін І. О. Основи шкільного виховання : навч. посіб. / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – К. : ЦНЛ, 2004. – 368 с.
183. Іржи Т. Мистецтво говорити / Томас Іржи ; пер. з чes. – К. : Політвидав. України, 1986. – 293 с.
184. Учнівське самоврядування: проблеми функціонування та перспективи розвитку : [практично зорієнтований посібник] / [Г. О. Терпиловська, У. Т. Борушевська, Г. Г. Ковганич та ін.]. – К. : Енергія плюс, 2008. – 176 с.
185. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання : Досвід педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – М., 1974. – Т. 1. – С. 156–157.
186. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми педагогіки / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : [у 2 т.]. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 489 с.
187. Федоренко Д. Побудова педагогічного процесу в національній школі на засадах української етнопедагогіки / Д. Федоренко // Освіта. – 2003. – № 11. – Березень. – С. 3–5.
188. Федорченко Т. Є. Дитяча агресивність: проблеми, профілактика : [навч.-метод. посіб.] / Т. Є. Федорченко ; за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2010. – 269 с.
189. Федорченко Т. Є. Рання профілактика девіантної поведінки молодших школярів : [навч.-метод. Посіб.] / Т. Є. Федорченко, О. В. Потапова ; за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Запоріжжя : Тандем, 2008. – 236 с.
190. Федорченко Т. Є. Кроки до здоров'я : навч.-метод. посіб. / Т. Є. Федорченко, Т. В. Тарасова. – Тернопіль : Терно-граф, 2005. – 144 с.
191. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.
192. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – Вид. 2-ге випр., доповн. – К. : Академія, 2005. – 560 с.
193. Формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків : навч.-метод. посіб. / [О. В. Вінда, О. П. Коструб, І. Г. Сомова та ін.]. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Вістка, 2006. – 304 с.
194. Харламов І. Ф. Педагогіка : учебник / І. Ф. Харламов. – 5-е изд. – Минск : Університэцкае, 1998. – 560 с.
195. Хочу і можу бути здоровим : Робочі зошити для учнів 1–4 класів / [Федорченко Т. Є., Габора Л. І., Козоріз С. О., Крикун Л. А.]. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 125 с.
196. Хочу і можу бути здоровим : методичні рекомендації для вчителів I–IV класів / [Федорченко Т. Є., Козоріз С. О., Крикун Л. А., Габора Л. І.]. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 176 с.
197. Хрусткий Е. А. Организация и проведение деловых игр / Е. А. Хрусткий. – М. : Наука, 1991. – 123 с.
198. Цікаве дозвілля дітям / упоряд. Л. В. Магда. – К. : Будівельник, 1993. – 95 с.
199. Червінська І. Б. Методика виховної роботи : метод. рекомєнд. / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 2. – 58 с.

200. Червінська І. Б. Педагогічні технології у початковій школі : навч.-метод. посіб. / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2005. – 136 с.
201. Червінська І. Б. Шляхи оптимізації взаємодії школи і сім'ї у розвитку особистості молодшого школяра. Молодий школяр: проблеми розвитку : [монографія] / І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 43–48.
202. Чернишова Д. Організація роботи з обдарованими учнями / Д. Чернишова // Обдарована дитина. – 2001. – № 7. – С. 4–7.
203. Чубенко В. Т. Вихователь групи продовженого дня і вчитель / Чубенко В. Т. – К. : Рад. школа, 1981. – 103 с.
204. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 295 с.
205. Шилова М. И. Учителю о воспитанности школьников / М. И. Шилова. – М. : Просвещение, 1990. – С. 25.
206. Шмалько Г. Національне виховання як цілісна система / Г. Шмалько // Рідна школа. – 2000. – № 7. – С. 32–33.
207. Щербань П. М. Прикладна педагогіка : навч.-метод. посіб. / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с.
208. Щоденник класного керівника / уклад. Олійник І. В. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 54 с.
209. Щуркова Н. Е. Собрание пестрых дел : метод. материал для работы с детьми / Н. Е. Щуркова. – 2-е изд., перераб. – М. : Новая школа, 1994.
210. Щуркова Н. Е. Вы стали классным руководителем / Н. Е. Щуркова. – М. : Новая школа, 1986. – 186 с.
211. Ягупов В. В. Педагогіка / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.
212. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів. – Тернопіль, 1992. – 138 с.
213. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24–30.
214. Яременко Н. В. Дозвіллезнавство : навч. посіб. / Н. В. Яременко. – Фастів : Поліфаст, 2007. – 460 с.
215. Яценко Т. О. Національне виховання на засадах народної педагогіки / Т. О. Яценко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 88–94.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТИ

1. Анкета для батьків

Чи допомагаєте ви своїй дитині стати обдарованою?

Відповідати слід “так” або “ні”.

За кожну відповідь “так” – 1 бал.

Мінімальний бал за цією методикою – 0.

Максимальний – 40.

1. Відповідаю на всі запитання дитини терпляче й чесно.
2. Серйозні запитання й висловлювання дитини я сприймаю серйозно.
3. Встановив (встановила) стенд, на якому дитина може демонструвати свої роботи.
4. Не сварю дитину за безладдя в кімнаті або на столі, якщо це пов'язано з творчим заняттям і її робота ще не закінчена.
5. Надав (надала) в розпорядження дитини кімнату або частину кімнати виключно для її занять.
6. Показую дитині, що її люблять такою, якою вона є, а не за її досягнення.
7. Доручаю дитині посильні клопоти.
8. Допомагаю дитині складати її особисті плани й приймати рішення.
9. Беру дитину в поїздки цікавими місцями.
10. Допомагаю дитині вчитися нормально спілкуватися з дітьми різних соціальних верств.
11. Допомагаю дитині поліпшувати результати її роботи.
12. Встановлюю розумні стандарти поведінки й слідкую, щоб дитина їх дотримувалася.
13. Ніколи не кажу дитині, що вона гірша від інших дітей.
14. Ніколи не караю дитину приниженням.
15. Забезпечую дитину книгами й матеріалами для її улюблених занять.
16. Привчаю дитину мислити самостійно.
17. Регулярно читаю дитині.
18. Привчаю дитину до читання з малих літ.
19. Спонукаю дитину вигадувати історії та фантазувати.
20. Уважно ставлюся до індивідуальних потреб дитини.
21. Знаходжу кожного дня час, щоб побути з дитиною наодинці.
22. Дозволяю дитині брати участь у плануванні сімейних справ і подорожей.
- Ніколи не дражню дитину за допущені нею помилки.
23. Хвалю дитину за вивчені вірші, розповіді та пісні.
24. Навчаю дитину вільно спілкуватися з дорослими будь-якого віку.
25. Розробляю практичні експерименти, щоб допомогти дитині більше пізнати.
26. Дозволяю дитині гратися зі всяким мотлохом.

27. Спонукаю дитину знаходити проблеми й потім розв'язувати їх.
28. У заняттях дитини знаходжу те, що гідне похвали.
29. Не хвалю її безпредметно й неширо.
30. Чесний (чесна) в оцінці своїх почуттів відносно дитини.
31. Не існує тем, які я повністю вилучаю з обговорення з дитиною.
32. Даю можливість дитині дійсно приймати рішення.
33. Допмагаю дитині бути особистістю.
34. Підказую дитині у виборі телепрограм, які заслуговують на увагу.
35. Розвиваю в дитині позитивне сприйняття її власних здібностей.
36. Ніколи не відсторонююсь від невдач дитини, говорячи їй: “Я цього також не можу”.
37. Заохочую в дитині максимальну незалежність від дорослих.
38. Вірю в здоровий глузд і довіряю дитині.
39. Волю, щоб основну частину роботи, за яку взялася дитина, вона виконувала самостійно, навіть якщо я не впевнений (не впевнена) у позитивному кінцевому результаті.

Варіанти оцінки результатів

0–8 балів – найнижчий, мінімальний рівень.

Батьки дуже мало цікавляться життям дитини, байдужі до її інтересів, настрою, пригнічують її активність і допитливість.

9–20 балів – помірно сприятливий рівень, нижчий від середнього. Батьки підтримують дитину, цікавляться її проблемами, проводять з нею вільний час, але переважно нерегулярно, від випадку до випадку.

21–24 бали – середній рівень, загалом сприятливий. Батьки позитивно ставляться до дитини, розвивають її самостійність, цікавляться її захопленнями, уміють заохотити, підштовхнути до нових проблем.

25–36 балів – оптимальний рівень, вищий від середнього.

Батьки досить тактовно й терпляче ставляться до надлишкової активності дитини, стимулюють проблемність її мислення, розвивають самостійність і незалежність, багато часу проводять разом.

37–40 балів – максимально високий рівень.

На цьому рівні стимулювання здорового розумового розвитку перетворилося на так званий “парниковий ефект”. Батьки занадто опікують свою дитину, їм слід “охолодити” своє виховне завзяття й дати більшу свободу як їй, так і собі.

2. Анкета для вчителя

Орієнтовні аспекти вивчення особистості учня, якого важко виховувати

1. Загальні дані: вік, освіта, місце проживання.
2. Фізичний розвиток і стан.
3. Умови сімейного виховання: склад сім'ї, освіта й посада батьків, матеріальні, житлово-побутові умови, характер стосунків між батьками та дітьми.
4. Успішність: причини неуспішності, ставлення до навчальної діяльності, до окремих дисциплін.

5. Ставлення до праці: як проявляє себе в різних видах праці, у школі й удома, який вид праці найбільше любить. Повага до праці інших людей.

6. Суспільна активність: чи має громадські доручення, як ставиться до їх виконання.

7. Участь у гуртках, спортивних секціях.

8. Статус у класному колективі, характер взаємин з учителями, товаришами, особливості спілкування з оточенням.

9. Чи має друзів, які вони, на чому ґрунтується дружба.

10. Дисципліна в школі та вдома, які є порушення дисципліни, які застосовувалися засоби впливу.

11. Особливості пам'яті, уваги, мислення, мовлення.

12. Навички культурної поведінки.

13. Найбільш типовий психічний стан (переважає збудження, гальмування або врівноваженість).

14. Характер інтересів, ідеалів, потреб, нахилів.

15. Які моральні якості, риси характеру прагне виховати в собі.

16. Плани на майбутнє, яку професію хоче обрати після закінчення школи.

17. Особливості розвитку моральних, вольових якостей.

18. Як використовує вільний час, чим займається, з ким спілкується.

19. Характер читацьких інтересів.

20. Особливості позашкільного оточення.

21. Ставлення до природи, тварин, птахів.

22. Найвиразніші риси характеру.

23. З якого віку (класу) характеризується як "важкий"?

24. Які позитивні властивості мав раніше?

25. Які позитивні властивості має зараз?

26. Якими вадами вирізнявся раніше?

27. Які вади має зараз?

28. Чи усвідомлює свої вади?

29. Чи прагне подолати їх?

30. *Оцініть загальну моральну спрямованість виховного впливу сім'ї: позитивний, нейтральний, негативний.*

3. Анкета для батьків

Визначення емоційної атмосфери в сім'ї

1. Який склад вашої сім'ї?

2. Якому дозвіллю ви віддасте перевагу:

- заняттям спортом;
- відвідуванню кіно і театру;
- читанню книг;
- відвідуванню кафе, ресторанів, застільним зустрічам із друзями;
- перегляду телепередач;
- відвідуванню змагань, матчів;

- сімейному колу.
3. Як часто ви проводите дозвілля зі своїми дітьми:
- щодня;
 - щосуботи;
 - щонеділі;
 - ніколи;
 - подекуди, під час відпустки;
 - за першої можливості.
4. Яку сферу (вид) трудової діяльності ви б рекомендували своїй дитині?
5. Яку суму кишенькових грошей, на ваш погляд, можуть мати син (донька)?
6. Які стосунки у вашій сім'ї:
- дуже добрі;
 - добрі;
 - не дуже добрі;
 - погані.
7. Які стосунки особисто у вас із сином (донькою):
- довірливі;
 - спокійні;
 - напружені;
 - конфліктні.
8. Як часто ваша сім'я збирається разом:
- щодня;
 - щонеділі;
 - зрідка;
 - під час сімейних свят;
 - на дачі;
 - під час відпустки.
9. Чи знаєте ви, яку громадську роботу виконують ваші син (донька)?
10. Яку громадсько-педагогічну роботу ви виконуете в школі?
11. Як часто ви буваєте в школі, де навчаються ваші діти?
12. Які труднощі ви відчуваєте у вихованні дітей:
- діти вас не розуміють;
 - діти не беруть до уваги ваші вимоги;
 - вам не вистачає часу на спілкування;
 - не знаєте, як діяти в тому чи іншому випадку;
 - не знаєте, як реалізувати рекомендації вчителів;
 - є розбіжність думок щодо виховання в сім'ї;
 - діти роблять усе на зло;
 - не маєте достовірної інформації;
 - не можете знайти спільної мови з учителями;
 - не можете досягти єдності вимог з учителями й усіма членами сім'ї.
13. Хто, на вашу думку, має найбільше займатися вихованням дітей:
- сім'я; громадські організації;

- школа;
 - трудові колективи;
 - учнівські колективи.
14. Назвіть трудові обов'язки сина (доньки).
15. На які теми діти розмовляють з вами відверто? Як часто?
16. Чи цікавляться діти вашою роботою?
17. Чи достатньо, на вашу думку, вашого педагогічного колективу для виховання своїх дітей:
- так;
 - ні.
18. За що цінують вашого сина (доньку) їхні друзі та знайомі?
19. Чи знаєте ви імена друзів і знайомих ваших дітей?
20. Чи бере ваша дитина участь у плануванні сімейного бюджету?
21. Чи впевнені ви у благополучному подоланні вашими дітьми "складного" періоду переходу до дорослості:
- так;
 - є певні сумніви;
 - складно сказати.
22. Чи знаєте ви, де зараз перебуває ваша дитина:
- знаю;
 - не знаю.

4. Анонімна анкета для батьків Ми і наші вчителі

1. Чи задоволені ви школою, у якій навчається ваша дитина:
- не вдоволений;
 - частково вдоволений;
 - швидше вдоволений, ніж ні; вдоволений;
 - дуже вдоволений.
2. Чи мала ваша дитина в першому класі труднощі, пов'язані з адаптацією в школі?
- так;
 - ні;
 - частково.
3. Як ви оцінюєте свої контакти з класним керівником:
- контакти погані;
 - швидше погані, ніж хороші;
 - задовільні;
 - досить добрі;
 - дуже хороші.
4. До кого б ви звернулися, маючи проблеми з вихованням своєї дитини:
- до класного керівника;
 - до вчителя, якому довіряю;

- до шкільного психолога;
- до директора школи;
- свій варіант.

5. Як ви оцінюєте вплив учителя на створення сприятливого психологічного клімату класу та емоційне благополуччя дітей:

- не має ніякого впливу;
- мало впливає;
- має достатній вплив на життя класу та емоційне благополуччя дітей;
- має дуже великий вплив на формування благополучного дитячого колективу.

6. Як ви оцінюєте чинну систему оцінювання:

- оцінювання справедливе;
- оцінювання частково справедливе;
- оцінювання несправедливе.

5. Анкета для батьків

Як ви виховуєте свою дитину?

1. Які позитивні риси характеру хочете виховати у своєї дитини?
2. За що хвалите?
3. Як заохочуєте свою дитину?
4. Як ви організовуєте вільний час дитини?
5. Як і за що караєте?
6. Які риси характеру дитини вам не подобаються й ви хотіли б їх позбутися? Які дії ви збираєтеся для цього вживати?
7. Чим захоплюється ваша дитина, яке її улюблене заняття?
8. Чи допомагаєте ви своїй дитині розвивати навички в улюбленому занятті? Яким чином ви це робите?
9. Ви читаєте своїй дитині казки, вірші, оповідання, художню літературу тощо?
10. Чи хотіли б ви, щоб ваша дитина відвідувала позашкільні гуртки? Які?

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

1. Діагностична методика “Прислів’я”

Мета: визначити рівень моральної вихованості учнів і з’ясувати особливості ціннісного ставлення до життя, людей, самих себе.

Хід проведення

Учням пропонують бланк із 60 прислів’ями. Можливі два варіанти роботи з цим бланком.

1. Учням слід уважно прочитати кожне прислів’я й оцінити ступінь згоди з його змістом за шкалою:

- 1 бал – згодний незначною мірою;
- 2 бали – частково згодний;
- 3 бали – загалом згодний;
- 4 бали – майже цілком згодний;
- 5 балів – цілком згодний.

2. Кожному учневі необхідно уважно прочитати пари прислів’їв (“а” і “б”, “в” і “г”) і вибрати те, зі змістом якого він згоден найбільше.

Прислів’я

- 1. а) Щасливий той, у кого совість спокійна.
б) Сором не дим, очі не виїсть.
в) Краще жити бідняком, ніж розбагатіти з гріхом.
г) Що за честь, коли нема чого їсти.
- 2. а) Не хлібом єдиним живе людина.
б) Живеться, у кого грошик ведеться.
в) Краще жити бідняком, ніж розбагатіти з гріхом.
г) Коли гроші бачу, душі своєї не чую.
- 3. а) Кому щастя служить, той ні про що не тужить.
б) Де щастя плодиться, там і заздрість народиться.
в) Хто добре живе, той довго живе.
г) Життя прожити – не поле перейти.
- 4. а) Боятися нещастя і щастя не бачити.
б) Людське щастя, що вода в бревні.
в) Гроші – справа наживна.
г) Голим народився, голим і помру.
- 5. а) Тільки той не помиляється, хто нічого не робить.
б) Береженого Бог береже.
в) На Бога сподівайся, та й сам пильнуй.
г) Не знаючи броду, не сунься у воду.

6. а) Всякий сам коваль свого щастя.
б) Б'ється як риба об лід.
в) Хочу – половина можу.
г) Чолом стіни не проб'єш.
7. а) Добра слава краще багатства.
б) Вуха вище чола не ростуть.
в) Як проживеш, так і прославишся.
г) Вище голови не стрибнеш.
8. а) Світ не без добрих людей.
б) На наш вік дурнів вистачить.
в) Люди – все, а гроші – сміття.
г) Грошам усі коряться.
9. а) Що в людях живе, те і нас не мине.
б) Живу як живеться, а не як люди хочуть.
в) Від народу відстати – жертвою стати.
г) Ніхто мені не указ.
10. а) Усякий за себе відповідає.
б) Моя хата скраю, я нічого не знаю.
в) Своя сорочка ближче до тіла.
г) Наша справа – сторона.
11. а) Сам пропадай, а товариша визволяй.
б) Роби людям добро, та й собі без лиха.
в) Життя дане на добрі справи.
г) Коли хочеш собі добра, то нікому не роби зла.
12. а) Не май сто рублів, а май сто друзів.
б) На обіді усі – сусіди, а прийшла біда, вони спливли, як вода.
в) Добре братерство краще багатства.
г) Чорний день прийде – приятелі відмовляться.
13. а) Уміння – світло, незнання – пільма.
б) Багато будеш знати – швидко зостаришся.
в) Учіння краще багатства.
г) Вік живи, вік учися, а дурнем помреш.
14. а) Без праці немає добра.
б) Від робіт праведних не наживеш палат кам'яних.
в) Можна тому багатим бути, хто від праці мало спить.
г) Від роботи не будеш багатий, а скоріше будеш горбатий.
15. а) Нащо і закони писати, якщо їх не виконувати.

- б) Закон – павутина: джміль проскочить, муха загрузне.
- в) Де твердий закон, там всяк розумний.
- г) Закон – що дишель, куди повернеш, туди і вийшло.

Обробка даних: текст методики містить пару ціннісних суджень про життя, людей, саму людину, зафіксованих у змісті прислів'їв, що суперечать одне одному за змістом. Ціннісне ставлення людини до життя, людей, самої себе конкретизується в окремих прислів'ях і в тексті методики розміщується в такий спосіб:

1. а, в – духовне ставлення до життя;
б, г – бездуховне ставлення до життя;
2. а, в – незначущість матеріального благополуччя в житті;
б, г – матеріально благополучне життя.
3. а, в – щасливе, гарне життя;
б, г – важке, складне життя;
4. а, в – оптимістичне ставлення до життя;
б, г – песимістичне ставлення до життя.
5. а, в – рішуче ставлення до життя;
б, г – обережне ставлення до життя;
6. а, в – самовизначення в житті;
б, г – відсутність самовизначення в житті.
7. а, в – прагнення до досягнень у житті;
б, г – відсутність прагнення до досягнень у житті.
8. а, в – добре ставлення до людей;
б, г – погане ставлення до людей.
9. а, в – колективістичне ставлення до людей;
б, г – індивідуалістичне ставлення до людей.
10. а, в – егоцентричне ставлення до людей;
б, г – егоїстичне ставлення до людей.
11. а, в – альтруїстичне ставлення до людей;
б, г – паритетне ставлення до людей.
12. а, в – значущість дружби;
б, г – незначущість дружби.
13. а, в – значущість навчання;
б, г – незначущість навчання.
14. а, в – значущість праці;
б, г – незначущість праці.
15. а, в – значущість дотримання законів.
б, г – незначущість дотримання законів.

Підраховують суму балів (за варіантом):

- 1) кількість виборів (за варіантом);
- 2) окремо за відповідями а, в і б, г.

Основний принцип – порівняння балів або виборів. Високі оцінки й кількість виборів свідчать про стійкість бажаних ціннісних ставлень учнів до життя,

людей, самих себе; за відповідями б, г – про стійкість небажаних ціннісних ставлень.

Показник моральної вихованості визначається зіставленням: чим більший ступінь згоди зі змістом прислів'їв за пунктами а, в і менший ступінь згоди з варіантами б, г, тим вищий рівень моральної вихованості й навпаки.

Допускається використання скороченого варіанта цієї методики – ураховують або прислів'я а і б, або в і г.

2. Програма вивчення учнівського колективу

Склад класу:

- а) віковий склад;
- б) пізнавальний рівень розвитку учня;
- в) працездатність та успішність;
- г) суспільне обличчя класу, інтерес до суспільних справ, виконання суспільних доручень.

Згуртованість класу:

- а) чи є в класі групи за діловими інтересами або негативного характеру, як учні ставляться один до одного, до справ класу;
- б) чи люблять учні разом проводити час у школі й поза нею, разом розважатися чи спільно навчатися;
- в) чи товаришують хлопчики й дівчатка;
- г) чи немає в класі кругової поруки;
- д) чи переживають учні вдачі й невдачі свого класу, чи вболівають за свій колектив.

Організованість класу:

- а) чи вміють учні самі організовуватися для виконання колективних справ, розподіляти між собою роботу й найбільш раціональній виконувати;
- б) чи вміють терпляче й уважно вислуховувати один одного;
- в) чи виконують розпорядження уповноважених осіб.

Суспільна думка в класі:

- а) які вчинки своїх однокласників учні схвалюють, які – засуджують;
- б) чи є розбіжності між тим, що говорять, і тим, що роблять.

Характер зв'язків у колективі:

- а) що пов'язує школярів: загальне місце проживання, місце за партою, інтереси й інше;
- б) де товаришують учні (тільки в школі чи поза нею також);
- в) чи уважні вони один до одного, чи намагаються допомогти, у чому виражається ця допомога;
- г) чи пред'являють вони вимоги до своїх друзів, чи вміють бачити в них недоліки;
- д) як клас ставиться до дезорганізаторів, відмінників, активу, невстигаючих.

Актив класу:

- а) який склад активу;
- б) чи має актив авторитет;

- в) чи виконують його розпорядження;
- г) чи є учні, що постійно знаходяться в активі.

Зв'язок класного колективу із загальношкільним колективом:

а) чи знають у класі про те, що відбувається в школі в цілому, в інших класах;

б) чи виконуються суспільні доручення;

в) як клас бере участь у загальношкільних заходах.

Заходи щодо подальшого зміцнення класного колективу:

а) які педагогічні заходи варто провести в класі з метою зміцнення й організації класного колективу;

б) як використовувати класний колектив для виховного впливу на окремих учнів.

3. Зразок схеми для аналізу виховної роботи за минулий навчальний рік

1. Аналіз ефективності цілепокладання й планування (програмування) виховного процесу класу в минулому році:

а) результати розв'язання виховних задач минулого року, доцільність їхньої постановки, дієвість ідей, що висувалися під час планування;

б) правильність вибору основних напрямів, змісту, форми роботи, засобів педагогічного впливу, прийомів залучення учнів до діяльності й спілкування.

2. Аналіз динаміки соціальної ситуації розвитку учнів:

а) особливості соціальної ситуації розвитку учнів, її зміна за минулий навчальний рік; фактори, що особливо вплинули на зміну цієї ситуації;

б) який вплив на розвиток особистості учнів, на формування їхніх якостей, творчих дарувань і фізичних здібностей має їхнє найближче соціальне оточення (батьки, однолітки) і заняття в гуртках, секціях та інших об'єднаннях;

в) особливості суспільної думки класу та його вплив на ціннісні орієнтації учнів.

3. Аналіз розвитку колективу класу:

а) соціометрична, рольова й комунікативна структури класу, рівень розвитку колективних взаємин і колективної творчої діяльності в ньому;

б) особливості морально-психологічного клімату в класі: характер взаємин учнів (тактовність, ввічливість, увага й повага один до одного, взаємини хлопчиків і дівчаток, доброзичливість, колективізм, взаємна відповідальність і турбота тощо); ставлення учнів до вчителів, школи; домінуючий емоційний настрій учнів класу; особливості спілкування в класному колективі;

в) ступінь залучення учнів до життєдіяльності класу, рівень їх включення в процес планування, організації й аналізу спільної діяльності;

г) розвиток суспільної активності учнів (їхня ініціативність, творчість, організованість, самостійність діяльності, участь у самоврядуванні класу).

4. Аналіз участі учнів класу в життєдіяльності школи:

а) основні мотиви участі учнів класу в шкільних заходах, ступінь зацікавленості та захопленості учнів життєдіяльністю школи, активність і результативність (для розвитку особистості та забезпечення життєдіяльності школи) участі учнів класного колективу в шкільних справах;

б) участь учнів класу в шкільному самоврядуванні, організаторській діяльності, роботі шкільних гуртків, секцій, клубів, товариств та інших об'єднань; вплив цієї діяльності на виховання й розвиток особистості учнів.

5. Аналіз розвитку учнів класу:

а) рівень вихованості й морально-естетичного розвитку учнів (зазначити, які фактори вплинули на їхній стан);

б) ступінь розвитку пізнавальних інтересів і творчих здібностей учнів в інтелектуальній, художньо-естетичній, трудовій та інших видах діяльності;

в) рівень знань, умінь і навичок учнів класу, їхня успішність;

г) зміни в соціокультурному розвитку учнів (розвиток культури спілкування, правової культури, інтелектуальної та інформаційної культури, художньої, екологічної, фізичної культури, культури сімейних стосунків, економічної культури й культури праці, адаптованість до сучасного життя, розвиток самостійності, уміння благотворно впливати на соціум, а в результаті – розвиток культури життєвого самовизначення);

д) найбільш яскраві прояви індивідуальних особливостей учнів класу;

е) сформованість потреби займатися самовихованням;

ж) зміни складу класу, що відбулися протягом року; індивідуальні особливості “новеньких” учнів, їхня адаптація та інтеграція в класному колективі;

з) учні групи ризику (їхні індивідуальні особливості, мотиви вчинків; вплив на них найближчого соціального оточення; найбільш дієві прийоми роботи з такими учнями; задачі їх виховання й коригування поведінки; прогноз подальшої соціалізації).

6. Аналіз педагогічної взаємодії з родиною:

а) вплив батьків учнів на виховну діяльність класу;

б) участь батьків у підготовці дітей до сімейного життя.

7. Аналіз організації виховного процесу в класі та ефективності виховної роботи класного керівника:

а) що зі змісту виховних заходів учні прийняли найбільш охоче; у яких справах вони брали участь з найбільшим задоволенням; у яких виявили себе активними організаторами; а до яких залишилися байдужими; у яких проявили пасивність, чому;

б) наскільки вдалою була послідовність класних заходів у минулому навчальному році;

в) які методи, форми роботи й засоби педагогічного впливу мали найбільш позитивну дію на розвиток і моральне становлення учнів;

г) яка діяльність позитивно впливала на формування свідомої дисципліни та відповідального ставлення до праці;

д) які заходи й колективні творчі справи, проведені в минулому році, сприяли зміцненню класного колективу.

8. Висновки:

- про удачі та знахідки, про накопичений позитивний досвід;
- про негативні моменти в організації й вихованні учнів класу;
- про нереалізовані можливості й невикористані резерви;

• про перспективні цілі та першочергові задачі на найближче майбутнє.

9. Додаток. У додатку можна помістити:

а) результати підсумкових діагностичних досліджень, анкетування, опитувань;

б) зведення про проведення й результати заходів чи акцій окремих періодів життя класного колективу.

4. Програма вивчення учнів і складання характеристики

1. Демографічні відомості: прізвище, ім'я й по батькові; день, місяць, рік народження; прізвище, ім'я й по батькові матері і батька, їхні професії, місця роботи, займані посади, домашня адреса, телефон.

2. Умови розвитку та виховання в сім'ї: склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, їхня психолого-педагогічна культура, ставлення до школи.

3. Рівень фізичного розвитку: стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.

4. Моральні якості: загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок у моральній поведінці, співвідношення їх із загальнолюдськими й національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі; рівень та особливості спілкування з молодшими, ровесниками й старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та інтернаціоналізму, національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатності до самооцінки; особливості прояву дисциплінованості, відповідальності, совісті, соціальної зрілості й активності, милосердя, гуманізму.

5. Розумовий розвиток: загальний розумовий розвиток, рівень інтелекту, потенційні розумові можливості, інтереси, схильності, ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами й прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, її адекватність розумовим можливостям.

6. Трудове виховання: сформованість ставлення до праці, її різних видів, мотивів трудової діяльності; рівень володіння вміннями й навичками в різних видах праці; соціальні інтереси до праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, обслуговуючої, розумової), інтереси й схильності до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. Естетична вихованість: сформованість естетичних почуттів та вмінь, інтереси й схильності до різних видів мистецтва; здатність творити прекрасне в повсякденній діяльності.

8. Психічний розвиток: потреби й рівень сформованості уваги, культури мовлення, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, почуттів, волі; особливості прояву характеру; здібності; темперамент.

9. Особливості впливу біологічного й соціального факторів на розвиток особистості учня. Особливі випадки впливу на виховання, його наслідки.

10. Загальні психолого-педагогічні висновки: позитивні якості сформо-

ваності особистості з погляду всебічного гармонійного розвитку особистості; недоліки й складності в соціально-психологічному становленні вихованця, їхні причини, шляхи й засоби подолання; рекомендації індивідуального підходу й виховних заходів впливу.

5. Програма вивчення класного колективу та складання характеристики

1. Склад класу: віковий склад класу; пізнавальний рівень, розвиток учнів; працездатність та успішність учнів.

2. Рівень розвитку колективу: стадія (етап) розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку колективу; особливості розвитку активу, його роль у формуванні й зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; напрями й стилі взаємин між активом, органами самоврядування та між вихованцями; лідери в колективі; їхній вплив на життєдіяльність вихованців; вплив перспективних ліній на розвиток колективу; напрями й форми зв'язку класного колективу із загальношкільним.

3. Рівень морально-духовного розвитку колективу: рівень володіння загальнолюдськими цінностями; особливості прояву почуттів членів колективу; рівень захищеності особистості; сформованість умінь і навичок у моральній поведінці.

4. Рівень фізичного розвитку колективу: загальний стан здоров'я учнів; ставлення дітей до фізичної культури й спорту; потреби у фізичному розвитку.

5. Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової діяльності; професійна спрямованість учнів.

6. Рівень естетичного виховання: сформованість почуттів прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; потреби учнів у сфері естетичного розвитку.

7. Шляхи та засоби подальшого формування класного колективу, створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі.

6. Програма вивчення сім'ї

Тема: Робота вчителя з батьками школярів

Прізвище, ім'я учня. Адреса.

Тип сім'ї: повна проста (батьки, діти); повна складна (батьки, діти, бабуся, дідусь); повна, але один із батьків нерідний; неповна.

Скільки років існує сім'я.

Кількість дітей.

Житлові й матеріальні умови.

Характеристика сім'ї за віком: вік дорослих членів сім'ї, вік дітей.

Де і ким працюють батьки.

Освіта дорослих членів сім'ї.

Культурний рівень батьків: наявність домашньої бібліотеки; читання періодичної преси; читання педагогічної літератури; відвідування осередків культури.

Сімейна атмосфера: доброзичлива, дружелюбна, нестійка, байдужа, гнітюча, недоброзичлива.

Хто з батьків більше приділяє уваги дітям.

Система виховного впливу:

узгодженість усіх членів сім'ї в питаннях виховання дитини; відсутність чи наявність конфліктів щодо виховання дітей; відсутність виховання як системи цілеспрямованого впливу.

Рівень (відсутність) інтересу й бажання поповнювати свої психолого – педагогічні знання.

Внутрішньошкільний моніторинг

Вивчення рівня задоволеності батьків якістю навчальних послуг може здійснюватися за допомогою анкетування: “Ваше ставлення до школи”, “Ефективність навчальної діяльності школи”.

Не менш важливу інформацію про оцінку діяльності школи можна отримати від батьків у процесі проведення батьківських зборів, дискусійних зустрічей та “круглих столів”, запропонувавши для обговорення орієнтовне коло питань.

1. Як ви вважаєте, чи дозволяє школа учням:

- отримати нові знання, необхідні для успіху в житті;
- розробити вміння розбиратися в людях;
- визначити й розвинути свої здібності та інтереси;
- виробити самостійність мислення та дії, повірити у власні сили;
- спілкуватися з однолітками, цікаво проводити час.

2. Багато батьків вважає, що школа повинна перебудувати відносини з ними в бік демократизації, тобто розширення прав та обов'язків батьків у шкільному житті. Для цього необхідно здійснити:

- у навчанні – ...
- у вихованні – ...
- у керуванні школою – ...
- у взаємовідносинах з батьками – ...

Отримані в результаті вивчення сім'ї дані повинні стати базовою інформацією, яка дозволяє визначити стратегію й тактику взаємодії навчального закладу та батьків. На її підставі проектується зміст і способи інформування, навчання й консультування батьків, а також робота з індивідуального супроводження сім'ї.

7. Аналіз та розв'язання педагогічних ситуацій

Робота класного керівника з батьками учнів початкових класів

Мета: учити діагностувати різні аспекти сімейного виховання, формувати вміння готувати й проводити різні форми роботи з батьками учнів.

План

I. Розв'язання педагогічних завдань щодо визначення помилок у сімейному вихованні та можливих шляхів їх подолання.

Завдання. Сьогодні наш першокласник прийшов зі школи похмурий, неговіркий... Сидимо мовчки за обіднім столом. Запитань йому не ставлю, чекаю, поки сам розповість, що трапилося. Але син мовчки йде готувати уроки. Коли уроки вже зроблені, синок готує ранець, а я, за звичкою, хочу допомогти йому. Проте він повертається до мене й каже:

– Досить мене опікати. Що я – “мамин синочок”?

– А в чому справа? – запитала я.

Виявляється, що для уроку праці потрібно було принести кольоровий картон. Син мені про це напередодні не сказав – забув. На уроці ж з'ясувалося, що мама забула покласти картон. І, звичайно, вчителька сказала йому, що ранець потрібно скласти самому.

1. Як надмірна опіка позначається на формуванні особистості дитини?

2. Спроектуйте ситуації надання індивідуальної допомоги дітям щодо розвитку їхньої самостійності.

Завдання. Семирічний Сашко з'являється на порозі посланцем іншого світу. Там шторми і віпри, там розбиваються кораблі, а відважні капітани рятують екіпаж... Він стоїть у розірваних шортах, ноги вище кісточок брудні, руки подряпані. Мама, поглянувши на Сашка, охає та відправляє його вмиватися, але очі її посміхаються. А батько питає про те, що може запитати тільки чоловік: “Ну що, корабель на плаву?” Та ні, – крутить головою Сашко, – конструкція неправильна, затонув”. У результаті короткої чоловічої наради вирішено переглянути конструкцію в найближчий вихідний.

1. Чи можна на підставі короткого нарису оцінити особливості стосунків у родині?

2. Проаналізуйте стиль сімейного виховання в наведеній ситуації.

II. Розгляд методики оцінки сімейних стосунків за допомогою дитячих малюнків на тему “Моя сім'я”; анкети для батьків першокласників; розгляд тесту для батьків “Які ви вихователі?”

7. Корисні поради

Як обернути конфлікт на користь і батькам, і дитині

Конфліктна ситуація може докорінно змінити ваше життя. Намагайтеся, щоб ці зміни були на краще!

Перш ніж вступати в конфлікт, поміркуйте над тим, якого результату прагнете.

Переконайтеся в тому, що цей результат для вас справді важливий.

У конфлікті визнавайте не тільки свої інтереси, але й інтереси іншої людини.

Дотримуйтеся етики поведінки в конфліктній ситуації, розв'яжуйте проблему, а не зводьте рахунки.

Будьте твердими й відкритими, якщо переконані у своїй правоті.

Змусьте себе чути докази опонента.

Не принижуйте й не ображайте іншу людину: це позбавить вас від страждань каяття потім.

Будьте справедливі й чесні в конфлікті, не жалійте себе.

Умійте вчасно зупинитися, щоб не залишитися без опонента.

Дорожіть повагою до себе, наважуючись на конфлікт зі слабшим за вас.

Заповіді для батьків

Ніколи не займайтеся вихованням у поганому настрої.

Чітко визначте, чого саме ви вимагаєте від дитини, і поясніть це їй, а також довідайтеся, що вона думає із цього приводу.

Надайте дитині самостійності; виховуйте, але не контролюйте кожен її крок. Не підміняйте виховання опікою.

Краще не підказуйте готового рішення, а вкажіть шляхи до нього й час від часу аналізуйте разом із дитиною її неправильні та помилкові кроки до мети.

Не пропустіть момент першого успіху.

Вчасно зробіть зауваження, відразу оцініть вчинок і зробіть паузу – дайте усвідомити почуте.

Головне – оцінити вчинок, а не особистість.

Доторкніться до дитини й тим самим дайте їй відчуття, що співчуваєте її помилці, вірите в неї, незважаючи на помилку.

Виховання має бути поетапним.

Вихователь повинен бути суворим, але добрим.

Батькам на замітку

Якщо дитину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.

Якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться агресивності.

Якщо дитину висміюють, вона стає замкненою.

Якщо дитина росте в докорах, вона вчиться жити з почуттям провини.

Якщо дитина росте в терпимості, вона вчиться сприймати інших.

Якщо дитину підбадьорюють, вона вчиться вірити в себе.

Якщо дитину хвалять, вона вчиться бути вдячною.

Якщо дитина росте в чесності, вона вчиться бути справедливою.

Якщо дитина живе в безпеці, вона вчиться вірити в людей.

Якщо дитину підтримують, вона вчиться цінувати себе.

Якщо дитина живе в розумінні й доброзичливості, вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

1. Творчі ігри

Дзеркало

Мета: пізнай самого себе.

Завдання для кожної мікрогрупи: показати гідність свого класу в пантомімі. Час для підготовки – 15–20 хвилин. Кожна група показує свій варіант пантоміми.

Керівник ставить нове завдання: показати свої недоліки (робота в мікрогрупах). Кожна мікрогрупа показує певний недолік. Потім усі разом обговорюють, як виправити недоліки.

Жива газета

Жива газета – колективна справа-огляд. Це серія (монтаж) коротких виступів (новин з життя колективу, оцінка того, що відбувається, і перспективи).

Газета допомагає членам колективу оцінити положення й окремі моменти свого життя й підготуватися до вирішення нових завдань. Матеріалами для живої газети можуть бути:

– цікавий досвід свого колективу або інших, що заслуговує на розповсюдження й розвиток;

– радісна подія в житті колективу та в навколишньому житті;

– негативні явища й пропозиції про шляхи їх усунення;

– радісні перспективи життя колективу – ближні, дальні.

Увесь матеріал оформляють з допомогою найрізноманітніших засобів (жанри, прийоми): лозунги, переклички, сценки, лозунг-вирок, карикатура, дружні шаржі з інтерв'ю, загадки, коломийки, жартівливі оди, епіграми, “жартівлива енциклопедія”, тіньові картинки, світлові сторінки (з допомогою технічних засобів). Живу газету можна випускати й епізодично, і регулярно силами мікроколективу. З живою газетою можна виступати на зборі, лінійці. Матеріали газети сприяють боротьбі з байдужістю, лінощами, розвивають творчі здібності, сприяють самовихованню школярів.

Журнал-естафета

Журнал-естафета – справа-огляд, рукописний збірник. Випускається з метою обміну досвідом, враженнями, пропозиціями в самому колективі, між колективами. На загальному зборі-старті вибирають редколегію, складають план, оговорюють формат видання.

Частини збірника оформлюють відповідно до запропонованих жанрів: оповідання, казка, повість, репортаж, мемуари, поема, коломийка, байка, серія малюнків, дружні шаржі, пісні та інше.

Способи створення:

а) естафета в самому колективі (пише кожний);

б) естафета по колу. Створюється “коло”, мікрогрупи отримують одну частину майбутнього журналу-естафети (придумують тему);

в) естафета за кількома етапами.

Журнал-естафета – жива, яскрава форма колективної оцінки, аналізу й узагальнення власного досвіду.

Пори року

У такій колективній творчій справі беруть участь і школярі, і батьки, і вчителі. Справа згуртовує колектив, допомагає класному керівникові зблизити дітей, батьків, дізнатися про їхні здібності й навіть колективно відзначити всі дні народження відразу. Учнів ділять на мікрогрупи, згідно з тією порою року, у яку вони народилися.

До захисту своєї пори року групи готують невеличкий концерт, оформляють свою територію в залі, презентують страви відповідно до пори року. Група також готує питання, сюрпризи суперникам, намагається довести, що її пора року найкраща. Програму можуть вести королеви: Зима, Весна, Літо, Осінь.

2. Діагностична гра “Партнери”

З метою ознайомлення з класом, учнів якого Ви ще погано знаєте, запропонуйте дітям заповнити анкету “Партнери”:

1. Твої улюблені страви.
2. Твоя улюблена справа.
3. Твій улюблений колір.
4. Чи є в тебе брати й сестри?
5. Твій улюблений шкільний предмет.
6. Чого ти навчився за останній рік?

Після заповнення анкети діти обмінюються анкетними аркушами.

Цей вид діагностичної гри дає змогу не тільки педагогу ознайомитися з дітьми, а й дітям краще пізнати один одного, дізнатися про спільні інтереси та індивідуальні відмінності.

3. Виховні заняття в групі продовженого дня з використанням сюжетно-рольової гри з учнями 1–2 класів

Гра “Дві чаклунки” охоплює тривалий період із декількох ігрових занять і забезпечується залученням інших ігор зі своїми ролями й правилами.

Організація роботи з розгортанням гри “ Дві чаклунки”

Заняття 1

Знайомство дітей з персонажами – чаклунками Балакухою й Мовчункою – творцями різноманітних перешкод у спілкуванні, а також із сюжетом гри (чаклунки можуть зачарувати людей і перешкоджають їхньому спілкуванню); розподіл ролей (“зачаровані” й “ті, хто буде знімати чари”). Ігрова дія – зняти чари чарівною паличкою. Використані ігри: сюжетно-рольова гра “На уроці”.

Заняття 2–3

Розвиток сюжету: розповіді про витівки чаклунок, виявлення можливих перешкод у спілкуванні; ”розпізнавання” зачарованих серед однокласників у

ситуаціях спілкування поза школою й допомога їм шляхом ігрової дії (знімаємо чари за допомогою чарівної палички).

Використані ігри: ігри за правилами “Упізнай зачарованого”, “Розмова по телефону”, сюжетно-рольова гра “На прийомі у ветеринара”.

Додаток Д

1. Тематика колективних творчих справ (КТС)

Тема “Не споглядати й говорити, а вершити і творити»

Завдання періоду :

- Створити умови для розвитку творчих здібностей учнів.
- Допомогти кожній дитині знайти своє місце в шкільному колективі.
- Залучити школярів до суспільно корисної праці.

Комплексні ключові справи

1. Конкурс виробів із природного матеріалу “Подарунок своїми руками” (1–4 кл.).
2. Виставка учнівських робіт, виробів “Не святі горшки ліплять” (5–9 кл.).
3. Трудовий десант “Перетворімо школу на квітучий сад” (1–11 кл.).

Традиційні справи періоду

1. День знань.
2. Рекламна акція “Кожен учень хоче знати, де свої таланти показати» (залучення учнів до роботи в гуртках, секціях, клубах за інтересами).
3. День здоров'я (свято фізкультури та спорту).
4. Година спілкування в класах: “Діло майстра хвалить”.
5. Робота загону “Турбота0148 (допомога ветеранам, учителям-пенсіонерам, самотнім людям).
6. Свято до Дня вчителя “Світло серця даруємо Вам”.
7. Година спілкування “Свято Покрови в Україні”.
8. Свято врожаю “Ходить гарбуз по городу”.
9. Виставка-огляд малюнків “Барви осені”.

Колективні творчі справи

1. Концерт художньої самодіяльності “Подаруй радість людям» (1–4 кл.).
2. Робота “Бюро добрих послуг” (5–8 кл.).
3. Аукціон “Купуй українське! Підтримай шкільного виробника!” (виставка-продаж учнівських робіт, виробів; виручені кошти – на благодійну діяльність) (9–11 кл.).

Тема “Бережи природу, як дівочу вроду”

Завдання періоду:

1. Виховувати в учнів почуття єдності з природою, відповідальності за стан її збереження.
2. Створити умови для розвитку екологічної спрямованості у формуванні особистості.

3. Залучити школярів до активної суспільної діяльності, спрямованої на захист навколишнього середовища.

4. Виховувати в учнів відчуття краси природи, її неповторності.

5. Сприяти тому, щоб екологічна діяльність учнів стала способом їхнього життя.

Комплексні ключові справи

- Збори “Природа – наш дім”.
- Рейд “Роби прекрасне своїми руками”.
- Фестиваль “Осінні вечори”.
- Конкурс приказок і прислів’їв на екологічну тематику.
- Операція “Метелик”.

Традиційні справи періоду

1. Свято першого дзвоника.
2. Години спілкування, присвячені Дню української писемності.
3. Участь у Всесвітньому дні туризму.
4. Прибирання пришкольньої території.
5. День учителя.
6. Конкурс ікебани “Осінні подарунки”.
7. Конкурс стіннівок і малюнків “Осінь у моєму місті”.

Колективні творчі справи

- Конкурс “Ходить гарбуз по городу, питається свого роду...”.
- Спортивне свято на природі.
- Оформлення музею природи.
- Класні години спілкування “Допоможи природі”.
- Конкурс знавців приказок про природу.

Тема “Себе я бачу в дзеркалі природи”

Завдання періоду: виховання любові до природи рідного краю, навколишнього середовища; усвідомлення себе як невід’ємної частини природи, розвиток творчої особистості шляхом екологізації.

Комплексні ключові справи

1–11 кл. – виставка квітів “Який прекрасний цей світ, подивися”.

1–4 кл. – виставка-ярмарок “Подарунки осені”.

5–9 кл. – навколосвітня подорож “Лісовою стежиною”.

9–11 кл. – костюмоване дійство “Осінній бал”.

Традиційні справи періоду

1–11 кл. – Свято першого дзвоника “Здрастуй, школо!”

1–11 кл. – працює біржа “Пошук” (запис у гуртки та секції, початок роботи гуртків та секцій).

1–11 кл. – свято, класна година “День народження класу”.

1–11 кл. – свято “День вчителя».

1–11 кл. – підсумкові години спілкування “Себе я бачу в дзеркалі природи”.

5–11 кл. – виставка газет “Що ми знаємо про екологію”.

Тема “Бережіть здоров’я змолоду”

Завдання періоду:

- допомогти учням набути знання й досвід, який сприяє коригуванню ставлення людини до власної безпеки;
- виховання здорового способу життя, відповідального ставлення до власного здоров’я.

Комплексні ключові справи

Збори:

1–4 кл. – “Сонячною стежиною”;

5–9 кл. – “Сильні, спритні, здорові”;

9–11 кл. – “Осінь золота”.

Теми засідань клубу:

1–4 кл. – “Якщо хочеш бути здоровим...”;

5–9 кл. – “Поговорімо про справжні та хибні цінності”;

9–11 кл. – “Якщо хочеш бути здоровим – будь!”.

Традиційні справи періоду

- Свято першого дзвоника “Ми раді зустрічі, рідна школо!”
- Конкурс малюнків на асфальті.
- Трудовий десант “Зробімо планету чистою”.
- Реклама шкільних та позашкільних секцій, факультативів, азимутів на тему “Спорт і здоров’я”.
- Літературний ярмарок творів на тему “Мої спогади про літо”.
- День учителя.
- Шкільні спортивні змагання “Будьмо здорові!”.
- Виставка класних шкільних газет (1–4 кл.).
- “Веселий світлофор”. Конкурс плакатів “Осінь в гостях у чомучок”.
- “Здоровими – у доросле життя” (5–9 кл.).
- Батьківські збори “Здорова дитина – щасливі батьки”.

Колективні творчі справи за проблемою періоду:

1–4 кл. – казковий фруктовো-овочевий бал.

5–8 кл. – гра “Що? Де? Коли?”.

9–11 кл. – КВК “XXI століття й ми”.

Тема “Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь й свого не цурайтесь”

Завдання періоду: мотивація пізнавальної діяльності учнів; розвиток інтересу до культури рідного краю; виховання почуття поваги до себе й оточуючих.

Ключові комплексні справи

Подорож Незнайки до країни знань (1–4 кл.).

Козацькі розваги (спортивні ігри) (5–8 кл.).

Інтелектуальна гра “Що? Де? Коли?” на тему “Історія мого краю і моєї мови» (9–11 кл.).

Традиційні справи періоду

1. Тиждень української мови та літератури.

Понеділок: конкурс малюнків. Теми “Моя сім’я”, “Мій дім”, “Моя Україна”.

Вівторок: конкурс українських вишиванок.

Середа: олімпіада з української мови та літератури.

Четвер: українська майстерня “Зроби сам”.

П’ятниця: конкурс “Україно – матінко моя” (український фольклор).

2. День Святого Валентина.

3. День захисника Вітчизни.

4. Свято 8 Березня “Шануймо жінку”.

5. Колективна трудова діяльність: “Проводи зими”.

Рекомендації:

- учителі повинні надавати більшу свободу учнівському самоврядуванню;
- стимулювати учнів до прийняття реальних самостійних рішень.

Додаток Е

1. Сценарії шкільних свят

Літературний брейн-ринг “Веселий ерудит”

Раунд історичний

1. Серед правителів Київської Русі була одна жінка. Хто вона?
(Ольга, княгиня).
2. Кого з давньоруських князів народ називав “Красне сонечко”?
(Володимира).
3. Назвіть острів на Дніпрі, де була Запорізька Січ?
(Хортиця).
4. Назвіть ім’я сестри Кия, Щека й Хорива?
(Либідь).
5. Хто заснував першу на Русі бібліотеку?
(Ярослав Мудрий).
6. Як у давні часи на Україні називали перевізників солі?
(Чумаки).
7. Як звали Київського князя, котрий загинув від укусу гадюки?
(Олег).
8. Як у середні віки в Київській Русі називалося м. Стамбул?
(Царьград).

Раунд народознавчий

1. Назвіть рослину, що є поетичним символом України?
(Калина).
2. Як називається головна обрядова страва, яку готують на святвечір напередодні Різдва?
(Кутя).
3. Як називається зачіска запорожця?
(Оселедець).

4. Продовжіть українське народне прислів'я: “Мачухине серце, як зимове сонце...”

(Світить, а не гріє).

5. Як називаються українські обрядові пісні, якими зустрічають весну?

(Веснянки).

6. Назвіть музичний інструмент, у супроводі якого виконували свої пісні кобзарі?

(Бандура).

Літературний раунд

1. Назвіть літературного героя, ім'ям якого названо дитячий журнал?

(Барвінок).

2. Як звать фею, котра боялася води? Скільки років вона не вмивалася?

(Бастинда, 500 років).

3. З назви якої яхти збило 2 літери і назва змінилася зовсім?

(Беда-Победа).

4. Як зветься найкращий у світі засіб проти гарячки і який його рецепт?

(Карлсон, варення).

Казковий раунд

1. Який герой казки дуже полюбляв взуття і як його за це прозвали?

(Кіт у чоботях).

2. Найязикатіша жінка в українських казках?

(Язиката Феська).

3. Як звалася харчевня у казці А.Толстого “Золотий ключик”?

(Три піскарі).

4. Казка, де всі герої – фрукти та овочі?

(Пригоди Чиполіно).

5. За яку ціну купив дід козу в казці “Коза-дереза”?

(За три копи).

6. Герой української народної казки, якому в тяжку хвилину допомогло гусеня?

(Івасик-Телесик)

7. Хто автор казки “Рукавичка”?

(Народ).

Раунд веселий

1. Який оселедець не можна з'їсти?

(Козацький).

2. Яйце вариться в мішечку 3 хвилини. Скільки потрібно хвилин, щоб зварити 6 яєць?

(3 хвилини).

3. Яка чайка не літає?

(Козацька).

4. Яке поле не можна засіяти?

(Магнітне).

5. Якого каменя немає в морі?

(Сухого).

6. Доки заєць біжить у лісі?
(Доки вистачить сил).

Раунд поетичний

Звідки ці рядки?

1. І мене в сім'ї великій
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.
(Т.Г.Шевченко).

2. Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш
Що нам ближче і миліш
І дорожче в час неолі?
(О.Олесь).

3. Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, –
Там цвіте краса країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
(В.Симоненко, Цар Плаксій та Лоскотон)

4. Чи хто правий, чи неправий,
Чи хто прийде сам, чи вдвох –
Всіх приймає пан ласкавий
Тільки треба мовить: “Ох!”.
(Леся Українка, “Казка про Оха–Чародія”).

5. Бачить Хлопчик: садять сад, –
Він поміг кінчити ряд, –
Вмить приніс відро води
І полив аж два ряди.
(П.Воронько, “Помагай”).

6. Ми спитали журавля:
– Де найкраща земля? –
Журавель відповідає:
– Краще рідної немає!
(П.Воронько, “Облітав журавель”).

Навчально-методичний посібник

ЧЕРВІНСЬКА Інна, ДОВБЕНКО Світлана

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Навчально-методичний посібник
для студентів вищих педагогічних навчальних закладів

Головний редактор ГОЛОВЧАК В.М.
Літературне редагування БОДНАР Р.Д.
Комп'ютерна правка і верстка КУРІВЧАК Л.М.
Коректура ВЕБЕР Н.В.

ISBN 978-966-640-338-7

Підп. до друку 19. 07. 2012. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Вид. арк. 30,1. Зам. № 81. Тираж 300 пр. Віддруковано на ризографі.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Інна Богданівна Червінська -

у 1993 році закінчила з відзнакою Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, кандидат педагогічних наук (1997), доцент (2005) кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автор понад 90 опублікованих наукових і навчально-методичних публікацій з педагогіки та історії педагогіки, серед яких монографія "Народу віддані життя і праця" (у співавторстві, 2003), навчально-методичні посібники, методичні рекомендації. Сфера наукових інтересів: теорія і методика виховної роботи, вплив середовища на розвиток особистості, підготовка вчителя початкових класів.

Світлана Юріївна Довбенко -

у 1995 році закінчила Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника за спеціальністю "Початкове навчання та хореографія". Працювала за фахом у Калуській ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 Івано-Франківської області. З 2004 року - асистент кафедри теорії та методики початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автор понад 20 наукових і навчально-методичних публікацій. Сфера наукових інтересів розвиток діалогічної культури вчителя, педагогічна майстерність.